श्रीमन्नासिकनिवासि-परमभागवत-कविवर-

श्रीहरिसूरिविरचितम्

Sribhaktirasayanam

श्रीभक्तिरसायनम्

[भागवत-दशमस्कन्धपूर्वार्धाध्यायार्थ-व्याख्यात्मकम्]

•

अनन्तश्री-श्रीमदखण्डानन्दस्वामिपादानां

निर्देशानुसारं

एम० ए० न्याय-वेदान्त-साहित्याचार्येण

गोविन्द नरहर वैजापुरकरेण

सम्पादितयम्

Harisuri

•

मुम्बापुरीस्थेन

'सत्साहित्य-प्रकाशन-ट्रस्ट'-न्यासेन

प्रकाशितम्

प्रकाशनतिथिः, गणतन्त्र-दिवसः १९६९ ईशवीयः

प्रकाशकः
श्री ब्र० प्रेमानन्दः ('दादा')
सत्साहित्य प्रकाशन ट्रस्ट
'विपुल', २८/१६
रिज रोड, मलाबार हिल
बम्बई-६

माघ शुक्ला नवमी, २०२५ वि०
गणतन्त्रदिवसः, १९६९ ई०
प्रथमं संस्करणम् : ११०० प्रतयः
मूल्यम् : रूप्यकाष्टकम्

मुद्रकः
श्री विश्वम्भरनाथ द्विवेदः
आनन्दकानन-मुद्रणालयः
सीके० ३६/२० ढुण्ढिराज
वाराणसी-१

अनन्तश्रीविभूषित पू० पा० स्वामी श्री अखण्डानन्दजी सरस्वती महाराज

महानुभाव,

सेठ केवलराम घनश्यामदास चैनराय उत्तमचन्दानी, जिनके द्वारा स्थापित ट्रस्टके सहयोगसे यह ग्रन्थ प्रकाशित हो रहा है, एक धर्मप्रेमी भगवद्भक्त एवं उदार सज्जन थे। उन्होंने लाखों रुपये दान कर गरीबोंके लिए निवास-स्थान, शिक्षा-संस्था, स्वास्थ्य-सेवा, कन्यादान आदिके लिए स्थायी व्यवस्था कर रखी है। उनके सुयोग्य पुत्रगण एशिया, अफ्रीका, यूरोप आदि महाद्वीपोंमें अनेक व्यापार-संस्थाओंका सञ्चालन करते हैं। हम ट्रस्टियोंको इस बातकी प्रसन्नता है कि इस प्रन्यासका कुछ द्रव्य इस ग्रन्थके प्रकाशनमें लगाया जा सका। इसके लिए हम 'सत्साहित्य-प्रकाशन ट्रस्टके अनुगृहीत हैं।

विनीत :

ट्रस्टीगण

सेठ केवलराम घनश्यामदास
चैरीटेबल ट्रस्ट, बम्बई

॥ श्रीहरिः ॥

प्रथम-संस्करणस्य प्रस्तावना

[श्रीभक्तिरसायन-महाप्रबन्धनिर्मातुः कियन्त उपकारा अस्माकं भगवद्-भक्तिभावुकानामुपरि सन्ति, तत्तु अनिर्वचनीयमेव । पुनरयमद्य अस्माकं चक्षुषां दृग्विषयतासौभाग्यमनुभवति, इत्यत्रास्ति तेषां कविवराणाम् अन्वर्थपुत्ररत्नानां वैद्यराजानां श्रीमताम् एकनाथशर्मणां नूनं महाननुग्रहः । अत एव तान् सादरं प्रणम्य ग्रन्थस्यास्य प्रथमसंस्करणीया तेषां प्रस्तावनैव सर्वप्रथममत्र समुपस्थाप्यते । तयैव तैरस्य प्रकाशने कियान् श्रमो विहित इति स्फुटी-भवेत् ।—सम्पादकः]

श्रीगणेशाय नमः । श्रीशं वन्दे । श्रीमद्रघुवरपदारविन्द-परिष्कृत गोदावरीतीरविराजमान - क्षेत्रवर-नासिकपुरनिवासो - यदृच्छागतार्थिवृन्दप्रार्थित-वितरणशेषाचीर्णनिजनिर्वहणो - ऽनधिगतधनिकजनकार्पण्याचरणः सदाचरणः श्रीमद्रमारमणचरणारविन्दभ्रमरायमाणान्तःकरणः सुचिरपरिचरणाभिनन्दितेन्दिरा-धीशलब्ध-स्वाभीष्टकाव्यकरणप्रेरणः सुदुस्तर-साहित्यार्णवमन्दरायमाणो, भगवद्-गुणगणवर्णनं परमपुरुषार्थं मन्यमानस्तदेकपूर्णकरुणामेव कामयमानस्तत्रभवान् काश्यपकुलकमलतरणिः श्रीमान् हरिनामा महाकविः श्रीमद्भगवत्प्रसादफलकं श्रीमन्महाभागवतान्तर्गत-दशमस्कन्ध-पूर्वार्धोल्लसत्श्रीमत्कृष्णचरणाचरित - तत्तत्-चित्रचरित्र-बीजविवरणप्रधानं निखिलगुणनिधानं भक्तिरसायनाभिधानं महान्तमेनं प्रबन्धं निबबन्ध ।

अयं च प्रबन्ध एकोनषष्ट्यधिक-सप्तदश (१७५९) परिमिते शालिवाहन-शके एतत्कविना निर्मित इत्यनुमानतो भाति । तदनु नातिचिरेणैव तस्मिन् तादृशे कविवरे श्रुतिप्रतिपादितं काव्यफलमनुभवितुं दिवमुपगतवति स किलायमेतावन्तं कालमतिरुचिरोऽपि प्रबन्धो महत्तरतया सञ्जातलिप्सैरपि रसिकजनैरधनतया-नऽधिगतो विरलप्रचारतामयासीत् ।

अथाहं तत्तनूजो नातिविशदमति-रीषदुपलब्ध-तदास्वादाकलित-प्रमोदस्तमेतं सर्वपथीनां प्रसिद्धिं रसिकजनसौलभ्यं च निनीषुस्तदनुरूपमेवैतत्-कव्यनुगृहीत-च्छात्रवर्यैः होशिङ्गेत्युपाभिध - गोविन्दबुवागोस्वामीति - प्रसिद्धपूर्वाश्रमनामधेयैः श्रीमत् - तारकाश्रमाभिधै - र्यतिवर्यैः स्वसाहाय्यदानपुरःसरं नियोजितश्चाधिकतरं कवियशः प्रसारयिष्यन् मुम्बापुर्यामङ्कनकारिशिरोमणि-कृष्णात्मज-गणेशाङ्कनालये-ऽङ्कितवानस्मि । तस्येयं सङ्केतबोधिका परिभाषा । प्रायेणास्य प्रबन्धस्य व्याख्या-रूपेणैव विरचिततया कथासन्दर्भसङ्गतिर्मूलादेवाऽवगन्तव्या । केवलं यत्र यत्र यद्यन्मूलपद्यस्थमर्थमादाय कविना स्वकल्पनया विवृतं तत्र तत्र तत्तन्मूलस्थ-पद्यप्रतीकानि तत्तत्पद्यादौ लिखितानि । तानि च पद्यानि तत्तत्प्रतीकाग्रलिखितैरङ्कै-स्तत्तदध्यायेषु मूलतोऽवधेयानि । यत्र केवलं मूलस्थपद्यान्तर्गतैकपदमादाय विवृतं तत्र तत्पद्यान्तर्गत-तत्पदप्रतीकं साङ्कं क्वचिन्निरङ्कं च विरचितम् । तत्र साङ्कं पूर्ववदेव विभावनीयम् । निरङ्कप्रतीकपदं तु तदव्यवहित - पूर्वलिखित-साङ्कप्रतीके मूलपद्ये विलोकनीयम् । अत्र च श्लेषालङ्कारप्रायिकतया प्रायेण तादृगर्थानि क्वचिदप्रसिद्धा-न्यपि पदानि विवृतानि । द्विस्त्रिर्विवृतानि तानि क्वचिदुपेक्षितानि । स एवं-विधबन्धः प्रबन्धो मया स्वशक्त्यधिकतरं परिश्रममङ्गीकुर्वता बलान्नियोजितया धिया स्वाधिकृत्यनुरूपं कृतटिप्पणीको विरचितम् मूलस्थपद्यप्रतीकसङ्गतिश्च श्रीमद्विद्वद्वर - खाडिलकरोपाभिधा - ऽऽत्मारामशास्त्रि- वितीर्णमहासाहाय्यसम्पदा संशोधितश्च सहृदयहृदयारामभुव्यङ्कुरितः सफलतां प्रतिपद्यमानो निजां रसवत्तां रसिकजनवृन्दं दर्शयिष्यन्नधिकतरां मुदमापादयिष्यतीति मन्ये ।

अज्ञानाद्वा प्रमादाद्वा यन्मया विवृतं क्वचित् ।
अन्यथा विवृतं चैतत् पूर्यतां क्षम्यतां बुधैः ॥ १ ॥

वैद्योत्तमेन हरिणा विहितं श्रमेण
संभावितं हरिगुणोत्तमभावनाभिः ।
पथ्यावहं यदिह भक्तिरसायनं तत्
सन्तो भजध्वममृताधिकमाधुरिकम् ॥ २ ॥

भूतग्रहर्षिवसुधा (१७९५) मितशाके श्रीमुखाभिधे चाब्दे ।
माघे शुद्धजयायां (८) प्रबन्ध एषोऽङ्कितोऽभवत् पूर्णः ॥ ३ ॥

—उक्तकवि-तनूजन्मा एकनाथशर्मा

अनुक्रमणिका

[कृष्णाक्षरेषु आदिमसंख्या अध्याय-सूचिका अन्तिमसंख्या च पृष्ठसंख्या-सूचिका ज्ञेया । भागवत-दशमस्कन्ध-पूर्वार्ध-प्रतीक रूपेषु श्वेताक्षरेषु आदिमसंख्या तदध्यायीयश्लोकस्य अन्तिमा च एतद्ग्रन्थ-पृष्ठस्य संख्या ज्ञेया ।

*मूलभागवते (गीताप्रेस) एतयोः पूर्वोत्तरक्रमवैपरीत्यं दृश्यते ।

*सिंहावलोकनतः पुनः पूर्वश्लोकद्वयव्याख्यानम् ।

※अत्र गीताप्रेस-पुस्तकानुसारेण सर्वाः श्लोकसंख्याः सङ्कलिताः। परमस्मिन् अध्याये ३५ श्लोकतः यावदध्यायं श्लोकसंख्या गीताप्रेस-पाठतः एकसंख्यान्यूनतयाऽवबोध्या।

●

॥ श्रीहरिः ॥

श्रीहरिसूरिविरचितम्

श्री भक्तिरसायनम्

★

॥ मङ्गलाचरणम्, उपक्रमश्च ॥

श्रीगणेशाय नमः । श्रीसरस्वत्यै नमः । श्रीगुरुभ्यो नमः ।

श्रीशं वन्दे भक्तकल्याणदीक्षं लक्ष्यं वेदैर्दक्षमात्मीयकृत्ये ।
वक्षःपद्मं शिक्षकं दुष्टजातेर्मोक्षस्थानं रक्षकं स्वाङ्घ्रिभाजाम् ॥ १ ॥

साधूनामवनाय दुष्टदितिजध्वंसाय योऽनादिर-
प्यद्धा मीनमुखावतार-चरितान्यङ्गीचकाराऽऽदरात् ।
सर्वागःसहनाय यश्च समभूत् सर्वंसहेशः क्षमा-
शाली पूर्णकृपार्णवो दिशतु वः श्रीश्रेयसी श्रीपतिः ॥ २ ॥

भक्त्युद्रेक - नमत्सुरेन्द्रमुकुटाऽनर्घ्येन्द्रनीलप्रभम्,
भूषानूपुर - पद्मरागरुचिरच्छायं लसच्छ्रीपदम् ।

ज्योत्स्नाकन्दनखेन्दुकान्तिललितं यस्याङ्घ्रिदेशं सदा
स्वोत्कृष्टं मनुते प्रयाग इह तं वन्दे रमावल्लभम् ॥ ३ ॥

श्रीमद्रमाऽवनिसमाश्रितपार्श्वभाग-
स्ताक्ष्र्यध्वजो विधिमुखामरवन्दिताङ्घ्रिः ।
कौमोदकी - दर - सुदर्शन - पद्मराज-
द्धस्ताम्बुजो विजयते भुजगाद्रिराजः ॥ ४ ॥

राजत्[1]स्कन्धमनेकशाख[2]ममिता [3]मोदामृतोद्यत्फलं
श्रीमद्भागवताभिधं सुरतरुं निर्माय निर्यत्नतः ।
तद्राजः सुखिनः करोति वि[4]बुधानाहृत्य तापत्रयं
यस्तं नित्यमहं नमाम्यमृतदं श्रीव्यासविद्योदधिम् ॥ ५ ॥

यश्चक्रे पितरं सुतैर्बहुविधैर्वृक्षादिभिः पुत्रिणं
यद्वृत्तिर्ललिताङ्गनासु न मनाङ् नग्नासु मग्नाऽभवत् ।
यद्वाणीश्रुतिराशु कं वितरति प्रोच्छिन्नदुःखं नृणां
तं वन्दे मुनिनायकं शुकमहं सर्वान्तरस्थं सदा ॥ ६ ॥

दृष्ट्वा यस्य निरत्ययामहरहर्गोदोहमात्रस्थितिं
[5]गोसन्दोहनिवासमेव विदधे नारायणोऽपि स्वयम् ।
कर्णे लग्नमिहैकवारमपि चेन्मोक्षार्पणे लग्नकं
पुंसां यद्वदनामृताक्तवचनं तं व्याससूनुं नुमः ॥ ७ ॥

अंशानां जगदीशितुस्त्रिभुवने संख्यावतां शेखरा
ये स्युः सन्तु भवन्तु वा सुकृतिनस्ते वन्द्यमाना जनैः ।
यः ख्यातोऽत्र पवित्रकीर्तिरवनौ प्रस्तावनासूत्रधृक्
वन्देऽहं तु तमादिदेशिकवरं श्रीरामकृष्णाभिधम् ॥ ८ ॥

कर्ता शेषवचः प्रवृत्तिविवृतेः सन्न्यायमान्यश्च यो
मीमांसाऽप्युभयी यदाश्रयवशान्मीमांसतेऽर्थं सदा ।

---

१. मूलादिशाखावधिः, द्वादशस्कन्धाः । २. विस्तारः, वेदविभागः । ३. सुधा मोक्षश्च । ४. देवाः पण्डिताश्च । ५. वाणी ।

योगोद्भासितसत्पदः श्रुतिमुखः संख्यावदेकेडित-
स्तं लक्ष्मीपतिमानतोऽस्मि सदयं श्रीबालकृष्णं गुरुम् ॥ ९ ॥

श्रीमत्सरस्वती - प्रेमरसनिक्षेप-भाजनम् ।
सभाजननुतं वन्दे धुण्डिराजगुरुं परम् ॥ १० ॥

श्रीमद्भावगतप्रधानदशमस्कन्धस्थितानि क्रमात्,
प्रत्यध्यायनिरूपितेशचरितान्यादाय सारांशतः ।
श्रीगोविन्दकृपासुधारसलसत्स्वादं सदानन्दकृत्
कुर्वे भक्तिरसायनं निखिलहृद्रोगापनोदक्षमम् ॥ ११ ॥

यन्नामश्रुतिरेव सङ्कलयति श्रुत्यर्थमत्यूर्जितं
कृत्स्नस्मृत्युदितार्थबोधजननोल्लासा तथा यत्स्मृतिः ।
यत्पूजाविधिरप्यलं किल फलं वैधं प्रसूतेऽखिलं
यत्सङ्कल्पनियन्त्रितोऽखिलजनाचारस्त्रिकालेऽपि च ॥ १२ ॥

तस्येशस्य चरित्रजातमनभिप्रायं कथं वा भवे-
न्नाबीजं कुरुतेऽल्पधीरपि जनः क्षुद्रोऽपि किञ्चित् क्वचित् ।
आलोच्येत्यखिलार्तिहारिहरिणा श्रीशप्रसादोल्लस-
च्चित्तेन क्रियते रसायनमिदं प्रव्यक्तबीजोदयम् ॥ १३ ॥
(युग्मम्)

स्वभावात् क्वापि तर्केण कुत्रचिद्रूपकादिभिः ।
ज्ञेयं विज्ञैरिह श्रीशक्रीडाबीजविवेचनम् ॥ १४ ॥

कृत्स्नं यद्यपि नालमीशचरितं प्रादातुमन्तोज्झितं
स्यात् सौख्यं तु तथापि पूर्णमतुलं तल्लेशलेशादपि ।
आब्रह्माचल - मासमुद्रमुदिता - ऽखण्डप्रवाहस्थिते-
र्गोदाया जलमल्पमप्यघभिदानन्दाय सञ्जायते ॥ १५ ॥

सौभाग्यास्पदमेकमस्ति महिलाभालेषु चेत् कुङ्कुमं
सौभाग्यप्रतिपादनाय तदलं किं तत्र भूषान्तरैः ।

एवं मत्कविता - प्रगल्भवनिता - सौभाग्यसन्धायकं
मुख्यं श्रीपतिभूषणं विजयतेऽन्याऽऽस्तां न वालङ्कृतिः ॥१६॥

देव त्वद्गुणवर्णने किल सहस्रास्योऽपि नेशो भृशं
त्वत्सौन्दर्यविवेचनेऽपि च सहस्राक्षः क्षणं न क्षमः।
सेवायां न सहस्रबाहुभिरलं युक्तोऽपि शक्तोऽर्जुन-
स्तत्राहं जगदीश्वरैकवदनो द्व्यक्षो द्विबाहुः कियान् ॥ १७ ॥

इत्थं भूरि समर्थितः स भगवान् प्रोत्साहने मे ह्यदाद्
यद्यद्बीजमहं निधाय हृदये क्रीडामकार्षं तदा।
तत्सर्वं तव बुद्धिगोचरमनायासं करिष्ये लिख
त्वं निःशङ्कमिहार्भकेति समभूदत्रप्रवृत्त्युद्गमः ॥ १८ ॥

वेदाज्ञेय - प्रमेयाद्भुतचरिततरो - बीजं - निर्णेतुकामं
दृष्ट्वाल्पं मामनल्पं परिहसतु जनो बाढमाश्चर्यचित्तः।
सर्वान्तर्यामितां स्वां स्वयमथ विहितामस्य तत्र प्रवृत्तिं
स्मृत्वा नित्यं प्रसन्नो भव भुवि भवितास्मीश तेनैव धन्यः॥१९॥

किञ्चिद्वक्रमवक्रमुद्धतमथ स्निग्धं सहासं क्वचित्,
सक्रोधस्फुटमस्फुटं क्वचिदुपालम्भि क्व चार्थान्वयि।
एवं स्वीयशिशोर्वचोऽपि परमाह्लादाय पित्रोरिति
ज्ञात्वा सम्प्रति विश्वतातसरणिस्तादृङ्मयाऽऽलम्ब्यते ॥ २० ॥

अन्याभिः किमु तत्पुराण[1]तरणि - श्रेणीभिरारोहणं
यातो यासु न धीवरो[2]ऽपि लभते पारं भ्रमन्मानसः।
शक्ता यच्छ्रुतिरेव दुस्तरभवाकूपारपारङ्गतौ
तां श्रीभागवताभिधां न तरणिं कः संतितीर्षुः श्रयेत् ॥ २१ ॥

युक्ताहारविहारशालिभिरपि प्रोच्छिन्नदुर्वासनैः
पुम्भिर्योगविशारदैरपि सदा वेदान्तदान्तात्मभिः।
दुर्दर्शं भगवत्सुदर्शनमिहाप्तं येन गर्भेऽपि त-
न्मातुस्तन्मुनिवामदेववदसौ राजाऽपि वन्द्यः सदा ॥ २२ ॥

---

१. पुरातना, व्यासप्रणीतञ्च। २. कैवर्तः बुद्धिश्रेष्ठश्च।

।। अथ प्रथमोऽध्यायः ।।

कथित इति[1] : १०.१.१.

प्रोक्तं सर्वसुधांशुवंशमखिलं तद्वंशतेजोजुषां
राज्ञां चारुचरित्रजातमवशाद्ब्रूयात् पुनश्चेदसौ ।
तन्मे स्यात् तदनादरोऽच्युतयशःश्रुत्युल्लसच्चेतस-
श्चक्रे स्पष्टमतः स तादृगुचितप्रश्नोक्तितः स्वाशयम् ॥ १ ॥

यदोरिति, अवतीर्येति : १०.१.२-३.

विष्णवंशाभ्युदितस्य वीर्यमखिलं रामस्य विष्णवात्मनः
कृष्णस्यापि तथातिविस्तरमिहाचक्ष्वेति योज्योऽन्वयः ।
यद्वोर्वंशज[2] - नन्दवंशगतया यद्यच्च यद्वन्वयो-
द्भूतित्वेन चकार तद्द्वयमपि ब्रूह्यच्युत-क्रीडितम् ॥ २ ॥

निवृत्तेति : १०.१.४.

[3]याताशस्य न यत् प्रियं भवति तत्स्यात्कामिलोकप्रियं
यद्वस्त्वस्य न सौख्यशालि भवति प्रेष्ठं च तद्योगिनः ।
सत्येवं यदिहावतारचरिते प्रीतिर्द्वयोरुत्कटा
हेतुस्तत्र तथा चरित्रसरणिर्नारायणीति स्फुटम् ॥ ३ ॥

द्रौण्यस्त्रेति : १०.१.६.

सन्तु नाम भुवनेषु देवता यास्तपोभिरपि दूरदर्शनाः ।
भाति गर्भशिशुरक्षणेऽप्यलं यत्कृपात्वनलसा स मे गतिः ॥ ४ ॥

वीर्याणि : १०.१.७.

सच्चिद्रूपतनोः सतामतनुदस्याप्यच्युतस्यात्मनः
सर्वस्यातनुरूपदर्पद - तनुस्वीकार एषोद्भुतः ।
श्रोतुर्मे प्रतिभाति तन्मुनिवराकम्पानुकम्पाम्बुधे
सर्वं ख्यापय सौख्यशेवधिमहो यच्छ्रौतमेव श्रुतम् ॥ ५ ॥

---

१. सर्वत्र संख्येयं भागवतीय-स्कन्धा-ऽध्याय-श्लोकानुगा क्रमशोऽवसेया ।
२. वैश्यः । ३. निःस्पृहस्य ।

नैषेति : १०.१.१३.

या कृत्स्नव्यसनप्रधानचरिता या कार्यमात्रप्रवृ-
त्त्यारम्भप्रविभञ्जिका च सततं सर्वेऽपि यत्किङ्कराः।
सापि क्षुत् क्षतिमेत्यलक्षितगतिस्तृट् चापि सद्यःश्रुते-
र्यस्यास्तां शृणुयान्न कः शुकमुखास्वाद्यां मुमुक्षुः कथाम् ॥६॥

चिद्रूपोऽप्याखिलाखलावनकृते नानावतारान् दधा-
त्यस्मिन्नद्भुतपूर्णचारुचरितान् पापापहारव्रतान्।
इत्थं ज्ञातपरेशवास्तवगतिं ज्ञात्वा स भूपं मुदा
तत्साक्ष्वारभतावतारचरितं व्याहर्तुमैशं पुनः ॥ ७ ॥

सम्यगिति : १०.१.१५.

तत्त्वरूपादपि श्रीशः स्वावतारचरित्रतः।
कृतार्थयत्यलं साधूनिति धीस्तव सत्पदा ॥ ८ ॥

इच्छामात्रत एव खिन्नवसुधा - खेदापनोदक्षमो-
प्यङ्गीकृत्य समुद्भवं स चकमे यल्लोकरम्यां कृतिम्।
तद्बीजं निजरूपमेव सुलभीकर्तुं स्वमात्राश्रिता-
नज्ञातोपनिषत्पदान् कलिमलग्रस्तान् समस्तानपि ॥ ९ ॥

ततस्तच्चरितं श्रोतुं समुत्साहस्तवोचितः।
प्रवक्तुं च ममाप्यस्मिन् भक्तिसौख्याभिलाषिणः ॥ १० ॥

वासुदेवेति : १०.१.१६.

ब्रूते पृच्छति यः शृणोति च हरेर्लीलाचरित्रं त्रयः
पूताः स्युः सहपूर्वजैः सपदि तत्तादृूप्यसंदर्शिनी।
त्वत्पादाम्बुजभूतिका विजयते मन्दाकिनीति प्रभो !
वागेषा न मृषा भविष्यति मुनेस्ताद्दग्विधेयं मयि ॥ ११ ॥

भूमिरिति : १०.१.१७.

सर्वंसहापि समदासदसह्यभारखिन्नाऽजनीति शरणं विधिरेव युक्तः।
युक्तस्तदर्थमवतार इहाच्युतस्याप्यङ्गीकृतानलसतात्मजनावनस्य ॥१२॥

प्रेयानप्यनिशं वशोऽपि नितरां शान्तोऽपि कान्तः सुतं
द्वारीकृत्य तदन्तरङ्गमिह संप्रार्थ्यो न जातु स्वतः ।
सत्स्त्रीलक्षणमेतदित्यविकलं प्रख्यापयित्री तदा
धात्री सात्मभुवं ययौ प्रथमतस्तत् साधु मन्यामहे ॥ १३ ॥

तेनान्वर्थजडाभिधेन मम किं तातेन येनानिशं
श्रीशः सन्निधिभागपि स्वनिलये नाभ्यर्थ्यते मत्कृते ।
आक्रोश्यैवमनादृताब्धिगमना मन्येऽतिखेदाकुला
सेला साधु पितामहं स्वजनकस्रष्टारमागादिति ॥ १४ ॥

सपदि यदधिकारिणः प्रवृत्तिर्भवति विना द्रविणार्पणं न लोके ।
ध्रुवमिदमवगत्य भूरुपागाद्विधिसविधं परिगृह्य [1]भूरिभारम्[2] ॥१५॥

गौरिति : १०.१.१८.

गोजात[3]भूतिमथ [4]गोभिमुखं सदैव
गोपे[5]डितं च [6]शतगूल्लसिताधिवासम् ।
दृष्ट्वा विधिं तदनुरक्त्यभिलाषिणी सा
गोरूपिणी स्वयमभूद्वसुधेति युक्तम् ॥ १६ ॥

गवामबाधस्थितिदानदक्षं चा[7]तुर्यमस्यैव मुखे विभाति ।
तद्युक्तमित्यादृतगोस्वरूपा प्रोवाच तादृग्व्यसनं स्वमस्मै ॥ १७ ॥

ब्रह्मेति : १०.१.१९.

लोके व्यापक एव यद्यपि विभुः सत्यं तथापीष्टदो
ध्येयो ध्यानजुषा समेत्य भगवान् प्रासादमेवोज्ज्वलम् ।
सद्वृत्तमिदमिति व्यबोधि विधिना दुग्धाब्धिमाजग्मुषा
नो चेत्स्वस्थल एव सर्वविदसौ चक्रे न योगं कुतः ॥ १८ ॥

यथाकथञ्चिद्यदि सत्कृतामिमां विधाय देवाँश्च निवर्तयाम्यहम् ।
अलीकयोगस्तदनुस्पृशेन्न किं सिन्धुं स[8]नालीकविभूतिरित्यगात् ॥१९॥

---

१. सुवर्णं भूयिष्ठश्च । २. परिमाणविशेषः गुरुत्वश्च । ३. कमलम् । ४. वाणी । ५. इन्द्रः । ६. सूर्यः । ७. चतुःसंख्या । ८. कमलम् ।

सापत्नमातृपदभागहमस्मि यस्मा-
न्मद्दुःखदुःखितमनास्तदयं कुतः स्यात् ।
मैवं विकल्पकलिता किल भूदसावि-
त्यागात्स्वयं किमु तदा स हि सत्यधामा ॥ २० ॥

न चेदुदधिरोधसि प्रभुरसौ मयाऽऽश्रीयते
मनागपि तदीप्सितं ननु भुवो न सिद्ध्येदिति ।
विचिन्त्य जगतीपतेः सदवतारकार्योत्सुकः
किमम्बुधिमगाद्रजोगुणतनुर्विधाता स्वयम् ॥ २१ ॥

अनुकूलविधावभीष्टसिद्धिर्भवति स्पष्टमविघ्नमित्यभिज्ञः ।
विधिरच्युतभव्यदिव्यकार्येऽप्यनुकूलस्थितिभागभूत् किमब्धौ ॥ २२ ॥

रत्नगर्भोदितं वाक्यं सादरं शृणुयान्न कः ।
तदार्जवार्जने को वा न यतेतेति तत्स्फुटम् ॥ २३ ॥

सत्रिनयन इति[3] :

भक्ताभक्तजनावनार्दनकृते सत्त्वं तमोऽपेक्ष्यते,
तत्राऽऽद्यं तु हरौ सदावनपरे नैसर्गिकं वर्तते ।
अन्यद्योजयितुं ध्रुवं विधिरगात्त्र्यक्षेण सार्धं यतः
प्रोक्तं तेन पुरो हरेर्विहरणं शक्त्या स्वकालस्थया ॥ २४ ॥

यदा स्यातां सत्त्वानुसरणचणौ द्वावपि गुणौ
तदा योगः सिद्धो भवति भगवत्प्रापक इति ।
स्फुटं यत्क्षीराब्धौ सहर - परमेष्ठि - प्रसरणात्
समाधिः सिद्धोऽभूदुदित - हरिसाक्षात्कृतिसुखः ॥ २५ ॥

तत्रेति : १०.१.२०.

वराभयदयोदयां गिरमुदारमूर्धस्थितां
निजाधिपमुखाम्बुजादधिगतां समीप्सुः पुमान् ।
स्वयं स्वरुचितत्पदे सदसि सूक्तमेवावदे-
दिति स्फुटमधादजः पुरुषसूक्ततस्तत्स्तवात् ॥ २६ ॥

---

१. अप्रतिकूला अनुतटश्च । २. पृथ्वी । ३. सर्वत्र असंख्यक-प्रतीकसंख्या पूर्वश्लोकानुवृत्त्यैव ज्ञेया ।

गिरमिति : १०.१.२१.

मयोच्यमानं श्रृणुतेत्यनुक्त्वा गां पौरुषीं मे श्रृणुतेत्यवोचत् ।
ततोऽजनि व्यक्तमिदं मृषोक्त्या लब्धा प्रतिष्ठापि न भव्यकृत्स्यात् ।२७।

निर्दिष्टं प्रभुणा स्वकार्यमचिराचारेण कालान्तरे
यद्यत्राचरितं तदा भृशमुदासीनः प्रभुर्जायते ।
तादृक् सम्प्रति मामवत्विति धियाऽसौ दीर्घदर्शी विधि-
र्युक्तं मा चिरमाश्विति द्विपदतः प्रोवाच तत्केलिदृक् ॥ २८ ॥

पुरैवेति : १०.१.२२.

सामान्योऽपि नृपो धराज्वरपरीहाराय निस्तन्द्रधी-
स्त्यक्त्वा कार्यशतान्यपीह भवतीत्यारादयं त्वच्युतः ।
श्रीभूपः श्रितराजहंससमयः श्रीराजराजान्वित-
स्तद्युक्तं द्विजराजशेखरनुतः प्राग्वेद यद्भूज्वरम् ॥ २९ ॥

धराद्वयं[1] ज्वरध्वंसो विधेयोऽस्ति ममेति सः ।
पौर्वापर्यविधावीशो युक्तं पूर्वमचिन्तयत् ॥ ३० ॥

सर्वांशतो यदि गता भुवि सर्व एते
स्वस्थोपभोगसुखराशिरनन्तदत्तः ।
ग्राह्यस्तदा तु बत कैरिति चिन्तयानो
युक्तं जगाद विधिरंशत एव यात ॥ ३१ ॥

वसुदेवेति : १०.१.२३.

सर्वैश्वर्ययुतोऽष्टसिद्धिसहितः पूर्णेष्टकामोऽप्यलं
स्वामी स्वोपकृतावनालसमनाः स्याच्चेत्तदा सेवकैः ।
शक्त्याऽऽकल्प्य तदोपदां प्रियतमां सत्कार्य एवादरा-
देतद्योजयता व्यबोधि विधिना तत्प्रीतये योषितः ॥ ३२ ॥

वासुदेवेति : १०.१.२४.

पुरस्कृत्यैव संग्रामे बलं राजकुलेडिताः ।
जयन्त्यरनितो युक्तं [2]बलमाधान्निजाग्रगम् ॥ ३३ ॥

---

१. यशोदा पृथ्वी च । २. बलरामम् ।

विष्णोरिति : १०.१.२५.

दुर्मायिनोऽरिनिवहस्य पराजयः स्या-
न्निर्मायिकेन हरिणा कथमित्युदीताम् ।
शङ्कां प्रमार्ष्टुमवदत् स हरिः स्वसार-
मादिष्टवानुचितकार्यकृते स्वमायाम् ॥ ३४ ॥

शूरसेनेति : १०.१.२७.

[1]श्रीमन्महाविवाहाभिव्यक्ताविर्भावहेतुकः ।
प्रक्रान्तो मुनिना युक्तं तद्विवाहकथाक्रमः ॥ ३५ ॥

पथि प्रग्रहिणमिति : १०.१.३४.

कृत्वोत्तेजितमेव शत्रुमभितः स्वोक्त्या लसत्संधया
हन्तव्यः सहसा न जातुचिदपीत्यालोच्य धर्मस्थितिम् ।
शूराणां स्वयमाजिघृक्षुरचिराज्जन्मापि शूरान्वये
श्रीशो युक्तमधान्नृशंसमनिशं कंसं गिरोत्तेजितम् ॥ ३६ ॥
यद्भीतिर्मनसि स्थिता विधिबलात्तच्छिक्षकेनाभयं
दत्तं चेत्सहि कीदृशोऽपि गतभीस्तस्याग्रतो गर्जति ।
युक्तं ब्रह्ममुखेन दैवतगणो लब्ध्वाम्बुधावाश्रयं
दैत्यारेर्गतसाध्वसं नभसि यत्कंसाग्र एवं जगौ ॥ ३७ ॥

पुरोऽरेः [2]स्वसारं समाधाय कुर्यामहं दुष्टनाशं सतां रक्षणं च ।
अभिप्रायमेनं प्रभोर्व्यञ्जयन्ती तदुद्वाह एवोदिता वाक् तदासीत् ॥ ३८ ॥
[3]जगद्गुरुर्मन्[4]दरसानुकूलः [5]सन्मङ्गलः [6]सूर्यविशेषशोभी ।
योऽसावनिष्टोऽष्टम एव सिद्धो भुवीति युक्तं खुरवागवादीत् ॥ ३९ ॥

निर्बन्धमिति : १०.१.४७.

श्रोता शृणोतु वा मा वा पथ्यं पथ्यपथेक्षणः ।
ब्रूयात् स्वदोषं संमार्ष्टुं शौरिरत्र निदर्शनम् ॥ ४० ॥

---

१. विष्णुः । २. भगिनीं स्वबलञ्च । ३. बृहस्पतिः देशिकश्च । ४. शनिः मन्दराचलश्च । ५. कल्याणं गृहश्च । ६. सूर्य-गरुड-शेषाः सूर्यश्च ।

स्वसुर्वधादिति : १०.१.५५.

नैतत्कदाचिदपि संभवतीति मत्त्वा
कार्यं न जातु विदुषैवमुदासितव्यम्।
यत्ने कृते सति हरेः कृपया सुसिद्ध्य-
त्येतत्स्फुटं सुफलके वसुदेवकृत्ये॥ ४१॥

किं दुःसहमिति : १०.१.५८.

साधुः स एव सहतेऽखिलदुःसहं यो
निर्वासनं भवति यद्धृदयं स विद्वान्।
यत्सर्वकृत्यमतिनिन्द्यमसौ कदर्यो
यो दुस्त्यजं त्यजति स प्रगृहीतचेताः॥ ४२॥

प्रतियात्विति : १०.१.६०.

तुल्यदृक् सत्यवाक् कीर्तिमन्तं यो भजते नरम्।
तस्यावश्यं द्विषन्तोऽपि वश्याः स्युरिह तत्स्फुटम्॥ ४३॥

नन्दाद्या इति : १०.१.६२.

यद्दर्शनं जगति तत्त्वदृशोऽप्यलभ्य-
मागात् स कंसमसदग्र्यमृषिस्तदेतत्।
चित्रं न चित्रमथवा भुवि सिद्धमेव
यत्पुण्यपाक - सुमनः - फलमीदृगर्थम्॥ ४४॥

यत्साहाय्येन शत्रुर्भवति सुबलवाँस्तद्विनाशे प्रयत्नः
कार्यो विज्ञैरितीमं नयमनुगुणमालोचयन् कार्यसिद्धौ।
आगत्यागण्यपुण्यप्रचयविघटनायैव कंसं नु देवा-
एवेमे यादवाः खल्विति समकथयद्देवमानी मुनीशः॥ ४५॥

देवांशो वसुदेव एष इति चेत्तेनात्मसख्यं कथं
नन्दस्य व्रजवासिनो मम प्रजारूपस्य नैसर्गिकम्।
स्याद्वैतस्य कथं सवृष्णिनिवहः स्वज्ञातिबन्धवात्मक-
स्तस्मादुक्तमिदं न सङ्गतमिति श्रद्धालुरस्मद्विरि॥ ४६॥

न स्यात्ततो न भविता सुरवर्यकार्य-
सिद्ध्यर्थयत्नमनसः सफलागतिर्मे।

आलोचयन्निति स तेष्वखिलेषु देव[1]-
भावं शशंस लिखनं कथमन्यथेदम् ॥ ४७ ॥ (युग्मम्)

देवकीमिति : १०.१.६६.

ग्रामान्तरस्थिततयाऽब्दकरार्पणाच्च
तत्सम्मतस्थिततया च न चाप नन्दः ।
तत्क्लेशमित्यनुगतार्थमिहाग्र्यलेखा-
दक्लेशभाक् तदनुरोधितया स्थितो यः ॥ ४८ ॥
प्रवृत्तोऽत्र स्वैरं भवति सति कर्मण्य सति वा
न वै जन्तुः किन्तु भ्रमयति भवानेव ननु तम् ।
शिशुप्राणत्राणप्रसृतकरुणः सन्नपि विभो
नृशंसो यत् कंसोऽसकृदधिकृतो नारदगिरा ॥ ४९ ॥
यो हन्ति द्वेष्टि वा जाल्मो हिंस्रधीः कीर्तिमज्जनम् ।
सिद्धमेवास्य दुष्कीर्तिवारिधौ कीर्तिमज्जनम् ॥ ५० ॥
लोकोत्तरं यस्य सुखं भविष्णु स्यादेव पूर्वं स विपत्सहिष्णुः ।
आनन्दयिष्यन् सदलङ्करिष्णुर्युक्तं तथा तान् विदधे स विष्णुः॥५१॥

मातरमिति : १०.१.६७.

असुधर्मैकवृत्तिर्यो[2] यश्चाप्यजनशङ्कितः[3] ।
विशृङ्खला गतिस्तस्य परस्येत्यभवत् स्फुटम् ॥ ५२ ॥

उग्रसेनमिति : १०.१.६९.

उग्रसेनो[4]ऽपि तातोऽपि निगृहीतो हि येन सः ।
प्राक्पुण्यफलके युक्तमासीत्काले महाबलः ॥ ५३ ॥
श्रीशकल्पतरु-क्रीडाफल-भक्तिरसायने ।
मुदे भवतु साधूनामध्यायार्थनिरूपणम् ॥ ५४ ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

---

१. देवत्वम् । २. प्राणधर्मः निन्द्याचारश्च । ३. विष्णुः जनशङ्कितो नेति च । ४. भयंकरसैन्यः तत्संज्ञश्च ।

॥ अथ द्वितीयोऽध्यायः ॥

प्रलम्बेति : १०.२.१.

अशेषबलशालिनो ध्रुवमिमे प्रलम्बादयः
परे मदनुरागिणो भुवि भवन्ति मल्लादयः ।
इमे मदसुसौख्यदाः सकलबाणभौमादयो-
ऽसुरा इति कृताशयः स युत आस तैरेव किम् ॥ १ ॥

ते पीडिता इति : १०.२.३.

स्वकरैर्यत्र राजैव क्लेशदस्तन्निवासिनाम् ।
युक्तैव भुवने काममन्याशाभिमुखस्थितिः ॥ २ ॥

सप्तम इति : १०.२.५.

विचित्रदोहदोद्बोधि - गर्भावस्थित्यवेक्षणात् ।
सहर्षा देवकी युक्तं खिन्ना चारिकृतेक्षणात् ॥ ३ ॥

अर्चिष्यन्तीति : १०.२.१०.

कार्ये सत्युदिते स्वयं नृपतिना सत्कार्य एवार्हणैः
नित्यं सन्निहितः स्पशोऽपि कुरुते कार्यं स तेनोत्सवात् ।
नीतिर्नीतिमता व्यबोधि हरिणा सत्कृत्य मायां तदा
कार्ये योजयता प्रभोरितरथा किं सेहते वेतनम् ॥ ४ ॥

मत्पादाब्जरतीनतीवसुमतीन् कंसो नृशंसोऽनिशं
वृष्णीन् क्लेशयतीति शीघ्रमवनौ गन्तव्यमद्य त्वया ।
आयास्याम्यहमप्यरं त्वदनुगो देवीं त्वमेवाब्रवी-
र्यामालम्ब्य दयां दयाहृदय ते याता क्व सा सम्प्रति ॥ ५ ॥

देवकीजठर एव सर्वतो गर्भ एष यदि पूर्णतां व्रजेत् ।
[2]शेषगर्भ इति मामकी प्रथा स्याद्वृथेति स तथाब्रवीद्धि ताम् ॥६॥

गर्भसङ्कर्षणादिति : १०.२.१३.

किञ्चित्कार्यवशान्मयाऽऽर्यपदवीं रामोऽयमारोपितः
तेनैवाल्पदृशो भजन्तु मयि नाश्रद्धां कनीयानिति ।

---

१. ऐवकः । २. शेषः अवशिष्टः यो गर्भस्तद्रूपः, चरमत्वात् ।

इत्यात्मन्यनुपाधिकाखिलजगज्ज्येष्ठत्वमव्याहतं
व्यक्तीकर्तुमसौ तदा तदभिधाधानं चकाराच्युतः ॥ ७ ॥

गर्भे प्रणीते इति : १०.२.१५.

[1]वसुदेवरोहिणीस्थितिरविकलभावा सदा तु यत्रास्ते ।
पूर्णा योगो[2]द्भूतिर्व्यक्ता मद्व्यक्तता च तत्र गवि ॥ ८ ॥

विवरवसतिरस्याजस्रमस्त्येव जाता
यदि ह पुनरसौ सत्ताद्दशानन्ददा न ।
इति विभुरुचितज्ञो रोहिणीं गोकुलस्थां
तमनयदलमन्या यद्बिलस्था विहाय ॥ ९ ॥

धरा[3]भाग्यतो गोकुले मन्निवासो भविष्यत्यतोऽस्यापि तत्रैव वासः ।
प्रशस्तो यतः सर्वदैवैष युक्तो वियोगासहिष्णुश्च तस्यां युयोज ॥१०॥

अशेषज्येष्ठ एवास्मत्प्रभुरेवं वचः सताम् ।
कर्तुं सर्वांशतोऽन्वर्थं चक्रे शेषं निजाग्रजम् ॥ ११ ॥

अध्यास्यमानां प्रभुणा निजेन यो भूमिं विशोध्याशु तदन्यतो वसेत् ।
सत्सेवकोऽसौ भवति प्रियः प्रभोरग्रेसरश्चापि सदेति तत्फुटम् ॥१२॥

ये सन्त्यन्येऽवतारा जगति बहुविधास्तेंऽशरूपाः परात्मा
श्रीकृष्णोद्धेति युक्तं मुनिवरवचनं भाति मायानिदेशात् ।
स्वायत्तीकृत्य मायां विहरति किल यः सोऽयमात्मेति वेदो
मानं किञ्च स्फुटं यच्चरितमपि तथैवाद्भुतानन्तकृत्यम् ॥१३॥

अनेकदेहसम्बन्धो योगिनो योगतोऽवनौ ।
स्फुट एवेति समभूद्रामस्तत्र निदर्शनम् ॥ १४ ॥

भगवानपि : १०.२.१६.

यद्दुर्घटं चलमतीव च वस्तुजातसञ्चारि चेति बहुवारमवर्णि सद्भिः ।
कीदृग्भवेत्तदिति किं प्रभुरीक्षणाय द्रागाययौ स वसुदेवमनः परात्मा ।१५।

---

१. वसुदेवपत्नी योगशास्त्रोक्तो वृत्तिविशेषश्च । २. ध्यानादिः शेषश्च ।
३ यशोदा ।

यद्धामनस्थितितयाऽस्य पुराऽहमासं
पुत्रोऽवनौ तदधुनापि तथैव भाव्यम्।
प्राग्रूपसंस्तवकृते किमसौ दयालुः
यद्धामनःस्थिति[1] - मिहाप्युररीचकार ॥ १६ ॥

अकामोऽप्यहं कामवानेव भक्तमनोजाततृप्त्यै भवामीति लोके।
दयाम्भोधिरम्भोधिशायी परात्मा तदानीं किमासीन्मनोभू[2]निवासी।१७।

यौ बाहौ मम लोकविश्रुतगती पक्षीश्वरस्यन्दनौ
सिद्धौ तौ भुवि नर्मकर्मणि तथा यात्रासु वाजौ क्वचित्।
भक्तानां तु मनोरथो मम मतस्तत्त्राणवेलास्विति
प्रख्यात्यै स तदारुरोह भगवांस्तच्चेत एवोदरात् ॥ १८ ॥

अणोरणीयान् महतो महीयान् श्रुत्यर्थमेनं प्रकटीचिकीर्षुः।
विभुः स्वयं सन्नपि विश्वनाथो विवेश तच्चित्तमणुप्रमाणम् ॥१९॥

यो यं विना न कुरुते गुरु वाल्पकं वा
कार्यं स तस्य गदितो भृशमन्तरङ्गः।
आलोचयन्निति विभुः पितुरन्तरङ्गं
प्रागाययावभिलषन्नभयो-र्वशित्वम् ॥ २० ॥

यो यो जनो भजति जन्मगतिं जगत्यां
सर्वस्य तस्य मन एव सुखादिहेतुः।
जानन्निदं प्रभुरसावपि तत्र वासं
मैत्रीकृते किमु चकार जनुर्जिघृक्षुः ॥ २१ ॥

गोपालनं मम विधेयमिहाग्रतोऽस्ति
तत्पालके वसतिरेव पुरोपयुक्ता।
इत्येव [3]गोगणनियन्तरि चेतसीशो
वासं चकार किमु वाऽभ्यसनाय तस्य ॥ २२ ॥

नो मयि मनःप्रवेशो जातुचिदपि किन्तु भक्तहितकारी।
अहमेव तद्विशामीत्यबोधि बहुधा मनःप्रविष्टेन ॥ २३ ॥

---

१. यद्वेति च्छेदः। २. कामः मनः स्थानं च। ३. इन्द्रियगणः।

इन्द्रियाणां मनश्चास्मीत्युक्तिं स्वां जगति स्फुटाम् ।
कर्तुं किमु हृषीकेशो मनःपदमुपाश्रितः ॥ २४ ॥

पितृतोऽपि पितामहस्य नप्तर्यनुरागोऽधिक इत्यशेषलोकः ।
वदतीत्यनुभूतयेऽस्य कामं स्वयमागात्स [1]पितामहोपकण्ठम् ॥ २५ ॥

यत्रामलो लसति भक्तिरसो मदङ्घ्रि-
पद्मं तथा मदभिधोत्तमरत्नराशिः ।
तत्रैव हंसवदहं विहरेयमित्थं
तन्मानसे विहरता हरिणा न्यदर्शि ॥ २६ ॥

सङ्कल्पं निजभक्तिभृज्जनकृतं सत्यं विधातुं प्रभु-
र्भक्ताभीष्टफलप्रदो ध्रुवमसौ तत्रैत्य संतिष्ठते ।
ध्वस्तारातिकभूमिपालनमये यद्वासुदेवे तदा
सङ्कल्पेऽवसदेष एव हि मनो वासोऽस्य नत्वन्यवत् ॥ २७ ॥

ततो जगदिति : १०.२.१८.

सुमनोराज्यं हित्वा निविष्टधीर्यः सदा मनोराज्ये ।
महतोऽपि तस्य गर्भे वसतिर्नियतेति दर्शितं कृतितः ॥ २८ ॥

परोपकृतितत्परो भवति यः सदात्मस्थिति-
र्मनोविहृतिरप्यलं भवति तस्य बन्धाय न ।
क्वचिज्जठरसंस्थितिर्विधिवशादवाप्याप्यसौ
न दुःखजनिका भवेदिति बिभुस्तथादर्शयत् ॥ २९ ॥

किमद्येति : १०.२.२१.

उन्मत्तवृत्तिरपि नित्यविरोधकोऽपि
जन्तुर्यदि - क्वचिदुदञ्चितवीक्षितेन ।
दृष्टः सता सहरिवासहृदा तदैव
स्यात्प्रीतिमानिह हि मानमभूत् स कंसः ॥ ३० ॥

प्रादुर्भावस्त्वदीयो विलसति हृदये यस्य हन्तुं तमीशो
दुष्टो वा हिंस्रधीर्वा प्रभवति न परः कोऽप्यरी राज्यकृद्वा ।

1. कृष्णवंशजनकश्चन्द्रः, तज्जनकत्वान्मनसः पितामहत्वम् ।

बीजं श्रीशैतदेव प्रकटमपरथा तस्य जाल्मस्य बुद्धिः
कंसस्यैवं तदा किं मम निजभगिनी गुर्विणीत्युद्गता स्यात् ॥ ३१ ॥

आसीन इति : १०.१०.२४.

यद्वैरचिन्तनकृदप्यनिशं स कंसो-
ऽपश्यत्पदार्थमखिलं खलु कृष्णरूपम् ।
तद्भक्ति-चारुरसरञ्जित-मानसा ये
पश्येयुरत्र नहि मानमपेक्ष्यतेऽन्यत् ॥ ३२ ॥

ब्रह्मेति : १०.२.२५.

मत्क्लेशापहृतावयं कृतमतिः श्रुत्वा मदभ्यर्थितं
जानन्नेवमपीह यो न सदयं तं सेवते स्तौति वा ।
नोन्मत्तो भुवि निस्त्रपस्तदपरो दुर्धीः कृतघ्नश्च वे-
त्यालोच्याच्युतमिष्टदं स्तुतिमतिः प्रागाद्विधिस्तत्क्षमम् ॥ ३३ ॥
एतावत्कृतिभिस्तिरस्कृतिपदं नीतोऽस्मि वेदान्तिभिः,
मन्वानैर्वयमेव सर्वविषयेष्वस्मिन् विरक्ता इति ।
धन्योऽस्म्यद्य तु सर्वभूतजनकस्वीकारतः स्यामितो
मूर्तः स्तोतुमगादसौ किमु महासंसार एवेश्वरम् ॥ ३४ ॥
न चेद् गर्भस्तदा कुत्र जीवो ब्रह्मेति संस्थितिः ।
तत्प्रसादादिदं सर्वं युक्ता गर्भस्तुतिस्ततः ॥ ३५ ॥

सत्यव्रतमिति : १०.२.२६.

गर्भादिवासमवलोक्य जघन्यमीशो
वित्रस्य चेतसि न जातुचिदाजहातु ।
सन्धां पुरा निजकृतामिति धातृमुख्याः
स्तोत्रापदेश - विधिनोचुरखण्ड - सत्यम् ॥ ३६ ॥
समस्त-निगम-स्तुतोऽप्यखिलवस्तु-विस्तारको
वितस्तिमितिकोदरो वससि देवकीये प्रभो ।
अतस्तव दयालुता पतिततापनिस्तारण-
व्रतेत्यथ च तद्वशः प्रभुरितीह किं न स्फुटम् ॥ ३७ ॥

त्वयि सति जठरस्थे देवकीनाशभीति-
नहि खलु रिपुजाऽऽसीदत्र चित्रं न यस्मात्।
सकल - सुजन - लोकानामपीहाविशङ्कं
सपदि मृतिमुपेता देवकीनाशभीतिः ॥ ३८ ॥

यत्प्रत्यङ्गरुहान्तरङ्गगतया ब्रह्माण्डमुद्योतते
यन्नाभ्युद्भवपद्मगर्भगतया हैरण्यगर्भस्थितिः।
यन्नामैव जनुष्मतामलमहो स्विद् गर्भकूलङ्कषं
स त्वं गर्भनिवास्यभूस्तदिह सद्वात्सल्यमाविष्कृतम् ॥ ३९ ॥

त्वय्यम्बुजाक्षेति : १०.२.३०.

भवाब्धितरणे तरिर्भवति कृष्णपादाम्बुजं
विभाव्य निगमागमेष्विति समुत्सुकः सज्जनः।
विचित्रमवलोकितं यदवलम्बनादप्यसौ
भवाम्बुधिरगादलं सुलघु गोष्पदावस्थितिम् ॥ ४० ॥

आरूढाः पदवीं परामपि तपोयोगादियोगादहो[3]
भ्रश्यन्ति प्रकृतावनादृतभवत्पादाम्बुजाता यदि।
तद्वन्नाथ न तावकाः परिपतन्त्येतत् स्फुटं तद्बुधै-
रुक्तं गर्भनुतौ विलोक्य भगवञ्जातोऽस्मि ते सेवकः ॥ ४१ ॥

दिष्टयेति : १०.२.४१.

धन्यमद्य भुवि भाग्यमम्ब ते यन्न केनचिदवाप्तमंशतः।
दुर्लभा अपि विधीन्द्रशङ्कराः किङ्करा इव पदान्तिके यतः ॥ ४२ ॥

संध्यातोऽपि चिरादचिन्त्यचरितश्चित्तेऽपि यो योगिनां
नैवायाति विकासमञ्चति न वा स्फूर्तिं किलार्धक्षणम्।
सोऽयं पूर्णसुखः सुखान्निवसति त्वज्जाठरे कोटरे
मातस्तत्तव पुण्यवर्णनविधौ के नाम कीटा वयम् ॥ ४३ ॥

१. सम्बोधनम्, कीनाशो यमः। २. ध्यानादिः। ३. उपयोगात्। ४. मायायाम्।

मातर्विश्वविधातृधात्रि निखिला देवेन्द्रमुख्या अपि
नप्तारो यदमी वयं तव पुनर्जाताः स तत्पाहि नः ।
सन्तीमे शिशवस्ततो न गणयैतेषां त्वमागांस्यमून्
प्रीत्या पालय देहि चेप्सितमिति प्रोच्य स्वपुत्रं मुहुः ॥ ४४ ॥

यन्नाकानकदुन्दुभि - ध्वनिरभूद्यज्जन्मनि श्रीमती
पत्नी यस्य च मूर्तमेव सुकृतं वृत्तिश्च तत्त्वार्थवित् ।
पुत्रोऽपि प्रभुरिन्दिरापतिरयं सर्वेश्वराधीश्वर-
स्तत्किं वा वसुदेव नास्ति भवतस्त्रैलोक्यलोकोत्तरम् ॥ ४५ ॥

सुत्रामा-ऽनल - धर्मराज-निक[1]षोद्भूता-ऽप्प[2]ति - स्प[3]र्शन-
त्र्यक्षस्नेहि[4]महेश्वरान् वसुदिशामीशांस्त्वदङ्घ्रिस्पृशः ।
कृत्वा यद्वसुदेव[5] येन विहितं नामापि तेऽन्वर्थकं
तद्वाच्यं तव किं सुतं कथय तं नित्यास्मदीयावनम् ॥ ४६ ॥

गर्ह्योऽप्यर्हतमेन चेन्निजपदं नीतस्तदानीं जगद्-
वन्द्यानामपि वन्द्यतापदमसौ सञ्जायते यत्स्फुटम् ।
गर्ह्यं गर्भनिवासमप्यजमुखा देवाः समग्रा अपि
दृष्ट्वा श्रीशापदश्रियं सुनतयः सन्तो मुहुः प्रास्तुवन् ॥ ४७ ॥

श्रीशाकल्पतरुक्रीडा० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

---

१. निर्ऋतिः । २. वरुणः । ३. वायुः । ४. कुबेरः । ५. अष्टसंख्याकाः ।

॥ अथ तृतीयोऽध्यायः ॥

अथ सर्वगुणेति : १०.३.१.

यः [1]सर्वैकगुणाश्रितो निगदितः [2]कालो जनानिष्टकृत्
सोऽपि श्रीमदधोक्षजोदयतयाऽजन्युत्तमः शोभनः ।
किं वाच्यं [4]स्थितिसर्गजृम्भणगुणाक्रान्तस्य दिष्टस्य वा
भ्वादीनां स्थितिरित्यभूत्स्फुटमिह प्राग्दिष्टसद्वर्णनात् ॥ १ ॥

प्रजारूपेणाहं बहु भवितुमिच्छामि च यदा
ततः पूर्वं सर्वं निरवधितमस्तोमकलितम् ।
इतीव श्रुत्यर्थद्वयमिदमबोधि स्फुटमिह
तथादिष्टोल्लेखाद् ध्रुवमजनजन्मेति पदतः ॥ २ ॥

सन्मार्गमेव स्वच्छाशं कर्तुमभ्युद्यते विधौ ।
युक्तैव कान्तिः शान्तिश्च सदा सत्पथवर्तिनः ॥ ३ ॥

सकलगुणान्वयशोभिनि सर्वज्ञे श्रीपतौ समवतीर्णे ।
भूमिजबुधगुरुकवयः सुखोदयं प्रापुरेतदिति युक्तम् ॥ ४ ॥

वाच्ये सति प्रसिद्धे सिद्धस्तद्वाचकोच्छ्रयो लोके ।
प्रणवोल्लासिनि भगवति युक्तोऽसावमलतारकोल्लासः ॥५॥

दिशः प्रसेदुरिति : १०.३.२.

रिपुजातभयोज्झिताधिकारैः पतिभिः साकमितोऽचिरेण योगः ।
प्रभवेदिति ता दिशः प्रसेदुर्भुवि जन्मैशमवेक्ष्य कंसहन्तुः ॥ ६ ॥

[11]हरित्वं हरावेवमेवासु सिद्धं निराबाधमस्तीति युक्तं दिशस्ताः ।
सुभव्येऽच्युतात्मप्रसन्नोदये सत्यलं प्रापुरच्छाच्युतात्मप्रसादम् ॥ ७ ॥

आशाः प्रसादफलकाः सकला अपीह
भूमौ भवेयुरचिरादमलस्थितीनाम् ।

---

१. शिवः । २. तमोगुणः । ३. संहारकालः । ४. पालनम् । ५. उत्पत्तिः । ६. कालस्य । ७. चन्द्रे विष्णौ च । ८. आकाशः सन्मार्गश्च । ९. मङ्गलादिग्रहाः भूमिजातबुधादयश्च । १०. प्रणवः । ११. हरितां दिशां भावः, हरेर्भावश्च तत्त्वम् ।

अर्थोऽस्त्वयं सुविशदोऽर्थत इत्यबोधि
प्रायः प्रसेदुरनिशं दिश एवमुक्त्या ॥ ८ ॥

दुर्दान्तोद्धतदैत्यदत्तविपदां तत्क्लेशनाशार्थिकां
श्रोतुं वाचमदुर्हृदां सदयधीर्दत्तावधानः सदा ।
अस्त्येव प्रभुरित्यशङ्कमखिलस्पष्टावगत्यै तदा
युक्तं ता निखिलाः प्रसेदुरमलास्तच्छ्रोत्ररूपा दिशः ॥ ९ ॥

साधारणोऽपि सुकृती यदि यत्कुले स्यात्
तत्पूर्वजो भवति तेन हि निर्मलात्मा ।
युक्तं तदेशजनुषोडुगणोच्छकान्ति-
रासीदसौ यदिह पूर्वजपुंप्रियात्मा ॥ १० ॥

हरौ[2] उदयमासन्ने सहस्रगुणशोभिनि ।
भुवने[3] पुष्करोल्लासो[4] युक्त एवेति विद्महे ॥ ११ ॥

यस्माद्रसः स्रवति सर्वमलापहारी
यद्राजहंसपदमाश्रयदं[5] द्विजानाम्[6] ।
यद्भाति मानसमिवाच्छसमग्रतारं[8]
युक्तं वियत्तदमलं च सुशोभमासीत् ॥ १२ ॥

मही मङ्गलेति :

ध्येयं योगिभिरर्च्यमाश्रितजनैर्गेयं हि देवर्षिभिः
सेव्यं भव्यदया च यत्सदयया सर्वाढ्ययापि श्रिया ।
तच्छ्रीमत्पदमद्य मय्यविरतं सञ्चारशीलं भवे-
दित्यानन्दयुता तदाऽवनिरभून्माङ्गल्यतोऽलङ्कृता ॥ १३ ॥

त्वदीय - परिधान - सद्वसनवास्यसौ मत्पति-
स्ततो भृशमदुर्लभो भवति भोगयोगोऽस्य ते ।

---

१. साधूनाम् । २. सूर्ये विष्णौ च । ३. जले जगति च । ४. कमलम् आकाशश्च । ५. चन्द्रः, सूर्यः पक्षिविशेषश्च । ६. पक्षिणां ब्राह्मणानाञ्च । ७. सरोवरम् । ८. नक्षत्राणि शुद्धमौक्तिकानि च ।

इति प्रियसखीकृतं समुपहासमन्वर्थतो-
ऽचिरादनु - भवेयमित्यवनि - रामभक्त्याऽभवत् ॥ १४ ॥

आयाते क्वचिदेव सद्मनि निजे जामातरि प्रेमतः
कन्यामातुरतीव चेतसि भवत्यानन्द - एतत्स्फुटम् ।
सर्वत्रेति न चित्रमत्र यदभूत्सा भूमिरानन्दभाक्
सीताभर्तुरनामयाऽऽगमनमालक्ष्याऽखिलाधीशितुः ॥ १५ ॥

पुरा वराहवर्ष्मणोद्धृता द्विजाग्रतोऽप्यहं
न तद्विहार-सौख्यभागभूवमेवमंशतः ।
पदे पदे पदाम्बुज - प्रचारसार - सौख्यभा-
गितो भवेयमित्यभूदिला समुत्सुमङ्गला ॥ १६ ॥

देवर्षि - द्विज - वह्निसाक्षिकमहं पाणिग्रहेणादृता-
प्यात्मीयव्रतरक्षिणा न हरिणा संभोगपात्रीकृता ।
संचिन्त्यैशमिहावतारमतुल-क्रीडा-प्रधानोज्ज्वलं
साध्वभ्यन्तरमोदमानहृदया साऽभूत्पृथ्व्यभूः ॥ १७ ॥

वर्णित्वाद्यदुपेन्द्रतोऽनुविहित - ब्रह्मार्पणाद्रामतो-
यत्सीतापतितोऽप्यभून्न च सुखं श्वश्रूत्वतस्तादृशम् ।
तत्सौभाग्यसुखं किलाद्य फलितं तद्भोगतोऽस्मिन् भवे-
दस्माद्भासकसज्जिकेव समभूद्भूमिस्तदाऽत्युज्ज्वला ॥ १८ ॥

यस्यां ग्रामपुरव्रजादिरचना विद्योतते सूत्रवत्
कामं तत्र सुमङ्गलत्वमृषिणा वक्त्रेदमत्राध्वनि[3] ।
आलक्ष्येशमहोदयं बहुदयं सौभाग्यसन्धायकं
श्रीमन्मङ्गलसूत्रसूत्रितगला सेलो[4]ज्ज्वलश्रीरिति ॥ १९ ॥

प्राप्तं कार्यमनर्हमर्हमपि वा यस्तुल्यभावं क्षमा-
शीलः संसहते लपन्निजपति - प्रेमर्द्धिमन्तश्चिरम् ।
नीतश्चेत्प्रभुणा स सत्कृतिपदं कार्तार्थ्यमस्यार्थत-
स्तद्व्यक्तं भवतीति युक्तमतिभा सर्वंसहाऽऽसीत्तदा ॥ २० ॥

---

१. भूमिः । २. भार्गवात् । ३. ध्वनितम् । ४. सा इला पृथ्वीः ।

पुत्रेणाखिललोकपालनकला संदर्शनीयाऽनिशं
स्वीया सर्वसदिष्टशर्मरुचये ताताय निस्तन्द्रितम् ।
युक्तं तत्किल मङ्गलोऽप्यविकलं संलक्ष्य तातागतिं
यद्ग्रामव्रजपूर्वनान्यवनिजः[1] स्वार्थान्वितान्यादधे ॥ २१ ॥

यः सतामच्युतोऽजस्रमचलां[2]नन्दकारकः ।
युक्तस्तदुदयोऽप्यस्मिन्नचलानन्दकारकः ॥ २२ ॥

त्यक्त्वाऽन्यामखिलामपि व्यवहृतिं स्वस्थाचलानन्ददां
यत्ताद्रूप्यममानसोक्तिविषयं प्राप्तुं यतन्ते बुधाः ।
स्वात्माकारतयाऽद्य तु स्वयमहो सोऽयं स्थितः श्रीपतिः
शंसन्ती निजदिष्टं[3]मिष्टमिति सा पृथ्वी तथाऽऽसीत्तदा ॥ २३ ॥

नद्यः प्रसन्नसलिला इति : १०.३.३.

प्रक्षिप्तानेकभूभृन्निचय-परिचलद्-व्यस्तनीरर्धिवार्द्धौ
सेतूद्योगेन भव्यं जनकगृहसुखं येन दत्तं पुरा नः ।
सोऽयं भूयोऽभ्युपेतस्तदनुपमसुखं लभ्यमस्मभ्यमस्मात्
भूयो भूयोऽभ्ययत्नादिति ननु सरितः सुप्रसन्नास्तदासन् ॥ २४ ॥

दृष्टास्मज्जनकावनिभ्रपदया संदर्शनीयं त्वया
हे मन्दाकिनि नः शुभं निजसमञ्जूतेर्निदानं पदम् ।
एवं भूरितरार्थिनाऽपि नहि सा प्रादर्शयद् द्वेषतः
स्पष्टं दृष्टमितोऽचिरेण भवितेत्यासन् प्रसन्नास्तु ताः ॥ २५ ॥

नित्यं सन्निहितोऽपि भर्तृसदने नास्माभिरालोकितो
जामाताऽस्ति स कीदृशः स्वयमहो यः संवृतः पद्मया ।
इत्यभ्यन्तरवासनामसुलभां निर्यत्नलभ्यामितो
निश्चित्य स्फुटनामरूपविभवास्ताः किं तथाऽऽसंस्तदा ॥ २६ ॥

एता नदी नेष्टकृदन्तरा इति मत्वा रमानायक न त्यजाद्य नः ।
इत्यर्थनासन्धिमवेक्ष्य तास्तदा नद्यो मुदा निर्मलवृत्तयः स्थिताः ॥२७॥

१. अङ्गारकः । २. पृथ्वी । ३. दैवम् ।

यत्कान्तः [1]शरणमिहास्ति यस्य तस्मिन्
तत्स्त्रीणां निरुपधिवृत्तिरेव युक्ता ।
जानन्त्यो नयमिममार्यजुष्टमिष्टं
सन्नद्योऽकलुषित - जीवनास्तदाऽऽसन् ॥ २८ ॥
भुवनाधिपतौ हि शूरजाते भुवनत्राणकृतौ कृतप्रतिज्ञे ।
भविता न कथं प्रसादशालि भुवनं भूरितरास्तदाश्रिता वा ॥ २९ ॥

ह्रदा इति :

कश्चित्सम्पदमुत्तमामधिगतश्चेत्तर्हि तेनापरे
कार्तार्थ्यं बहुमानयन्त्यतिजडास्तज्ज्ञातिमत्त्वाश्रिताः ।
एतद् व्यक्तमभूत्तदा यदखिलाः फुल्लाम्बुजातश्रियः
संचिन्त्य स्वकमत्र भावि भगवत्क्रीडं तमेकं ह्रदम् ॥ ३० ॥
जडाशया इमे इति प्रकाममुग्धबुद्धयो
वदन्तु किन्तु तत्त्वतः परेशवृत्तयो वयम् ।
यतः श्वफल्कजं पुरो विधाय माधवोऽत्र नः
करिष्यति प्रतिष्ठितानिति ह्रदास्तथाऽभवन् ॥ ३१ ॥
सकलमपि भुवनजातं जडजातं मोदयेदयं सदयः ।
इति सत्प्रत्ययहेतुकमभूत्प्रसन्नं ह्रदोत्थजलजातम् ॥ ३२ ॥

द्विजालीति :

व्यरचि भूर्यवतारभृता वने स्वतनुकेलिरनेन महात्मना ।
तदधिकामधुना तु करिष्यतीत्युदितहर्षरवा वनराजयः ॥ ३३ ॥
जपो वा तपो वा महोपासना वा निदिध्यासनं साधनौघः परो वा ।
कुतो जातु नेतो भवो दुस्तरो नः प्रभो पातरीहेत्युवाच द्विजालिः ॥३४॥
तिर्यञ्चोऽपि भवेमेश सदयेक्षणलक्षिताः ।
वयं धन्याः सदा वन्यामिति वोचुर्द्विजालयः ॥ ३५ ॥
लसन्ति येऽस्मिन् सुम[2]नः सुवृत्तयः
सदैव वा ये व[3]नजातशोभिनः ।

१. गृहं रक्षकश्च । २. पुष्पाणि मानसं च । ३. कमलं अरण्यं च ।

द्विजादयस्तेऽभ्युदिते हरौ लसद्-
गिरस्तदाऽऽसन्निति युक्तमेव तत् ॥ ३६ ॥

अवनविहृतिदीक्षां स्वाममुञ्चन् मुरारि-
र्वनविहृतिममीषां प्राग्वदत्रापि कुर्यात् ।
इति किमु किमु वाच्यं साधुवात्सल्यमस्य
प्रतिवनमिति सर्वेऽप्यूचिरे ते द्विजाद्याः ॥ ३७ ॥

वृन्दावनं स्वपदकेलिपदं करिष्य-
त्यस्मिन् दयोदधिरसौ बहुधावतारे ।
श्रुत्वा द्विजालिगिरमेवमुदारवल्ली-
वृन्दावनालिरभवत् स्तवकामितश्रीः ॥ ३८ ॥

ववौ वायुरिति : १०.३.४.

दातृप्रीत्यृद्धिरास्तां मयि सततमिति स्पृह्यते येन तेन
स्वीकार्यं भव्यकृत्तद्व्यसनमिह यतस्तुल्ययोः प्रीतिरुक्ता ।
जानन्नित्थं वदान्योत्तरवरदपदे श्रीपतावभ्युदीते-
तत्प्रीतिप्राप्तिकामोऽप्यवनि स पवनः सत्सुखस्पर्श आसीत् ॥३९॥

गुणी बहुगुणान्वयोच्छ्रितपदं परं प्रेक्ष्य यत्
प्रकाशयति सद्गुणं निजबहुप्रशंसाऽऽशया ।
विलोक्य जगतीपतेस्तदतिशायिनोऽस्योदयं
सदागतिरसावपि स्वगुणदर्श्यभूत्तत्क्षमम् ॥ ४० ॥

नित्योल्लसत्पदमुकुन्दमुखारविन्द-
घर्मोदबिन्दु - मकरन्द - रसैकपाने ।
उत्तुङ्गभृङ्गगतिरस्तु ममानवद्ये-
त्यभ्यासधीः परिववौ स तदा नभस्वान् ॥४१॥

प्रभुपदेक्षणलालसता यदि सुकृतमेव हि तर्हि नराजय ।
उपदिशन्निति सर्वजनान्निजं सुकृतगन्धमसावकरोत् स्फुटम् ॥४२॥

---

१. ब्राह्मणाः पक्षिणश्च । २. सूर्ये विष्णौ च । ३. स्तबकः स्तवश्च । ४. दानम् ।

पुत्रेण प्राग्घनुमता कृतयाऽस्य भूयः
शुश्रूषयाऽत्र भृशमस्मि कृतार्थ एव।
साक्षात्तथाप्यहमिहापि समाचरेयं
सेवामतः परिचचार तदा सदा सः ॥ ४३ ॥

युक्त एव सतां त्रातर्यवतीर्णे जगत्प्रभौ।
वदान्यपूत-पुण्यात्म - जगत्प्राणसुखोदयः ॥ ४४ ॥

तथा मरुत्सौख्यमहं दिशाम्यलं सुखप्रचारो भविता यथा सदा।
इति प्रतिज्ञो यदुपागतः प्रभुस्तत्साधुसामोदमरुद्गतिः सुखे ॥४५॥

अग्नय इति :

निस्तन्द्रं सुजनावनोत्सुकमना नारायणः सम्प्रति
प्रादुर्भूय धनञ्जयर्द्धिमतुलां लोके करिष्यत्यसौ।
अर्थः पार्थपरोऽस्तु तस्य वचसो नाम्नास्तु कीर्तिर्ममे-
त्यानन्दादनलस्तदा किल लसत्कीलाकलापो बभौ ॥ ४६ ॥

पातिव्रत्यभयाद्विदेहदुहितुस्त्वत्क्रोधभीत्याऽथवा
शान्तोऽसावनलः कृपापदमभूत्तेनैव ते श्रीपते।
शान्ता एव निसर्गतो वयममी स्मः सम्प्रतीति प्रभु-
ख्यात्यै शान्ततरार्चिषः समभवन् सर्वे द्विजात्यग्नयः ॥ ४७ ॥

यः कश्चिदस्मज्जातीयः स्यान्मुख्यः श्रीपतेरपि।
अचिरादित इत्यासन् सुप्रभाः प्रेमतोऽग्नयः ॥ ४८ ॥

वर्णाश्रमाद्यखिलसत्स्थितिक-श्रुतीड्ये
प्राप्तेऽवनौ श्रुतिमुखे भगवत्यनन्ते।
विश्वेनराः सुरसभाः किल यत्तदासन्
स्वस्वैकधर्मकलिता इति युक्तमेव ॥ ४९ ॥

अभ्यागते स्वामिनि शान्तवृत्तिस्तदाश्रयाशस्य हि मुख्य धर्मः।
तद्युक्तमाप्तेऽखिललोकनाथे तदाऽऽश्रयाशः स यदास ताद्दक् ॥५०॥

---

१. वायुः लोकप्राणाश्च। २. अग्नयः मनुष्याश्च। ३. सुरा इव सभा सुरसभा येषां ते च। ४. आश्रये आशा यस्य सः, अग्निश्च।

नारायणे समुदिते वेदावनपरायणे ।
युक्ता द्विजप्रेष्ठ जातवेदस्थितिरनामया ॥ ५१ ॥

अस्मत्परित्राणकृते कृपालुः कृतप्रतिज्ञः सुकृतात्मरूपः ।
धृतावतारो ह्यधुनेति देवा आसन् सदास्या बहुधाग्निवक्त्राः ॥ ५२ ॥

कंसाद्यैरसुरैर्बलादपहृतं स्वीयं हविर्वैभवं
लब्धं तत्पुनरच्युते समुदिते मत्वेत्यभूत् कान्तिमान् ।
सम्प्राप्तेऽमितवैभवेऽपि सबले प्राबल्यतो धीमता
सन्त्याज्यो विनयो न जातुचिदपीत्यासीच्च शान्तोऽनलः ॥५३॥

मनांसीति : १०.३.५.

एतावदस्माकमसीम आसीद्यतः स्वरूपाकलनेऽच्युतस्य ।
इतः सहाक्षैरपि तद्भजामः प्रसन्नताऽऽसीदिति सन्मनस्सु ॥५४॥

यद्यद्रूपमहं दधामि बहुधा तत्ताविकाज्ञानतः
श्रान्तान्येव भवन्ति साधुहृदयान्येवं विभाव्याच्युतः ।
अस्मास्वन्यतमे स्ववासममले कृत्वैव सम्प्रत्यभूद्
व्यक्तोऽसाविति तानि तत्सुखवशादासन् प्रसन्नानि वा ॥५५॥

सुमनःसुखैकवितरणमवतरणं जगति भगवतो ज्ञात्वा ।
श्रममेव तत्सुमनसां प्रसन्नताऽऽसीत्तदा सतामिति यत् ॥ ५६ ॥

उपवनभुवि दिवि सत्स्वपि सुमनःश्रेणी बभूव सामोदा[3] ।
तद्युक्तमेव सकलानन्दकरे माधवो[4]दये सदये ॥ ५७ ॥

अनामयानन्दविधेर्विधायकः
समग्रभूत - श्रुतिसौख्य - दायकः ।
प्रभौ जनानां द्विविधक्षमाश्रिते
स्फुटं तदासीत् स्वरवस्थितो रवः ॥ ५८ ॥

स्वयं सुखी यः सुखिनः परानपि
करोति लोकेष्विति युक्तमेव तत् ।

१. अग्निः प्रेष्ठजाताश्च ते वेदाश्च । २. दास्यसहिताः, सन्ति आस्यानि येषां ते च । ३. सगन्धा सहर्षा च । ४. वसन्तो विष्णुश्च ।

स दुन्दुभिः स्वस्थं इहाखिलेष्वपि
निर्जोक्तिनः स्वास्थ्यमलञ्चकार यन् ॥ ५९ ॥

जगुरिति : १०.३.६.

सन्नरगावनकरोऽस्मि सदैव किन्नरगावनमितोऽपि कश्चिदयं ।
श्रीशमेवमनुसन्धमुदीक्ष्य किन्नरा जगुरिति श्रमनेत्र ॥ ६० ॥

यत्सौख्याप्तिसमीहयाऽनवरतं पूर्णात्मकामोऽप्यसौ
श्रीशोऽङ्गीकुरुते जनुः कुतुकतस्तं भूरिभव्यं भवम् ।
सन्तोऽस्मन्नगरेण तुल्यमिति यत्प्राहुस्तदस्मत्पुरं
सर्वोत्कृष्टमिति प्रहृष्टमनसो गन्धर्वसङ्घा जगुः ॥ ६१ ॥

स्वस्थान्तःकरणैरलक्षि किल यैः सच्चित्सुखात्मा विभु-
स्तेषां तद्गुणगान - वर्णन - सुखास्वादस्य दुर्भिक्षता ।
सिद्धैवेति तदा विभाव्य तमजं षाड्गुण्यभाजं मुहुः
तत्स्तोत्रोत्सुकतान्विताः समभवन् सिद्धास्तदेतत्क्षमम् ॥ ६२ ॥

सद्वृत्तयो ये तदनुप्रचारणाः
सिद्धैकसङ्गादृतचेतसः सदा ।
तेषां हि तादृग्व्रतरक्षकं तदा
दृष्ट्वे शमासीत् स्तुतिवुद्धिरित्यलम् ॥ ६३ ॥

विद्याप्रधानव्रत - शालिनीशे विद्याप्रदानाय धृतावतारे ।
स्वस्यैकसौख्यागमसस्पृहाणां विद्याधरीणामुचितं सुनृत्तम् ॥६४॥

अनङ्गदोऽयं शत्रूणामपि श्रीशो भवेदितः ।
किं पुनर्नः स्वराढ्यानामिति ता ननृतुर्मुदा ॥ ६५ ॥

मुमुचुरिति : १०.३.७.

ये वा सदा विहितसन्मननाः पुमांसो
ये सत्प्रभा दिविषदो विलसद्विमानाः ।

---

१. स्वर्गस्थः कुशलश्च । २. मोक्षदः कामप्रदश्च । ३. स्वर्णाढ्यानां सप्तस्वराढ्यानाञ्च ।

तेषामयत्नसुलभे भगवत्स्वरूपे
त्यक्त्वाऽन्यकर्म सुमनोर्पणमेव युक्तम् ॥ ६६ ॥

मन्दं मन्दमिति :

सागर त्वदुपदेशफलं तद्द्वयं बहुजडस्थितयः स्मः ।
तत्तथा वद यथा त्वमिवास्मिस्तत्प्रिया वयमपि प्रभवामः ॥ ६७ ॥

भक्तत्राणविधावजस्र-मनुदासीनोऽहमद्याऽभव-
मेवं त्वां त्यजताऽच्युतेन जलधे व्यक्तीकृतः स्वाशयः ।
अब्दत्वं तदितः स्वनाम्नि सफलं कुर्वन्नहं चापि तत्-
सेवायां निरतो भवेयमनुदासीनश्च विष्णोः पदे ॥ ६८ ॥

जडजोद्धरणे प्रशस्तहस्तः सदयोऽसौ जडजातवृत्तयो हि ।
वयमस्य कृपापदं भवामो नियमेनेति जगुस्तदा मुदाऽब्दाः ॥ ६९ ॥

मद्वस्वायत्तवृत्तिर्यदसि घन ततो मद्वदत्यक्तवेलो
वर्तस्वेत्युक्तिमब्धेस्तदुदितरवतस्तर्कयन्नम्बुवाहः ।
सन्मार्गस्थः सविद्युद्वसुद इह मरुद्योगतः सञ्चरामि
सूर्याद्युत्कृष्टतेजा इति स किमवदन्मन्दमन्दस्वरेण ॥ ७० ॥

भूयिष्ठप्रसरे भूमावधर्मे धर्मरक्षकः ।
प्रादुर्भवति लीलात्ततनुरीश इति स्फुटम् ॥ ७१ ॥

सोमसूर्यद्दशोरेका पुरा तेजस्विनी कृता ।
चक्रेऽन्यामुज्ज्वलीकर्तुमीशस्तद्वंश - संश्रयम् ॥ ७२ ॥

एकः सौरोऽपरश्चान्द्रो मार्गौ द्वावेव सम्मतौ ।
द्वयोर्वंशावलम्बेन प्रायः श्रीशेन बोधितम् ॥ ७३ ॥

क्रूराः क्रोड-नृसिंह-वामनमुखा लेखैककार्योन्मुखाः,
तत्तत्कार्यवशान्मया मलमुषो नैकेऽवतारा धृताः ।
सौम्यस्तेष्वयमेव मे वर इति श्रीशेन मन्ये तदा
विश्रम्भाय सतां श्रितो ह्यविकलो लोकेषु सोमान्वयः ॥ ७४ ॥

अतिक्रूराः केचिन्नरहरिमुखाः केऽप्यतितरां
प्रशान्ता हंसाद्या मम सदवताराः शतविधाः ।

अयं शत्रौ क्रूरो भवति सुजने सौम्यपदभा-
गितीव त्वं शौरिः प्रकटमभवः सौम्य इति च ॥ ७५ ॥
मदीयावस्थानं प्रणव इति सद्वेदगदितं
[1]यदो रूपं चापि प्रणवमयमेवास्ति जगति ।
अतः स्थानभ्रंशो नहि तदवतारे प्रभविते-
त्यदो ज्ञात्वा मन्ये प्रभुरजनि वंशे भुवि यदोः ॥ ७६ ॥
व[2]सुदेव-सुखद-गोत्रोद्धरणं कार्यं मयेति चिन्तयता ।
युक्तं सुजन्मना तद्गोत्रोद्धारः कृतोऽत्र यदुपतिना ॥ ७७ ॥
मदर्थं यः क्लिष्टो भवति सततं प्रेष्ठमदनु-
ग्रहस्यारात्पात्रं स भुवि भवितेति स्वनियमम् ।
स्फुटीकर्तुं लोके स्वजनमपि पातुं च कृपया
कृपाब्धिर्देवक्यां प्रकटमभवत् क्लिष्टवपुषि ॥ ७८ ॥
वंशाद्यशीतकर - जन्मभुवीन्दिरेशो
देशे स यामुनपदे विदधेऽवतारम् ।
यत्तस्य बीजमिदमेव विभाति तस्मिन्
देशे स्वमूलपुरुषाऽऽगत - वृत्तिमत्त्वम् ॥ ७९ ॥
मन्नामश्रावणासक्ते - मद्दर्शनमदुर्लभम् ।
प्राबोधि बहुधा कृष्णः श्रावणस्योदयादिह ॥ ८० ॥
भोगतो जनवज्जन्म न मेऽनन्तपदस्थितेः ।
लीलया किमिति ज्ञप्त्यै प्रादुरासीन्नभोगतः[3] ॥ ८१ ॥
अष्टम्यामुदितेनास्मिन्नीशेनेदमबोधि यत् ।
अष्टमीभूमिकैवैका नित्यानन्देष्टकारिणी ॥ ८२ ॥
कुलेन्द्रचन्द्रमङ्गलाग्रतः प्रचारणाग्रणीः
सुरासुरैक - पूज्य[4]पाद - शोभिताग्रभागभूः ।

---

१. यत् इति च्छेदः, ओ इति शब्दस्वरूपं यदुराजस्य च । २. वसवश्च देवाश्च । ३. नभसि श्रावणे गतः, भोगतो नेति च । ४. गुरुशुक्रौ, सूर्यादिवारक्रमे तथात्वोपलब्धेः ।

मदीयवंशविस्तृति - प्रधानहेतुरित्यसा-
वजो बुधं[1] निजोदयादलञ्चकार साधु तत् ॥ ८३ ॥

अनुट्टङ्कितमप्येतन्मूलेऽथापि प्रसङ्गतः ।
श्रीश-चित्र-चरित्रैक-प्रस्तावाद्विशदीकृतम् ॥८४॥ (कुलकम्)

निशीथ इति : १०.३.८.

यो जागर्ति निशायां स पश्यतीशमिति श्रुतिम् ।
व्याख्यातुमखिलाधीशो निशायामुदितः किमु ॥ ८५ ॥

ये ये निशानाथकुलेऽवतीर्णाः सर्वेऽपि सौम्याः परिभाषया ते ।
नाहं तथेति प्रतिबोधनाय साक्षान्निशायामुदितः किमीशः ॥ ८६ ॥

वसत्येव गर्भस्त्रिया मध्यभागे प्रसूतिस्ततश्चेति वृत्तं विदन्तः ।
निशानाथवंशो निशामध्यतोऽभूदितीशोऽत्र युक्तं न के वा वदेयुः ॥८७॥

कृष्णाष्टमीनिशायां निशीथ एवोदयेन भवितव्यम् ।
जगति विधोरि[2]ति शास्त्रं रक्षन् प्रभुरपि तदैव स समुदितः ॥ ८८ ॥

निशीथादर्वाक् चेन्मदवतरणं तत्र भविता
सुखो[3]ल्लासो राजद् - द्विज[4]वरमुखो वेति विफलम् ।
तदूर्ध्वं चेत्सिद्धो भुवि मदवतारेण हि विने-
त्यलं मन्वानस्तन्मति - रभवदीशो - ऽर्धगनिशि ॥ ८९ ॥

नास्माद्रुद्धाधिकारात्कथमपि जनकाज्जातकं स्यान्मदीयं
तस्मात्संपाद्यमाद्यान्वयपुरुषकरस्पर्शतः सम्प्रतीति ।
आलोच्यैवाच्युतोऽसौ समजनि समये तादृशे एव यस्मि-
न्नागन्ताऽसौ लसद्गुध्रुवमिह सकलात्माब्धिवाराप्लुतश्च ॥९०॥

पुत्रजन्मर्क्ष एवात्मजन्मभाजेश्वरेण हि ।
आत्मा वै पुत्रनामासि श्रुत्यर्थोऽयं प्रकाशितः ॥ ९१ ॥

---

१. चन्द्रपुत्रो वारविशेषश्च । २. चन्द्रस्य विष्णोश्च । ३. शर्म शोभना-काशश्च । ४. चन्द्रः ब्राह्मणश्रेष्ठश्च ।

प्रजापतौ सृष्टिविधानचातुरी विभाति या सा ननु रोहिणीफलम् ।
भवेदितीशो यदुवंशविस्तृतिं विधित्सुरासीदुदयेन तत्स्थितः ॥ ९२ ॥

ज्येष्ठत्वेऽपि विभिन्नमातृकतया खेदोऽवशिष्टः पुरै-
वैवं स्वाग्रज-रामचेतसि कदाप्यायातु नेत्याशयात् ।
मन्येऽन्यासु षडक्षिसम्मित - महातारासु कारागृहे
रोहिण्यामुदयं दयानिधिरयं स्वस्यापि चक्रेऽञ्जसा ॥ ९३ ॥

याः स्युः पूर्वजवल्लभाः सुमहिलास्ताश्चात्र सर्वा अपि
सत्पुत्रा मम जन्मना भुवि यथा स्याद्वा न सापत्न्यकम् ।
रामे ज्येष्ठजनौ च तादृगधुना सत्कार्यमित्यच्युतो
रोहिण्यां निशि चाविरास युगपत् सद्देवकीयोदरे ॥ ९४ ॥

यो मध्यमो बहुतमस्थितिरप्यजस्रं
मद्रूपदर्शन - समुल्लसदुत्सवश्चेत् ।
प्राप्तोत्तमस्थितिमहं द्विजराजपूज्यं
कर्ता तमित्यलमदर्शि निशार्धभागे ॥ ९५ ॥

आविरासीदिति :

अगर्भसम्बन्धकमेव जन्म व्यक्तीचकारेह निजं रमेशः ।
तद्बीजमात्मान्वयमुख्यधर्मस्वीकार इत्यध्वनि तादृगुक्त्या ॥९६॥

सस्याढ्या वसुधा जलं सुविमलं शान्तार्चिषश्चाग्नयः
पूतो वायुरनन्तकान्तिविलसत्तारं नभोमण्डलम् ।
इत्थं कृत्स्नसुभूत-शुद्धिरभवद् भावत्कलीलोद्भव-
प्राग्भूतक्षण एव तेन भगवन् जाताङ्गशुद्धिर्न किम् ॥ ९७ ॥

स विस्मयेति १०.३.११.

भगवति विधियोगादागतेऽध्यक्षभावं
हितमति रतितोषादक्षजातं तदैव ।
विगतविविधभावो योजयेद् ब्रह्मभूते
किमिति स वसुदेवोऽबोधयद्बोधप्रदानात् ॥ ९८ ॥

---

१. षड्विंशतिः ।

सितोल्लसितसद्गुणं दरगदारि - पद्मोल्लसत्-
करं स्वपदसेवकावन - समुल्लसन्मानसम् ।
पयोमुगसितप्रभं कनकवर्ण - चीनाम्बरं
वराभयदयाकरं वरमिदं प्रपद्ये महः ॥ ९९ ॥]

किं वर्णयामि भगवंस्तव रूपमेतद्
भक्तैकहेतुक - मनन्तसुख - प्रवोधम् ।
तत्सर्वभावविहिता प्रणतिर्ममेयं
त्वद्ध्यान - पूजन - नुतिप्रसृतार्थदाऽस्तु ॥ १०० ॥
किं ते वदामि भगवन् वरदानजाति-
मद्यापि नापि[1] किल यद्धितमिन्द्रमुख्यैः ।
त्वज्जन्मना व्यरचि तद्धितं[2]दानमद्य
नाम्नेऽपि मे किमुत मे परमेशवाच्यम् ॥१०१॥
निराकाराऽपि साकारा मूर्तिस्तव मयेक्षिता ।
प्रभो किं चित्रमत्रैषा कारा राकात्वमागता ॥१०२॥
मोदं दत्स्व विभो यदत्रसततं [3]कौमोदकीमत्करो
ब्रूषे देहि सुसम्पदं च यदयं [4]पद्माश्रितस्ते करः ।
शत्रून् भञ्जय भञ्जयाऽश्वरिदंर[5]प्रोद्यत्करः सेवकां-
स्तन्नः पालय विश्वतात सदयेत्याम्नातनामासि यत् ॥१०३॥
उपसंहरेति : १०.३. ३०.

सत्पुत्रसौख्यमनिशं यदि मे ददासि
त्वं कौतुकेन यदि वेच्छसि मातृसौख्यम् ।
तद्ध्यानधिष्ण्य-मधिमानस-मस्तरूपं
साधारणं च बहिरस्त्वखिलान्यबालैः ॥१०४॥

---

१. न प्राप्तम् । २. वसुदेवस्यापत्यमिति । ३. गदायुक्तः, कौमोदकी मत्कर इतिच्छेदः, तत्र मोद एव मोदको हर्षस्तद्वान् । ४. कमलं लक्ष्मीश्च । ५. चक्रशङ्खौ शत्रुभयश्च ।

रूपेण चेद्विहरसे त्वमनेन भूया-
दुच्छिन्नमेव जपयोगतपोविधानम् ।
स्यात्तारतम्यमसतामपि वा न भक्ति-
भाजामतो भव विभो भुवि भावदृश्यः ॥१०५॥

न दारिद्र्यं लक्ष्मीः कृतविविधयत्नापि तिमिरं
न चार्कः संपश्यत्यपि सुरनदी - पापनिचयम् ।
तथेशैतद्रूपस्त्वमपि न च पश्यस्यरिगणा-
नतो धृत्वा रूपं लघु जहि खलान् कंससहितान् ॥१०६॥

विश्वं यदेतदिति : १०.३.३१.

तातोऽपि सर्वजगतां जनपालकोऽपि
नित्योऽप्यनन्तशयनोऽपि च चित्सुखोऽपि ।
जातो मयीति भुवनेषु विडम्बनाऽपि
सौख्यं हरे दिशति खल्वितरैर्दुरापम् ॥१०७॥

तदा वामिति : १०.३.३७.

यथा त्वरा मद्धृदये मदीयजनाखिलक्लेशविमोचनेषु ।
तदन्यकृत्ये न तथेत्यजेन वक्त्रा पितृभ्यां सह लब्धबोधि ॥१०८॥

अजुष्टेति : १०.३.३९.

त्वयि प्रसन्ने किमुतार्थनीयं संसारसौख्यं तु तथापि ताभ्याम् ।
तदार्थितं तत्र न किं त्वयोक्तं मायाबलं मे न च वोऽपराधः ॥१०९॥

अदृष्ट्वेति : १०.३.४१.

पुत्रो मत्सदृशो वृतो वरगिरा दत्तस्तदा तत्तपः-
सन्तुष्टेन मया परन्तु न तथाभूतोऽस्ति लोकत्रये ।
ज्ञात्वैवं त्र्यवतारभाक् किमभवत् कर्तुं वचोऽन्वर्थकं
सादृश्यार्थकमन्यथाऽवतरणे त्रित्वं कुतोऽप्रार्थितम् ॥११०॥

देयं यत्परिकल्पितं यदि च तद्दौर्लभ्यतो नार्पितं
कल्प्यो देयतया तदा प्रतिनिधिस्तत्तुल्यवस्तुत्रयम् ।

इत्थं शास्त्रमनुस्मरन् प्रभुरपि प्रायः स्वतुल्यं सुतं
मत्वा दुर्लभमेव तत्त्रिगुणितं तत्तुल्यमादान्निजम् ॥१११॥

इत्युक्त्वेति : १०.३.४६.

यावद् गोकुलवर्तिनी न भविता माया जगन्मोहिनी
तावन्मां सुजनाश्चतुर्भुजमिमे पश्यन्त्यनायासतः।
जाते तत्प्रतनूदये त्वहमलं गोप्ता स्वरूपं क्षणा-
दित्यर्थं ननु बोधयन् प्रभुरुरीचक्रेऽर्भकत्वं तदा ॥११२॥

ततश्चेति : १०.३.४७.

यद्गोकुलं गोवलये प्रकामं यशोदया[1]ऽलङ्कृतमस्ति तत्र।
आविर्भवामीति च वाचमीशस्तातं नितान्तं सरसामुवाच ॥११३॥

ताः कृष्णेति : १०.३.४८.

यन्नामश्रुति - चेतसोऽपि पुरुषस्यासंख्यजन्मार्जित-
स्नेहस्निह्यदशीर्ण - पूर्णगुणयुक् - प्रारब्धबन्ध - च्युतिः।
वक्षोऽलङ्करणं स यस्य भगवानद्धा बभूवास्य किं
जीर्णायःकृत - पादबन्धनमभूद् विश्लिष्टमत्राद्भुतम् ॥११४॥

हृदयपद्मकपाटविघाटनं भवति योगकलाभिरितीरितम्।
त्वदनुयोगकलाभियुजः पितुस्तदुचितं तु कपाटविमोचनम् ॥११५॥

तया हृतेति : १०.३.४९.

महान्तोऽपि निशाग्रस्तमनसो यद्विमोहिताः।
जायन्ते कंसशास्यानां क्षुद्राणां तत्र का कथा ॥ ११६ ॥

पूर्वं येनारिवर्गोपरतिरिह कृता यत्नतस्तस्य पुंसः
पश्चादात्माऽपरोक्षं स्फुटमिति सुधियः केऽपि कामं वदन्तु।
सत्यध्यक्षे त्वयीशे युगपदरिचयो लीनवृत्तिप्रचारः
स्यादर्थादेव काराप्रकटनमिह ते तत्र दृष्टान्तयामः ॥११७॥

---

१. नन्दपत्न्या, यशश्च दया चेति च।

यद्विष्णोः पदमर्चितं निजकरैः सूर्याश्रयः पर्वसु

यत्तारोल्लसिता स्थितिश्च सततं यद्देवतापोषणम् ।

तत्सर्वं फलितं यदद्य समभूच्छ्रीशोऽन्ववाये ममे-

त्यानन्दादुदितो बभूव विविधा गा अर्पयंश्चन्द्रमाः ॥११८॥

अस्मिन् पर्वणि सत्योऽहं न पुरा हरिणाश्रितः[1] ।

इति वक्तुं जनानिन्दुरुच्चैर्गिरिसमाश्रितः ॥११९॥

राजाऽस्मि यद्यपि जने भजेऽद्यान्वर्थतामहम् ।

इति किं समभूदिन्दुर्भूभृन्मौलिपदस्तदा ॥१२०॥

अर्धं पत्नीति सा प्रेम्णा पश्यत्येव सुताननम् ।

ध्रुवं तद्दर्शनोत्कण्ठः स्वयं स्वार्धात्मना ययौ ॥१२१॥

साक्षादेष रमापतिः प्रभुरभूदस्यान्वयालङ्कृति-

रित्यानन्दवताऽब्धिना बहुसुतप्रेम्णा समालिङ्गितः ।

चन्द्रः सोऽपि निजान्वयोदित-हरिप्रेक्षा-समुन्मानसो

यज्जातो ह्यवभासते जनदृशा तेनायमर्धाकृतिः ॥१२२॥

ववर्षेति : १०.३.४९.

यथा वारिदोहं तथा वाऽरिदोऽयं[2] प्रभुस्तन्मदीयस्वरूपानुकारी ।

क्षितिं मद्वदेषोऽपि कर्ता सपङ्कबन्धामुवाचेति[3] किं गर्जितेन ॥१२३॥

धन्योऽस्मि लोके यदितः कवीन्द्रा मामीशरूपोपममावदेयुः ।

स्ववृत्तिदं नीरनिधिं प्रवक्तुं हर्षादितीवाम्बुधरो जगर्ज ॥१२४॥

त्वयार्पितं यद्वसु[4] तन्मयापि वितीर्णमीशार्पणसंविदैव[5] ।

पयोधिमूचे स किमम्बुवाहस्तदीयदानोत्सुकताभिवृद्धौ ॥१२५॥

अस्माभिस्तु समर्पितं वसु यथाशक्त्यच्युताथाऽम्बुधे !

जामाता यदसौ तवास्ति च ततो दित्सास्ति चेच्चेतसि ।

१. कृष्णेन हरिणेन च । २. शत्रुखण्डकः । ३. उदकम् अपमूर्धकलेवरं शत्रुनाशादिति भावः । ४. द्रव्यम् उदकञ्च । ५. बुद्ध्या ।

देयं तद्वयमद्य तस्य सविधं नीत्वाऽर्पयामोऽचिरा-
दित्यब्दाः किमवोचुराहितरवाः सन्मार्गमत्याश्रिताः ॥१२६॥

तिष्ठत्यनन्त - शरणागत - दीनबन्धु-
स्त्वय्यच्युतस्तदनुजा च तथैव देवी।
स्वावासभूमिमिह मामचिरात् प्रकर्त्री-
त्यब्दः श्रुतं किमिति गर्जनतो ह्यपृच्छत् ॥१२७॥

जडोद्धारे दीक्षाग्रहणमवतारे त्विह विभोः
समाकर्ण्याम्भोदः प्रमुदितमनाः स्वां जडगतिम्।
ध्रुवं वृष्टिव्याजात्सपदि भुवि कृष्णाङ्घ्रिकमल-
प्रणामार्थं नम्रामकृत गिरमुच्चार्य कृपणाम् ॥१२८॥

पक्ष[1]क्षयेण धृतशाद्वलकाननेभ्यो
भूभृद्व[2]रेभ्य इह मा तमतेति भूयः।
आश्वासनं वसुं[3]धरो वसुदानपूर्वं
दृष्ट्वेशजन्मसुखकृद् ध्वनितो ददौ किम् ॥ १२९ ॥

प्राप्तं यद्वसु धीमता विधिवशादीशार्पणं चेत्कृतं
तद्भूयादिह भूरिकीर्तिर्ज[4]नकं लोके प्रतिष्ठावहम्।
सोऽपि प्रोन्नतिमेत्य चान्यवसुमत्तेजस्तिरस्कारकः
स्यात्स्याज्जी[5]वनदोऽपि सर्वजगतामब्दोऽत्र दृष्टान्तभूः॥१३०॥

मालिन्यभाग् बहुजडोऽप्यनिशं निशासु
सञ्चार्यपीह यदि मत्पदवृत्तिशाली।
तद्वत्त - भक्तिरस - शीतलिताखिलाङ्गः
सद्यो भवेयमिति बोधितमम्बुधृत्या ॥ १३१ ॥

[5]कं संप्राप्ता प्राप्नुयाल्लोपमृद्धिः [7]कं संप्राप्ता नेति किं ज्ञापनाय।
[8]कं संप्राप्तं पङ्कतामानिनाय [9]कं संप्राप्तं किञ्चिदङ्के दधार ॥१३२॥

---

१. सहायः पतत्रं च। २. पर्वताः राजानश्च। ३. मेघः श्रीमांश्च। ४. पङ्को यशश्च। ५. उदकं जीविका च। ६. दैत्यम्। ७. सुखम्। ८. उदकम्। ९. शिरः।

न गोकुलव्यवहृति - र्वसुसंग्रहमन्तरा ।
रम्या भवेदितीशोऽपि तदर्थं तदुपाददे ॥१३३॥

शेषोऽन्वगादिति :

विधायानुकम्पामकम्पामनेन स्वकीयाग्रजत्वं मयि न्यस्तमस्ति ।
तथाप्यस्य सेवैव मे मुख्यधर्मः किमागादहीशोऽम्बुपातापहत्यै ॥१३४॥

अतिसन्निहितेऽपि सेवके यत् प्रभुणा वारिकृतान्वभावि पीडा ।
तदवद्यपदः स सेवकोऽस्मिन् भवतीति स्वशिरः पुरश्चकार ॥१३५॥

त्यक्त्वा रसामुपरि यत्त्वमुपागतोऽसि
नागेन्द्र नैतदुचितं कृतमित्यहीशः ।
गर्ह्यत्व - मच्युतकृतं परिहर्तुमम्बु-
धृत्या रसाश्रितफणः किमसौ बभूव ॥१३६॥

वृत्तिर्यस्य निसर्गतोऽन्यवनिताभोगोत्सुका वर्तते
द्रव्यं चेदनुकूलतामुपगतं किं तस्य वाच्यं ततः ।
आलोच्यैवमुदञ्चदुज्ज्वलरसोल्लासो भुजङ्गाधिपो
युक्तं तन्निजवासिने वसु मनाग् दत्वा यदन्वग्रहीत् ॥ १३७ ॥

यद्द्रव्यं भवतीह विष्णुपदसंस्पृष्टं समुत्पद्यते
तत्र स्वत्वमुपासकस्य यदतो ग्राह्यं च तेनैव तत् ।
जानन्नेव विधिं विधिस्तुतयशाः शेषोऽप्यशेषं तथा
सम्प्राप्तं वसु यच्छिरोभिरवहत्तत्साधु मन्यामहे ॥ १३८ ॥

विष्णुपदामृत - ममृतान्धोभिरपि स्पृह्यमानमतिपूतम् ।
युक्तं दधार शिरसा ह्यशेषवैष्णवशिरोमणिः शेषः ॥ १३९ ॥

कृष्णत्विट्कृतनिर्जयां निजरुचिं दृष्ट्वाऽम्बुदोऽतिक्रुधा
निःशङ्कं शरवृष्टिमेवमकरोन्मन्येऽर्धचन्द्रोत्कटाम् ।

---

१. उदककृता शत्रुकृता च । २. द्रव्यम् उदकं च । ३. बाणविशेषः अर्ध-श्चासौ चन्द्रश्च ।

दृष्ट्वा च प्रभुपादसेवनरतिः शेषोऽपि तामागता-
मीशे युक्तमपाकरोदनलस - श्चक्रीकृताङ्गस्थितिः ॥ १४० ॥

यो यस्य धर्मस्तेनाऽसौ कृतश्चेत् किमु विस्मयः ।
युक्तं चकार तच्छेषो विषभृद् विषधारणम् ॥ १४१ ॥

जडात्मानो विष्णोः पदविगलिताः पङ्कजनकाः
पुनस्तेषामेषां नहि परपदप्राप्तिरुचिता ।
इति ज्ञात्वा शेषो नयनिपुणबुद्धिर्निजफणै-
रधोगानां तेषामकृत किमु दूरापसरणम् ॥ १४२ ॥

अपि स्थिता विष्णुपदे सहन्ते परोपकारार्थमधः स्वपातम् ।
कथं न ते वाबलिवत् सुवन्द्याः शिरोभिरित्येष दधार शेषः ॥ १४३ ॥

अनन्तवसुभृत् - समर्पितवसौ प्रजेशस्तुते
गजेन्द्रसुमनोहरे जगति चामरश्रीयुते ।
अनेकमणिमण्डितं फणसितातपत्रं प्रभौ
श्रियः प्रियतमे दधावुचितमेतदुर्वीधरः ॥१४४॥

यो यत्कृते श्रममहर्निशमेव भुङ्क्ते
यो यच्छिरः स्थितरसावनबद्धकक्षः ।
तस्मिन् हि गोकुलसुखानुभवाभिलाषे
साहाय्यकं स कृतवानिति युक्तमेव ॥१४५॥

जडोद्धारणसामर्थ्यं श्रीशवच्छ्रीशसेवके ।
अस्तीत्यबोधयच्छेषः कृत्वाऽऽत्मानमुदाहृतिम् ॥१४६॥

माभूदस्य कदाचिदप्यरिकृता बाधाऽल्परोमस्वपी-
त्यम्भोदः सहसा निजामृतरसैरासीत् तदा वृष्टिकृत् ।
त्रैलोक्येष्वमृतप्रदः प्रभुरयं नित्यामृतात्मा च यत्
किं वाऽनेन विषाभिधामृतरसेनाऽस्येत्यपोऽवारयत् ॥१४७॥

मघोनिति : १०.३.५०.

सन्मानसे लसति यत्पदपद्मरेणुः
सोऽयं स्वयं प्रभुरुपैति ममाद्य तीरे ।

१. सर्पः आयुधविशेषश्च । २. उदकम् । ३. जलबिन्दवः ।

सूर्यात्मजेत्यतितरां मुदमुद्वहन्ती
साऽऽनन्द - बाष्पलहरीभि - रभूदपारा ॥ १४८ ॥

लोकोत्तरं सुखमनङ्गरसं दिशन्त्याः
श्रीतोऽपि चास्यरतिरस्तु मयि प्रकामम् ।
इत्युल्लसद् - हृदयभूर्भुवनाधिक - श्रीः
स्पष्टीचकार कमला[1]धिकभावमङ्गे ॥१४९॥

निर्वेलवारिवहनान्मिहिरात्मजा सा
वासीत्तदा भगवदध्वनि रोधकर्त्री ।
कोऽप्यप्रगल्भमतिरेवमिह ब्रवीतु
रोध[2]स्थितिः क्षयकरीत्यवभासते नः ॥ १५० ॥

यमस्वसेयं यमधर्मकर्त्री प्रायो भवेदेवमधोक्षजेन ।
न जातुचिच्छङ्क्यमिति स्रवन्ती चक्रे तदानीं भुवनप्रसारम् ॥१५१॥

शौरिर्भवत्ययमहं भुवि शूर[3]जाता
तद्युक्तमस्य पुरतो मम शौर्यमित्थम् ।
सञ्चिन्त्य तस्य चरणे[4] बहुधा कबन्ध[5]-
राशीनदर्शयदलं किल वाहिनी[6] सा ॥ १५२ ॥

गोपालनायैव सनातनोऽसौ व्रजं प्रयातीत्यवलोक्य सा किम् ।
आवर्तलक्षा मुखलोलफेनाश्चक्रे तदग्रे निजगाः[7] समग्राः ॥१५३॥

एको मय्युपविश्य तिष्ठति बलात् त्रासप्रदोऽहिः परो-
प्यायातोऽयमिति क्रुधा शतधनुर्ज्या[8]भागभाजो जवात् ।
शेषं श्रीधरमस्तकोद्यतफणं वीक्ष्याऽऽपगा शूरजा
चक्रे तद्विनिवृत्तये शरभरान् विष्वक्प्रसारानसौ ॥१५४॥

---

१. लक्ष्म्यधिकः उदकाधिकश्च । २. तटं प्रतिबन्धश्च । ३ सूर्यः वीरश्च । ४. चेति च्छेदः सङ्ग्रामे पादे च । ५. उदकं शिरःशून्यशरीरं च । ६. नदी सेना च । ७. उदकानि धेनूश्च । ८. पृथ्वी मौर्वी च ।

अनन्तशम्बरो[1]ल्लासि हृदयं सदयं सदा ।
तवेवेश ममाप्यस्तीत्यापगा किमबोधयत् ॥१५५॥

अगाधे जलेऽस्याः कथं वाम्बुकेलि-
मयाऽग्रे विधेयेति शङ्कां प्रमार्ष्टुम् ।
क्वचिज्जानुदघ्ना क्वचिन्नाभिदघ्ना
क्वचित्कण्ठदघ्ना च साकिं तदाऽऽसीत् ॥ १५६ ॥

मार्गं ददाविति :

लोके दयालुमवलोक्य परं तदग्रे
दुःखी विदीर्णहृदयो भवतीति कृष्णा ।
स्वान्तस्थ - कालियभव - व्यसना निरीक्ष्य
कृष्णं विदीर्णहृदया किमभूत्तदा सा ॥१५७॥

दृष्ट्वा मदीय - मिदमप्रभ - नीर[2]सत्वं
माभूदसौ मयि निकाममुदासितात्मा ।
सर्वांशिकी सरिदितीव निजां तरङ्ग-
राजद्रसां वसतिमीशमदर्शयत् किम् ॥१५८॥

अग्रे भाव्यमिहास्ति चास्य गृहिणीस्थाने मया मूर्तया
मय्यस्याधुनिकं निरीक्ष्य चरितं मा भूदुदासीनता ।
इत्युच्छृङ्खलतां विहाय चतुरा सूर्यात्मजा दर्शय-
न्त्यध्वानं विनयादखण्डयदुदासीनत्वमीशाङ्घ्रिगम् ॥१५९॥

यन्मेघ[3]जीवनमिदं भुवि पूर्वमासी-
द्द्याऽच्युतस्य पददर्शनतः प्रयातम् ।
इत्यापगा किमु तदा विशदान्तरङ्ग-
शोभामदर्शयदसौ द्विजराजलोकान् ॥१६०॥

अस्यां[4]ऽऽवासो विलसति पितु[5]र्भर्तु[6]रन्तर्गृहे यद्-
बाह्यां दृष्ट्वोत्पथगतिमिमां स्यात् प्रवक्ता तदग्रे ।

---

१. उदकं प. शमिति च्छेदः । २. उदकसत्त्वं रसशून्यत्वं च । ३. मे अघजीवनं मेघसम्बन्धिजीवनं च । ४. कृष्णस्य । ५. सूर्यस्य । ६. समुद्रस्य ।

तस्माद् भूयादुभयकुलयोर्वाच्यता मे वृथैवे-
त्यध्वव्याजाद् हृदयमनघं दर्शयामास वाऽऽसौ ॥१६१॥

भूत्वा सूर्यकुले पुरा हरिरयं मार्गप्रदानालसं
तातं चन्द्रमसो विलोक्य जलधिं क्रोधादबध्नाद् यथा।
एवं सूर्यजयाऽधुनापि च मया मार्गो न दीयेत चेद्-
बध्नीयाद्विधुवंशजोऽयमिति किं भीत्या द्विभागाऽभवत् ॥१६२॥

मत्सखीजनक[2] एष आगतो मद्गृहेऽद्य किल सुष्ठु दिष्टतः।
इत्थमुत्सुकमनास्तदा नदी स्वान्तरालयमदर्शयत् किमु ॥१६३॥

भगवत्यन्तरोद्भासिन्यद्भुतं सुखमीरितम्।
मुनिभिस्तत्स्वयं भोक्तुं साऽभूत्स्वान्तरमापतिः ॥१६४॥

साधारणस्य हृदयेऽपि जगन्निवास-
स्फूर्तिर्लसत्यविकला सुजनस्य लोके।
बाह्येऽन्तरेऽपि मयि कृष्णरसैकमय्या-
मस्फूर्तिरस्य कथमित्यभवत् तथा सा ॥ १६५ ॥

या स्यात् स्वतातसदृशी दुहिताऽभ्युपैति
लोके प्रगल्भपदवीमिति जानती सा।
नारायणोल्लसित - मध्य - रवेः सुता सा
श्रीशं स्वमध्यमनयत्किमु वाऽध्वदानात् ॥१६६॥

अत्यन्तपूत - भगवत् - पदपद्मयोर्न
स्पर्शो भवत्विह कबन्धततेरितीव।
कृत्वा द्विभागमुदकं निजमापगा सन्-
मार्गं ददौ भगवते किमु सा पवित्रम् ॥१६७॥

दृष्ट्वा मां बलभद्ररञ्जितपदां कोपोऽस्य मा भूत् पुरः
पापस्पर्शनमन्यसङ्गजनितं मा भूत् तथेत्याशयात्।

१. रामावतारे। २. भागीरथी।

सा सूर्यात्मभवा लसद्धृदयभूर्मध्येऽध्वदानच्छला-
द्योगो नैव हरेरदर्शयदरं देहद्वयावस्थितिम् ॥१६८॥

एकः श्रुत्युदितोऽस्ति यद्यपि रसो यस्त्वत्स्वरूपस्तथा-
प्याराद् गोकुलवासिसङ्गतिवशाद् द्वित्वं प्रयाति प्रभो ।
द्वैताद्वैतपदस्थितिं श्रुतिमयोद्भूतेर्दर्शी दर्शय-
न्त्यासीद् गोकुलवासकामुकमसौ कृष्णं द्विभागा किमु ॥१६९॥

जडनिधिरपि भक्तिं प्रापितो गोप्रवाहैः
श्रुतिमय - तनुभूत्या नित्यमेवं स्वकीर्तिः ।
भजतु विकलतां नेत्याशयोल्लासितात्मा
निजहृदि यमुना सा भक्तिमाविश्चकार ॥१७०॥

सिद्ध एव हि सर्वेषामुदरेऽग्निरसंशयम् ।
किमत्र चित्रं यत्कृष्णवर्त्मा[4]ऽऽसीद्यामुनोदरे ॥१७१॥

यः प्रेम्णा हृदि मां दधात्यविकलं स्यात्तस्य बन्धच्युति-
र्मुक्तिद्वारकवाटमुक्तिरपि तद्रोधिद्विषां लीनता ।
धीपीयूषकरोदयो भवनदी गुल्फप्रमाणोदका
लुप्यद्वृत्ति च गोकुलं करगता मायाऽपि तत्र स्थिता ॥१७२॥

श्रीशेनैवं व्रजभुवमनु प्रस्थितं स्वीयतातं
लक्ष्मीकृत्य त्रिजगति समुद्घोषितः स्वाशयो यः ।
तं जानन्तोऽप्यहह मनुजा व्यासवाग्देशिकास्याद्
भूयोभूयस्तदपि च भवे चित्रमत्र भ्रमन्ति ॥१७३॥

नन्दव्रजमिति : १०.३.५१.

उपसंहृतस्वरूपा स्ववशाऽपि च भवति खलु सतां माया ।
अद्भुतचरिताऽप्यविकलमिह मानं गोकुले स वसुदेवः ॥१७४॥

हित्वा चिन्तामणिमनुशयो ग्रहीतुश्च योऽल्पकाचालिम् ।
सोऽभूद् वसुदेवस्य स्वसुतत्यागाच्च तत्सुताऽऽदानात् ॥१७५॥

१. सूर्योद्भूता यमुना । २. सूर्यः । ३. कन्यया । ४. पूज्यबुद्धि विभागं च ।
५. अग्निः कृष्णमार्गश्च । ६. यशोदासुताग्रहणात् ।

अतिलङ्घ्य भवाटवीं बलाद् विषयागाधनदीं तथा प्रतीर्य ।
यदि गोकुलवृत्तिरेव भूयात् स वृतः स्यादिह माययेति युक्तम् ॥१७६॥

मायात्यागः श्रीशलाभः प्रयत्नात्
साध्यो भक्त्या चेत्यलं केवला वाक् ।
व्यत्यस्तार्थो - देवकीजानीरासीत्
तस्माद्दैवं देवता वाऽत्र हेतुः ॥१७७॥

वसुदेवहृदय - विलसद्विभवामालोक्य तां महामायाम् ।
वसुमत्सुतां पुरेव प्रादाद् वसुदानपूर्वकं वर्त्म ॥१७८॥

अघटितघटने शक्तिर्मायावत्येव भाति परमेशे ।
अयमपि तथास्ति किं वा कुर्यादधुनेति तादृगजनि भिया ॥१७९॥

याः कुर्वन्त्यपरोक्षवत् प्रियजने भर्तुः परोक्षेऽत्यलं
चित्तेनाजडवृत्तिना प्रतिपदं सेवामपापाः स्त्रियः ।
ता एवात्र भवन्ति भर्तुरतुलप्रेमर्द्धिभाजः सदे-
त्यालोच्येव पुरेव तद्व्रतिकृते साऽभूदपापाऽन्तरा ॥१८०॥

त्वं तातभर्तृपदवासिनमीशमेवं
वीक्ष्यागतं झटिति मार्गमदाः सहर्षम् ।
मन्मा[२]तरं नहि कुतो यमुने ददासी-
त्यासीत् पुरेव हि हठाज्जडजातमेव ॥१८१॥

देवक्या इति : १०.३.५२.

यत्क्लेशलेशकलितः पुरुषोऽरिरुद्धो-
बद्धः प्रपञ्चनिगडैर्भवतीति तस्याः ।
किं चित्रमत्र कलनाद् वसुदेव एष
प्राप स्थितिं बत पुनः प्रथमानुभुक्ताम् ॥१८२॥

लब्धेशदर्शनसुखः खलु दैवयोगान्
मायावृतोऽपि मनुजो न स दुःखमेति ।

---

१. यमुना । २. मायां वीक्ष्येति सम्बन्धः ।

कन्यायुतावपि च तौ भृशमन्तरे य-
दानन्दमापतुरुदीक्षित - कृष्णरूपौ ॥१८३॥

यशोदेति : १०.३.५३.

निद्राद्यक्षणजनिबोधवन्नगम्यो
मायापाकृति-समयोदित - स्वबोधः ।
योगीन्द्रैरपि विदितागमाङ्गसारै-
र्न ज्ञातः किमिह यशोदयेति चित्रम् ॥१८४॥

यस्मात्सौख्यमतीव यत्र विहृतिः स्यात् साधुवृन्दावन-
क्रीडाहेतुरनन्तचित्रचरित - ख्यातिश्च यस्याऽऽश्रयात् ।
क्षुद्रं लोकदृशाऽतिलघ्वपि तदेवात्यादरादाश्रयेद्-
धीमानित्युपपादितं भगवता प्राप्तेन गोष्ठं स्वतः ॥१८५॥

सिद्धा बल्लवजातिरेव भुवने मुग्धस्वभावात्तथा
सिद्धं गोकुलमप्यनन्तविषयं योषाविशेषप्रियम् ।
एवं सत्यपि यद्धरिः शुकमुख - ब्रह्मर्षि - हर्षप्रदः
प्राप्तस्तत्र रिरंसुरत्र न परो हेतुर्विना स्वावनम् ॥१८६॥

केचित् कंसभयाद्वदन्तु कतिचित् पित्रोर्विमोहात् परे
पुण्यानन्दयशोदयोः कति परे गोपीष्टदिष्टादिति ।
यद्गोष्ठागमनं तवेश तदभूत् सज्जातिवृन्दावन-
क्रीडाभ्यासमनन्ययोगसुलभं कर्तुं त्वहं वच्म्यहो ॥१८७॥

पल्लीलाश्रयणं[1] विधाय सुधियो ये संसृतिव्यापृता-
स्तेषामस्मि यथा तथा न सुलभो विद्वद्वराणामपि ।
इत्थं स्वाशयमच्युतो विशदयन्नेवागतो गोकुलं
मन्ये यद्धि तदेव भाति भुवने पल्लीलयाऽलङ्कृतम्[2] ॥१८८॥

गोपा गोपपतिस्तथा तदबलास्तद्गोकुलं वा कियत्
वर्ण्यं वर्णविवर्ण[3] - निर्णयविधावालब्धवर्णैरपि ।

---

१. चरणलीला । २. पल्ली भूम्या । ३. स्तुतिनिन्दे ।

नित्यानन्दपद-प्रदानरसिकस्याप्यच्युतस्याऽच्युता-
ऽऽनन्दावाप्तिरनन्तयोगकलिता जाता हि यत्रोज्ज्वला ॥१८९॥

निवेश्य निजगोकुले सदयमिन्दिरेशं ततः
प्रकृत्यपसृतिं व्यधात् स वसुदेव इष्टार्थधीः ।
सुगूढमिति भाति मे यदिह तत्प्रभृत्यस्य हि
सतीमतिरनन्तभागभयदा सदानन्ददा ॥१९०॥

दीनत्राणपरायणस्य तमिमं जन्मोत्सवं श्रीपते-
रस्मिन् सत्त्वसुखाकरं सुरगणैरावृष्टपुष्पोत्करम् ।
आलोच्यैव विविक्तवृत्तिसरणी वाणी ममाप्युत्सवा-
दासीत् स्विष्टसुवर्णपुष्पभगवत्कीर्तिस्रजाऽलङ्कृता ॥१९१॥
श्रीशकल्प तरुक्रीडा० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

।। अथ चतुर्थोऽध्यायः ।।

बहिरन्त इति : १०.४.१.

स्वशक्तिमैशीमपि शक्तिमैशी[1] विबोधयन्त्यात्मनि सा तदानीम् ।
चक्रेऽखिलद्वारपिधानयोगं तद्द्वास्थनिद्राऽपगमं च युक्तम् ॥ १ ॥

तमाहेति : १०.४.४.

स्वकार्यमात्रार्पितदृक्परस्य विनाशयेदिष्टमसौ कृतघ्नः ।
भवत्यतो युक्तमधात् प्रयत्नं सती यशोदा तनयावनार्थम् ॥ २ ॥

स्वापत्यादप्यलं रक्ष्यं स्वाप्तापत्यमितीरितम् ।
सल्लक्षणं सदा सद्भिरिति साऽऽसीत्प्रयत्नभाक् ॥ ३ ॥

पश्यन्त्या अपि रूपमैशमुदभून्मायाश्रितायास्तदा
देवक्या हृदये ममत्वमिति यत् तद्युक्तमेतत् पुनः ।
चित्रं भूर्यविवेकिनोऽपि ममता-मायासमालम्बिनः
कंसस्याविरभून्न चेतसि मनागज्ञाततत्त्वस्थितेः ॥ ४ ॥

उपगुह्येति : १०.४.७.

जहाति नित्यं हृदि भावितेशान् सदा वृणोत्यच्युतभक्तशत्रून् ।
सा चित्रकृत्या प्रकृतिस्तदा तद्धस्तात्करं तस्य गतेति युक्तम् ॥ ५ ॥

तां गृहीत्वेति १०.४.८.

निर्विघ्नं निजदीर्घजीवित - सुखप्रेप्सू रजःसंश्रयात्
तद्धिंसाभिनिवेश - धर्षितमतिः स्पष्टं तमःसंश्रयात् ।
त्राह्येनामिति तद्गिरोऽपि च तिरस्कारादसत्त्वाश्रितः
तद्युक्तं त्रिपदां[2] दधार पदयोस्तां तादृशो निर्घृणः ॥ ६ ॥

यदियं पृष्ठतो याता ततो मद्ध तिभागभूत् ।
इति किं ध्वनयन् हिंस्रः शिलापृष्ठे व्यपोथयत् ॥ ७ ॥

सा तद्धस्तादिति : १०.४.९.

प्रक्षाल्यमानाम्बरवच्छिलायामयं खलो मां क्षिपतीत्यवेक्ष्य ।
न मूर्ख तादृग्स्म्यहमम्बराङ्गा किं त्वीदृगूचे इति तद्गतेन[3] ॥ ८ ॥

---

१. माया । २. सत्त्वादिगुणपदां मायाम् । ३. अम्बरगमनेन ।

तामष्टबाहुं प्रसमीक्ष्य सिद्धादयः परेशद्विगुणस्वभावाम् ।
निश्चित्य सन्तर्प्य बलिं च तुष्टां संतुष्टुवुर्युक्तमभीष्टवाचा ॥ ९ ॥

स्वरूपाप्तौ स एवैको हेतुर्विष्णुपदाश्रयः ।
व्यञ्जयन्तीव साकाशं गत्वा स्वं रूपमाप यत् ॥ १० ॥

किं मयेति : १०.४.१२.

यदा चिदाकाशपदोदिता भवेत्तदैति माया गुणसृष्टिचातुरीम् ।
यत्सा तदाकाशमवाप्य तादृशं रजस्तमःसत्त्वयुतं वचोऽब्रवीत् ॥ ११ ॥

नोक्तं मया यदधुनाऽच्युतजन्मजातं
तन्मोचयेन्न कृपणौ पितरौ नृशंसः ।
नाधर्मधीश्च भवितेति विचिन्त्य देवी
पित्रात्मसौख्यदमुवाच वचः क्षमं तत् ॥ १२ ॥

अहो इति : १०.४.१५.

माया यतः समपयाति स कीदृशोऽपि
सञ्जायते भुवि विवेकविशुद्धबुद्धिः ।
तत्सान्त्वनं निखिलरात्र्यतिलङ्घनं वा
नो चेच्चकार हि कथं स दुरध्वचेताः ॥ १३ ॥

शत्रुत्वं श्रीशमैत्रीं वा त्वन्मायैव सृजत्यहो ।
यौ हन्तुं योजितः कंसस्तौ स्तोतुं योजितः पुनः ॥ १४ ॥

भ्रातुरिति : १०.४.२५.

यद्यन्तरे निजसुखस्थितिरक्षताऽस्ति
तर्हि द्विषत्स्वपि समन्तुषु दुर्जनेषु ।
कुर्यादनुग्रहमरोषतयेति नीति·
नैपुण्यधीः स तमुवाच विहस्य युक्तम् ॥ १५ ॥

माया-कालनिशा - विशाल - विषयध्वान्तैक - विध्वंसकः
प्रारब्धादुदितो यदेन्द्रियचरो दीपो विवेकात्मकः ।
रक्ष्योऽसावतियत्नतः सुमतिना दुःसङ्गतिस्पर्शनात्
नैवं चेदचिरादनिष्टजनकः स्यात्तच्च कंसे स्फुटम् ॥ १६ ॥

असन्मार्गात् सद्भिः कथमपि परावर्तितमतिः,
विवेकं प्राप्तोऽपि क्षणमथ खलः पूर्वचरितम् ।
चरत्येवाऽऽचारं पुनरपि यदम्बावचनतः
स्तुवन् कंसो योऽसौ पुनरपि पुरेवाकरुणधीः ॥ १७ ॥

यन्नामाकृतमन्तुमप्यरिजनो गोविप्रभक्तादिस-
ल्लोकं निन्दति यच्च पीडयति वा तत्रैकहेतुर्भवान् ।
ब्रूषे यद्यहमस्मि तत्कथमिति श्रीनाथ नाश्रावि किं
मन्त्रो दैत्यनृशंस-कंसरचित-स्वद्वैरमात्रार्थकः ॥ १८ ॥

ते वै इति : १०.४.४५.

यो ह्यत्र गोद्विजमुनीश्वरसज्जनार्यान्
विद्वेष्टि दुष्टमतिरिष्टविनष्टदृष्टिः ।
स्पष्टं स कष्टतरदिष्टदनष्टभावं
याति स्वतो द्रुतमिहेत्यृषिणा प्रदिष्टम् ॥ १९ ॥

आयुः श्रियमिति : १०.४.४६.

सर्वांशतोऽप्यभयदायिनि जागरूके
सद्रक्षणाय सततं सति विश्वनाथे ।
सद्रोमलेशविकलीकरणाय नालं
स्याद् दुष्ट इत्यकथि तेषु स शापवाचा ॥ २० ॥

कुर्वन्तु नाम विद्वेषं सतां सर्वत्र दुर्जनाः ।
ततो नहि भयं तेषामास्ते यद् गोकुले हरिः ॥ २१ ॥
श्रीशकल्प० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥ अथ पञ्चमोऽध्यायः ॥

धेनूनामिति : १०.५.३.

हरौ प्राप्ते साक्षादतनुफलदानादिमगुरौ
किमाश्चर्यं पश्चादतनुत स नन्दो वितरणम् ।
यदीयप्राप्त्याशा हृदि समुदिता यस्य कुरुते
स चाप्यस्मिन् लोके तदधिकमुदारो वितरणम् ॥ १ ॥

यदङ्घ्र्यब्जं संसृत्युदधितरणिर्यस्य नयनं
तमस्तोमध्वंसी तरणिरिह तस्मिंस्त्वयि गृहे ।
उपेत्याराम्नन्दः स च वितरणि[1]त्वं यदुपते
सुखाब्धौ मग्नोऽभूच्चरितमिति चित्रं तव विभो ॥ २ ॥

महार्हेति : १०.५.८.

लसत्स्रग्वासोऽलङ्कृतिधृ[2]तिवहे गोपनिवहे
न रोषो वा दोषो बत विषयितायाः प्रणिहितः ।
क्वचिद्वस्त्रालङ्कृत्यभिरुचिरुदीता यदि तदा
सरोषं यद् ब्रूषे वद किमु सखाऽसौ रिपुरहम् ॥ ३ ॥

तत आरभ्येति : १०.५.१८.

यस्य प्राप्तिः स्फुरति भुवि मे स्यादसावर्थहीनः
श्रीनाथेदं वितथकथनं व्यर्थभीतिप्रदं नः ।
प्राप्तः श्रीमान् यदहनि भवान् गोकुलं तद्दिनादि
प्राप्तोत्कर्षं समजनि यतः सर्वसंपत्समृद्धम् ॥ ४ ॥

गोपानीति : १०.५.१९.

स्यादिष्टदिष्टवशतः क्वचिदीश्वराप्तिः
प्राग्वासना - निरसनं तु तथाप्यसाध्यम् ।
मन्ये यतो लसति सद्मनि वासुदेवे
नन्दो जगाम नृपमुद्गतवार्षिकेच्छः ॥ ५ ॥

---

१. दातृत्वं तरणिशून्यत्वं च । २. सन्तोषः ।

जाते श्रीधरदर्शने मतिमता प्राग्वृत्तिनिर्वाहकृत्
सत्कार्यैः सकृदेव पूर्ववदलं जीवस्तदिष्टार्पणात् ।
पश्चात्तेन कृतोऽप्युपद्रवचयो बाधां न धत्ते मनाक्
क्षुब्धेनाप्यसुरेष्टवृत्तिकलितेनापीति सज्ज्ञतये ॥ ६ ॥

रहस्यमृषिणा वेदसिद्धमाविष्कृतं ध्रुवम् ।
मन्ये तादृङ् नन्दकृतसकृत्तद्वार्षिकार्पणात् ॥ ७ ॥ (युग्मम्)

पूर्णानन्दतिरस्कारकार्यैकं नृपशासनम् ।
सिद्धमित्यभवत् स्पष्टं नन्दे कंसभयावहे ॥ ८ ॥

दुर्नृपप्रीतिजामोदोऽधिकोऽखिलसुखादपि ।
यन्नन्दो दृष्टपुत्रास्यस्तत्प्रीत्या मोदमादधे ॥ ९ ॥

वसुदेव इति : १०.५.२०.

गन्तव्यं वसुदेवसद्मनि यदि स्थातुं मया संप्रति
स्थातव्यं बहुकालमेव हि ततस्तत्सौख्यकृद्वाग्जुषा ।
आचिन्त्यैवमुपात्तकार्यधिषणो वासं चकारान्यतः
स्वप्राणप्रिय - पुत्रदर्शन - सुखप्रेप्सुस्तदेतत् क्षमम् ॥ १० ॥

यस्मिन् येन निजेष्टवस्तु निहितं पुंसातिगूढं यदि
तत्तद्गुप्तिकृते न तेन बहु संवासो विधेयो बहिः ।
नीतिज्ञो वसुदेव एवमनिशं कंसात्तभीः स्वात्मजा
स्पष्टीकारमतिस्तदा स्वसुहृदं नन्दं गृहं नानयत् ॥ ११ ॥

धीरान्तरोऽस्मि यदतो भगवच्चरित्रं
गूढं न यद्यपि वदामि तथापि वक्त्री ।
योषास्वभावसुलभा यदि देवकी स्यात्
तत्स्यादनिष्टकृदिति स्वत एनमागात् ॥ १२ ॥

पूजित इति : १०.५.२२.

जानन् जगत्पतिरयं खलनाशकश्च
श्रीकान्त इत्यनुभवादपि तत्त्वदृष्ट्या ।

आनर्द यत्तदवनाय स नन्दमस्मात्
मन्ये ममत्वसरणिर्भुवि दुर्विलङ्घ्या ॥ १३ ॥

करो वा इति : १०.५.३१.

सत्कर्मस्वखिलेष्वपि प्रभवति प्रायोऽन्तरायोदयः
तत्रापीशपदापरोक्षफलके योगे त्वसौ निश्चितः ।
तस्माद्गोकुलरक्षणं मतिमताऽरिभ्यो विधेयं सदे-
त्यालोच्यानकदुन्दुभिर्लघु पुनर्यानाय नन्दं जगौ ॥ १४ ॥

सह्यं दुःखं तदचिरलयं बुद्धिमद्भिर्नयज्ञैः,
यस्मादग्रे प्रभवति सुखं स्थास्नु लोकोत्तरं च ।
पुत्रत्राणोदितहितदृशा देवकीजानिना तद्-
युक्तोऽकारि प्रियविरहजक्लेशितानादरोऽसौ ॥ १५ ॥
श्रीशाकल्प० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

---

१. वसुदेवेन ।

॥ अथ षष्ठोऽध्यायः ॥

नन्द इति : १०.६.१.

गोपान्नियोजित - विनिद्रसमग्रकार्यान्
कृत्वा गतोऽपि मथुरां जगदीशनन्दः ।
किञ्चिन्निशम्य शरणं मनसा जगाम
त्वामेव निश्चितमतस्त्वमिहार्तिहन्ता ॥ १ ॥

जातश्चेदिह कश्चनापि भगवत्सेवानुरक्तेन्द्रियो
विघ्नस्तत्र वराङ्गना प्रथमतः प्रादुर्भवत्युत्कटः ।
तन्निष्ठात्मनि चेद् दृढाऽतुलदयस्तं विघ्नमुत्सारय-
त्याबोधीति च पूतनागमनतस्तन्नाशतो गोकुले ॥ २ ॥

कंसेनेति : १०.६.२.

लोकत्रयातिशय - शूरगणोत्करस्य
यो वैरभावमवलम्ब्य ममाप्युदीतः ।
नापूत एष भवितेत्यवलोक्य जाल्म-
स्तन्नामदृक् प्रहितवान् किमु पूतनां सः ॥ ३ ॥

न यत्रेति : १०.६.३.

रक्षोघ्नता स्फुटतरा भुवि मन्त्रजाते
यन्नामशोभि-पदसङ्कुलिते विभाति ।
अद्धा स यत्र लसति प्रभुरिन्दिराया-
स्तद्गोकुलं त्वभयमत्र न कापि शङ्का ॥ ४ ॥

सा खेचरीति : १०.६.४.

खेचर्यस्म्येव तन्मे का क्षतिर्गोकुलयानतः ।
इति मत्वा ययौ मूर्खा सा तदा नन्दगोकुलम् ॥ ५ ॥

तद्गोकुलमच्युतबलशाल्यपि मत्वाऽखिलाबला-कलितम् ।
नन्दादि - गोपयानाद्ययौ व्रजं युक्तमेव हि बकी सा ॥ ६ ॥

हेमाङ्गने एव विमोहनैकतात्पर्यहेतू खलु गोकुलस्य।
सा मन्यमानैवमुरीचकार रूपं सुवर्णाङ्ग-वराङ्गनायाः ॥ ७ ॥

वल्गुस्मितेति : १०.६.६.

सुमनोवरहरणं मम कार्यमिहाग्रेऽपि सा विचिन्त्यैवम्।
अकृत तदभ्यसनार्थं किमवेक्षणतः पुरा मनोहरणम् ॥ ८ ॥

अनङ्गसङ्गसन्तोषा[1] योषा पतिमुपैति हि।
युक्तेयमुपमा तस्मात्तस्यास्तादृग्विपाकतः ॥ ९ ॥

सा त्वमङ्गलवृत्त्या यत्सद्रूपं तादृगादधे।
भावि तत्तत्र भव्यार्थं श्रीसमद्युतितः स्फुटम् ॥ १० ॥

साक्षाच्छ्रियं तदनु नव्यनराधिपं वा
द्रष्टुं नरा न चतुरा यदलं भवन्ति।
तत्साधु कृत्रिमतरादृत-तत्स्वरूप-
तद्दर्शनस्तिमितदृक् स बभूव लोकः ॥ ११ ॥

विधिमेव पुरस्कृत्य गता सा व्रजमङ्गना।
युक्तं नैवाशृणोत्तत्र निषेधं तत्कृतं क्वचित् ॥ १२ ॥

नेति नेति निषेधोऽस्ति सदा श्रुतिसमन्वितः।
चित्रं तदा निषेधोऽसौ नासीत्तच्छ्रुतिगोचरः ॥ १३ ॥

बालग्रह इति : १०.६.७.

प्रतापिनो हव्यजुषोऽनलस्य प्रभावतोऽग्रे बत योग्यता का।
विषस्य वा दुर्विषयस्य वास्तीत्यवोचि युक्ताऽग्न्युपमेन्दिरेशे ॥ १४ ॥

विबुध्येति : १०.६.८.

सुप्तानुकारिणि मयीह भवत्यनार्य-
स्वैरप्रवृत्तिरघदा किल नान्यथेति।

---

१. अनङ्गप्रयुक्तः सङ्गस्तद्विषये सन्तोषो यस्याः, अथ च देहसम्बन्धसन्तोष-रहिता म्रियमाणत्वात्।

तत्तादृशास्थितितया प्रभुणा व्यबोधि
तत्स्वैरसंविहरणेष्वपि सर्वचेत्रा ॥ १५ ॥

ह्यस्तनेऽपि न दृष्टेयं श्वस्तने तु न जात्विति।
स्वस्तनात्तविषां योषां नापश्यद् युक्तमच्युतः ॥ १६ ॥

कार्यं स्तावनमेव केवलमितः किं वा त्रिकालोदित-
त्रैलोक्याखिलबालपालनमपीत्यन्तर्दृशा वीक्षितुम्।
दीनत्राणपरायणोऽतुलकृपो बालैककल्याणदृग्
दुष्टध्वंसनदीक्षितः किमु विभुस्तादृक्तयाऽऽसीत्तदा ॥ १७ ॥

एषा स्वकामैकदृगस्ति यस्माद् तद्युक्तमस्यास्त्वहमस्मि विद्वान्।
द्रक्ष्याम्यमुं मातृपदां कथं नु पत्नीस्वरूपादिति किं तथासीत् ॥ १८ ॥

ऐहिकं तु नहि साधनमस्या दृश्यतेऽण्वपि पुरातनमस्ति।
किं नवेति भगवान् ध्रुवमन्तश्चिन्तनाय कृतनेत्रपिधानः ॥ १९ ॥

अनायत्या प्राप्तः क्वचिदपि पुरा यो न विहितः
प्रसङ्गश्चेत्तस्या वहनमिह कार्यं मतिमता।
निमील्याक्षीत्येवं जनसरणिमालोच्य किमसौ
तथा चक्रे कर्तुं तदघकरसंस्पर्शवहनम् ॥ २० ॥

महानिष्टनिवृत्तावप्यलं योग इति प्रभुः।
क्षुद्रदृष्टिनिवृत्त्यर्थं तन्मिषाद्योगभागभूत् ॥ २१ ॥

दातुं स्तन्यमिषा द्विषं किल धृतोद्योगे यमास्ते यतः
पीतं चेत्प्रभुणा पुरो बत गतिः का वाऽस्मदीया भवेत्।
इत्थं व्याकुलितान्निजोदरगतानालोक्य लोकान् प्रभु-
र्वक्तुं भात्यभयप्रदानवचनं चक्रेऽक्षिसम्मीलनम् ॥ २२ ॥

या स्त्री बहिर्मृदुपदा निजमातृभावं
लोके प्रदर्श्य विषवद् हृदये नृशंसा।
कार्यं न तन्मुखनिरीक्षणमित्यनन्तः
सम्बोधयन् स निजनेत्रपिधानमाधात् ॥ २३ ॥

दृष्टा चेत् करुणादृशेयमनघास्याद्योग्रया भस्मसा-
देवं चेदवशिष्यते ह्युभयथा तद्वासनासंस्कृतिः ।
एतस्या हृदये तया च भविता जन्मान्तराप्तिः पुनः
सा माभूदिति दीर्घदृष्टिरकरोदीशः स्वदृङ्मीलनम् ॥ २४ ॥

अस्यै दुष्टान्तरायै रिपुहितमतये कामपीशो नु दद्या-
न्निम्नां वा प्रोन्नतां वा गतिमिह यदसौ सर्वतन्त्रस्वतन्त्रः ।
आवाभ्यां स्वात्ममार्गो मुनिसुजननुतो दीयते नेति मन्ये
श्रैशं चक्रेऽक्षियुग्मं रविविधुलसितं पक्ष्मसद्द्वारगुप्तिम् ॥२५॥

यो हिंस्रबुद्धिजनवर्धितमुख्यशोभः
स्वीयोऽप्यसौ सुकृतिना न निरीक्षणीयः ।
तत्पूतनाक्षियुग - वीक्षण - वर्जनार्थं
युक्तं तदक्षियुग - मैशमभूत्तदैवम् ॥ २६ ॥

चराचरात्मा यदयं ततोऽन्तर्दृशा भृशं पश्यतु दुर्मनस्काम् ।
बहिर्दृशा नार्हनिरीक्षणेति कृतं तथा तन्निमिनाऽक्षियुग्मम् ॥२७॥

सूर्याश्रितश्च द्विजराजयुक्तः स्पष्टं यदि स्यां तदियं तमोभूः ।
नक्तञ्चरी व्यक्तगतिर्मुमुक्षुश्च भवेद् द्रुतं नेति तदा तथासीत् ॥२८॥

अनर्हवीक्षाऽनुत्कण्ठा प्रसिद्धैव महात्मनाम् ।
ईशाक्षिराजहंसाभ्यां युक्तं नैक्षि वकीमुखम् ॥ २९ ॥

चन्द्रो यथा तद्वदियं निशाचरी स्तन्यार्पणान्मे भुवि वन्द्यतापदम् ।
तद्रूपिणीं कर्तुमतः पुरैव किं कृपाब्धिना सा हरिणाङ्कमाश्रिता ॥३०॥

तां तीक्ष्णेति : १०.६.९.

गोपैर्न तद् युवतिभिर्न च वा जनन्या
त्वत्सन्निधौ बत वकी समुपागताऽपि ।
प्रोत्सारितेत्यनुभवन्नपि मां ब्रवीषि
त्वत्सङ्कटं हरतु ते कथमासवर्गः ॥ ३१ ॥

तस्मिन् स्तनमिति : १०.६.१०.

कल[1]शपयोधर-निर्गतमधायि बाह्यं हरेण विषमखिलम् ।
अन्तर्गतमहमधुना पिबेयमित्याशयात् पपौ तत्किम् ॥ ३२ ॥

तार्क्ष्यशेषपरिचारकृतो मे केयमल्पगरलाशनभीतिः ।
चिन्तयन्निति पपौ तदशङ्कं श्रीधरः स हि विषाशनवन्द्यः ॥ ३३ ॥

विषसम्भृत एव वारिदः सुषमामावहतीति केशवः ।
रुचिमस्य लषन् स्वयं तदा किमु जग्राह विषं पयोधिजम् ॥ ३४ ॥

श्रीधरस्त्वेक एवाहमिममर्थं समर्थयन् ।
स्वीचकार श्रियं[2] श्रीशस्तदा तत्र पयोधिजाम् ॥ ३५ ॥

विषाकर्षस्तथा कार्यो न शिष्टं स्यादितो मनाक् ।
इति स्वकरसम्मर्दपूर्वमेवापिबत् प्रभुः ॥ ३६ ॥

यावज्जगज्जीवनहेतुभूतोऽप्येषस्तनः सम्प्रति दुष्टसङ्गात् ।
काकोलदानोद्यत इत्यवेक्ष्य युक्तं कराभ्यामदयं ममर्द ॥ ३७ ॥

सविषां तां समालक्ष्य सरोषोऽसाविति क्षमम् ।
यत्सु[3]रोचितता तस्य तद्रूपे[4] च विकारिता[5] ॥ ३८ ॥

जलनिधिविषपानं कुर्वतः पार्वतीशा-
दतिशयितमशेषान् दर्शयन् स्वीयमोजः ।
यदुपतिरतितोषात् तद्विषं प्राश्य तस्यै
जडतरगतयेऽदात् स्वामृतं[6] तत्क्षणे किम् ॥ ३९ ॥

यस्मादुल्बणवीर्यवर्मगरलं निर्वीर्यमेतद् हृदि
कृत्वा भूरि निरामयस्थितितया तिष्ठन्त्यशेषासवः ।
तस्मात्साधनमेतदेव यदि मे काकोलवीर्यच्छिदः
संग्राह्याः प्रकृते मयेति सह तत्प्राणैः पपौ तद्विषम् ॥ ४० ॥

प्राणैः समं रोषसमन्वितोऽपिबत् स्तनं तदीयं प्रभुरेतदुक्तौ ।
रोषोऽखिलासूनपिबत्स्वयं पयो भात्यर्थ ईदृग् विबुधैर्विलोक्यः ॥ ४१ ॥

---

१. क्षीरसमुद्रः स्तनश्च । २. विषं लक्ष्मीं च । ३. देवोचितता रो इत्यक्षर-सम्बद्धता च । ४. पूतनारूपे । ५. विकृतिवैशिष्ट्यं वि इत्यक्षरवैशिष्ट्यं च । ६. सुधां मोक्षञ्च ।

स्यात्काकोलमपि स्तनेऽमृतमयं मातृस्वभावादिति
प्रेक्ष्याधाय्य विशङ्कमेव हि मया तत्पुत्रभावात्मना।
मातृघ्नत्वमितो न युक्तमिति सञ्चिन्त्याच्युतोऽभूत्तदा
सक्रोधः स हि तद्गतासुहृतये विज्ञातरुद्विक्रमः॥ ४२॥

विषमितं किल यद्‌हृदयं भुनक्त्यनुपदं त्वनुरूपमसौ फलम्।
अभवदेव बकीचरिते स्फुटं तदुभयोरपि तत्र निदर्शनम्॥४३॥

दुर्वर्त्मगोऽस्तु यदि वा विषमस्वभावो
मां चेद्धिया हृदि दधाति यया कयापि।
तं मोचयामि भवबन्धनतस्तदैवे-
त्येतत् स्फुटीकृतमिहेश्वर पूतनायाम्॥ ४४॥

कश्चित्प्राणापहारावधि दुरपकृतिं दुर्जनः सञ्चिकीर्षुः
प्राप्तश्चेदप्यमुष्मिन्नुपकृतिनिरतेनैव भाव्यञ्जनेन।
श्रीखण्डेनेव साधूनिति किल भवता हृत्स्थितं ज्ञापयित्रा
पापिन्यां पूतनायामुपकृतमपरं नैव बीजं प्रतीमः॥ ४५॥

पतमान इति : १०.६.१४.

निर्विषां तां यथा चक्रे प्रभुर्निर्विषयामपि।
देहोऽतिविषयस्थोऽभूत् तद्धेतुः पूर्वसंस्कृतिः॥ ४६॥

नाप्रत्यक्षं प्रमाणं न च जगति परः कोऽपि देहातिरिक्तः
स्वात्मा देहोऽयमित्थं भ्रमितमतिमतान्येव षट् तत्स्वरूपः।
देहोऽर्वाक् पूतनायास्तदनु निपतितः पूर्वरूपावलम्बी
षट्कोशेष्वेव भङ्क्त्वा विमतमततरून् स्पष्टदृष्टेशरूपः॥ ४७॥

अव्यादज इति : १०.६.२२.

भगवंस्त्वदपेक्षयापि शक्तिस्तवनाम्नि प्रबलेति मन्महे।
त्रिजगत्कृतरक्षणस्य तेऽपि यदभूद्रक्षणकारि गोकुले॥ ४८॥

१. असमं विषम्, इतं प्राप्तं च।

दह्यमानस्येति : १०.६.३४.

अस्या भूर्यनिवार्यकिल्विषपुषो वर्ष्मांशसंशीलनात्
क्लिष्टोऽहं बहुकालमासमधुना तत्क्लेशतो मोचितः ।
श्रीकान्तेन कृपाब्धिनेति जनितानन्देन मन्ये निजो
भूभागेन शरीरगेण सुरभिस्तस्या गुणो व्यञ्जितः ॥ ४९ ॥

यः साक्षादभिमर्शितो भगवता हस्तेन यत्र स्थितं
हृत्वा स्तन्यमिषादशेषकलुषं योऽकारि निष्कल्मषः ।
तद्देहस्य सुगन्धिधूमजनने तत्सङ्गिकाष्ठस्य वा
का शङ्का किमु चित्रमत्र किमु वा तच्छृण्वतां विस्मयः ॥ ५० ॥

प्राप्तः सत्पदसङ्गोऽसतोऽपि धन्यान् करोति किमु सुजनात् ।
यत्पूतनाऽऽप रूपं परमात्मन एव पूतपदयोगात् ॥ ५१ ॥

पूतना लोकबालघ्नीति : १०.६.३५.

प्राक् कृत्यमालोच्य जना वदन्त्विदं सा पूतनाऽनाचरणप्रगल्भा ।
मन्येऽहमीशेन यदुद्धृता स्वयं सा पूतनानाचरणप्रगल्भा ॥५२॥

आलोच्य पूतनां यावद् दुर्मत्यादिम-भूमिकाम् ।
श्रीशेनापि तदुद्धारात् कृपासीमा प्रदर्शिता ॥ ५३ ॥

श्रीशकल्पतरु० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

।। अथ सप्तमोऽध्यायः ।।

येन येनेति ; १०.७.१.

सर्वं यद्यपि पापहारि चरितं श्रैशं तथाप्यादराद्
गायेद्वा शृणुयात्तदेव सुजनो यत्कर्णचित्तप्रियम् ।
शृङ्गाराद्भुतवीरहास्यजनकं भक्तिप्रधानं च यत्
स्यादेवं बहुधाऽऽशयोऽवनिपतेः प्रश्नोक्तितो दृश्यते ॥ १ ॥

नन्दस्येति : १०.७.५.

शिष्टाचार इतीदृगित्युपगतप्रश्नो जनो मामयं
स्नेहार्द्रं कुरुतेऽथवाऽनुपधिकं प्रेमर्धिकामो मयि ।
आस्ते इत्यपहाय कार्यमपरं पश्यामि तूष्णीं किमि-
त्यासीन्मीलितदृक् शयालुरिव तत्सत्यावगत्यै प्रभुः ॥ २ ॥

श्रीनायकौत्थानिकमङ्गलेऽस्मिन् प्राप्ताः समग्रा अपि गोपवध्वः ।
ग्राह्यं सुखं तन्न कथं मयेति निद्राशनैरीशदृशं किमागात् ॥ ३ ॥

श्रौत्थानिकेति : १०.७.६.

उच्चस्थितं शत्रुमनो[1] विभङ्क्तुं जिगीषुणोत्थानविधिर्विधेयः ।
इतीव तादृक् चरितं चिकीर्षुरुत्थानलीलां श्रितवान् पुरेशः ॥ ४ ॥

अनुभूय सुखं यान्तीं निद्रामालक्ष्य माधवः ।
रोदनच्छलतो मन्ये वसुना सत्कृतां व्यधात् ॥ ५ ॥

अनिवेद्य मां यदि कृतो मदुत्सवो न स तोषकृद्भवति मे त्विति प्रभुः ।
भुवि बोधयन् स्वहितमार्गदर्शकः किमभूत्तदा स्तनजपानसस्पृहः ॥६॥

विभाव्य शूद्रनैपुण्यमनसः सदसत्कृतौ ।
युक्तं तत्राच्युतश्चक्रे तद्धेतुस्वाङ्घ्रियोजनम् ॥ ७ ॥

युष्मत्कन्याऽवनं कर्तुं मम साहाय्यवर्तनम् ।
भवतोर्युक्तमित्यङ्घ्री सूचयंस्तावुदक्षिपत् ॥ ८ ॥

---

१. शत्रोर्मनः शत्रुं अनः शकटश्च । २. भूमिः पद्भ्यां भूमिरिति श्रुतेः ।

अधः शयानस्येति : १०.७.७.

अव्ययमपि शंकटयति यः स पुरो मे समुच्छ्रितोऽस्ति कथम्।
इति शुभवितरणशीलः सरुषाऽहिंसीत् पदेन किमु शकटम्॥ ९॥

किमर्थमग्रे ह्यल्पस्य समग्रबलदर्शनम्।
कार्यमित्यच्युतस्तत्र पादेनैव जघान तम्॥ १०॥

अहर्निशमसज्ञनप्रखरदत्तपीडा भुजां
सतामतनुसङ्कलन्-नयनवाष्पवृष्टिच्छिदम्।
सुरार्यशुभसूचकं भुवि शनैश्चरेणाङ्घ्रिणा
प्रभुः किमु स रोहिणीशंकटभेदमद्धा करोत्॥ ११॥

कृत्वाऽग्निसाद् बलुवमलुतलुजैर्बकीकटं यच्छमितं प्रसह्य।
पुनस्तदेवेदमिहोच्छ्रितं किमित्यद्धाऽकरोत्तच्छकटं विभिन्नम्॥ १२॥

स्वीकृत्याधःस्थितिं पूर्वं ततश्चरणयोगतः।
अधःपातं नयेच्छत्रुं क्षणादित्यकरोत्स्फुटम्॥ १३॥

दुःखोद्रेकात्कृतमपि साधोः कर्मारिभञ्जनायैव।
भवतीत्यबोधि हरिणा स्वपदध्वस्तानसा क्षुधार्तेन॥ १४॥

अस्मिन् साधुसमुत्सवेऽद्य शकटस्याधः स्थितिर्मेऽधुना
भव्या नेति विभाव्य तेन तदधःस्थं यत्कृतं साधु तत्।
युक्तं चैतदपि प्रभञ्जनपदं नीतं तदानीं ततः
चित्रं जातमधोगमप्यलमनो योग्यूर्ध्वधामस्थितम्॥ १५॥

यश्चिन्तयत्यतिखलस्त्वदनिष्टमस्य
सिद्धैव दुर्गतिरधोगतितः पृथिव्याम्।
व्यक्तं तदेतदखिलं भगवन् यदुच्चं
त्वद्द्वेषकृच्छकटमेव तदा तथासीत्॥ १६॥

रिपुजातमनो विभङ्गमाशु स्वजनव्रातमनः सुखस्थितिं च।
युगपन्नयताऽच्युतेन दिष्टं नयवर्त्म द्वितयार्थिनी क्रियैका॥ १७॥

---

१. चतुर्थांशेन। २. अवर्षणकार्यनिष्टसूचकः शनैश्चरकर्तृको रोहिणीनक्षत्रभेदः प्रसिद्धः। ३. शान्तं कृतं प० शं इतमिति च्छेदः। ४. चरणः, च इतिच्छेदश्च। ५. मनः अनश्चेति।

न ते श्रद्दधिर इति : १०.७.१०.

अबलालङ्कृतस्यास्य कथमेवंविधं बलम् ।
इत्यर्भकगिरि श्रद्धां न दधुर्युक्तमेव ते ॥ १८ ॥

एकदेति : १०.७.१८.

यात्येव गुरुतां मात्राश्रितः सर्वत्र यल्लघुः ।
तदाश्रितस्य सा युक्ता लघोस्तस्याक्षरात्मनः ॥ १९ ॥

वाय्वस्त्रवीर्यप्रतिरोधिशास्त्रे प्रोक्तं धरेशैरचलास्त्रमेव ।
जानन् प्रभुस्तं धृतचक्रवातस्वरूपमासीदचलस्वरूपः ॥ २० ॥

विश्वोदये श्रुतिलसद्गिरि मेऽधिवासः
प्रोक्तोऽचलो यदिह कूटवदित्यवेक्ष्य ।
तादृग् जगद्गुरुरभूत् विभुरेतदीड्य-
मीड्या च तादृगुपमा च पुरस्तदर्थौ ॥ २१ ॥

भूमाविति : १०.७.१९.

अहमिवेयमपि प्रकृते धरा भवति धात्र्यपि सर्वजनावनी ।
तदिह बालकवृत्त्यवनक्षमेत्यलमवेक्ष्य भुवीशमधादसौ ॥ २२ ॥

नीतोऽनेन सहानयाऽहमधुना दुष्टेन चेदम्बरे
तज्जायेय यशोदया विलसितो भक्तैकयोग्येक्षणः ।
तस्मादस्य खलस्य नैव हननं भूयादतस्तत्क्षणे
तन्नाशाय यशोदया विरहितः श्रीशोऽभवत्तन्मिषात् ॥ २३ ॥

सर्वेभ्योऽपि विशिष्य मातृविहिता रक्षाऽधिका बालके
कुण्ठाऽसावपि यत्र कर्मणि निजाचिन्त्यप्रकारे प्रभो ।
त्राता तत्र च यत्त्वमेव भवसीत्येतत्स्फुटं त्वत्प्रसू-
स्त्वद्भव्यार्थमचिन्तयद् विभुमतस्त्वं रक्षकः सर्वतः ॥ २४ ॥

अपत्यावनतोऽप्यस्मिन् प्रपञ्चासक्तिरुत्कटा ।
स्त्रीणां स्वभाव इत्यासीद् यशोदाकृत्यतः स्फुटम् ॥ २५ ॥

---

१. जनन्या अक्षरावयवेन च ।

दैत्यो नाम्नेति : १०.७.२०.

वन्योऽप्यहं यदधिरोहणतो भजामि
ग्रामस्थितिं सकलगोकुल-तृप्तिहेतुम् ।
तस्यानसो हतिरनेन कृताऽर्भकेणे-
त्यागात्तदुत्तरमसौ तृणनामधेयः ॥ २६ ॥

मन्नाम्ना यदहो तृणेन निखिलं सन्तोषितं गोकुलं
देहस्यार्पणतोऽपि तत्प्रतिदिनं मद्वैरिणं सेवते ।
का चिन्ता तदिहाधुनैव विधुनोमीत्याप्तरोषस्तृणः
सर्वं गोकुलमावृणोदुपलतो मन्येऽन्यथैतत् कुतः ॥ २७ ॥

आयातो यदि दुर्जनोऽपि सहसा स्वीयालये साधुना
प्राक् प्रत्युद्गमनेन सत्कृतिपदं नेयस्ततस्तेन चेत् ।
स्वं दुष्टत्वमदर्शि तत्क्षणमसौ हन्तव्य एवेति किं
व्याख्यातं हरिणा न चेद् गिरिगुरुः क्वेशः क्व चासौ तृणः ॥२८॥

मुहूर्तमिति : १०.७.२२.

यदात्मानीक्षणं धर्मो गोकुलस्य निसर्गजः ।
रजस्तमोभ्यां युक्तं चेत् किं वाच्यं तस्य तत्पुनः ॥ २९ ॥

तमश्मानमिति : १०.७.२७

जडेऽहं जडश्चेतने चेतनश्च
भवाम्यत्र तादृक् तदीयप्रतीत्या ।
इति व्यक्तमाधातुमीशोऽश्मरूपो
जडस्यास्य कण्ठेऽभवत् तत्प्रतीत्या ॥ ३० ॥

गलग्रहणेति : १०.७.२८.

हिंस्रः कोऽपि रजस्तमोव्यतिकराद् यद्यर्दयेद् गोकुलं
मन्मात्राश्रयिणां सतामविकलं सत्त्वोल्लसद्वृत्तिकम् ।
भूत्वा तद्गलधृत्तदैव तरसा कृत्वा व्यसुं पातया-
म्येतत्कृष्णनिरूपितं ननु तृणावर्ताऽसुनाशाच्छलात् ॥ ३१ ॥

तमन्तरिक्षादिति : १०.७.२९.

शिलारूपेण तं ध्यायन् प्राणत्यागमधात् तृणः ।
शिलायां पतितो युक्तं तादृग्वासनयाऽऽश्रितः ॥ ३२ ॥

त्रिपुरहतिर्येन कृता प्रकृतेऽपि स एव तृणवपुर्हन्ता ।
इति बोधयन् मुनिरसौ रुद्रशरेणेत्युवाच भृशमुपमाम् ॥३३॥

प्रादायेति : १०.७.३०.

रजस्तमःसान्द्रमिदं हि गोकुलं
तदाऽन्तिकस्थोऽपि विभुर्न गोचरः ।
तच्छान्ततायां तु परोऽक्षिगोचरो-
स्त्येवेत्यभिव्यक्तमिदं चरित्रे ॥ ३४ ॥

कुर्वन् दैत्यमणुं तृणं निजजनन्यङ्के गरिम्णाश्रित-
स्तत्कण्ठे लघुतां गतश्च महिमोल्लासी च तद्ध्वंसने ।
प्राकाम्यं भुवि पूरयन् स्वयमसावीशः सतां हृद्वशी
प्राप्तो घोषजनैरिति प्रभुरभूत् स्पष्टाष्टसिद्धिश्रितः ॥ ३५ ॥

पीतप्रायस्येति : १०.७.३५.

सदाखण्डलसत्प्रीतिव्यक्तये व्यक्तिमागता ।
विश्वरूपानुजातस्य जृम्भा तादृक् तदाऽप्यभूत् ॥ ३६ ॥

रजसि प्रसृतेऽपि गोकुले भविता यद्धृदयं मदच्युतम् ।
मयि विश्वमसौ विलोकयेत् स्फुटमीशोऽकृतविश्वदर्शनात् ॥ ३७ ॥

या मदीयजननी जननी सा नूनमस्ति जगतो निखिलस्य ।
चिन्तयन्निति स विश्वमुखेन स्तन्यपानमकरोत् किमु तस्याः ॥ ३८ ॥

यदन्तरगतं मनागपि न दर्शनीयं परा-
नलक्ष्यगति वस्तु चेदपि न वञ्चनीयं बुधैः ।
समस्तगुरुदेवतात्मवपुषे स्वमात्रे इति
प्रगूढमपि हृद्गतं जगदशेषमादर्शितम् ॥ ३९ ॥

---

१. इन्द्रः अखण्डेति च्छेदः । २. इन्द्रोपाध्यायः विश्वरूपं च ।

स्तन्याद् विशुद्धादवधार्य तस्याः सत्त्वैकपूर्णं हृदयं दयालुः ।
मन्मुख्यरूपेक्षणवीक्षणार्हा जातेति तस्मिन् किमदर्शयत्तत् ॥ ४० ॥

स्तन्यं कियत् पिबसि भूर्यलमर्भकेति
वर्तिष्यमाणवचनां जननीं विभाव्य ।
विश्वं विभागि पयसोऽस्य न केवलोऽह-
मस्मादकर्शि हरिणा किमु विश्वमास्ये ॥ ४१ ॥

यत्स्तन्यं यदि पुत्रतृप्तिजननेनालं तदा तत्कृते
तन्माता प्रददाति लोककलितां विश्वाद्यनन्तौषधिम् ।
माताऽसौ जगतस्तदा स्तनपयोऽपर्याप्तमालोचयन्
प्रादात् किं परमामृतोदयकरीं विश्वादिमुख्यस्थितिम् ॥ ४२ ॥

वस्त्वन्तर्निहितं च यौ वितरतोऽन्योन्यं तयोरच्छलः
स्नेहश्चान्यतरेण चेन्न विहितं तादृक् कृतघ्नो हि सः ।
दत्तं यत्प्रकृतेऽनया स्वहृदयस्थं मे पयो नैव चेद्
दास्ये तन्न कथं कृतघ्न इति किं तत्तां तदाऽदर्शयत् ॥ ४३ ॥

वात्याऽपहृतमालक्ष्य मातर्भीतासि किं मुधा ।
अनन्तं मुख्यरूपं मे पश्येतीशो व्यदर्शयत् ॥ ४४ ॥

सा वीक्ष्येति : १०.७.३७.

दिव्यानामपि मुनिसिंहचक्षुषां यद्
द्रष्टुं न प्रभवति शक्तताऽत्र रूपे ।
का शक्तिर्लघु-मृगशाव-नेत्रयोरि-
त्यासीत् सा नयननिमीलितेति युक्तम् ॥ ४५ ॥

श्रीशकल्प० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

॥ अथ अष्टमोऽध्यायः ॥

गर्ग इति : १०.८.१.

यदा सङ्कल्पतो विश्वं स्वस्मिन्नाविष्करोत्यसौ ।
युक्तं तदाऽस्य नामादीत्यगाद् युक्तं ततो मुनिः ॥ १ ॥

स्वयं क्लिष्टोऽप्यन्तर्बहिरपि रिपुक्लेशविकलो-
प्यपत्यश्रेयोर्थी नर इति न वै दूषणमिदम् ।
तथाभूतोऽपि त्वज्जनकवसुदेवस्तव कृते
न किं गोष्ठे गर्गं यदुकुलललाम प्रहितवान् ॥ २ ॥

एवमिति : १०.८.११.

निर्यत्नतोऽप्यधिगतं चिकीर्षितं यदपि तदपि बुद्धिमता ।
आलोच्यैव विधेयं नयवर्त्मेदं हि गर्गतो विशदम् ॥ ३ ॥

या नामाजनि भाग्यतो हि भगवत्प्राप्तिः परा गोपतेः
सा माभूत्सुगुरूपदेशविरहाद् व्यर्थेति मत्वा स्वयम् ।
प्राप्तो नन्दमुपादिशत् स हि महामन्त्रं रहस्यन्यथा
किं नाम्नः करणे रहः किमिति वा तत्रेशतापादनम् ॥ ४ ॥

सामान्योऽपि च मन्त्रो गोप्यः किं पुनरयं महामन्त्रः ।
नामात्मेति स गर्गो नामोच्चारं चकार रहसि हरेः ॥ ५ ॥

आसन् वर्णा इति : १०.८.१३

आत्मनाम गुरोर्नाम श्रेयोर्थी गुप्तमावदेत् ।
युक्तं सोऽकथयन्नाम तादृक् तस्योभयात्मनः ॥ ६ ॥

न नामकरणं भूयाद् विना रूपनिरूपणम् ।
स्वरूपस्येत्यपृष्टोऽपि तत्पुराऽकथयत् क्षमम् ॥ ७ ॥

महामन्त्रस्य गोप्यस्य कृष्णेति द्व्यक्षरात्मनः ।
भङ्ग्यन्तरादभिव्यक्त्यै वर्णवर्णनकार्यभूत् ॥ ८ ॥

चिद्रूपिणोऽतीतगुणस्य विष्णो-
गुणास्त्रयोऽप्याश्रयतोऽस्य भान्ति।
वेदान्तसिद्धान्तमिमं विवक्षु-
र्वर्णप्रशंसामकरोत् स गर्गः ॥ ९ ॥

अनाम्नः स्वरूपं न चास्याधिगम्यं
कलिस्थैः किलेति प्रभूतानुकम्पः।
स गर्गो जनानुग्रहायैव भूयो
हरे वासुदेवेति कृष्णेत्युवाच ॥ १० ॥

नामरूपे जगन्निष्ठे दधता हरिणा स्वयम्।
जगत्कल्याणकृत्केलिं करिष्यामीति बोधितम् ॥ ११ ॥

प्रागयमिति : १०.८.१४

यः सत्यवाक् सततमस्य यदि प्रसङ्गात्
प्राप्ताऽनृतोक्तिरिह तेन हि सत्यभाजा।
वाच्यं तथा न परधीविषयो यथा स्याद्
गूढं स्फुटीकृतमपीति तथाऽब्रवीत्सः ॥ १२ ॥

सत्ये सत्यपि यो मोहः सा मायेत्यभवत् स्फुटम्।
यदज्ञताऽऽसीन्नन्दस्य वासुदेवेति नामनि ॥ १३ ॥

बहूनीति : १०.८.१५.

अमून्यनन्तानि परात्मनोऽस्य नामानि रूपाणि शिवङ्कराणि।
पुरातनान्येव न कल्पितानीत्यभूत् स्फुटं तत्कृतनामगीतात् ॥ १४ ॥

कालेनेति : १०.८.२१.

यत्पीडिताऽप्य - हरहर्बहु दुर्नरेशैः-
न त्वं - क्षमा[1]त्वमवने व्यजहास्ततोऽसि।
धन्येति रिङ्गणमिषान्निजहस्ततोऽस्याः
प्रोत्साहनं ह्यकृत भूरि स पृष्ठभागे ॥ १५ ॥

---

१. पृथ्वीत्वं क्षमाशालित्वं च।

आदावूर्वंशयोगेन ततो बाहुज-योगतः।
विहरेयमिति ज्ञप्त्यै स जानुकररिङ्गणः ॥ १६ ॥

तावङ्घ्रियुग्ममिति : १०.८.२२.

यस्मिन्नेव जडानुषङ्गबहुला भूयाद्व्रजः सुस्थितिः
स्यात्तत्रैव मदीयचारुविहृतिर्देशो कृतार्थेत्यलम्।
स्वीयानुग्रहकामितावतरणः सर्वाघसङ्कर्षणः
केलिं पङ्किलगोकुले स चकमे कामं स सङ्कर्षणः ॥ १७ ॥

एतद्द्वाराऽशेषपापापकर्षः कर्तव्योऽस्तीत्यच्युतश्चिन्तयानः।
स्वाङ्घ्रिद्वन्द्वं तत्र देशं सपङ्कं पूर्णाभ्यासायानुकृष्यानयत्सः ॥ १८ ॥

मन्नादहृष्टमनसः सततं भवन्ति
मत्पादभाज इह घोषजुषस्ततोऽहम्।
तन्नादहृष्टसुमना न कथं भवामी-
त्यासीत्तथा स्वपदभागुदिताभिमानः ॥ १९ ॥

चेल्लोकमनुसृत्याहं सञ्चरामीह लीलया।
तदैव लोको मामेष्यत्यात्त - मद्गुणगौरवः ॥ २० ॥

निर्भयहृदयेनापि हि गोकुलरतिना प्रमातृसविधभुवि।
सभयेनावस्थेयं तद्धितसुखमपि भवत्यलं स्वहितम् ॥ २१ ॥

आकृष्टं पदतः सतामघचयं स्वाङ्गानुषक्तं मुहु-
र्गत्वा तत्सविधं तदीयकरतः संमार्जयाम्यञ्जसा।
ये स्युर्मद्गुणकीर्तनैकवचसो ये शुद्धसत्त्वामृत-
प्रश्लिष्यद्धृदया मदर्पितगृहाचारोपचारा नराः ॥ २२ ॥

व्रजकर्दमलिप्तेन गच्छता मातुरन्तिकम्।
अबोधि माधवेनेदं यतस्तत्र तथा स्फुटम् ॥ २३ ॥ (युग्मम्)

तन्मातराविति : १०.८.२३.

निवेशितोऽहं हृदये येनानन्यविहारिणा।
तद्वार्दसुरसास्वादग्राही स्यामहमप्यलम् ॥ २४ ॥

---

१. वैश्यः। २. क्षत्रियः। ३. चरणद्वारा।

शुद्धसत्त्वामृतात्तारो गुरवो लघवोऽपि वा।
द्विजा एवेति तान् स्वानां मुदे युक्तमदर्शयत्॥ २५॥

यर्ह्यङ्गनेति : १०.८.२४.

योऽन्तर्विलासपरितोषकृदेष कामो
मज्जात एव जगतीति कियान् मदग्रे।
इत्यच्युतो-ऽतिशिशुरप्यबला-जनेषु
चक्रे स वक्रसरलां सुकुमारलीलाम्॥ २६॥

या मां पुच्छगतं विहार-रसिकं पश्यन्ति ताभ्योऽप्यहं
बुद्धिभ्यो विषयाधिकाधिक-परानन्दं ददाम्यन्वहम्।
माया-मानुषविग्रहः प्रभुरिति प्रख्यापयन् कौतुकान्
मन्ये पुच्छमिहावलम्ब्य समभूद् गोपीजनानन्दकृत्॥ २७॥

सृष्टेः पूर्वमुतोत्तरं यदथवा मध्ये तथान्तेऽप्यसा-
वेकैव श्रुतिचोदिता मम गतिर्यद् ब्रह्मपुच्छस्थितिः।
तत्सम्प्रत्यपि तां विहाय विहृतिर्नैवोचितेति प्रभुः
पुच्छालम्बनतश्चकार किमहो स्वक्रीडनारम्भणम्॥ २८॥

अचलं ब्रह्म पुच्छस्थं स्वल्पगोभिरितस्ततः।
कृष्यमाणं हठाद् वीक्ष्य युक्तोऽसौ श्रुतिविस्मयः॥ २९॥

शृङ्ग्यग्नीति : १०.८.२५.

शृङ्गिध्वंसोऽग्निपानं दुरहिविदलनं कंसघातस्तथाहे-
र्गर्वच्छेदो बकास्यद्विदलकृतिरिति द्वेषणानां विनाशः।
कार्योऽस्तीत्यच्युतोऽसौ तदनुगतदृढाचारहेतोः पुरैव
चक्रे क्रीडां मनोज्ञां निजमतिनिहितां तादृशीमेव तत्र॥ ३०॥

यस्मात्तटस्थतां याते निषेधेषु विधिष्वपि।
मातरावापतुर्युक्तं मनसो ह्यनवस्थितिम्॥ ३१॥

---

१. वाणी धेनुश्च।

कालेनाल्पेनेति : १०.८.२६.

प्रेम्णा पित्रङ्गसंस्पर्शः कन्यादुःखापनोदकः।
जानन् प्रभुः पदेनागाद् भूमिसौख्यकृतोद्यमः ॥ ३२ ॥

ततस्त्विति : १०.८.२७.

नासाक्षित्वं न वा पाटच्चरवृत्तिप्रकाशनम्।
भवत्विति शिशूनेव स्वीचक्रे चौर्यकर्मणि ॥ ३३ ॥

तत्तत्सुन्दर-मन्दिरस्थित-पयो-दध्यादि-चौर्याहृति-
स्तत्तन्मन्दिरबालकैर्विरचिता पाटच्चरी या ततः।
वृत्तिर्मां नहि संस्पृशेदिति धिया श्रीनायको लीलया
बालानेव सहानयद् व्रजगृहं प्रायः प्रभुस्तत्कृते ॥ ३४ ॥

वत्सानिति : १०.८.२९.

अक्रीडोऽप्यहमस्मि यद्यपि तथाप्यालम्ब्य सद्गोकुले
स्वानन्दाय सतां सदा सहचरैः सत्त्वादिभिः सङ्गतिम्।
स्वल्पानेकगवीविबन्धनतया नानारसास्वादनैः,
योगैर्वा विधिभिश्चरेयमिति तत्क्रीडादिनाऽबोधयत् ॥ ३५ ॥

वत्सोन्मोच - स्तेययोग - तदर्थविधिसत्पदैः।
उक्तोऽर्थोऽबोधि विभुना गोप्यानन्दकृतोद्यताम् ॥३६॥ (युग्मम्)

वृत्तीः प्रतार्य विषयान्तरवर्तमानाः
स्वैरं भवे विहरणीयमिहात्मदृग्भिः।
मन्ये हरिः किमभिधातुमिति प्रतार्य
गोपीर्बुभोज नवनीत-पयो-दधीनि ॥ ३७ ॥

परायत्तं भोज्यं न खलु सुखदं भूर्यपि भवे-
न्निजायत्तं तच्चेदतुलसुखदं स्वल्पमपि हि।
अगृह्णन्नह्नायार्पितमपि पयस्ताभिरुचितं
तदेतद् यत्स्वैरं स्वयमपहृतं तद्धि बुभुजे ॥ ३८ ॥

---

१. पद्भ्यां भूमिरिति श्रुतेर्भूमेः कन्यात्वम्।

असाक्षित्वदोषो जगत्साक्षिणो मे न जातु स्पृशत्वेष इत्याशयेन ।
दधि-क्षीर-हैयङ्गवीनानि दत्वा शिशुभ्यो जजक्ष स्वयं वासुदेवः ॥३९॥

केवलाघः केवलादी भवतीति श्रुतिं स्मरन् ।
युक्तमेवाघहर्ताऽसौ दत्वाऽन्येभ्यो जघास तत् ॥ ४० ॥

वन्यैरेव फलैः स्वयत्नकलितैराकल्प्य वृत्तिं निजां
सेवा मे वनवासिनोऽपि विहिता प्रागेभिरव्याजतः ।
इत्थं तत्प्लवगोपकार - निकरानालोचयन्नच्युतः
प्रादाद्वेतनमेव किं दधिपयोव्याजात् स तेभ्यस्तदा ॥ ४१ ॥

दाता भोक्ता भोजयिता गोकुलस्थो यदा तदा ।
भवतीश इति क्रीडाव्याजाच्छ्रुतिभिरीरितम् ॥ ४२ ॥

आसीद् यस्य पदाम्बु शङ्करशिरोवन्द्यं च वक्षो रमा-
स्पृह्यं रूपमृषीन्द्रसेव्यमवनावाम्नायगम्यश्च यः ।
स श्रीमान् व्रजबल्लवीभिरभितो नीतोऽपमानं यतो-
मुख्यानादरहेतवे - ऽतिसहवासायाऽस्तु तस्मै न नः ॥ ४३ ॥

यशोदयाभिधाऽन्वर्था यया सन्धार्यतेऽनिशम् ।
अनुपालम्भिनी वृत्तिस्तस्याः सिद्धाऽपदानके ॥ ४४ ॥

क्रीडावृत्तिषु गोकुले विहरता कार्या यथाशं तथा
भूयो बुद्धिमता क्वचिन्न भविता क्षुब्धः प्रमाता तथा ।
इत्थं भुव्युपदेष्टुमेव भगवान्नित्यप्रतृप्तोऽपि सन्
यद्गोपीष्वकरोदनेकचरितं संरक्ष्य मातुः कृपाम् ॥ ४५ ॥

एकदेति : १०.८.३२.

तत्तादृग्व्रजयोषिदुक्तचरितव्याख्योर्ध्वमृद्धक्षणो-
ल्लेखादेष मुनेर्विभाति च विभोस्तत्कर्तुरप्याशयः ।
साङ्गं कर्म रजःस्वरूपफलकं व्यङ्गं यदि स्यात्तदा
धूलीचर्वणवद्भवेद् विफलमित्यूह्या हि कर्मस्थितिः ॥ ४६ ॥

---

१. असाक्षिभोजी । २. वानराः ।

अस्मान् गृहीत्वैव रसोपभुक्तिमेतावदीशो विदधेऽधुना तु ।
अस्मान् प्रतार्य स्वयमातनोति तद्भक्तुमस्या इति युक्तमूचुः ॥ ४७ ॥

दुर्भारहरणकार्यं कार्यं तद्रूपरागहरणेन ।
विध्युक्तमीदृगवनेर्नैदृगिति व्यङ्ग्यधीर्जगौ रामः ॥ ४८ ॥

इमामेव भूमिं समालम्ब्य कार्यं विधेयं विधेः स्वेष्टदं स्पष्टमेतत् ।
विधातुं विधातुः पिता भूषितं तद्रजः सद्द्विजाय स्वमुख्याय चादात् ॥४९॥

स्वगेहगतमृत्तिकादनमसह्यमेषामभून्
मया यदि परालयाद्धृतमिमे सहेरन् कथम् ।
इति स्वकृततादृशाचरितगुप्तये श्रीपति-
र्व्यधान्मृदशनं पुरः किमु तदीरितोहेक्षणः ॥ ५० ॥

स्निग्धाज्यादिपदार्थभक्षणकृतः कुर्वन्ति तत्स्निग्धता-
ऽशेषोन्मार्जनहेतवे निजकरे मृल्लेपनं सर्वतः ।
आलोच्यैवमशिष्टशिष्टसरणिं श्रीशोऽपि तद्भक्षण-
व्याजाद्विश्वमुखस्तदेव बहुधा सम्पादयामास किम् ॥ ५१ ॥

पुरा विषमधायि यत्प्रबलपूतनास्तन्यगं
विधेयमिह तद्विषं भवति नष्टवीर्यं यथा ।
शिशुश्रियमुपाददे किमु विभुर्मृदंशादनात्
विषस्य विषमौषधं भवति यद्भिषग्भाषितम् ॥ ५२ ॥

यत्स्पृह्यं त्रिदशैरलभ्यमसतां ध्येयं च यद्योगिनां
प्राप्तं स्यात्किमु तद्रजो व्रजगतं गोगोपिकापादगम् ।
इत्थं भूरि निजोदरस्थजनसद्वाञ्छां चिरं चिन्तयन्
मन्ये पूर्णदयार्णवः किमकरोत्तद्भक्षणं तत्कृते ॥ ५३ ॥

१. दध्यादिः मृत्तिका च । २. भुवः पृथ्व्या य उपरागो व्यसनं तद्धरणेन । ३. पृथ्वीसम्बन्धिरजोहरणरूपम् । ४. दन्ताय ब्राह्मणाय च । ५. अल्पविषं बालशोभां च ।

नानाविधं बहुरजोगुणकार्यमग्रे
कर्तव्यमस्ति मम चेति विचिन्त्य कृष्णः ।
मृत्स्नानुभक्षणमिषात्प्रकृतोपयुक्तं
प्रायो रजोगुणसुसंग्रहणं चकार ॥ ५४ ॥

रसेति लसिताऽभिख्या वर्ततेऽस्या भुवस्ततः ।
जिघृक्षुस्तद्रसास्वादं किमीशोऽधान्मृदोऽदनम् ॥ ५५ ॥

विशृङ्खलविहारिणो मदवमानचेष्टाजुषो
भवन्ति शिशवोऽखिला अपि तदत्र मत्क्रीडनम् ।
क्षमांशविधृतिं विना नहि भवेत्स्वभक्तेष्विति
प्रभुः किमु चकार तत्कृतितया क्षमाधारणम् ॥ ५६ ॥

स्याद्विश्वसृष्टिर्न रजोगुणं विने-
त्यालोच्य सम्प्रत्यपि विश्वसर्जनम् ।
कर्तव्यमस्तीत्यखिलेश्वरोऽप्यसौ
तत्सङ्ग्रहं तत्कृतितश्चकार किम् ॥ ५७ ॥

मय्येव सर्वार्पितभावना ये मान्या हि ते मे त्विति किं नु वाच्यम् ।
मुख्यं तदीयाङ्घ्रिरजोऽपि मे स्यादित्यच्युतोऽधात्स्फुटमात्तरेणुः॥५८॥

या मामनन्यशरणा शरणं प्रयाता
यद्भूरिभारहरणाय धृतावतारः ।
तस्यामहं भुवि कथं सदयोपरागी[1]
स्यामित्यबोधि विपुलोऽ[2]ल्पपरागधृत्या ॥ ५९ ॥

यन्निष्कामतया तपो महदिमे कुर्वन्ति तेनारयः
कंसाद्या भृशमुन्मदाः समभवन्नेवं विचिन्त्याऽच्युतः ।
सङ्कल्पे रिपुघातसुष्ठुफलके योक्तुं तदा तान् द्विजान्
मृत्स्नाभक्षणकैतवादिह रजोयुक्तानकार्षीत् किमु ॥ ६० ॥

भक्तः स्वरूपमिव भक्तजनस्वरूपं
वाञ्छामि भूयहमपीति जनावगत्यै ।

१. अप्रीतिमान् परागी नेति च । २. पृथ्वी ।

प्राग्गोकुले[1] त्वधिकरेणु[2]मुखः सहस्ती[3]
जातः स्वतोऽप्यधिक-रेणुमुखस्तदाऽऽसीत् ॥ ६१ ॥

महीसुरेभ्यो निखिला धरा पुरा
मयाऽर्पिता यत्किल रेणुका-भुवा ।
समर्पणीया ह्यधुनापि सांशत-
स्त्विति द्विजेभ्योऽदिशदंशतः स ताम् ॥ ६२ ॥

समदृष्टेर्विशेषोऽस्ति नोत्तमाधमवस्तुनि ।
व्यञ्जयन्निति स श्रीशो गव्यवन्मृदमाददे ॥ ६३ ॥

सा गृहीत्वेति : १०.८.३३.

मृद्भुक्तिसाधनकरः कर एवेति जानती ।
युक्तं तत्करधृत्साऽऽसीत् तद्धितप्रहितेक्षणा ॥ ६४ ॥

भुक्त्वाऽपि मृत्तिकां मातुरग्रे किं वा वदेदयम् ।
इत्यक्षिरूपौ चन्द्रार्कौ साक्षिणौ भ्रेमतुस्तदा ॥ ६५ ॥

यद्येवमिति : १०.८.३६.

सकलविश्व-विलासविलोकनोल्लसितपुण्यमयीयमिहाधुना ।
अजनि तत्पुरतस्तु ममोचितो मुखविकास इति व्यकरोत्तथा ॥६६॥

मुखाम्बुजाते[4] क्षिपतापि तद्रजो विपङ्कमादर्शयता निजाननम् ।
अदर्शि तेनेह निसर्गशुद्धिषु द्विजेष्वघक्षालनशक्तिरस्ति हि ॥६७॥

अनशनेऽपि[5] मयीह यथा वृथा जननिरोपितमस्ति मृदोऽशनम् ।
गणय तादृशमेव पुराऽबलेरितमिति[6] प्रथयन्नमृदाननः ॥६८॥

आम्नायैर्भुवि भिन्नभिन्नविषयं संप्रापितोऽपि प्रभु-
र्भूयो गोकुलवृत्तिभिः पुनरसौ सोल्लुण्ठमाभाषितः ।
यद्बुद्धिर्न मनागभूत्तदपि संक्षुब्धा न वा प्रस्खलद्-
भावाऽशेषजगत्स्वरूपकलनं तस्यास्तु तत्साम्प्रतम् ॥ ६९ ॥

१. जलसमूहे व्रजे च । २. गजिनी । ३. गजेन्द्रः । ४. कमले उदके च । ५. अशनशून्ये नाशशून्ये च । ६. गोपीरितम् ।

भुक्ता मृद्भवतेति गोपशिशवो जल्पन्ति रामादयो
नेति त्वं भणसीति तत्र कतमो विश्रम्भणीयो मया ।
इत्थं मातृगिरं निशम्य भगवांस्तत्संशयोच्छित्तये
स्वास्ये स्पष्टमदर्शयत् किमु तदा मुख्यां सविश्वासयताम् ॥७०॥

एषां मानय मा वचो ह्यवितथं रामादिकानामिदं
मातर्मद्वचनं त्ववेहि न तथा यत्सत्यवक्ताऽस्म्यहम् ।
कस्मात्सत्यमदोऽवधार्यमिति चेन्निःशङ्कमेवेक्ष्य तां
मन्मुख्यस्थितिरित्यदर्शयदसौ किं विश्वमास्ये प्रभुः ॥ ७१ ॥

मामेव तूद्दिश्य वदन्ति सर्वं मातस्तदत्यन्तमृषैव यस्मात् ।
भुक्ता मया चेदखिलैरपीति सम्बोधयन् विश्वमदर्शयत्किम् ॥७२॥

कदशनं कृतमद्य कुतस्त्वया गिरमिति प्रसुवोऽथ निशम्य सः ।
निजमुखे किमु विश्वनिवासिनि न वसुधाशनभक्तिमदर्शयत् ॥७३॥

तत्सावर्ण्यमवाप्य गोपशिशुभिः सक्रीड आसीद्यदा
तन्मृत्स्नाशनतश्च बालचरितं व्यक्तीचकाराऽच्युतः ।
शंसद्भिः प्रसुवे यदा शिशुजनैः स्वातन्त्र्यमाप्रापितो
विश्वात्मा स तदाऽऽत्ममात्रचरितं चक्रे स्फुटं साधु तत् ॥७४॥

तत्तद्भक्तविभावितानि बहुशो रूपाणि सन्त्येव मे
यत्तत्र प्रमुखं तदद्य जननीं संदर्शयाम्यञ्जसा ।
मन्येऽसौ मुख एव विश्वविभवं प्रादर्शयत्कौतुकान्
नो चेदर्जुनवद् व्यदर्शि न कुतः स्वाङ्गे विराडात्मता ॥ ७५ ॥

यावत्यो देवतास्ता विदधति वसतिं ब्राह्मणे वेदवेदि-
न्याराच्चीर्थानि कृत्स्नान्यपि किमु बहुना सर्वमेवापि विश्वम् ।
इत्थं वेदोपपाद्यं विशदयितुमिह ब्राह्मणानां महत्त्वं
स्वास्ये कृष्णेन विश्वं निखिलमपि तदा ब्राह्मणात्मन्यदर्शि ॥७६॥

धरेत्यभिधया त्वयेति च पुराऽहमभ्यर्थित-
स्तथादिश हरे सुखं त्वदनुरूपपुत्रोद्भवम् ।

१. विश्वासार्हत्वं विश्वमुखत्वं च । २. नेति च्छेदः नूतनामृताशना देवाश्च ।

इदं तदिति निश्चितं कलय मुख्यरूपं ममे-
त्युपस्थितधरांशतोऽन्वभिहितं जनन्यै किमु ॥ ७७ ॥

मृन्निमित्तेन यद्विश्वमदर्शि विभुना मुखे।
तन्मन्ये गां पुरस्कृत्य बोधितं विश्वरक्षणम् ॥ ७८ ॥

यन्न दृष्टं श्रुतं वापि संसारगुरुकानने।
श्रीशप्रसादात्साऽपश्यत् सर्वं तद्बालकानने ॥ ७९ ॥

प्राक् सृष्टेरविकारि वेदगदितं यद्रूपमासीत्परं
रूपे नामनि कल्पितेऽपि विविधे तत्तादृगेव ध्रुवम्।
व्यक्तीकर्तुमसंशयं निजजनान् प्रागुत्तरं च प्रभू
रूपं मुख्यमयं स्वनामकरणात्प्रादर्शयद् गोकुले ॥ ८० ॥

यावत्तत्त्वमतिः सती समुदयत्यन्ते वसन्तं गुरु-
स्तं तावत्समुपादिशेन्न नियमस्तत्रासकृद्वा सकृत्।
मन्येऽनुग्रहसम्प्रदायगुरुणा कारुण्यदुग्धाब्धिना
सञ्चिन्त्यैवमदर्शि विश्वमसकृत् तत्तत्त्वधीकारणात् ॥ ८१ ॥

अहं ममेति : १०.८.४२.

सर्वदर्शनचणोऽपि दर्पणः स्वस्वरूप-कलने ह्यनीश्वरः।
अत्र तच्युतमवेक्ष्य तन्मुखं युक्तमात्ममतिराशु साऽभवत् ॥ ८२ ॥

इत्थं विदितेति : १०.८.४३.

अन्यल्पभूमिशकलादनमाविशङ्क्य
सम्भ्रान्तधीरियमभूत्पुनरद्य विश्वम्।
साक्षादवेक्ष्य भविताऽनवधानशालि-
न्येतद्धिया विभुरसावतनोत्स्वमायाम् ॥ ८३ ॥

किञ्चित्कार्यवशाददर्शि वदने यद्विश्वरूपं मया
तत्स्फूर्तिः समवस्थिता यदि सदैवास्यां ततश्चिन्तितः।
अर्थो नैव भवे मनागपि ममेत्यालोच्य मन्येऽच्युतः,
चित्तेऽसावतनोदकुण्ठचरितो मायां महावैष्णवीम् ॥ ८४ ॥

अथ्या चेति : १०.८.४५.

पितामहोऽपि यत्पुत्रो जगद्धात्र्यपि यत्प्रिया ।
तमीशमात्मजं मन्यमानाया धन्यताऽऽर्थिकी ॥ ८५ ॥

नाम्नैवामृतमुत्तमं दिशति यो यश्चामृतात्मा स्वयं
सेवन्तेऽप्यमृतार्थमेव मुनयो यं ध्यानदानादिभिः ।
स श्रीशो निजमुख्यरूपममलं तन्मूल्यमाकल्पयन्
यत्स्तन्यं पिबति स्म भुव्यनुपमा तत्पुण्यसीमास्फुटम् ॥ ८६ ॥

नन्दः किमिति : १०.८.४६.

न पितरावपि यत्सुखमापतुर्मधुरशैशवचेष्टितसम्भवम् ।
अतुलगोकुलपालनलालसः कथमवाप तदेष स गोपतिः ॥ ८७ ॥

द्रोणो वसूनामिति : १०.८.४८.

भवति यो वसुदेवहितोद्यतः स्वपरभावभिदारहितश्च यः ।
जनदृशाऽस्तु स कीदृगपि प्रभोः प्रियतमो भवतीति तदुत्तरम् ॥८८॥

देवसौख्यजनिका यशोदयाऽभिख्यया लसति देवकीधरा ।
तत्सुखं बहुतयाऽऽप्तमत्र मा संशयाकुलितमन्तरं कुरु ॥८९॥

गार्हस्थ्यस्पृहणीयमात्मजशिशुक्रीडासुखं साम्प्रतं
तद्धोक्ता वसुदेव इत्यतितरामेतेन लब्धं कथम् ।
नन्दोऽसौ वसुदेव एव भवतीत्यावेदयन् भूपतिं
तज्जन्मान्तर - नामसङ्गतिकथां प्रोवाच नूनं मुनिः ॥ ९० ॥

कृष्णो ब्रह्मण इति : १०.८.५२.

कर्तुं विध्युक्तमन्वर्थं यदि तत्सुखदोऽभवः ।
प्राप्तं श्रीशार्थतोऽस्माकं विध्युक्तानां सुखार्पणम् ॥ ९१ ॥

यं चिन्वन्ति चिरन्तना मुनिवरा बुद्ध्यैकबोध्याध्वनि
यज्ज्ञातोऽपि न वेद वेदनिवहोऽप्यद्यापि तत्त्वार्थतः ।
स श्रीमान् जगदादिहेतुरपि सानन्दोऽपि पुत्रात्मना
स्वैरं क्रीडति यत्र तद् व्रजजुषां भाग्यं किमाचक्ष्महे ॥ ९२ ॥

श्रीशकल्प० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायनेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

---

१. अष्टवसवो देवाश्च वसुदेवश्च । २. नाम्ना शोभया च ।

॥ अथ नवमोऽध्यायः ॥

एकदेति : १०.९.१.

आलम्ब्य नामरूपाणि सक्रीडो भवतीश्वरः ।
सिद्धैव गोकुले मातृप्रपञ्चव्यापृतिस्तदा ॥ १ ॥

दृष्ट्वापि विश्वमखिलं हि हरौ विशुद्ध-
चित्तोऽपि पूर्वदृढसंस्कृतिवासितात्मा ।
तत्तद्गुणाकलनतः पुनरेव कर्मा-
सक्तो भवत्यलमिहाजनि मानमेषा ॥ २ ॥

श्रीशः क्षीरधिवास्यपि प्रतिपलं स्तन्यामृतं याचते
यस्या यद्गुणतो बभूव सगुणं रूपं परब्रह्मणः ।
साऽऽनन्दस्य गृहं स्फुटैव समभून्नन्दाङ्गना दध्यपि
तच्च स्पष्टमभूच्छुभावहमिति व्यक्तं विशेष्यान्वयात् ॥ ३ ॥

श्रीशस्यैव विशेषरञ्जनकृते सा योजयित्वा क्वचिद्-
दासीस्तद्दधिमन्थनं कुतुकतश्चक्रे बिभातीदृशम् ।
सर्वासां कथमन्यथा तु युगपत्कार्यान्तरव्यापृति-
स्तस्या वाऽच्युतलालनैक मनसस्तत्रावकाशोऽजनि ॥ ४ ॥

तां स्तन्यकाम इति : १०.९.४.

अनीहगीतान्यपि मच्चरित्राण्यारब्धकर्मण्यपि कामितार्थे ।
गायेत्स्मरेद्यः सुलभोऽहमस्याप्यस्मीति तामागमनाद् व्यबोधि ॥ ५ ॥

नालङ्कारोऽम्बरं वा विविधविषयसंभोगयोगोऽथवा मत्-
प्राप्त्यानन्दान्तरङ्गैर्नृभिरिह जगति त्याज्य एवेति किन्तु ।
श्रेयः पर्याप्तिभूमेर्मदतिरतिकृतो मच्चरित्रस्य गाने
निष्ठा येषां न तेषामहमसुलभ इत्येतदाबोधयत् सः ॥ ६ ॥

---

१. निःस्पृहाः ।

तत्तत्संसृतिकार्यजातसमनुष्ठानेऽपि यः श्रीपतेः,
लीला - नामगुणानुगानममलं कुर्याद्यदि प्रेमतः।
तद्धार्दामृतमाजिघृक्षुरपरं कृत्यं विहायादरात्
तं श्रीशोऽनुसरत्यभूदयमभिप्रायः स्फुटो मन्थने ॥ ७ ॥

पूर्णकामोऽप्यहं भूयो भक्तहार्दरसस्पृहः।
अस्मीति प्रस्फुटीकर्तुं स्तन्यकामो बभूव सः ॥ ८ ॥

मयि प्रीते न भीः कर्मण्युज्झितेऽपि कृतान्तजा।
यतो दण्डधरोऽस्म्यस्मिन्नहमेवेत्यबोधयत् ॥ ९ ॥

कृत्वा हीनगुणावृतं मतिमयं मन्थं बुधा यत्कृते
यत्नेनोपनिषत्सुधाब्धिममला मथ्नन्ति सोऽहं यदि।
भक्त्या यद्वशतां गतोऽमृतमयस्तेनाथ मिथ्याश्रमः
कार्यो नैव तुषावघातवदिति प्रायो न्यषेधत् प्रभुः ॥ १० ॥

तमङ्कमिति : १०.९ ५.

मत्स्तन्यपानाय ममाङ्कमध्यारूढस्त्वसौ मत्सुकृतेन बालः।
ज्ञात्वेति सानन्दमनास्तदानीं स्नेहस्नुताऽऽसीत् किमु नन्दपत्नी ॥ ११ ॥

दातुं शक्यं स्तन्यमस्यान्यकाले
दुग्धं त्वेतद्रक्षितुं नाण्वपीति।
आलोच्यैवोत्सृज्य तं दुग्धमागात्
संसृत्यध्वव्यक्तधी - र्युक्तमेतत् ॥ १२ ॥

निरर्थकव्ययो नैव सह्योऽल्पस्यापि वस्तुनः।
संसारासक्तचित्तानां दुग्धदङ्मानमत्र सा ॥ १३ ॥

महतोऽपि सतस्तिरस्कृतिं जनयत्यल्पतरादरा मतिः।
स्फुटमेतदभूदसौ यतो व्यजहादच्युतमल्पदुग्धधीः ॥ १४ ॥

उत्सिच्यमाने पयसीति :

यन्नामस्मृतिरप्यलं विधुनुते सन्तापमस्य प्रभो-
रग्रे तापमुपैमि तद्धिगिति मां मत्वाऽग्नियाने पयः।

उद्युक्तं भवतीत्यवेक्ष्य हरिणा सर्वेश्वरेणैव तत्
सत्यानन्दयशोदयेक्षितमिहाकारीति मन्यामहे ॥ १५ ॥

अन्यथा कृष्णवक्त्राब्जदर्शनामृतपानकृत् ।
तं विहाय कथं गच्छेत् क्षुद्रप्रस्थपयोमतिः ॥ १६ ॥ (युग्मम्)

उन्मार्गवर्तनेन हि पररसभङ्गो मयाऽधुनाऽकारि ।
धिङ् मामिति किं त्रपया पयस्तदासीदधोमुखं सद्यः ॥ १७ ॥

सञ्जातकोप इति : १०.९.६.

सोऽहंभावतयापि योऽहमृषिभिः प्राप्यो न हार्दास्पदं
सोऽहंभावमवेक्ष्य लक्षितगतिर्यस्यास्मि जातः स चेत् ।
मामुत्सृज्य रसात्मकं बतरसे क्षुद्रे भवेत्सक्तधीः,
तत्क्रुद्धो न कथं भवेयमिति किं प्राबोधि कोपच्छलात् ॥ १८ ॥

यन्मामङ्कगतं पिबन्तमपि च स्तन्यं विहाय प्रसूः,
मच्चित्ताऽप्यधुना ययावदयवन्नागो लवोऽस्या इह ।
किं त्वत्राधरसङ्गतेः फलमिदं मत्वा द्विजाग्र्यैस्तदा
चक्रे शिक्षितमच्युतस्तमधरं शिक्षेरिता यद् द्विजात् ॥ १९ ॥

धराश्रितमिहाधुना यदि करोमि मे रुट्फलं
गमिष्यति ततो न किं विफलभावमात्मव्रतम् ।
धरा क्षितिरियं जनन्यपि तथेति किं वा स तत्
सुखार्पणधृतव्रतोऽकृत किलाधरैकाश्रितम् ॥ २० ॥

वदन्ति निगमाः सर्वेऽप्येकं मामण्डभाजनम्[3] ।
परमेतत्कुतो यातमित्यभाङ्क्षीद्रुषा नु तत् ॥ २१ ॥

परमार्तिचयान्निहन्ति यस्य स्मरणं तस्य कथं ममाग्र एव ।
कलशः परमार्तिको[4] हि तिष्ठेदिति मुक्ति गमितो नु भङ्गदम्भात् ॥२२॥

---

१. दन्ताः ब्राह्मणाश्च । २. ओष्ठं नीचं च । ३. माम् अण्डभाजनमिति च्छेदः, अथ च मा मण्डभाजनमिति । अत्र मण्डनं मण्डः भूषणं दधिभाजनं च । ४. परमा आर्तिर्यस्येति मृत्तिकाया अयमिति च ।

यशोदयाविहीनस्य पुंसः स्यादीदृगेव हि ।
कृत्यजातमिति व्यक्तं कृष्णेनादर्शि तच्छलात् ॥ २३ ॥

कामी दैन्यमुपैति लोभितमतिर्नैर्घृण्यमप्यात्मजे
क्रोधाक्तः सदसद्विवेकविधुरो दुष्कृत्यमालम्बते ।
तस्मादात्महितैषिणा त्रयमिदं संत्याज्यमेवावना-
वित्युटट्ङ्कितमच्युतेन चरिताद्गीतावदस्मात्त्रिकात् ॥ २४ ॥

स्तन्यदैन्यं हि कामेन लोभात् पुत्रेऽप्यनादरः ।
भाण्डभङ्गो रुषैवाऽऽसीदिति ज्ञेयं स्फुटं त्रयम् ॥२५॥ (युग्मम्)

विपुलेष्वपि सत्सु रसेष्वन्वेष्टव्यो मनीषिणा सारः ।
संसारो[1]ऽन्वर्थः स्यात्तदेति नवनीतसङ्ग्रहाद् ध्वनितम् ॥ २६ ॥

उत्तार्येति : १०.९.७.

निरर्थकं दुग्धमिदं प्रयातीत्यासं सयत्नाऽहमिवावनेऽस्य ।
ततोऽधिकोऽभूद् व्यय एष चित्रामालक्ष्य सा दैवगतिं जहास ॥ २७ ॥

लोकेषु पुत्रनिवहो निजमातृवस्तु-
जातावनेऽनलसधीः प्रतिभात्यहन्तु ।
पुत्रेण चानुभव-मीदृश-मापितेति
साश्चर्यवृत्ति सहसा किमसौ जहास ॥ २८ ॥

उलूखलाङ्घ्रेरिति : १०.९.८.

यथा खलोऽङ्घ्रिस्थितितः प्रयाति तथा न गर्वाद्वशतामिति ज्ञः ।
ऊरीचकारेप्सितधीः स युक्त-मुलूखलाङ्घ्रिस्थिति-मप्यनन्तः ॥२९॥

न हीयते वदान्यस्य सच्छीलं खलसङ्गतः ।
उलूखलकृतावासोऽप्यौदार्यान्नच्युतोऽच्युतः ॥ ३० ॥

दानमेव जने यावद्दोषदोषाघमोषकम् ।
भवतीत्यच्युतो युक्तं तद्दानं तत्कृतेऽकरोत् ॥ ३१ ॥

---

१. सम्यक् सारो यस्मिन् ।

यद्यप्यलभ्यममृतं स्वस्थितमवनौ तथापि मां भजताम् ।
सुलभं कुर्यामिति किं कपये नवनीतमुपरिगतमादात् ॥ ३२ ॥

तामात्तयष्टिमिति : १०.९.९.

अकृत्यमपि मे सर्वं सह्यमस्य परन्तु न ।
उलूखलाङ्घ्रिभजनमित्यागात् सा सयष्टिका ॥ ३३ ॥

श्लिष्यद्दोषं मनो यावत् तावदीशः पराङ्मुखः ।
सूक्ष्मवेत्राश्रितस्यापि भवेदित्यभवत् स्फुटम् ॥ ३४ ॥

तमोगुणांशोऽपि न संस्पृशेद्यथा तथा विधेयं मद्वाप्तिकामुकैः ।
स चेद्विदूरोऽहमिति प्रकाशयन् प्रभुः स्वमातुः सरुषोऽन्वपाक्रमत् ॥३५॥

अन्वञ्चमानेति : १०.९.१०.

च्युतप्रसूनानुगतिर्यो भवेत्तस्य वैष्णवम् ।
स्वरूपमभिमृश्यं स्यादिति तं तादृगस्पृशत् ॥ ३६ ॥

कृतागसमिति : १०.९.११.

आलम्ब्य यष्टिमनयाऽबलयापि सम्प्र-
त्यङ्गीकृता सबलतेति विचिन्त्य कृष्णः ।
स्वस्मिन्नपि प्रबलतां रुदितच्छलेन
व्यक्तीचकार रुदितं हि बलं शिशूनाम् ॥ ३७ ॥

मदन्ववायादिमयोर्हिमाहिमोस्रयोः कलङ्कं मम चाक्षिरूपयोः ।
कथं सहे नन्विति रोदनच्छलात्तदञ्जनं क्षालयति स्म पाणिना ॥३८॥

कर्मणां नैव केषामप्येष कर्तेति साक्षिणौ ।
व्रतमित्यच्युतो नेत्रस्थितार्केन्दू व्यबोधयत् ॥ ३९ ॥

नानासाधनशालिनोऽपि पुरुषस्यौजस्विनः स्वात्मनो
मालिन्यापहृताववश्य - मपरापेक्षेति युक्तं यतः ।

---

१. शिक्यस्थितम् । २. ज्ञानो वेत्रयष्टिश्च । ३. हिंसा पुष्पं च । ४. चन्द्र-सूर्ययो. ।

भास्वच्चन्द्रमसोः सहस्रकरयोरप्यत्र नेत्रात्मनो-
रासीदञ्जनमार्जनं न भगवद्धस्तावलम्बं विना ॥ ४० ॥

तवाभिधानं षडरिप्रभञ्जकं भुवीति सद्भिर्यदहं प्रकीर्तितः ।
मयि स्थिते द्वेषिणि रोषसंभवः कथं जनन्यामिति तादृशेक्षणः ॥४१॥

त्यक्त्वा यष्टिमिति : १०.९.१२.

तावज्जडाश्रयो युक्तो न यावच्चेतनागमः ।
युक्तं श्रीशकरं धृत्वा सा जहौ यष्टिकां जडाम् ॥ ४२ ॥

मदीयं सन्तोषं सुफलदमसम्पाद्य मनुजो
यदि क्षुद्रे किञ्चित् फलिनि दिनकर्मण्यभिरतः ।
भवित्री तस्यार्थक्षतिरपि च दूरस्थितिरहं
पुनर्मद्गामी चेत् प्रतिपदमहं तस्य सुलभः ॥ ४३ ॥

हित्वा तदा स्वमकृत - स्तनपानपूर्तिं
यान्त्यां स्वमातरि पयोदृशि मण्डभाण्डम् ।
भङ्क्त्वा पलायनपरो यदभूत् स कृष्णः
तद्धस्तगः पुनरपीति विविक्तमत्र ॥ ४४ ॥ (युग्मम्)

बुद्ध्यग्राह्योऽप्यहमिह सुलभस्तस्यास्मि यस्तु मदनुगतः ।
उज्झितकर्मेत्याशयमबोधयन् मातृहस्तगो हि हरिः ॥ ४५ ॥

गर्गोक्तनामबद्धेऽस्मिन् सुकरं दामबन्धनम् ।
इत्यैषीत् सा नामदाम पर्यायैकार्थदर्शिनी ॥ ४६ ॥

तं मत्वेति : १०.९.१४.

परिहातुं खलसङ्गम - मतितर - खलसङ्ग एव हेतुरिति ।
अतिसन्निकर्षशास्त्राज्ज्ञानत्येषा बबन्ध किमु तस्मिन् ॥ ४७ ॥

अयं चोरश्चौर्यकर्मण्येतत्साहाय्यभागभूत् ।
इति वीक्ष्य द्वयोर्बन्धार्हतां तत्र बबन्ध तम् ॥ ४८ ॥

सा बबन्ध तमित्यास्तां मन्मतं तु बबन्ध सः ।
गोपिकोलूखले एव तमस्तन्तुगुणात् प्रभुः ॥ ४९ ॥

---

१. नायकः चक्षुश्च ।

शक्तिर्योगो लक्षणा गौण्यपीति
बोधे हेतुः श्रीपतौ तत्र चोक्तम्।
तद्बोध्यत्वं गर्गयोगीन्द्र - वेदै-
र्मन्ये गौण्या गोपिका ज्ञातुमैच्छत् ॥ ५० ॥

तद्दामेति : १०.९.१५.

यथा यथा पूरयितुं विभूदरं
तदा यशोदा जगृहे गुणोत्करम्।
गुणैस्तथेशोऽपि निजैः कृतोद्यम-
स्तदीय - हार्दस्थिति - पूर्तये मुदा ॥ ५१ ॥

यदाऽऽसीत्तदिति : १०.९.१६.

रजःप्रभृतयो गुणा अपि न यं क्वचित् स्प्रष्टुम-
प्यलं जगति तादृशे परतरे जगत्साक्षिणि।
कथं नु खलु संभवेल्लघु गुणाभिसंवेष्टनं
तदेतदुचितं विभौ यदभवद् गुणापूरणम् ॥ ५२ ॥
यदिन्द्रियाणामिह बन्धनं स्मृतं
न जातुचित् तत्तदधीशितुर्भवेत्।
इति स्फुटं ज्ञापयितुं न गोपतेः[1],
बभूव गोबन्धक[2] - दामबन्धकम् ॥ ५३ ॥
अध्यस्तस्याश्रावि बन्धो जगत्यां
नाधिष्ठानस्यांशतोऽपीति लोके।
श्रुत्यर्थस्य ख्यातये नोदरेऽभूद्
बन्धस्तस्मिन् विश्वविश्वप्रकाशे ॥ ५४ ॥
यस्मिन् कृपानुग्रहवीक्षणं विभो-
र्भवत्यसौ वेत्ति न बन्धसम्भवम्।

१. इन्द्रियपतेः गोपालस्य च। २. इन्द्रियबन्धकृद् धेनुबन्धकृच्च।

युक्तं तदा तद्धरिणा तथेक्षितं
मुक्तं स्वयं दाम न बन्धभागभूत् ॥ ५५ ॥

उदरे विनिवेशिता गुणा निखिला अप्यलमस्य पूर्तये ।
न भवेयुरितीव सूचितं विभुनोनोदर - दामलीलया ॥ ५६ ॥

नैकेन वीक्षणमभूदिह यस्य तस्मि-
न्नन्धैः शतेन मिलितैरपि किं फलं स्यात् ।
सर्वाण्यवेहि सदृशानि वृथा प्रयासैः
किं वेति दाम किमु सूचयितुं तथाऽऽसीत् ॥ ५७ ॥

द्व्यङ्गुलं न्यूनमिनि :
यदाहं प्राप्यः स्यामिह सुमनसां युक्तमनसां
तदानीं सम्बन्धः स्फुरति मयि सत्त्वैकगुणतः ।
द्वयोर्नैति प्रायः प्रकटितमिहेशेन स तदा
यतो द्वाभ्यामूनात्तदुचितगुणाद् बन्धयुगभूत् ॥ ५८ ॥

यत्र स्यातां नामरूपे सरूपे बन्धस्तस्यैवोचितो नोचितोऽत्र ।
द्वाभ्यामूने ब्रह्मणीति व्यबोधि दाम्ना तेन द्व्यङ्गुलोऽनेन मन्ये ॥ ५९ ॥

इमौ तरू सम्प्रति शापबन्धनाद्
विमोचनीयाविति सूचयत् प्रभुम् ।
तदीय-सङ्ख्याङ्गुलि[1] - युग्मतः स्वय-
मबन्धकं दाम बभूव किं तदा ॥ ६० ॥

द्वैतानुराग्यपि हरेः कृपयाऽपयात-
बन्धं च गोकुल[2]मसङ्ग्यपि वासुदेवः ।
प्रेम्णैव तस्य समभूत् किल बन्धपात्र-
मेतद्द्वयं विशदयत् किमु तत्तथाऽऽसीत् ॥ ६१ ॥

दीर्घ-दीर्घतर-दीर्घतमानि तानि तत्र युयुजे पृथगीशे ।
सर्वमेव गृहगं गुणजातं साऽथवा युगपदेव युयोज ॥ ६२ ॥

१. अङ्गुलाभ्याम । २. इन्द्रियकुलं व्रजश्च ।

तत्राद्ये भगवत्यनर्घ्यचरिते क्षुद्रोऽथवाऽयं महान्
एवं नैव दयानिधौ समदृशि द्वैविध्यमित्यध्वनि ।
नानन्तत्वमनादिता च विभुवत् कुत्रापि चास्मासु त-
त्त्वेतद्बन्धनवार्तयाऽलमिति वा दाम्नेरितं तादृशा ॥ ६३ ॥

अन्त्येऽनन्तगुणे बभूवुरखिलास्तत्रैव लीना गुणा
नद्योऽब्धाविव नामरूपरहिताः प्राग्गोपदारोहिताः ।
अत्रैकोऽहमपांनिधौ च यमुना द्वौ स्वः सरूपाभिधौ
नान्योऽस्तीत्यलमन्यदामकलनभ्रान्त्येति तेनाध्वनि ॥ ६४ ॥

उक्तार्थद्वयमप्यगूढमृषिवाक्-सन्दोहतो भासते
तद्युक्त्यन्वयतस्तु तत्र रुचिरः पूर्वो ममार्थो मतः ।
अन्त्ये वामनवन्नरूपमलघु प्रादर्शि तत्तद्गुण-
कार्यं वा पृथगित्यथाप्यनुपदं व्याख्यातमीक्ष्यं बुधैः ॥ ६५ ॥

(विशेषकम्)

स्वमातुरिति : १०.९.१८.

न द्वैतमस्या हृदयादपैति तत् किं वृथा स्वां प्रकटीकरोषि ।
निःसङ्गतामित्यवधार्य तादृग् दामस्थितेरास विभुः सबन्धः ॥ ६६ ॥

लघुमपि मद्भक्तगुणं हार्दस्थितितो नयामि पूर्णपदम् ।
ध्वनयन्नेवमनन्तो निन्ये पूर्णत्वमेतदल्पमपि ॥ ६७ ॥

षाड्गुण्यं भजतः सहस्रगुण - सद्वृत्तेरनन्तात्मनो
नित्यानन्तगुणोल्लसत् - सुचरितस्यापीह मेऽवस्थितिः ।
पूर्णत्वं गुणतः प्रयाति न विना मद्भावभाजां गुणा-
लम्बं जातुचिदित्यबोधयदसौ पूर्णोदरस्तद्गुणात् ॥ ६८ ॥

मत्प्रेम - पोषकमपि श्रममात्मभक्त-
देहे सहे न भुवि जातु कुतस्तदन्यम् ।
किं चास्य खेदमपनेतुमहं सहेये-
त्यश्लाघ्यमप्यकृत बन्धनतः स्फुटं सः ॥ ६९ ॥

न मां तत्त्वदृष्ट्या गुणः कोऽपि लग्नः क्वचिद्भासमानोऽपि चेन्मध्य एव।
इति श्रौतमर्थं तदानीमधीशः स दाम्ना स्वमध्येन मन्ये व्यतानीत् ॥७०॥

गोकुलस्थैरहं बद्धः प्रेम्णेत्यर्थं प्रकाशयन्।
तद्गतेन गुणेनेशस्तदाऽगात् किमु बन्धनम् ॥ ७१ ॥

महतामिह सद्गुणो गरीयान् प्रचुराज्ञानविजृम्भितोऽपि भूयः।
अलमीप्सितकार्यपूर्तये स्यादिति तद्बन्धनतोऽभवत्स्फुटार्थम् ॥७२॥

खलगुणसम्बन्धः खलु यदि दैवादुदरसङ्गतो जातः।
सद्यो बन्धाय भवत्यलमिह महतामपीति सुव्यक्तम् ॥ ७३ ॥

ज्ञात्वा कृष्णस्तादृशं मातृचेतो निर्बन्धं यत्स्वीचकाराऽऽत्मबन्धम्।
तेनाबोधि प्रेमतो भक्तभव्याद् गौणं कार्यं स्वीयमेवं जनेऽस्मिन् ॥७४॥

मच्छापादचिरेण वां यदुपतिर्मोक्तेति वाचाऽऽर्षया
तावद् बद्ध इवाहमस्मि सततं मुक्तोऽपि मोक्ताऽपि च।
यावद्वार्क्षपदादिमौ न कृपया सम्मोचितावित्यसौ
तद्बन्धात् किमबोधयद् भुवि विभुर्भक्तैकवाग्वश्यताम् ॥ ७५ ॥

आकल्पकोट्यघटमानमपीह भक्तसङ्कल्पमल्पतरयत्नत एव यो वै।
सम्पूर्यत हृदयधारणजागरूकस्तद्वाच्यमस्य किमु भक्तवशत्वमन्यत् ॥७६

नेमं विरिञ्च इति : १०.९.२०.

येषां बालतया सुखोदयकरस्तेषां न षाड्गुण्यतो
येषां तादृशरूपतश्च सुखदस्तेषां न बालत्वतः।
सच्चिद्रूपतया च बालकतया निःसीमसौख्यप्रद-
स्तेषामेव सुभक्तिमन्त इह येऽत्रोदाहृतिर्गोपिका ॥ ७७ ॥

नियम्य हृदयं धियाऽऽत्मभवबन्धनाशाहितो-
द्यमैरपि बुधैर्न या क्वचिदलक्ष्यलन्तामयम्।
निजात्म - भवबन्धनोत्सुक - मनस्यपि श्रीपतिः
कृपामकृत मातरीत्युचितमेतदार्षं वचः ॥ ७८ ॥

---

१. संसारबन्धनं पुत्रबन्धनञ्च।

नायं सुखाप इति : १०.९.२१.

योगाद्याखिलसाधनाधिकगुणा सिद्धैव सा यद्यया
ज्ञानादप्यतुलोत्सवः प्रभुवशीकारः सुभक्त्याऽधिकः ।
इत्थं सर्वविदग्रगर्गभणिति-प्रामाण्यबद्धादर-
स्त्यक्त्वा साधनमन्यदच्युतभवद्भक्तिं करोम्यन्वहम् ॥ ७९ ॥

कृष्णस्त्विति : १०.९.२२.

गृहकृत्यात्यासक्तः स एव बद्धोऽहमस्मि यद्बुद्ध्या ।
तादृग्धियं हि मातरमुदाजहाराऽच्युतः सगृहसक्ताम् ॥ ८० ॥

मुक्तं मामपि बद्धतां नयति योऽदभ्रभ्रमालङ्कृतो
नार्हत्वं भजते स मत्कृत - परोद्धारप्रकारे क्षणे ।
आलोच्येत्थमथाऽच्युतस्तरुसमुद्धारं समैच्छत्तदा
व्यग्रायां गृहकार्यतोऽन्तरगृहं यान्त्यां क्षमं मातरि ॥ ८१ ॥

सन्निहितायां मातरि भविता नहि गुह्यकामितार्थाप्तिः ।
इति किं तस्यां तादृशि सत्यां कृष्णस्तदीक्षणं चक्रे ॥ ८२ ॥

अर्जुनाविति :

धवलत्वमधस्थित्याऽधुनास्ते पारिभाषिकम् ।
वरत्वं त्वस्ति निर्बाधमित्यद्राक्षीत् स तादृशौ ॥ ८३ ॥

पुरा वर्णतो नामतश्चाधुनापि स्मृतावर्जुनेत्याख्यया निर्विवादम् ।
अतो येन केनापि योगेन पूर्वानुषङ्गोऽभ्युपैति स्वरूपेऽपि कस्मिन् ॥८४॥

गुणावलम्बनं दीनोद्धरणायैव मे मतम् ।
तद्युक्तं सगुणस्याद्य तादृक्करणमित्यवैत् ॥ ८५ ॥

अर्जुनेत्यभिधाभाजो - रपार्थस्थितिरेतयोः ।
नोचितेति कृतार्थौ तौ कर्तुमैच्छत्कृपानिधिः ॥ ८६ ॥

अहो दयालुत्वमसीममैश्वरं यद्बन्धनं स्वं ह्यनवेक्ष्य सत्वरम् ।
तन्मुक्त्युपायं तरुजन्मतस्तदा व्यचिन्तयत् साधुसदध्वदर्शकः ॥ ८७ ॥

श्रीशकल्पतरु० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

---

१. अनूर्ध्वा धकार-शून्या च । २. निरर्थिका पार्थभिन्ना च ।

॥ अथ दशमोऽध्यायः ॥

कथ्यतामिति : १०.१०.१.

गीर्वाणर्षिरशेषविद् गततमाः शान्त्यादिसम्पत्पदं
तावप्युत्तमगोत्रवृत्तचरितौ भाव्यं न चैवं ततः।
मद्वद्वा किमिदं भवेदिति नृपप्रश्नाशयं चिन्तयं-
स्त्वद्वन्नेति विबोधयन्नकथयत् तत्पूर्वसंस्थां मुनिः ॥ १ ॥

रुद्रस्येति : १०.१०.२.

यत्कृत्यं यत्र शोभावहमतिशुभदं तच्च तत्रैव कुर्या-
न्नैवार्हेऽनर्हकर्म क्वचिदपि हितदृग् यत्स्फुटं मानमेतौ।
कैलासे पुण्यभूमौ सुरसरिति सदाचारकर्मोचितायां
नग्नक्रीडाविहाराद् युवतिभिरभितोऽधः प्रपातं प्रयातौ ॥ २ ॥

वारुणीमिति : १०.१०.३.

यन्नामामात्रकलनेन भुजङ्गवृत्तिं
पाश्यात्मजाऽगमदजस्रमधः स्थितिं च।
तत्सेविनोः स्थितिरियं न तयोर्न युक्ते-
त्याख्यापयन्नकथयत् स हि वारुणीति ॥ ३ ॥

अन्तः प्रविश्येति : १०.१०.४.

तादृग्दुष्कृतशालिनोरपि तयोः शापावसाने क्षणं
तस्याभूदथ चेन्दिरापति - पदाम्भोज - द्वयालोकनम्।
केनेदं सुकृतेन जातमिति तच्छङ्कां प्रमृद्नन्मुनिः
प्रोवाचा-ऽघहरं सदिष्टसुखदं गङ्गाजल - क्रीडनम् ॥ ४ ॥
यद्वा पुण्यसरिद्वरा-ऽमरसरिज्जाताघकृत् - कर्मणः
पाकादेव स आगतो रुडुदयोऽप्यस्याथ तादृक्फलः।

१. वरुणकन्या। २. मन्दिरा।

शापोन्मोचनमिन्दिराधिपकृपालाभश्च शान्तर्षिवाङ्-
माहात्म्यादथवर्षि - दर्शन - महापुण्या - दगण्याद्भूत् ॥ ५ ॥

यदृच्छयेति : १०.१०.५.

प्रतिकूलेऽनुकूले वा विधौ तदनुसारतः ।
योगोऽपि सहसैवेति स्फुटं विध्युदितोदयात् ॥ ६ ॥

तं दृष्ट्वेति : १०.१०.६.

यद्योगाद् वयमीदृगात्मनि सुखं प्राप्ताश्च यः सर्वदै-
वास्मत्कीर्तिलताप्रसारणचणो यो गुह्यकान्तस्थितिः ।
तस्यानङ्गमहीपतेर्गृहमिदं गोप्यं न कार्यं कथं
तत्पोष्याभिरितीव पर्यधुररं वासांसि देव्यो हि ताः ॥ ७ ॥

द्विषल्लक्ष्यं यथा न स्यात्तथा रक्ष्यं प्रभोर्गृहम् ।
युक्तमालक्ष्य कामर्षिवैरमासंस्तथाविधाः ॥ ८ ॥

यत्कार्यं विहितं फलाय भवति प्रायस्तदेवाचरेत्
प्राज्ञो जातु न वाञ्छितार्थविधुरं लोकेष्वितीदृग् दृशौ ।
वस्त्राच्छादितगुह्ययोरपि न नावाच्छाद्यते गुह्यक-
प्राकट्यं तदनेन किन्त्विति धिया तौ तादृशौ तस्थतुः ॥ ९ ॥

लोके शास्त्रेष्वपि यद्वस्तु निगूह्यं न तत्स्फुटीकार्यम् ।
दोषो विहिते तु महान् विवस्त्रगुह्यकपदादिदं ध्वनितम् ॥ १० ॥

न ह्यन्य इति : १०.१०.८.

काम-मोहा-ऽनृतेष्वेको - ऽप्यलमन्याय-कर्मणी ।
स वाच्यः श्रीमदः कैर्वा त्रयो यत्र विराजिताः ॥ ११ ॥

राजन्नेवमिदं यदत्र हि धनोन्मादोऽघदः सर्वदा
नानानर्थनिदानमक्षिण वितते सूर्यागमेऽप्यान्ध्यकृत् ।
तस्माल्लोकसुखार्थिनाऽपि गिरिजानाथेन मन्ये धनं
नित्यानर्थकृदित्यवेक्ष्य बहुधा तत्त्याग एवादृतः ॥ १२ ॥

१. नारदोदयात् दैवभाषितोदयाच्च ।

यत्पापर्धि-सुरा-दुरोदर-परस्त्रीहा-ऽपहाराः सदा
संत्याज्या नयकोविदेन विदुषा श्रेयः स्वमाकाङ्क्षता ।
इत्येतद्धि निषेधशास्त्रमवनीपाले प्रवृत्तं च यत्
तच्छास्त्रस्य निदानमेतदखिलैरुट्टङ्कितं नापरम् ॥ १३ ॥

पापर्धेः फलमाप्तवान् दशरथो मद्यादिमौ भूरुहौ
द्यूतात् पूर्वभुवस्त्ववाप्तगहनाः सुन्दश्च कान्तेहया ।
सीताया हरणेन पङ्क्तिमुख इत्येतत्त्वया ज्ञातम-
प्यर्वाक् सर्वमथापि हन्त कथितं धृत्वोपदेशक्रमम् ॥ १४ ॥

हन्यन्ते पशव इति : १०.१०.९.

पशुहिंसनेऽहमदयो यथा तथा
मम हिंसनेऽपि भवितैव कोऽप्यलम् ।
इति मूढवृत्तिरविदन् खराग्रणीः
कुरुतेति गर्ह्यमिदमद्भुतं न किम् ॥ १५ ॥

देहः किमिति : १०.१०.११

यत्र स्वत्वं तु नाऽस्त्येव परस्वत्वेऽप्यनिर्णयः ।
तद्रतिमूढ इत्येतद् देहोदाहरणात् स्फुटम् ॥ १६ ॥

कामर्धिं यश्चिकीर्षुर्भुवि भवति पुमान् यत्नवान् वीर्यवृद्धौ
देहाधीना तदृद्धिस्तदनु नियमतो यत्नवान् देहपुष्टौ ।
तत्तादृग्देहपुष्टिर्भवति नहि विना मद्यमांसाशनै त-
न्निर्मन्तून् हन्ति जन्तूनदयमतिरिहैवं स सश्रीमदो यः ॥ १७ ॥

दृष्ट्वा तौ स तथाविधौ मुनिवरः स्मृत्वा निरुक्तक्रमं
प्रोवाचैवमिति प्रभात्यपरथा कामेक्षणोपस्थितेः ।
निन्द्ये वित्तमदेहि पश्वपहतिः सा देहनिन्दाऽपि च
प्रक्रान्तेन्द्रियदेहशोषणकथाऽप्यग्रे कथं तत्स्तवे ॥ १८ ॥
(युग्मम्)

असत इति : १०.१०.१३.

आत्मवत् सर्वभूतानामालोको येन सिद्ध्यति ।
तत्सर्वतोऽप्यभ्यधिकं स्फुटं दारिद्र्यमञ्जनम् ॥ १९ ॥

असुदृष्टिरपि[1] प्रायो वीक्षते परमं[2] जनम् ।
यद्युक्तेऽक्षिण पुमान् युक्ता दारिद्र्येऽञ्जनवाच्यता ॥ २० ॥

यद् द्रावयत्यखिल-भीतिद-मर्थजातं
यच्छङ्ख-चक्रधरपादरतिं तनोति ।
यद्दुर्मदादि - रिपुवर्गमदं धुनोति
दारिद्र्यमुत्कटतपोऽधिकमित्यगूढम् ॥ २१ ॥

लोभो निष्फलतां प्रयात्यतितरां नोत्पद्यतेऽहङ्कृतिः
क्रोधो न श्रयतेऽपगच्छति मदः कामस्तु निर्वीर्यकः ।
मोहो मोहमुपैत्यमत्सरगतिर्यद्योगतो जायते
पुंसः सिद्धवदप्रयत्नमिति तद् दारिद्र्यमीड्यं न किम् ॥२२॥

इन्द्रियाणां वशीकारप्रकारो दुष्करो मुनेः ।
स चेत्सेत्स्यति यद्योगात्स्पृहणीयं न कस्य तत् ॥ २३ ॥

विद्वत्सद्मनिवासिनी च जनताऽनभ्यर्हितं चावनौ
दारिद्र्यं सुतपस्विभिः सह तपस्तप्त्वा प्रसाद्येश्वरम् ।
यत्र त्वं वससि प्रसादसुमुखस्तत्र स्थितिर्मेऽस्त्विवति
वव्रे तद्वरमीदृशं यदुभयोर्व्याप्तिर्जने प्रायशः ॥ २४ ॥

साधूनामिति : १०.१९.१८.

युक्तैव हि धनोपेक्षा मुकुन्द[3]पदसेविनाम् ।
निधौ लब्धे निरवधौ कः सुधीरल्पदृग्भवेत् ॥ २५ ॥

तदहमिति : १०.१०.१९.

सम्पत्काममदावलम्बनमिदं कं वा न विभ्रंशये-
दुत्कृष्टान्वयशालिनं निजपदात्सद्योऽनवद्यादपि ।
एकस्तत्र विशेष एष सुमती रुष्टोऽपि तुष्टोऽपि तत्
कर्मावेक्ष्य तदीयमेव कुशलं शापाद्वराद्वेच्छति ॥ २६ ॥

---

१. अनुत्तमदृष्टिः प्राणदृष्टिश्च । २. उत्कृष्टम्, परम् अं विष्णुं च ।
३. विष्णुः निधिविशेषश्च ।

यदिमाविति : १०.१०.२०.

निरावरणमात्मानं वीक्षते नापरोक्षकम् ।
तत्किन्नराविमौ मूर्खौ स्थावरावेव मन्महे ॥ २७ ॥

वासुदेवस्येति : १०.१०.२२.

उपास्यरूपात्मकता यदा च्युता तदैव लभ्या पुनरात्मनः स्थितिः ।
युक्तं मुनिर्वाचमुवाच तादृशस्थितिं तयोः स्थाणुपदैकसेविनोः ॥ २८ ॥

पुत्राविमौ धनपतेरिति नित्यसम्प-
च्छोभाऽनयोः समुचिता न मदस्ततोऽसौ ।
हर्तव्य इत्यति-विविक्तमति-र्मुनीन्द्रो
युक्तं निनाय तरुजन्म सुपत्रशोभम् ॥ २९ ॥

यत्तपोभिरपि दुष्करैरिहा-ऽलभ्यमभ्युदित - सद्वरैरपि ।
शापलभ्यमिह तत्कथं भवेत् स्थाणुतामिति न तौ निनाय सः ॥ ३० ॥

शापो नाभिनवो दत्तो रुष्टेन मुनिना तयोः ।
यत्सदा शापता जागर्त्यलमुन्मादकारिणी ॥ ३१ ॥

एवमुक्त्वेति : १०.१०.२३.

कोपोऽथवा तदुदिताघफलाश्रितोऽन्यः
कार्यो न जातुचिदिति स्फुट आर्षमार्गः ।
क्वापि च्युतो यदि तदा तदघापनुत्यै
नारायणेक्षणमिति क्षममेनमागात् ॥ ३२ ॥

उक्तं मया यदिदमस्य पुरो यथार्थ
भावो न तादृशतपोविधिमन्तरा स्यात् ।
आलोच्य विच्युत-विकल्पन-मच्युतांश-
नारायणाश्रममसौ यदगात् तदीड्यम् ॥ ३३ ॥

---

१. देहं चिद्रूपं च । २. वाहनानि पर्णानि च । ३. पत्रशाखाशून्यो वृक्षः शिवश्च । ४. दिक्पालता सशापता च ।

आलक्ष्य सञ्चित-वसुव्ययमत्र लोक-
स्तत्सङ्ग्रहाय यतते पुनरात्मसङ्गात्।
तच्छापतो निजतपोविलयं विभाव्य
युक्तं पुनः स तदुपार्जनधीस्तमागात् ॥ ३४ ॥

प्राग्वासना दृढतरा भवतीह यादृक्
स्यादन्यजन्मनि तथा फलभागवश्यम्।
प्रागङ्गना[1]श्रितमती यदिमौ तरू तौ
भूयोऽङ्गना[2]श्रितगती च तदापि जातौ ॥ ३५ ॥

देवर्षिरिति : १०.१०.२५.

कृपादृगीक्षणादेव मोक्तुं तौ शक्तिमानपि।
यत्तत्सान्निध्यधीरीशस्तत्र हेतुर्मुनीन्द्रगीः ॥ ३६ ॥

एकः[3] प्रियो धनदजावपरौ द्वयोर-
प्यावश्यकं यदपि सद्धितचिन्तनं मे।
तत्राप्यकृत्रिम-यशस्करमाद्य-मन्यत्,
नेत्यच्युतः स किल तद्गिरि दत्तचित्तः ॥ ३७ ॥

इत्यन्तरेणेति : १०.१०.२६.

यदाऽहमन्तरोल्लासी क्लेशहानिस्तदैव हि।
निदर्शनाय लोकानां द्रुमयोरन्तरे स्थितः ॥ ३८ ॥
विनान्तरगतिं न स्यादुद्धारो युगपद् द्वयोः।
तुल्यस्थित्योरिति श्रीशस्तादृशस्थितिभागभूत् ॥ ३९ ॥

विहितो गुणावलम्बो यदि विनियोज्यः परोपकृतयेऽसौ।
निखिलैरेतद्धरिणा तद्गुणभाजा दयाब्धिना ध्वनितम् ॥ ४० ॥

चैतन्य - व्यापृतिर्वेदे - रात्मनिर्वेशनोत्तरम्।
या प्रोक्ता तामभिव्यक्तामाधात् तत्कृतितः प्रभुः ॥ ४१ ॥

---

१. स्त्री। २. चत्वरम्। ३. नारदः।

खलपदभाग्यः स च न त्वद्गुणवानपि जहाति निजभावम् ।
तादृगुलूखल - मभवत् तिर्यग्गतमेव गोपते यस्मात् ॥ ४२ ॥

बालेनेति : १०.१०.२७.

पुंसस्तद्गुणभाजस्तिर्यग्गतिरपि परोपकृतये स्यात् ।
अकृतोलूखलमिह यत् तादृशमपि तौ कुजन्मिनावनघौ ॥४३॥

सति प्रसङ्गे परमोपकारः कार्यः स जातौ गुणिनाविशेषात् ।
लसद्गुणोलूखल-मासवृक्षे, तदोपकारं यदधात् क्षमं तत् ॥ ४४ ॥

इतरेषु युगेषु योग्यभावं
समुदीक्ष्यैव समुद्धृतिं करोमि ।
कृपयेह युगे कुजन्मभाजा-
मपि पातेति तरूद्धृते-रबोधि ॥ ४५ ॥

स्वानुगविहितं कर्म हि यथायशोदं तथा न निजविहितम् ।
ज्ञात्वेत्यकरोदीश - स्तदुद्धृतिं तामुलूखलद्वारा ॥ ४६ ॥

भगवति समदृष्टावप्यदृष्टप्रधानः
प्रभवति फलभागी तारतम्येन लोकः ।
स्फुटमिह पलसङ्गेनागमौ तौ कृतार्था-
वनुगतमपि तत्रोलूखलं प्राग्वदासीत् ॥ ४७ ॥

मुख्यो हेतुर्भवति भुवने स्वोद्धृतौ भावनैव
बद्धोऽबद्धः प्रभवतु गुरुस्तत्र हेतुर्न चैषः ।
बद्धेऽपीशे यदिह भगवद्भावनातः स्वरूपं
प्राप्तौ मुक्तेऽप्यपरतरवो नैव यत्तद्विहीनाः ॥ ४८ ॥

न तेन स्याद् वृद्धो भवति पलितं यस्य हि शिरो
युवा वा बालो वा सकलगुणवान् यः स हि गुरुः ।
त्वया श्रुत्यर्थोऽयं धनद-तनुजा - ऽनुग्रहकृतौ
कृतो व्यक्तस्तत् किं वदसि शिशुरस्मीति वितथम् ॥ ४९ ॥

---

१. वृक्षौकुत्सितप्राणिनौ च । २. सूक्ष्मकालविशेषः ।

उत्कलिताङ्घ्रिबन्धाविति :

नेत्रा[1]त्मनः कुलीन[2]स्य लोकादृश्यविहारिणः ।
बन्धो न युक्त इत्याधात् तदङ्घ्रिश्लथबन्धनम् ॥ ५० ॥

अतोऽर्हतः स्थावरतामिति श्लोकाङ्घ्रि[3]णर्षिणा ।
कृतो बन्धः सशैथिल्यं नीतः श्रीशेन तन्मिषात् ॥ ५१ ॥

प्रारब्धसौख्यमवशेषतयाऽस्ति भोग्यं
तस्मादिमौ परममुक्तिपदे न योग्यौ ।
सर्वांशतः प्रभुरितीव विचिन्त्य मुक्तौ
तौ तन्मिषेण विदधे किल पाद[4]बन्धात् ॥ ५२ ॥

कृतचण्डशब्दाविति :

बालोऽहमेतौ च प्रवाल[5]युक्तौ विटोऽहमेतौ विटपा[6]श्रितौ स्तः ।
अन्योन्यसम्बन्धमिमं समीक्ष्य यथोचितं कुर्विति तौ सशब्दौ ॥ ५३ ॥

कुजं[7]स्य मङ्गलार्थत्वं येनाकारीश तस्य ते ।
नान्यथाकरणं युक्तमधुनेतीरितं रवात् ॥ ५४ ॥

तत्र श्रियेति : १०.१०.२८.

दण्डवत्पतनं कार्यं जडैरनधिकारिभिः ।
नमःसद्भिरिति स्पष्टं तरुतर्ज्जकृतावभूत् ॥ ५५ ॥

सर्वेष्वपि तरुष्वास्ते वह्निरित्यखिलप्रथा ।
औपम्यात् स्पष्टमत्रोक्ता धनञ्जयपदेऽर्जुने ॥ ५६ ॥

वृक्षभेदेऽपि तज्जात-वह्निभेदो न रूपतः ।
तथैकमासीत् तद्रूपमित्येकवचनात् स्फुटम् ॥ ५७ ॥

जगदिव नश्वरवृत्तिर्महागमोऽस्मादुदञ्चितं वस्तु ।
सत्यमिति व्यक्तमभूद् भग्नद्रूदितमहापुरुषयोगात् ॥ ५८ ॥

सत्सङ्गादभवदधोगतिः खलाङ्घ्रेः स्पर्शाच्चाच्युतपददर्शनानुभूतिः ।
तन्मन्ये न तदुभयं निदानमस्मिन् किन्तु श्रीमदतदभावयोः फलं तत् ॥५९

१. नायकरूपस्य मूलरूपस्य च । २. भूमिलीनस्य उत्तमकुलोत्पन्नस्य च ।
३. चरणः । ४. अङ्घ्रिः, चतुर्थांशश्च । ५. पल्लवः उत्कृष्टबालश्च ।
६. वृक्षविस्तारः जारपालश्च । ७. भौमः वृक्षश्च । ८. नलकूबरमणिग्रीवौ ।

कृष्ण कृष्णेति : १०.१०.२९.

आवाभ्यां यदकारि दुर्विलसितं नास्मत्कृतं तत्प्रभो
यत्तद्वक्त्रविनिर्गतं च वचनं तच्चापि नैतत्कृतम् ।
यत्सर्वान्तरवृत्तिवर्तकतया त्वं सर्वदा राजसे
तत्ते तादृशमीदृशोपकृतये मन्यावहे आशयम् । ६० ॥

गृह्यमाणैरिति : १०.१०.३२.

गुणसंवृतानगुण एव विभो त्वं
खलु वीक्षसे न विगुणः सगुणं त्वाम् ।
तव लीलयैव भगवन् सगुणं त्वा-
मगुणावपि स्फुटमिहानुभवावः ॥ ६१ ॥

तस्मै इति : १०.१०.३३.

स्वप्रकाश्यगुणच्छन्नमहिमाऽस्मीति केवलम् ।
न गिरैवोक्तमद्येश कृपया दर्शितं हि नौ ॥ ६२ ॥

यस्यावतारा इति : १०.१०.३४.

यल्लोके न कदापि देहिकृतितः संभाव्यते दुर्घटं
तत्कृत्यं भुवि लीलयैव कुरुते यः सोऽवतारी पुमान् ।
लक्ष्मैतत्स्फुटमेव जातमधुना ब[illegible]न्धना-
दावां मोचितवान् सलीलमिति [illegible]

निजभक्तोद्धृतये त्वं भूत्वा सगुणः करोषि निजविहृतिम् ।
अज्ञा बद्ध इति त्वां वदन्ति सत्यं तदेतदिति भगवन् ।। ६४ ॥

स भवानिति : १०.१०.३५.

यन्नारायणनाम चेदवशतो वक्त्रात् सकृन्निर्गतं
यस्यासौ दुरितं विधूय भवति श्लाघ्यस्त्रिलोकेष्वपि ।
स त्वं योगविदप्रमेयचरितोऽप्यद्धाऽद्य दृष्टोऽसि यत्
तत्पुण्यानि कृतार्थता च भगवन्नावां किमाचक्ष्महे ॥ ६५ ॥

श्रुतिमात्रतोऽपि सगुणं तव रूपं
भुवि यैरवेदि ननु तेऽपि विमुक्ताः।
भगवन् भवन्ति पुनरद्य तु तादृक्
परिपश्यतोः स्फुटमनन्तसुखाप्तिः॥ ६६॥

अनुजानीहि इति : १०.१०.३७.

यदामयच्छेदि सुखैककारणं तदौषधं कश्चिदिति को नु वर्णयेत्।
तथा रमानाथ तवप्रसादको न चैष शापोऽयमनुग्रहो महान्॥ ६७॥

वाणी गुणान्विति : १०.१०.३८.

यशोदयाऽनुसंयतो गुणोऽजनीह कारणं
निजोद्धृताविति स्म तौ विचिन्त्य चेतसा चिरम्।
गुणानुवर्णनार्थनां यदादितो हि चक्रतुः
क्षमं यतो जनोऽखिलो निजेष्टकृत्स्तुतीक्षणः॥ ६८॥

श्रीमदेष्वन्धता नित्यमस्त्येवेति विभाव्य तौ।
चक्राते प्रार्थनां युक्तं दृष्टिरस्तु सदीक्षणे॥ ६९॥

ईदृग्जघन्यरूपस्थितिकारणमेकमेव सदवीक्षा।
जानन्ताविति युक्तं सद्दर्शनदृगवधानमवृणिताम्॥ ७०॥

यद्यदर्थितमेतेषु वितर त्वं यथारुचि।
परमानन्दकन्दं तु साधुसङ्गं दिशानिशम्॥ ७१॥

यत्तातो राजराजो धनमपि निधयो यक्षकन्या रमण्यो
रूपं कामाभिरूपं वपुरपि तरुणं पुष्पकं यानमस्ति।
पूरेषां चालकाऽपि प्रभुवर भवतो दर्शनादस्ति मोक्ष-
स्तन्नान्यत्प्रार्थनीयं किमपि दिश तवाविस्मृतिं कृष्णनाम्नः॥ ७२॥

प्रहसन्नाहेति : १०.१०.३९.

मुक्तोऽहमस्मि यदमुक्तजनस्तुताङ्घ्रि-
र्युक्तं तदेतदधुना तु तदन्यथैव।

---

१. बद्धः। २. नगरी।

इत्यात्मचित्रचरितोल्लसितान्तरङ्ग-
तोषः स एष भगवानुचितं जहास ॥ ७३ ॥

सद्यः फलत्यघद - कर्म कृतं तु पुण्यं
तादृङ् न किन्तु समयान्तरदर्शितेष्टम् ।
यत्तत्क्षणं मुनिगिरा तरुतामवाप्तौ
लब्धाच्युतेक्षणतया च न मुक्तिभाजौ ॥ ७४ ॥

पुण्यापुण्ये कर्मणी द्वे अपीह लोके स्यातामाश्ववश्यं फलाढ्ये ।
तत्राप्याद्यं नान्त्यवद्वत्स चौर्यात्सद्योबन्धं प्राप मुक्तिं न पुण्यात् ॥७५॥

साधूनामिति : १०.१०.४१.

यः परं बोधयेद् बद्धोऽप्यद्धा प्रारब्धकर्मणा ।
तच्छ्रेयसैव तन्मुक्तिः स्यादितीशगिरेरितम् ॥ ७६ ॥

तद् गच्छतमिति : १०.१०.४२.

मयि निष्ठा दृढा येषां तेषां शिष्टोऽपि भोगतः ।
भवोऽपि विभवायैवेत्यबोधि हरिणाऽऽशयः ॥ ७७ ॥

यो मुक्तः स्वयमन्यमोचक इति श्रुत्येरितः श्रीपते-
स्तस्याऽस्यां भुवि बन्धनं लघुगुणैर्मात्राकृतं दृश्यते ।
आगस्त्वेकमिदं परं यदधुनाऽमुक्तस्य मोक्तुः परा-
नन्यो मोचक इत्यसाध्विति तथैवामन्त्र्य तौ जग्मतुः ॥ ७८ ॥

यावदेष सगुणोऽस्ति सौख्यदस्तावदेव सुलभश्च चक्षुषा ।
निर्गुणस्तु नहि चेतसाऽप्यलं द्रष्टुमित्यनुगतौ तथैव तौ ॥७९॥

स्वस्त्यस्तूलूखलास्मिंस्त्वदुपकृतमिदं केन वा विस्मरावः
संप्राप्तस्वात्मरूपा - वतुलहरिकृपा - ऽलङ्कृतौ येन जातौ ।
तत्पृष्ट्वा त्वां व्रजावो निजसदनसुखं भोक्तुमेतज्ज पुण्यात्
स्वस्थस्त्वं चात्र भूया यदुपतिगुणशालवमामन्त्रिताभ्याम् ॥८०॥

तेनाकारि तदुद्धृतिस्तदुचितं साजात्यभाजा पुन-
स्ताभ्यां तादृगुलूखलं न कृतमित्याप्तोपकृत्या त्वियम् ।

शङ्का सानयतस्तदस्ति सगुणब्रह्मावलम्बादलं
मुक्तादप्यतिसौख्यभागिति तथैवाऽऽमन्त्र्य तत्तौ गतौ ॥ ८१ ॥

बद्धोलूखलमामन्त्र्येत्यत्र ह्यामन्त्रणं द्वयोः ।
श्रीशोलूखयोर्भातीत्युक्तमुक्तक्रमाद् द्वयम् ॥ ८२ ॥

याभ्यां साकं तव समभवच्छ्रीपते वाग्विहारो
वृत्तिः शिष्टा तदपि च तयोरुत्तरा[1]शावलम्बे ।
येषां प्रश्नप्रथितवचसां नापरोक्षं तवास्ति
तेषां न स्यात् कथमिह मनश्चोत्तराशांऽवलम्बि ॥ ८३ ॥

जडजातमध्यभाजा निपात्य खलमच्युतेन गुणबद्धम् ।
साग[2]मकृष्टिर्विहिता सत्या मत्स्यावतारवदिहापि ॥ ८४ ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

१. उत्तरदिशा प्रतिवाक्याशा । २. वृक्षः वेदश्च ।

।। अथ एकादशोऽध्यायः ।।

गोपा इति : १०.११.१.

आगमभङ्गश्रुतिरिह सिद्धाभीरसकरा सुखस्थितिहृत् ।
युक्तं भग्नागमभवरवभीविवशान्तरास्तदाऽऽसंस्ते ॥ १ ॥

निर्नाम निर्गुणमभाणि यदीयरूपं
याभ्यां सदैव बहुसभ्यजनाञ्चिताभ्याम् ।
दृष्टे सनामनि गुणिन्यपि तत्स्वरूपे
सिद्धोऽर्थऽतो ननु तदागमभूरिभङ्गः ॥ २ ॥

भूम्यामिति : १०.११.२.

यदागमस्थं सल्लक्ष्यं चक्षुषा ये दिदृक्षवः ।
सिद्ध एव भ्रमस्तेषां तदविज्ञानपूर्वकः ॥ ३ ॥

सदङ्गनानारतनेत्रसक्तौ खलप्रसङ्गे च निपातहेतौ ।
लक्ष्येऽपि तेषामभवद्भ्रमो यः सकण्ठचामीकरवत्प्रसिद्धः ॥ ४ ॥

बाला ऊचुरिति : १०.११.४.

मधुरं पीयूषादपि प्रमाणमाम्नायतोऽपि बालवचः ।
श्राव्यं श्रुतिसुखकरमिति शिष्टोक्तावेतदेव मानमभूत् ॥ ५ ॥

खलगणमुलूकगणमिव हरिरिव हरिरिह गुणैरसंख्यातैः ।
दिग्भ्रमकलितं कुर्यादित्याम्रेडितवचोऽर्थ एष मुनेः ॥ ६ ॥

विलोक्य नन्द इति : १०.११.६.

सदागमस्थो देवेशो दृश्यस्तस्याप्रयत्नतः ।
यस्तद्गुणेक्षणो भूयात्तत्र नन्दो निदर्शनम् ॥ ७ ॥
मातेव बन्धनोद्युक्तो नाहमसीति बोधयन् ।
सनन्दस्तद्द्वयोच्छित्त्यै प्रहसद्वदनोऽभवत् ॥ ८ ॥

---

१. चत्वरं स्त्री च । २. मूलं चक्षुश्च । ३. सूर्यः ।

सर्वेषामविशेषतोऽसि भगवन् त्वं बन्धनोन्मोचक-
स्तत्राऽहं तु पिता तवेति न मनागत्रार्थनापेक्षणम्।
आस्तामेतदथापि सम्प्रति मया त्वं तादृशोऽपि प्रभो
बन्धान्मोचित इत्यसूचयदसौ किं वा सहासाननः ॥ ९ ॥

सदानन्दस्वभावो यत् परबन्धविमोचनम्।
नात्र चित्रं तदा नन्दः स्वात्मजाते तथाऽकरोत् ॥ १० ॥

मात्राकृतादात्मबन्धान्मोचयेद् यः कृपानिधिः।
स चाचार्यैः पितैवास्मिन्निति नान्यैरकारि तत् ॥ ११ ॥

अन्य एव मम बन्धको भवत्यन्य एव मम मोचकोऽपि च।
न स्वतोऽस्ति मम बन्धनं न वा मुक्तिरित्यकृत स स्फुटार्थकम् ॥१२॥

गोपिभिरिति : १०.११.७.

बद्धः सन्नेव जीवोऽस्मिन् क्रीडत्येवमहं पुनः।
मुक्तः सन्निति वैचित्र्यं स्वं तदूर्ध्वमदर्शयत् ॥ १३ ॥

तावत् स्वकर्मकलितोऽप्यवभाति बन्धो
यावन्न चैक्षि गुरुणा करुणाक्षिणाऽस्मिन्।
दृष्टे तु तत्क्षणमपस्मृतबन्धभावः
स्वैरं व्रजे विहरतीत्यकृत स्फुटं सः ॥ १४ ॥

दर्शयन्निति : १०.११.९.

सौख्यं भक्तिभृतां भविष्यति यया तामेव बाल्यच्छला-
लीलामाकलये न तत्र गणये मानापमानौ क्वचित्।
इत्थं स्वस्य सदा स्वभक्तवशतां सार्वांशिकीं बोधयन्
मन्ये गोप्यनुशासनेन विदधे क्रीडामसौ तन्मुदे ॥ १५ ॥

आधायात्मनि तत्त्वदृष्टिमचलां संत्यज्य चाहङ्कृतिं
स्वैरं वृत्त्यनुरोधतो विहरणं यत्संसृतौ निर्भयम्।

---

१. रूपादिपञ्चविषयाः जनन्या च।

जीवन्मुक्तदशाऽपि सैव गदितेत्यारात् परान् बोधयन्
मन्ये गोप्यनुकूल एव भगवांस्तादृक्तदाऽऽसीद् व्रजे ॥ १६ ॥

सरित्तीरगतमिति : १०.११.१२.

मामर्जुनसखं भग्नार्जुनेत्याकारयत्यसौ ।
कथमित्यच्युतो रोषाञ्चाहृतोऽप्यायया तदा ॥ १७ ॥

जन्मर्क्षं रोहिणीयं च रोहिणीत्येकनामतः ।
स्वार्थमाकारयत्येषा तन्मे किमिति नागमत् ॥ १८ ॥

नोपेयातामिति : १०.११.१४.

रामस्याप्युपचारचारु - कुतुकक्रीडा - यशोदागृहे-
ष्वेवासीन्न तु रोहिणीगृहभुवीत्येतच्चरित्रात् स्फुटम् ।
तद्युक्तं स यशोदया गृहमुपानीतः स रामोऽच्युतो
युक्तं सा सुतवत्सलेति च तदाह्वानाय तां प्राहिणोत् ॥ १९ ॥

न रोहिणीगृहे क्रीडाप्रचारो हरिणा कृतः ।
तद्धित[1]प्रत्ययो मा भूद् व्यक्तोऽत्रेत्याशयाद् ध्रुवम् ॥ २० ॥

यदि व्रजाम्येक एव हित्वा कृष्णमहं पुरः ।
तन्मे शेष[2]गतिर्न स्यात् सिद्धाऽतः सोऽपि नाव्रजत् ॥ २१ ॥

कृष्णेति : १०.११.१५.

यद्भग्नार्जुननामतः प्रभुरसावाकारितो नाऽऽययौ
प्रागाच्च स्फुटमादरेण सविधं कृष्णाच्युतेत्याह्वयात् ।
सत्येष्वप्यखिलेषु नामसु परेष्वेतानि नामानि मां
भक्ताय[3]त्ततया नयन्ति वशतामित्यात्मकृत्येरितम् ॥ २२ ॥

प्रतीक्षते त्वामिति : १०.११.१७.

साध्वी सा व्रज[4]पानुशासनचणा संभोक्ष्यमाणं व्रजा-
धीशं यत्पुरतो विधाय सुखिनी जाताऽच्युतप्रीतितः ।

---

१. तस्या हितं रोहिण्या अपत्यमिति । २. बलरामोऽपि । ३. भक्ता-धीनत्वेन । ४. नन्दः ।

एवं या भुवि भोक्तृजीवमनघा कृत्वाऽग्रतः प्रार्थये-
च्छ्रीशं वृत्तिरसावपि प्रभवति सानन्दवृत्तिस्तथा ॥ २३ ॥

तदेवान्वर्थकं नाम यदर्थालङ्कृतः पुमान् ।
प्रसाद्येशमभूत्स्पष्टं यशोदा सा यशस्विनी ॥ २४ ॥

आहूतोऽहमनागतोऽप्यनुदितोपेक्षं मुहुर्यन्मति-
र्मा मेवैति यशोदया हितदृशा मत्प्राप्तिबद्धस्पृहा ।
भूत्वा तत्सुलभस्ततश्च सहितस्तेनामृताभ्यर्हितं
भोक्ष्ये भोज्यमिति व्यबोधि हरिणा भोक्त्रा पितृभ्यां सह ॥२५॥

गोपवृद्धा इति : १०.११.२१.

बृहद्-भववने सन्ति नोत्पाताः कति भीतिदाः ।
रक्षिता तत्र तत्रास्ति श्रीश इत्यभवत् स्फुटम् ॥ २६ ॥

गोकुलसङ्गादर्जुनपतनमभूत् तत्र का परस्य कथा ।
तस्मादस्य न सङ्गः समुचित इति युक्तमवददुपनन्दः ॥ २७ ॥

कर्ता जीवस्तस्य तत्कर्मसाक्षी द्वावप्येतौ गोकुलाधिष्ठितौ स्तः ।
युक्तं तादृङ् नन्दमूचे तदाऽसौ यत्तस्याग्रे रोचते चेदियं गीः ॥२८॥

वनं वृन्दावनमिति : १०.११.२८.

स्याच्चेदीशकृपा तदा न भविता बाधा कुतः कर्हिचित्
प्रत्यूहप्रचयस्तु गोकुलजुषां प्रादुर्भवत्यन्वहम् ।
तस्मात्सोऽपि भवेन्न यावदमले तावद् विविक्ते वने
स्थेयं बुद्धिमतेत्यवोचदुचितं वृन्दावनस्थायिताम् ॥ २९ ॥

न योगशिक्षा न च मन्त्रदीक्षा तपःसमीक्षाऽपि न विघ्नहन्त्री ।
कलावलं गोकुलवासिनां तु सदेकवृन्दावनदृष्टिरेव ॥ ३० ॥

उत्पाद्य स्वयमेव विघ्ननिचयं दुर्भीतिमात्रप्रदं
चेतः प्रेयसि गोकुलेऽप्यलमनासक्तिं समुत्पाद्य च ।
सद्-वृन्दावनपुण्यशालिनमहं कर्ताऽवनौ भक्तमि-
त्यद्धाऽबोधयदच्युतो व्रजजनं वृन्दावने योजयन् ॥ ३१ ॥

तच्छ्रुत्वेति : १०.११.३०.

यत्रैकमत्यं किं तत्र दुस्त्यजं दुर्लभं च वा।
यद् गोपैर्गोकुलं त्यक्तं लब्धो वृन्दावनक्रमः ॥ ३२ ॥

गोधनानि पुरस्कृत्येति : १०.११.३२.

साधुवृन्दावने दिव्याः साधनानि गिरः सताम्।
इत्यर्थध्वन्यध्वनि[1] तदा गोपुरस्करणेन तैः ॥ ३३ ॥

पुरोहितं[2] ये पश्यन्तः प्रणवोत्सवशालिनः।
वृन्दावने[3] क्षणोल्लासा युक्तास्ते श्रितगोधर्ना[4]ः ॥ ३४ ॥

वृन्दावनमिति : १०.११.३५.

क्षेत्राणि तीर्थान्यपि साधनानि बहूनि किञ्चित्सुखदानि सन्तु।
नित्यानवद्यस्वसुखप्रदा तु तत्साधुवृन्दावनवृत्तिरेव ॥ ३५ ॥

उत्तमा प्रीतिरिति : १०.११.३६.

यदभीष्टमप्रयत्नाल्लब्धं तच्चेत् सुखाय युक्तमतः।
गोवर्धनसक्तमतेरासीद् गोवर्धनेक्षणात् प्रीतिः ॥ ३६ ॥

वत्सपालाविति : १०.११.३६.

[5]गवावनविहारोऽयं विना गोजातपालनम्।
रम्यो न स्यादिति श्रीशः प्रागधाद्वत्सपालनम् ॥ ३७ ॥

कामोऽसौ भृगुपादचिह्नमपि च श्रीवत्स[6]संज्ञाङ्कितौ
तत्राद्यस्तु सतां परोऽपि यदभून्मे लाञ्छनायाश्रयात्।
आलोच्यैवमिहाच्युतः समभवद् गोवत्स[7]पालोऽधुना
सत्कीर्तिप्रदपुत्रलालनरतिः सिद्धा हि पित्रात्मनि ॥ ३८ ॥

श्रीवत्समेवानिशमन्तरङ्गे संलालयन्तं प्रसमीक्ष्य मां गौः[8]।
सापत्न्यखिन्ना न भवत्वितीशो नाना तदीयानवति स्म वत्सान् ॥३९॥

---

१. ध्वनितम्। २. पुरः हितं उपाध्यायं च। ३. समूहावनम्। ४. भूः धनं च। ५. भूम्यवनम्। ६. लक्ष्म्या वत्सः तत्संज्ञकं चिह्नं च। ७. पृथ्वीवत्सो धेनुवत्सश्च। ८. भूः।

क्वचिदिति : १०.११.३९.

श्रीकृष्णकरुणा पूर्णा यदि तत् किं नु दुःशकम् ।
साधु वृन्दावनक्रीडा बालैरप्युररीकृता ॥ ४० ॥

यमुनातीर इति : १०.११.४१.

सूर्यात्मभूतिसविधस्थितिरेव पुंसो
[2]गोजातवृत्ति-सदसत्फुटनिर्णयेऽस्मिन् ।
हेतुर्भवत्यलमिति प्रभुरह्नि तस्मिन्
गोवत्सचारणमधाद् यमुनातटे सः ॥ ४१ ॥

दत्य इति :

यस्याग्रे स्थितमात्रमुत्तमतमश्रीकं प्रसह्याहृतं
येनासौ क्षुभितेन्द्रियो भवति तं हन्तुं प्रकृष्टोद्यमः ।
एतत्सर्वजनप्रसिद्धमिति यत्तद्युक्तमेवाच्युतं
वत्सोऽसौ तृणनाशनोत्तरमगाद्रोषेण पूर्णोऽसुरः ॥ ४२ ॥

न नूत्नाभ्यासिनो दृष्टिस्तादृक् पाकमुपैत्यतः ।
श्रीशवञ्चनधीरागात् तद्रूपेण तदाऽसुरः ॥ ४३ ॥

मयि वत्से वत्सपोऽयं नान्यथाभावमेष्यति ।
इत्यन्तराहितमतिस्तद्रूपेण किमागमत् ॥ ४४ ॥

पातालवत्सासुरमग्रज त्वं वीक्षस्व वत्सौघमितीन्दिरेशः ।
तन्निश्चयायैव बलाय दर्शयन् वत्सा[3]सुरक्षोभितमा[4]नसोऽभूत् ॥ ४५ ॥

गृहीत्वेति : १०.११.४३.

यथा दुष्टहतिः साम्ना न क्रौर्येण तथेति किम् ।
जघान धृत्वा तत्पादौ वत्सासुरमपीश्वरः ॥ ४६ ॥

कंसोऽर्धभारो ह्ययमर्धभारो भूमेस्तदेतद्धननात्करोमि ।
भूमिं भरार्धापनयात्सुखाढ्यां कान्तद्विपादेन किमन्वबोधि ॥ ४७ ॥

१. पण्डितपुत्रो यमुना च । २. वाग्मी धेनुश्च । ३. दैत्यः वत्सप्राणाश्च । ४. क्षुब्धं रक्षणपूर्णं च ।

रक्षोहतौ मम पुरा बहुसाह्यभाजो
गोलाङ्गुलाः[1] समभवन्निति स स्मृतार्थः ।
तद्वत्समानसहितं[2] खलहानये गो-
लाङ्गूलमात्मकरतो जगृहे किमीशः ॥ ४८ ॥

कपित्थाग्रेति :

असु[3]रहितकाङ्क्षयाऽत्र प्राप्तो वत्सासुरोऽयमिति ।
असु[4]रहितोऽकारि मया भवत कपित्था हि साक्षिणो यूयम् ॥४९॥

स कपित्थैरिति :

श्रीशेन स्वदृशेक्षितोऽप्यनुगृहीतोऽप्युद्धृतोऽपि स्ततो ।
दुष्टात्मा निजदुष्टतां त्यजति नेत्येतद्यथार्थं यतः ।
मन्ये नित्यसमुन्नतान् सुमहतस्तादृक् स वत्सासुरः
स्वीयाधःक्षणसङ्गतोऽनयदधःपातं कपित्थानहो ॥ ५० ॥

यथा कण्टकः कण्टकेनापसार्यस्तथा दुर्जनो दुर्जनेनेति जानन् ।
स दुर्ग्राहिणस्तान्[5] कुजातानधःस्थान् कुजातेन तेनाकरोद्युक्तमेतत् ॥५१॥

समदृष्टिः परेशस्तु सर्वोद्धृतिधृतव्रतः ।
तत्र पापादधो याति पापी वत्सासुरो यथा ॥ ५२ ॥

गोजातेषु[6] परेशगामिषु परं गोजातमागन्तुकं
दुर्बोधं तदसाधु कारक[7]पदं[8] वादिप्रविष्टं यदि ।
तेभ्यः शेष[9]मतं विभाव्य मतिमान् निष्कास्य धृत्वा पदे
तत्कुर्यादचिराद्व्ययसुप्रकृतिकं तद्योगतो भ्वाश्रितम् ॥ ५३ ॥

धृत्वा पदे वत्सगतासुरन्तं निष्कास्य तेभ्योऽग्रजमाविलोक्य ।
व्यसुं च भूस्थं हरिणात्र कुर्वता तद्रूपकेणेदमबोधि सर्वम् ॥ ५४ ॥

---

१. वानरविशेषाः । २. वत्सासुरः यः तद्वत् सः, मानसहितम् । ३. दैत्यः । ४. प्राणरहितः । ५. दुष्टग्रहणशीलान् कपित्थांश्च । ६. वाक् । ७. षटकारकाणि । ८. सुबन्तादि । ९. व्याकरणम् ।

मत्पाल्यमानमनुजेषु हि तज्जिघांसुः
प्राप्तः खलो विधृतकृत्रिमतद्वपुश्चेत् ।
हत्वा तदैव तमहं सुखयामि नैजान्
वत्सासुरासुहतितः प्रभुणेत्यबोधि ॥ ५५ ॥

ते वीक्ष्येति : १०.११.४४.

दैत्यध्वंसं यततोऽहं करिष्याम्येवंपूर्वं यत्प्रतिज्ञातमासीत् ।
तस्यारम्भो दर्शितोऽद्याच्युतेनेत्यानन्दात्ते साधुपुष्पाण्यमुञ्चन् ॥५६॥

ते तत्रेति : १०.११.४७.

स्यात् सत्त्व[1]मप्यसाधौ चेद्भवेत् त्रासकृदेव यत् ।
जडाशये महासत्त्व[2]स्थितिस्तत्रासदाऽभवत् ॥ ५७ ॥
अतिशुद्धाकृतेरन्तर्मालिन्यं प्रायशः स्थितम् ।
दीपस्येवेति तं भीता ददृशुर्दूरतोऽर्भकाः ॥ ५८ ॥
शुद्धाकृतिं समीक्ष्यैव सहसा तत्समागमः ।
नैव कार्य इति व्यक्तं बकबालनिदर्शनम् ॥ ५९ ॥

बकरूपधृगिति : १०.११.४८.

सजातीयवेषेण गोजातगोऽपि पुरा स स्वकार्याय नालम्बभूव ।
वि[3]जातीयवेषेण गोजात[4]रोधस्थितः स्यामतोऽसौ तदूर्ध्वं तथाऽगात् ।६०।
वत्सासुरहतिरभवद् वत्सत्वादेव यत्ततोऽहमिह ।
नहि न ब[5]कः स्यामिति किं बकरूपोऽगात्तदूर्ध्वमेष कुधीः ॥ ६१ ॥
कियत् कृष्णबलं नाम सत्त्वराशेर्ममाग्रतः ।
इति मत्वा बकः कृष्णं जग्रसे भ्रान्तमानसः ॥ ६२ ॥
जडजाततटस्थतां श्रयन् जलजातेषु च सत्त्वशोधकः ।
भविता य इहास्य मानसे वसतिर्मे श्रुतिगेत्यबोधयत् ॥ ६३ ॥
बहिः सवं शतो रम्यः स्याच्चित्तेऽपि तथैव किम् ।
अवेक्षणाय लक्ष्मीशस्तदन्तरमवीविशत् ॥ ६४ ॥

---

१. बलम् । २. प्राणी । ३. भिन्नजा० पक्षिजा० च । ४. गोसमूहप्रतिबन्धः जलतटं च । ५. बालकः निषेधद्वयाद्बक इति च ।

नाम्नाऽऽकृत्या च कौन्तोऽसौ वृथानेन वको हतः।
इत्यज्ञवाङ्-निरासाय किमीशोऽन्तर्गतोऽभवत् ॥ ६५ ॥

कृष्णमिति : १०.११.४९.

वियोगाद् दुःखितः कृष्णे वयं चात्र कथं शुभम्
इति स्थूलदृशः प्रापुर्भ्रमं राममुखाऽर्भकाः ॥ ६६

तं तालुमूलमिति : १०.११.५०.

श्रीकृष्णस्य यदा निजोदरदरी-यानाय तुण्डे निजे
येनानल्पमकल्पि वर्त्म रिपुणा तत्कृष्णवर्त्माश्रितः[३]।
तत्कण्ठः प्रबभूव तेन दहनं कण्ठस्य तस्यार्थतः
प्राप्तं तत्र न शङ्कितव्यमभवत्कृष्णः स उष्णः कथम् ॥ ६७ ॥

चच्छर्दति :

वृन्दावने मम प्रीतिर्विहर्तुं नवकानने[४]।
इति किं सकलाधीशो निश्चक्राम बकाननात् ॥ ६८ ॥
शुद्धाकृतिर्बहिर्भूरि योऽन्तः संभृतकिल्बिषः।
न तस्य भगवत्प्राप्तिः क्वचिज्जातापि जीर्यति ॥ ६९ ॥

ददारेति : १०.११.५१.

ये पूतनाद्याः खलु तेऽखिला अपि
तदन्नभुक्त्वेन तदीयसेवकाः।
सत्यस्त्वयं तस्य सखा बकोऽस्ति यत्
पक्षीति[५] सक्रोधमदारयत् तदा ॥ ७० ॥

पीतं यत्स्तन्यमसौ तद्भ्राता मातुलो ममेति किमु।
मत्वा जनितक्रोधावेशः शकलीचकार बकमीशः ॥ ७१ ॥

कंसादिनिखिलखलजन-वंशविखण्डनमहं तथा कुर्वे।
निहतो बको यथेत्थं निदर्शनायैव वंशवद् दलितः ॥ ७२ ॥

---

१. ककारान्तः सुन्दरश्च। २. पक्षियोगात् विरहाच्च। ३. कृष्णमार्गाश्रितः अग्न्याश्रितश्च। ४. नेति च्छेदः। ५. सहायवान् पक्षी च।

कृष्णनाम मुखे स्थाप्यं न कृष्णप्रतिमा क्वचित्।
अन्यथाचरणात् स्पष्टोदाहृतिर्बकदुर्दशा ॥ ७३ ॥

सद्द्वेषं[1] दधते ये तु दुर्हृदो हिंस्रवृत्तयः।
विदारयामि सद्यस्तानित्यसौ तमदारयत् ॥ ७४ ॥

मुक्तं बकास्यादिति : १०.११.५३.

हंसोऽपि[2] यं कलयितुं नहि मानसे य-
च्छक्नोति तस्य कलने भुवि रंक एषः।
शक्तो बकः कथमहो भवितेति कृष्णं
वीक्ष्याऽऽगतं जगदुरात्तमुदोऽर्भकास्ते ॥ ७५ ॥

सत्त्वैकपूर्णरचिताऽऽकृतिरुज्झिताशो-
प्यन्तर्जिघांसुरनिशं मदनिष्टनिष्ठः।
तं हन्मि दुष्टमभयाय सतामिति स्वां
सन्धां स्फुटामिह चकार बकासुहत्या ॥ ७६ ॥

अहो इति : १०.११.५५.

विज्ञायापि प्रतापोज्ज्वलमिममसुरास्तत्र यत्संपतन्ति
नैतच्चित्रं यदेते स्फुटमलघुतमः साहसा सर्वदैव।
चित्रं त्वेतत् पुनर्यत् प्रबलतरमहादैत्यहन्ताऽयमेवं
ज्ञात्वाऽप्यस्मिन्नकुर्वन् व्यवहृतिमखिला बालशब्देन गोपाः ॥७७॥

इति नन्दादय इति : १०.११.५८.

तादृग्रमेशचरितं श्रुतिमात्रवेद्यं
यस्यास्ति सोऽपि भवदुःखलवं न वेत्ति।
चित्रं किमत्र स च तच्चरितं च येषा-
मध्यक्षमास न विदुर्भववेदनां ते ॥ ७८ ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

---

१. साधुद्वेषं उत्तमवेषं च। २. परमहंसः पक्षिविशेषश्च।

॥ अथ द्वादशोऽध्यायः ॥

एवं विहारैरिति चेह पद्यद्विवारपाठादिदमत्र भाति ।
अध्याय्युपात्तं चरितं विभिन्नं तद्बोधितोऽर्थोऽप्यतिगूढतत्त्वः ॥ १ ॥

सृष्ट्यारम्भविधिस्ततः सदसतां प्रोद्भूता प्राणिनां
तद्योग्याचरणं ततो भववने तेषामघग्रस्तता ।
नाशोऽघस्य ततोऽच्युतेन विहितं तस्मिन् विहारादिकं
जीवन्मुक्तवदित्यबोधि प्रथमाध्यायेंऽशतः कथ्यते ॥ २ ॥

क्वचिदिति । १०.१२.१.

यत्कल्पे सुमनोज्ञसंसृतिवनानन्तोपभोगेहया
सम्बन्धं मनसो दधद्विभुरनुद्भूतेन नादेन सः ।
सुप्तं जीवचयं सहैव युगपत् सम्बोधयंस्तद्वनं
श्रुत्युद्बोधितपद्धतिः प्रविशतीत्येषाऽऽद्यपद्यार्थिता ॥ ३ ॥

मूलस्य प्रतिपद्योक्तसदसज्जीववर्तनम् ।
पद्यद्वयेनात्र सुज्ञैः क्रमाद्विज्ञेयमार्थिकात् ॥ ४ ॥

तेनैवेति : १०.१२.२.

चिद्रूपेण सहैव तेन विभुना जीवास्ततः कोटिशो
भिन्नास्वादमनन्तसद्रुचिकरं प्रादाय भोग्यं निजम् ।
प्रारब्धप्रकटप्रचोदितगतीन् कृत्वाऽग्रतो गोगणान्
निर्गच्छन्ति ततः प्रपञ्चविपिने प्रारब्धभोग्याश्रिताः ॥ ५ ॥

कृष्णवत्सैरिति : १०.१२.३.

केचिच्चिदेकश्रुतिषु प्रकामं नियोज्य बुद्ध्याऽक्षिगणं स्वकीयम् ।
साकं चिताऽस्मिन् विपिने चरन्ति सुखेन बाला इव साधुजीवाः ॥६॥
केचित्तु सद्वेदगणेन चैकीकृत्य स्वकीयान् विधिकाण्डवादान् ।
बाल्याद्यवस्थाभिरितस्ततस्ते चरन्ति च स्वाभिमतेन जीवाः ॥७॥

फलप्रवालेति : १०.१२.४.

एके गुणत्रयातीताः समलोष्टाश्मकाञ्चनाः ।
अप्यात्मानमलङ्कुर्वन्त्यलं तूष्णीं फलादिभिः ८ ॥

रजस्तमःसत्त्वगुणाश्रिता अपि भवन्ति तत्तत्सुफलाभिसन्धिभिः ।
श्रिताः पुनस्ते रुचिरां निजात्मनां कृतार्थतां तत्र च भूरि मन्वते ॥९॥

मुष्णन्त इति : १०.१२.५.

एकेऽन्योन्यं भोज्यजातं हरन्तो दर्शनादिभिः ।
ज्ञानवत्तां तु संपाद्य कौतुकार्थं पुनर्ददुः ॥ १० ॥
अन्योन्यभोग्यजातेभ्यः स्पृहयन्तः परस्परम् ।
अलब्धतद्रसास्वादा अप्यमन्यन्त धन्यताम् ॥ ११ ॥

यदि दूरमिति : १०.१२.६.

जानन्तोऽपि वसन्तमान्तरगृहे नित्योल्लसन्तं परं
कान्तारे विहरन्तमात्मकुतुकात् कान्तं नितान्तं श्रियः ।
बुद्ध्या भक्तिरसाप्तये परभिदां स्वीकृत्य सज्जीविताः
सेवन्ते भगवन्तमन्तिकगतं नानाविहारैर्मुदा ॥ १२ ॥
एवं सत्त्वरजस्तमोगुणरुचो भोग्यैकबद्धस्पृहाः
रज्यन्ते विवशाः प्रपञ्चविपिने विस्मृत्य सर्वेश्वरम् ।
तेषां दूरतरश्चिरेण भवति श्रीजानिरेतद् ध्रुवं
युक्तं तत्र तमाप्तुमेव कतिचिद् धावन्त्यहंमानतः ॥ १३ ॥

केचिदिति : १०.१२.७.

एके प्राप्तानन्दा अपि किल कुतुकाज्जनानुकृतिहेतोः ।
नानाभिधानकरणै रमयन्तीशं रमन्ते च ॥ १४ ॥

भृङ्गाः केऽपि बकाः पिकाः कति परे भेकास्तथा केकिनो
हंसाः केऽपि चकोरकाः कति शुकाः कामात्तथा दिष्टतः ।
भूत्वा संसृतिकानने स्वचरितै र्नन्दन्त्यमन्दं तथा
गोविन्दं रमयन्ति चैवमखिलोऽन्योन्यो भयात्मस्थितिः ॥ १५ ॥

तेऽहं पूर्वतया ततश्च सकला जीवा वनान्तर्गता
मत्वा दूरतरं हृदि स्थितमपि श्रीशं वचोऽगोचरम् ।
प्रारब्धोदितवासनानुगतितः प्राप्तप्रयत्नास्तत-
स्तां तां योनिमवाप्य तत्र विहृतिं कुर्वन्त्यथानन्दतः ॥ १६ ॥

साकं भेकैरिति : १०.१२.१०.

परे त्वनाकाङ्क्षितकामकृत्या विधिं निषेधं च परित्यजन्तः ।
यथाकथञ्चिद् व्यवहार्यमस्मिन्निति प्लवङ्गा इव सञ्चरन्ति ॥१७॥
नहि बिम्बादतिरिक्तं प्रतिबिम्बं वस्तु किमपि वास्तविकम् ।
ज्ञात्वैवं प्रतिबिम्बं हसन्ति दृष्ट्वा विभिन्नमिव सन्तः ॥ १८ ॥

केचित् प्राकृचरितैर्नृदेहजनुषः कीशा इवाहर्निशं
मर्यादागमलङ्घिनोऽल्पमतय-श्चाञ्चल्यसीमाभुवः ।
अन्ये च प्रतिबिम्बमुग्धहृदया भ्राम्यन्त्यसद्वस्तुनी-
त्येतत्सृष्ट्युपलक्षणं स्फुटमभूत् तद्बाललीलाच्छलात् ॥१९॥

इत्थं सतामिति : १०.१२.११.

यत्सृष्टेः क्रमसूचनं भववने यज्जीववृत्तिस्फुटी-
कारोऽकारि बकारिणाऽतिकुतुकाद् देवेन वृन्दावने ।
यानालम्ब्य विचित्रचेष्टितपुषस्तेषामशेषेण सद्-
भाग्यं घोषजुषां प्रवक्तुमपटुः शेषोऽपि के मानुषाः ॥ २० ॥

निर्द्वन्द्वो गतविक्रियः परतरो निर्नामरूपोऽक्रियः
पूर्णानन्दघनोऽगुणः श्रुतिगणा-ऽज्ञेयस्वरूपस्थितिः ।
येषामिन्द्रियगोचरो व्रजभुवां सोऽपीन्दिरेशोऽभवत्
क्रीडायामिति भाग्यवर्णनविधौ शक्तो न तेषां विधिः ॥२१॥

विद्वज्ज्ञप्त्यर्थमेवायमर्थोऽदर्शि समासतः ।
इतः पूर्वक्रमेणैव विज्ञेयाऽध्यायसङ्गतिः ॥ २२ ॥

क्वचिदिति : १०.१२.१.

सदोद्धर्तुं सतः क्लेशादवनाशावलम्बनम् ।
तदन्यत्त्वघनाशायेत्युक्तं युक्तं क्वचित्पदात् ॥ २३ ॥

१. सिंहावलोकनवत् पुनः पूर्वश्लोकद्वयस्य (१, ३) उत्प्रेक्षणम् ।
२. वनाशावलम्बनम् ।

गुर्वन्नं सपयोदधि प्रतिदिनं साज्यं मया भुज्यते
मन्मित्रैरखिलैः सहाद्य तु वने भक्ताघनाशे मम।
प्रीतिर्भूर्युदितेत्यसूचयदसावग्रेऽघनाशं हरिः
कर्तव्यं निखिलानपि व्रजजनान् वन्याशनव्याजतः ॥ २४ ॥

प्राचीनपापक्षपणाय पुंसां धृतावतारो भगवान् सदैव।
मुदा वनाशोऽनवनाशनाय मनो,दधे तत् किल साधु मन्ये ॥२५॥
सुप्तानां जीवजातानामक्रिये च मयि स्थिते।
नाघनाशो भवेदीशस्तद्दिने किं तथाऽकरोत् ॥ २६ ॥

विजह्वरिति : १०.१२.३.

यदाऽघनाशं सर्वेषां सतां श्रीशः समीहते।
तदा स्वयं विहरति विहारयति तानपि ॥ २७ ॥

अथाघनामेति : १०.१२.१३.

प्राचीनपुण्यपरिपाक - फलानुरूप
तेषां विहारजसुखं हरिणा सहाभूत्।
तत्रावमानजनिताऽप्यतिसन्निकर्षा-
दासीदघावगतिरित्यतिभाति युक्तम् ॥ २८ ॥
गोजातेन सहान्तरङ्गकलितं श्रीशं यदैषीदघः
कर्तुं तत्र हि तन्मिषेण चकमे प्रायोऽस्य हार्दोदयम्।
योऽन्ते ब्रह्मणि चित्सुखे गतिमगात् सज्योतिरेवं मुनिः
पश्यन् दीर्घदृशा यतः स तमघं नाम्नाऽघ इत्यब्रवीत् ॥ २९ ॥

साधुवृन्दावनक्रीडा सतामेव सुखावहा।
असदग्र्यो ह्यघो युक्तमासीत् तद्वीक्षणाक्षमः ॥ ३० ॥
वत्सार्भकाणामकृतागसामप्यसौ यदासीत् सुखकेल्यसोढा।
चित्रं न चाद्यस्य भुजङ्गवृत्तेः स्वभाव एवान्यसुखासहिष्णुः ॥३१॥

१. अघासुरनाशे मृद्वशने च। २. निषेधद्वयाद् वनाशायेति। ३. दुःखं अघासुरश्च।

प्रपञ्चदुर्गे नियमादघोदयो ह्यमृष्यमाणो विषयोपभोगम् ।
सतोऽसतो वा ग्रसितुं धृतव्रतः प्रतीक्षते काण्डं[1] मितीह युक्तम् ॥३२॥

सुखं[2] स्थितैरप्यमृतान्तरङ्गैरघं[3] प्रणाशो यदिह प्रतीक्ष्यते ।
निर्णीतमस्मादघसत्वमस्मिन् स्वस्मिन् परस्मिन्नपि वाऽतिगर्ह्यम् ॥३३॥

न पापभीतिर्मनुजेषु केवलं प्रपातनादस्त्यमृतान्धसामपि ।
समञ्जसं तद्यदघासुरात्तदा सुधाभुजोऽप्यापुरतीव साध्वसम् ॥ ३४ ॥

सन्नाशचिन्तन - तथाचरणप्रवृत्ति-
वृत्तिःस्वभावकलिता भुवि याऽघवृत्तेः ।
स्वस्य स्वभावफलमेव हि सा प्रसूते
नान्यस्य तत्स्फुटमभूदघचिन्तितार्थात् ॥ ३५ ॥

सोदरनाशकृदिति : १०.१२.१४.

आर्यं[4] स्वसारं[5] च हरन्तमच्युतं सञ्चिन्त्य वेगाद् यदगादघासुरः ।
तद्युक्तमेवात्र जनः सहेत कः प्राणप्रियेष्टार्थवियोगमार्तिदम् ॥३६॥

श्रुतिग्राह्यस्तु भगवाञ्छ्रुतयस्त्वास्यगा विधेः ।
इत्यघस्तज्जिघृक्षुः किं काननं[6] अन्तर्गतोऽभवत् ॥ ३७ ॥

सवनाशारब्धयत्न-कंसाद्यसुरपथ्यदृक् ।
युक्तमासीदघस्तत्र सवनाशः स्ववृत्तये ॥ ३८ ॥

इति व्यवस्येति : १०.१२.१६.

यन्मूलभूतपुरुषाक्रम - सिद्धशक्तेः
के नाम ते मम पुरो भुवि बाहुजाताः ।
तत्राबलो लघुरलं त्वयमित्यघोऽसा-
वासीत् स्मयाद्भुजंग[7] वेषधरो दुरात्मा ॥ ३९ ॥

---

१. अवसरम् । २. शोभनं खं सुखं च । ३. दुःखनाशः । ४. श्रेष्ठं बकासुरं च । ५. स्वबलं पूतनां च । ६. ब्रह्मदेवाननम् अरण्यं च । ७. बाहुगमन-कर्ता सर्पश्च ।

[1]श्रुत्यङ्गहीनत्वमहेरघस्याप्यस्मिन् जने तुल्यमतोऽभियुक्तम् ।
स तद्वपुर्भागभवत् पृथिव्यां तादृक् स तादृक् भवतीत्यगूढम् ॥ ४० ॥
इतरेष्वरिता च मित्रता भवतीशस्य तथा तथा स्वकृत्यात् ।
दुरितं तु निसर्गशत्रुरित्यभवत् स्पष्टमघेऽहिरूपभाजि ॥ ४१ ॥
यो द्वेष्टि साधूनथ साधुनाथं निर्मन्तुवृत्तीन् सदयाद्यभूमिम् ।
सद्योऽघरूपोऽहितमोमयात्मा भूत्वा विपद्[2]भावमिहैति युक्तम् ॥ ४२ ॥
अजो गले मे भविता यथा तथा वपुर्मयाऽङ्गीकरणीयमित्यघः ।
स चिन्तयन्नेव निजेष्टयोजनोत्सुको बभूवाजगर[3]ः पुरैव किम् ॥४३॥
तत्प्राणपवनपानं चिकीर्षुरासीत् तदाहिरूपोऽघः ।
युक्तं परन्तु मूर्खो न वेद तं श्रीधरं स शेषेडयम् ॥ ४४ ॥
मदग्रजनुषावुभौ वरतमश्रियावप्यलं
गतौ लघुर्गर[4]त्वतो भृशमनेन नाशं लघु ।
विचिन्त्य स बृहद्गला[5]मजगरस्थितिं तामघो
दधार किमु यत्पुरा विकसितास्य एवाभवत् ॥ ४५ ॥
यो यो भवेऽस्मिन् जनिमान् हि जन्तुस्तमत्तुमिच्छत्यघकालसर्पः ।
अजस्रमेवं मतिमान् विभाव्य कुर्यादभीत्यै यदुनाथसख्यम् ॥४६॥

दृष्ट्वा तमिति : १०.१२.१८.

विक्रीडद्गोपबालैरघभुजगमुखं प्रेक्षणोत्प्रेक्षितं यत्
तन्मन्ये व्यासपादैर्भवभुजगमुखं वर्णितं तन्मिषेण ।
यस्मात्तत्रैवमेव भ्रमितमतिजनाः संविशन्ति प्रयत्नात्
श्रीशस्तस्मात् कृतान्तान् निजभजकजनान् मोचयत्यस्ततन्द्रः ॥४७॥
यदघेत्यभिधाभाजोऽप्यस्यासीद्रूपमीदृशं भयदम् ।
किं पुनरद्धाऽघस्येत्यालोच्याच्युतमुपाश्रयेत पुमान् ॥४८॥
नादर्शि नाश्रावि च यत्कदापि तच्चेत्कचिद् दृग्विषयेऽभ्युपेतम् ।
दृष्ट्वा न तज्ज्ञातुमलं हि युक्तं न[6]घं विदुस्ते ह्यनुभूतपुण्याः ॥४९॥

---

१. वेदः कर्णांश्च । २. विपत्सत्तां विगतचरणत्वं च । ३. सर्पः अजगलश्च । ४. कण्ठः विषं च । ५. पूर्ववत् । ६. पापम् ।

उद्धसन्त इति : १०.१२.२४.

अघोऽस्माकं पुरस्तिष्ठत्यघभिद्धरिचेतसाम् ।
तद्धृष्टताऽद्भुतैवास्येत्युद्धसन्तो मिथस्तदा ॥५०॥

अघभिदि सति सन्निधौ कथं रे त्वमुदित इत्यघमेतमुद्धसन्तः ।
अघाभिदि सति सन्निधावपीश त्वयि कथमेतदितीन्दिराधिपं वा ॥५१॥

यदाऽघोदयः स्यात्तदा दूरमीशो यदैवेशलाभस्तदा नाघवार्ता ।
प्रसङ्गोऽधुनास्ति द्वयोरत्र चित्रश्चमत्कारमित्याददुर्हस्ततालम् ॥५२॥

दुरन्तात्कृतान्तादपि श्रीशपाद-
जुषां नैव भीतिर्न तेऽपि त्रसन्ति ।
इति स्पष्टमाबोधि गोपालबालै-
रशङ्कं विशद्भिस्तदाऽघाहिवक्त्रम् ॥ ५३ ॥

अहो विचित्रा जगतः प्रवृत्तिर्यत्साहसं नाम तदस्य धर्मः ।
न रक्षिता चेद्भगवान् प्रतिक्षणं न वेद्मि किं वा कथमस्य वा भवेत् ॥५४॥

अतज्ज्ञेति : १०.१२.२५.

या दुर्धर्षभवोरगेऽनुरगधीर्यो रम्यभावग्रहो
यत्तस्यैव पुनः सलीलमुरगोत्प्रेक्षाभिरालोकनम् ।
यत्तस्मिंश्च ततोऽवगाहनमतिस्तूर्णप्रवेशोऽपि चे-
त्येतत् सर्वमतज्ज्ञकल्पितमिति स्पष्टं बभाषे हरिः ॥ ५५ ॥

दिष्टकृतेनेति : १०.१२.२७.

किशोरसङ्घोऽयमशेषदर्शनः सुरक्ष्यमाणोऽपि मया प्रतिक्षणम् ।
अघावृतोऽभूद्विधिनेत्यघापहस्तदास युक्तं खलु दैवविस्मितः ॥५६॥

यदाऽहिनाऽघरूपेण ग्रस्ता एव न भक्षिताः ।
तदैव घृणया ग्रस्तोऽस्मीति दिष्टेन विस्मितः ॥५७॥

अशेषदृगिति : १०.१२.२८.

भगवन् सजातिरयमिति हन्तव्यः कीदृशोऽपि नहि भवता ।
इति शेषोक्त्यश्रुतये तदास किमशेषदृष्टिरघहर्ता ॥५८॥

---

१. बलरामः ।

शेषावतारिणि बले सति कृत्रिमैतत्
सर्पाकृतिर्न भविता भ्रमदा शिशूनाम् ।
तस्मान्न तद्ग्रसनमोचनकं चरित्रं
स्यादित्यगाद्विबल एव तदह्नि कृष्णः ॥५९॥

अशेषानसौ वत्ससङ्घानघाहे-
र्मुखान्तर्गतानाविभाव्याप्यघारिः ।
भुजङ्गप्रयातस्थितिज्ञोऽपि तूष्णीं
बभूवास्य बीजं विशेषानुचिन्ता ॥ ६० ॥

यन्नामाखिलदुःखहारि नितरां यो दुष्टविध्वंसकः
शक्तिः कर्तुमकर्तुमन्यथयितुं जागर्ति यस्मिन् सदा ।
स श्रीशोऽघमुखप्रविष्टपृथुकत्राणैकचिन्ताकुलो
यज्जातस्तदवैमि तेन निजसद्वात्सल्यमाविष्कृतम् ॥ ६१ ॥

सर्वत्र सर्वदा भक्तान् रक्षत्येव दयानिधिः ।
तत्रापि चेदघग्रस्तास्तांस्तु धावत्यतित्वरम् ॥ ६२ ॥

भवगह्वरे विहारं करोति यो लालयन् स्वगोजातम् ।
अघसंस्पर्शस्तस्यावश्यमिति व्यक्तमभवदघगिलनात् ॥ ६३ ॥

लोकेऽजस्रमतन्द्रितेन मनसा मां ध्यायतो हृत्स्थितो
न द्राक् पूर्वमहं भवामि यदि सञ्जातोऽपि विद्युत्समः ।
संधत्ते हृदि यस्तु मामकजनांस्तत्राघरूपेऽप्यरं
स्थाता स्यां ननु मूर्तिमानिति विभुश्चख्यौ तदाऽघं विशन् ॥६४॥

तदा घनच्छदा इति : १०.१२.२९.

यत्स्पृष्ट्यणुकोऽयमघस्तमचलमग्रसत नैकजगदुदरम् ।
दृष्ट्वा दिवौकसामपि कथं न भीर्विस्मयोऽपि वा भविता ॥६५॥

यत्सङ्गीत्यैवाहिचित्तस्य मोहो निर्वीर्यत्वं तद्वशीकारिता च ।
जानन्नेवं तत्कृते देवसङ्घो हाहा[१]शब्दाद् गायकाह्वानमाधात् ॥६६॥

---

१. आधिक्यं गरुडशेषौ च । २. गन्धर्वविशेषः ।

जहृषुरिति :

आभासरूपेऽपि कदाचिदैशवीर्यापकर्षे प्रतिभासमाने ।
सौख्यावभासो द्विषतां तदा तु युक्तं प्रमोदोऽघसुहृज्जनानाम् ॥६७॥

भगवतः क्रियते ह्यहिनाऽशनं भगवता क्रियते ह्यहिनाशनम् ।
प्रथमवाचमवोचदघाश्रितः सुरचयश्चरमां गिरमूचिवान् ॥६८॥

ते स्युः पापाश्रिता ये तु वर्तमानैकदृष्टयः ।
भवन्तीति स्फुटमभूत्तदा त्वेक्षा प्रमोदतः ॥ ६९ ॥

ववृधे गल इति : १०.१२.३०.

यदंशतो यस्य मनस्युदीतो दुरात्मनोऽस्मिन् भुवनेऽभिमानः ।
तमंशमामूलमहं छिनद्मीत्यासीत् स वृद्धोऽघवृ[1]हद्गरे किम् ॥७०॥

योमां द्वेष्टि च मामकानपि जनांस्तस्याहमद्धाऽखिलं
कुर्यां प्राणनिरोधमाशु न भवेन्नामापि शिष्टं यथा ।
एवं बोधयितुं निजावनचणश्चक्रेऽघकण्ठाध्वनो
रोधं नाम स शब्दशास्त्रनिपुणः सर्वेश्वरः श्रीधरः ॥ ७१ ॥

तेनैवेति : १०.१२.३२.

अस्मद्द्वारमनेनेदं यत्संरुद्धमतो वयम् ।
यामस्तन्निर्मितद्वारेत्याशयात्ते ततो ययुः ॥ ७२ ॥

किमस्माभिस्तवाकारि किमस्मद्रोधनं प्रभो ।
अघस्थितिश्चेत्त्यक्ता तत्प्राणैरुक्तः स निर्ययौ ॥ ७३ ॥

यस्यामलेशहृदयस्य निरुद्धवायोः
प्राणाः प्रयान्ति सहसैव शिरोऽध्वनाऽस्मिन् ।
अत्रैव सोऽमृतमयो भवति प्रमाते-
त्यर्थः श्रुतेः स्फुटतरोऽजनि तच्चरित्रे ॥ ७४ ॥

सुधारसमुचा दृष्ट्या सुधाकरनिवासया ।
बालान् सञ्जीवयामास तानिति क्षममच्युतः ॥ ७५ ॥

---

१. विषे कण्ठे च ।

अन्वर्थयञ्जने स्वां सद्वृन्दावनविहारिताम् ।
अमोचयदघाद्बालान् सवत्सान् युगपत्प्रभुः ॥ ७६ ॥

अन्वर्थकान्येव ममाखिलानि नामानि भूमाविति बोधयन्सः ।
मुक्तिं वितीर्याशु निजेष्वघे च मुकुन्दनाम प्रकटीचकार ॥७७॥

मन्मात्राश्रयिणो न जातुचिदघग्रस्ता भवेयुः क्वचि-
ज्जाताश्चेत् स्वयमुद्धराम्यहमसावज्ञातदुःखं क्षणात् ।
इत्थं स्वीयजनावनानलसतां सार्वांशिकीं दर्शयन्
श्रीमानुद्धृतवानघोदरगतान् बालान् सवत्सान् प्रभुः ॥ ७८ ॥

असाध्यं तं ज्ञात्वा सुभगबकवृत्त्या[1] प्रभुमसा-
वघोरः[2] सद्योऽघस्तदजगरवृत्त्या[3]ऽऽश्रिततनुः ।
तथाप्यासीद् यत्नो बकवदफलोऽस्यापि तदिदं
स्फुटं यत्सत्येन स्फुरति स न वै कृत्रिमतया ॥ ७९ ॥

ध्वान्तारावुदिते ध्वान्तं नाशमायात्ययत्नतः ।
हरेस्तथाऽखिलाधारे- रुदयादघनाशनम् ॥ ८० ॥

महज्ज्योतिरिति : १०.१२.३३.

प्रभुणाऽघात्मा निरघः कृतस्तदन्तः प्रविश्य योग्यमतः ।
तेजोमयः स समभूदनामरूपः सुरेशविस्मयभूः ॥ ८१ ॥

खेऽवस्थितमिति :

दुष्टानामपि मुक्तिदो निजजन-त्राणव्रत-श्चाप्ययं
सत्योऽहं शपथं करोमि न मनाङ् मन्यध्वमत्रानृतम् ।
सम्बोध्यैवमघासुरोऽखिजनान् ज्योतिः स्वरूपेण तत्
स्पृष्ट्वा विष्णुपदं विवेश भगवत्यानन्दरूपे हरौ ॥ ८२ ॥

बकः शुद्धसत्त्वोऽपि नाऽऽप स्वरूपं
तमोभूरहं ज्योतिरात्माऽप्यभूवम् ।

---

१. कपटवृत्त्या । २. अघम् उरसि यस्य सः । ३. अवधूतवृत्त्या ।

ततो मे जघन्यं तमोऽप्यत्र धन्यं
विचिन्त्यैव लीनो घनश्यामलेऽभूत् ॥ ८३ ॥
प्रभौ मेघस्वरूपेऽस्मिन् सङ्गता मेऽघरूपता।
ताद्रूप्यमाप्नुयादस्मात् कृष्ण एव विवेश सः ॥ ८४ ॥

कथमपि हृदये यश्चिन्तयत्यब्जनाभ-
प्रतिकृतिमिह तस्योच्चैर्गतिर्जायते यत्।
हृदयमविशदीशो यस्य साक्षादघस्य
तदिह किमु विचित्रं तस्य जातं तथेति ॥ ८५ ॥
क्षणमपि सज्जनसङ्गश्चिन्तनमीशस्य सौति फलममलम्।
योगाधिकमिति यदसावघो गतिं प्राप योगिदुरवापाम् ॥ ८६ ॥

ततोऽतिहृष्टा इति : १०.१२.३४.

सर्वेषामविशेषतोऽभिलषिते श्रीशेन सम्पादिते
तत्तोषे नहि हेतुरत्र निखिलारब्धैकरूपा स्तुतिः।
किं त्वेतस्य समर्हणं मुहुरहो स्वस्वाधिकारोचित-
मेवेति स्फुटमास भूर्यघहतौ भिन्नार्हणोल्लेखनात् ॥ ८७ ॥

तदद्भुतेति : १०.१२.३५.

सानन्दमद्भुतश्रीश - प्रसाद - फलभोगिनाम्।
श्रुत्वोदन्तं सतां कस्य न स्याच्चेतसि विस्मयः ॥ ८८ ॥
कृतान्तस्य कृतान्तोऽहममृतानां तथाऽमृतम्।
अघहत्याऽर्भकोद्धृत्या द्वयमेतत् स्फुटीकृतम् ॥ ८९ ॥

भवाह्वान्तः सन्तो विषयविषसंपर्करहिता
ध्रुवं जीवन्मुक्ता रचितकुतुकास्तत्र नितराम्।
भवेयुस्ते यैस्तु प्रतिपदमचिन्त्याच्युतपदं
यदस्मिन् स्पष्टोदाहृतिरहिगता गोपशिशवः ॥ ९० ॥

राजन्नाजगरमिति : १०.१२.३६.

संपाद्याश्वनघत्वमच्युतपदाध्यक्षो भवेद् यो भुवि
जीवन्मुक्तिमुपागतोऽस्य हि भवः शिष्टोऽपि नार्तिप्रदः।

किं चास्मिन् रचिताऽपि केलिरफला दग्धाङ्कुरन्यायतः
स्याद्देवेति विविक्तमार्यवचनं तच्चर्मकेल्युक्तितः ॥ ९१ ॥
यो जीवन्नपि मुक्ततामुपगतः सोऽघेन पुण्येन वा
नो लिप्तो भवतीह लोकवदलं कर्माहृतोऽपि स्वयम् ।
श्रुत्यर्थोऽयमभूत् स्फुटो जगति यद् वृन्दावने क्रीडनं
बालानामघभोगयोगि[1] च तथा श्रीनायकप्रीतिदम् ॥ ९२ ॥
यत्प्रातः शिशुबोधनादिमिषतः कल्पादिसृष्टिक्रमो
यत्तत्क्रीडनकैतवेन सदसज्जीवप्रवृत्तिस्तथा ।
यच्चाघ - ग्रसनाघनिर्दलन - तत्सम्मोचनव्याजतः
पापध्वंसनमृत्युहिंसनमथो तच्चर्मकेलिच्छलात् ॥ ९३ ॥
जीवन्मुक्तिदशेति चेत्यविकलं मायार्भकक्रीडया
श्रीनाथेन दयारसार्द्रमनसा व्यक्तीकृतं स्वाशयम् ।
ज्ञात्वा विस्मितमानसः शुकमुखाच्छंसन् स्विकां धन्यतां
युक्तं तत्पुनरप्यपृच्छदभयां योगस्थितिं तत्क्रमात् ॥ ९४ ॥
(युग्मम्)

ये जाताः श्रीशकृपया सानन्दा निरघावने ।
तेषां तदुत्तरं योगक्षेमार्थविधिरुच्यताम् ॥ ९५ ॥
इत्थं स्मेति : १०.१२.४४.

तत्प्रश्नस्मारितप्राप्त - योगयुक् शुकबोध्यया ।
सूतोक्त्यापि स्फुटं भाति स प्रश्नो योगगोचरः ॥ ९६ ॥
श्रीशकल्पतरु० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

---

१. अघासुरदेहः पापभोगश्च ।

॥ अथ त्रयोदशोऽध्यायः ॥

पूर्वं सृष्टिक्रमोल्लेखाज्जीवन्मुक्तिर्निरूपिता ।
अध्यायेऽस्मिन् योगविधिरुक्तः सोंऽशेन दर्श्यते ॥ १ ॥

सतामयमिति : १०.१३.२.

परस्य पुंसश्चरितं परस्याः संसर्गतो यत्प्रकृतेरुपात्तम् ।
अतोऽत्र युक्तो मुनिना प्रदिष्टा स्त्रिया विटानामिति योपमा सा ॥ २ ॥

शृणुष्वेति : १०.१३.३.

यद्यप्यस्ति निगूढदुर्घटपथो योगप्रकारस्तथा-
प्याख्येयो मतिमद्भिरत्र सततं शिष्याय जिज्ञासवे ।
शास्त्रार्थं यदुवाच भूपतिमृषिः प्रोत्साहनापूर्वकं
तत्रापि प्रतिभाति यो नृपकृतः प्रश्नः स योगार्थकः ॥ ३ ॥
नैवं चेद्राजसाधारणकृतविविधप्रश्नकुक्षिस्थितैक-
प्रश्नोऽसावप्यलं तच्छ्रवणसमसमाधिः कुतोऽभूच्छुकस्य ।
गुह्यत्वं चात्र किं वाऽद्भुततरभगवच्चेष्टितान्तर्गतेऽस्मि-
न्नेवर्षिर्यत्तथोक्त्याऽवददिति सुधियः साधु पश्यन्त्वनीर्ष्यम् ॥४॥

(युग्मम्)

आदौ योगविधिस्ततोऽद्भुतकृतिः सिद्धिस्ततस्तद्बलात्
कार्यं गोकुलरञ्जनं बहुविधान्यादाय रूपाण्यलम् ।
स्वार्थं तत्र च योगसूत्रमननं कर्तव्यमेवं सति
प्राप्तेशाद्यपदः श्रुतीडितगतिः साक्षी स एकस्ततः ॥ ५ ॥
ईदृगर्थक्रमोऽध्याये द्वितीये भाति दृश्यताम् ।
अविस्तरं तदुद्बोधि किञ्चित् किञ्चित् प्रकाश्यते ॥ ६ ॥

(युग्मम्)

लब्ध्वा श्रीशप्रसादं निरुपमसुखदं भर्त्सयित्वाऽन्तकार्हिं
बाह्यान्तर्ध्वंसिताघा भवभुवि विहरन्त्येव ये पुण्यपूर्णाः ।

तेषां श्रीशेन साकं विहरणमुचितं भोग्यभोगोऽपि सौख्या-
देतद् व्याख्यातमत्र व्रजजनशिशुभिः साच्युतारब्धभोज्यैः ॥ ७ ॥

अन्तकाहिहतिताक्ष्यसदक्षै - र्योगवद्भिरमृतादनकामैः ।
हृत्सरः पुलिनमाश्रयणीयं शुद्धसत्त्वलसितं मृदुनादम् ॥ ८ ॥

गोजातानि प्राणसञ्ज्ञीनि कृत्वा
कामं रुद्ध्वा शाद्वले सुप्रदेशे ।
ग्रन्थिं मुक्त्वा यत्ततो योगिभोग्यं
भोक्तव्यं तद्भावितात्मेशरूपैः ॥ ९ ॥

तत्रोत्फुल्ल-हृदब्जकोश-विलसज्ज्योतिर्विलोक्याचिरा-
लुब्धस्वच्छनिजात्मदृग्भिरमलै - रानन्दमग्नैरिह ।
स्वैरं योगिभिराप्तकामितफलैः स्वस्वाधिकारानुगं
तत्तादात्म्यधियैव तद्रससमास्वादो विधेयो मुदा ॥ १० ॥

तदीयहृदयोल्लसज्जलजमध्यवर्ती परो
रमापतिरसावपि प्रकटितात्मलीलाविधिः ।
सहैव गतपातकै-र्निजसमानतामागतै-
र्भुनक्त्यमृतमादरा - दमलयोगविद्धृत्प्रियः ॥ ११ ॥

चिरतर-समाधिमग्ना भवन्ति ये ह्येवमत्र गोजातम् ।
तेषामन्तर्वनसुखलुब्धं भवतीति योगयुङ्मार्गः ॥ १२ ॥

अन्तर्दुश्चरगह्वरे किल परा या धीगुहा तत्परा-
स्तस्मिन्नैच्छिकपद्धतिप्रचलिता गोजा महावृत्तयः ।
जाताश्चेत् तदवश्यमेव भवति ज्योतिः सदा गोचर-
स्तत्रैवेत्यखिलेश्वरोऽपि भगवांस्तत्कर्तुमुत्कण्ठते ॥ १३ ॥

अन्तर्वने बुद्धिगुहाश्रितायां या विस्मृताश्चाखिलपूर्वभावम् ।
ब्रह्मानुसंधानमितीह युक्तं तासां गवां चानुसमाधिभाजाम् ॥१४॥

ग्रन्थेनैतावता प्रोक्तः समाधिः सविकल्पकः ।
अम्भोजन्मेति ग्रन्थेन निर्विकल्पोऽल्पमीर्यते ॥ १५ ॥

उत्फुल्लामलहृत्सरोज - समनुप्राप्तोदयस्तद्गतो
गोजानामवतां च ताः सुखभृतां ब्रह्मानुसंधानकृत्।
यस्तस्मादमलस्थितेर्विगलिता दृग्दृश्यधीरर्थतः
सिद्धैवेति समञ्जसा तदुभयान्तर्धानतः स्वस्थितिः ॥ १६ ॥

दृग्दृश्यत्वधियं विहाय सहसा यो ब्रह्मसंस्थाश्रयो
मार्गोऽसौ विधिपूर्वको निगदितः सोऽनुष्ठितो येन सः।
सर्वात्माऽखिलगोकुलामलक - सद्रूपप्रपञ्चोऽनिशं
सर्वैश्वर्ययुतोऽखिलर्धियुगपीत्येतत् स्फुटार्थं तदा ॥१७॥

नान्दनमवगत्य विधिं नान्दनवासं तथा चिदाकाशे।
युक्तं युक्त इवेशो दधार सर्वात्मकं रूपम् ॥ १८ ॥

पूर्वं ब्रह्मानुसन्धान - लीनवृत्तिर्यदा तदा।
भवत्युपासको-पास्यो-पासनाना-मभिन्नता ॥ १९ ॥

लोके द्रष्टा च दृश्यं चाप्येक एव विभुः सदा।
उभयायितमात्मानं कृत्वा व्यक्तीकृता श्रुतिः ॥ २० ॥

सिद्धे योगविधौ भवन्ति सुलभास्ताश्चाखिलाः सिद्धय-
स्तद्योगान्नहि दुर्घटं किमपि यत्सङ्कल्पमात्रार्थदाः।
स्वं साक्षित्वमलोपि[1] गोकुलरतौ सत्यामपीति प्रभु-
र्नानारूपधरश्च गोकुलरतिर्भूत्वा चकार स्फुटम् ॥ २१ ॥

स्वसिद्धिबलनिर्मितं विविधकार्यजातं मये-
त्यहर्निशमसङ्गितां हृदि निधाय चालोकयेत्।
कदाचिदुदितो भ्रमस्तदुपनुत्तये चिन्तयेत्
पतञ्जलिमतं त्विदं बलनिरीक्षणाद्ध्वनि[2] ॥ २२ ॥

लसत्सिद्ध्युत्कर्षोऽप्यखिलजनवद्गोकुलरतो-
ऽप्यसङ्गः सन्नेव व्यवहरति योऽद्धा स हि विभुः।

१. लोपाभाववत् अलुप्तमिति यावत् २. ध्वनितम्।

स विष्णुः स ब्रह्माद्यनुलसित-मास्तम्बमखिलं
विभूतिस्तस्यैवेत्यल-मभवदेतत् स्फुटमिह ॥ २३ ॥

एवं नाट्यं नाटयन् योगदृष्ट्याऽप्यन्तर्दृष्ट्यालोकिते त्वेक एव।
नित्यानन्दी नित्यतृप्तः परात्मेत्येतत् स्पष्टं ब्रह्मदृष्ट्या बभूव ॥२४॥

अध्यस्ताखिलसृष्टिचिन्तनबलात् सत्तत्त्वमस्यादिभि-
र्वाक्यैश्चोपनिषद्गतै - रविकला - ऽद्वैतस्थिति-र्लभ्यते ।
योगे यद्यपि सैव किन्त्विह ततः सिद्धिप्रभावोऽधिक-
स्तत्तेऽख्याय्यखिलं सुगूढमपि यत्पृष्टं त्वया सादरम् ॥ २५ ॥

कालान्तरकृतं कर्म तत्कालिकमिति स्थितिः ।
योग एवेति विज्ञेयः प्रश्नोत्तरसमन्वयः ॥ २६ ॥

एवं योगोऽत्र बोद्धव्यो दिक्प्रदर्शनदर्शितः ।
प्राप्तक्रमानुरोधेन बीजव्यक्तिर्विभाव्यताम् ॥ २७ ॥

तथाऽघवदनादिति : १०.१३.४.

योऽघोन्मुक्ततनुः प्रलब्धविमलावस्थः स्वभोग्यं तत-
स्तेनात्राभ्यवहार्यमुज्ज्वलरसं श्रीशोक्तिसच्चेतसा ।
तीर्थे एव सदागमे श्रुतिसुख-प्रोद्यद्द्विजाल्या रवे
स्यात्सौख्यं तु ततोऽस्य यौगिकमिति प्रोचेऽच्युतस्तत्स्थलम् ॥२८॥

अत्र भोक्तव्यमिति : १०.१३.६.

नित्यतृप्तोऽप्यहं कुर्वे भक्तानां तृप्तिहेतवे ।
सदाचारोपमाचारमितीशः क्षुद्वचोऽब्रवीत् ॥ २९ ॥

तथेतीति : १०.१३.७.

कृत्वैव सर्वगोजाना-मन्नोदकसुखासिकाम् ।
ततः स्वयमहं भोक्ष्ये भोज्यमेतदधात्स्फुटम् ॥ ३० ॥

कृष्णस्येति : १०.१३.८.

ध्यात्वा स्वाभिमुखं रमेशमनिशं पूर्वं ततश्चार्पितं
कृत्वान्नं सखिभिर्भुनक्ति बहुभिर्योऽस्मिन् स्तुतो बुद्धिमान् ।

---

१. वत्सानां प्राणिनाञ्च । २. सुखस्थितिः ।

भुक्तिः सैव परागमाश्रितपदा नित्याद्यमुक्तोऽप्यसा-
वेवान्यस्त्वघ एव केवलभुगित्याबोधि भुक्तिक्रमात् ॥३१॥

केचित् पुष्पैरिति : १०.१३.९.

यं कश्चिदत्रागमजातमंशं पुमान् गृहीत्वैव सुपुण्यभूमौ ।
भुञ्जीत भोग्यानि सुखेन नानाविधान्यपीत्यध्वनि भुक्तिकेल्या ॥३२॥

बिभ्रद्वेणुमिति : १०.१३.११.

सवेणुसुरसादरो न मम न प्रधान[3]ग्रहो
न शासनदशास्त्रधीरपि तदा यदा मत्प्रियाः ।
मदर्पितनिजोज्ज्वलाखिलरसा भवन्त्यादराद्
भवामि भुवि किं च तद्रसभुगित्यबोधि स्थितेः ॥ ३३ ॥

हविर्भागादपि प्रीत्यै स्वल्पमप्यन्नमादरात् ।
भक्तैरर्पितमित्यासीद् यज्ञभुग्बालकेलिधीः ॥ ३४ ॥

भारतैवमिति : १०.१३.१२.

ये मद्भक्तिरसैकलुब्धमनसस्तेषां कदाचित् सता-
मक्षाणि भ्रमतो दुरन्तविषये मग्नानि जातानि चेत् ।
त्यक्त्वा भोज्यमहं स्वमप्यतिजवात्संशोधयामि स्वतः
तद्भीतिं च निवारयन्निति तथा कृत्वाऽच्युतो दर्शयत् ॥ ३५ ॥

सपाणिकवल इति : १०.१३.१४.

यस्याङ्गुल्योऽखिलाभीष्ट-फलभाजस्तथाशयः[4] ।
भक्ताधिकबलः सोऽहं तद्वशोऽस्मीत्यबोधयत् ॥ ३६ ॥

अस्मत्सुतावनमयं कुरुते सदैवे-
त्यालोच्य गोभिरमृतं स्वमदायि याभिः ।
स्याच्चेदहं तदवनालसधीरिदानीं
कः स्यात्कृतघ्न इह मत्पर इत्यगात् किम् ॥ ३७ ॥

---

१. वृक्षः वेदश्च । २. यज्ञे स इति च्छेदश्च । ३. प्रधान इति ग्रहः ।
४. हस्तः ।

रसनैकतर्पणपरा ये स्युस्तदखिलगवां विषयतृष्णा।
भ्रमणमपि युक्तमैशी[1] परोक्षता चेत्यभूत्स्फुटं तत्र ॥ ३८ ॥

भक्त्यांशयेन[2] सद्भक्तं[3] - भावार्पणमकारि यैः।
कथं न तेषां गो[4]रक्षादीक्षितः स्यामतो ययौ ॥ ३९ ॥

मयि परोक्षपदे विधि[5]वैभवं स्फुरति दर्शितशक्ति न चान्यथा।
सततमत्र यतध्वमतो जना मदपरोक्षकृताविति वेरितम् ॥ ४० ॥

गोजातरक्षणोपेक्षो यदि स्यामवनौ स्थिरम्।
गोकुलत्राणकारीति स्याद्यशः कथमित्यगात् ॥ ४१ ॥

धीरः स एव भुवि शस्यतरः सदैव
गोजातरक्षणचणो विषयेषु यः स्यात्।
आलोचयन्निति स धीरवरार्चिताङ्घ्रि-
रद्धा ययौ विशदयन् हितमार्गमीशः ॥ ४२ ॥

आस्वाद्यापि मदेकभोग्यममृतं दत्तं मया ये पुन-
र्गोजाताकलिताल्पमुग्धविषया जाता यदि प्राणिनः।
तेभ्यो दूरतरो भवाम्यहमिति प्राबोधि गन्त्रा तत-
स्तद्वत्सानयनच्छलाद्भगवता सत्कौतुकं तन्वता ॥ ४३ ॥

योग्यत्वं स्वमलक्षयन्नगणयंस्तत्क्लेशमेते मम
दासा इत्यविभावयन्नपि तिरस्कुर्वन् स्वभोज्यं जवात्।
उक्त्वा यद्गतवानुपारमत मा यूयं स्वभोज्यादिहा-
नेष्ये तानिति सत्सुखच्युतिरसह्या मे इति व्यञ्जितम् ॥ ४४ ॥

विषयासक्तगोजात - वशीकरणहेतवे।
किमागादच्युतो धृत्वा करे कवलमुत्तमम् ॥ ४५ ॥
कथमेकः प्रयातीति तच्छङ्कानुदयाय सः।
सदाशयाधिकवलः सन्नेव किमगात्प्रभुः ॥ ४६ ॥

---

१. ईशसम्बन्धिनी। २. अभिप्रायो हस्तश्च। ३. भजकः अन्नं च। ४. इन्द्रियाणि धेनवश्च। ५. ब्रह्मदेवो दैवञ्च।

सर्वं त्यजामि समये बहुना किं प्रियामपि ।
सदाशयेगतं भक्तं न कदापीत्यगात्तथा ॥ ४७ ॥

अम्भोजन्मजनिरिति : १०.१३.१५.

दुष्टोऽयं बहुपातकी सुररिपुर्नीचस्तमोमात्रभू-
रग्रे जन्मनि दुर्भवो निरयभाग् यस्तं ततो मोचितम् ।
दृष्ट्वा क्रुद्धमनाः सनातनगुरौ तद्गोपवत्साहृतिं
चक्रे तद्धितर्थीकृतां निजलिपिं मन्येऽसहिष्णुर्विधिः ॥ ४८ ॥

त्वया गोगोपानामवनमिह कार्यं यदुपते
मया तद्वत्सानामिति समुचितोऽध्वाऽखिलमतः ।
इति स्वाभिप्रायं विशदयितुमेवेश भवते
ध्रुवं वत्सानामाहृतिमकृत वेधास्तव स्तुतः ॥ ४९ ॥

येनाभवत् सपदि मुक्तिरघस्य तस्य
तच्चिन्तितं नु किमु तेन तदा निजान्तः ।
सम्प्रष्टुमाहरदसावति-मुग्धबुद्धीन्
बालांस्तदन्तरकृतावसतीन् विरञ्चिः ॥ ५० ॥

मन्मुख्यगोजातपरिग्रहस्ते कार्यो विधे यच्चतुराननोऽसि ।
इतीशवेदार्पणवाचमन्तः स्मरन् स युक्तं तदपाजहार

विधिकृतमिति : १०.१३.१७.

विधिरयमिति यः पुरा मयोक्तस्तमिह निषेधपदं कथं नयामि
यदुपतिरिति तत्र धातृकृत्यविदपि ततो विदधे न तन्निषेधम् ॥ ५२ ॥

जाता अमी येऽनघवृत्तयस्ते साधाः पुनः स्युर्विधिलङ्घनेन ।
एवं न वै भाव्यमतो दयालुर्मन्येऽन्वगाद्वत्सविधिं रिरक्षुः ॥ ५३ ॥

प्रभोरकारि पारोक्ष्यं येनैकः स विधिर्बली ।
भाविकृत्येऽखिले तत्र निमित्तं पद्मभूरभूत् ॥ ५४ ॥

---

१. आशयः हस्तश्च । २. अन्नं सेवकश्च ।

चिन्वन्ति यं सुमनसः सुमनोभिरन्तः
सोऽहं चिनोमि विपिने प्रकृतेऽल्पवत्सान् ।
इत्यद्भुताकुलमनाः स सनातनस्तद्-
युक्तं तदा विधिकृतं सममित्यवेदीत् ॥ ५५ ॥

यः पाटच्चरवत् प्रसार्य सहसा मायां त्वदीयानपि
यद्वत्सानहरद्रमेश तदिदं गर्ह्यं सुदक्संसदि ।
त्वं तद्वक्षि विचक्षणो विधिकृतं तत्किं वदामोऽपरं
प्रोक्तो यो महता विधिः स हि विधिर्योऽन्यो निषेधश्च सः ॥५६॥

ततः कृष्ण इति : १०.१३.१८.

तन्मातृपद्मभवचित्तविमोहनं स्याद्
येनाधुना कुतुकिना तु तथा विधेयम् ।
रूपं मयेति समयोचितधी-र्विवेका-
देकोऽप्यभूदुभयरूपधरः परात्मा ॥ ५७ ॥

अत्रत्यानां स्वपित्रर्जितसुकृतमिवाक्षुण्णमस्त्येव पुण्यं
भाव्यं पुत्रात्मनैषामपि सुकृतपरोपाकिनां तन्मयाऽत्र ।
इत्यालोच्यैव जातः सकलसुतमयः श्रीश इत्येव मन्ये
नैवं चेद् धातृनीतानयनमपि कृतं स्वीयशक्त्या न कस्मात् ॥५८॥

कर्तव्यो व्रजबालिकाभिरखिलाभिश्चारु रासः पुरो
मा भूत्तत्र जघन्यमन्यवनितासम्भोगरूपं क्वचित् ।
सञ्चिन्त्यैवमचिन्त्यशक्तिरभवन् मन्येऽब्धिकन्याप्रिय-
स्तत्तन्मन्दिरमुग्ध - तत्तदबलासङ्केत - भर्त्रात्मकः ॥ ५९ ॥

लक्ष्मीकान्तः शेषशाय्यब्धिवासी कस्मादस्मान्संस्मरेद् दीनदीनान् ।
नैवं वाच्यं कैरपीति प्रकामं रूपं चक्रे गोपवत्सानुरूपम् ॥६०॥

यावद्वत्सपेति : १०.१३.१९.

अनेत्रोऽपवित्रोऽपि गात्रेण हीनोऽप्यलं योऽनुरक्तो मदीयाङ्घ्रिभक्तौ ।
स मद्रूप एवेति लोकावगत्यै ध्रुवं तत्तदाकाररूपोऽभवत् सः ॥६१॥

१. सर्वम् ।

नहि विश्वमेव केवलमीशो मयि वर्ततेऽपि तु प्रकटम् ।
सर्वात्माऽप्यस्मीति प्राबोधीशेन तत्तथा कृतितः ॥ ६२ ॥

चिज्जडरूपोऽप्यहमिह लोकेष्वेको न वस्तु परमस्ति ।
आतृणरूपाकलितान्मन्ये विभुना व्यबोधि निजरूपात् ॥ ६३ ॥

तत्तदात्मेति : १०.१३.२१.

आत्मैक एव सुकृतस्य हि तारतम्या-
न्नानाशरीरमनुविश्य कृताभिमानः ।
पार्थक्यमेत्य लघुलोकदशेत्यनेन
तत्तद्गृहाभिमतवृत्तितया-ऽन्वबोधि ॥ ६४ ॥

तन्मातर इति : १०.१३.२२.

एतत्पुण्यफलं प्रदातुमधुना यः पुत्रभावो मया-
ऽऽलम्भ्येषोऽपरिपूर्ण एव भविता तत्स्तन्यपानं विना ।
आलोच्याखिलविश्वकृत्प्रभुरसावुत्पादयामास तत्-
स्तन्यं नूनमिहाऽन्यथा नहि पयोभूतिप्रसक्तिस्तदा ॥ ६५ ॥

योऽत्रामृतं दिशति योगिमुनीश्वरेभ्यो
यः सद्रसो रसमयः सुरसालमान्यः ।
तं चात्मवत्समयमीशमपाययन् या-
स्तत्साधुभाग्यगरिमा भुवने हि तासाम् ॥ ६६ ॥

सायं गत इति : १०.१३.२३.

सर्वोऽप्ययं कुतुकनिर्मितमद्विलासो
मायाकृतोऽस्ति यदतः सुषमाकृदेषः ।
मायाविमोहितधियां भविता न तत्त्व-
ज्ञानामिति प्रभुरगान्नियमेन रात्रौ ॥ ६७ ॥

तादृग्रूपेशमुद्दिश्य यावत्कृत्यकृतो जनान् ।
अन्वगच्छच्छ्रीश इव यत्करोषीति तत्स्मृतिः ॥ ६८ ॥

वर्षमिति : १०.१२.२७.

यावत्क्रीडासुखं ग्राह्यं मया गोकुलवासिना।
इति सङ्कल्पसिद्धार्थश्चिक्रीडाब्दमसौ मुदा ॥ ६९ ॥

स राम इति : १०.१३.२८.

विना योगं न तादृक् स्याद् ब्रह्माज्ञाननिराकृतिः।
संयोगः शिशुवत्सानामपीत्यासीत् स रामयुक् ॥ ७० ॥

तत इति : १०.१३.२९.

यत्रेशमय्यो गोजातवृत्तयस्तत्र तद्गवाम्।
आसक्तिरर्थतः सिद्धेत्यासीद् गोद्वारतः स्फुटम् ॥ ७१ ॥

गोपा इति : १०.१३.३२.

निःसीमप्रेमभूरात्मा तत्प्रीत्या त्वपरं प्रियम्।
दुर्गमुल्लङ्घ्य यास्यद्भिर्गोगोपैरिति दर्शितम् ॥ ७२ ॥

केयमिति : १०.१३.३७.

मायाऽपाकरणे न योगविभवो नो वा तपः कारणं
किं त्वेकं तवपादपद्मशरणीभावं वदामो वयम्।
यत्तादृक् स्थितिमानपि स्फुटमसौ रामः स्वमोहं तदा
चिच्छेदाशु भवन्तमेव शरणं प्राप्य प्रभो तद्वने ॥ ७३ ॥

कर्ता गोकुलमद्य वत्सरमितं मायां विवृण्वन् स्विका-
मेतत्तत्त्वविकासि वत्सरहितं ज्ञात्वेत्यजस्याशयम्।
तत्प्रीत्यै भगवंस्तदा त्वमकरोस्तत्तादृगेवेति य-
न्माया तस्य तथैव वत्स[1]रहितैवासीदिदं साध्विति ॥ ७४ ॥

तावदिति : १०.१३.४०

बहुतरसमये गतेऽपि कालो लव इति भाति हि योगनिद्रयोश्च।
तरतमभवनं द्वयोरिहाद्ये विभुपददर्शनमन्तिमे तु तन्न ॥७५॥

---

१. संवत्सरो वत्स इति च्छेदश्च।

सत्याः के इति : १०.१३.४३.

इमे वेमे सत्याः स पशुपशुपा इत्ययमभूद्
भ्रमो धातुः पूर्वं तदनु किमिमे वाऽथ किमहम् ।
विलोक्याजोपास्यान् पृथगिह रमेशानिति मतिः
ततोऽयं को वेत्याकलितमवनावेकमखिलम् ॥ ७६ ॥

एवमेव प्रपञ्चोऽपि विचाराच्चिन्तितो यदि ।
तदा सदाऽद्वैतरूपापरोक्षमिति लक्ष्यताम् ॥ ७७ ॥ (युग्मम्)

पूर्वं वत्सप वत्सरूपधृदथो साजाश्चतुर्बाहवः
सर्वेऽपीत्यलमेक इत्यनुपदं त्रेधाऽऽत्मसंदर्शनात् ।
आत्माऽसङ्ग्यकलस्त्र्यवस्थितिजगत्साक्षीति विज्ञापितो
मन्ये तत्त्वविचारदृष्टिविधिरप्यस्मै च लोकाय च ॥ ७८ ॥

सपाणिकवलमिति : १०.१३.६१.

कार्यान्तरनिमग्नोऽपि न स्वकान् विस्मराम्यहम् ।
दयाब्धिर्दर्शयन्नेवमासीत् पूर्ववदच्युतः ॥ ७९ ॥

स्वाविद्ययैव निखिलो भ्रमतीह लोको
मायाकुलं कमपि वा न करोति देवः ।
नाभूत् स्फुटं किमिदमत्र यदब्जयोनिः
स्वाज्ञानतः स्वयमगाद्भ्रममुत्कटं सः ॥ ८० ॥

अविज्ञायाल्पत्वं निजमलघुगर्वेण यतते
परीक्षार्थं कोऽपि प्रकटमहसोऽन्यस्य महतः ।
तदा तस्यासीमो विधिवदपमानः प्रभवति
प्रमाणं धातैवाद्भुतविभुपरीक्षोद्यतमतिः ॥ ८१ ॥

सत्सेवनं साधुफलं प्रसूते नात्यद्भुतं त्वद्भुतमेतदेव ।
छले प्रवृत्तोऽपि विभोर्विधाता ददर्श यत्तात्त्विकविष्णुरूपम् ॥८२॥

दृष्ट्वेति : १०.१३.६२.

तदन्तर्धानतः पूर्वं शून्यत्वात् खस्थितो विधिः ।
युक्तं रूपं वीक्ष्य विष्णोरथासीत् स नखाश्रितः ॥ ८३ ॥

आर्द्रापराधमपि दण्ड्यमुदीक्ष्य मां वै
दण्डं दयानिधिरुदारमना न कुर्यात् ।
जानन्निति स्वयमसौ तदघापनुत्यै
दण्डप्रणामसहितः पदमाललम्बे ॥ ८४ ॥

चतुर्भिः स्तूयसे वेदैस्त्वमेवेति विबोधयन् ।
विधिस्तावद्भिरात्मीयैरस्पृशन् मुकुटैः पदम् ॥ ८५ ॥

तज्जलैरेव तत्पूजा कृताऽप्यजनि तन्मुदे ।
नूत्नैः कैमुत्यतो भूयादित्यानन्दाश्रुणाऽकरोत् ॥ ८६ ॥

गर्वस्थितेरप्यगर्व - स्थिति रत्यन्तशोभिनी ।
यद्धाता खस्थितः पूर्वं ततोऽजनि सुखस्थितः ॥ ८७ ॥

श्रीशकल्पतरु० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

---

१. आकाशः शून्यं च ।

।। अथ चतुर्दशोऽध्यायः ।।

तत्तादृग्योगसिद्धस्थितिसहजफलोद्बुद्धसिद्धिप्रभाव-
प्रख्यातानन्तरूपा-कलनसमुदिताद्वैत - सद्ब्रह्मभावः ।
पश्यन्स्वात्मानमित्थं गुणमथ च मुहुर्वर्णयन् श्रौतवर्णै-
रेवं योगी कृतार्थस्थितिरतनुसुखं गोकुले क्रीडतीह ॥ १ ॥

इत्याद्यनेकाद्भुतकृत्यजाता योगस्थितौ ब्रह्मसुखानुभूतिः ।
सद्भक्तिसौलभ्यपदेति बोध्या तृतीयकाध्यायविवेकतोऽस्मात् ॥२ ॥

हैरण्यगर्भमज्ञान - मनेकाद्भुतकल्पकम् ।
एवमादर्श्यतस्तत्त्वज्ञानं तत्त्वविचारणात् ॥ ३ ॥

विश्वव्याप्तः सुखात्मा खमिव तडिदिव प्रोल्लसन्मुख्यभूतो
गुञ्जावद्रक्तिमाक्तो जगदुदयमुखे स्रग्वदाधारभूतः ।
भूषावद् द्योतमानः पशुपमुखसुरोत्पादको निर्मलात्मा
यस्तं वन्दे रमेशं सगुणमहमिहेत्याद्यपद्यार्थ एषः ॥ ४ ॥

निष्कर्मताश्रयतुरीयपदं स्वरूपं
लीलात्तकर्म - गुणकारकमीदृगर्थात् ।
नौमीड्य ते इति चतुर्थ्यभिधानयोगाद्
युक्ता विधि[1]स्तुतिरियं श्रुतिबोधितार्था ॥ ५ ॥

श्रौतः स्तोत्रप्रकारः प्रतिपदममलो योगपक्षे वलक्षे
संलक्ष्यो लब्धवर्णैरविकलमतिभि - र्दर्शितब्रह्मभावः ।
प्रक्रान्तोदात्तवस्तु-प्रथितरसकथाभङ्गभीत्या न तादृग्
व्याख्यातोऽर्थो मयाऽसौ सगुणहरिगुणोल्लासिसन्मानसेन ॥६॥

नौमीड्येति : १०.१४.१.

यद्गुञ्जाभरणं घनच्छविलसत्पिच्छातिसच्छादितो-
त्तंसं वेत्रविषाण-भूषणपरिष्वक्तांस-पीताम्बरम् ।

---

१. ब्रह्मा ।

सालग्रास - सवेणु - पाणियुगलं वन्यस्रगत्युज्ज्वलं
तद्रूपं भवता प्रदर्श्य हि विभो सत्यं वयं वञ्चिताः ॥ ७ ॥

अस्यापीति : १०.१४.२.

यद्वस्तु प्रथितं यदर्थमखिलं तद्वेत्ति सर्वांशतः
सोऽस्मिन्नेवमनन्त सत्यपि ममेदानींतनाज्ञानता ।
रूपेऽस्मिन् मदनुग्रहोद्यतपदेऽप्यद्यासयत्तत्त्वयि
सद्रूपे त्वलमित्यवेदि च मदज्ञानं मदज्ञानजम् ॥ ८ ॥

स्वाज्ञानं मयि ते प्रकल्प्य कवयस्तत्तात्त्विकज्ञे लिख-
न्त्यर्थं[1] कोऽ[2]पि न वेत्ति तत्त्वत इति श्लेषेण वर्णावलिम् ।
जाने सत्यमियत्तया न भवतो माहात्म्यमीदृक्स्थितेः,
तत्त्वत्सद्यशसां तदीयवचसा - मत्रावकाशोऽजनि ॥९॥

ज्ञाने प्रयासमिति : १०.१४.३.

येषां यशोऽस्यनिशमीश समग्रकृत्ये
येभ्यः सुखं दिशसि मत्प्रमुखैरलभ्यम् ।
तैर्वज्रसारसदृशः सुजनैः प्रयासो
ज्ञाने कुतोऽधिगतपूर्णसुखैर्विधेयः ॥ १० ॥

मित्राणि मा विरमताशनतोऽहमेव
वत्सानिहैव भवतां द्रुतमानयामि ।
इत्यक्षरस्नुत - सुधारसपूर्णकर्णै-
र्गोपार्भकैः किमजितोऽपि जितोऽसि न त्वम् ॥ ११ ॥

श्रेयः सृतिमिति : १०.१४.४.

श्रीगङ्गावदनन्तभूमिरुचिरा शश्वच्छिवोल्लासिनी
यावद्भक्तिझरी सुरासुरनुता तां ये विहाय भ्रमात् ।
धीवापीं श्रुतिमात्रमञ्जुलपदामज्ञातमार्गक्रमां
सञ्चिन्वन्ति गुहागतां श्रमफलास्ते ह्यत्र कः संशयः ॥१२॥

---

१. आकाश. विष्णु श्च ।

श्रीमद्भक्तिसुबोधयोस्तव पदाम्भोज - प्रसादोदये
स्वोत्कृष्टत्व - विवादकाग्रहजुषो - स्तद्वादनिर्णायकाः ।
सन्त्याद्ये बहुसाक्षिणः सुमनसस्त्वन्त्येऽहमेकः प्रभो
प्रागासं प्रकृते तु भक्त्यनुभवात्तैर्निर्जितोऽहं स्फुटम् ॥१३॥

तत्साक्षिप्रथिता विवादरहिता भक्तिर्यदि प्रेष्ठकृत्
तत्किं तामपहाय केचिदनिशं बोधोदयोद्योगिनः ।
बीजं तस्य तु सिद्धमेव भगवन्नङ्गीकृतस्य स्फुटं
त्यागो दूषणमित्यनन्यशरणास्त्वां ते तथोपासते ॥ १४ ॥
(युग्मम्)

अनादृत्य श्रेयःसृजममलभक्तिं तव कृत-
प्रयत्नो यो ज्ञप्त्यै श्रमफलभुगेवेत्यथ च यः ।
तदेकासक्तोऽसावधिगत-समष्टिश्च भवती-
त्यहं जातोऽत्रैवोभयमत-सदर्थैककथकः ॥ १५ ॥

श्रोतव्यं श्रुतिवाक्यतश्च गुरुतो मन्तव्यमन्तस्ततो
ध्येयं स्यादपरोक्षमित्युपनिषत्तान्वञ्चयत्वन्वहम् ।
आगोपाङ्गन-मा च पण्डितमभीष्टार्थप्रदं सुन्दरं
रूपं नेदमलोचि लोचनचरं यैस्ते दयाम्भोनिधे ॥ १६ ॥

गुणात्मन इति : १०.१४.७.

अब्धेः पानमिलाखिलाकलनमप्यन्यत्रिलोकीजनि-
र्वायुः स्तम्भनमन्तरिक्षगणनं चन्द्रार्कभस्तम्भनम् ।
क्वापि क्वापि विभो श्रुतं भुवि परं त्वद्यापि नैतत्कचित्
कृत्स्नत्वद्गुणवर्णनं यदमुकेनाकारि सर्वांशतः ॥ १७ ॥

पश्येति : १०.१४.९.

ज्येष्ठोऽस्मिन् भुवने प्रजापतिरिति प्रख्यातिमापादितो
लोकैरस्मि कथं सदाऽखिलगुरौ ज्येष्ठे प्रभौ जाग्रति ।
जातस्तस्य विनिर्णयोऽद्य न परोऽस्त्यज्ञानवृद्धोऽवनौ
मत्तुल्यो यदिहाल्पगोपशिशुभि-र्ज्ञातं न तज्ज्ञातवान् ॥ १८ ॥

अतिवृद्धवया भ्रान्तो भवतीति जनश्रुतिः ।
यथार्थाऽद्य मयि श्रीश जाता जनपितामहे ॥ १९ ॥

अदृष्टपूर्वोऽयमभून्ममभ्रमश्छलप्रवृत्तिस्त्वयि यत्प्रभावतः ।
जगज्जनादृष्टविदाऽप्यहो मया नाशाय्यदृष्टं निजमित्यदोऽद्भुतम् ॥२०॥

अर्चिः स्वदृष्ट्या त्वभिमानभावं वहत्वलं भिन्नधिया प्रकाशे ।
कार्यात्महेत्वात्मतया स्थितस्य वह्नेर्दृशीशास्ति हि नाभिमानः ॥२१॥

अतः क्षमस्वेति : १०.१४.१०.

अत्यल्पमुद्गतरजोऽक्ष्णि यदि प्रविष्टं
स्पष्टं करोति पुरुषं सहसाऽन्धमीशः ।
दुर्धर्षमर्षण - रजोमयचक्षुषो मे
नान्धत्वमद्भुतमितीह कृतं क्षमस्व ॥ २२ ॥

दुर्वासस्[1]स्थिरादृता च शुचयो हंसा[2] विमाने[3] कृताः,
दुर्वर्णा[4]चलसद्रुचिर्बहुसुरोल्लासस्पृहा[5] सर्वदा ।
किं वैतैर्बहुपातकैरहमहो मोहं बलात् प्रापितः
किं वै तैर्बहुपुण्यदैस्तव कृपापर्याप्तिपात्रीकृतः ॥ २३ ॥

क्वाहमिति : १०.१४.११.

अनार्यकार्यं कथमाचरस्त्विदं सदार्यवर्योऽपि मयीति मा वद ।
तथा भवत्वेकपिशाचयोगतोऽप्यनेकभूताकलितस्त्वहं प्रभो ॥२४॥

अनन्तकोटिब्रह्माण्डभाण्डीभूतोदरस्य ते ।
आगोऽणुमात्रमेतन्मे भारकृन्न तवाच्युत ॥ २५ ॥

उत्क्षेपणमिति : १०.१४.१२.

वितस्तिमितिकोदरस्थनिजबालपादाहति-
र्न मातुरिहमन्तवे भवति नापि दुःखाय च ।

---

१. दुष्टवासः ऋषिश्च । २. निस्पृहाः पक्षिविशेषाश्च । ३. अपमाने वाहने च । ४. दुष्टवर्णाः रजताचलश्च । ५. मदिरा देवाश्च ।

अलं सदय चिन्तया मदपराधराशेर्यतो
विभुस्त्वमसि विश्रुतो भुवि च सत्यमाता मम ॥ २६ ॥

जगदिति : १०.१४.१३.

हेतावपूर्णे जनिरप्यपूर्णा कार्यस्य सिद्धेति ममापि नालम् ।
हेतुस्तदासीदिति युक्तमेव त्वद्वीक्षणापूर्णदृगस्मि जातः ॥२७॥

नारायण इति : १०.१४.१४.

आजन्मोदयमास मय्यनुसृतो मायाप्रपञ्चस्त्वयं
तत्कालं बत तत्र तत्र हि ममाप्यासीच्च मोहो महान् ।
संहृत्यापि पुनः क्षणेन करुणादृष्ट्या प्रसादोन्मुखः
तत्र त्वं भवसीति नूतनगिरा किं वाऽद्य संप्रार्थये ॥ २८ ॥

जातो यद्यपि पुत्रपौत्रजनको विश्वश्च मान्योऽखिलैः,
तत्तातस्तु तथापि गर्भशिशुवत् पश्यत्यलं पाति च ।
एतच्छ्रावणमासपूर्वमधुना त्वद्दृष्टिमागःसहां
संवीक्ष्याम्बुजनाभ तावकसुतो जातस्तदर्थान्वयी ॥ २९ ॥

अत्रैवेति : १०.१४.१५.

मायाऽपाकृतिकारिणीह भवता श्रीशावतारेऽप्यहो
यन्मायां स्वमुखे प्रदर्श्य जननी निर्मन्तुकं मोहिता ।
तत्प्रायः प्रतिभाति कौतुकदृशः क्रीडेदृगेवास्ति ते
मन्मन्तूदितमीदृशं फलमिति प्राग्राहि चित्तेन मे ॥ ३० ॥

सुरेष्विति : १०.१४.२०.

मात्स्यं रूपमलोकि काच्छपमपि क्रौडं च काण्ठीरवं
ब्राह्मे चादितिरेणुकातनुभवे रामीयमप्युत्तमम् ।
अन्यान्यप्यभितः परन्तु न पुरा कापीदृगैक्षि प्रभो
त्वद्रूपं स्वबलाविलासचतुरं बालात्तलीलं च सत् ॥ ३१ ॥

---

१. न पूर्णा: कमलदण्डश्च । २. वामन-परशुरामरूपे ।

को वेत्तीति : १०.१४.२१.

इयानेव भूयान् प्रसादो मयीश
त्वयाकारि येनाद्य लीलास्तवेमाः ।
समालोकिता नान्यथा कोऽपि शक्तः
पुरावाऽऽस नाग्रेऽपि नाद्यापि भूमन् ॥ ३२ ॥

तदस्त्वति : १०.१४.३०.

भूभार-क्षपणाय शेषशयनो नारायणोऽयं स्वयं
यद्भूयोऽवतरिष्यतीह धरणौ तत्तत्प्रियार्थं सुराः ।
यूयं यात सयोषितोऽचिरमिति प्राघोषयन्नप्यलं
मोहान्नाभवमंशभागहमहो धिङ् मां हितत्यागिनम् ॥ ३३ ॥

धिग् ज्ञानं मम नित्यवेदपठनं धिक् सत्यलोकस्थितिं
वृद्धत्वं वयसोऽपि धिक् च धिगिमां सर्वज्ञताहङ्कृतिम् ।
स्त्रीबालैरनुभूयतेऽक्षिभिरहो त्वद्रूपमेतद्वरं
येनावैक्षि मया न जातु सकृदप्यर्वागितः सौख्यदम् ॥ ३४ ॥

अहो भाग्यमिति : १०.१४.३२.

धन्यं तत्किल गोकुलं च तदधिष्ठात्र्यश्च ता देवता
धन्यास्ते तरवस्तदेकसुखदा धन्याश्च धन्याश्च ते ।
नित्यं यैरखिलैस्त्वदर्पित-भवव्यापार-संभारकैः
सन्मित्रत्वपदं प्रभुः स्वयमसावानायि संयोगतः ॥ ३५ ॥

तासामुत्कृष्टता भाग्यमसीममिति किं ब्रवे ।
सर्वेषामपि नः सर्वं याभिः पुण्यमधः कृतम् ॥ ३६ ॥

यस्मात्सुखं निरुपमं स्पृहयन्ति धन्या
यं वर्णयन्ति निगमाः सुखरूपमस्मिन् ।
स त्वं प्रभो प्रतिदिनं सुखमीहसे यद्
येभ्यस्ततः स्फुटमिमे न किमीश धन्याः ॥ ३७ ॥

श्रीशाऽम्भोम्यहमेष सृष्टिजनकः शर्वादिदेवेडितो-
प्येषां त्वत्पदरागिणां पदरजःसाम्यं न रम्यं यतः ।
तस्मादार्थिकमेव सिद्धममलैरेतैः सुभाग्यास्पदैः-
रानन्दप्रदपुण्यलोकरुचिराऽप्यज्ञस्त्रिलोकी जिता ॥ ३८ ॥

तमश्छेदकं भाग्यमह्नोऽर्क एवं ध्रुवं भात्यहो भाग्यमेषामपि त्वम् ।
यदज्ञानबन्धं निरस्यैव मित्रीकृतो येन निर्यत्नमानन्दमूर्तिः ३९ ॥

यत्स्वैरप्रपदप्रपातजनित - स्पर्शाङ्घ्रवत्यूर्ध्वगो-
ऽत्यल्पो रेणुरपीह यस्तृणकणस्तद्योगतो वा विभो ।
एतावेव वयं न वर्णयितुमप्यस्मिन्नलं किं पुनः
प्रेमालिङ्गनरञ्जितांश्च भवता गोगोपगोपीशिशून् ॥ ४० ॥

तद्भूरिभाग्यमिति : १०.१४.३४.

अत्रत्येषु रजःसितोपलशिला-शैलादिपूर्वीरुहा-
मल्पीयस्तृणवल्लरीषु यदि वा पक्ष्यादितिर्यक्षु वा ।
एतेष्वन्यतमं जनुर्दिश तथा श्रीशानिशं प्रार्थये
साष्टाङ्गं प्रणिपत्य येन भविता त्वत्पादयोगः सदा ॥ ४१ ॥

त्वन्नाभिपद्मादहमासमीश त्वत्पादपद्मोदित एष रेणुः ।
सोदर्यसङ्गस्पृहयालुचेतो वस्तुं तदत्रेच्छति सावकाशम् ॥ ४२ ॥

नानासत्त्वनिषेवितं शिवकरं सूर्याश्रितं निस्तमो
भूयोऽनन्तपदानुगामि विलसद्गोभूषितं तत्सुखम् ।
दृष्ट्वा माधव सर्वतोमुखगति प्रोद्भूतमेतद्व्रज-
स्तत्तुल्यां स्थितिमाकलय्य च निजां मन्येऽतिधन्यं निजम् ॥४३॥

तावदिति : १०.१४.३६.

मुष्णन्ति प्रसभं प्रविश्य हृदये कामादिपाटच्चराः
सर्वस्वं ननु तावदेव जठरावासोऽपि दुःखप्रदः ।
मोहाऽहं-ममतात्मकोऽपि निगडः स्यात्तस्य तावद्भवे
यावत्कृष्ण कृपां विधाय भवता स्वत्वेन नाङ्गीकृतः ॥ ४४ ॥

कृता मन्तुक्षान्ति - र्द्विषदपहृति-श्लाघविहतिः
दुरुन्नेयं मायाऽऽवरणमपि नीतं लयमिदम् ।
परात्मेक्षालाभः सुखमविकलं चाप्यधिगतं
न चेहेऽन्यत् किञ्चित्सदय तव पादाब्जभजनात् ॥४५॥

पुंसां सर्वजनानुरञ्जकगुणप्रोल्लासितेनापि चेद्-
आत्मेष्टोऽन्यगतो गुणो लघुरपि स्वीकार्य एवादरात् ।
युक्तं चैतदसौ यतोऽखिलरजः साम्राज्यलक्ष्मीरपि
ब्रह्मा तत्पदरेणुसंग्रहविधौ साकाङ्क्षचित्तोऽभवत् ॥ ४६ ॥

ज्येष्ठो विधिर्लोकदृशा कनिष्ठा गोपालबाला व्रजवासिनश्च ।
श्रीशाङ्घ्रिसेवासुखतारतम्ये व्यत्यस्तभावो नहि कस्य मान्यः ॥४७॥

वत्सानस्य करोमि मोहकलितान् सर्वानपीति त्वया
धातश्चिन्तयता न चिन्तितमिदं यद्वत्सरूपोऽप्यहम् ।
तत्त्वं स्वोक्तित एव मोहितमतिर्जातोऽस्यलं नो मया-
ऽकारीत्यर्थमसूचयत् कमलजं मन्येऽब्रुवन्नेव सः ॥४८॥

यन्मायाकलिला बभूवुरखिलाः पालाः सवत्सा विधेः
तस्याद्यैव सकाशतोऽपहरता निःशेषमाया मया ।
स्वातन्त्र्येण किमर्थमर्थनमितः कार्यं स चानीयतां
वर्गो मत्सुहृदामिति प्रभुरुदासीनस्तदाऽऽसीन्मुदा ॥४९॥

तत इति : १०.१४.४२.

विना ब्रह्मानुसन्धानोपरतिं नैति लौकिकीम् ।
दृष्टिं योगीत्यजे याते युक्तं तत्तादृगीक्षणम् ॥ ५० ॥

ऊचुरिति : १०.१४.४५.

गोजातानि स्वस्तिमन्ति प्रसादा-
द्यस्य त्वां ते यो विहायोपभुङ्क्ते ।
स श्रीनाथास्मिन् कृतघ्नादिमो यत्
तत्त्वं भुङ्क्ष्व त्वत्स्पशान् भोजयास्मान् ॥ ५१ ॥

तनो हसन्निति : १०.१४.४६.

अहो विस्मृतिकृच्छक्तिर्मायाया मतिशायिनी ।
मुन्युक्तानुभवादद्य मयैक्षीति जहास सः ॥ ५२ ॥

मद्दत्तभोग्यापहृतौ शक्तिर्नहि विधेरपि ।
तदा तदन्नं तैः साकं भुञ्जतेशेन बोधितम् ॥ ५३ ॥

निष्फलाद्य स्थितिस्तेषामपि गोकुलवासिनाम् ।
ये मया रक्षिता इत्यबोध्यघत्वकप्रदर्शनात् ॥ ५४ ॥

बर्हप्रसूनेति : १०.१४,४७.

मोचयित्वा सवत्सांस्तान् द्विविधाजगर[1]ग्रहात् ।
कृतकृत्यमिवात्मानं मन्वानस्तादृगाययौ ॥ ५५ ॥

यथा निर्गमनं प्रातर्व्रजादासीत् पुरा मम ।
प्रवेशोऽपि पुनस्तादृगन्वयार्थं तथा ययौ ॥ ५६ ॥

प्राक् तु सर्वस्वरूपेण संप्रति स्वस्वरूपतः ।
गोष्ठे प्रवेश इत्यर्थं ध्वनयंस्तादृगाययौ ॥ ५७ ॥

अन्तराले गतः कालो युक्तं स च न गोचरः ।
तेषां ब्रह्मानुसन्धानभाजामद्येति तद्वचः ॥ ५८ ॥

सर्वेषामिति : १०.१४.५०.

आत्मप्रीत्यै प्रियं सर्वमिति ते जानतः श्रुतिम् ।
कृष्णं च परमात्मानं कः प्रश्नः किमुवोत्तरम् ॥ ५९ ॥

यत्कौमारइति : १०.१४.५९.

कौमार आचरेदेवं प्रह्लादोक्तिमनुस्मरन् ।
युक्तं कौमार एवेदृक् क्रीडाकृद्भगवानभूत् ॥ ६० ॥

योगज्ञानपदातिशायिचरितं भक्तिप्रवाहं स्फुटं
यश्चक्रे व्रजबालकेलिकुतुकी लोकेषु सर्वेष्वपि ।

---

१. ब्रह्मकर्तृकगलग्रहात् सर्पकृतग्रहाच्च ।

सोऽस्मान्पातु रमापतिर्निजजनत्राणात्तदीक्षः सदे-
त्यालोच्योऽत्र समन्वयो निगदितस्त्र्यध्याय्युपात्तो बुधैः ॥ ६१ ॥

एवमिति : १०.१४.६१.

कौमारैरेव कौमारं विहारैर्जहतुर्व्रजे ।
इत्युक्त्या कर्मनिर्हारः कर्मणेत्यपि बोधितम् ॥ ६२ ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

॥ अथ पञ्चदशोऽध्यायः ॥

ततश्चेति : १०.१५.१.

तादृग् गवा[1]वनमिहाऽऽत्मदृशा विधेयं
स्यात्संभ्रमो न खलपं[2]द्धतिसाध्वसं च ।
तारोदिता-ऽतं[3]नुरसग्रहणस्पृहा चे-
त्यर्थं प्रभुर्विशदयन् भृशमास गोपः ॥ १ ॥

भूत्वाऽनन्तगं[4]वावनैक - रसिकस्यार्कस्य वंशे पुरा
यद्गोत्रा[5]णमकारि चित्रमिह किं का वाऽन्वयोत्कृष्टता ।
इत्यावेशविशेष - जुष्टहृदयो मन्येऽन्वयोत्कृष्टतां
प्रेप्सुः क्षिप्रमिहाचकाङ्क्ष भगवान् निःसंख्यगोपालनम् ॥२॥

मत्पालनं हृदि निधाय धृतावतारो
यद्यप्यथापि कथमत्र भवेन्न जाने ।
इत्यप्रगल्भ - कुं[6]विशङ्कित - मार्जनाय
नाना गवावनमधात् प्रथयन्स्वशक्तिम् ॥ ३ ॥

दुर्दैत्यनाशनविधा - वुपयोगिरूपं
स्याद्यादृशं विपिनसीम्नि स तादृगासीत् ।
तत्तद्वयो विलसतो व्रज एव कार्य-
मेतत्स्फुटं व्रजवयः कथनाद्विभाति ॥ ४ ॥

पशुपतिपदवाच्यो भासतेऽत्र त्रिनेत्रो
भुवि तदनुमतत्वं नाम तत्कार्ययोगः ।
ध्वनितमिदमिहैवं गोप - गोत्राणकर्ता
खलहतिमतिरासीत्तत्प्रभृत्यच्युतो यत् ॥ ५ ॥

---

१. इन्द्रियावनम् । २. मार्गः । ३. ब्रह्मरसः । ४. किरणावनम् ।
५. भूमिः । ६. पृथ्वीः ।

वृन्दावनं तदनघं हि पुराऽघहत्या
सञ्जातमित्यलमवेक्ष्य रमाधवोऽसौ ।
पुण्यास्पदं निजपदैरकरोत् तदीडयं
युक्तं च पुण्यद - मघघ्न - मिहैशवर्त्म ॥ ६ ॥

तदिति : १०.१५.२.

विना निजयशः स्तुतिं भवति नैव वीर्योदया-
भिवृद्धिरिह शूरसत्कुलजनैरपीति प्रभुः ।
तदद्य सबलः स तैर्निजयशो गृणद्भिर्वृतः
सुमङ्गलरवोन्मुखो वनमगात् खलध्वस्तये ॥ ७ ॥

वने लसन्तं प्रसमीक्ष्य माधवमनन्तशाखागमबोधितागमम् ।
स्वतुल्यमेवात्मविभूतिवैभवं जानन् ययौ तद्विपिनं स माधवः ॥ ८ ॥

तन्मञ्जिवति : १०.१५.३.

तत्तच्छ्रुत्युपपादिता-ऽतनुफल-प्राग्वासनापुष्पिते-
प्यञ्जोमञ्जुविचारभाजिविषयोल्लासावगाहिन्यपि ।
सानन्दं विहरामि तत्र हृदि यत्सत्सत्कृतावानतं
भूयादेवमबोधि तादृशि तरुप्रान्ते च रन्त्रा[1] स्वयम् ॥ ९ ॥

मामुद्दिश्य न चेदपीह विहितं कर्मागमख्यातिभिः
प्रोद्यद्भक्तिफलै-र्विचारहृदयै-र्भूसंभवैः सन्नरैः ।
स्वीकुर्यामहमेव तन्निजधिया सर्वं तथाप्यादरा-
न्नित्यानन्तपदप्रदर्शकतयेत्याधात् स्फुटार्थं प्रभुः ॥ १० ॥

अग्रजमिति : १०.१५.४.

नित्यानन्तपद[2]स्पृष्टशिरसस्तान् विभाव्य सः ।
युक्तमेवाच्युतोऽनन्तं[3] प्रोचे तच्छुभदस्थितिम् ॥ ११ ॥

सर्वाग्रस्य ममैव सर्वविषयेष्वग्र्याधिकारोऽस्त्यथा-
प्यद्यास्मिन् हि मदर्पिता विजयते रामे मदीयाग्र्यता ।

१. रममाणेन । २. आकाशः । ३. बलरामम् ।

तस्मात् तत्कृतसत्कृतिग्रहणकृत् संप्रत्यसौ नाहमि-
त्यालोच्यैव तमच्युतोऽग्रजमिति प्रोचे प्रजेशाग्रणीः ॥ १२ ॥

अहो इति : १०.१५.५.

भो राम यस्त्वमनिशं विगतान्यकृत्यो
यन्मातरं वहसि मूर्ध्नि भरस्खलन्तीम् ।
प्राप्तं तमन्तिकमवेक्ष्य भवन्तमेते
वृक्षा नमन्त्युचितमेव कुलीनमूलाः ॥ १३ ॥

नानानेत्रंजुषो जटाभरभृतो दिव्योल्लसत्सत्फलाः
सत्पत्राः स्थिरविग्रहा रसहृदः शाखोन्मुखा ये क्षमाः ।
स्वाराड्वच्च तपस्विवच्च विधिवद् भूपालवच्छूरवद्
विद्वद्वद् द्विजवच्च सत्पदरतिस्तेषां क्षमाशालिनाम् ॥ १४ ॥

दृष्ट्वा गोत्रोद्धारकं त्वामिमेऽपि गोत्रोद्भूताः सन्नतास्त्वत्पदाब्जे ।
तच्छ्रीरामालोकयैनान् स्वपुत्रैस्तुल्यानेवं तद्दयावानवोचत् ॥१५॥

प्रत्येकं गुरु-देवता-नरपतीनस्मिन्नपूर्वेक्षितान्
पश्येज्जातु न रिक्तपाणिरिह तु त्रित्वावलीढो भवान् ।
भूभृत्त्वादिति संविचिन्त्य तरवो भूसंभवाः साध्विमे
त्वां श्रीराम नमन्ति पल्लवकरश्लिष्यत्फलोपायनाः ॥ १६ ॥

दुष्टानेक - कुजन्मिनां निवसनं ते भारकृद् भूभृतः
श्रीमद्राम यथा ततोऽप्यतितरां भारापनोदक्षमः ।
आवासश्च . परोपकृत्यविरत-व्यापारितात्माऽखिल-
स्वेष्टानामपि वर्तते त्विति विभुस्तं किं तथाऽदर्शयत् ॥ १७ ॥

लघूनवितगोगणानपि निरीक्ष्य नः सम्प्रति
नमन्त्युरुफलार्पणैः सतत-विप्रसङ्गा इमे ।

---

१. भूलीनं सत्कुलभवं च । २. मूलं चक्षुश्च । ३. मूलं तपस्विकेशाश्च । ४. पर्णं वाहनं च । ५. देहो युद्धं च । ६. वेदभागो वृक्षविस्तारश्च । ७. पृथ्वी । ८. ब्राह्मणाः पक्षिणश्च ।

अहो वननिवासिना-मतिथिसत्कृतिप्रेमता
सुविष्णुपदगामिता तदुचितेति मन्यामहे ॥ १८ ॥

एतेऽलिन इति : १०.१५.६.

नाम्ना मुनिर्नहि मुनिर्मुनिराट् स एव
यस्त्वच्युताच्युत - यशश्रय - गानचित्तः।
श्रीमत्पदाम्बुजरतिः स हि कीदृशोऽपी-
त्येतत् स्फुटं मुनिपदव्यपदेशतोऽलौ ॥ १९ ॥

न चोत्तमे जन्म कुले निदानं मद्दृक्प्रसादे जगतीह किन्तु।
सदागमान्तर्मधुरोक्तितेति प्राकार्यलौ तादृशि तत्स्फुटार्थम् ॥२०॥

सदागमलसन्तो ये सुमनोरससेविनः।
श्रुत्यानन्दगिरो देव मुनयो हि कथं न ते ॥ २१ ॥

नृत्यन्त्यमीति : १०.१५.७.

मद्वर्हभारः पतितोऽपि येन मौलावलङ्कारपदं प्रणीतः।
युक्तं मयूराः प्रसमीक्ष्य तं त्वां नृत्यन्त्यमी राम घनप्रमोदाः ॥२२॥

विलसद्विषयोल्लासा हरिण्यो हरिणाश्रिताः।
गोपीवत्प्रियमप्यासां सिद्धं रामावलोकनम् ॥ २३ ॥

यस्यान्यपुष्टस्य[२] न शक्तिरन्नदाने भृशं तेन मनोज्ञवाचा।
कार्योऽतिथेः सत्कृतिरादरेणेत्यभूद् विविक्तं परपुष्टसूक्तैः ॥ २४ ॥

ये दृष्ट्वाऽतिथिमागतं निजगृहे वाचा रसालोच्चया
सत्कुर्वन्त्यथ ये च तत्प्रियदृशो ये वा तदङ्घ्रिस्पृशः।
येषां वाऽतितरां फलार्पणमतिर्नित्यं त एवावनौ
सत्याः सन्त इति प्रकाशितमभूत् तत्तत्पदोत्कीर्तनात् ॥ २५ ॥

धन्येयमिति : १०.१५.८.

मत्पालको मदनुवर्तनमीक्षमाणो
दिष्ट्याऽद्य मामधिगतो यदनन्त एषः।

---

१. च्युतो जातिभ्रष्टश्च। २. परान्नजीविनः।

क्लेशापनोदनमितो ह्यचिरेण भूया-
दित्यन्तरेऽवनिरियं बहुधा कृतार्था ॥ २६ ॥

गोप्य इति :

अध्यासो यस्य यस्मिन् मनसि दृढतरो वर्तते वस्तुजाते
तद्वक्त्रात्तद्विनिर्यात्यवशमसमये भूरिसंस्कारयोगात् ।
एवं गोपीगतात्मा सहि विभुरवदद् गोपिकाधन्यतोक्तिं
नो चेदुद्दिश्य रामं विपिनगतनुतौ तादृगुक्त्यप्रसक्तिः ॥२७॥

न वृक्षैः प्रणामः स्तुतिः षट्पदैर्वा कृता सूक्तमुक्तं च नान्यैंप्रपुष्टैः ।
कृपावत्सल त्वं तथात्वेन मत्वाऽनुगृह्णासि दीनानिहेत्येव सत्यम् ॥२८॥

अनादृत्य श्रेयः पदमपि पदं स्वं कमलभूः
कथं वा लुब्धोऽभूदधमतर - तर्वादिजनिषु ।
निरस्तेयं शङ्का यदिह विपिने यन्मुखसुर-[2]
स्तुतोऽपीशस्तेषां स्तुतिकृदभवत्तत्पदगतिः ॥ २९ ॥

क्वचिद् गायतीति : १०.१५.१०.

अलिहंसके[1]किशुकपिकचकोरचक्रस्वनानुकरणमिषात् ।
विश्वक्रीडा क्रीडा मम न तदन्येत्यबोधि हरिणेह ॥ ३० ॥

मच्चेष्टया विश्वमिदं विचेष्टते तथा यथाऽहं प्रकृते करोमि ।
इत्थं जनान् ज्ञापयितुं त्वयाश्रितो मन्ये विभो पक्षिरवानुकारः ॥३१॥

क्वचित् क्रीडेति १०.१५.१५.

तत्त्वज्ञेनापि नो लङ्घ्या मर्यादा लोकपावनी ।
इति किं दर्शयन्नीशश्चक्रे रामाङ्घ्रिसेवनम् ॥ ३२ ॥

ग्राम्यैरिति : १०.१५.१९.

ग्राम्योऽपि चेत्त्वत्पदपद्मसक्तस्तं प्रीणयस्यन्वहमात्तलीलः ।
अदर्शि गोपालजने स्फुटं तत् कृपानिधे वञ्चय नाधुना माम् ॥३३॥

---

१. कोकिलैः । २. ब्रह्मप्रमुखाः ।

श्रीदामेति : १०.१५.२०.

[1]तारोल्लसद्रसफलानुभवो न भक्ति-
योगं विना प्रभवितेत्यवलोक्य गोपाः ।
कृष्णं सराममखिला भृशमार्थयन्त
प्राप्तुं तमर्थमिति युक्ततरं विभाति ॥ ३४ ॥

फलानीति : १०.१५.२२.

प्रपञ्चवनसंभूतेर्वस्तुनः सरसात्मनः ।
सम्प्राप्तौ स्फुटमत्युग्रः क्रोधो रोधक इत्यभूत् ॥ ३० ॥

एवं सुहृद्वच इति : १०.१५.२७.

वत्सानामनुभूय पालनसुखान्यद्यासि गोपालक-
स्तत्तादृग्भवता विधेयमधुना कान्तं गवां यद्भवेत् ।
इत्याकर्ण्य सुहृद्वचांसि भगवान् कर्तुं किमैषीत्तदा
कृत्वाऽन्तं खरधेनुकस्य विपिनं तद्धेनुका[2]न्तं बलात् ॥ ३६ ॥

कृतं प्राङ्मयैतद्वनं वत्सपेन सता वत्सका[3]न्तं तथा धेनुकान्तम् ।
विधेयं च गोपालकेनाधुनापीत्यगात्तैः सहेशस्तदिष्टार्थदृष्टिः ॥३७॥

आकृत्या सुमनोहरोऽपि बकवत्स्याच्चेत् प्रकृत्या खलः
शिक्ष्यः सोऽप्यनुपेक्षमेव जगतीत्यात्तप्रतिज्ञस्य मे ।
आकृत्यापि खलै[4]स्त्वसौ खलगणोपेतः प्रकृत्यापि तत्
सम्प्रत्येव स दण्ड्य इत्यजनि तद्वाचा सहर्षोऽच्युतः ॥ ३८ ॥

नराशखरधेनुकस्य हि पुरः कथं रे मम
बलस्य च नियोजनं नरशरीरभाजोऽधुना ।
स्फुटं कुरुत निस्त्रपा इति रुषं विहायादराद्
हसन् प्रभुरगादिति प्रथमतः क्रुधो निर्जयः ॥ ३९ ॥

नित्यतृप्तोऽप्यहं भक्तान् कुर्वे सत्फलभोजिनः ।
उत्सार्य विघ्नमप्युग्रमिति तत्कृतितः स्फुटम् ॥ ४० ॥

---

१. प्रणवः, रलयोः सावर्ण्यात्तालाख्यवृक्षाश्च । २. धेनूनां कान्तं धेनुकस्य अन्तो यस्मिन्निति च । ३. वत्सानां कान्तं वत्सकस्य असुरस्य अन्तो यस्मिन्निति च । ४. दुष्टो रासभश्च ।

सुरोल्लासो यथा भूयात्तथा खलविनाशनम् ।
मया कार्यमिति श्रीशः शीघ्रं तद्वनमाययौ ॥ ४१ ॥

बलः प्रविश्येति : १०.१५.२८.

वृन्दावनमभयं मम कर्तुरिदं शेषकार्यमवशिष्टम् ।
इत्यनुजवागभिज्ञो रामोऽग्रेऽभूत्तदा खलं हन्तुम् ॥ ४२ ॥
शीतोष्णादिसहिष्णवोऽप्यविरतं विष्णोः पदालम्बिनो-
ऽरण्यस्थाश्च महातपस्थितिजुषोऽप्येकाऽग्रगा भूमिजाः ।
जाताश्चेत्खलसङ्गिनो विधिवशाद् भ्रश्यत्फलाः स्युः क्षणा-
देवं तालफलाभिपातनमिषादाबोधि रामेण किम् ॥ ४३ ॥

समेत्येति : १०.१५.३०

अपूर्वाभ्यां पदाभ्यां यत्खरो राममताडयत् ।
सुराश्रितेष्वहं वीर्यादपूर्वोऽस्मीति बोधितम् ॥ ४४ ॥
खला मूर्खा अशूराश्च पाश्चात्त्यपददर्शकाः ।
स्वभावसिद्धा इत्यासीद् युक्तं तादृग्गतिः खरः ॥ ४५ ॥
शत्रोरपि सकृन्मन्तुं सहेय चरणोदितम् ।
व्यञ्जयन्निति तत्पादप्रहारं सोढवान् बलः ॥ ४६ ॥

स तं गृहीत्वेति : १०.१५.३२.

यद्यप्यस्मि खरान्तकोऽहमधुना रामस्वरूपस्तथा-
प्याबालस्थविरं खरान्तक इति श्रीरामनामात्मनि ।
प्रख्यातं पदमद्य न व्यभिचरत्वित्याशयादच्युतो
मन्ये पुण्यजनासुहृत्खलहतौ रामं किमायोजयत् ॥ ४७ ॥
शपथेन निवार्य मां पुरा यद् विहितोऽनेन वने खरप्रणाशः ।
अधुनापि तथा करिष्यतीति खरमुद्धृत्तमरं जघान रामः ॥४८॥
दृष्ट्वा खरं प्रसभरुद्धसुतालमालं
तालध्वजः स हतवानिति युक्तमेव ।

१. नवीनः अकारपूर्वः असुराश्रित इति च । २. पादोत्थितं चेति च्छेदश्च ।

साधारणोऽपि सहते नृपतिर्न केतौ
यस्माज्जिजे जयपदे रिपुरुद्धभावम् ॥ ४९ ॥

खलोऽयमिह भासते यदपि कान्तनामा तथा-
प्यपूर्वपदशक्तितो ध्रुवमसावपूर्वस्थितः।
तदस्य तृणरोधिनः खलु वधे नु कः संशयो-
ऽधुनेति स जघान तं सकलधेनुको धेनुकम्[1] ॥ ५० ॥

योऽन्तर्गीतानभिज्ञो बहिरतुलमहाकण्ठनादाभिमानो-
गोजातात्युच्चतालोच्चरणगतितया तत्परीक्षां विधाय।
हन्याद्वेगेन गीतामृतजलधिशयः कुस्वरं तं वदन्तं
द्वाभ्यां प्रत्यक्पदाभ्यां प्रकटितविभवं दुर्जनं सज्जनेशः ॥ ५१ ॥

वनप्रवेशात्तत्तालकम्पनाच्च तदा रवात्।
तत्क्षोभागतिदुःशब्द-पद्धतिध्वंसतोऽध्वनि ॥ ५२ ॥ (युग्मम्)

आक्रम्य पादद्वयमेकपाणिना-
ऽनुजेन मे प्रागसुरः कृतभ्रमः।
प्राक्षेपि वृक्षे त्विति तद्गरीयसो
ममापि तत्साध्विति तत्तथाऽकरोत् ॥ ५३ ॥

विधाय खलनाशनं बहुबलः स शूरः स्वयं
भवत्यतितरां कृती निजनृपाय संवेदयन्।
अहं तृणचरानुगस्तदिह तार्णराजाग्रतः
खलाहतिनिवेदनं ह्युचितमित्यधार्त्कि तथा ॥ ५४ ॥

तालैतावदिह स्थितोऽपि समभूस्त्वं यस्य संसर्गत-
स्त्यक्तो भक्तजनैर्द्विजैरपि समुद्भ्रान्तं खलं पश्य तम्।
धृत्वैवाशयमीदृशं हृदि बलश्चिक्षेप तालोपरि
सोऽप्यन्ये च शिरांसि सत्यमिदमित्यान्दोलयन् कम्पनात् ॥५५॥

---

१. ककारान्तधेनुकेति सुन्दरं च।

तेनाहत इति : १०.१५.३३.

संपीडितोऽपि सरलः फलदानशीलो
दुष्टः समुद्धृतपदोऽपि स दुष्ट एव ।
तालादिकम्पनमथाङ्घ्रिधृतिः खलस्य
मन्ये बलेन रचितेति निदर्शनाय ॥ ५६ ॥

अन्यानुपकृत्युपकृतिहेतू खलसङ्ग-निर्गमौ भवतः ।
तालवनमीश्वरास्मिन् भवतोदाहृत्य दर्शितं मन्ये ॥ ५७ ॥

नो चेत्सत्फलशालिनो रसवतस्तारस्य जाताऽनघा
शुद्धिस्तद्विहितोऽप्यलं स वितथो भूर्यागमेक्षाविधिः ।
आलम्ब्याशयमेवमेव विदधे तारं स तादृग्विधं
प्राग्दृष्टागम इत्यभूत्स्फुटमिह व्यासोक्तराजोक्तितः ॥ ५८ ॥

कृष्ण इति : १०.१५.४१.

अहमस्मि खलान्तकः सदैव ध्रुवमग्रेऽपि खलान्तको भवेयम् ।
अभिधा तु सदर्थिकाऽद्य जातेत्यलमानन्दयुगाययौ व्रजं सः ॥५९॥

तमिति : १०.१५.४२.

दुरध्वखलनाशनं सुजनकामसम्पूरणं
व्रतद्वयमहर्निशं लसति चारु दीनप्रभौ ।
विभाव्य मनसेति ता युवतयस्तमभ्यर्चयन्
स्वकामपरिपूर्तये सपदि दर्शिताद्यव्रतम् ॥ ६० ॥

जनन्युपहृतमिति : १०.१५.४६.

मातृव्यपदेशजुषोऽप्यासीत् स्तनविषमिहामृतं किमुत ।
मात्रार्पितमद्धाऽमृतमिति तद्बुभुजेऽग्रकार्यदृक् स मुदा ॥६१॥

विलक्षणचमत्कृतिं भववने विधाय क्षणा-
दनन्तविषयोदयं रसमथानुभूयाऽतुलम् ।
सुगोकुलकृतादरो भवति यो नु तस्य प्रिया-
सुभुक्तिरथ सुप्तिरप्यभवदीशकृत्या स्फुटम् ॥ ६२ ॥

---

१. प्रणवस्य

राममृते इति : १०.१५.४७.

अस्मिन्नहन्येष नीतो यदि सह विपिनं गोपवद्वारिपश्चेद्-
योगो भ्रश्यत्प्रयोगो मम भुवि भविता यस्तदुज्जीवनार्थः ।
जीर्णं तद्वा न पीतं यदि तदपि तदन्वेषणे बद्धकक्षो-
भूयात्कुर्याच्च सद्योऽमृतमयमुदकं यामुनं शिक्षिताहिः ॥६३॥

गोगोपजीवनमथाऽहिनिरासपूर्वं
यद्यामुनाम्बुविमलीकरणं च कार्यम् ।
सङ्कल्पितं भुवि मया तदिदं न सिद्ध्ये-
दित्यच्युतो वनमगात्स विनैव रामम् ॥ ६४ ॥
(युग्मम्)

अहंकृत्या प्रकृत्याऽयं भुजङ्गेशो मदग्रजः ।
भुजङ्गाधमशिक्षायामहमेको-ऽलमित्यगात् ॥ ६५ ॥

स्वप्रेयसीहार्दरसान्तरङ्गकेलिं न कुर्याद् गुरुसन्निधाने ।
भुजङ्गभोगं विमलश्चिकीर्षुर्ययौ विना राममितीव कृष्णः ॥ ६६ ॥

रामः शेषावतारो यदि स निजजन-त्राणजाताभिलाष-
स्तन्न स्यादस्य दण्डः कथमपि दुरहेद्रूषिताशेषवारः ।
इत्यालोच्यैव मन्ये प्रभुरखलसुहृद् गोकुलानन्ददायी
हित्वा रामं जगामाधिकरुचिविपिनं कालियोन्मर्दनेऽह्नि ॥ ६७ ॥

स्वशत्रुर्यदि स्वीयमित्रानुयोगी
तदा तत्समक्षं न शिक्षा विधेया ।
प्रभो लोकनीतिं विभाव्यैव यातो
भवानेक एवाऽह्नि तत्रेति युक्तम् ॥ ६८ ॥

अद्याशेषा वयमिह यास्यामो गोधनानि पालयितुम् ।
इत्यच्युतस्य वचनं शृण्वन् प्रायोऽवसद् गृहे रामः ॥ ६९ ॥

जलं पपुरिति : १०.१५.४८.

आगोप-माबुध-मिहाज्ञ-सुविज्ञ-सीमे
ख्याते तयोर्विशदभाव-मनायि पूर्वा ।

१. सर्पो जारश्च । २. सम्पूर्णाः शेषो बलरामस्तद्रहिताश्च ।

गोपैः प्रपीतविषदुष्टजलैः परा तु
श्रीशेन यत्तृडुदयो निखिलेषु तुल्यः ॥ ७० ॥

समजीवयदिति : १०.१५.५०.

जानन्तोऽपि भवापगां विषजलां जाग्रत्कृतान्तोरगां
पश्यतोऽपि तदङ्गसङ्गविगतप्राणानपि प्राणिनः ।
तत्संसक्तधियो भवन्ति च पुनर्मोहात्तथा तद्भुज-
स्तादृक्षा अपि ये मदङ्घ्रिशरणास्तान् जीवयाम्यन्वहम् ॥७१॥

एतद्द्वयं जगति सूचयताऽच्युतेन
गो-गोपजातकृत-तद्विषवारि-पानम् ।
नैव न्यषेध्यथ च तत्क्षण एव तेषा-
मुज्जीवनं सदयया विहितं स्वदृष्ट्या ॥७२॥
(युग्मम्)

स एव मनुजो निजान् भृशमनिष्टदात्कर्मणो
निवारयति यस्तदुत्थित - फलोपशान्त्यक्षमः ।
अचिन्त्यचरितस्त्वयं प्रभुरकुण्ठशक्तिस्तदा
यदा स परमोचितं तदपि वीक्ष्य तूष्णीं स्थितः ॥ ७३ ॥

यस्त्वद्भक्तो मृत्युरस्मादपैतीत्येतत्सत्यं मातृवाक्यं विधास्यन् ।
गो-गोपालोज्जीवनं तत्प्रमाणं स्पष्टं चक्रे भक्तकल्याणकर्ता ॥ ७४ ॥

बहुतृषोऽपि गवावनतत्परा अपि मदङ्घ्रिरता यदि तानहम् ।
अविरतं वनतो बत जीवयाम्यकृत तत्कृतितः स्फुटमच्युतः ॥ ७५ ॥

गोविन्ददृष्ट्य-मृतवृष्टि-परिप्लुताना-
मग्रेऽहमस्मि भुवनेषु विरू[1]पमेव ।
कुर्वन् स्वनाममविशदं विषमेवमासीद्
गोपेष्वसह्यमपि तत्क्षणनष्टवीर्यम् ॥ ७६ ॥

---

१. विगताकारं वि इत्यक्षरस्वरूपञ्च ।

गोविन्दपूर्णकरुणा यदि तन्न कस्मा-
दप्यत्र दुर्विषयतोऽपि विषाद्भयं स्यात् ।
स्पष्टं तु मानमिदमेव यदत्र गोपा-
स्तेजस्विनः समभवन् भुवि पूर्वतोऽपि ॥ ७७ ॥

अनुपेक्ष्य निमेषार्धमपि यत्प्रभुणा कृतम् ।
गोपसञ्जीवनं तेन वात्सल्यं विशदीकृतम् ॥ ७८ ॥

श्रीशाकल्पतरु० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

॥ अथ षोडशोऽध्यायः ॥

विलोक्येति : १०.१६.१.

श्रीकृष्णः स्वानु[1]रूपां स्त्रियमलमहिना दूषितां स्वीयरू[2]पा-
भासेनेन्द्रेण मृष्टां मुनियुवतिमिवालक्ष्य चेतःपवित्राम् ।
युक्तं तच्छुद्धिकामोऽभवदपसरणं तस्य कृत्वा यदग्रे
स्पष्टं दावाग्निदिव्यं जनदृगघहरं स व्यधात्पूर्णकामः ॥ १ ॥

विधाय बलशालिना बहुलताल[3]मानं वनं[4]
सलीलमखलं कृतं भुविजनोपजीव्यं यथा ।
विधातुमुचितं तथा तदनुजस्य सम्प्रत्यपि
ममेति किमभूत्प्रभुः खलवनावगाहोन्मुखः ॥ २ ॥

पुत्रेण प्रिययाऽग्रजेन च रसाप्त्यै साधुसूर्याहृतं
कृत्वा नीतमरोगतामिह सरोगं[5] चापि यत्प्रेमतः ।
तत्तादृग् वनजातमेतदधुना सत्कार्यमत्रोमये-
त्यालोच्याभवदच्युतः किमु समुच्चित्तोऽवगाहेऽम्भसः ॥३॥

कृत्वा रोगनिराकृतिं न सुखयाम्येनां यदा दर्शित-
प्रागभ्यन्तरभावनामिह तदा धन्वन्तरित्वं मम ।
किं वा मां शरणीभवेद्भवगदोच्छित्त्यै च को वा भुवी-
त्यार्तत्राणपरायणः स भगवांस्तां कर्तुमैच्छत्किमु ॥ ४ ॥

साधारणोऽपि सहते न पराङ्गनाया-
मप्यन्यवीक्षणमपीति कथं स शौरिः ।
स्वस्त्रीगृहे बत सहेत भुजङ्ग[6]वासं
तच्छासनोद्यतमना इति युक्तमीशः ॥ ५ ॥

यः कालाहियुतो भवो निगदितो भीतिप्रदः प्राणिनां
तत्राहं विहरन् क्षणेन तमहिं तस्माद्विनिःसारयन् ।

---

१. कृष्णाम् । २. कृष्णवर्णेन । ३. वृक्षः प्रमाणञ्च । ४. अरण्यम् उदकं च । ५. सरःस्थितं रोगसहितं च । ६. सर्पो जारश्च ।

भोग्यं भक्तजनैरनामयतया तं चातनोमि क्रमाद्
व्यक्तीकर्तुमिति प्रभुः किमु तदा तत्ताद्दगारब्धवान् ॥ ६ ॥
अस्मिन्वने भवति यो विषयो मदीय-
भक्तापकार्यलमवाप्मि ततः स्वकीयान् ।
तं शोधयामि विषयं च तथा यथाऽग्रे
स्यात्तत्सुखावह इति प्रभुरेवमैषीत् ॥ ७ ॥
योऽस्मिन् पर्वतमूर्धतोऽम्बुनिधितः शस्त्रास्त्रसङ्घादपि
प्रह्लादं विषतोऽप्यरक्षदखिलादप्यन्यतः साध्वसात् ।
स श्रीशो हि विषाकुलान्तरमिदं दृष्ट्वा तदीयाभिधं
प्रह्लादं भुवनं यदैच्छदमृतं कर्तुं तदेतिक्षमम् ॥ ८ ॥

कालिन्द्यामिति : १०.१६.४.

यो यामुनोदरगतस्तनयो ममासौ
स्पष्टस्ततोऽस्य परिहृत्य गदं विधेयम् ।
सौख्यं मयेत्यनुविचिन्त्य किमच्युतोऽसा-
वैच्छदध्रदं तमपि कर्तुमहिं गताधिम् ॥ ९ ॥
यज्जीवनं भवति नैव परोपकारि
धिक् तस्य जन्म जगतीत्यनुतापयुक्तम् ।
आसीत्पयः किमु विषाग्निमिषेण तस्मा-
च्छ्रीशोऽन्वगात् तदनुतापिजनानुकम्पी ॥ १० ॥
विषयाहिरगाधचित्रवीर्योऽवनिजानेव न केवलं हिनस्ति ।
अपि तूर्ध्वगतीनपीत्यसूचि वचसाऽऽर्षेण पतत्खगार्थकेन ॥ ११ ॥

विप्रुष्मतेति : १०.१६.५.

जातश्चेत्खलवाससङ्गतमरुत् - स्पर्शोऽप्यधः पातय-
त्यत्युच्चागम - योगसिद्धिनिपुणानप्यर्हतः प्राणिनः ।
सङ्गोऽद्धा यदि तस्य वाच्यमिह किं तद्भव्यमाकाङ्क्षता
कार्या दुर्जनसङ्गतिर्नहि कदाप्येतत्स्फुटं तद्गिरा ॥ १२ ॥

१. ह्रदसम्बन्धि । २. उदकं प्राणनं च ।

कदम्बमधिरुह्येति : १०.१६.६.

यस्मिन् श्रीशानुग्रहप्रागभाव-
स्तस्याप्यन्ते नेह शक्तः कृतान्तः ।
जाते त्वीशानुग्रहे किं नु वाच्य-
मस्मिन् स्पष्टोदाहृति - स्तत्कदम्बः ॥ १३ ॥

सदम्बेषु सिद्धं कदम्बेऽपि कुर्या-
मदम्भेन चानुग्रहं सम्प्रतीति ।
मुदाऽसौ तदाधात्पदा स्वेन गत्वा
कदम्बाविलम्बावलम्बात् स्फुटार्थम् ॥ १४ ॥

वनीपो नवंनीपो वा कोऽप्यस्तु भुवने तु यः ।
तटस्थवृत्तिः स प्रेयान् ममेत्यबोधि तच्छ्रयात् ॥ १५ ॥

आगममवलम्ब्यैवं कार्यं जडजातशोधनं विदुषा ।
इति किं विशदं स्वाशयमीशश्चक्रे तदागमाश्रयतः ॥ १६ ॥

कुजन्म वा न प्रतिबन्धकं हरे-
रनुग्रहे नापि सुजन्म कारणम् ।
कुजन्मिमुख्योऽपि स भूरुहो भव-
त्प्रसादभाग् यत्तदवैमि तत्कृपाम् ॥ १७ ॥

नित्यागमः स हि यतोऽयमिहाधिरूढः
श्रीमान् प्रभुर्भुवनविश्वविलासहेतुः ।
अन्ये त्वपायिन इति स्फुटमेव तत्र
शिष्टस्तरुः स हि यदीशपदावलम्बी ॥ १८ ॥

को वा कस्मिन् स्यात्प्रसङ्गे सहायो
धीमानेवं चिन्तयन् स्नेहभावम् ।
सर्वैः कुर्याद्यज्जगन्नायकस्या-
प्यासीत् पक्षोऽहिप्रमाथे कदम्बः ॥ १९ ॥

---

१. कुमातृके । २. नवश्चासौ नीपश्च नेति च्छेदश्च । ३. सहायः ।

आस्फोटयेति :

खलनिग्रहप्रसङ्गे निपुणतमो बाहुजातमहिमैव।
इति तत्कारणभूतौ बाहू प्रतिबोधयंस्तथा चक्रे ॥ २० ॥

त्वामेव यास्यत्यहिरेष रोषादतस्त्वया भाव्यमतन्द्रितेन।
यस्माद्भुजस्त्वं भुजगस्त्वसावित्याबोधयत्किं स्वभुजं तदेशः ॥२१॥

गाढरशन इति :

विधातुं भक्तानां सुखदमवनौ जीवनमहं
तथा कर्तुं नाना खलमदविनाशं च सततम्।
मया कामं बद्धः परिकर इति स्वाशयमिमं
प्रभुः शंसन् भक्तान् समभवदलं गाढरशनः ॥ २२ ॥

स्वोदरस्थितजनस्थितिभङ्गो मा भवत्विति धिया स दयालुः।
विश्वविश्वपरिरक्षणचित्तः साधु तत्परिकरोदर आसीत् ॥ २३ ॥

सपरिकर[2]मेव भुवनं निर्भयमधुना करोमि सुखशालि।
इत्यखिलबोधनार्थं दयालुरासीत्स्वयं स सपरिकरः ॥ २४ ॥

यस्य स्यादुदरं सुराशन[3]गुणश्रीकं न तस्याखिले
ब्रह्माण्डेऽपि भयं जरामृतिभवं नाप्यन्यदीयं भयम्।
क्षुद्रेऽस्मिन् भुवने स निर्भयतयैवान्योपकारेहया-
ऽऽत्मानं केलिपदं नयेदिति तथा कृत्वाऽच्युतोऽबोधयत् ॥२५॥

निःसार्य काकोलमकारि सिन्धु-
पयो यथा प्रागमृतातिशायि।
तदेव संप्रत्यपि कृत्यमस्ती-
त्यासीत् किमीशः स तथाप्रयत्नः ॥ २६ ॥

अवितुं भुवनमशेषं त्वनर्हमपि किमिह नहि सहेय।
आशयमिमं विशदयन् स्वीचक्रेऽधोगतिं तदा कृष्णः ॥ २७ ॥

दुर्जनप्रबलगर्वहारकं भूमिजावतरणं हि मे मतम्।
बोधयन्निति तदाऽच्युतो चिराच्छाखिनः स भुवने ह्यवातरत् ॥२८॥

---

१. क्षत्रियः। २. सपरिवारम्। ३. अमृतं रसनासम्बन्धि च।

स्वागमे मम तटस्थवत्स्थितिः सर्वदा तु भुवने विहारभाक् ।
बोधयन् द्वितयमेतदच्युतस्तादृशस्थितितयाऽऽस यत्तदा ॥ २९ ॥
आद्याच्चरमं सुलभं भक्तानां वीक्षितुं हरे रूपम् ।
यन्नीपे स न दृष्टः कृष्णो भुवने व्यलोकि गोपालैः ॥ ३० ॥

(युग्मम्)

सर्पह्लद इति : १०.१६.७.

मज्जीवनक्षोभकरः प्राप्तः कोऽयमिति क्रुधा ।
ह्लदः शतधनुःसंस्थाञ्छरौघान् ज्याश्रितानधात् ॥ ३१ ॥
क्रुद्धश्चेत्परमेश्वरस्तदिह रुट्शान्त्यै प्रसादाय च
सत्कुर्याद्वसुदानपूर्वमभितो धर्मं हि नानाविधम् ।
आलोच्यैवमवेक्ष्य चाच्युतमपि क्रुद्धं स सर्पह्लद-
श्चक्रे धर्मशतं[1] लसद्वसु[2] मुदं नेतुं तमेतन्मिषात् ॥ ३२ ॥
त्वमेकमौलिः शतमौलिरेष यत् त्वत्तः शतांशैरधिको बलेन हि ।
इतीह विज्ञाय कुरु प्रभोऽमुना वैरं ह्लदः किं स जगाद तन्मिषात् ॥३३॥
धन्वन्तरिस्तुतयशाः स किलायमद्य
प्राप्तो हि रोगरहितं बत मां विधातुम् ।
जानन्निति ह्लदवरः स हि तन्मिषेण
रोगस्थलं सुलभदर्शनयोग्यमाधात् ॥ ३४ ॥
भवह्लदोऽयं विषमस्वभावः क्षोभं गतोऽप्यत्र मम प्रवेशात् ।
न बाधते मां न मदीयभक्तानपीत्यबोधि ह्यभयोग्भीत्या ॥ ३५ ॥

तस्येति : १०.१६.८.

साक्षी यद्यपि चिन्मयोऽसि च तथाप्यस्मिन् भवाम्भोनिधौ
लीलालम्बितविग्रहश्च विहराम्येव स्वभक्तावनम् ।
कर्तुं दुष्टविमर्दनं च तरसेत्यापामरख्यातये
मन्ये सज्जनवत्सलेन विभुना तद्वार्विहारः कृतः ॥३६॥

---

१. धनुः सुकृतं च । २. द्रव्यमुदकं च ।

प्रागासीद्विग्रहो युक्तः स मया च विनाऽधुना ।
कोऽयमाप्नोति मृद्वङ्गविग्रहोऽतिरुषाऽगमत् ॥ ३७ ॥

परगृहे परगत्वमचिन्तयन्निजगमे तदिति स्मयसम्भृतः ।
भवति यः स हि जिह्मगतिः स्फुटं प्रभुगृहं यदहिः स्वमदोऽब्रवीत् ॥३८॥

तमिति : १०.१६.९.

श्रीवत्सहार्दभरणं निरीक्ष्याप्यधोक्षजं नालमलक्षि मङ्क्षु ।
तेनाहिनेत्यत्र न विस्मयो यच्छ्रुत्यङ्गहीनस्थितिरीदृगेव ॥३९॥
विनापराधं नहि दण्डनार्हो भवत्यसावित्यवगत्य कृष्णः ।
सेहे तदुन्मादकृतिं निजाङ्गे नो चेत्तथा तन्न पुराऽप्यशक्यम् ॥४०॥

आदावरिबलं सर्वं परीक्ष्याथ निजं बलम् ।
व्यक्तीकार्यं हि शूरेणेत्यधादीशः स्फुटं नयम् ॥ ४१ ॥

स्वानिष्टकृत् स्यात्स्वयमेव जन्तुः
स्वकर्मभिस्तत्र न हेतुरीशः ।
स्पष्टं तमोभोगगुणावृतं श्री-
कान्तं चकाराहिरगाधमोहः ॥ ४२ ॥

तं नागेति : १०.१६.१०.

यो निःसीमं प्रेमपात्रं हि यस्य
तस्मिन् क्लेशैरन्विते सोऽतिदुःखी ।
लोकेष्वेवं सिद्धमेवेति युक्तं
कृष्णं दृष्ट्वा तादृशं ते तथाऽऽसन् ॥ ४३ ॥

अथेति : १०.१६.१२.

तमःप्रभावातिशयः प्रभुः स
क्षुब्धो यदा स्याद्भुवने तदानीम् ।
सिद्धा त्रिधोत्पातजनिर्हि गोकुले
स्फुटार्थमासीदिति तच्चरित्रात् ॥ ४३ ॥

---

१. गरुडेन । २. यमुनारूपम् । ३. अदः गृहं स्वम् । ४. श्रुतयोऽङ्गानि च, कर्णरूपाङ्गं च । ५. विष्णुं विषस्वामिनं च ।

निर्जग्मुरिति : १०.१६.१५.

अनिष्टजनकोत्पातोदयश्चेद्गोकुले तदा ।
तत्फलानुदयायैकः शरणं परमेश्वरः ॥ ४५ ॥

तांस्तथेति : १०.१६.१६.

विनैव मामद्य वनं प्रयातः
प्रातर्विशेषाद्दत - कार्यभागः ।
युक्ता न तद्व्यक्तिरितीव सोऽभूत्
तूष्णीं सहासस्तु भयापनुत्त्यै ॥ ४६ ॥

अहो विचित्रं भगवच्चरित्रं
यत्सेवकस्यापि मनोविधारणम् ।
इतीव किं विस्मयमादधानो
रामो जहासाऽभयकृत्तदा क्षणम् ॥ ४७ ॥

प्रतिक्षणं गोपजनोऽखिलोऽयं
पश्यन्नपीशाद्भुतकेलिजातम् ।
अतज्ज्ञवद् वक्त्यधुना किमेत-
ज्जहास तद्विस्मयतः सरामः ॥ ४८ ॥

तेऽन्वेषमाणा इति : १०.१६.१७.

भगवत्पदपद्मरञ्जिता या पदवी सैव कलौ सुखप्रदा हि ।
उपलब्धिरपि प्रभोस्तयैवेत्यभवद्गोकुलवृत्ततः स्फुटार्थम् ॥४९ ॥

अन्तरिति : १०.१६.१९.

सर्वे क्लेशा यान्ति नाशं यदीय-
स्मृत्या सत्त्वं क्लेशलेशावभासम् ।
अङ्गीकृत्याक्लेशयस्तान् स्वभक्तान्
कस्मादस्माल्लब्धमीश त्वया किम् ॥ ५० ॥

कृष्णेति : १०.१६.२२.

जडजात - विचित्रचेष्टितं यत्
परमीशस्य निरीक्ष्य तन्न कार्यम् ।

भजकैर्यदसा - वचिन्त्यशक्ति-
रिति युक्तो हलिना कृतो निषेधः ॥ ५१ ॥

इत्थमिति : १० १६.२३.

संत्यक्ताखिलबल-गोकुलाभिमानाः
स्वात्माप्तौ धृतमनसश्च ये भवेयुः ।
दृष्ट्वा तान् भवति दयोदयोऽच्युतस्य
चित्तेऽस्मिन्नभवदुदाहृतिः स्फुटैषा ॥ ५२ ॥

तत्प्रथ्यमानेति : १०.१६.२४.

भुवने विहृतिस्तमोगुणाकलितेन क्रियते तु येन सः ।
नियतं पृथुदेहदृग्भवत्यलमीशेन तथा कृताद्व्यबोधि ॥ ५३ ॥
तमोगुणावृतः स्थूलदेहदर्शीति क्षमम् ।
चित्रमीशस्तु तद्दृष्ट्याप्याधात् तद्गुणभञ्जनम् ॥ ५४ ॥
स्वरूपानुसन्धानबुद्धि - र्मुमुक्षु-
र्यदा स्यात्तदैवारयो यातवीर्याः ।
अभीतं तमाशु त्यजन्तीति कृष्ण-
स्तदा स्वप्रभावादभिव्यक्तमाधात् ॥ ५५ ॥

ननर्तेति : १०.१६.२६.

संसारे वर्तमानोऽप्यनुपदमभयस्तार्क्ष्यवत् सर्पभङ्गे
निस्तन्द्रं संयतेत द्विपदधिदमने प्रेक्षमाणोऽवकाशम् ।
योऽसावाशु प्रमाता भवति रिपुलसद्वासनामस्तपादो
भूयाद्भूयाश्च शर्वादपि चतुरतरस्ताण्डवेषु प्रवीणः ॥ ५६ ॥
सन्त्यन्याङ्गे देवा भुवनेहिशिरोविलासभागात्मा ।
श्रीशः श्रुत्यर्थममुं व्यक्तीचक्रेऽहिमौलिनर्तनतः ॥ ५७ ॥
लासे रासेऽप्येकरूपः सावर्ण्यादस्म्यहं सदा ।
इत्यग्रे रासधीरासील्लासधीरः प्रसङ्गतः ॥ ५८ ॥
दुर्दर्पसर्प-विमर्दीकरणाय शस्तं
शास्त्रे जनेष्वनुभवादपि गारुडास्त्रम् ।

आचिन्तयन्निति पदा[1] सविलासशाली
प्रोद्यद्ध्वजेन[2] किमनन्त्यदहेः शिरस्सु ॥ ५९ ॥

नागालङ्कृतविग्रहः[3] पशुपतिर्दुर्वर्णभूभृत्[4]प्रिया-
वासः सन्निहितस्तुतिः शिवपदो यः सर्वदो[5]माधवः ।
तस्यास्मिन् भुवने हि ताण्डवविधिर्युक्तो ममेत्यच्युत-
श्चित्रं तत्र चकार चारु सकलोत्तंसः सलास्यं तदा ॥ ६० ॥

सद्रत्नौघलसत्प्रदीप्तिकलित-प्रान्तान्तरङ्गं तथा
स्वर्ण[6]श्रीललितान्तरङ्गसुषमामध्याश्रितं तच्छिरः ।
स श्रीशो हृदि रङ्गमेव कलयन्निःशेषरङ्गाधिकं
किं वा तत्र चकार नर्तनविधिं श्रीभारते[7]ऽयस्थितिः ॥ ६१ ॥

यो युष्मान् द्वेष्टि भो भक्ता हन्तुमिच्छत्यनागसः ।
तं कालसर्पं दमयाम्येवेतीशो व्यबोधयत् ॥ ६२ ॥

संसारे निजगोकुले च भुवनेऽप्यात्मानुसन्धानदृग्
यः स्यात्तस्य न भीतिरस्ति निखिलब्रह्माण्डखण्डादपि ।
सर्वेषामविशेषतो भयपुषोऽपि स्यात्कृतान्तस्य हि
दत्वा मूर्ध्नि पदं सलीलमभयस्तद्भीतिदः प्रत्युत ॥ ६३ ॥

यद्यच्छिर इति : १०.१६.२८.

या या बलादुदयमेष्यति वासना सा
दम्या पदेन गतवीर्यमदा यथा स्यात् ।
एवं कृते रिपुजयो भवति स्वयं च
सन्मुक्तिभागिति तथेशकृतौ स्फुटार्थम् ॥ ६४ ॥

नारायणमिति : १०.१६.३०.

जडजात - जनावनात्तदीक्षः
स हि योऽस्मिन्भुवने जलायनः स्यात् ।

---

१. चरणेन । २. प्रोद्यन् प्रकटो गरुडलक्षणो ध्वजो यस्मिस्तेन । ३. गजः सर्पश्च । ४. शेषाचलः कैलासश्च । ५. सर्वप्रदो माधवः, सर्वदा उमाधवश्च । ६. सुवर्णम् उदकं च । ७. महाभारतं नटाश्च ।

इति युक्तिमहिः स पीडिताङ्गो
हृदि नारायणचिन्तकस्तदाऽऽसीत् ॥ ६५ ॥

पत्न्य इति : १०-१६.३१.

यो मत्पदं शरणमेति रिपोरपि स्यां
श्रेयःप्रदोऽस्य भुवनेषु कयाऽपि गत्या ।
संव्यञ्जयन्निति हरिः शरणागताहि-
सौख्याय तस्य युवतीः कृतवान् स मध्ये ॥ ६६ ॥

पुरस्कृतार्भा इति : १०.१६.३२.

बाले यथा द्रुतमुदेति दया दयालो-
र्वृद्धे तथा न तरुणे न च वाऽबलासु ।
इत्थं विचिन्त्य मनसाऽखिलनागपत्न्यः
श्रीशं ययुः किमु पुरस्कृतनूत्नपोताः ॥ ६७ ॥

न्याय्य इति : १७.१६,३३.

अत्युग्रकर्मा - चरणानुरूपं
फलं त्वनेनेदमभोजि भोगिना ।
एतावतैवाजनि तेऽवतार-
कृतार्थतेतः परमीश पाहि नः ॥ ६८ ॥
नृपो यदि न शिक्षयेदनयवर्त्मभाजः प्रजा-
स्तदा निजपदानुगा यदुपते भवेयुः कथम् ।
अतः समुचितं प्रभो व्यरचि शासनं यद्वयं
सदा भुवनवासिनस्त्रिभुवनैकनाथो भवान् ॥ ६९ ॥
शिक्षैव धर्मो न नृपस्य केवलो
धर्मः प्रजारञ्जनमप्यमुष्य हि ।
तत्कर्तुरीश प्रथमं तवोरगा-
धीशे द्वितीयोऽप्युचितोऽस्ति सम्प्रति ॥ ७० ॥

---

१. नारम् उदकम् अयनं यस्येति ।

अनुग्रह इति : १०.१६.३४,

त्वद्बुद्ध्याऽयं दण्डोऽप्यस्मद्बुद्ध्या त्वनुग्रहो भूयान्।
अपि दुर्लभं श्रियस्तल्लब्धमनेन त्वदङ्घ्रिकञ्जरजः ॥ ७१॥

अनुग्रहात् केवलतो गरीया-
नन्ग्रहो निग्रहपूर्वको यः।
मदोऽखिलोऽपि प्रथमादपैति
वरप्रसादं च परस्तनोति ॥ ७२ ॥

तप इति : १०.१६.३५.

यद्यप्यस्मिञ्जन्मनि क्रूरकर्मा
निर्वर्ण्यं तु प्राक्तनं भागमस्य।
यस्मादीशाशेषजीवाश्रयेण
कामं चक्रे यस्त्वया रङ्गभूमिः ॥ ७३ ॥

कस्येति : १०.१६.३६.

किमस्याभिः पूर्वं सुकृतमिह वा जन्मनि कृतं
न विद्मः पद्मेश त्रिभुवनपते यत्फलमिदम्।
प्रपश्यामः सम्प्रत्यतनुतनुरूपं तव सुरै-
रजेशाद्यैर्बुद्ध्याऽप्यनधिगतमद्यापि यदहो ॥७४॥

स्वतस्त्वं पुन्नागो[1] भवसि भुवने नागशयन[2]-
स्तथाऽध्येयो नागानन[3] गुरुमुखैर्नागपनुतः[4]।
अतस्त्वत्तो नागानवरत - दयाशालिहृदया-
न्न नस्तज्जातीनां भयमिति विभो निश्चितमिदम् ॥ ७५ ॥

नमः सनातनाय ते नमः सुधाब्धिवासिने
नमो रमाविलासिने नमोऽवतारशालिने।
नमो व्रजार्तिहारिणे नमः सदिष्टकारिणे
नमः कृपाप्रसारिणे स्वदासधारिणे नमः ॥ ७६ ॥

१. श्रेष्ठः २. शेषः। ३. गजानन। ४. गजेन्द्रः।

दुर्धर्ष - रोष - विष-भेषज - मेकमेव
लोकोत्तरं नतिनुतिप्रचुरं वचो यत् ।
जानन्त्य इत्थमबलाः स्वधिकारहीना-
श्चक्रुर्नतीर्बहुविधाः प्रणुतीस्तथेशे ॥ ७७ ॥

तस्यैव ते इति : १०.१६.५०.

कीदृशयोरपि करयोः स्वत्वं सममेव वामदक्षिणयोः ।
शान्ताशान्तशरीरिष्व शान्तिमानपि तवैष तनुरूपः ॥ ७८ ॥

विश्वात्मन् भगवन्नसौ तव मतः किं कालियोऽरिः सुहृत्-
किं वाऽन्त्यो यदि तन्न ते समुचितस्तत्रैष दण्डक्रमः ।
कृष्णाहिव्यपदेशतोऽरिरिति चेत्त्वत्काय एवार्थतः
सिद्धस्तत्प्रियदेहशिक्षणमितः प्राक् क्वापि नाश्राव्यहो ॥ ७९ ॥

अपराध इति : १०.१६.५१.

स्वसेवकानां सहतेऽपराधमेकं नृपो द्वावपि निर्घृणोऽपि ।
दयानिधिस्त्वं त्वसि तन्न युक्तः सकृत्कृतागस्यपि दण्डयोगः ॥ ८० ॥

किं नागाधिपवद्वयं यदुपते जातागसो वा न वा-
यद्याद्यस्तदशङ्कमेव भण भोः को वाऽपराधोऽस्ति नः ।
अन्त्यश्चेदपराधलेशरहितास्वस्मासु कस्मात् समा-
रब्धं दण्डनमेतदाद्यगुरुणा सौभाग्यभाग्यापहम् ॥ ८१ ॥

नानापराधनिधि - रप्यहि - रीश्वरेण
कृत्वा कृपां तदबलासु सपद्यमोचि ।
एवं यशोऽभिनवमर्जय सर्वपूज्य-
पादाम्बुजानिशमनन्यधियाऽऽस्म दास्यः ॥ ८२ ॥

इत्थमिति : १०.१६.५४.

भर्तृक्षेमधिया स्तुतोऽप्यहमिह स्त्रीभिर्न चेज्जीवया-
म्येनं तद्भविता दयास्पदपदे नूत्नः कलङ्काङ्कुरैः ।
इत्यालोच्य दयानिधिः स भगवांस्तत्प्राणदानोत्सुक-
श्चक्रे प्राणभृदङ्घ्रिणाऽपसरणं तस्येति युक्तिक्षमम् ॥ ८३ ॥

१. [illegible]

प्रतिलब्धेति : १०.१६.५५.

सामान्योदकसङ्गमादपि नरस्तप्तः स्वतापोत्करं
तत्कालं ह्यवधूय चारु लभते शान्तिं सुखावस्थितिम् ।
या नाम्नैव च तापपापहृदसौ गङ्गाऽपि यं सर्वदा
स्तौत्युत्तापहृतौ तदङ्घ्रियुगहिस्तादृक् सुखीति क्षमम् ॥८४॥

वय खला इति : १०.१६.५६.

तमःस्वभावान्वयि मत्प्रवर्तनं
विभो न तद्दूषयितुं तव क्षमम् ।
यतः सदा श्रौतपदैस्त्वयैव हि
तस्मिन् गुणत्वं समुदोपपादितम् ॥ ८५ ॥

त्वयेति : १०.१६.५७.

यदि मत्प्रकृतिं निरीक्ष्य रोष-
स्तव चेतस्युदितस्तथा ममापि ।
त्वयि तादृशयोनिदानकर्त-
र्यपि रोषो भविता कथं न विष्णो ॥ ८६ ॥

त्वत्प्रियोदरविहारवत्यपि रोषमेषि यदि मय्यनागसि ।
तद्वदेश किमपत्यरक्षणप्रेमता भुवि निराश्रयाऽजनि ॥ ८७ ॥

तार्क्ष्यपक्षमनुलक्ष्य शिक्षितः
कालियो भगवतेति दुर्यशः ।
नार्जयेश करुणानिधे यतः
शत्रुमित्रसमदृक् त्वमाश्रुतः ॥ ८८ ॥

त्वत्सृष्टजात्यर्हगुणानुरोधा-
दनुष्ठितं नाथ मया त्विदानीम् ।
त्वं निग्रहानुग्रहयोः समर्थो
यथेच्छमस्मिन् मयि तद्विधेहि ॥ ८९ ॥

या नाद्याप्यसुहृत्पदार्थमवनौ जानाति कोपाङ्कुरो
यस्यां नाप्युदितो यया न विदितः स्वप्नेऽप्युपेक्षाविधिः ।

नानादीनजनावनैकनिपुणां तां ते दयाब्धे दयां
स्तोतुं के जडजातसंभ्रमजुषः श्रुत्यङ्गहीना वयम् ॥ ९० ॥
सदयस्य हरेरनुग्रहे सति दोषोऽपि गुणाधिकेष्टदः ।
अपि वेदविनिन्दितं तमो यदहेरीशपदाप्तिसौख्यदम् ॥ ९१ ॥

समुद्रं याहीति : १०.१६.६०.

स्वभावश्चेत्त्यक्तो जनुरनुगतो विध्यभिहितं
विपर्यस्तं शास्त्रं जगति भवितेत्यत्र वदतः ।
तवावासः कृष्णाजलममृत - मेतद्ध्र्यमहे
कथं स्यात्तस्मात्त्वं व्रजजलधिमाप्तैः परिवृतः ॥ ९२ ॥

कीर्तयन्निति : १०.१६.६१.

इदं मदनुशासनं श्रवणकीर्तनादप्यहो
भवेदहिभयापहं भुवि भवांस्तु तत्संश्रितः ।
अतः स्फुटमितः स्थितिस्तव विशेषतो निर्भया
तमेवमनुबोधयन् स वरवाचमूचेऽच्युतः ॥ ९३ ॥
उक्तं वचस्तेऽनतिलङ्घ्यमेव
तथापि याचे प्रणयेन किञ्चित् ।
भाव्या दयाब्धाविव ते दयालो
स्थितिर्ममाब्धौ च विशेषनिर्भीः ॥ ९४ ॥

पूजयामासेति : १०.१६.६४.

श्रीनायकानुग्रहसौख्यभाजो
लक्ष्मेदमेव स्फुटमित्यहीशः ।
संसूचयन्नर्जित - सर्ववस्तु-
जातं हि कृष्णार्पणमेव चक्रे ॥ ९५ ॥

सकलत्रेति : १०.१६.६७.

जाते श्रीशानुग्रहे निर्भयः स्यात्प्राणी संसृत्यब्धिवेलास्थितोऽपि ।
मुक्तिर्भोग्यादृष्टभोगं विना नेत्यासीद् व्यक्तं तत्र तत्प्रेषणेन ॥९६॥

१. अतिशयेन गरुडशेषाभ्यां च ।

श्रीमान् प्रभो सदय तावदनुग्रहोऽयं
कार्योऽस्ति ते मनसि यत्र जने भवाब्धौ।
यत्नं विधाय भगवन् स्वयमेव तत्र
गच्छन् प्रसादसुमुखो भवसीत्यगूढम् ॥ ९७ ॥
भगवत्पदपद्मचिह्नितो यः स हि लोकेष्वकुतोभयः सदैव।
स्फुटतादृशकालियप्रमाणादपरं मानमपेक्ष्यते न किञ्चित् ॥ ९८ ॥
जडजातमिदं विशोधितं तत् परमं भुव्यभृतं तदेव भूयात्।
निगमान्तरहस्यमेवमस्मिन् यमुनावार्यमृतोक्तितः स्फुटार्थम् ॥ ९९ ॥
श्रीशकल्पतरुक्रीडा० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

॥ अथ सप्तदशोऽध्यायः ॥

नागालयमिति : १०.१७.१.

स्वीयावासतया भयं न रमणस्थित्या न चासौष्ठवं
कान्तासङ्गितया न चोत्तरवयःक्रोधान्न वैराग्यधीः ।
द्वेषः पक्ष्यधिपेन चेत् स हि समः सर्वैरगैस्तत्कुत-
स्त्यक्त्वा स्वाश्रममभ्यगादहिरिहेत्येवं नृपस्याशयः ॥ १ ॥

कदर्थीकृत्येति : १०.१७.४.

विनयः सकलेष्टकृज्जनेषु
विनयाद्वैर्युपयाति मित्रभावम् ।
स[2] हि येन तिरस्कृतः प्रमादा-
न्नियतं तद्गतिरीदृगेव भूयात् ॥ २ ॥

तच्छ्रुत्वेति : १०.१७.५.

नाहिस्मयं विषहते क्वचिदपि भुवनेषु विष्णुपक्षीयः ।
विनतोद्भवोऽपि[3] कुपितः समभूद्युक्तं निरीक्ष्य तादृगहिम् ॥ ३ ॥

तं तार्क्ष्यपुत्र इति : १०.१७.७.

शत्रोः स्वात्मतिरस्कृतिं विदधतोऽप्युन्मत्तवृत्तेरपि
यच्छ्रेयः करणं सतां हि सहजश्रीशार्ङ्घ्रिभाजां व्रतम् ।
जानन्नेवमुदारधीः स गरुडः सव्येन तेजस्विना
पक्षेणामृतरूपिणेव हतवांस्तच्छं तदा चिन्तयन् ॥ ४ ॥
पक्षपातो न चेदेवं सद्व्रतस्य स कालियः ।
सत्यप्यस्मिन् पक्षपाते जीवन्मुक्तः स्थितः कथम् ॥ ५ ॥
(युग्मम्)

विशेषवृद्धै रचितो विभागस्तं भङ्क्तुकामः स्मयतो य एकः ।
विशेषवैरी तत एव स स्यात् स्थानच्युतो भात्यहिरत्र मानम् ॥ ६ ॥

---

१. द्वीपविशेषः क्रीडार्थश्च । २. विनयः गरुडनयश्च । ३. विशेषनम्रो गरुडमाता च ।

ह्रदं विवेशेति : १०.१७.८.

शत्रुच्छिद्रान्वेषणे योऽपनिद्रः सद्राक् तस्माज्जायते यातभीतिः।
तार्क्ष्यागम्यं यत्पदं वीक्ष्य मङ्क्षु तत्रागत्य स्वास्थ्यमापोरगेशः ॥७॥

अत्रेति : १०.१७.११.

अयं स्वीयः परो वायमिति धीर्न दयावताम्।
यत्तार्क्ष्यं सतिरस्कृत्य मुनिर्मीनेष्टधीरभूत् ॥ ८ ॥

श्रेयोऽन्यस्य विधेयमस्ति यदि तत्तादृग्विधेयं बुधै-
र्यत्स्यात् तत्परिणामसौख्यजनकं निर्दुःखलेशं भृशम्।
कार्यं सौभरिवाक्यवन्न सहसा तत्कालमीनेष्टदं
सर्वेषां परिणामतस्तु समभूत् खेदार्थमम्भोजुषाम् ॥ ९ ॥

न चेत्तादृग्वचस्तस्य न तार्क्ष्यागम्यता ह्रदे।
न स्थितिः कालियस्यापि न खेदो यादसां ततः ॥ १० ॥

अत एव शास्त्रकारैर्विविच्य भूयोऽपि फलितमुक्तमिदम्।
स्थितमेव धर्मतत्त्वं गूढगुहायामितीह विशदमभूत् ॥ ११ ॥
(विशेषकम्)

अन्योन्यमशनं मीनधर्म इत्यभिजानता।
यदुक्तं तदगम्यत्वं तत्कृपावशलक्षणम् ॥ १२ ॥

यत्त्यक्तं साधुजनैस्तत्त्यक्तं भवति युक्तमखिलजनैः।
त्यक्तः सर्वैरपि यद्भद्रो हि विनतात्मभूपरित्यक्तः ॥ १३ ॥

कृष्णं ह्रदादिति : १०.१७.१३.

यातारिभीतिमनसः किल गोकुलस्य
संपश्यतोऽमृतमयं जडजातरूपम्।
गोविन्ददर्शन - मनन्तसुखोदयश्च
सिद्धं भुवीति विशदं किल तच्चरित्रात् ॥ १४ ॥

अक्षीणकान्तिमभयं बहुहेमरत्न-
स्रग्गन्ध - वस्त्रललितं भुजगात्तपूजम्।
दृष्ट्वाऽपि कृष्णमभवन् यददृष्टनिष्ठाः
शिष्टाः स गोपतिरपीति तु मोहचेष्टा ॥ १५ ॥

रामश्चेति : १०.१७.१६.

यत्कार्यमच्युतकृतं भवता तदेत-
दावश्यकं किल ममापि विधेयमासीत्।
तत्र प्रतारणपरत्वमधारि कस्मा-
दित्याशयेन सरसं स जहास रामः ॥ १६ ॥

एतत्कौतुकतस्त्वयेश विहितं ज्ञातं च तत्तत्त्वत-
स्त्वद्वृत्तं मनसा मया न विशदं कृत्वा बहिर्दर्शितम्।
तेनैतैरखिलैस्तदा व्रजजनैर्योऽकारि कोलाहलो
वाच्योऽसाविति सुप्रसन्नवदनं रामः सहासोऽब्रवीत् ॥ १७ ॥

नन्वं विप्रा इति : १०.१७.१७.

आस्तां कीदृगपि प्रसङ्गवशतश्चेत् प्राप्तमप्रार्थिता
विप्रास्तच्छुभकार्यमाशु च पुरस्कृत्य प्रलोभान्विताः।
कुर्वन्ति प्रसभं धनाढ्यमसकृद्दानोद्यतं श्रीपते
तन्नैषोऽभिनवः प्रचार इति न त्वं क्रुध्य मय्याश्रिते ॥ १८ ॥

तां रात्रिमिति : १०.१७.२०.

पूर्णान्नैव वसुन्धरा वयमपि प्रायस्तदाकाङ्क्षिणः
सत्येवं यदलभ्यमद्य समभूदन्नं लघीयोऽप्यहो।
तत्प्राग्जन्मनि नार्पितं द्विजमुखेष्वस्मिन् दिने चेत्यभूत्
सत्यं रामवचोऽन्यथा सति विभौ तेषां तथात्वं कुतः ॥ १९ ॥

दावाग्निरिति : १०.१७.२१.

या एतास्तृणजातयः क्वचिदिहस्थाः कालियास्योद्गत-
क्ष्वेडार्द्र - श्वसनाभिमृष्ट - ततयस्तद्भक्षणं चेत्कृतम्।
गोभिस्तद्भविताऽत्यनिष्टमिति ता दग्धुं किमाज्ञापयद्
वह्निं गोकुलभव्यकृत् प्रभुरसौ दिग्देवतावन्दितः ॥ २० ॥

स्वात्मोद्यच्छक्तिलोलीकृतसकलजलं तद्गतं तत्तटस्थं
श्रीगोविन्दं दयाम्भोनिधिमिह हि सदानन्दकन्दाद्यभूमिम्।

लब्ध्वाऽप्येते विमूढा भुवि पशुपतयः स्वापसौख्यं भजन्ते
क्षुद्रक्षुद्राभिसेव्यं कथमिति समगादग्निरुद्बोधनाय ॥२१॥
त्वत्पादप्रतिमावभासविशदे यत्कृष्णवर्मन्यभूद्
दुःखं तद्वचसामगोचर[1]इति श्रुत्वा गिरं गोपतेः।
मद्दुःखं विनिवेदयत्ययमहो दान्तः प्रभोरग्रत-
स्तज्जातोऽस्मि सुखीति संभ्रमगतिः किं कृष्णवर्माऽगमत्॥२२॥
यस्तेजोमयमूर्तिरत्र कुरुते तेजस्विनं मां निजै-
स्तेजोभिः किल तस्य वेदवपुषः सूर्यस्य पुत्रीमिमाम्।
निर्दोषामनुकम्पयाऽतनुत यः श्रीशस्य तस्यार्हणा
मे युक्तेति हि संविचिन्त्य किमगान्मित्र[2]प्रियः सोऽनलः ॥२३॥
यद्रक्षणे नरहरिः किल जागरूकः
कः शक्नुयात्तदपकारमहो विधातुम्।
स्पष्टस्तथापि परतापकृतः स्वभावो
यत्तापदानमतिरित्यनले स्फुटं तत् ॥ २४ ॥

तत इति : १०.१७.२२.

सदाऽहिमुक्तं जडजातमस्मिन् कृतं हि कृष्णेन कृपार्णवेन।
निरीक्ष्य विश्वस्तधियस्तदा ते तमार्थयन्त क्षममात्ममुक्त्यै ॥ २५ ॥
सन्तं भवन्तमपि सन्निधिभुग्युपेक्ष्य
सुप्तो वनेऽहमिह केवल एव नास्मि।
तादृग्व्रजोऽपि यदसावुदितेहिदुःखे
प्राप्तः पदं तव विभो तमिवाव मां च ॥ २६ ॥
सर्वदाऽहं निराकर्तुं सर्वदाऽहंरसाश्रितः।
सत्कथं तन्न चेत्कुर्वे सत्कथं स्याद्यशो मम ॥ २७ ॥
स्वपदाम्भोजशरणत्राणदीक्षो दयानिधिः।
ईदृशस्वयशःस्थित्यै मन्ये श्रीशस्तथा व्यधात् ॥ २८ ॥
(युग्मम्)

---

१. कृष्णेति सम्बोधनम् अग्नौ च। २. सूर्यः सखा च।

प्राप्तश्चेदुपकारकृन्निजगृहे तेजःप्रतापाधिक-
स्तत्तत्प्रत्युपकारतुल्यसुखदां कुर्वीत तत्सत्कृतिम् ।
स्वप्रेयस्यवनात्मिकामुपकृतिं रक्षोगृहे[1]ऽर्वाक् समुत्-
कुर्वाणं तमवेक्ष्य स प्रभुरभूत् तन्मुख्यसत्कारधीः ॥ २९ ॥

यस्मादुत्पद्यते यत्र स्थितिस्तत्रैव तद्गतिः ।
इति श्रुत्यर्थधीः श्रीशस्तमग्निं मुखतोऽपिबत् ॥ ३० ॥

भवानलं शान्तयितुं न चालं शूद्रादयः क्षुद्रजना जनेऽस्मिन् ।
किन्तु प्रभुर्ब्राह्मण एक एवेत्यबोधि कृष्णेन मुखाग्निशान्त्या ॥३१॥

अतिकालजलावगाहजातं परिहर्तुं ननु शैत्यमन्तरस्थम् ।
अपिबद् बलतोऽनलं सदुष्णं नहि चेच्छान्तिमवापितो न कस्मात् ॥३२॥

दुरन्तं ज्वलन्तं भवैकानलं तं
ग्रसिष्येऽत्र तेषामशेषेण ये तु ।
मदङ्घ्र्येकनिष्ठा इतीशाभयद्यायि
निशायां विधात्रा त्वया दावपानम् ॥ ३३ ॥

ज्ञात्वा तादृशशक्तिकं नलमलं कृत्वा स्वमुख्यं पुरा
तद्द्वारा जडतारणं कृतमतो माहात्म्यमत्रास्ति किम् ।
इत्यल्पोक्त्यपवादलाघवपरीहाराय मुख्यं प्रभुः
कृत्वा भुग्यनलं जडाशयजुषो गोपान् वनेऽतारयत् ॥ ३४ ॥

अहं रामश्च दावोपशान्त्यै सम्प्रति याचितः ।
अपिबच्चिन्तयन्नेवं तमीशोऽनन्तशक्तिभाक् ॥ ३५ ॥

काननं[2] द्विजहितार्[3]गमाश्रितं[4] माधवोऽ[5]स्मि कृतवानहं पुरा ।
यत्करोमि न तथाऽधुना भवेत्तन्नृपेत्यकृत तापनाशनात्[6] ॥३६॥

तापं निवार्य यदहं न वनस्य कुर्यां
संरक्षणं सततमत्पदकञ्जभाजः ।

१. लङ्कायाम् । २. अरण्यं ब्रह्माननं च । ३. पक्षिणो ब्राह्मणश्च । ४. वृक्षा वेदाश्च । ५. लक्ष्मीपतिः मधुकुलोत्पन्नश्च । ६. तापस्य नाशनं तापनस्याग्नेरशनं च ।

श्रद्धा सतां मयि ततो भविता न जातु
पातर्यपीत्यकृत तद्विपिनावनं सः ॥ ३७ ॥

ऋणमग्निरशेषेण नेयः शान्तिमिति स्मृतिम् ।
स्मरंस्तमग्निं श्रीजानिरशेषमपिबत् स्वयम् ॥ ३८ ॥

दाता श्रियोऽयमहमस्मि च तद्ग्रहीता
जानन्निति प्रभुरदात्स्वमुखासनं तत् ।
युक्तं च युक्तमभवत्स बलोऽपि तूष्णीं
श्रीजानिरेष हि जनेष्वहमस्मि तद्वत् ॥ ३९ ॥

मायैकाऽमा[1] त्रियामा प्रसृतघनमहामोहजालान्धकार-
व्रातोदञ्चत् - प्रपञ्चोत्कट - विकटवने स्वैरतः शेरते ये ।
तेषामेषा हि सिद्धाऽपरिमितविषय-प्रज्ज्वलत्पावकान्तः-
संस्थाऽस्त्यस्याश्च शान्तिर्मदनुगततयेतीश्वरेणाऽन्वबोधि ॥ ४० ॥

वनस्थितो दाहकृदास योऽनलः
स शीतलस्त्वद्वदनस्थितो - ऽजनि ।
तद्युक्तमीशाखिलशान्तिदा यतः
श्रुतादमध्या[2] सरसा स्थितिः शुचेः[3] ॥ ४१ ॥

शूरप्रभावपुषि दीप्तिमति प्रताप-
शालिन्यलं तु विजिते जगति प्रधाने ।
अर्थात्तदेकशरणाः शरणीभवन्ती-
त्यग्निर्जितो निखिलतन्मुख[4]सज्जयाय ॥ ४२ ॥

कृतविषाग्निजरस्य पुरो हरेर्यमितो[5]ऽपि कियान् विषयानलः ।
इति विभाव्य बलो बलवानपि स्वयमभून्न पुरोऽनलशान्तये ॥ ४३ ॥

प्रलयानलोऽतिपिहितोऽस्ति मे मुखे
यदयं मया तु गिलनादनायि तत्[6] ।

---

१. अमावास्या । २. दमधिया आसरसा दकारमध्या सरसा चेति च । ३. पवित्रस्य अग्नेश्च । ४. अग्निमुखा देवाः । ५. नास्ति यकारो यस्मिन् स चासौ मितश्च पदद्वयं च । ६. मुखम् ।

भृशमुत्थितः स भविता निर्जक्षणा-
स्तदनिष्टमेतदधिकं परं भवेत् ॥ ४४ ॥
इत्यालोच्याच्युतन्यस्तभारः सङ्कर्षणस्तदा ।
[1]स्थितिक्षणं स विज्ञाय स्वयमासीत्स्थितिक्षणः ॥ ४५ ॥
श्रीशकल्पतरु० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

१. स्वोत्सवात् । २. पालनम् ।

॥ अथ अष्टादशोऽध्यायः ॥

दुर्दान्तं भुवनप्रसारिणमहिं नानामुखोद्भासिनं
चित्ताख्यं दमयंस्ततश्च शमयन् सन्तापदावानलम् ।
यः स्याद् गोकुलमण्डितोऽस्य भजति प्रारब्धतापोऽप्यलं
शान्तिं सौख्यमसाविति स्फुटमभूद्ग्रीष्मर्तुतादृक्स्थितेः ॥ १ ॥

स चेति : १०.१८.३.

पिवतोऽनलमद्धाऽस्य पुरः का योग्यता मम ।
ह्रियाऽनयैव किमभूदृतुः शैत्यगुणान्वितः ॥ २ ॥
निसर्गतापकृदपि ग्रीष्मोऽभूद्यदतापकः ।
स्फुटमेव फलं साधुवृन्दावनगुणस्य तत् ॥ ३ ॥

नितान्तं तदा तं त्रितापं हरन्तं वनान्ते वसन्तं[1] समालक्ष्य सन्तः ।
तपन्तं निदाघं पुरः संसरन्तं वसन्तं लसन्तं वदन्ति स्म युक्तम् ॥ ४ ॥

यत्र क्रीडति नित्यमेव भगवांस्तत्रत्यतार्णाग्रम-
प्याक्रष्टुं न च वा प्रदग्धुमवनावीशा दिगीशा अपि ।
एतत् स्पष्टमभूत्तदा तृणजलाद्याकर्षणे शक्तिमान्
न ग्रीष्मो न च तिग्मरश्मिरनिलो नाग्निर्न चान्योऽपि वा ॥५॥

क्रीडिष्यमाण इति : १०.१८.८.

यत्तापकारि भुवि सिद्धमतापकारि
तच्चेदसंशयमनेन मनीषिणाऽस्मिन् ।
स्वैरं भवे विहरणीयमिति व्यबोधि
रन्त्रा तथर्तुमभिवीक्ष्य रमाधवेन ॥ ६ ॥

काकपक्षधराविति १०.१८.१२.

हंसपक्षाश्रितेनापि काकपक्षा[2]वलम्बनात् ।
व्यक्तीकृतमिहेशेन सर्वेषु समदर्शनम् ॥ ७ ॥

---

१. निवसन्तम् । २.शिखण्डकः ।

एवमिति : १०.१८.१६.

लोकसिद्धाभिरेवाहं क्रीडन् क्रीडाभिरन्वहम् ।
सद्व्रजनमसन्नाशं करोमीति समीरितम् ॥ ८ ॥

गोपरूपीति : १०.१८.१७.

अज्ञातो यदि तदयत्नमिष्टसिद्धिर्ज्ञातश्चेच्छरणगिरैव शं लभेय ।
इत्यन्तर्निहितविनिश्चयः स दैत्यस्तत्रागात्किमु कृतकात्तगोपरूपः ॥९॥

योषा बकी पशुमतिर्वत वत्सकोऽपि
प्रौढो बकोऽपि सततं जडजातवृत्तिः ।
तस्मात्तथा न गणयत्वयमत्र किन्तु
गोपानुरूपमिति किं स तदा तथाऽगात् ॥ १० ॥

अतित्वरा नेष्टकरी यदस्या योगात्फलं तादृगवापुरर्वाक् ।
बकादयस्तन्नहि तां श्रयामीत्यगात्स तादृक्किमु वस्तुकामः ॥११॥

युक्त्याऽनयैव बहुकालकृतावहित्थः
स्थाता भवेयमिह तत्र यथावकाशम् ।
कंसार्थसाधनमदुःशकमेव भूया-
दित्याशयेन किमु वा स बभूव गोपः ॥ १२ ॥

यदुपतिसहक्रीडासौख्यं समग्रजनेहितं
भवति जगतीत्यस्मिन्नर्थे न मानमपेक्ष्यते ।
सहजरिपुरप्यल्पप्रज्ञोऽप्यभक्तमतानुगो-
ऽप्यभवदसुरो यत्प्राप्त्यर्थं स गोपसरूपकः ॥ १३ ॥

तं विद्वानपीति : १०.१८.१८.

ज्ञाताऽप्यहं समदृगस्मि शरण्यधामा
गोपास्त्विमेऽतिसरलाः खलकैतवाज्ञाः ।
तत्कार्यमत्र कथमित्यनुचिन्त्य कृष्ण-
स्तत्सख्यतः स्वविरुद्धं प्रथमं ररक्ष ॥ १४॥

अकुर्वाणः सख्यं यदि खलमिमं गोपवपुषं
निहन्यां तद्ब्रूयाद्धृदि भृशममीषामृजुधियाम् ।

अहो गोपलघ्नोऽयमिति भुवनेऽप्यत्र वितथः
स मा भूदित्यद्धा किमु विभुरसौ सख्यमकरोत् ॥ १५ ॥

स्नेहं विना न भविताऽस्य खलस्य भावो
व्यक्तो निजेष्वखिल-गोपसुवेषभाजः ।
युक्त्यन्तरस्तिमितधीः किमु साधु गर्ह्य-
मप्यन्वमोदत विभुः खलमुख्यसख्यम् ॥ १६ ॥

दृष्ट्वा गोपसमाकृतिं निरुपमो योऽदर्शि तत्सौहृदे-
दुष्टो घातुकबुद्धिरित्थमवगत्याऽप्यच्युतेऽनादरः ।
तेनेदं विशदीकृतं यदवनौ सर्वेश्वरस्यापि मे
भक्तस्नेहसुखान्न किञ्चिदपरं सौख्यं मनोमोहकम् ॥ १७ ॥

तत्रेति : १०.१८.१९.

अनेन खलु दुर्हृदा कितवसौहृदं सम्प्रति
प्रदर्श्य निखिलेष्वमीष्वपि ममत्वमुत्पादितम् ।
अतोऽत्र न मनागितः समुचिता ह्युदासीनते-
त्यचिन्त्यचरितः प्रभुः कृतककेलिमारब्धवान् ॥ १८ ॥

ममत्वोच्छेदकार्यैको द्वन्द्वीभावः परस्परम् ।
इत्यालोच्याच्युतः क्रीडां तादृशीं किमु दिष्टवान् ॥ १९ ॥

अद्वैतकेलिवदलं न युवां विनाऽन्यो
द्वन्द्वेऽपि केलिकुतुकेऽर्हति गौरवं नः ।
इत्युक्तिमात्मनिहिता - मनुयुक्तियुक्तां
तेषां निशम्य स च सोऽप्युररीचकार ॥ २० ॥

तत्र चक्रुरिति : १०.१८.२०.

शत्रुश्चेच्छलवर्त्म जाङ्घिकमनास्तत्तज्जयो धीमता
तत्कालं कृतकं निजेषु कलहं निर्माय कार्यो ध्रुवम् ।
मन्ये नीतिमिमां विभाव्य भगवान् स्वाप्तोत्तमे निर्ममे
रामे तत्परिभूतये प्रथमतः स्वस्य प्रतिद्वन्द्विताम् ॥ २१ ॥

अनेन धरणीधरो धरणिभारभूतेन यद्
व्यखेदि बहुधा ततः प्रतिकृतिं विधास्येऽधुना ।

वलं तदुपरि स्थितं बत विधाय शेषात्मकं
तथा निजविभागतोऽध्वनि किमच्युतेनाशयः ॥ २२ ॥
कश्चिद् दुर्वृत्तबुद्धिः शरणमुपगतस्तस्य सख्यं विधास्या-
म्येवाहं तादृगेतत् क्वचिदपि न यथा भग्नभावं भजेत ।
विस्पष्टद्वन्द्वभावेऽप्यसुरमपिहितं तं तदा केलिकाण्डे
स्वीयत्वेनाच्युतेनाध्यवनि गणयताऽकार्यगूढः स्वभावः ॥२३॥
यन्मुख्याक्षरमेकमप्यसुलभं श्रोतुं विरञ्चेरपि
यद्धस्ताङ्गुलिपल्लवोऽप्यसुलभस्पर्शो मुनीनामपि ।
यद्वक्षः परिरम्भमिच्छति सदा पद्माऽपि तस्मिन् प्रभौ
मैत्र्योपस्थितकृत्स्नकेलिकृदभूद्धन्यो जघन्योऽप्यसौ ॥२४॥
वहन्त इति : १०.१८.२२.
प्रारब्धात्कौतुकाद्वाऽप्यधिगतविषयां व्यापृतिं व्यापृतात्मा
निम्नां वा चोन्नतां वां हितविहितमनास्तादृशीं संविदध्यात् ।
न स्याद् भ्रंशो यथाऽस्मिन्निखिलनिजगवां तस्य सत्सीमदृष्टे-
र्न स्याज्ज्ञात्वप्यनिष्टं तत इति विभुना तादृशेनाभ्यधायि ॥२५॥
विधतविहितसीमन्यत्र मित्रे च शत्रौ
व्यरचि यदि च दण्डो नैष नीतावधर्मः ।
इति मनसि विचिन्त्यारम्भि तादृक् सुसीमं
विहरणमपि कृष्णेनाऽऽर्यधर्मानुगेन ॥ २६ ॥
रामसङ्घट्टिन इति : १०.१८.२३.
एतद्भारयुतावनीधृतिनमन्मौलिः स शेषोऽधुना-
ऽपि स्याद् भारभृदेव मे यदि जयः संपादितः सर्वदा ।
आलोच्यैवमुरीकृतोऽतिकृपया मन्ये जगज्जिष्णुना
श्रीकृष्णेन पराजितत्वमधरीभावश्च केलीविधौ ॥ २७ ॥
क्षणार्धमपि कौतुकात् खलसमागमश्चेत्कृतः
स चाच्युतविभूतिमप्यधरतां नयत्याश्वतः ।
न जातु खलसङ्गतिर्हितदृशा विधेयेति किं
स्वमेव तदुदाहृतिं भुवि विविक्तमाधात्प्रभुः ॥ २८ ॥

उवाहेति : १०.१८.२४.

[1]श्रीमन्नाम सु[2]दाम धारयति यस्तं च कचिद् द्वन्द्वितां
प्राप्तं चाप्यहमुद्वहामि सहसा सर्वोत्तमश्रीरपि ।
इत्थं स्वीयजनैकपालन-समुत्साहं तदोद्बोधयन्
मन्ये गोपमुवाह [3]तादृशपदं श्रीशः स्वहर्षप्रदः ॥ २९ ॥

अपराजितोऽप्यहमलं पराजितस्तैर्मुदुक्तकेलिकृतः ।
ये श्रीमत्पदलसिता भवेयुरिति तादृशेरितं हरिणा ॥ ३० ॥

परिवृढौ न पराजयशालिनावपि मिथो वहतः खलु किन्तु तौ ।
विदधतोऽपजयार्थकमर्भकं कमपि युक्तमिदं कथमन्यथा ॥३१॥

अविषह्यमिति : १०.१८.२५.

सकलाभयदः श्रीशः कमपि न जन्तुं निहन्ति न द्वेष्टि ।
किन्त्वात्मगर्ह्यकृतितः स्वतो बिभेतीति मानमसुर इह ॥ ३२ ॥

तमिति : १०.१८.२६.

वपुः सार्थकं स्वामिकृत्येऽस्तु मा वा
स्वनाम त्विहान्वर्थकं संविधेयम् ।
इति भ्रान्तबुद्धिः प्रलम्बः प्रलम्बः
प्रकामं बभूवाऽऽत्मदेहावलम्बात् ॥ ३३ ॥

महत्सङ्गात् स्वरूपाप्तिरेतद् युक्तमकृत्रिमे ।
कृत्रिमेऽकृत्रिमप्राकृस्थ-रूपाप्तिरिति तत्क्षमम् ॥ ३४ ॥

अत्रसदिति : १०.१८.२७.

गोपश्चेत् कथमीदृगद्भुततनुर्दैत्यो यदि स्यात्कथं
श्रीशस्नेहपदं न तद्विदितमप्यज्ञानिताऽस्मिन् कथम् ।
ज्ञात्वा वा कथमात्मसेवनपरे मय्यप्यनाख्यानमि-
त्यन्तः संभ्रमसंभृतो हलधरो युक्तं मनागत्रसत् ॥ ३५ ॥

---

१. श्रीविशिष्टं यन्नाम, पक्षे श्रीमदिति च्छेदः श्रीरिति वर्णोऽस्ति यस्मिन् ।
२. शोभनं दाम, शोभनं दामेति पदं यस्मिन् तस्मिन् तच्च । ३. श्रीदामानम् ।

वेलोल्लङ्घनदोषाच्छिक्ष्योऽसौ यदि मयाऽधुना तर्हि ।
नासौ भागवतानामिति स क्षणमात्रमास वित्रस्तः ॥ ३६ ॥

अथाग तस्मृतिरिति : १०.१८.२८.

एतावन्नतकन्धरस्त्वमसि यद् भारात् स ते वाहनं
जातः संप्रति तद्ध्रुवं प्रतिकृतिं भो राम संपादय ।
सामान्योक्तिरियं बलाय हरिणा प्रोक्तेति मन्ये यतः
श्रीरामो विजहौ भयं तमसुरं ज्ञात्वा स्मरंस्तद्गिरम् ॥ ३७ ॥

मद्योगादेव सबलः खलोऽयमधुनाऽजनि ।
मत्पुरोऽस्य कियद्वीर्यमिति मुष्टयाऽभ्यताडयत् ॥ ३८ ॥

मत्पक्षीयमहिं वनस्थितममर्यादं विदित्वा मद्-
प्रत्यक्षं प्रभुणा नमद्बहुशिरो दण्डं पुरा प्रापितः ।
तत्पक्षीयमिमं तथास्थितिमहं चापीह तादृक्पदं
नेष्यामीत्यहिपेन रामवपुषा नीतः स तादृग्दशाम् ॥ ३९ ॥

यस्मादुदेति दुरहङ्कृतिरत्र जन्तो-
स्तद्ध्वस्तिकृद्भवति हन्त तदेव लोके ।
यत्स्पष्टमेतदसुरस्य हि तस्य गर्व-
स्तद्ध्वस्तिरप्यनुपदं बल¹तस्तदाऽऽसीत् ॥४०॥

निरस्य दुःखं सुखयाम्यहं त्वामिति प्रतिज्ञातमपीह केनचित् ।
तत्र स्वयं चापि यतेत तादृग्योगेष्वदोऽबोधि तदा बलेन ॥ ४१ ॥

अशेषकार्यं भुवि चेन्मयैव कृतं धराभारहरं तदाऽयम् ।
खिद्येत मत्वा वितथं स्वजन्मेत्यधात्प्रभुस्तद्धतिमस्य हस्तात् ॥ ४२ ॥

यः स्वत्वेन महद्भिर्गणितस्तं ते न जातुचिद् घ्नन्ति ।
सर्वविदेवं प्रभुणा युक्ता नाकारि तद्धतिस्तत्र ॥ ४३ ॥

कृत्वा सौख्यमसौ निजाग्रजकराद् व्यापादितः श्रीधरे-
णैवं नापि तु राम एव हतवानुन्मार्गगं वीक्ष्य तम् ।

---

१. सामर्थ्याद् बलरामाच्च ।

इत्थं सर्वजनेषु स प्रथयितुं निर्दुष्टतामात्मनो
वृक्षं साक्षिणमास्थिरं च जटिनं प्रायोऽच्युतोऽकल्पयत् ॥४४॥

अभ्यवर्षन्निति : १०.१८.३२.

बलारातिस्त्वमेतेन पापिना स्वीकृतं बलात् ।
तत्खण्डितं बलेनेति युक्तं पुष्पमुचः सुराः ॥ ४५ ॥
सबलं त्वा विलोक्योचुर्यद्देवाः साधु साध्विति ।
युक्तमेतद्यतस्त्वत्तः कल्याणं सततं सताम् ॥ ४६ ॥

श्रीशकल्पतरुक्रीडा० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

१. बलशत्रुः इन्द्रश्च ।

॥ अथ एकोनविंशोऽध्यायः ॥

यत्पादाब्जरजोऽब्यजो गतरजोलेशो मुनीशव्रजो
नाकेशः शिरसा समुद्वहति यो विद्वद्वरिष्ठार्चितः ।
तस्यानन्तपतेरनन्तचरितस्यांसे स गोपो यदा
ऽतिष्ठद्धृष्टपदं तदा तदघदं नासीममासीत् कथम् ॥ १ ॥

इत्थं प्राक्कृतताद्दगर्थकहरिक्रीडाश्रुतिप्रस्रवत्-
प्रेमप्रश्नतरङ्गितं स नृपतेर्ज्ञात्वाऽन्तरङ्गं मुनिः ।
आमौञ्जीव्रतमस्य कापि बिहृतिर्नाघाय पुण्याय वा
स्यादेतत्कथनाय गोवनकथां प्राहोक्तमुख्याश्रमाम् ॥ २

(युग्मम्

यद्वा तत्केल्यघेनैव तद्गावस्तेऽपि तापिताः ।
ततोऽनुतप्ताः सद्यस्ते शरणीभूय माधवम् ॥ ३ ॥
निःसीमं सौख्यमेवापुरेवं तापापनुत्तये ।
सर्वैर्हितेच्छुभिः कार्यमित्यूचे तत्कथोक्तितः ॥ ४ ॥ (युग्मम्)

प्रारब्धोपात्तकेलिर्भवति भववने योऽस्य बाल्येऽक्षजातं
भीशून्यं वैधदण्डादतिचरति यथा काममेवोपभोगे ।
पश्चान्मौञ्जीवृतं सत्प्रचलति सभयं तर्षितं सर्वतोऽसौ
पश्चात्संतापभाक् संस्तदनु विचिनुते तद्गतीस्तत्पदार्थैः ॥५॥

दृष्ट्वा तत्र च खिन्नमाशु च ततः कृत्वा समावर्तनं
मत्वा सत्पथ इत्ययोजयदसौ पश्चाद् गृहस्थाश्रमे ।
तत्राप्युग्रभवानलावृतिमलं संवीक्ष्य संभ्रान्तधीः
श्रीनाथं शरणं गतोऽथ समभूत् सद्यो महानन्दभाक् ॥ ६ ॥

एवं बाल्यं ब्रह्मचर्यं गार्हस्थ्यमनुभुञ्जतः ।
सुखं श्रीशाश्रयादेव नान्यथेत्युक्तमूह्यताम् ॥ ७ ॥

(विशेषकम्)

प्रारब्धात् कौतुकाद्वाऽप्यधिगतविषयां केलिमव्याजरूपां
निम्नामत्युन्नतां वा सुखनिभृतमनास्तादृशीं यः करोति।
अध्वभ्रान्तिर्यथास्मिन्नहि भवति गवां तस्य सत्सीमदृष्टे-
र्नैव स्यात्क्वाप्यनिष्टं प्रकटमनुपदं ताप एवाऽन्यथा तु ॥८॥

क्रीडासक्तेष्विति : १०.१९.१.

दुर्मार्गाश्रयणेऽक्षाणां प्रवृत्तिस्तत्र कारणम्।
न जीवो नापि भगवान् किन्तु लोभ इति स्फुटम् ॥ ९ ॥

श्रीशोपदेशकजुषामपि तार्णलोभः
प्रासूत गोपतिगवां भगवद्वियोगम्।
किं तत्र वाच्यमबलाकनकादिलोभ-
स्तस्माज्जयोऽस्य कृतिना प्रथमं विधेयः ॥ १० ॥

लोभेन यो वशं नीतः क्लेशोऽनुपदमस्य हि।
स्पष्टमेतदभूदस्मिंस्तादृग् गोवृत्तितो वने ॥ ११ ॥

तेऽपश्यन्त इति : १०.१९.३.

यद्बलादेव निखिल - व्यवहारोपजीवनम्।
तस्मिन् वृन्दे गवां भ्रष्टपथे खेदो न चित्रकृत् ॥ १२ ॥

सम्प्राप्येति : १०.१९.५.

विषयान्वेषणेनैव कृतमिन्द्रियशोधनम्।
धीमता लभते तस्मात्तत्स्थितिं स इति स्फुटम् ॥ १३ ॥

ता आहूता इति : १०.१९.६.

गावो मदेकशरणाः प्रभवन्ति ताभ्यो
नाम्नैव दर्शितपदः सुखदो भवामि।
मह्यं यथा मदनुगो जन इत्युपेन्द्रः
प्रोच्चार्य तत्तदभिधानमधात् सहर्षम् ॥ १४ ॥

साधूनामिह वासुदेवसदयप्रेमर्धिभाजामपि
तापः संसृतिकाननस्थितिवशादुत्पद्यते भीतिकृत्।
अन्येभ्यश्च विशेष एष शरणीभूता भवन्त्येव ते
तत्कालं न परा इति प्रमुदितास्ते स्युर्व्यपतार्तयः ॥ १५॥

तत इति : १०.१९.७.

कालिन्दीपुलिनानुभूतभगवच्छक्तिस्वरूपोऽपि यद्-
भूयस्तद्ग्रसनात्तधीः समभवद् वन्यानलो निस्त्रपः ।
तत्प्रायः प्रतिभात्यहंमतिजुषः पुंसः स्वभावस्फुटी-
भावायेशमुखामृतैकरसत - स्तन्मुख्यवासाय वा ॥ १६ ॥

वने निदाघे भवता दवाग्ने
स्थेयं सदेति श्रुतिघृष्टमर्वाक् ।
त्वयेश तत्त्वद्वचनानुवृत्ति-
रस्मीति शंसन् स किमुल्ललास ॥ १७ ॥

जातं जलं तदमृतीकरणात् कृतार्थं
त्वं चापि तन्मुखरसोपगमादिहाग्ने ।
त्वत्सारथेर्मम तु का गतिरेवमग्नि-
रागात्पुनः किमिह वायुसमीरितः सन् ॥ १८ ॥

मुहूर्ते कस्मिंश्चिद्यदि निजपराभूतिरजनि
तदन्यस्मिंस्तस्मिन् स हि निजजयार्थी प्रयतते ।
स्थितिं तेजोभाजामिति समवधार्यागमदसौ
द्विवारं दावाग्निः समयभिदया शौरिपुरतः ॥ १९ ॥

तेजःप्रदोऽपि मिहिरो न पुराऽऽस नापि
मद्वद्धिकृत् पवन इत्ययमादधे माम् ।
मुख्याप्रतिष्ठितपदं त्वधुना लसन्तौ
तौ द्वावपीति पुनरग्निरगात् किमह्नि ॥ २० ॥

ये चाश्रितश्रीशपदा येषां सोऽस्ति च रक्षकः ।
कीदृशानपि तान् द्रोग्धुमिच्छेद्य स्त्वंनरो हि सः ॥ २१ ॥

कृष्ण कृष्णेति : १०.१९.९.

कृष्णवर्माश्रयादस्मात् कृष्णवर्माऽयमुत्थितः ।
कृष्णवर्मानुगानस्मान् पाहि तत्कृष्णवर्मतः ॥ २२ ॥

१. नरभिन्नः पशुः, अग्निश्च ।

सकृदपि तव नाम्नि श्रीधरोदीरिते स-
त्यनुभवति जनोऽस्मिन् सर्वतस्तापशान्तिम् ।
त्वयि सति सदयास्मच्चक्षुरालीढरूपे
यदि न शममुपेयादेष चित्रं किमस्मात् ॥ २३ ॥

इमा गावो वयं गोपास्त्वं गो-गोपालपालकः ।
तत्कृतं पूर्वमस्माभिस्त्वं द्वयोस्त्राणकृद्भव ॥ २४ ॥

त्वद्बान्धवा इति : १०.१९.१०.

लौकिका अपि न सन्निधाविह स्वाप्तमातृपितृवान्धवादयः ।
तत्त्वमेव सकलोदयोदधे सम्प्रतीत्यमनन्तभाषितैः ॥ २५ ॥
प्रवर्तते यत्र तु कर्मणीशः साक्षात्स्पशास्तिष्ठति तत्र तूष्णीम् ।
तद्वीहरोद्योगमवेक्ष्य कृष्णं तूष्णीं स्थितो राम इतीह युक्तम् ॥२६॥

वचो निशम्येति : १०.१९.११.

एते स्थूलदृशोऽखिला अपि गवां पालाः सभीत्यन्तरा
वह्निश्चैष दुरन्तकीलकलितस्तन्नात्र योगं विना ।
एतच्छान्तिरसाध्वसं भृशममीषां चेत्यलं चिन्तयन्
युक्तं मीलितलोचनं ह्यकथयत् सर्वान्तरात्मा प्रभुः ॥ २७ ॥
यद्गावो विषयोपभोगसतृषो मुञ्जौघकोशभ्रमं[1]
प्राप्तास्तास्वपि तेषु च स्फुटतमं बन्यानलावेष्टनम् ।
तद्भोगापगतस्पृहा यदि तदा त्वानन्दिनः स्युः क्षणा-
देतद् व्यक्तमभूद् द्वयं तदनलात् तन्नेत्रसम्मीलनात् ॥२८॥
भवाटवीयं विकटस्वरूपा तापोऽपि तस्यां विषयाग्निजातः ।
स्वदृग्गृहीतो न च वास्तवोऽस्तीत्यभूत्स्फुटं नेत्रनिमीलनोक्त्या ॥२९॥
एते च त्रिदशाः सुगोपवपुषो मुख्येन्द्रियाधिष्ठि( )ो
वह्निर्यद्विहितस्तथाप्यसुमतां सन्तापदस्तेष्वयम् ।
तस्मान्मत्कृतशासनं भृशमसावर्हत्यथापि ह्रिये
स्यादस्यान्यसमक्षमित्यखिलसङ्घ्यस्तथाऽऽज्ञप्तवान् ॥३०॥

१. अथौघः ।

दुरत्ययभवोद्भटप्रसरकीलजालानल-
प्रशान्तिकृदशेषतो भवति योग एवावनौ ।
जनांस्तदनुतापितानिति तदक्षिसम्मीलन-
च्छलादतुलवैभवो ध्रुवमबोधयद्वा प्रभुः ॥ ३१ ॥

विधायैव नेत्रापिधानं हि तेषां
यदैषीत्तदीयं प्रियं कर्तुमीशः ।
दुरन्तार्तिदाग्निप्रशान्त्या तदस्मात्
परोक्षप्रियत्वं स्वमाविश्चकार ॥ ३२ ॥

घस्मरस्य बहुविस्मयाकुलद्रष्टृदृग्जनितभीर्यथा तथा ।
नान्यतः प्रभुरतोऽक्षिमीलनं वह्निभुक्तिकृदुवाच तत्क्षमम् ॥ ३३ ॥

येऽनन्यभावशरणीकृतमत्पदाब्जा-
स्तत्तापभीत्यपहृतावहमस्म्यसुप्तः ।
तत्र स्वयं ध्रुवमनेत्रपिधानभाजा
कारुण्यशालिमनसेदमबोधि बीजम् ॥ ३४ ॥

तथेतीति : १०.१९.१२.

निःशङ्कमग्निं विधुपादभाजः
क्षुद्राश्चकोरा अपि भक्षयन्ति ।
अद्धा तु तद्वंशभवोऽस्मि तन्मे
का नाम भीरित्यपिबन् मुखेन ॥ ३५ ॥

सख्युर्ममैष हि दधाति धनञ्जयस्य
नामेति तद्वदयमप्यतुलप्रियो मे ।
इत्याशयात् स्वजनभक्तिवशंवदात्मा
तत्प्राशनात्किमकरोत्तमिह स्वमुख्यम् ॥ ३६ ॥

स्वकारणे कार्यलयस्तु लोके
प्रसिद्ध एवेत्यलमाविचारात् ।

लयं निनायेति दयाघनोऽसौ
कपीटयोर्निं वदनाम्बुजाते ॥ ३७ ॥

अग्निमुखा वै देवास्तन्नाथोऽहं तथा कथं नास्मि ।
इति किं तत्पानमिषादग्निमुखत्वं सविशदमेवमधात् ॥ ३८ ॥

उष्णेन याति शममुष्णमिति प्रसिद्ध-
शास्त्रानुभूतिकुतुकी धृतचित्रकार्यः ।
प्राक्प्राशितानलभवत् तनुदाहशान्त्यै
भूयोऽग्निपानमकरोत्किमु वासुदेवः ॥ ३९ ॥

यतो ह्युदयमेति यद्बिलयमेति तत्रैव त-
च्छ्रुतीरितमिति प्रभुः परममर्थमालोचयन् ।
यतो बत दवोऽधुना भवति कानकोत्थः स्वका-
नने तदुचितोलयस्तदिति किं तथा सन्दधे ॥ ४० ॥

भक्तार्पितप्रेमभक्तिसुधारसभुजो विभोः ।
अग्निरेवाविशद् वक्त्रं तद्रसास्वादलिप्सया ॥ ४१ ॥

सर्वाशतोऽप्यपार्थोऽसावनरत्वादिति प्रभुः ।
त्यजन् दाहभयं भूयः पपौ जलमिवानलम् ॥ ४२ ॥

सर्वाशाप्रतिरोधिवृत्ति विभयो यः कृष्णवर्त्मा वन-
स्थायी विष्णुपदाभिमर्शनशिखो भुङ्क्ते यदृच्छागतम् ।
नापीषज्जडसङ्गतिं विषहते नित्यं शुचिः पावको
लोकाधीश्वरसम्मुखस्थितिरलं युक्तैव तस्यान्वहम् ॥ ४३॥

य आश्रयाशः खलु मां प्रसर्पति
महातपश्री - मरुदुज्ज्वलस्थितिः ।
तमाश्रितं मुख्यतया करोम्यह-
मिति प्रभुर्वाञ्छितद - स्तथाऽऽदधे ॥ ४४ ॥

---

१. उदके कमले च । २. निजमुखे । ३. पार्थभिन्नः अपगतार्थश्च ।
४. अग्निः पावित्र्यकृच्च । ५. अग्निः आश्रयाभिलाषवांश्च ।

विषाग्निरेको वनवह्निरन्यो दावाग्निरेषोऽपि शमं प्रणीतः ।
इति त्रिवह्निप्रशमात्त्रितापहृतावसुप्तोऽस्मि सतामबोधि ॥ ४५ ॥

यदा यदा तापजनिः सतां स्यात्तदैव तच्छान्तिमहं करिष्ये ।
न तत्र नक्तंदिनभेदवार्तेत्यबोधि कर्त्रीभयतोऽग्निपानम् ॥ ४६ ॥

त्वां पश्यतां प्रखरतापद-दावपानं
तेषामकारि भवता यदपश्यतां च ।
तेन त्वया सदयबोधितमात्मभक्ति-
भाजां परोक्षमपरोक्षमहं हितार्थी ॥ ४७ ॥

त्वत्पादप्रवणैस्त्वदेकशरणै - र्गोपैस्त्वदाज्ञानुगै-
र्यत्स्वाक्षीणि निमील्य चाशु पुनरप्युन्मील्य संवीक्षिते ।
नैव प्रागवलोकितो हुतवहो नार्तिस्तदीयाङ्कके-
ऽप्येवं चित्रचरित्रतोऽध्वनि ददौ नैषां निमेषश्रमम् ॥ ४८ ॥

वृत्त्या कयाऽप्यजनि साधुसमागमश्चेत्
सद्यस्तनोति विषयानलतापशान्तिम् ।
गोगोपसङ्गतिजुषः पशुपक्षिवृक्षाः
सौख्यं महद्धुतवहापगमादवापुः ॥ ४९ ॥

सतां यत्नः स्वार्थोऽप्युपकृतिकृदन्यत्र भवति
परार्थश्चेद्वाच्यं किमु स हि तथेति स्फुटमिदम् ।
भृशं गोपैः स्वार्थार्थितमनलतापोपशमनं
तदत्यन्तं सौख्यप्रदमभवदारण्यजनुषाम् ॥ ५० ॥

ततश्चेति : १०.१९.१३.

दिग्भ्रान्तिभाजो विकटाध्ववर्तिनः
पुंसः पुनः स्वास्थ्यकृदेकमेव यत् ।
प्रागीक्षितं वस्त्विति तानपीश्वर-
स्तदर्थमेवा - ऽनयदाद्यभूरुहम् ॥ ५१ ॥

साक्ष्युत्तमोऽयमिति यो गुरुणा निरुक्तः
शिष्यैः स एव समये सति माननीयः ।

साक्षीकृतं दितिसुतासुहृतौ बलेने-
त्यागात्तमेव सगणोऽप्यपदानशंसी ॥ ५२ ॥
आगन्तुकानलजतापहृतिः कृतैषां
स्वाभाविकर्तुजनितोऽपि न चास्तु तापः ।
इत्यानयद्वटपदं स हितान् हितार्थी
तस्मिन् स शैत्यगुणभागिति शास्त्रसिद्धम् ॥ ५३ ॥

गाः सन्निवर्त्येति : १०.१९.१५.

सरलोत्तमवंशजस्य वाणी
भवतीहोग्र - भवाग्नितापहन्त्री ।
श्रुतिसद्गुणशालिनीत्यबोधि
प्रभुणा वादयता तदा स्ववेणुम् ॥ ५४ ॥
ज्वलदनलकीलजाल-प्रभूतनिखिलाङ्गतापशान्तिकृते ।
स्रवदतुलामृतसारं स युक्तमस्मिन्नवादयद् वेणुम् ॥ ५५ ॥
येषां कृपारसजुषा स्वदृशा दवाग्नि-
र्नीतः प्रकाममुपशान्ति - मिहाच्युतेन ।
सानन्दवृत्तिरतुला किल गोकुलेऽपि
सिद्धैव तेष्विति तदा विशदार्थमासीत् ॥ ५६ ॥

गोपीनामिति : १०.१९.१६.

अतिलङ्घयन्ति युगशतमपि मुनयो यत्प्रसादवासनया ।
तच्छ्रीमच्छ्रीपतिमुखदर्शनतः सुखमसोम सिद्धमिदम् ॥ ५७ ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

॥ अथ विंशोऽध्यायः ॥

उक्त्वाश्रमाच्छ्रुतिविधेय-निषिद्धधर्मा-
धर्मोद्भवत्सुख - तदन्यफलप्रसूतीन् ।
कस्मिन् युगे कथमिहाचरणीयमेवं
ज्ञातुं युगस्थितितदुक्तविविक्तधर्मान् ॥ १ ॥
ब्रूयाद्यदि स्फुटमशेषविदेष योगी
स्यादेव साध्विति नृपाशयमावितर्क्य ।
वर्षा-शरत्-समय-वर्णन-कैतवेन
तत्तद्युगस्थिति - मबोधयदिङ्गितज्ञः ॥ २ ॥ (युग्मम्)
यद्दावाग्न्युपसंहृति-र्वटपदोल्लेखोऽथ नादोदयः
सानन्दं व्रजवासिभिः सहचरैर्भूयः प्रवेशो व्रजे ।
यावत्सत्त्वसमुद्भवेति सगुणब्रह्मेति विस्फूर्जिता-
काशेत्यादि-पदार्थकर्तृकथनाद् व्यक्ता युगाद्यस्थितिः ॥३॥
ततश्चतुर्युगोद्भूति-स्तत्तत्कार्यानुमानिका ।
विज्ञेयेत्यखिलज्ञप्त्यै निदर्शनबहूक्तयः ॥ ४ ॥ (युग्मम्)
तत्तन्निदर्शनार्थानुसारादेव युगस्थितिः ।
ज्ञेया नात्र क्रमापेक्षा तथा लक्ष्यानुरोधतः ॥ ५ ॥
अथवा प्रत्यहं लोके चतुर्युग-गतिस्थितिः ।
तत्तादृगाशयात्तद्वा युगसम्मिश्रवर्णनम् ॥ ६ ॥

तत इति : १०.२०.३.

दावानलोपशमनं मम कार्यमेव
लोके तदद्य विभुना कृतमादरेण ।
हर्षेण कैतवरुषाऽप्यथवा ह्रियेव
प्रावर्तताम्बरधरा किमु प्रावृडेषा ॥ ७ ॥
मधुर्ग्रीष्मोऽप्यलं दृष्टः श्रीशकीर्तिहरौ हि तौ ।
कीर्तिकृत्त्वहमस्म्येके त्यागात्तद्व्यक्तयेऽच्युतम् ॥ ८ ॥

सान्द्रेति : १०.२०.४.

सर्वप्राण्युपजीवनाय सगुणः सन्नेव वृन्दावन-
क्रीडामत्र करोमि सन्ततमिति त्वं स्वाशयं व्यञ्जयन्।
श्रीशाङ्गीकुरुषे वपुः श्रितगुणं व्योमेव गूढप्रभं
स्पष्टं कार्यविधावसीममभवद् दावाग्निपानात्मके ॥९॥

अष्टौ इति : १०.२०.५.

सन्तापशान्तिमवगत्य तदा स्वगोभि-[1]
रानन्दबाष्पमयवृष्टिमसौ ततान।
गोपीजनो भुवि यथा स सुराशनश्रीः[2]
सूर्योऽपि खे त्विति सुखं निखिले तदाऽऽसीत्॥ १० ॥

तडित्वन्त इति : १०.२०.६.

आश्रित्यैव सवादि-साधनमसौ यद्वासवो वर्षति
मेघा वा करुणा इवेति वचसा तत्रापि तत्तुल्यता।
त्वं तु श्रीधर नैव साधनलवं पश्यस्यवश्याश्रितां-
स्तन्निर्व्याजदयापदं त्वमभवद् यद्व्यक्तमग्न्यादने ॥ ११ ॥

वर्षीयसीति १०.२०.७.

तनुरपि पृथ्वी[3] भवति हि काम्यतपःफलमवाप्य मह्येषा।
पृथ्वी निसर्गतस्तद्युक्तं वर्षीयसी[4] तदाऽऽसेति ॥ १२ ॥
काम्यतपःफलमुक्तं तनुभृत्तनुपुष्टिदं प्रभो मुनिना।
त्वत्पदसदा - तपस्थित्यर्पणमजनि त्रितापहरमर्थात् ॥ १३ ॥

निशामुखेष्विति १०.२०.८.

यावन्मायाविलासः प्रसरति जगति स्पष्टपाखण्डवाद-
स्तावत्स्वोत्कृष्टभावं श्रयति नहि तदा क्वापि गुर्वर्कलब्धिः।
एवं वृत्तौ युगेऽन्त्ये कथमिह भविता तापशान्तिर्जनाना-
मित्यालोच्याऽच्युत त्वं शरणमिति वचोमात्रतस्त्राणकर्ता ॥१४॥

१. नेत्रैः किरणैश्च। २. अमृतं रशनासम्बन्धिनी च। ३. पृथुला। ४. वृद्धा।

श्रुत्वेति : १०.२०.९.

श्रुत्वा श्रौतगिरोऽध्वरौघजननीः पङ्कोद्भवाः पङ्किलाः
कुर्मः कर्म किलेति केऽपि विफलं कुर्वन्ति कोलाहलम् ।
कुर्वन्तोऽपि च केऽपि यज्ञमफला हन्त स्युरापादिता-
ऽनुष्ठानोक्तिगलत्सुकीर्तय इति त्राता त्वमेवेति सत् ॥ १५ ॥

आसन्निति : १०.२०.१०.

किं वा तद्वसु यन्निजाश्रयवशात् प्रोन्मादयत्याश्रितान्
किं वासौ वसुमत्यलं च वसुमान् यौस्वाश्रितोन्मर्दकौ ।
किं तेऽप्याश्रयिणो भवन्ति च पुनस्तज्जीवनाकाङ्क्षिणः
किं तज्जीवनमध्वगे सति समायाते सपङ्कस्थिति ॥ १६ ॥

धन्यं तद्वसु यद्भवत्यविरतं सर्वासुभृज्जीवनं
धन्याऽसौ वसुमत्यलं च वसुमान् यौ स्वाश्रितौजःप्रदौ ।
धन्यास्ते तदुपाश्रिता अपि पुनः कुर्वन्ति तत्सेवनं
धन्यं सेवनमप्यलं वितनुते सद्यो विपङ्कस्थितिम् ॥ १७ ॥

आद्योदाहरणं निदाघसरितस्तत्रान्त्यमन्वर्थस-
न्नामानौ वसुमत्यसौ स वसुमान् भूमी रविश्चेत्यमू ।
तत्रैका तु तवप्रियाऽऽश्रितसुखं स्थानं द्वितीयः प्रभो
ज्ञात्वैवं सदसत्प्रकारमधुना त्वत्पादमेवाऽऽश्रये ॥ १८ ॥
(विशेषकम्)

चलगति वसुजातं कीदृशोऽपि स्वभावा-
न्नरि[1] भवति मदाय स्त्रीषु तत्र त्वचेलम् ।
इति गतिमवगत्य क्षुद्रनद्या प्रदिष्टां
वरद तव दयाब्धे पादपद्मं श्रयेऽहम् ॥ १९ ॥

हरितेति : १०.२०.११.

अगणितवसुसङ्ग्रहापि भूमिर्वहति यदन्यवसुश्रियैव शोभाम् ।
तदितरकथनैरलं दरिद्रैस्तदिह मुकुन्दमहं श्रयाम्युदारम् ॥२०॥

---

१. नदी धनवती च । २. मेघो धनवांश्च । ३. पुरुषे ।

क्षेत्राणीति : १०.२०.१२.

निर्यत्नादुपलब्धिमत्यपि वसुन्यद्धाऽर्जितं यत्नत-
स्त द्धक्कीत्यभिमानतः प्रतिपदं याते तु तस्मिन् पुनः ।
दैवाद्यातमिति प्रतप्तहृदयो ब्रूते परं त्वं तत-
स्तत्त्वं वेत्ति न साधनं तदुभयोरप्यत्र सैको विधिः ॥ २१ ॥
ज्यायानिहैकविधिरेव धनाप्त्यनाप्त्यो-
र्निर्णीय हेतुरिति यो हि वदान्यभर्तुः ।
तापापहारि वसुदं पदमेकमेव
शुश्रूषते स लभते निखिलेष्टजातम् ॥ २२ ॥

जलेति : १०.२०.१३.

अनपेक्ष्य यदधिकारं जडमप्यविशेषतोऽत्र पोषयति ।
सच्चिद्रूपस्त्वयमिति निष्ठा यदि सुलभमिष्टमर्थकृतम् ॥ २३ ॥

सरिद्भिरिति : १०.२०.१४.

क्षमाभृदचलान्तरो भृशमसीमसत्त्वाश्रितो
रमापति - पदोल्लसद्धृदयभूः सदैवामृतः ।
स चाब्धिरपि चुक्षुभे जडमयाङ्गनासङ्गमैः
परस्य तु कथाऽत्र केत्यलमसीम योषिद्बलम् ॥२४॥

गिरय इति : १०.२०.१५.

कर्माण्यनेकविध - दुःखफलानि भूयः
प्राधान्यपीशहृदयेष्वफली - भवन्ति ।
वर्षाम्बुवद् गिरिवरेष्विति संविभाव्य
सेव्यः सदैव हरिरात्मसुखार्थिनाऽस्मिन् ॥ २५ ॥

मार्गा इति : १०.२०.१६.

अस्त्वस्मिन् योगयुग्वा जपकृदपि तपःसाधको याज्ञिको वा
तेष्वध्वैकोऽपि तादृङ् नहि नहि भविता यत्र पङ्कप्रसक्तिः ।

१. कर्तृभूतम् । २. साधुषु ।

जानन्नेवं युगेऽन्त्ये गहनभवपथोल्लङ्घनायैकमेव
श्रेयोदं श्रीधराङ्घ्रेर्निखिलमलहरं लक्षयेद्भक्तिमार्गम् ॥२६॥

लोकबन्धुष्विति : १०.२०.१७.

लोकोपकृत्यविरताश्रित - सद्गुणेषु
स्थैर्यं प्रयाति पुरुषेषु न सम्पदेषा ।
मन्ये स्वबन्धचकिता चलतीह यादृङ्
मेघे तडिद्गुणिनि पुंसि च वा[1]योषा ॥ २७ ॥

धनुरिति : १०.२०.१८.

महतोऽप्यगुणस्य न प्रतिष्ठा गुणवत्सङ्गतिमन्तरा यदैन्द्रे ।
धनुषि स्फुटमेव तत्कथं मे भगवंस्त्वद्गुणसङ्गतिं विना स्यात् ॥२८॥
न रराजेति : १०.२०.१९.
द्रव्यैर्येन समर्पितैर्द्युतिभृतो लोकाः स्वकान्त्याऽचिरात्
तत्तेजः प्रतिरोधिनो भुवि भवन्त्यब्देऽब्जशोभे स्फुटम् ।
चित्रं सोऽपि पुनः स्वकीयवसुभिस्तानेव संशोभय-
त्यद्धाऽहङ्कृतिजन्यमेव तदिदं हेतुर्न चान्यो मनाक् ॥ २९ ॥
मेघेति : १०.२०२०.
आदेशो नेति नेति प्रभवति सुखदो भूरिवैराग्यभाजां
कामं गार्हस्थ्यभाजामिह स च रिपुवत्त्रासकृत् सर्वदैव ।
तस्मात् किं तेन भूयो निखिलसुखकरोऽजातशत्रुः स एकः
सन्तापत्रासहर्ता विलसति सुलभश्रीर्हि साध्वागमोऽत्र ॥ ३० ॥

पीत्वेति १०.२०.२१.
वृत्तिं सम्पाद्य गुप्ताद्भुतनिजचरितैः प्राक्कृशाः श्रान्तचित्ताः
पश्चात्तत्तद्विलासानुभवफलबलाद् विस्तृतस्वाप्तवर्गाः ।
जायन्ते वृक्षवद्यत् तदुचितमिह चेत्तद्वदौदार्यशीला-
नो चेत्किं तैर्विभोग्यैः[2] सकलसुखकरः स्पष्ट एको द्विजाग्र्यः ॥३१॥

१. चन्द्रः । २. विगतभोग्यैः पक्षिभोग्यैश्च ।

सरस्स्विति : १०.२०.२२.

वस्त्वृद्धिप्रसरातिलङ्घितबृहद्वेलं विलोक्यापि ये
साशास्तस्य जडाशयस्य निकटे तिष्ठन्ति ते सालसा[1]ः ।
स्पष्टा एव सरःस्ववृद्धिषु तथा तत्सेविनः सारसा-
स्तत्सेव्यं कृतिना निजेष्टफलदं गाङ्गं तदेकं पदम् ॥ ३२ ॥

जलौघैरिति : १०.२०२३.

दाता दा तुं प्रवृत्तो नयपथविलसद्वर्तनश्चेत्ततस्तं
तन्मार्गाद्वाक्प्रजल्पैर्जडमतिकलितैर्भ्रंशयन्त्यप्रतिष्ठाः ।
दुर्वादैर्दुर्वितर्का इव विमतमुधाकल्पितैः श्रोतमार्गं
तस्मादस्मिन्युगे सन्नयरसलसितः सेव्य एको दयाब्धिः ॥३३॥

व्यमुञ्चन्निति : १०.२०.२४.

प्रारब्धतः स्याद्व्याप्तिर्वायुनुन्नाम्बुदाम्बुवत् ।
नान्यथेति विनिश्चिन्वन् धीरो यः स सुखी सदा ॥ ३४ ॥

एवमिति : १०.२२.२५.

एवं तद्व्रवकाननं बहुफल - प्राग्भार - भोग्यास्पदं
वीक्ष्याऽसौ भगवांश्चतुर्युगगतं जीवैः सगोभिः प्रभुः ।
रन्तुं पातुमपि स्वकानथ खलान् हन्तुं च योगान्वितः
स्वच्छन्दं प्रविशन् भ्रमत्युपविशत्यत्तीति सोऽबोधयत् ॥३५॥

धेनव इति : १०.२०.२६.

यदावलम्बते श्रीशः साधुवृन्दावनोत्सवम् ।
युक्तं कामदुघा गावः प्रसन्नास्तन्मुखस्थिताः ॥ ३६ ॥

वनौकस इति : १०.२०.२७.

यदर्थमच्युतः क्रीडासक्तोऽस्मिन् यांश्च वीक्षते ।
आसंस्ते सुखिनः सर्वे तदा युक्तं वनौकसः ॥ ३७ ॥

---

१. पक्षिविशेषाः आलस्यसहिताश्च ।

क्वचिदिति : १०.२०.२८.

केचित् प्रेमहृदः परे रसविदोऽन्ये भूरि शृङ्गारिणः
केचित्तु प्रणवोक्तयो गिरिजडोद्गारप्रवाहाः परे।
बुद्धिज्ञा अपि केचनेति निखिलाञ्जीवान् प्रपश्यन्प्रभुः
सच्छारीरगुहां विशन्नमृतवत्कन्दानदन् क्रीडति ॥ ३८ ॥

दध्योदनमिति : १०.२०.२९.

क्वचित्स्वयं चापि सुयोगयुक् प्रभु-
र्जडेऽप्यति - स्वच्छरसे-ऽतिनिर्मले।
सहाप जीवैरनुसारभोजिभि-
र्भुङ्क्ते स्वसत्त्वं त्विति स व्यबोधयत् ॥ ३९ ॥

तत्त्वज्ञाद् योगिवर्यादपि भवविपिने प्रीतिदं भूरि मन्ये
भक्तं प्रेमामृताक्तं जडमपि हृदयं भक्तिभाजां तवास्मिन्।
स्पष्टं चैतद् गुहायां तरुवरविवरे कन्दमूलादिबाह्ये
श्रीश त्वं भुक्तवानस्यभिलषितमलं चारुदध्योदनं यत् ॥४०॥

शाद्वलेति : १०.२०.३०.

युक्तमक्षीणि सम्मील्य योगिनोऽच्युतचिन्तकाः।
चित्रमत्र तु संयुक्ता गावोऽप्यासंस्तथाविधाः ॥ ४१ ॥

प्रावृट्श्रियमिति : १०.२०.३१.

सूर्यादिद्विजरोधिनीं जडमयीमत्यन्तपङ्कोद्भवां
प्रायः पङ्किलजीवनां कलिमिव प्रावृट्श्रियं श्रीपतिः।
अस्त्येषाऽपि समस्तमामकविभूत्यन्तर्गतेति प्रभु-
र्लीलालम्बित-चारुदेहवसतिस्तां पूजितामादधे ॥ ४२ ॥

भूयः सत्सुखहा निदाघसमयोऽप्यासीद्वसन्ताधिक-
श्रीः श्रीमाधवनीरदोदित - कृपासारामृतासारतः।
एषा तु स्फुटमेव सत्सुखगतिर्नित्यामृतेड्याधरा
गोपीवन्नयनोत्सवाय समभूतत् प्रावृट् तदेतत्क्षमम् ॥४३॥

---

१. उदकं सुधा च। २. अधरोष्ठः आसमन्तात् पृथ्वी च।

कां[1]न्तोल्लासि भुं[2]जङ्गमञ्जुशयनो यः पल्ल[3]वालङ्कृतो
राँ[4]कोत्फुल्ललतां[5]नुकूलगतिमत्सौगन्ध्यरम्यस्थितिः ।
यां सोऽपि प्रसमीक्ष्य सत्त्वविभवां चित्राम्बरां माधवः
सर्वर्तुप्रभुरुत्सुको यदभवत्तत्प्रावृडीड्योचिता ॥ ४४ ॥

श्रीगोविन्ददृगद्बनिःसृतकृपापीयूष-सिक्ताङ्गकाः
पाला एव न केवलं सपशवोऽतापाश्च जातास्तदा ।
किन्त्वद्रिद्रुमवीरुदश्म-विपिनारामाभिरामाऽवनिः
सर्वाऽऽसीत् सरसेत्यबोधि मुनिना प्रावृट्प्रशंसाकृता ॥४५॥

कृत्वा कृष्णकृपामपारसुखदां दावाग्नितापापहां
भक्तान् यत्सुर[6] सार्थवृद्धिविभवैः पुष्णासि तृष्णाकुलान् ।
एतत् त्वद्व्रतपालनैक-निपुणप्रज्ञं स यज्ञोद्भवं
पर्जन्यं यदवर्णयन् मुनिरिदं युक्तं न को वा वदेत् ॥४६॥

मँ[7]धुहाऽपि माधवोऽसौ श्रावणरसदो बभूव चित्रमिदम् ।
निर्मल-गोकुलभाजां चित्रान्तरमपि यदा स भाद्र[9]पदः ॥ ४७ ॥

पङ्को वा कीर्तिर्वा वसुविनियोगाद्यथा कलौ भवति ।
नान्ययुगेषु तथेति प्रायोऽन्तिमयुगमरूपि तन्मिषतः ॥ ४८ ॥

एवं व्यङ्ग्यपथा चतुर्युगगतिं प्रादर्श्य भूयः कृता-
द्यारम्भं प्रविवक्षुणा च मुनिना प्रायः शरद्वर्णनम् ।
तत्तद्धर्मनिदर्शकार्थविलसद् - दृष्टान्तजातं समा-
रब्धं भाति सुधीभिरप्यनुपदं द्रष्टव्यमीर्ष्योज्झितम् ॥४९॥

शरदिति : १०.२०.३२.

नास्त्यधुना मेघांशः पृथक् पृथग् वागुदेति निखिलमुखात् ।
स्पष्टं यदा तदैव कृतयुगसंस्थेत्यभूत् स्फुटं शरदि ॥ ५० ॥

---

१. स्त्री सुन्दरं च । २. जारः सर्पश्च । ३. जारः किसलयश्च । ४. नवरजः स्त्री पौर्णिमा च । ५. वल्ली सुरतं च । ६. देवसमूहः, शोभनरसश्च । ७. दैत्यः वसन्तश्च । ८. मासः प्रत्यक्षविशेषश्च । ९. कल्याणपदप्रदो मासश्च ।

यदा विष्णुपदं भाति शुद्धं भूतगणस्तथा ।
तत एव स्फुटं ज्ञेया कृतादि-त्रियुगस्थितिः ॥ ५१ ॥

शरदेति : १०.२०.३३.

भ्रष्टोऽपि योगकलनादुपयाति चेत-
शुद्धिं यथा हि शरदा विमलत्वमम्भः ।
यत्तत्त्वदङ्घ्रिजुषि सज्जनयोगभाजि
भ्रष्टो जडस्त्वमिति वक्तुमनर्हमीश ॥ ५२ ॥

व्योम्न इति : १०.२०.३४.

सर्वेषामाश्रमिणामप्यशुभघ्नी तवेश पदभक्तिः ।
शरदिव गगनादेरिति सर्वस्पृह्या तु का कथैकस्य ॥ ५३ ॥

सर्वस्वमिति : १०.२०.३५.

वसुसङ्ग्रहादिहाब्दो लभते तव कृष्णरूपमथ शुद्धम् ।
त्यागाच्चेति न विघ्नो ज्यायस्तव मतमिहास्ति कतरदलम् ॥ ५४ ॥

गिरय इति : १०.२०.३६.

न गिरो गिरयो वास्मिन् बह्व्यो बहवश्च तादृशो यत्र ।
ज्ञानामृतरसलाभस्तस्मात् सर्वेष्टदः प्रभुः सेव्यः ॥ ५५ ॥

नैवेति : १०.२०.३७.

अत्यल्पवस्वभिनिविष्टपदा न जातु
जानन्ति मूढमतयोऽन्वहमोडयमायुः ।
संक्षीयमाणमपि ये नृषु तेषु को वा
पङ्काङ्क-गाधजलजन्तुचयाद् विशेषः ॥ ५६ ॥

गाधेति : १०.२०.३८.

प्रतिपदमपि तापं संसृतिव्यापृतिज्ञा
विषयसुखमहाशा चण्डमार्तण्डजातम् ।
भृशमिह कलयन्तोऽप्यन्यतो वर्णयन्तो-
ऽण्वपि हृदि न विरक्ताश्चित्रमस्मात् किमन्यत् ॥ ५७ ॥

---

१. पृथिव्यादीनि प्राणिनश्च ।

निश्चलेति : १०.२०.४०.

प्राप्तायत्नसमस्तसद्वसुरपि स्वर्णश्रियाऽपि स्वतो
युक्तो भव्यदरत्नशोभिहृदयो मुक्तौघराजत्तनुः।
यः स्यात्सेतुविदुज्झितसमयभरो विध्युक्तवेलाञ्चितो
जागर्त्यन्तर एव तस्य हरिरित्यब्धौ स्फुटं शारदे ॥ ५८ ॥

सम्पाद्य वृत्तिं यो धीमान् वसुसङ्ग्रहकारिणीम्।
तूष्णीं तिष्ठति तस्येडया वार्धिवत् कृतकृत्यता ॥ ५९ ॥

केदारेभ्य इति : १०.२०.४१.

चित्तं नीचगति स्वभावतरलं यातुं प्रवृत्तं यदि
क्षेत्राम्भोवदलं निरर्थविषये तन्निग्रहोपायधीः।
युक्तं सेतुभिरागमेडितपदैः क्षेत्रज्ञ - चेतोहरै-
र्यः कुर्वीत सुधीरसस्य विभवस्तस्यार्थसिद्धिस्ततः ॥ ६० ॥

खमशोभतेति : १०.२०.४३.

अनुज्जृम्भितापं सदा सत्त्वयुक्तं
सुखाभिख्यमत्यच्छ - तारप्रचारम्।
शरद्व्योमवद्यस्य चित्तं न तस्य
जने दुर्लभः कीदृशोऽप्यर्थलाभः ॥ ६१ ॥

अखण्डेति : १०.२०.४४.

यथा विधुः पूर्णकलो विराजते
सुखे सहैवोडुगणैस्तथा भवान्।
दयानिधे भक्तजनैस्ततस्तव
भवेन् मदङ्गीकृतिरप्यलङ्कृतिः ॥ ६२ ॥

आश्लिष्येति : १०.२०.४५.

शीतोष्णद्वन्द्वतुल्यस्थितिरमलगतिः सर्वशाखाग्रभागो-
ल्लासी नित्यप्रवासी भववनभुवि यः कौसुमेयो जितात्मा।

---

१. सुवर्णं शोभनोदकं च। २. बुद्धिरसः गम्भीरधान्यं च। ३. आपं तापश्च। ४. नित्यत्वं सत्त्वगुणश्च। ५. कुसुमपरागः, पक्षे कौ पृथिव्यां सुमेयः उत्तमत्वेन गणनीय इत्यर्थः।

तत्सङ्गस्तापहास्याच्छरदुदितमरुद्वन् मुमुक्षोर्न जातु-
भक्तानां श्रीशपादाम्बुजरतमनसामत्र गोप्यः प्रमाणम् ॥६३॥

गाव इति : १०.२०.४६.

वृषाभिरतिमन्तरा नहि भवन्त्यवन्ध्या अपि
समुल्लसितसत्फलाः सुरगणाश्च गावोऽपि च।
अतः सुफलकाङ्क्षिभिः श्रुतिविधेयसत्कर्मवत्
सदैव सुकृतान्विता भुवि बुधैर्विधेयाऽऽत्मगौः[2] ॥ ६४ ॥

जायापदार्थकृत - निर्वचनात् पितैव
पुत्रात्मना भवति भूय इति श्रुतिस्थः।
अर्थोऽभवत् स्फुटमदो जनताश्च गावो
जाता वृषाभिरतितो वृषहेतवो यत् ॥ ६५ ॥

योषिद्वोपनिषद्वा स्ववृषरतैवेह भवति सुफलवती।
तस्मात्त्रेताजनता युक्तं निखिलाऽपि मखदगेवासीत् ॥ ६६ ॥

वृषभानुसेवनं यद् वृषयोगं जगति भानुयोगं च।
जनयत्यलमिति युक्तं गावो वृषभानुसेवना आसन् ॥ ६७ ॥

वृषाचलपदाश्रयाच्छरदि सर्व एवाभव-
न्नभीप्सितफलागमाः स्वगमृगादयो गोकुले।
इति स्फुटमिहर्षिणा कथयतेदमाबोधि यत्
कलौ सकलसौख्यदो भवति वेङ्कटेशाश्रयः ॥ ६८ ॥

तस्कर[3]रार्तिकरः साधुरक्षको मुनिनेरितः।
अवतारोऽयमित्यर्थो निरुक्तो युक्तमीक्ष्यताम् ॥ ६९ ॥ (युग्मम्)

उदहृष्यन्निति : १०.२०.४७.

निशा[4]चरपदानुगो भवति योऽह्नि सुप्तिप्रियो
विचा[5]रविधुरश्च यः स्फुटमसावसूर्याश्रितः।

---

१. इन्द्रः वृषभश्च । २. वाणी । ३. चौरोपद्रवपरिहारार्थमयमवतार इति वाराहपुराणे स्पष्टम् । ४. चन्द्रः चोरश्च । ५. पक्षिसञ्चारो विवेकश्च ।

श्रियाश्रितपदः सदा तदपरस्तु नित्यं भव-
त्यभूच्च कुमुदे स्फुटं प्रथममत्र पद्मे परम् ॥ ७० ॥

पुरस्कृत्य विध्युक्तकर्माणि सूर्या-
दरे जागरूको दिने योऽपनिद्रः ।
स राज्ञः प्रियोऽन्यो नहि स्वाश्रितोऽपी-
त्यभूद् व्यक्तमस्माद्युगं तद्द्वितीयम् ॥ ७१ ॥

सध्यानं यजनं च पूजनमुपाख्यानाभिधाकीर्तनं
श्रैशं सर्वयुगेष्वपीह कथितं तुल्यं विशेषस्त्वयम् ।
एकं मुख्यमसुख्यकानि च पराण्येवं क्रमोऽध्यायतः
पद्येष्वप्यवबोधितोऽत्र च तथोदाहृत्यभिव्यक्तितः ॥ ७२ ॥

अथवा भूतगुणवत् संक्रमो ह्युत्तरोत्तरम् ।
तेन सर्वगुणैरेव कलिः खल्वखिलर्धिभूः ॥ ७३ ॥

एतावता पद्यचयेन सर्वयुगस्थिती रूपकतो न्यरूपि ।
पद्यद्वयेऽन्त्येऽन्त्ययुगद्वयस्य प्राधान्यतोऽबोधि तदर्थ एव ॥ ७४ ॥

आद्ये कार्तार्थ्यमेतु प्रणवपरिचितिर्यज्ञसन्तानयोग-
स्त्रेतायां द्वापरे चापचितिरपि हरेस्तत्त्रिकेऽपि त्रयं वा ।
तेषां तद्वासभाजामपि तदनुकृतध्यानयज्ञार्चनानां
स्पृहा रम्येष्टदात्री जयति कलियुगे श्रीपतेर्नामभक्तिः ॥७५॥

एवं कृतादियुग - वृत्तपरम्परानु-
वृत्तिः पुनः पुनरपीति च तत्र तत्र ।
तादृक्तयाऽऽचरणमित्यपि बोधितं सद्-
वर्षा-शरत्स्तुतिमिषान्मुनिनेशभक्त्यै ॥ ७६ ॥

वर्षा-शरद् - विशदवर्णन - निर्णयेन
यद्वा प्रवर्तन-निवर्तन-धर्ममार्गौ ।

---

१. पूर्वोक्तभिन्नः ।

तत्तन्निदर्शित - निदर्शन - योजनेन
स्पष्टौ कृताविति मतं किल वल्लभस्य ॥ ७७ ॥

प्रभोः प्रियतमानङ्ग - रङ्ग - सङ्गमकारिणी ।
याऽग्रे भूयाद्युक्तमृषिस्तच्छरत्स्तुतिकामुकः ॥ ७८ ॥

योऽखिलनिजवसु सकलान्वितीर्य पुष्णाति सोऽत्र विमलतनुः ।
मज्जति सुखे ह्यनन्ते बोधितमेतच्छरद्धन - स्तुत्या ॥ ७९ ॥

वर्षा-शरत्समययोरकरोः सपङ्का-
पङ्कात्मनोरपि समानदृशा प्रसादम् ।
तत्प्रार्थयेऽन्यतरशालिनि मय्यपीश
दृष्टिं प्रसादफलदां कुरु दीनबन्धो ॥ ८० ॥

श्रीशकल्पतरुक्रीडा० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने विशोऽध्यायः ॥ २० ॥

---

१. वर्षाशरद्वर्णनयोः प्रवृत्ति-निवृत्तिमार्गबोधकपरत्वं हि श्रीवल्लभाचार्यैः स्वकृत-सुबोधिनी-व्याख्यायामस्मिन्नेवाध्याये निर्णीतम् ।

॥ अथ एकविंशोऽध्यायः ॥

वर्षादिवर्णनमिषेण चतुर्युगाना-
मावर्तनक्रममुदीर्य यथाश्रुतार्थम् ।
जिज्ञासुमुक्तयुगधर्ममृषिः क्षमेशं
श्रीवेणुगीतमिषतः कृतधर्ममूचे ॥ १ ॥

लसद्धार्दवायौ समुद्भूतनादः
सदानन्दभूर्नान्दने सुप्रदेशे ।
युगे त्वादिमे क्रीडति स्वैरलीलः
परात्मेति गूढोऽयमर्थोऽवधेयः ॥ २ ॥

श्रुत्वा विश्रुतवेणुनादमबलाः प्रोद्भूतकामाङ्कुरा
यद्घोषे हि परोक्षमेव कमलाधीशं समावर्णयन् ।
तेनेदं प्रतिबोधितं सदमलाः सत्यं परं संस्तुवं-
त्येवं हि श्रुतयोऽपि चिन्मयतनुं सन्नादलक्ष्यार्थकाः ॥ ३ ॥

नादेन लक्ष्यो भगवान्नादः श्रुतिगतः सदा ।
घोषे[1] एवोपलब्धार्थस्तत्रात्रैवं समन्वयः ॥ ४ ॥

चुकूज वेणुमिति : १०.२१.२.

बहिरन्तर्यः सरलः श्रुत्यनुकूलध्वनिः स मे प्रेयान् ।
लोकदृशा जडपिशुनोऽप्येतद् व्यक्तीकृतं सुवेणुभृता ॥ ५ ॥

यस्मिन् मुक्ता[2] जाता वंशोऽसौ कीदृशोऽपि मम मान्यः ।
इत्याशयेन हरिणा करावलम्बादसौ समुदधारि ॥ ६ ॥

यस्मादनेकमुक्ता जाताः स त्वं जडः कथं शिष्टः ।
प्रष्टुमिदं स्वोपमुखं नीतोऽसौ विस्मितेन हरिणा किम् ॥ ७ ॥

मुक्तोदयोऽजनि यतः स जडः कुवंशो-
ऽस्त्येतन्न युक्तमिति दीनदयाकरेण ।

१. गोपग्रामे उद्घोषे च । २. मौक्तिकानि मुक्ताश्च ।

कृत्वा च तन्मुखमुतोपमुखं व्यबोधि
सोपांश्वनादिगुरुणा निजमुख्यमन्त्रः ॥ ८ ॥

अस्माद्‌विद्यैकनिधेः कुवंशा-
न्मुक्तोदयः स्यात् कथमित्युदीताम् ।
भ्रान्तिं जनानामपनेतुकामः
श्रु[1]त्यर्थमाधात् स्फुटमस्य वक्त्रात् ॥ ९ ॥

स्यात्कामोद्दीपकोऽपि श्रुतिसुखजनकः सर्वदा यन्निनादो
जीवन्मुक्तः स चैको युगपदुभयसत्सौख्यभोक्ता जनेषु ।
इत्यर्थं ख्यापयित्रा जगति भगवताऽधारि तादृक् स वेणुः
स्पष्टं यच्छ्रीशमुख्यामृतभुगपि बभावङ्गुलीस्त्रीसमेतः ॥ १० ॥

यां यां यः सप्तभूमिष्वधिचरति शनैरेकवृत्तिर्मुमुक्षु-
स्तस्यां तस्यां प्रकामं प्रभवति स तथोच्चैस्तरश्रुत्यभिज्ञः ।
एवं व्याख्यातुमर्थं जगदधिगुरुणा वेणुरन्ध्रेषु सप्त-
स्वारोहाच्छ्रौतमार्गे स्फुटमुपगमितोऽत्युच्चतां मुख्यवर्णः ॥११॥

धराश्रितोऽसावधराश्रितोऽजनि
रसोद्भिद[2]प्यास्य - रसानुयोगिकः ।
कृतपंक्तिरप्युत्तमवंश[3] - पूजितो
हेतुस्तदीशैक - कराश्रयस्तव ॥ १२ ॥

गीतोपदेशेन धनञ्जयस्य कार्तार्थ्यमग्रेऽति मया विधेयम् ।
ज्ञात्वा तदभ्यासविधानमन्तश्चिन्तावहन्नारभतेव कृष्णः ॥ १३ ॥

बर्हापीड मिति : १०.२१.५.

सच्चित्सुखात्मकमनन्तमगाधसारं
रूपं विभोस्तदवगत्य सदैव चित्ते ।
ध्यानार्थमाकृतिविशेषमशेषसौख्य-
प्रेमास्पदं कलयते कृतगः क्षमं तत् ॥ १४ ॥

---

१. वेदार्थं स्वरजातिविशेषं च । २. कुत्सिता पृथ्वी च । ३. कुलं वेणुश्च । ४. गीता गीतं च ।

अक्षण्वतामिति : १०.२१.७.

यस्मिन् दृष्टे दृष्टमेवाखिलं स्याद्-
यस्मिंश्चक्षुस्तिष्ठति स्वेष्टदात् ।
तच्चेद्वक्त्रं श्रेशमैक्षीह येन
तस्मादक्ष्णः किं भवेद्धन्यमन्यत् ॥ १५ ॥

चूतप्रवालेति : १०.२१.८.

रङ्गे भवन्ति सुनटा अपि रङ्गभाजा-
मस्मत्स्वभावविशदीकरणेन भूयः ।
चेतोहरा ध्रुवमयं तु नटाधिकश्री-
रस्माकमेव सखि मोहनमातनोति ॥ १६ ॥

गोप्यइति : १०.२१.९.

न भवेज्जडजन्म पुण्यभाजः सुलभोऽपुण्यवतो रसो न चैषः ।
तदिदं परमद्भुतं जडोऽपि यदयं मुख्यरसं प्रभोर्भुनक्ति ॥ १७ ॥

कस्यापि किञ्चिदपि केनचिदाहृतं चेत्
तं स्वीकरोति न परस्तदघावलिप्तम् ।
ईशाधरस्थममृतं हरतेऽस्मदीयं
योऽस्मै कथं प्रभुरदात् स्वकरावलम्बनम् ॥ १८ ॥

वृन्दावनमिति : १०.२१.१०.

भालं यस्य यथा कथञ्चिदपि चेत्साध्वर्थवर्णावलि-
प्रान्तं तद्धि करोत्यलं क्षितितले तं कीर्तिमन्तं नरम् ।
साक्षाच्छ्रीपतिसत्पदावलि-लसत्कायं तु वृन्दावनं
यद्भूमिं बहुकीर्तिपात्रमकरोत् किं तत्र चित्रं सखि ॥ १९ ॥

वृन्दावनमिदं मन्ये भालमेव धरास्त्रियः ।
सौभाग्यभूमिः श्रीकृष्णतिलको यत्र राजते ॥ २० ॥

सार्के सोमवति प्रकामविलसत्तारे च वृन्दावना-
काशे कृष्णनवाम्बुदं समुदितं प्रोद्यत्सुवेणुध्वनिम् ।

---

१. अर्कादिशब्दा वृक्षविशेषवाचकाः, पक्षे स्पष्टम् ।

दृष्ट्वा हर्षितचेतसो हि शिखिनोऽकालेऽपि केकाकृतः
प्रापुर्नृत्यसुखं परे त्वसमयं ज्ञात्वा तटस्थाः सखि ॥ २१ ॥

धन्या इति : १०.२१.११.

दुःसाध्यो विदुषामपि क्रतुविधौ यः कृष्णसारः क्षणं
तैरेतास्तु सहोपभोगकुशलाः श्रुत्युल्लसद्गीतयः ।
तद्धन्यत्वमनन्यगं स्फुटमिहैवासां मृगीणामहो
किं चास्मन्नयनोपमानपदवी सार्थाऽद्य तद्वीक्षणात् ॥ २२ ॥

कृष्णमिति : १०.२१.१२.

देव्योऽपि सुखवासिन्यो यं दृष्ट्वा मुमुहुर्मुहुः ।
अदृष्टसुखभोगानां तत्रास्माकं तु का कथा ॥ २३ ॥

गात्र इति : १०.२१.१३.

त एव धन्या धरणौ स्त्रियोऽपि शिशवोऽपि वा ।
कृष्णगीतामृताभिज्ञा ये च गोविन्दचिन्तकाः ॥ २४ ॥

प्राय इति : १०.२१.१४.

अनेकशाखानवलम्ब्य चागमान्
निमीलिताक्षा लसदात्मसद्गिरः ।
तद्युक्तमेते मुनयो विहङ्गमाः
पिबन्ति गीतामृतमीशदृष्टयः ॥ २५ ॥

नद्य इति : १०.२१.१५.

नद्यस्त्विमा बहुजडस्थितयोऽपि जाता
अस्मन्मनोभिलषिता - ऽतुलभोगभाजः ।
याः श्रीशगीतमविगीतमगाधसारं
ज्ञात्वैव तत्पदयुगं द्रुतमन्वगृह्णन् ॥ २६ ॥

दृष्ट्वेति : १०.२१.१६.

दृष्ट्वाऽऽतपस्थितमथाच्युतमात्मरूपं
स्वात्मातपत्रमकरोदिति युक्तमब्दः ।

---

१. कृष्ण एव सारः, पक्षे कृष्णसाराख्य-मृगविशिष्टो देशः ।

कामातपत्रमपि कृष्णघनं वयं तु
प्राप्याप्यनातपजुषो न सखीति चित्रम् ॥ २७ ॥

पूर्णाः पुलिन्द्य इति : १०.२१.१७.

यल्लग्नेशपदाब्जरागघुसृणं प्रादाय याः स्वस्तने
लिम्पन्ति स्वमुखे च ता अपि परां कोटिं पुलिन्द्यो गताः ।
साक्षाच्छ्रीपदपद्मसङ्गतिजुषः पुष्टस्य वृन्दावन-
स्थेम्नस्तस्य तृणस्य भाग्यमतुलं वर्ण्यं किमस्मात्परम् ॥२८॥
यासां पुण्यविचारणेऽनिपुणधीर्ब्रह्माऽपि ताश्चेद्वयं
यासां पुण्यमगण्यमित्यनुपदं ब्रूमः पुलिन्द्यस्तु ताः ।
निःसीमाधमकोटिगा अपि महानिःसीमकोटिं गता-
स्तद्बीजं सखि सिद्धमेव भगवत्पादाब्जरागस्थितिः ॥ २९॥

हन्तायमद्रिरिति : १०.२१.१८.

यो नित्यं रचयत्यनन्यविषयो भूभृत्[1]सदभ्यर्चनं
तस्यैवानिश-मीशपादजलज - स्पर्शोऽखिलार्थप्रदः[2] ।
निर्यत्नं धरणीतलेऽतिसुलभो निर्णीतमेतत्सखि
प्राप्तेशाङ्घ्रिसुखोऽद्रिरेष कुरुते प्राप्तुं पुनः सत्कृतिम् ॥३०॥
यः सर्वदाऽतिथिजनार्चनसक्तचित्तः
पूर्णः स एव धरणौ हरिदासवर्यः ।
आस्तां स कीदृगपि लोकदृशा जडोऽपि
क्रीडापदं स हि हरेरिह मानमद्रिः ॥ ३१ ॥

गा गोपकैरिति : १०.२१.१९.

वेणुस्वनोऽयमतनोदिह चेतनाना-
मस्पन्दनं स्थितिमतां पुलकं तरूणाम् ।
नैतावदेव सखि चित्रमनङ्गरूपं
साङ्गं सरूपमकरोत् स्मरमत्र चित्रम् ॥ ३२ ॥

---

१. पर्वतः राजा च । २. अङ्घ्रिस्पर्शसुखमिति शेषः ।

एवंविधा इति : १०.२१.२०.

सवेणुगीतं तव चिन्तनं हरे
सकृत् कृतं येन कृती स तत्पुरः।
संवेऽणुगीतं फलमागमेन यद्
भवत्यतः साधुगिरो व्रजस्त्रियः ॥ ३३ ॥

धर्मायैणकुलस्य सर्ववयसामर्थाय च श्रीपते
कामायामरयोषितां च यमुनादीनां नदीनामपि।
अद्रिद्रुप्रमुखस्य जाड्यजनुषो ज्ञानाय चाभूदिति
व्यासोक्तीरवगत्य गीतममलं श्रीवेणुगीतं प्रभो ॥ ३४ ॥

अनन्यभावेन रमेशचिन्तनं
सुदुश्शकं प्राक्सुलभं हि यस्य तत्।
न दुर्घटास्तस्य तदात्मरूपते-
त्यबोध्युदाहृत्य सुघोषयोषितः ॥ ३५ ॥

त्वमङ्गीकुरुषे यं तु स जडश्छिद्रभागपि।
त्वद्रूपदो भवत्यत्र प्रमाणं वेणुरेव हि ॥ ३६ ॥

श्रीशाकल्पतरुक्रीडा० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

---

१. यज्ञे।

॥ अथ द्वाविंशोऽध्यायः ॥

नादप्रधानमीशस्य ध्यानमात्मस्वरूपदम् ।
प्रोक्तं कृते तृतीये तु श्रीपदार्चनमुच्यते ॥ १ ॥

कुर्वन्तो विविधोपभोगमपि ये श्रीपादपद्मार्चनं
कुर्वन्ति प्रविधाय साधुविहितं सत्कर्म नानागमैः ।
तेषामत्र न दुर्लभा प्रभुपदप्राप्तिर्न चान्यापि वा
स्वेष्टप्राप्तिरितीयमुक्तसरणिः स्याद् द्वापरस्थाऽध्वनि ॥२॥

हेमन्त इति : १०.२२.१.

स्वानिष्टकृत्-समयजन्य-फलाङ्कुरा-
त्पत्त्यै सुखाय च सुधीः कुरुते व्रतादीन् ।
हेमन्त एव तदिमा विदधुः क्षमं तद्
यन्म्लानिकृत् स ऋतुरेव हि [1]पद्मिनीनाम् ॥ ३ ॥

मासानां मार्गशीर्षोऽस्मीत्युक्तं तद्युगशालिना ।
कृष्णेनेति तदाप्त्यै तन्मासे युक्तं तदर्चनम् ॥ ४ ॥

बहुधान्यभावहृद्यं वि[2]वि[3]क्तसेव्यं स्वका[4]यपुष्टिकरम् ।
ज्ञात्वा तमिव हविष्यं तद्भुञ्जानास्तदेति युक्तममूः ॥ ५ ॥

सङ्गः क्वापि परेण चेद्विधिवशाज्जातोऽप्यषट्कर्णक-
स्तत्कान्तानुमतिं विना न घटते निर्विघ्नमित्यङ्गनाः ।
मायाधीश-समागमोत्सुकहृदो युक्तं तदार्चामिषा-
न्मायामेव परेषु सत्स्वपि सुरेष्वभ्यार्थयन्तेष्टदाम् ॥ ६ ॥

भव्यप्रदा हि बहवो भुवि सन्ति यद्य-
प्याप्तास्तथापि कतमोऽपि न मातृतुल्यः ।

---

१. कमलिनीनां स्त्रीजातिविशेषाणां च । २. बहुधा अन्यभावः, बहुः धान्यभावश्च । ३. पवित्रम् । ४. देहः शुभावहो विधिश्च ।

जानन्त्य इत्थमपरानपहाय देवा-
नानर्चुरिष्टवरदां जनमातरं वा ॥ ७ ॥

सैकतीमिति : १०.२२.२.

सन्त्वन्या अपि कनकप्रमुखाः प्रतिमाः प्रभूतफलदाव्यः ।
जडधृतिसुरुचिः सिकतैवेत्यबलास्तां हि तन्मयीं चक्रुः ॥ ८ ॥

भद्रकालीमिति : १०.२२.५.

देवो वा देवो वा पूज्यः कतमोऽपि तत्र न विशेषः ।
फलमेकमीशपादप्रसाद एवेति सर्वतो ध्येयम् ॥ ९ ॥

उषसीति : १०.२२.६.

देवीप्रसादादुदिते समिष्टे सापत्नभावं न मिथो वहामः ।
इतीशमुच्चैर्जगुरेकवृत्त्या चक्रुस्तथाऽन्योन्यभुजावलम्बम् ॥१०॥

वासांसीति : १०.२२.७.

नान्यः कोऽपि समेतु जातुचिदिह स्वेच्छाविहारोऽप्ययं
कर्णं कस्यचिदप्युपस्पृशतु नेत्यव्याजवृत्ति नरम् ।
तद्भूप्रान्तभुवि प्रकामचतुराः संस्थापयन्त्यादरा-
देवं ता अपि गुह्यगोपनचणं वस्त्रौघमस्थापयन् ॥ ११ ॥

नैवान्यवसुविहारः कार्यः क्वचिदपि विना विनिक्षेपम् ।
इति किं तद्वसुविहृतौ चक्रुस्तत्र स्ववस्त्रनिक्षेपम् ॥ १२ ॥

तटे वासो जले वासः श्रीशस्येवात्मनामपि ।
दर्शयन्त्योऽधिकारार्थं चक्रुः स्नानविधिं तथा ॥ १३ ॥

यः क्रीडति जडे भूत्वा निरावरणकञ्चुकः ।
तस्य श्रीशाप्तिरचिरादिति ज्ञात्वा तथाऽऽचरन् ॥ १४ ॥

वृद्धाऽपि रात्रिर्द्विजराजपत्न्यपि वार्द्धौ विशत्यन्वहमुज्झिताम्बरा ।
सूर्यादयोऽपीति विधिस्तथा भवेदित्याशयात्ता अपि किं तथा व्यधुः॥१५

वयस्यैरावृत इति : १०.२२.८.

नग्निकाहितमिदं व्रतमद्धा लग्नकं मदुपभोगफलाप्त्यै ।
भग्नतां व्रजति चेज्जनभावो भुग्न एव स विचिन्त्य समागात् ॥ १६ ॥

अहं योगेश्वरस्त्वेताः सदा संयोग[1]चिन्तकाः ।
तद्वश्येन मयाऽवश्यं भाव्यमित्याययौ प्रभुः ॥ १७ ॥

यैः संसृत्युरगस्तिरस्कृतिपदं नीतः सुभक्तोत्तमै-
र्ब्रह्मानन्दरसः समाधिविधिना यैश्चानुभूतः पुरा ।
संलीनावरणं रसेषु परमं सद्धंसदीक्षासुखं
तेऽर्हा द्रष्टुमिति श्रियःपतिरसौ तैः सार्धमेवाऽऽययौ ॥ १८ ॥

तादृक् तद्व्रतपूर्तिदिष्ट[2]मभितः संवीक्ष्य मन्येऽग्रजं
श्रीकान्तः पशुपालकैः सह कयाप्युक्त्या वनेऽवञ्चयत् ।
गोपालैः सह धेनुपालनविधिः प्रोक्तः पुराऽग्रेऽपि च
मध्ये एव सबालकः प्रभुरगादित्यन्यथैतत् कथम् ॥ १९ ॥

कृष्णैकामृत - मग्नकायरसनाश्चित्तेऽप्यनङ्गोन्मुखा-
स्त्यक्तप्रावरणास्तिरस्कृतसदाक्षेपा मदेकस्पृहाः ।
मत्प्राप्तौ भुवि तादृशां न सुदृशां हंसस्थितीनां मनाग्
योगोऽपेक्ष्यत इत्यरामसहितेनाबोधि विश्वात्मना ॥ २० ॥

ये यथा मामिति स्वोक्तिं स्मरन् प्रभुरुदारधीः ।
अबलानां प्रसादार्थं युक्तमेवाबलोऽभ्यगात् ॥ २१ ॥

भक्तानुरक्तिकरसङ्गमसौख्यदानात्
क्षिप्रं कृतार्थय मदम्बर[3]मीश्वरि त्वम् ।
ज्ञात्वा तदर्थितमिति प्रभुराशु पूर्वं
चक्रे तदम्बरचयं करतः कृतार्थम् ॥ २२ ॥

वासांस्युपादायेति : १०.२२.९.

यन्मह्यमर्पणीयं तदनिशमभिरक्षितं किलामीभिः ।
इति तन्मूल्यमिवासौ करतः स्वानुग्रहं चकार विभुः ॥ २३ ॥

यन्मां भूतादिकरं[4] वदति जनेष्वागमाखिलेषु भवान् ।
तत्पश्य पश्यतु जनस्त्वदविश्रम्भीति सोऽम्बरकरोऽभूत् ॥ २४ ॥

---

१. सम्यग्योगः समागमश्च । २. कालम् । ३. मद्वस्त्रम् वरं मदं हर्षञ्च ।
४. अम्बरोत्पादकम् ।

गच्छन्नेव स भगवाँस्तत्पटनिचयं जहार युक्तमिदम्।
यद् गोकुले विहरतः सिद्धाऽस्य विभोः सदाधिकपटरुचिः ॥ २५ ॥
यद्वस्तु स्ववशे विधेयमिति यश्चित्ते चिरं चिन्तय-
त्याराात् तेन तदीयरक्षकगणो दानेन भेदेन वा।
नेयः पूर्वमधीनतां नयमिमं जानन् प्रभुस्तत्कृते
चक्रे भूरि करार्पणं पटचये तद्रक्षके सक्षणम् ॥ २६ ॥
सत्यावरणे सुदृशामपि न मदीयप्रसादसौलभ्यम्।
इति किं तदनुजिघृक्षुः पटहृतिमिषतोऽहरत्तदावरणम् ॥ २७ ॥
अस्मच्चेतो वासो[2] विलसतु भगवति सदेति तत्कामम्।
प्रभुणा पूरयता तन्मिषतः स्वस्मिन् न्यधायि तद्वासः ॥ २८ ॥
गुणिजनसङ्ग्रहकामो भवति गुणज्ञः स्वतश्च गुणवान् यः।
तदुचितमनेकगुणै[3]र्वत्पटसङ्ग्रहमकृत सकलगुणकीर्तिः ॥ २९ ॥
अम्बरकरता सिद्धा तथाम्बरावरणमपि जगति।
आगमशाखाविलसनमर्पीति विभुना न्यदर्शि निजरूपम् ॥ ३० ॥
परगुह्यगोपनचणा गुणिनः सद्रागरञ्जिता नितराम्।
तानागमपदकलितांश्चकार करतः प्रभुर्हि तद्युक्तम् ॥ ३१ ॥

व्रतं वा जपो वा तपो वाऽध्वरो वा
विना दानमस्मिन् वृथैवाखिलं तत्।
अतस्तद्व्रतं पूरयन् प्रत्यगृह्णात्
स्वयं तानि कृष्णार्पणं कल्पयन् सः ॥ ३२ ॥

हसद्भिरिति :

जडजातविहृतिसाधनमेकं स्मृतिजातसिद्धमावरणम्।
तस्मिन् हृतेऽपि जडगतमतयोऽद्यापीति जहसुरखिलास्ते ॥३३॥
यावदावरणमस्ति दुर्लभं तावदेव मम दर्शनं भुवि।
बोधयन्निति समुज्झिताम्बरा वीक्ष्य ताः प्रभुरदात्स्वदर्शनम् ॥३४॥

---

१. कपटं पटश्च। २. वस्त्रं निवासश्च। ३. तन्तुवत्।

गूढार्थकोपदेशो यत्र विधेयोऽस्ति धीमता तत्र।
बाह्यदृशा परिहासो यथाऽवभासेत तादृगिह वाच्यम् ॥ ३५ ॥

अम्बरं[1] जितमिदं मम चेतो येन तुष्यति तदेव दिश त्वम्।
सर्ववित्त्वमनुबोधयिताऽसौ प्राक् तदुक्तगिरमेवमवादीत् ॥३६॥

निःशेषावरणं गतं यदि तदा भूयस्तदासक्तिभि-
र्भाव्यं नैव जनैरिति श्रुतिगतः पक्षोऽस्ति मुख्यो मम।
तत्सङ्ग्राहकवासना यदुदिता तत्तत्क्षणे धीमता
सन्त्याज्या जडजातसङ्गतिरिति श्रीशः सदेवाब्रवीत् ॥ ३७ ॥

सत्यमिति : १०.२२ १०.

न बुद्धिभेदं जनयेदितीरितं मयैव तस्मान्नहि नर्मभृद्वचः।
अवोचमेवं न पुरो वदामि वेत्यङ्कमायात जडाद्धृतव्रताः ॥३८॥

अवोचमनृतं पुरा क्वचिदपीति मे न स्मृति-
र्लसत्स्मृतिभुवां[2] च वो यदिह सास्ति तद्भण्यताम्।
इमानपि च पृच्छत स्वगतसंशयोच्छित्तये
यतः स्मृतिमदन्तरा इति भवत्प्रसिद्धा इमे ॥ ३९ ॥

एकैकश इति : १०.२२.११.

एकैकशश्च सह वाऽऽगमनेऽपि तुल्यं
पक्षद्वयं मम तु चिन्तयताऽऽत्मभावम्।
बुद्ध्वा परस्पर - मकृत्रिम - हार्दधर्मं
कामं यथेच्छत तथा कुरुतोत्तमाङ्ग्यः ॥ ४० ॥

योऽनङ्गं[3]धीस्त्यक्तरसोऽप्यस्मिन् भूयाद्रसाश्रितः।
स मत्प्रेमेक्षणार्हः स्यादित्युक्तं मन्मतं मया ॥ ४१ ॥

तद्व्रतफलदेनापि प्रभुणा ब्रुवता ससाक्षिकं तत्र।
आबोधि स्वाचरणादैकान्तिकयुवतिभाषणनिषेधः ॥४२॥

---

१. अम्बेति सम्बोधनम् पक्षे अम्बरं वस्त्रम्। २. मदनः स्मृतिस्थानं च।
३. मोक्षः कामश्च।

व्रीडिता इतिः १०.२२.१२.

प्रभुचरित्रमवाङ्मतिगोचरं समवलोक्य तदा श्रुतयोऽखिलाः।
निजनिजात्मसमन्वयकामुका जडगतां नितरामवतस्थिरे ॥४३॥

निजां जडावस्थितिमेष माधवो
दयार्द्रदृष्टया परिहर्तुमागतः।
ध्रुवं विदन्त्योऽपि ततो न निर्ययु-
र्बहिर्युवत्यो विरसत्वशङ्कया ॥ ४४ ॥

नैवालक्षि यदीयरूपममलैर्वेदैश्च यो नेक्षितो
ब्रह्माद्यैरमरैरपीति कतमस्तादृक् परः पुण्यवान्।
सोऽयं श्रीपतिरैक्षि यस्य बहुशोऽध्यासात्तमेतं रसं
त्यक्तुं नाम यतेत का युवतिरित्यालोच्य तस्थू रसे ॥ ४५ ॥

यास्ते गिरो यदुपते वयमेव ताः स्म-
स्तन्नर्म वा सदिति वा किमु शोधनेन।
वाग्वृत्ति - दूरतर - केलिपदस्य तेऽमू-
र्वाचः कुतूहलकृता इति सिद्धमेव ॥ ४६ ॥

मानयमितिः १०.२२.१४.

आस्तां तदेतद् व्रजशोभनाय
तवावतारः प्रथितः पृथिव्याम्।
तन्नैव चार्वीश तवाऽधुनैतद्-
व्रजावमानोऽय - मभूतपूर्वः ॥ ४७ ॥

विनाम्बरालम्बनमम्बुजाक्ष य-
न्न कृष्णमेघोदयदर्शनं क्वचित्।
प्रसिद्धमेतत् स्फुटमेतदप्यहो
सदैव तस्मिन् सरसत्वमुज्ज्वलम् ॥ ४८॥

सरसं जनमालोक्य स्वभावादप्रगल्भधीः।
करोति विरसं तद्वन्न भव त्वं कुमार्गधीः ॥ ४९ ॥

---

१. जडं मन्दतां गतः प्रचारो यासां ताः, जले गताश्च। २. श्रुतिरूपाः।

धर्मप्रवक्ता त्वमिति श्रुतिश्रुतः
प्रत्यक्षतस्त्वेवमिहेश वक्षि नः।
किं वाऽनयोर्धर्म्यमधर्म्यमन्ततो
ज्ञ[1]स्त्वं तदस्मान्न वृथा विमोहय ॥ ५० ॥

श्यामसुन्दरेति : १२.२२.१५.

सदास्यं[2]स्थितयो नित्यं स एव वमयच्युत।
ज्ञातं कुर्मस्त्वदिष्टं तदलमेतद्बहिर्गिरा ॥ ५१ ॥
एवमभ्यर्थितेऽस्माभिर्न वासो यदि दीयते।
ब्रूमस्तमस्ति यच्छास्ता राजाऽन्यायानुवर्तिनाम् ॥ ५२ ॥

स्वमप्र[3]गल्भत्वमिहाधुना मयि सदागमोल्लासिनि चाम्बरत्विषि।
भृशं यदध्यासितमत्र विस्मयो न तादृशो हि प्रकृतेः प्रभोदयः ॥५३॥

चन्द्रो राजा चेदयं मेऽन्वयाद्यो
नन्दोऽसौ चेत् स त्वलं[2] तात एव।
कंसश्चेत् किं तद्भयं तद्रिपोर्मे
क्रुद्धादाखोराखरेः[4] का नु भीतिः ॥ ५४ ॥

तत इति : १०.२२.१७.

यज्जगत्कारणं तच्चाव्यक्तमित्यर्थदृष्टयः।
युक्तं योनिं समाच्छाद्य तस्थुः फलवराशयाः ॥ ५५ ॥

व्रतमनङ्गनिशान्त[5]पदं प्रभुर्भृशमवेक्ष्य फले यदि चालसः।
तदिह सर्वमिदं भविता वृथेत्युपगता निखिला अपि तादृशः ॥ ५६ ॥

स्कन्धे निधायेति : १०.२२.१८.

एतावत्संश[6]येऽधारि वासः संशयितात्मनाम्।
आसामितो निश्चितार्था जाता इत्यन्यतो दधे ॥ ५७ ॥
यौ वराभयदौ सद्भ्यस्तयोः प्रावरणस्थितिः।
गोपीप्रसादवेलायां नोचितेत्यन्यतो न्यधात् ॥ ५८ ॥

---

१. ज्ञाता २. दास्यसहितस्थितयः, सदा आस्यस्थितयश्च श्रुतिरूपत्वात्। ३. अप्रौढत्वम्। ४. मार्जारस्य। ५. कामगृहम्। ६ सन्देहे सम्यक्शये हस्ते च।

अचिरादुपस्थितोऽस्ति पुरतोऽसमशर[1]-रणप्रसङ्ग इति ।
निजबाहुमूलमंसं वस्त्राभरणैरलञ्चकार हरिः ॥ ५९ ॥

यूयमिति : १०.२२.१९.

यद्यावृतः सुमनसामपि जात्वनङ्ग[2]-
भावः सदाशय[3]वरैरपि तर्ह्यनङ्गः ।
पूर्णोऽवनौ न भवतीत्यकृत स्फुटार्थं
श्रीशः स्मरालयपिधान-निराकरिष्णुः ॥ ६० ॥

इत्यच्युतेनेति : १०.२२.२०.

कृष्णामृतजुषां का नः प्रसक्तिरधुनांहसः ।
विधिवन्द्यामीशवाचं मत्वा चक्रुस्तथैव ताः ॥ ६१ ॥
सर्वथाऽनङ्गमेवेदं व्रतमस्मत्कृतं प्रभो ।
तथापि कृपया तूर्णं[5] पूर्णतां नय ते नमः ॥ ६२ ॥
वयं तथा स्थिता हि त्वां विभाव्यानाश्रिताम्बरम् ।
स्याच्चेदथापि दोषस्तं सूर्य मार्जय ते नमः ॥ ६३ ॥
दोषापनुत्तये कस्माद्याचध्वे मामिहेति मा ।
वदार्क यत्त्वमेवैको भुवि दोषा[4]पहारकः ॥ ६४ ॥
दोषाकरोऽपि द्विजराजतामगाद्
यस्याश्रयात्तस्य रवे वयं तव ।
पादान् वहामः शिरसेत्यपाहरे-
रघं यथाऽस्मासु भवेत् कृपा हरेः ॥ ६५ ॥
सर्वतोमुख सन्तोषप्रदामेतास्तु मत्सुताम् ।
आश्रिता इति सम्बन्धं ज्ञात्वा पाहि नमोस्तु ते ॥ ६६ ॥
श्रीमद्विष्णुपद-प्रकाशकृदुपास्योऽप्यर्क एवावनौ
हंसानामिति भाति बोधित इहाप्येतन्मिषात् तद्विधिः ।

१. कामः । २. मोक्षाभिप्रायः कामसत्ता च । ३. अभिप्रायैर्हंस्तैश्च । ४. रात्रिः दोषश्च । ५. उदकं परिपूर्णश्च ।

नो चेत्पापमवस्त्रकाप्लवनतः सञ्जातमित्यादराद्
वक्त्रा तेन दयाब्धिनाऽर्कनतये युक्तास्तथाऽमूः कथम् ॥६७॥

एता गोपसुतास्त्वदभ्रसमयापेक्षिप्रपुष्पोद्गमा
मत्संभोगफलप्रदं सुचरितं कात्यायनीसद्व्रतम् ।
कंसध्वंसनहेतुनाऽहमचिराद् याताऽस्मि चेतस्ततः
कर्तव्यः कतमोऽभ्युपाय इह वाऽऽनृण्यं यथा स्याद् व्रते ॥६८॥

इत्यालोच्य विभाव्य चार्ककिरणस्पर्शोम्बुजोल्लासकृ-
न्मन्ये तेन तदा तदीयमदनावासाम्बुजोल्लासनम् ।
कर्तुं तत्फलदित्सुना हरिनतौ तास्तत्क्षणे योजिता
नो चेद्धर्मविदग्रणीः कथमिदं कुर्यादनार्याश्रितम् ॥६९॥
(युग्मम्)

माया प्रावरणः सदागमलसद्रूपोऽहमस्मिञ्जग-
त्यन्तर्यामितयैवमेव चरिते प्राक् तत्सदिष्टप्रदः ।
वृत्तीर्गोकुलवर्तिनोरनुपदं व्यापारयामीति किं
वृक्षस्थः पटभृत्प्रभुस्तदबला व्यापारतोऽदर्शयत् ॥ ७० ॥

तास्तथेति : १०.२२.२१.

मदङ्गसौख्यं मदनङ्गसौख्यमर्थ्यं तदीयं मनसाऽवधार्य ।
ददौ गृहीत्वाऽऽवरणं दयालुस्तदेति मन्ये चतुरर्थदाता ॥७१॥

सङ्कल्प इति : १०.२२.२५.

सर्वज्ञेन मया चित्तजातं[1] वो जानतोच्यते ।
अत्रामुत्राप्यनङ्गाप्तिर्[2]मत्प्रसादाद् भविष्यति ॥ ७२ ॥

न मयीति : १०.२२.२६.

मां पश्यत्यत्र योऽद्धागमशिखरगतं वीक्षितो यो मयाऽपि
मन्मात्रध्येयचेता मदनुमतिधृताऽज्ञानकार्यानुषङ्गः ।
न स्याज्जन्मान्तराप्त्यै सततमविकृता कीदृगप्यस्य केलिः
प्रस्थातुर्गोकुलेऽपीत्यकृत यदुपतिः स्पष्टमुत्कृष्टवाचा ॥७३॥

१. कामं चित्तोत्पन्नं च । २. कामः मोक्षश्च ।

यातेति : १०.२२.२७.

व्रतमेतदभूत् परीक्षितं तत्फलभाजोऽपि भविष्यथाद्य रात्रौ।
इति देवगिराऽवदत्स कृष्णः फलितोऽब्दान्तरतोऽर्थतस्तदर्थः ॥७४॥

अर्थिप्रार्थित - तत्क्षणार्पणसमर्थोऽपि प्रभुर्यत्तदा
कामं तद्व्रततोषितोऽपि विदधे कालान्तरं तद्विधौ।
तद्बीजं बहुधेदमेव भविता यत्ताभिरभ्यर्थितं
तच्चाह्नि प्रतिषिद्धमात्मदिनमप्यालोचयद्दैवतम्[1] ॥ ७५ ॥

कामोद्रेकः पद्मिनीनां तुरीये
भागे रात्र्यास्तत्र तासां हि तृप्तिः।
जानन्नित्थं श्रीपतिः शारदेऽसौ
मासे मन्येऽकल्पयत् तत्प्रसादम् ॥ ७६ ॥

एवमीशाशयो युक्तो भाति गीरन्यथा क्षपाः।
मयेमा रंस्यथ इति स्यात् सत्योभयतोऽपि न ॥ ७७ ॥

आभिः कामसुखं मदर्थितमहं तु ब्रह्मचारी ततः
कर्तव्यं कथमत्र येन भविता स्वार्थो ममासामपि।
आलोच्यैवमियेष तत्सुखकरीं राकारतिं तत्परि-
त्यागे दोषमथाक्षतं व्रतगुणं सङ्गे किमीशः स्मरन् ॥ ७८ ॥

आगमदङ्ग्यो भगवानयत्नतो भूद्यदीय-वाग्विषयः।
किं किं न तस्य साङ्गं साङ्गोऽनङ्गोऽप्यभूत्पुरस्तासाम् ॥ ७९ ॥

इत्यादिष्टा इति : १०.२२.२८.

त्यक्त्वा लज्जां सर्वभूतादिसङ्गां
कृष्णं गायन्त्यन्तरेऽनन्यभावाः।
तेषां श्रीशप्राप्तिकृत् स्याज्जडेऽपि
क्रीडेत्यत्रोदाहृति - गोपकन्याः ॥ ८० ॥

---

१. देवतासम्बन्धि।

अथ गोपैरिति : १०.२२.२९.

भवेयुर्ये येऽस्यां भुवि किल परानन्दफलद-
व्रतास्तेऽनुग्राह्या स्वयमभिमुखे नैव हि मया ।
इतीव श्रीजानिर्युवतिविहितानुग्रहविधि-
र्ययौ दूरं तादृक् तरुवरकृपानुग्रहकृते ॥ ८१ ॥

अहो एषां वरं जन्मेति : १०.२२.३३.

स्वतः सोढ्वा क्लेशानहरह-रनेकानुपगतान्
भृशं येऽन्यत्राणुव्रत - विरचित - स्वाखिलपदाः ।
तदीयः संसारोऽप्यमृतमधुरस्तज्जनिरपि
जगन्नाथस्यापि स्तुतिपदमिति व्यक्तमभवत् ॥ ८२ ॥

ये स्वैश्चर्मभिरम्बरं किसलयैः शय्यां सुमैरर्हणां
छायाभिर्विततातपत्र - ममृतास्वादैः फलैर्भोजनम् ।
निस्तन्द्रं परिकल्प्य नित्यमतिथीनभ्यागतानध्वगान्
सत्कुर्वन्ति सदागमप्रवचनं तेष्वच्युतस्योचितम् ॥ ८३ ॥

कर्णश्चर्म शिविः पलं बलिरलं कायं कलेशः कला-
मब्दो जीवनमर्थिनेऽस्थि सकलं प्रादाद् दधीचिः पुरा ।
जातास्ते भुवि तावतैव कविसद्वाग्वर्ण्य-वादान्यकाः
सर्वस्वार्पणकारिणस्तु तरवस्तद्युक्त - मीशस्तुताः ॥ ८४ ॥

अतिथिसत्कृति - तुल्यमिहापरं
मम मुदावहमस्ति न साधनम् ।
विशदयन्निति वाऽऽस निजाशयं
स सकृपः स्तुत-तत्कृतसत्कृतिः ॥ ८५ ॥

यावत्स्वीयपदार्थजातमपि यैरन्योपकारव्रतै-
राकल्प्यार्थिकृते नराः कुजनुषोऽपि स्युः स्मृतौ ते मम ।
इत्थं श्रीजगदीश्वरो विशदयन्स्वान् स्वाशयं प्रायश-
श्चक्रेऽन्येष्वपि सत्सु वस्तुषु तरुद्विर्वर्णनं प्रेमतः ॥ ८६ ॥

दृष्टाश्चेदतिदानशौण्डनिचया निस्तन्द्रदानोद्यताः
स्तव्या भूरितरं परोपकृतये स्पृह्यामनाङ्क्स्वतः ।

इत्थं निःस्पृहसज्जनानुचरणं श्रीशो निजान् व्यञ्जयं-
स्तुष्टाव द्रुमराजराजिमभितो जग्राह नैकं फलम् ॥ ८७ ॥
न तत्र प्रभुणाऽन्यैर्वाऽऽग्राहि भुक्तं च तत्फलम् ।
इत्यर्थो व्यक्त एवास्मिन्नग्रे क्षुद्बोधकोक्तितः ॥ ८८ ॥

तत्र गा इति : १०.२२.३७. (युग्मम्)

भक्तत्राणकृते भूयान् श्रमोऽस्मिन् सह्यते मया ।
किमिदं बोधयन्कृष्णः सतृष्णोऽम्बु पपौ स तैः ॥ ८९ ॥

क्षुधार्ता इति : १०.२२.३८.

स्त्रीणामनुग्रहकृतेऽद्य गृहीतदीक्षो
युष्मत्सखोऽस्त्ययमिहेति समग्रगोपाः ।
मत्तृप्तये कुरुत यत्नममुं निवेद्य
सेत्याशयादुदरगाऽर्दयति स्म तान् क्षुत् ॥ ९० ॥
योगी वास्तु व्रतस्थो वा यो वा को वा भवत्विह ।
तृट्क्षुदार्तिस्तु सर्वेषामविशेषादिति स्फुटम् ॥ ९१ ॥
उदन्याहरणेऽपीश नावकाशोऽस्ति तेऽवितुः ।
भक्तानां यत्पयःपाने प्राप्तं क्षुद्धृतिचिन्तनम् ॥ ९२ ॥
यत्तस्मिन्नहनि प्रभुर्न जगृहे पाथेयमस्मादपि
तत्तादृग्युवतिव्रताच्च विशदोऽभूद्धंसदीक्षाविधिः ।
यत्तस्मिंस्तरुभूरिस्थितिर्निगदिता भिक्षापि तात्कालिकी
नो चेन्नित्यविधिः कथं तदहनि प्रेष्ठोऽखिलैर्विस्मृतः ॥ ९३ ॥
दृष्ट्वा चेत् परकामिनी विवसनोपोष्यं तदैकं दिन-
मेवं स्मार्तगिरं स्मरन् व्रतजुषां तासां तथा दर्शनम् ।
जानन् भावि स सर्वविन्न जगृहे पाथेयमस्मिन् दिने
यत्प्राप्तं हविषोऽदनं निरशनप्रायं प्रसिद्धं हि तत् ॥ ९४ ॥
यस्मिन् कृष्णमुदीरयन्त्युषसि ते तस्मिन् सपाथेयका
निर्यान्ति स्म गृहाद्यदा तु भगवांस्तानाह्वयत्याशु ते ।

---

१. इदं सर्वक्रियासम्बद्धम् ।

निर्गच्छन्ति तदा तु सम्भ्रमवशाद् विस्मृत्य तच्छम्बलं[1]
भात्येवं निखिलैर्न गोपयुवभिः पाथेयमग्राहि यत् ॥ ९५ ॥

गोपीव्रतफलोद्बोधि दिष्टात् सम्भ्रमधीः प्रभुः ।
तदाह्वानाच्च तेऽपीति युक्ता पाथेयविस्मृतिः ॥ ९६ ॥

आकारितोऽप्यनिशमेष समग्रगोपै-
स्तस्मिन् दिने तु सकलानपि तान् स एव ।
आकारयद् ध्रुवमिदं क्षममेव यस्माद्
गोपीव्रतेप्सित - फलार्पण - दत्तदृष्टिः ॥ ९७ ॥

ऋक्षाण्यनन्तान्यभितो वसन्तु
लसन्तु वाऽनन्तपदे[2] नितान्तम् ।
आह्लादसौख्यं न यथा विनेन्दुं
तथान्तराऽन्नं विफलं फलादिकम् ॥ ९८ ॥

सर्वर्तुफलसन्दोहशोभने विपिनेऽपि तैः ।
क्षुच्छान्तिरर्थिता कृष्णं यत्तेनेदमभूत् स्फुटम् ॥ ९९ ॥ (युग्मम्)

गोपीनामभिलषिताप्तिरर्चनेन
वृक्षाणामतिथिसमर्हणप्रशंसाम् ।
यद्भूयोऽकृत भगवांस्तदित्यबोधि
स्यादर्चाविधिरिह[3] मे युगे प्रधानः ॥ १०० ॥

श्रीशकल्पतरुक्रीडा० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

---

१. पाथेयम् । २. आकाशे । ३. द्वापरे ।

॥ अथ त्रयोविंशोऽध्यायः ॥

आद्ये ध्यानमबोधि भूरि यजनं त्रेता युगे द्वापरे-
हर्यर्चा चरमे प्रशस्तमनिशं श्रीशाभिधाकीर्तनम् ।
तेषामाद्यतृतीययोर्निगदितौ धर्मौ स्फुटं प्राक्तने-
ष्वध्यायेऽत्र कलिस्थसत्पथसमुल्लेखो बुधैर्बुध्यताम् ॥ १ ॥

राम रामेति : १०.२३.१.

ये येऽस्मानपकर्तुमुद्गतधियो दुर्दानवा नाशत-
स्ते सर्वेऽपि विभो सपद्युपशमं नीता बलेन त्वया ।
भूयो नाशितयाऽनया[1] तु बहुधा बाधा क्षुधा दीयते
तत्तच्छान्तिकृतेऽपि चिन्तय तथोपायं विना नाशनम् ॥ २ ॥
यच्छान्तावस्ततन्द्रं भुवि सकलजनो यत्नवानप्यनीशो
यां जेतुं मुग्धचित्तास्तृणजलपवनाभ्भक्षिणस्तापसौघाः ।
तामेतां दुष्करान्तां क्षुधमतनुमपाकर्तुमेको न चाल-
मित्यन्तश्चिन्तयन्तस्तदुभय - पुरतश्चक्रुरभ्यर्थनां ते ॥ ३ ॥
नैषा क्षुद्वैरिरूपा यदुदरगतया स्थीयतेऽस्मासु नित्यं
यत्तुष्टौ पुष्टिभाजो वयमपि च सदा या जगद्वृत्तिहेतुः ।
मित्रीभूताऽपि साऽस्मिन् यददयहृदया पीडयत्यस्ततन्द्रं
तत्तत्त्वज्ञो बलः स्याद् यदुपतिरथवेत्याशयात्तौ समूचुः ॥ ४ ॥

प्रसीदन्निति : १०.२३.२.

क्षुधो निर्वाणार्थं कृतबहुलयत्ना व्रजजनाः
क्षुधार्तोऽपि श्रीशो द्विजवरवधूक्षेमदृगभूत् ।
स्फुटं तद्वात्सल्यं स्वकमकृत भूमौ यदनिशं
न मे क्षुद्वा तृड् वा निजजनपरित्राणसमये ॥ ५ ॥

---

१. नाशितभिन्नया अनशनेन च ।

प्रयातेति : १०.२३.३.

कालिन्दीपुलिनोत्थितस्य च वनोद्भूतस्य वह्नेः पुरा
नासीच्छान्तिरनाशनात्तदधिकक्रूरस्त्वयं जाठरः ।
शान्तः स्यान्न विनाशनं क्वचिदपीत्यालोच्य मन्ये प्रभु-
स्तच्छान्त्यै कृतवांस्तदा तदशनोद्योगं वयस्यैः सह ॥ ६ ॥

हृद्वासनाशनायैकः शक्तो भक्तसमागमः ।
स्फुटीकुर्वन् प्रभुर्भक्त[1]प्राप्त्यैतान् विनियुक्तवान् ॥ ७ ॥

अस्मास्वियं रतिरिहास्य जघन्यभाक्षु
विप्रेषु साऽस्य कियतीति न तर्कयामः ।
तद्भ्रान्तिमेवमपहर्तु - मचिन्त्यशक्ति-
स्तान् प्राहिणोत् कल[2]यितुं स्वमिहात्मवश्यम् ॥ ८ ॥

जानन्नप्यन्तरात्मा द्विजवरकरतो लभ्यते नान्नमेभि-
र्यत्तत्र प्राहिणोत्तान् द्विजसदसि सखींस्तत्र भात्याशयोऽयम् ।
वक्तारो ब्रह्मवार्ता सदसदमतयो ये च यज्ञध्वजा ये
तेषां श्रद्धा न कस्मिन्नफलमपि न मत्प्रीतिरित्यत्र बोधः ॥९॥

तत्र गत्वेति : १०.२३.४.

प्रणवाद्या दम[3]ध्यात्ता नान्त[4]वर्णावलिर्द्विजैः ।
ज्ञाता न वेति विज्ञातुमूचे ह्योदनमेव तान् ॥ १० ॥

भोगिनश्चेद्रामनाम्नि भक्ताश्चेन्नाम्नि ते मम ।
श्रद्धालवो भविष्यन्तीत्यवोचन्नामनी द्वयोः ॥ ११ ॥

न मे ज्ञानं लोके कलियुगभवे व्यापकतया
न वा सङ्गित्वेन स्फुटमपि न वै चित्सुखतया ।
कदाचिज्ज्ञाता चेत्कलयति स मामीशमभिधा-
स्वरूपेणैवेति स्फुटमकृत विप्रेष्वपि हरिः ॥ १२ ॥

---

१. भजकः अन्नं च । २. बोधयितुम् । ३. दमधीति च्छेदः । ४. ब्रह्मेति अनन्तवेदरूपेति वा, पक्षे प्रणवाद्यो दकारमध्यो नकारान्तश्च ओदनशब्दः ।

कृताञ्जलीति : १०.२३.५.

दाता शठो भवतु वा भुवि वन्द्य एव
विप्रः सदेति कृततन्नमनाद् विविक्तम् ।
अर्थिस्वरूपमथवा निखिलानुभूतं
दीनाक्षरं कृतनति प्रकृताञ्जलीति ॥ १३ ॥

हे भूमिदेवा इति : १०.२३.६.

अभ्यर्थना प्रभुकृताऽपि चरैर्न वाच्या
दातुः पुरो यदि च तेन न तत्प्रदत्तम् ।
स्यात्स्वामिनोऽतिलघुतेति विचिन्त्य नीतिं
युक्तं तदोचुरिति रामगिराऽऽगताः स्म ॥ १४ ॥

रामः शेषावतारः स च धरणिधरेत्याख्ययाऽत्र प्रसिद्धो
यस्यां देवेति नाम्ना व्यवहृतिविषयाः संवसामो वयं हि ।
सद्धर्मैकप्रतिष्ठापनधृतविरुदाः सोऽत्र सर्वेष्टकारा-
त्यालोच्यापि प्रदद्युः क्वचिदिति पशुपा अब्रुवन् रामवाक्यम् ॥ १५ ॥

सत्यानृताभ्यां जीवेतेत्यर्थयाथार्थ्यदृष्टयः ।
अप्यरामप्रेरितास्ते प्रोचुर्यद्रामचोदनाम् ॥ १६ ॥

यद्वो गोपा वयं तस्माद्भवद्भद्रैकहेतवः ।
जानीतेदमितो वाच्यमस्ति किं धर्मवित्पुरः ॥ १७ ॥

गाश्चारयन्ताविति : १०.२३.७.

यद्गो[1]निग्रहतोऽस्ति तत्र भवतां मानो मयाऽसौ कृत-
स्ता गाः पालयति प्रभुः प्रतिपदं नित्यान्तरङ्गस्थितः ।
श्रद्धाऽस्मद्वचसीदृशी यदि तदा तत्प्रेरितानां हि नः
स्वेष्टं पूरयतार्थिकं स्वकमपीत्येतन्न चेन्नोत्तरम्[2] ॥ १८ ॥

अस्मद्ग्रह - गोगणावन - परिश्रान्त्या बुभुक्षाकुलो
जातः स्यादिति वा विचिन्त्य कुरुत क्षिप्र प्रभोस्तोषणम् ।

---

१. इन्द्रियाणि । २. नेत्युत्तरम् ।

यद्वा यज्ञियमण्डपा - ऽतिथिजनाभीष्टान्न-दानोन्मुखी-
भावं यज्ञगुणं विलोकयत वा शं येन तच्चिन्त्यताम् ॥१९॥
प्रणवप्रियो हि भगवान् प्रणवैकव्यापृताः सदा यूयम् ।
इत्यागताः समीपे भवतां प्रणवौदनप्राप्त्यै ॥ २० ॥

दीक्षाया इति : १०.२३.८.

वयमपि नहि गोपाः प्राकृताः किन्तु साक्षात्
प्रभुवचन - रसज्ञा यज्ञजाताङ्गिनश्च ।
इति निजमहिमानं बोधयन्तस्तदा ते
ग्रहणविधिमदोषं प्रोचुराम्नायगम्यम् ॥ २१ ॥

तं ब्रह्मेति : १०.२३.११.

मनुष्यदृष्ट्या स्वात्मानं पश्यन्तस्ते सदा द्विजाः ।
अपश्यन् कृष्णमप्येवं युक्तमैक्यं द्वयोर्यतः ॥ २२ ॥
स्वदृष्ट्या तत्स्वरूपेक्षा तद्दृशा वा स्ववीक्षणम् ।
आद्यमज्ञानमन्त्यं तु ज्ञानमाद्यं द्विजेषु हि ॥ २३ ॥
सन्ति सत्कर्मकर्तारो योगिनो ब्रह्मवादिनः ।
तत्सूक्ष्मतत्त्ववेत्ता तु नैकोऽपीत्यभवत् स्फुटम् ॥ २४ ॥

तदुपाकर्ण्येति : १०.२३.१३.

न मन्नाम्नि श्रद्धा न च हृदयतोषोऽतिथिजने
न दानेहाऽन्नानामिह भवति येषां कुजनुषाम् ।
न तेषामाज्याद्यै - र्हवनमनले मौनमनिशं
फलाय स्याद् ब्रह्मध्वनिरपि विभोरध्वनि हसात् ॥ २५ ॥
यस्मिन्नभ्यासदार्ढ्यं वचसि तदवशादास्यतो निष्प्रयत्नं
निर्गच्छत्येष सर्वानुभव इह यदोन्नेति वा नोचुरेते ।
तत्कीदृक् स्यादमीषां प्रणवपरिचितिर्नेति नेतीति वस्त्वा-
देशस्यालोचनं वेत्यकृत स सदयो विस्मयात्तत्र हास्यम् ॥२६॥
देयं चेन्मनसा यदर्थ्यभिहितं तद्देयमेवाचिरा-
न्नो चेत्सत्वरमेव नोत्तरमियं लोकोक्तिरस्ति स्फुटा ।

तस्याः सम्प्रति बुद्धिमद्भिरिह यन्नैवोत्तरं देयमि-
त्यर्थः कल्पित इत्यहो सकलवित्त्वं तज्जहासाच्युतः ॥ २७ ॥

देयं वाऽदेयं वा सत्वरमेकं तदुत्तरं देयम्।
यो न ब्रूयाद् द्वयमपि सह्युपहास्यः प्रभोरिति स्पष्टम् ॥२८॥

सर्वांशतो ये जनतः प्रतिष्ठां महान्त इत्युत्कलितां वहन्ति।
अज्ञानमप्युच्छ्रितमस्ति तेषामहो इतीवाहसदच्युतः सः ॥२९॥

योगज्ञै - र्यज्ञज्ञै - र्ब्रह्मज्ञैरपि मनागनाकलिता।
भाविकजनहृदयगता मयि रतिरेवंविधेत्यलमकथयत् ॥ ३० ॥

मद्भक्तिमात्रमनसामितराधिकार-
शून्यात्मनामपि मदङ्घ्रिपराङ्मुखेभ्यः।
स्वस्वाधिकृत्युपगताखिलकर्मकृद्भ्यो-
प्येवं विशेष इति काममदर्शयत्तान् ॥ ३१ ॥

वेदज्ञा अपि सर्वशास्त्रविशदप्रज्ञा अपि ख्यातिमत्-
संज्ञा अप्युरुसत्कृताखिलमहायज्ञाः कृतज्ञा अपि।
मज्ज्ञातिप्रतिबोध्यमानसरणावज्ञा यदि स्युर्न ते-
ऽभिज्ञा भक्तिसुखस्य विज्ञमुनयस्तत्र स्फुटोदाहृतिः ॥ ३२ ॥

यावान्येष्वधिकारिताग्रह इह प्रध्मातमानोऽस्त्यलं-
तावांस्तेष्वधिकारितां ग्रह इति प्रायो ममाप्यस्ति हि।
यावन्तोऽनधिकारिताऽऽग्रहजुषस्ते स्युर्हि मन्मित्रता-
पात्राणीह युगे स्फुटामिति चकारेशो गतिं लौकिकीम् ॥३३॥

गुरव इति समाख्यां ये वहन्तोऽभिमानाद्
गतिरियमनुभूता तादृशामीदृशी यत्।
तदुचितमिह मानं पिङ्गलोऽस्त्येव वक्रो
गुरुरिति स ऋजुः स्याद्यो लघुश्चेति वक्ता ॥ ३४ ॥

---

१. शत्रुता। २. गुरुर्वक्रः, लघुश्च सरल इति च्छन्दःशास्त्रे।

मां ज्ञापयतेति : १०.२३.१४.

तद्यात निःशङ्कमितोऽन्नलाभो
भवेदभीष्टो भृशमङ्गनाभ्यः ।
तदङ्गना-वीक्षणतो[1] हि यूयं
तीर्णाः क्षुधाब्धौ बहुधा भविष्यथ ॥ ३५ ॥

यैर्नोत्तरं शुष्कगिरापि दत्तं तेषां स्त्रियस्तास्तदलं गतेन ।
तत्रेति तत्तर्कितमार्जनाय तत्प्रेम निःसीममवोचदीशः ॥ ३६ ॥

गत्वेति : १०.२३.१५.

न सर्वतन्त्राधिकृतः पुमान् रमा-
पतेः प्रियः श्रीहरिरस्य वा प्रियः ।
किं त्वेकतद्भक्ति - सुधार्द्रिताशयः
स्फुटं त्विदं तद्[2]गतिमात्रतोऽभवत् ॥ ३७ ॥

स्वतोऽपि वन्द्या निजमातृतुल्याः सद्विप्रपत्न्यः सतताग्निहोत्र्यः ।
तत्रापि कृष्णप्रणुता इतीशानुगाः प्रणेमुर्निखिलाः क्षमं तत् ॥ ३८ ॥

अनादृतेश चित्तानां दण्डोऽथाच्युतचेतसाम् ।
प्रणाम इति ते तादृक् कृत्योभयमबोधयन् ॥ ३९ ॥

नमो व इति : १०.२३.१६.

हठेनैवात्र कृष्णेन प्रेषिता इति का क्षतिः ।
तन्नामग्रहणेऽस्माकमित्यूचुस्तस्य चोदनाम् ॥ ४० ॥
यद्वा भृशं मन्यमाना विफलां रामचोदनाम् ।
कृष्णसङ्कीर्तनं चक्रुस्तत्र भक्तोपलब्धये ॥ ४१ ॥

अन्नमिति : १०.२३.१७.

स्त्रीत्वान्नासामधिकृतिः प्रणवे त्विति जानता ।
अन्नमित्युक्तमीशेन गोपा अपि तथाऽब्रुवन् ॥ ४२ ॥
पूर्णकामस्य तस्यास्मिन् वने चारयतस्तु गाः ।
नापेक्ष्यमन्यत् किं त्वेका भक्तेहा सैव पूर्यताम् ॥ ४३ ॥

---

१. स्त्रीवीक्षणं तदङ्गान्येव नावस्तदीक्षणञ्च । २. तासु स्त्रीषु या गतिः ।

श्रुत्वेति : १०.२३.१८.

यदेव पुरतोऽब्रुवन् सदसि यज्वनां धेनुपा-
स्तदेव सव - योषितामपि पुरः समूचुर्वचः ।
न ते विदुरजं विदुः पुनरिमाः स्त्रियोऽप्यञ्जसे-
त्यलं बहुविशोधनै - रजवशीकृतिर्भक्तितः ॥ ४४ ॥
भक्तानां मनसः संसृत्याक्षिप्तस्यापि माधवे ।
अलमावर्तनायास्य नाम्नः श्रुतिरिति स्फुटम् ॥ ४५ ॥
क्रतुः किमेतैः क्रियते क्रतुभुक् तु क्षुधाकुलः ।
पतिकल्याणमिच्छन्त्यस्तत्तृप्त्यैता धृतोत्सवाः ॥ ४६ ॥

चतुर्विधमिति : १०.२३.१९.

दात्रे चतुर्विध - पुमर्थमयान्नराशे-
र्भक्तोल्लसद्रसपुषे भगवत्पदाय ।
अन्नं चतुर्विधमनन्तगुणं प्रदान-
योग्यं सुभक्तरसमित्युचितं तथाऽगुः ॥ ४७ ॥
भक्तप्रियो हि भगवानिति भक्तियुक्ताः
स्पष्टं वदन्ति निगमागमवेदिनोऽपि ।
तद्भक्तिलुब्धमनसामपि भक्तयुक्ता-
युक्ता गतिर्न इति ता निरगुः सभक्ताः ॥ ४८ ॥
आजन्मसम्बन्ध्यपि नामरूपं
स्वभावगं दुस्त्यजमप्यमोचि ।
याभिर्न तासामतिदुस्त्यजोऽस्मि-
न्नाप्तादिवर्गस्त्विवति चोपमार्थः ॥ ४९ ॥

निषिध्यमाना इति : १०.२३.२०.

आप्तातिलङ्घनमघं हि तमस्तदेतत्
कोटिद्युरत्नसम - कृष्णकृपाप्रकाशे ।
नाम्नापि वस्तुमलमत्र न तास्तु साक्षात्
तद्दृष्टिभाज इति पुण्यमसीम सिद्धम् ॥ ५० ॥

वृत्तिभिर्भगवान् ध्येयः सगुणश्चेत् तदेदृशः ।
एवं सम्बोधयन् विप्रपत्नीद्वाराऽवदन् मुनिः ॥ ५१ ॥

श्याममिति : १०.२३.२२.

वराभयकरस्थितिर्मम न दुर्लभामामनु-
व्रतस्य विशदं व्यधादिति निजां स राजत्करः ।
मदङ्घ्रिशरणागतेक्षणसुखोत्सवात् सौख्यदं
रमागृहमपि स्फुटं न च ममेति तत्कम्पनात् ॥ ५२ ॥

प्राय इति : १०.२३.२३.

मनः स्पृष्टं वस्तु प्रियमखिलसाधारणमपि
क्वचिच्चक्षुर्दृष्टं यदि तदतिसौख्याय भवति ।
प्रियेभ्योऽपि प्रेयानतुल - परमानन्दजनको
ध्रुवं दृष्टो याभिस्तदुचितमतापा यदभवन् ॥ ५३ ॥
गोपालक - प्रणव - गोपविलासभाजो
दृक्सौख्यमच्युतपदस्य मुनीन्द्रगम्यम् ।
स्त्रीत्वान्न नस्तदधिकार इति स्म तप्ता-
स्तापं पुनस्तदनुभूय[1] जहुः क्षमं तत् ॥ ५४ ॥
मास्त्वधिकारः प्रणवेऽस्मान् हीना इति वदन्तु वा लोकाः ।
तद्गतपदार्थदर्शनसुखमनुपधिकं तु लब्धमस्माभिः ॥ ५५ ॥
तापं जहति मुनीन्द्राः कृत्वैकप्रणवचिन्तनं चित्ते ।
युक्तमनन्तप्रणव - प्रत्यक्षेशेक्षणाज् जहुस्तापम् ॥ ५६ ॥

स्वागतमिति : १०.२३.२५.

अहं भक्तप्रियो भक्ताभ्यर्थी भक्तैकवल्लभः ।
यूयमप्यतिभक्तास्तद् ब्रूतेष्टं किं ददामि वः ॥ ५७ ॥

नन्वद्धेति : १०.२३.२६.

उपदेष्टुं तदा तासां भक्तिमव्यभिचारिणीम् ।
तदीयेष्वात्मनो वासं वक्तुं चक्रे स्ववर्णनम् ॥ ५८ ॥

---

१. अच्युतपदसम्बन्धिदर्शनसौख्यम् ।

तद्यातेति : १०.२३.२८.

न बुद्धिभेदं जनयेदित्युक्तिं स्वां स्मरन् प्रभुः ।
तद्यज्ञपूर्तिमन्विच्छन्नवोचद् व्रजताध्वरम् ॥ ५९ ॥

मैवमिति : १०.२३.२९.

शिरस्याधायैव व्रजत पुनरित्युक्तिमिह ते
व्रजामः स्वं गेहं स्वमतिसरलानन्यगतिकाः ।
पदं ते प्राप्तानां भुवि न पुनरावृत्तिरिति या
तया श्रुत्या क्वेतः सदय वद गन्तव्यमधुना ॥ ६० ॥

गृह्णन्ति न इति : १०.२३.३०.

स्त्रीत्वात् कृतापराधत्वादनन्याः सम्प्रति प्रभो ।
चिरमेवं समालोच्य ब्रूह्यच्युत यदच्युतम् ॥ ६१ ॥

पतय इति : १०.२३.३१.

क्रूरः कृतान्तोऽपि भवेन्न तस्मिन्
यो मत्कृपानुग्रह - पात्रभूतः ।
तद्भ्रातृभर्त्राप्तजनः कुतः स्यात्
तद्यात निःशङ्कहृदः स्वगेहम् ॥ ६२ ॥

न प्रीतय इति : १०.२३.३२.

अनङ्गसङ्गोत्सुक - मानसानां मदङ्गसङ्गः सुतरामयोग्यः ।
क्वचिन्मनोजातसुखस्पृहा चेत्तत्स्वं मनोजातमिहानुयुङ्क्त ॥६२॥

इत्युक्ता इति : १०.२३.३३.

वन्द्याः साध्व्यः स्वभावाद् द्विजवरवनितास्तत्र तत्राग्निहोत्र्य-
स्तत्राप्यन्नप्रदात्र्योऽखिलजगति यशोदानदक्षा गरिष्ठाः ।
इत्थं सन्मार्गशैलीं स सदयहृदयो दर्शयन् मातृतुल्यं
कृत्वा तासु प्रसादं पतिपरिचरणेऽयोजयद् वेदवक्ता ॥६४॥

तत्रैकेति : १०.२३.३४.

भक्तप्रियो हि भगवानिति मत्सखीभि-
र्भक्तं समर्प्य निजजन्मकृतं कृतार्थम् ।

भक्तोत्तमं तदहमप्यचिरात् स्वमेव
रुद्धापि सम्प्रति करोमि तदग्र एव ॥ ६५ ॥

इत्याशया समर्प्य स्वं रुद्धा काचिद् दयालुतः ।
सर्वबन्ध - विनिर्मुक्ति प्रतिमूल्यमिवाऽऽददे ॥ ६६ ॥ (युग्मम्)

सदाशयालम्बित - भक्तभावाः
सखीर्मनोजातसुखेन याताः ।
निरीक्ष्य साऽपीशपदाब्जमागात्
तथैव तत्साधुविमुक्तबन्धा ॥ ६७ ॥

स्वान् भर्तॄनतिलङ्घ्य विप्रवनिता याताः परं पूरुष-
मित्याभासकलङ्कभाजनमपि स्यां नाहमित्याशयात् ।
देहं भर्तृगृहीतपाणि - मचिरादालोच्य भर्त्रे स्वकं
दत्वा भागमदात् सुभक्तिचतुरा सांशं परस्मै परम् ॥ ६८ ॥

भगवानपीति : १०.२३.३५.

यन्मुक्त्यर्थमियान् यत्नो यद्योगात् सत्कृताः स्त्रियः ।
सा क्षुत् स्थिता तथैवेति भुक्त्या निर्वाणमापिता ॥ ६९ ॥

विप्रपत्नी क्षुधा चापि भक्तभावार्थकाङ्क्षिणी ।
निर्वाणं[1] द्वे अपि प्राप्ते युक्तं भोग्योपभुक्तितः ॥ ७० ॥

त्वत्पादम्बुजसेविनो - ऽतिलघवोऽप्यस्मिन् परानुग्रहे
त्वत्तोऽपि प्रतिभान्त्यनामयसुखे निःसीमशक्त्याश्रिताः ।
या क्षुच्छान्तिरपीश तत्र तु तवासाध्याऽऽस सैकक्षणाद्-
भक्तेन[2] प्रकटीकृतातिलघुनाऽप्यस्माद् विनिश्चीयते ॥ ७१ ॥

न मन्त्रिणां वा न च तन्त्रिणां वा
न सत्रिणां वा सुलभस्तथाऽहम् ।
मद्भक्तिभाजां च यथेत्यदर्शि
विज्ञेषु तत्स्त्रीषु च दीनबन्धो ॥ ७२ ॥

---

१. मुक्तिं शान्तिं च । २. अन्नेन भजकेन च ।

आम्नायाभ्यसनेन किं फलमलं कृच्छ्राद्यनुष्ठानतः
किं योगेन जपेन वा सुतपसा त्यागेन यागेन च।
एकः शुद्धतरो न चेद्बत मनोभावो हरौ सोऽस्ति चेत्
स्यात्तेनैव कृतार्थता किमपरैरत्र प्रमाणं हि ताः ॥ ७३ ॥
अन्नेन द्विजयोषितोऽध्यवनि यं कृत्वा सकृत्सत्कृतं
प्रापुः सौख्यमलं बभूवुरपि ताः सद्वर्ण्यभाग्यान्विताः।
तस्मिन् श्रीयदुनायके विदधतां नित्यं सदिष्टार्पणं
भाग्यं वक्तुमशेषतो व्रजजुषां तेषां न शेषोऽप्यलम् ॥ ७४ ॥

अथानुस्मृत्येति : १०.२३.३७.

ज्ञानेनैव निवर्ततेऽमतिरिति स्यादाग्रहश्चेदसौ
तेषामस्तु सुखेन मे त्वनुमतं श्रीशाङ्घ्रिभाजां सताम्।
हेतुर्वीक्षणमेव यद्विजवरा वेदार्थविज्ञा अपि
तादृक् तन्निजयोषिदीक्षणजुषः श्रीशस्वरूपं विदुः ॥ ७५ ॥
यदि नैवंविधं वाच्यमज्ञानज्ञानयोर्जनिः।
प्रागुत्तरं च निर्हेतुकैव तेषामितीक्ष्यताम् ॥ ७६ ॥

दृष्ट्वेति : १०.२३.३८.

ज्ञातोपनिषदर्थानां द्विजानामात्मगर्हणम्।
स्त्रियो भक्तिमतीर्वीक्ष्य तत एवोपयुज्यते ॥ ७७ ॥
यज्ञातिथ्यपराङ्मुखीभवनजं यच्चाच्युताज्ञानजं
यच्चाहं कृतिजं यदध्वरगतं स्याद्यच्च यच्चापरम्।
तत्सर्वाघविनिष्कृति - विधिवशाज्जातानुतापेन नः
प्रायश्चित्तमशेषकिल्बिषहरं नेदृग्विधं क्वापि यत् ॥ ७८ ॥

धिग्जन्मेति : १०.२३.३९.

शुद्धं जन्म बहुश्रुता निरवधिर्यज्ञक्रियापाटवं
शङ्काशून्यमखण्डितो व्रतविधिर्वंशोऽपि सभ्येडितः।
नैकेनापि निजाश्रिता ध्रुवममीत्युद्बुद्धभावेन य-
न्नीताः श्रीपतिसम्मुखं तदखिलान्वच्मो न धिग्धिक्कथम् ॥७९॥

नूनमिति : १०.२३.४०.

वक्तारो वयमेव सर्वविषये प्रज्ञाततत्त्वा अपि
धर्माधर्मनिरूपणैकधिषणा लोकेषु निष्कल्मषाः।
सम्पाद्यं प्रणिपाततोऽस्मदनुज्ञानं जनैर्वागियं
स्त्रीगोपप्रसृतोपहासलतिकावृद्ध्यै न भूयात्किमु ॥ ८० ॥

अहो इति : १०.२३.४१.

नित्याम्नायविविक्तता स्मृतिचयाभ्यासः सदाचारदृक्
श्रेयः श्रौतपरिश्रमश्च सदसद्वस्तुग्रहत्यागधीः।
प्रत्येकं भववार्धि - तारकमिति प्रोद्घुष्टमाद्यर्षिभि-
राश्चर्यं युगपत्कथं तदखिलं मग्नं प्रमादार्णवे ॥ ८१ ॥

नासामिति : १०.२३.४२.

गुरोर्गेहेवासः सुचिरपरिचर्या चरणयो-
र्व्रतेष्वत्यासक्तिः शमदमविधौ जागृतिरपि।
ततो विद्यावाप्तिर्भवति भगवत्प्राप्तिकृदिति
कुतो घण्टाघोषः किमु न गतगर्वो युवतिभिः ॥ ८२ ॥

अथापीति : १०.२३.४३.

अस्मत्सेवनमात्रकृद्भिरधुना स्त्रीभिः स सर्वेश्वरो
दृष्टः स्पष्टमकाण्डताण्डवचणै-र्नास्माभिरप्यंशतः।
स्याद्वाऽस्मत्पदसेवनं किमखिलो हेतुः प्रभोरीक्षणे
किं कर्तव्यमहो स्वसेवनविधिः कुत्रापि नोट्टङ्कितः ॥ ८३ ॥

नन्विति : १०.२३.४४.

युष्मद्भद्रकृदिन्द्रियावनचणो युष्मत्क्रतुप्रीतिमा-
नत्रासौ समुपागतोऽस्ति भगवान्युष्मासु कर्तुं कृपाम्।
तन्मान्धस्थितिवासना भवत भो भक्ताशया याचका-
नस्मान् पूजयतालमार्जयत तत्प्रीतिं प्रसङ्गोदिताम् ॥ ८४ ॥
इति भूरितरं गोपैर्व्यक्तमप्युक्तमुक्तिभिः।
नार्थोऽग्राहि न चाश्रावि प्रमादोऽयं कियानहो ॥ ८५ ॥ (युग्मम्)

---

१. नेत्रहीनः अन्नं च।

अस्माँल्लालयितुं स्खलत्पदगतीनत्यल्पबालान् स्वका-
नूर्वंशो[1] हि पुरस्कृतो भगवता तत्प्रेषणच्छद्मना ।
वृद्धाहङ्कृतिभाग्भिरद्य तु तिरस्कुर्वद्भिरेतान् बलाद्
बालादप्यलमल्पता किमिह वा नाकल्पमाकल्पिता ॥ ८६ ॥

अन्यथेति : १०.२३.४५.

यत्तुष्ट्यै मुनिभिर्वितन्द्रमतिभि - र्यज्ञाद्यनुष्ठीयते
यत्प्रीत्यै च तपो जपोऽनुमननध्यानादि चाधीयते ।
सोऽस्मद्भाग्यवशेन वा स्वदयया दातुं कृतोर्वा फलं
सम्प्राप्तोऽपि तिरस्कृतो नृपशवः के वा पुरो नः परे ॥ ८७ ॥

हित्वाऽन्यानिति : १०.२३.४६.

यद्दृक्पद्मपरागगन्धकलितो लोको धनी सन् स्वयं
भोक्ताऽन्नादिभिरुत्तमैरतिथिसत्कारं विधत्ते सदा ।
सा श्रीरप्यनिशं यदङ्घ्रिजलजस्पर्शाशया तिष्ठति
तस्येशस्य यदन्नयाचनमिदं नास्मद्विमोहाय किम् ॥ ८८ ॥

स एष इति : १०.२३.४८.

भूभारक्षपणाय पद्मजं[2] - नुतो जातोऽवनौ चिन्मयः
श्रीस्वामीति दृशा समाधिविधया श्रुत्या च दृष्टं श्रुतम् ।
एवं सत्ययमुद्भ्रमः समुदितः कस्मान्न विज्ञायते
येनास्मिन्नधमाधमं पदममी सर्वे वयं प्रापिताः ॥ ८९ ॥

अस्मिन् कर्मणि जानीमो निःसीममभवद् द्वयम् ।
प्रभोर्वात्सल्यमस्माकं मूर्खत्वं च गतोपमम् ॥ ९० ॥

अहो वयमिति : १०.२३.४९.

पत्युः सङ्गादर्थसिद्धिः पृथङ् न
स्त्रीणामेतत् - सिद्धमासर्वलोकम् ।
चित्रं धातुश्चेष्टितं यत्कृताः स्मः
सम्प्रत्येते ह्यन्यथाऽर्थे प्रमाणम् ॥ ९१ ॥

१. ऊरुभागः वैश्यश्च । २. ब्रह्मा ।

याः स्वयं प्रमदा[1] युक्तं जाता विप्रमदापहाः[2]।
चित्रं प्रचेतः[3] क्लेशान्नोऽमोचयन् विप्रचेतसः[4] ॥ ९२ ॥
अपरिग्रहस्थितिरितस्तैः[5] स्तुत्या स्यादसंशयं यैर्नः।
स्त्रीयोगादनघत्वं धन्यत्वं च श्रुतं न जातु नरैः ॥ ९३ ॥
अमुकानां स्त्रियो जाताः प्रभुभक्तिपरायणाः।
इति लोकोक्तितः प्राप्ता धन्यता तु स्फुटैव नः ॥ ९४ ॥
अस्माकमच्युत सतीर्युवतीः प्रकल्प्य
द्वारं कृतः करुणया भवतोपदेशः।
साध्वेतदप्यजनि नाथ न चेत्परस्मात्
स्याद्वा न वाऽप्युभयतोऽपि विडम्बनैव ॥ ९५ ॥
यद्यत्कृतं पुराऽस्माभिस्तदस्मत्स्त्रीभिरर्थतः।
इदं तत्कृतमस्माभिः कृतमेवेत्यवेश नः ॥ ९६ ॥
नोक्तं नोमिति वा तदा यदुपते सत्यं परं त्वं ततो
दृष्टे त्वत्कृतमेव कृत्यमखिलं यद्ब्राह्मणास्यो भवान्।
तस्मात् स्वद्विजदंशितापि रसना न क्रोधहेतुर्भव-
त्येवं सम्प्रति सद्द्विजा वयमपि श्रीशार्ङ्ग सम्बन्धिनः ॥ ९७ ॥

क्षन्तुमर्हतीति : १०.२३.५१.

यन्निम्नोन्नतचार्वचारुविविधक्रीडाविधौ धेनुपा-
नाकुर्वंस्तव मन्तुमेकमपि वेत्त्येवं न सम्भाव्यते।
तद्वत् कृत्यमयुक्तमेतदपि नः क्षन्तव्यमस्मत्कृतं
यस्मात्ते च वयं च तुल्यकृतयस्तुल्येक्षितुस्तेऽङ्गजाः ॥ ९८ ॥

इति स्वाघमिति : १०.२३.५२.

यतो मुनिभिराश्रितो भवति नन्दपुत्रस्ततः
स एव भविता रिपुर्मम नभोगिरा दर्शितः।

१. सहर्षाः स्त्रियश्च। २. असन्तोषनाशकाः ब्राह्मणमदनाशिकाश्च। ३. प्रकृष्टमनःक्लेशात्। ४. प्रकृष्टचेतःशून्यान्, 'वयं विप्रा' इति मानश्चेतसि येषां तांश्च। ५. असंग्रहा, अस्त्रीका च।

प्रभाविति विभाव्य स प्रसभकृत्यमस्मासु वा
करिष्यति किमप्यलं त्विति तथैव तेऽवस्थिताः ॥ ९९ ॥
अज्ञात्वा त्वां त्वदीयार्थितमपि मुनयोऽस्माभिरज्ञातमेत-
न्मायावैशद्यमैशं त्विति कृतमतयो हन्त गायन्त्वशङ्कम् ।
ज्ञात्वाऽपि त्वामजादिस्तुतमसुररिपुं क्षुद्रकंसप्रभीता
यन्नाजग्मुस्त्वदीक्षासुखमनुभवितुं ह्येष मायाविलासः ॥१००॥
निर्णीतमेतत्किल गोकुले द्वयं
युगान्तरालभ्यसुखप्रसाधकम् ।
सदातिथिभ्योऽन्नसमर्पणं मुदा
मुकुन्दसानन्दपदानुकीर्तनम् ॥ १०१ ॥
श्रीशकल्पतरुक्रीडा० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने त्रयोविंशोऽध्यायः ।। २३ ।।

॥ चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

उक्ता युगत्रयनिसक्तविशेषधर्मा-

स्त्रेतायुगे यजनमेव हि मुख्यधर्मः ।

गोवर्द्धनाध्वर - निरूपणकैतवेन

सोऽप्यत्र बोध्यत इति प्रविविक्तमूह्यम् ॥ १ ॥

भगवानपीति : १०.२४.१.

एते ह्येव न केवलं मद्[1]धियो विप्राः स इन्द्रोऽपि यद्

येनाद्यावगणय्य मामुपकृतेः कर्तारमात्तं हविः ।

का चिन्तास्त्यरमेव तन्मदधियं नेष्यामि लोपं क्षणा—

दित्यभ्यन्तर चिन्तनाञ्चितमना आसीत् स यावत्प्रभुः ॥ २ ॥

तावद् यज्ञमशेषघोषणजनैरारब्धमैक्षिष्ट त—

न्मुख्यं तत्र चिकीर्षितार्थकृतधीः प्रायो न्यषेधत् क्रतुम् ।

नो चेदस्य न सर्वथा समुचितो निर्मन्तुलेशात्मनो

दण्डो नापि पुराऽऽस तद्धृदि परेशाज्ञानभावोदयः ॥ ३ ॥

तस्मिन् क्रतुप्रकरणे प्रकटेन्द्रमन्तौ

तिष्ठन् द्विजातिवदलं भगवानपीति ।

एवापि तत्र निवसन्निति शब्द जातं

व्याख्येयमेवमिह नान्वयिताऽन्यथा तु ॥ ४ ॥ (विशेषकम्)

यत्रर्षिस्त्रीप्रसादोऽभूत् तत्रैवेत्यादियोजनम् ।

कुर्वन्त्येके व्रजेत्वन्ये प्राहुस्तत्र सदीक्ष्यताम् ॥ ५ ॥

शक्तोऽस्म्यहं मदधियं परिहर्तुमस्ये-

त्येतद्विबोधयितुमास तदा बलाढ्यः ।

सर्वेन्द्रियेष्वधिबलं मदधीनमेवे-

त्येतद्विवेक्तुमथवा बलदेवयुक्तः ॥ ६ ॥

---

१. मयि अधियः मदविशिष्टधियश्च ।

मदध्वंसमस्याध्वरप्राप्तिमद्रे-
स्तदुद्धारतस्त्राणमप्यात्मभाजाम् ।
करिष्येऽहमत्रात्मयोगेन कृत्स्न-
मितीशस्तदासीत् ससङ्कर्षणो वा ॥ ७ ॥

तदभिज्ञ इति : १०.२४.२.

इन्द्रोद्देश्यकमध्वरं व्रजजनैरारब्धमन्तर्विद-
न्नप्यज्ञानिवदच्युतः प्रवयसो गोपानपृच्छत्तदा ।
तद्बोजंत्विदमस्मि सर्वविदपि श्रुत्वैव हार्दाशयं
स्वानां तद्वचनैर्भवाम्यविरतं भव्यांध्वरागेष्टकृत् ॥ ८ ॥

अस्तीति १०.२४.५.

यैर्नाज्ञायि मनाक् सुहृद्द्विषदुदासीनत्वभेदोऽवनौ
तेषामन्यहितार्थकं समदृशां गोप्यं न किंचित् क्वचित् ।
गोपानेवमुपादिशस्तदुचितं स्वात्माऽप्युपादिश्यताम्
यो ह्यस्मद्धितकृत्कृपाप्रकटने श्रीशालसः सम्प्रति ॥ ९ ॥

पर्जन्य इति : १०.२४.८.

दृष्टादृष्टफलप्रदर्शकतया द्वेधा गतिः कर्मणां
प्रायस्तत्र कलौ तु कर्मणि जनोऽश्रद्धालुरामुष्मिके ।
श्रद्धालुश्चभवेददीर्घहितदृक् सद्यःफले कर्मणी-
त्येतद् व्यक्तमभूदुपस्थितमखस्यात्राप्फलोत्कर्तनात् ॥ १० ॥

य एवमिति : १०.२४.११.

शुभफलोपगमस्पृहया यथा
भवति कर्मणि वृत्तिरतोऽधिका ।
अकरणे हि तदन्यफलोद्गमो-
त्थितभयादिति तत्कथितं द्विधा ॥ ११ ॥

---

१. अहम् । २. कुशलमार्गःप्रीतिरिष्टं च तत्कर्ता भव्येनाध्वरेण अगस्य पर्वतस्येष्टकर्ता च ।

वचो निशम्येति १०.२४.१२.

यावन्मत्तो[1] न शरणमीहते मद्धीरयम्[2]।
तावन्मन्मन्तुपात्रं स नैषामिति तथाऽवदत्॥ १२ ॥
अज्ञाततत्त्वविषयाः प्रायः प्रारब्धवादिनः।
भविष्यति कलौ लोका इत्यनूद्याह स प्रभुः॥ १३ ॥

कर्मणेति : १०.२४.१३.

सुखं वा दुःखं वा धनमधनता वा स्वसुहृदां
सदास्थाऽनास्था वा सुहृदरिपदैर्वा व्यवहृतिः।
तथा प्राप्त्यप्राप्ती समभिलषितस्यैवमखिला
व्यवस्थाऽहं मन्ये भवति भुवि भोगाय विधितः॥ १४ ॥
पत्नी संसृतितारणी गुणवती पुत्रः कुलोद्धारको
वर्ष्मानामयमिष्टमन्नमुचितं वासोऽपि पश्वादयः।
विद्याद्रव्यमजातशत्रुवसतिः पूर्णायुरेतद् ध्रुवं
प्रारब्धैकनिदानमेतदवनौ नैवानुमन्येत कः॥ १५ ॥
विधौ सति[3] च केवले स्फुटललाटलेखे भव-
त्यभीप्सितमनिष्टतोऽप्यरमिहेष्टतोऽप्यन्यथा।
स राहुरगमत् सुधाभुगपि यत्तदा पश्चतां
पिबन्नपि विषं भवो भुवि बभूव मृत्युञ्जयः॥ १६ ॥
अहो जनक हे जना विदितमस्ति वः सर्वम-
प्यथापि भृशमुच्यते निखिललोकदृष्टं यतः।
गुरोर्निपतनं लघोरुपरि यानमुच्चावचं
क्रिया दिशति तत्क्षितौ फलमितीव मे निर्णयः॥ १७ ॥
असाधौ दुष्टत्वं सति सुजनता योषिति तथा
सतीधर्माधर्मौ मनसि चलताऽद्रौ च गुरुता।
समभ्यस्तं नैतैरकथि न च वा कैरपि परै-
स्ततो मन्ये गोपा निखिलमपि नैसर्गिकमिदम्॥ १८ ॥

१. उन्मत्तः मत्सकाशाच्च। २. मयि अधीः मदविशिष्टधीः। ३. प्रशस्ते।

अग्नावौष्ण्यमनौष्ण्यमप्सु धरणौ सर्वंसहत्वं सदा-
गामित्वं पवने यथा च सहजं क्षाराम्बुधेर्वारिणः।
पीयूषाधिकमाधुरीकरणमप्यब्देऽपि तद्वत्पितः
सिद्धा वर्षुकता स्वभावत इतीन्द्रेणात्र किं साध्यते ॥ १९ ॥

अस्ति चेदिति : १०.२४.१४.

इन्द्रः प्रभुर्यदि सहस्रभगप्रयुक्तं
कस्माद् भुनक्त्यसुखमङ्ग सुदुःसहं तत्।
अन्वीहते कृपणवत्किमु वाऽन्नमस्मत्-
तत् तात कर्मकलितः सकलोऽपि लोकः ॥ २० ॥

स्वातन्त्र्यादुत कर्मणा सुरपदं भुङ्क्ते स युष्मन्मत-
माद्यं चेदसुरात्पराभवमहो प्राप्नोति बिभ्यत्कुतः।
अन्त्यं चेत्समुपागतं मम मतं कर्मैव पूज्यं ततो
यः स्यादत्र शतक्रतुः स भविता शक्रः सुराधीश्वरः ॥ २१ ॥

किमिन्द्रेणेति : १०.२४.१५

उत्पत्ताववनेऽथवाऽस्य विलये कर्तृत्वमस्मिञ्जने
कुत्राश्रावि शतक्रतोर्यदधुना यत्नस्तदीयार्जवे।
पर्जन्यादयमौषधीर्जनयतीत्येष ग्रहश्चेत्तदा
भोक्तृप्राकृतकर्मभिः स्वफलदैः स्थेयं विधायात्र किम् ॥ २२ ॥

स्वोपकारिणि स चेदुपकारीत्याग्रहस्तदिह किं न करोति।
रत्नदायिनि किलामृतदेऽब्धौ क्षारचिह्नहरणादुपकारम् ॥ २३ ॥

तस्मादिति : १०.२४.१८.

कर्मारम्भो धर्ममालोच्य कार्यः
सद्भिः स्वीयं स्वेष्टदृग्भिः सदैव।
सभ्यं ब्राह्मं कर्म चेदप्यभीष्टं
स्याद्वा शूद्रानुष्ठितं ब्रूत विज्ञाः ॥ २४ ॥

इहानुचितकर्मजं स्पृशति नैनमेनो जनं
स्वधर्मपरिनिष्ठितो भवति यः सदेति स्फुटम्।

निजाप्तपितृबान्धवानपि रणेऽरिभावं गतान्
निहन्ति नियतं तथाप्यधमता न भूमीभुजः ॥ २५ ॥

कृषिवाणिज्येति : १०.२४.२१.

यच्चारब्धं भवद्भिर्विदितमविदितं वा यदन्त्यं फलाप्ति-
र्नावश्यं स्याद्यदाद्यं वदत तदखिला वैदिकं लौकिकं वा ।
अन्त्यं चेद्यत्र कुत्रास्तु च यदचरमं धर्मतोऽधर्मतो वा
नान्त्यं चेदिष्टमाद्यं यदि च तदखिलैर्दृश्यतां वैश्यधर्मः ॥२६॥

रजसेति : १०.२४.२३.

तस्मात्तु येनोदयमेति विश्वं विश्वं स एवालमिहाब्दवृष्टौ ।
रजोगुणस्तात विभाति युक्तं महेन्द्रकृत्यं तु न चाण्वपीह ॥२७॥

तात त्वं वृद्ध एव श्रुतविपुलकथाः सर्व एतेऽपि गोपा-
स्तत्प्राज्ञेनापि किं वस्तदपरमुपदेष्टव्यमिष्टार्थजुष्टम् ।
सत्यप्येवं वदामि स्वमतिविलसितं सावधानाः शृणुध्वं
यत् सिद्धा बालवाणी श्रुतिसुखजनिका शब्दतोऽप्यर्थतश्च ॥२८॥

तस्माद् गवामिति १०.२४.२५.

सोऽर्च्योऽन्वर्थाभिधो योऽस्मिन् गोवर्द्धन इतीरितः ।
मम चेद् गिरि[1]प्रामाण्यं गिरि प्रामाण्यमस्तु वः ॥ २९ ॥

गोरक्षकेऽर्पणमिहास्य मखस्य कार्य-
मित्यार्यवर्यमनसो दृढनिश्चयश्चेत् ।
एकां स[2] गा[3]मवति चायमनेकशोऽद्रिः
सिद्धस्ततोऽप्यधिकसारभृदेष एव ॥ ३० ॥

विमानी[4] प्राचीनः[5] सुभगसुमनः[6]संघरुचिरः
सु[7]धर्मेड्यः स्वस्थो विविधबहुगो[8]रक्षणचणः ।

१. वाण्याम् । २. इन्द्रः । ३. स्वर्गं कामधेनुं च । ४. विमानयुक्तः पक्षिमानवांश्च । ५. प्राग्दिक्पतिः पुरातनश्च । ६. देवाः पुष्पाणि च । ७. देवसभा शोभनधर्मश्च । ८. धेनवो नेत्राणि च ।

शुभोऽहल्याक्रीडो भवति सुकृतालङ्कृतपदः
सहस्राक्षोऽप्यद्रिस्तदयमपि तेनैव सदृशः ॥ ३१ ॥

भुक्त्वाऽस्मत्कृतयज्ञकल्पितहविर्भागं स पर्जन्यतः
शक्रोऽस्मानवतीति तात भवतश्चित्ताशयश्चेत् तदा ।
तृप्तः सन्नयमद्रिरप्यनुपदं पर्जन्यतो रक्षिता
स्याद्देवेति मदुक्तसद्गिरि फलश्रद्धापरं स्थाप्यताम् ॥ ३२ ॥

भूदेवाः प्रकृतीन्द्रमिन्द्रमवनीपालाः स्वराराधय-
न्त्युर्वी देवमिहेन्द्रमङ्घ्रिजनुषः क्षोणीभृदिन्द्रं विशः ।
श्रुत्युक्तेन्द्रपदार्थ एवमृषिभिर्व्याख्यायि वर्णक्रमात्
तत् ते वैश्यपते भवेत्सुफलदं क्षोणीधराराधनम् ॥ ३३ ॥

स्वभूभृदनुसेवनाद्भवति यच्च यच्च द्विषद्-
विशेषपरिचर्यया भवति कीदृशं तत्सुखम् ।
द्वयोरपि तयोस्तवास्त्यनुभवः पितस्तत्स्फुटं
विचिन्तय चिरन्तनश्रुतिसुखप्रदां मद् गिरम् ॥ ३४ ॥

प्रमाणेभ्योऽन्येभ्यः प्रबलमपरोक्षं तदपि चे-
च्छ्रुतिप्रत्यासन्नं प्रबलतरमेवं सति पितः ।
नगेन्द्रं गोपालं सततमनुभूयागमशतै-
र्लसन्तं हित्वैकश्रुतिपरिचिते का रतिरहो ॥ ३५ ॥

भूभारोद्वहनश्रमाकुलमनाः शेषोऽपि यस्मिंश्चिरं
भारं स्वं विनिधाय विश्रमतनुः क्रीडारसे मज्जति ।
किं चानेकतपस्विनोऽपि कवयोऽप्यस्मिन् स्वरावासिनो
मन्यध्वं न तदेष भूधरपतिः स्यादन्यसाधारणः ॥ ३६ ॥

अहयोऽपि सदा यत्र नाकुलीनतया स्थिताः ।
तस्याद्रेस्तत्कुलीनत्वमुच्चत्वं च वदामि किम् ॥ ३७ ॥

---

१. गौतमपत्नी कर्षकश्च । २. वृक्षविशेषाः नेत्राणि च । ३. स्वर्गवासिनो देवाः । ४. वल्मीकं प इति च्छेदः ।

सहस्रकर्णोऽ[1]क्षसहस्रकान्वितः
सहस्रपा[3]दोरुविराजितो महान्।
विराट्[4]स्वरूपोऽप्यपरोक्षतां गतो
नगात्मनाऽनाद्दतिरत्र वः कथम् ॥ ३८ ॥

गोपानस्मान् मित्रभूतान् सत्कुर्यादिति नाद्भुतम्।
सत्करोतीशवद्यो हि विपंक्षानागतानपि ॥ ३९ ॥

माहात्म्यं विदितं न ते व्रजपते नित्यं गृहस्थायिनो
यस्मादिन्द्रमहिम्नि भद्रगदिते श्रद्धा विवृद्धा क्रमात्।
तस्याद्रेस्तु सहस्रनेत्रकलितो दृष्टो मया प्राक्पद-
प्रान्तः क्रीडनकारिणा सहचरा एतेऽपि तत्साक्षिणः ॥ ४० ॥

इन्द्रोद्देशाद्यदि कृतः सवः केवल एव सः।
यदि गोवर्द्धनोद्देशादुत्सँवः स्यादितीक्ष्यताम् ॥ ४१ ॥

अन्येभ्य इति : १०.२५.२८.

मत्प्रीतिकृद्यदि मतिर्भवतां तदा तु
गो-ब्राह्मणानल - वितीर्णहविर्विभागः।
देयो बलिर्गिरिवराय झटित्यमुष्मै
वाञ्छा क्षणार्पितफलाय निजाङ्घ्रिभाजाम् ॥ ४२ ॥

एतन्ममेति : १०.२५.३०.

बुद्धिग्रहो यदनिवार्यतरोऽस्ति लोके
यद्यप्यमिच्छत यथा कुरुतैव गोपाः।
तत्पादसेवनमहं तु कृतं करिष्ये
भूयोऽपि तात शृणु मन्मतिनिश्चितार्थम् ॥ ४३ ॥

एवमिन्द्राय वाङ्मन्युं निर्माय जगदीश्वरः।
गिरिं समन्युमाधातुं गिरमूचेऽतिनिर्मलाम् ॥ ४४ ॥

---

१. वृक्षविशेषाः कर्णाश्च। २. वृक्षाः नेत्राणि च। ३. प्रत्यक्पर्वताः चरणाश्च। ४. महापुरुषरूपः पक्षिशोभितस्वरूपश्च। ५. शत्रून् पक्षि-पक्षांश्च। ६. इन्द्रः, सहस्रं तरुमूलानि च। ७. उत्कृष्टः सवः।

अनेकपाक[1]पालकस्य पाक[2]वैरकारिणा
विमन्यु[3]चेतसः सदैव मन्यु[4]सक्तचेतसा ।
सुगोत्र[5]धारिणो मिथः स्फुटाऽस्ति गोत्रभेदिना
बला[6]ग्र्यसेविनो बलद्विषा[7] निसर्ग[8]वैरिता ॥ ४५ ॥

यावद्भारतभूभवन्नवनवानेकाध्वरोत्थं हवि-
र्दायं मामपि दायभागिनमनादृत्योपभुङ्क्ते स्वयम् ।
इत्यन्तर्जनितक्रुधा भगवतोपेन्द्रेण मन्ये व्रजा-
रब्धोऽसौ क्रतुरात्मसाद्गिरिवरोद्देशापदेशात्कृतः ॥ ४६ ॥

स्वस्थः सन् वसुवृद्धिकृत्सु[9]रचितस्वीयालयः सन्मणिः
[10]सन्तानाश्रितनन्द[11]नोदितसुखः स्वर्णाच[12]लाधिश्रितः ।
सत्येवं शतम[13]न्युरस्म्यहमिति स्वस्मिन् सदा मन्यते
वक्त्यन्यानपि यः सदा न उचितो नेत्यच्युतस्तं जहौ ॥ ४७ ॥

उद्दिश्येन्द्रमसौ यदीह विहितस्तन्मात्रगामी भवे-
न्मन्युर्नाऽचलगः स तं यदि समुद्दिश्य व्रजेद् द्वावपि ।
आलोच्यारभतेति तन्नगसमुद्देशेन यज्ञं प्रभुः
स्पष्टं मन्युयुतावुभावभवतां रोषात्सवाचापि तौ ॥ ४८ ॥

दत्तं वित्तमकिंचनाय भुवि चेद् यत् किञ्चिदप्यादरात्
तत्स्यात्कोटिगुणाधिकं नहि तथा स्वस्थाय चाढ्याय च ।
मन्येऽसौ शतमन्युरिन्द्र इति तं हित्वा तमेवाध्वरं
श्रीनाथो वनवासिने तृणजुषे गोवर्द्धनायादिशत् ॥४९॥

पूर्णानुग्रहमापिताः प्रतिपदं संरक्ष्यमाणा मया
तेषामल्पसुराजवैरलमलं तेभ्यश्च भीशङ्कया ।
इत्थं स्वीयमिहाशयं विशदयन्नीशस्तदानीं पुन-
र्मन्ये वासवतोषदंनिजकुलप्राप्तं न्यषेधत् क्रतुम् ॥ ५० ॥

---

१. अर्भकाः । २. दैत्यः । ३. विगतक्रोधम् । ४. यज्ञः । ५. पर्वतः । ६. बलरामः । ७. दैत्यः । ८. अत्र सर्वत्र शब्दतो विरोधः । ९. देवैः सम्बद्धः सुष्ठु रचितश्च । १०. अपत्यं देवद्रुमश्च । ११. पुत्रः तत्संज्ञकं वनं च । १२. मेरुः १३. शतक्रतुः शतदैन्यः ।

कालात्मनेति : १०.२४.२१.

यद्वागंशावलम्बेन संचरत्यभयो विधिः।
श्रुत्वा तस्योक्तिमचलां साध्वगृह्णन्न चाद्भुतम् ॥ ५१ ॥
प्राणिमात्रप्रियो विष्णुस्तत्प्रियो योऽखिलप्रियः।
सोऽर्थादेवेति तद्युक्तं स सवः सकलप्रियः ॥ ५२ ॥

तथा चेति : १०.२४.३२.

कृत्वोद्देश्यविधेयभावकलितं संकल्पमन्तर्जनैः
कर्तव्यः शुभकांक्षिभिः सति समुद्योगः सदा कर्मणि।
भूयात् तस्य हि कर्मणः परिणतिः कीदृङ् नियोगः क्व वा
तद्विच्छ्रीपतिरेव तत्त्वत इति स्पष्टार्थमेतत्कृतौ ॥ ५३ ॥
लब्धेन्दिराधिपकृपः समुपासनाद्यः
स स्वैरमुज्झितविधिर्भवति प्रमादात्।
वाच्यं न चैवमखिलेश्वर एव तावत्
तादृक्प्रवर्तयति यत्स्फुटमिन्द्रयागे ॥ ५४ ॥

उपहृत्येति : १०.२४.३३.

यस्याङ्गीकरणं देव करोषि त्वं स पूजितः।
दृषन्मयोऽपि सर्वैः स्यात् किं नाद्रिस्तदुदाहृतिः ॥ ५५ ॥

कृष्णस्त्वति १०.२४.३५.

वस्तुगचेतनजडते स्वेष्टाप्त्यनवाप्तिकारणे न स्तः।
किं त्वेकहार्दभावो यत्स्फुटमद्रिस्तदाऽऽस सन्मूर्तिः ॥५६॥
नाविष्णुर्भूभृदिति स्मृतिं यथार्थां विधातुमखिलेशः।
गोवर्द्धनभूभृति स स्फुटं किमाविश्चकार निजरूपम् ॥ ५७ ॥
व्याप्तिं चराचरजगत्यखिलेऽपि वेद-
वेद्यां प्रकाशयितुमेवमधोक्षजोऽसौ।
भक्तानुरञ्जितपदे विशदां स्थितिं स्वां
कृत्वाऽऽस तज्जडगिरि - प्रकटस्वरूपः ॥ ५८ ॥

कृत्वा वपुर्बृहत्प्रागप्यन्वग्राहि बलिर्मया।
बलिग्रहणमत्रापि प्राप्तमित्यभवत्तथा ॥ ५९ ॥

दुर्धर्ष एष जठरानल एव तत्र
बाह्यानलद्वयमपि प्रकृते प्रविष्टम्।
तत्तादृगन्नवहुभक्षणमन्तरा स्या-
न्नास्योपशान्तिरिति तं बलिमाददे किम् ॥ ६० ॥

जडे वा चेतने वापि प्रकटीभूय सर्वदा।
भक्तैर्भावार्पितं सम्यगद्‌नामीत्यास तादृशः ॥ ६१ ॥

एष इति : १०.२४.३७.

योऽस्मिन्नरः सरलधीरनुवर्तते मद्-
वाचं मदुक्तिधृतविश्वसनो विशङ्कम्।
तत्कर्म लौकिकदृशा कथमप्यमुष्य
श्रेयस्करं सुखकरं हरिणेत्यबोधि ॥ ६२ ॥

दाता दापयिता भोक्ता प्रतिग्राह्यभिनन्दकः।
सर्वात्मा हरिरेवेति स्पष्टं गोवर्द्धनोत्सवे ॥ ६३ ॥

गोपा गोकुलपत्यहङ्कृतिजुषो नित्यं स्वभद्राय ते
कुर्वन्ति स्वयमेव कर्म विविधं तत्रास्मि तद्गोप्यहम्।
द्रष्टा केवल इत्यलं यदुपते वाचा श्रुतीड्यार्थया
यज्ञोऽसौ भवतैव यद्गिरिवरोद्देशेन संयोजितः ॥ ६४ ॥

त्रेता धर्मस्तद्युगे एव शस्तो
व्यस्तोऽन्यस्मिन् जायतेऽनुष्ठितश्चेत्।
पूर्णः श्रेशश्चेत् प्रसादस्तदाऽसौ
सम्पूर्णः स्यात्तादृशोऽपीत्यबोधि ॥ ६५ ॥

व्रजं ययुरितिः १०. २४. ३८

वने वापि गिरौ वापि येषामद्धोपदेशकः।
प्रभुरेव क्षमा तेषामानन्दाय व्रजस्थितिः ॥ ६६ ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

---

१. दैत्यः। २. अन्नादिरसः।

॥ अथ पंचविंशोऽध्यायः ॥

एवं निरूप्य निगमोक्तकृतादिधर्मा-

स्तत्तद्युगोदितजनैरपि यत्नसाध्यान् ।

उद्यत्कलिस्थजनजातकृपः स चर्षि-

स्त्र्यध्यायतः पुनरुवाच कलिस्थधर्मान् ॥ १ ॥

प्राधान्यं वसुनोऽतिशायिमदिता तद्वत्सुतप्राप्तिर-

प्यत्यन्ता विधितश्च गोकुलमहाक्षोभोऽपि तत्प्राप्तितः ।

तत्तस्यापगमार्थमेवमचलोद्धारार्थमस्मिन् कला-

वेकं श्रीपतिपादसेवनमिति व्यक्तर्षिवागाशयः ॥ २ ॥

वानप्रस्थमुपागतं प्रभुवचो - दत्तावधानं नरं

किंचित्कर्म कथञ्चिदप्यनुदिनं कर्तव्यमित्यादृतम् ।

यत् क्रुध्यन्ति विलोक्य तं मखभुजस्तत्रास्य नागो न वा

दुर्मार्गाश्रयणं च हेतुरिह तत्स्वार्थच्युतिः किन्त्वसौ ॥ ३ ॥

इन्द्र इतिः १०.२५.१

इमेऽपि प्राचीना अहमपि तथैव क्रतुरयं

ध्रुवं प्राचीनश्चेत्युचितमपहायान्वयविधिम् ।

अमन्दं यन्मन्दैरभिनव - मुकुन्दोक्त्यनुसृतैः

कृतस्तादृग् गोपैः क्रतुरिति सरोषः स च वृषा ॥ ४ ॥

कंसे दुर्नयराशिनाशितमहायज्ञाद्यशेषक्रिये

रुष्टां दृष्टिमपि क्षणं न विदधेऽनिष्टं स्वदिष्टं वदन् ।

सोऽन्यत्रैकमखार्पणं विदधति श्रीशाज्ञया गोपतौ

क्रुद्धोऽभूत् क्षममेव सिद्धमवनौ यत्तद् बलं दुर्बले ॥ ५ ॥

यदेकभगवानयं भुवि भवत्यहं सर्वतः

सहस्रभगवानिति प्रथितकीर्तिरस्मि स्फुटम् ।

---

१. असमीक्ष्यकारी ।

इति स्मयमहातमःस्तिमितदृक् सहस्रेक्षणो-

ऽपि जाल्मपदभागभूद् ध्रुवमलक्षितेशेहितः ॥ ६ ॥

गणं सांवर्तकमितिः १०.२५.२

जडार्णवोत्तारणनौस्वरूपभा-

गहं सदाऽस्मीत्यचलाभिमानिनम् ।

जलार्णवेऽद्यैव निमज्जयाम्यल-

मितीव तानेव वृषाऽशिषद् घनान् ॥ ७ ॥

ये शास्त्रार्थमलंध्यमुद्गतरजश्चित्ताः समुल्लङ्घय-

न्त्यन्तः पथ्यमपथ्यमेतदिति वा पश्यन्ति नान्धावृताः ।

ते मज्जन्ति भवार्णवे नियतमित्यज्ञोक्तितः सिद्धमि-

त्यैषीत् स्वीयभवार्णवाकुलगतीन् कर्तुं स तांस्तादृशान् ॥ ८ ॥

श्रीकृष्णपादशुचिपूर्णरसावलीढे

साधौ क्वचिद्भवति नाङ्ग गिरां प्रवृत्तिः ।

इन्द्रोऽध एवमविदन् स्वत एव मंक्तुं

मन्ये तदारभत कर्म तमो भवाब्धौ ॥ ९ ॥

अहो श्रीमदेति : १०.२५.३.

ऐश्वर्यं मतिमत्त्वमुत्तम - पदावासश्च निश्चिन्तता

भूयोऽन्यासुलभान्नवस्त्र - विविधालङ्कारनित्यागमः ।

प्रत्येकं मदकारि किं पुनरसौ युक्तोऽखिलैर्देवराट्

चित्रं त्वत्र यदेष तान् व्रजजनानूचे प्रमत्तानिति ॥ १० ॥

नीतिज्ञत्वमशेषशास्त्रविषयज्ञत्वं विधिज्ञत्वम-

प्याप्तं तर्ह्यखिलं निरर्थकमहो नाज्ञानमज्ञायि चेत् ।

स्पष्टं गीष्पतिशिष्यतामुपगतोप्यस्वप्नदृक् स्वस्थधी-

रज्ञानाद्भगवन्तमप्यतिरुषा वाचं वृषोवाच यत् ॥ ११ ॥

वाचालमिति : १०.२५.५.

यज्ञध्वंसकृतागसां निधिरसौ कंसो नृशंसोऽप्यहो

नोक्तो जातुचिदप्यनेन सरुषा जातः प्रमत्तस्त्विति ।

ताद्दग्दुष्टजनार्दनं मखभुगानन्दप्रदं श्रीधर-
मल्लीलं वदता न किं भुवि कृतघ्नत्वाय दत्तः करः ॥ १२ ॥

वसुदेवजातमहिमावहेलनं मम कृत्यतोऽत्र भवितेत्यचिन्तयन् ।
यदवोचदाढ्यमदतः स्वहेलनं कृतमेभिरत्र मदभाक् सुराधिपः ॥१३॥

यस्यैकघस्रगघटीविभवः शचीश-
स्तं मर्त्यमित्यजगुरुं निरपायरूपम् ।
उद्दिश्य कृष्णमवदद् यदितः किमास्ते
श्रीमन्मदस्फुटनिदर्शनमन्यदस्मिन् ॥ १४ ॥

तथा प्रसारं कुरुताम्बुवाहा
यथा हि गोष्ठं तमसाकुलं स्यात् ।
इति ब्रुवन्नैक्षत चित्रमेष
स्वगोकुलं भूरितमः - प्रविष्टम् ॥ १५ ॥

जडभृत्सहचारतः प्रतिष्ठां वहते यो जडजातसक्तचेताः ।
स्फुटमेव तदस्य धीवरत्वं भुवनेष्वित्यभियुक्तमिन्द्रकृत्यम् ॥ १६ ॥

अहं चैरावतमिति : १०.२५.७.

यत्किंचिदुन्मादकृतोऽपि भृत्याः
प्रभोः पुरो गन्तुमपत्रपन्ते ।
इन्द्रो घनोन्मादकरोऽपि धृष्टो
नागस्थताऽहङ्कृतिरास चित्रम् ॥ १७ ॥

यच्छ्रीशो मदनुग्रहाय यतते साक्षात् क्रतुव्याजतः
तत्संवर्तककारिणीमतिजडां मेघस्थितिं तत्पदे ।
प्रादर्श्यैव निजां मया विदधता नागस्थितिं तत्पुरो-
गन्तव्यं भविता ततो मयि महाप्रेष्ठप्रसादोदयः ॥ १८ ॥

इत्यालोच्य सहस्रदृक् सुरपतिर्मन्ये स सांवर्तकान्
मेघान् विष्णुपदे विधाय पुरतो नागस्थितः संययौ ।

---

१. वसवो देवजातं च कृष्णश्च । २. मेघाः सान्द्रश्च । ३. ऐरावतः प.
आगस्थः अपराधस्थो न भवतीति ।

नो चेदेवमिहैकखेटककृते तत्प्रेषणं वा स्वतो-
यानं नागमधिश्रितस्य सुरपस्याज्ञानिता वा कथम् ॥ १९ ॥
तस्माद्विरोधीशभक्तिप्रकारं दर्शयन् बहिः ।
अन्तरे तु स्वमात्मानं तन्मिषादनघं व्यधात् ॥ २० ॥
(विशेषकम्)

योऽन्यं मत्त इति ब्रवीति सहसा तेनाप्रमत्तो निजा-
चारः साधुपदे प्रदर्श्य इति सन्न्यायानुगो वृत्रहा ।
मन्ये गोपगणं प्रमत्त इति संजल्पन्ननल्पक्रिय-
श्चक्रे व्यक्तमिहाप्रमत्तघनसंचारं तदा सत्पदे ॥ २१ ॥

विद्योतमाना इति : १०.२५.९.

प्रादर्शि लोकोत्तर एव सद्यः
स्मयो मघोना घनगर्जितेन ।
श्रीकृष्णपादाम्बुजचेतसां तु
चित्रं स एवाजनि विस्मयोऽलम् ॥ २२ ॥

वयमप्रमदाः सदुन्नता अप्यसि रे सप्रमदस्त्वमल्पकोऽपि ।
तदिहाप्रमदं भवन्तमद्य भुवि कुर्मस्त्विवति गर्जनादवोचन् ॥ २३ ॥

कृष्णोऽस्मत्प्रभयैव सुप्रभपदं प्राप्तोऽयमस्मत्प्रभोः
कृत्वा यज्ञविघातमर्जयति चेदागस्तदा हन्यताम् ।
इत्युच्चैः कृतगर्जना जलभृतश्चञ्चत्तडिद्दन्तिनो
धारायष्टिभिरेकलोष्टनयतः किं ते प्रसारं व्यधुः ॥ २४ ॥

पूर्वाशोल्लसदन्तरोऽपि मघवा प्रोत्सृज्य तद्यज्ञगां
पूर्वाशां वज्रशासनैकविशदामाशां त्वपूर्वां श्रितः ।
तद्युक्तं भुवने सुराधिकरुचिः स्फीतस्मयावेशिनी
युक्तोन्मत्तदशापि तद्गततया साध्वप्रवृत्तिर्हि नः ॥ २५ ॥

१. उदकप्रमत्ताः प्रमत्तभिन्नश्च । २. पूर्वदिशा । ३. पूर्वाभिलाषम् । ४. देवा मद्यं च । ५. उदकप्रवृत्तिः अयोग्यप्रवर्तनं च ।

मा धत्स्व रोषमच्युत दृष्ट्वै वास्मान्घनाघनारवतः।
यद्वयमिह परतंत्रा इत्यूचुस्ते घनाघनारवतः ॥ २६ ॥ (युग्मम्)

इन्द्रोपेन्द्रौ द्वावपि स्वामिनौ न-
स्तन्नो युक्तस्त्वेक-पक्षावलम्बः।
आश्रित्यौदासीन्यमब्दाः स्थितास्ते
वातैस्तीव्रैः प्रेरिता इत्यवर्षन् ॥ २७ ॥

अत्युल्बणां वृष्टिमकार्षुरब्दाः दृष्ट्वापि कृष्णं निजरूपशोभम्।
चित्रं न यत्स्वाम्यनुरागभाजां विश्रृंखलानां स्थितिरीदृगेव ॥ २८ ॥

कंसेन प्रहितोऽपि हिंस्रमतिना घोषं श्वफल्कात्मजः
स्वं श्रेयः परमीशदर्शनभवं निर्व्याजमेवार्जयत्।
कर्तुं चेतसि तद्वदात्मकुशलं जातोत्सवास्ते घना
मन्ये विष्णुपदाश्रयात्स्वमखिलं जाड्यं जहुस्तन्मिषात् ॥ २९ ॥

ये कान्ताभिरलंकृताः प्रतिपदं प्रोत्साहहीनाः स्वतो
गर्जन्तस्तरसाऽन्यनुन्नगतयः साध्यो न तेषां जयः।
सङ्ग्रामे शरवृष्टिमुल्बणतमामातन्वतामप्यलं
स्यादित्यध्वनि तादृगम्बुदपरिष्कारेण तत्रर्षिणा ॥ ३० ॥

स्थूणेति : १०.२५.१०.

यत्राप्रागल्भ्यबाहुल्यं तत्र निम्नोन्नतस्थितिः।
अतर्कितप्रकारैवात्रासीत्तद्भूर्निदर्शनम् ॥ ३१ ॥

अत्यासारेति : १०.२५.११.

कृत्स्नं गोकुलमच्युताश्रयमिति प्राचां प्रवादोऽनघः
प्राचीनेन जडेन केनचिदलं नीतस्तिरस्कारिताम्।
प्राचीनैरपरैः कुशाग्रमतिभिः सोढं यदि स्युस्तदा
सर्वे तेन जिता इति प्रभुयुतैर्भाव्यं च तैस्तज्जये ॥ ३२ ॥

१. उदकसमूहः। २. वर्षुकाब्दाः। ३. उदकस्थितिम् उदासीनत्वं च।
४. अप्रौढत्वं जलप्रौढत्वं च।

युक्तमेतद्विभाव्यैव सर्वे ते व्रजवासिनः ।
तद्वातवर्षशीतार्ता गोविन्दं शरणं ययुः ॥ ३३ ॥

(युग्मम्)

शरणं प्रभुरेक एव हि व्यसने सत्युदितेऽपि कीदृशे ।
इति निश्चितचेतसो ययुः शरणं तं विधुतापरोद्यमाः ॥ ३४ ॥

यद्यच्चोल्बणमुद्गतं व्रजभुवि प्राक्तञ्च सर्वं समु-
द्दिश्यैनं तदुपारमेप्यलमसौ यत्तत्र तत्राजनि ।
इत्थं भूर्यवधारितान्वयतया प्राप्तास्तमेवाखिला
नो चेत्तैर्विहितस्तदा तदवने साध्ये कथं व्युत्क्रमः ॥ ३५ ॥

शिरःसुतांश्चेति : १०.२५.१२.

प्रधानरक्षाप्यधिकेलि मुख्या
तवास्ति मायामनुगृह्णतो यत् ।
प्रधानमेतद्भुवि गोकुलं तत्
संरक्ष्यमित्यावृतंकाः समीयुः ॥ ३६ ॥

दीनानामपि नः सुतावनकृते यत्नो हि यावद् बलं
यातोपेक्षमुदेति चेतसि विभो श्रीश त्वमस्मत्पिता ।
दीनान्नः समुपेक्षसे घनकृपः कस्मात्कथं वेत्यलं
श्रीशं बोधयितुं तदा ययुरमी कायावृतस्वात्मजाः ॥ ३७ ॥

पादमूलमिति : १०.२५.१२.

त्रिताप-हर्त्रम्बुजनिर्यदाऽऽसीत्
तदोर्ध्वलोकोदितमित्रभावः ।
श्रेशः स पादस्तदलं तदुत्था-
निष्टोपशान्त्या इति पादमीयुः ॥ ३८ ॥

दिष्टेन निर्दिष्टमिदं यदि स्या-
न्निमज्जनं तत्किमिहाभिरद्भिः ।

---

१. मस्तकम् । २. उपशान्त्यै इति च्छेदः ।

त्रितापहारीशपदाम्बुजाते[1]
तद्योग्यमित्याशयतस्तमीयुः ॥ ३९ ॥

यद्वक्रोणकटाक्षलब्धविभवोल्लासः स्वरीशः स्मया-
दस्मान्घस्मरवृष्टिभिर्वितनुते क्लिष्टान् वृथाऽनागसः ।
तत्साऽर्थ्याऽब्जगृहा रमैव यदसौ कृत्वाऽस्य शिक्षां बलाद्
रक्षेन्नः शरणागतानिति धिया तं तद्गृहं ते ययुः ॥४०॥

यदाश्रयतयैव यः क्वचिदसत्कृतावुद्यत-
स्तदार्जववशात्तदा स खलु दण्डनीयः खलः ।
इति प्रथितपद्धतिं हृदि निधाय विष्णोः पदं
समंजसमुपाययुः शरणमब्ददण्डेच्छवः ॥ ४१ ॥

आस्येनारण्यवह्निग्रसनमथकरेणासुरध्वंसनं च
कृत्वा पीयूषवृष्टिं निजसदयदृशा त्राणमर्वाक् कृतं नः ।
पादेनास्मासु नाद्याप्युपकृतमधुना तत्प्रसङ्गोऽखिलाङ्गे-
ष्वङ्घ्रि स्वत्राणशिष्टं शरणमगुरिदं योग्यमीशस्य गोपाः ॥४२॥

कृष्णेति : १० २५.१३.

अस्माभिस्तु पुरैव कृष्ण कलितं नायं क्रतोरन्यथा-
कारः किन्तु बलाद्बलारिहृदये क्षोभः समुत्पाद्यते ।
नैवाश्रावि तदा मुधा प्रवयसोऽस्मान् ख्यापयित्रा त्वया
भूयास्तां गतकीर्तनं विरचितः को वाऽभ्युपायोऽधुना ॥ ४३ ॥

हे श्रीकृष्ण जगन्निवास भगवन्नारायण श्रीपते
गोपालाः सकलाः सदेकमतयो जल्पन्ति मामेव ते ।
एतद्वक्ष्यनुसारिणो वयममी भूत्वा ह्यनर्थं परं
प्राप्तास्तन्निजबुद्धिरेव हितकृन्नान्योदगतेत्यादिकम् ॥ ४४ ॥

तच्छ्रीकृष्ण कमप्युपायमधुना संचिन्तयन् दुर्यशो-
मालिन्यं मम मार्जयेदमखिलं लीलायितं दुर्विधेः ।

---

१. पदपद्मे पदोदके च ।

अस्मत्तोऽस्तु सुखं सदैव पितुरित्युक्तिस्तवैतद्विना
सत्या स्यान्न मनागपीत्यवितथं जानीहि किं भाषितैः ॥ ४५ ॥
(युग्मम्)

विद्मो नैव विधेर्विधानमविधेर्वा केवलं त्वद्वचः-
श्रद्धालम्बितचेतसस्त्वदनुगाः कर्मैतदाकुर्महि ।
यत्संप्रत्यपि वेद्यते न किमिदं कस्माच्च वेत्यंशत-
स्तत्संचिन्तय चिन्तयीयमधुनोपायं त्वमस्मद्गतिः ॥ ४६ ॥

किं कृष्णेन वृथाभिमानजनितास्मच्छुद्धिदुर्नीतिना
किं कृष्णेन विधेयमत्र बलवत्प्रारब्धमोदग्घि नः ।
तादृग्यज्ञविधित्सितेन भवितोपायोऽपि संचिन्तितः
कृष्णेनेति जगुर्मिथो यदवनौ सिद्धो हि लोकस्त्रिधा ॥४७॥

हितं वाऽहितं वेत्यनालोचयन्त-
स्त्वदाज्ञां समाज्ञाय यज्ञार्थमज्ञाः ।
प्रवृत्ताः प्रवृत्ता कथा वाऽस्तु कीदृक्
कृपादृक् त्वमस्मान् हरे पाह्यपायात् ॥ ४८ ॥

न वारिवाहो यदकालगस्ततो
न वारिवाहोऽयमुपागतः प्रभो ।
अवारितश्चेल्लयकृन्न किं भवे-
दवारितोऽस्मांस्तव पादसन्नतान् ॥ ४९ ॥

साक्षाद्विषादपि विधाय दयां दयाब्धे
त्राताः सुधारसमुचा स्वदृशा तदानीम् ।
नाम्ना विषादपि जलादुदिता ह्युपेक्षा
पातुं तदा न किमु भाविजनेषु हास्यम् ॥ ५० ॥

न नाशिताः प्राग्यदि पूतनादयो
न नाशिताः स्युर्यदि वा ह्यघादयः ।
कुतोऽर्थनायाः प्रसरस्तदा वयं
त्रातास्तदानीं किमुपेक्षसेऽधुना ॥ ५१ ॥

---

१. नूतनशत्रुः । २. अनिवारितः । ३. अव अरित इति च्छेदः ।

श्री - कृष्णाखिलदेववन्दितपदद्वन्द्वेन्दिरानन्दद
प्राणिप्रेष्ठ धृतावतार करुणाम्भोधे जगत्कृद् गुरो।
त्रातारं समवेक्ष्य कंचिदपरं चेतस्युपेक्षोदिता
किं वाऽस्मिञ्जलविप्लवे वयमिवामग्नाऽनुकम्पाऽपि ते ॥५२॥

प्राप्तान्नस्त्वदुपांघ्रि पश्यसि न चेद्धस्ते न वा स्वात्मजा-
नंके वीक्ष्य च वृष्टिकूपपतितान्दत्से न हस्तं यदि।
दूरस्थानधिकारतो यदि विभो नायास्यसंख्यत्वत-
स्त्वन्नेत्रोरुकरांघ्रिगात्किमु फलं का वाक्प्रतिष्ठाऽथवा ॥५३॥

गोत्रा[1]वनं कर्तुमिहोद्यतस्य गोत्रा[2]वनं तेऽर्थत एव सिद्धम्।
पार्थक्यतस्तेऽर्थनया किमीश त्राणाय नारायण जागृहीति ॥५४॥

इत्थं जितं घोषजनैरशेषैः
स्वाक्रन्दघोषेण तदब्दघोषम्।
दृष्ट्वा विभाव्येष्टकृदग्रतोऽभूत्
सर्वा[3]रिहृल्लक्षित - वासवा[4]रिः ॥५५॥

कांश्चित्पादगतान्प्रणम्रवपुषः कांश्चित्स्ववक्त्रेक्षणान्
कांश्चिद् वृष्टिभिरर्दितानवदशेत्याक्रन्दमानान् परान्।
मस्तन्यस्तसुहस्तकानथ परानावेक्ष्य सर्वास्तथा
स्वीयैकेक्षणलक्षितान्प्रभुरभूत् सद्यः कृपालङ्कृतः ॥५६॥

आसीत्तेषां वृष्टिपूरो यावन्मज्जनहेतवे।
चित्रमुन्मज्जनायैशः कृपापूरस्ततोऽधिकः ॥५७॥

दृष्ट्वा वृष्टिमपूर्वकालकलितां स्वर्नाथगर्वानल-
ज्वालाजालकरालभूरिचपलां तज्जाड्यखण्डोपलाम्।
दास्यन् दृष्टित एव तेष्वभयदां श्रीशो निजाश्वास्यता-
मापृच्छत्कुतुकादरं क्रतुरसौ प्रेष्ठः किमैन्द्रोऽथवा ॥५८॥

१. पृथ्वी। २. गोसमूहो वंशो वा। ३. सः वा अरिहृदिति च्छेदः, वारिहृदिति वा। ४. वासव एवारिः।

अचलविहितयज्ञे तृप्तिमद्धाऽऽप यज्ञ-
भुगलमुपगतो वः सत्यमस्मिन् हि गोपाः ।
सकलभुवनलाभस्तत्फलं युक्तमस्माद्
व्रजत किमिति भीताः सुप्रसादाप्तिकाले ॥ ५९ ॥

कर्मैव साङ्गमुदितं यदि तत्प्रसूते
सर्वेष्टमस्य मघवा नहि तत्र हेतुः ।
उक्तं मया निजधियाऽपि च पश्यतैत-
न्नो चेदतत्क्रतुविधेः कथमास वृष्टिः ॥ ६० ॥

निरतिशयसमृद्धिः प्रैति नित्यं विशुद्ध-
क्रियमलमपयाति प्राणिनो ह्यप्रगल्भात् ।
स्फुटमिदमभवद्यत्तादृशान् वः समागात्
सकलवसुसमृद्धिस्तादृगिन्द्रादपेता ॥ ६१ ॥

यः स्वात्मरूपमपरेक्षणदुर्लभं वः
सन्दर्श्य चारुबलिभक्षणपूर्वकं हि ।
स्वानुग्रहं निरुपमं विदधे स एव
त्राता गिरिर्विजयते तदलं भयेन ॥ ६२ ॥

क्षुत्क्षुब्धकुक्षिरखिलोऽपि किलात्र लोकः
कुप्यत्यनाप्तविहिताशनभागभोगः ।
तत्किं वृषोपरिरुषा मम यज्ञभाजो-
ऽप्राप्ताशनस्य भृशमस्य तु युक्तमेव ॥ ६३ ॥

यद्यप्युक्तमयुक्तमेतदमराधीशेन कार्यं तथा-
प्येतैः कीर्तिकरैः कथं नु सरसैरङ्गीकृतं प्रेमतः ।
प्रायो वृद्धदशाऽत्रहेतुरथवा के[1]नाप्प्रगल्भां[3] स्थितिं
पृष्ट्वैवोत्पथगामिनीमतिजडात्मानः कृता नीरदाः[4] ॥ ६४ ॥

---

१. जगत् जलं च । २. उदकेन ब्रह्मणा च । ३. उदकेन प्रौढाम् अप्रौढां च ।
४. उदकप्रदाः दन्तशून्याश्च ।

तत्र प्रतिविधिमिति : १०.२५.१६.

प्रागपि विधिर्न चैतैर्दृष्टो मद्वचनदत्तविश्वासैः ।
प्रतिविधिचिन्तनकथनं न युक्तमिति स स्वयं ह्यचिन्तयत ॥ ६५ ॥

विध्युत्पादयितुर्मे प्रतिविध्युत्पादनं न यत्नसहम् ।
भविताऽस्यपरं प्रथमात्स्वः स्थितिरिव भूर्यधस्थितिस्त्वस्मात् ॥ ६६ ॥

शान्तः सद्विषणः सदध्वविहृतिर्नित्यं सुधर्माश्रितः
पूज्यः श्रीपतिनापि गौरवधिया सभ्यैः सदाभ्यर्हितः ।
वीरो वैरिनिकृन्तनोऽपि भुवने निन्दां शचीशोऽप्यगा-
देकोच्छृङ्खलधीजडाश्रयवशात्तत्रान्यवार्ता तु का ॥ ६७ ॥

आलोच्यैवं नाप्रगल्भस्य सङ्गं
कुर्याद्धीमान् मत्पदप्राप्तिकामः ।
इत्थं स्वीयान्बोधयन्नब्दवाहे
शक्रे चक्री वक्रदृष्टिं स चक्रे ॥ ६८ ॥ (युग्मम्)

स्वस्थोऽहमस्मि सदयानुजनुःप्रसादाद्
विस्मृत्य चैवमतुलस्मयसम्भृतात्मा ।
स्वातन्त्र्यमेव मनुते यदसौ स्वसौख्ये
तन्मौढ्यमस्य परिहृत्य विवेचनीयम् ॥ ६९ ॥

यत्प्राग्भुक्तमनेन हव्यमृषिभिर्दत्तं स्मयान्मामना-
दृत्यातः कुतुकान्मया प्रतिविधिः कृतोऽपि यज्ञात्मकः ।
एतेनेदृश एव तत्प्रतिविधिः कृतोऽखिलानिष्टकृत्
तन्मौर्ख्यस्य मदस्य पात्रमपरो नातः परः स्यात् क्वचित् ॥ ७० ॥

आस्तां मूर्खकथाऽधुना प्रतिविधिं संसाधयेऽहं तथा
स्यात्सौख्यं व्रजवासिनां जडधियोऽस्यापि प्रकामं यथा ।
आलोच्यैवमचिन्तयद् गिरिवरोद्धारप्रकारं प्रभु-
र्नोचेद्विप्रकृतापकारशमने सम्यक्त्वचिन्ता कुतः ॥ ७१ ॥

१. इन्द्रस्यापि ।

गुरुत्वान्नाशार्हो न स भवति मेघोऽप्यविकलो
जगज्जीवातुत्वाच्चरणशरणस्त्वेष हि जनः।
इति ध्यात्वा स्वीयाभयदविरुदः सर्वसमदृक्
कृपालुस्तत्रैषीत्प्रतिविधिमसौ पर्वतधृतिम् ॥ ७२ ॥
अचलोद्धरणे धृतावतारो यदुदासीनतया स्थितोऽत्र काले।
प्रतनं सुयशोऽपि मे निमज्जेत्सममेतैरिति तत्प्रभुस्तथैषीत् ॥ ७३ ॥
क्षमागतो[2]ऽहं यदतो करिष्ये
क्षमागतो[3] ह्येव जलौघशान्तिम्।
स्यात्तेन रक्षा व्रजशक्रयोरि
त्यात्माशयादद्रिधृतिं समैषीत् ॥ ७४ ॥
इत्युक्त्वेति : १०.२५.१९.
असत्सदविवेचकः सदवलिप्तचित्तो गुरु-
र्भृशं यदिह सङ्गतो जडविहाररम्येऽध्वनि।
तदा निपुणबुद्धिनाऽनुजवरेण बोध्यो मुहु-
र्विधाय पुरतः सुखावहमनन्तगोवर्धनम्[4] ॥ ७५ ॥
इत्यभिप्रायतो मन्ये परित्यज्य नगान्तरम्।
तादृगिन्द्रोपदेशार्थमुपेन्द्रस्तत्करोऽजनि ॥ ७६ ॥ (युग्मम्)
स्यां तेष्वचलकरोऽहं ये मय्यचलान्तराः सुधियः।
इति बोधयन् स तादृशगोपान्पातुं तथाविधः किमभूत् ॥ ७७ ॥
शूरोऽसि प्रथितात्मधीरसि तथा शिष्योऽसि वाचस्पते-
स्तन्मा साहसमेवमाचर सुराधीशातिगर्ह्यं सताम्।
कर्तुं तच्छ्रुतिगं वचो गिरिसमौन्नत्यं[5] चकाराच्युतो
मन्ये तन्मिषतो यदेष समभिख्यातो हि वृद्धश्रवाः[6] ॥ ७८ ॥
स्यादस्यापि नगस्य भुव्यवितथा गोवर्धनेति प्रथा
रक्षा च व्रजवासिनामविकलाऽधिष्ठानभावेऽपि मे।

१. जीवनौषधम्। २. पृथ्वीगतः क्षान्तिगतश्च। ३. क्षमासंबन्धिपर्वततः। ४. पर्वतं वाग्वर्धनं च। ५. वाण्यां सम्यगुच्चत्वं गिरेः सम्यगौन्नत्यं च। ६. वृद्धकर्णः बधिर इयर्थः इन्द्रः।

व्यक्तिः श्रौतगुहागतस्य च परेत्यालोच्य कृष्णस्तथा
कर्तुं वा तमधाद्धि साधुविहिता द्व्यर्था क्रियैकेडिता ॥ ७९ ॥

अत्तुं प्राग्बलिमिष्टमेष विकसद्वक्त्रो बभूवाधुना
त्रातुं मौनमुरीकरोत्यवनिभृत्तद्धिक्पदार्हो न किम्।
माभूदित्थमशेषधिक्पदगतेः पात्रं वृथा मत्कृते-
रित्यालोच्य विभुस्तदा तदवनं कर्तुं तमग्रे दधौ ॥ ८० ॥

गिरिवरस्त्वमहं च तदग्रणीस्तदुभयोरपि सांप्रतमावयोः।
अनुचिता शठताऽऽप्तजनावनेत्विति स बोधयितुं तमधात्करे ॥ ८१ ॥

गोवर्द्धनोऽप्युद्धरणीय आस्त इत्युद्धृतोऽसावधुना प्रसंगे।
सर्वावनं त्वात्मदशैव कुर्यामुक्त्वेति वाचेदमबोधि तत्त्वम् ॥ ८२ ॥

अन्यथा तद्गिरिस्थानामनेकविधजन्मिनाम्।
गोत्रानावृतगात्राणां त्राणचिन्ताऽवशिष्यते ॥ ८३ ॥ (युग्मम्)

स्वरीश्वरमशिक्षयन् भृशमवारयन्नम्बुदा-
नपोऽनलमिवापिबन्न च नयन् व्रजं वाऽन्यतः।
प्रभुर्यदकृताचलोद्धरणमेव यत्तत्कृते
जडेऽपि मदनुग्रहे सति भवेज्जडोद्धारकः ॥ ८४ ॥

चेतनाः स्युस्तथेत्यर्थाद्गोपास्त्वसव एव मे।
स्वानुग्रहमंहो व्यक्तिर्वीजमस्येन्द्रसंविदे ॥ ८५ ॥

सम्पत्फलं तदिदमेव यदाप्तवर्गे
सौख्यार्पणं तदरिभूरिविडम्बनं च।
आवेदयन्निति सगोत्रवरोत्सवोत्को
गोत्रद्रुहं गतमदं चकमे विधातुम् ॥ ८६ ॥

यस्यान्नं येन भुक्तं सकृदपि स यदि प्रोद्धृतस्तेन पुंसा
तत्स्यात् कीर्त्यै महत्यै सकलनिजजनश्रेयसे चापि लोके।
एवं गोवर्धनीयं बलिमुपहरता श्रीमताऽन्तर्विचिन्त्य
स्वीयश्रेयोऽर्थिनाऽसौ विशदतरयशोलिप्सुना वोदधारि ॥ ८७ ॥

---

१. तेजः। २. पर्वतः वंशश्च।

विधाय स नगोद्धृतिं निजदृशैव मायाजुषा
विधातुमलमच्युतोऽवनमथापि दध्रे करे।
करस्त्वकरतां[1] व्रजेज्जडजनुष्मदुद्धारणे
जगत्यधि चमत्कृतिः[2] स्फुटतरा न भूयादिति ॥ ८८ ॥

यस्मिञ्जनुष्मति हि मूर्तिधरो वसामि
येनार्पितं निजमशेषमपीह मह्यम्।
तं नोद्धरामि जडतो यदि तत्प्रतिष्ठा
का वा ममेति विभुरद्रिमुतोद्दधार ॥ ८९ ॥

जडोऽजडो वा कोऽप्यस्तु सदयं यो मयेक्षितः।
स्वकरेण तदुद्धारं करोम्येवेति बोधितम् ॥ ९० ॥

यो यत्कर्म करोत्यसत्सदपि वा द्राक्तत्फलस्याप्यसौ
भोक्ता स्यात्सुमहा लघुर्भवतु वेत्यर्थप्रकाशाय किम्।
बाहाविन्द्रसुदैवतेऽवनिभृतं श्रीनायकः संदधे
तस्मादेव ररक्ष मंक्षु सकलान्सत्कर्मणो बल्लवान् ॥ ९१ ॥

दृङ्मात्रेण तदा[3]त्ववृष्टिविरतिं कर्तुं समर्थोऽप्यसा-
वीशो यद्गिरितश्चकार बहुधा तद्बीजमेवं भवेत्।
संजाता स्वजितारितो यदि पराभूतिस्तदेषाऽखिलो-
न्मादोत्सादचणा भवत्वनुभवो गोत्र[4]द्रुहश्चेतसि ॥ ९२ ॥

यः स्याद्गोवर्द्धनोऽस्मिञ्जगति निजबलादुन्नतं भूभृतं तं
कृत्वा तद्धारतोऽहं सकलनिजजनं पालये भूभृदीड्यः।
सिद्धां शापेन राज्यानधिकृतिमिति तां सूचयन्नात्मवंशे
श्रीशो मन्ये तदानामवनिधरपरिष्कारतस्तानरक्षत् ॥ ९३ ॥

अनुचितकर्मारम्भी यदि कश्चिद् गुरुत एव शिक्ष्योऽसौ।
इति शासितुं किमिन्द्रं गिरीश्वरं तं गुरुं पुरश्चक्रे ॥ ९४ ॥

---

१. अक्रियाशालित्वम्। २. चमत्कारः चेति च्छेदश्च। ३. तत्कालः। ४. इन्द्रस्य। ५. धेनुः। ६. पर्वतं राजानं च। ७. गिरि-ईश्वरं पर्वतेशं च।

युक्तमब्दोन्मुक्त - भूरिशं[1]रधाराविमुक्तये ।
निजावनचणः शौरिः पुरश्चक्रेऽद्रिखेटकम् ॥ ९५ ॥
सदाशयेऽहं तिष्ठामि जगद्गुरुरपीह का ।
गणनाऽस्येति वामत्वात् तमधात्स तदाशये ॥ ९६ ॥
अच[2]लोद्धरणात्करोमि भारापगमन्ते भुजगेन्द्र माम खिथाः ।
इति मे गिरि भग्नताऽत्रमैवास्त्विवति तं तादृशमेक एव दध्रे ॥ ९७ ॥
अभयदो वरदश्च करावुभावपि सदा भजतां प्रथितौ मम ।
अभयदावसरस्त्वधुनेत्यसौ किमु दधार तदैककरेण तम् ॥ ९८ ॥
यः श्रीशस्य पुरा[3] द्विजेन[4] विहितः सर्वाङ्गपृष्ठस्थिते-
नाङ्गेन[5]ापि च लीलया तमचलोद्धारं तथा सम्प्रति ।
सर्वक्षत्रियवंद्यतापदमहं कुर्यां न चेच्छूर[6]भूः
स्यामङ्गे[7]ष्वखिलेषु हास्यपदमित्यद्धा करस्तं दधौ ॥ ९९ ॥
भभृत्पदव्यवहृतिप्रचुराभिमानाः
सन्त्येव नाम बहवोऽपि हि सन्तु किं तैः ।
भूभृत्स एव सुजनावनदीक्षितश्रीः
श्रीशोऽदिशन्नियतमात्मकरं हि यस्मै ॥१००॥
क्ष्मां[8] परित्यज्य जडेन येनो-
न्नत्यं समालम्बि न तत्र दृष्टः ।
महीभृ[9]ति क्वाप्यवनप्रकारः
सोऽस्मिन् गिरौ तादृशि चित्रमेतत् ॥ १०१ ॥
अजडोऽपि सुरेशोऽभूज्जडो जडपदाश्रयात् ।
जडोऽद्रिस्त्वजडः कृष्णकरालम्बादिति क्षमम् ॥ १०२ ॥
निजेष्टदः स्वर्नग एव पारिजाताख्य इत्युक्तिरविद्वदर्हा ।
जातो यदात्तेशकरप्रसादः स भून[10]गस्तादृगपारिजा[11]तः ॥ १०३ ॥

---

१. उदकानि बाणाश्च । २. पृथ्वी पर्वतश्च ३. वराहावतारे ४. दन्तेन ५. पृष्ठभागेन कच्छपावतारे ६. शूरोत्पन्नः क्षत्रियोत्पत्तिस्थानं वा ७. अवयवेषु ८. तितिक्षां पृथ्वीं च ९. पर्वते राजनि च १०. वृक्षः पर्वतश्च ११. पारिजात-भिन्नः अपगतारिजातश्च

क्षितेरुद्धृतोऽवस्थितोऽप्यन्तरिक्षे
करे श्रीहरे राजितोऽधिष्ठितो यः ।
तथाप्यस्य शैलस्य कृष्णप्रसादा-
दनन्ताचलोर्वीस्थितिः[1] प्राग्वदासीत् ॥ १०४ ॥

रे रे स्वर्नाथ मैनाको नास्मि गोवर्द्धनोऽस्म्यहम् ।
तन्मा कलय मां वारिमग्नमित्युच्चतां दधौ ॥ १०५ ॥

न चेद् बाढमाप्ते प्रसङ्गेऽपि कुर्यां
गवां वर्द्धनं तर्हि गोवर्द्धनाख्या ।
मुधैवात्र भूयादिति प्राप्तरक्षा-
नुकूलः स एवास कृष्णाश्रयेण ॥ १०६ ॥

पुण्येन पापमपहार्यमिति श्रुतार्थं
गोवर्द्धनोऽच्युतकराकलितांघ्रिभागः ।
ध्यात्वा निजाघमपनेतुमसौ स्वतोऽपि
विष्णोः पदे स्थितिमधात् प्रसृताम्बुवाहे ॥ १०७ ॥

निजवैरिमदापनोदनार्थं यदि कश्चित्सबलाश्रयो हि लब्धः ।
तदरेः स पुरः प्रयात्यशङ्कं स्फुटमद्राविदमच्युताश्रयेऽभूत् ॥ १०८ ॥

स्वभावसिद्धमौन्नत्य-मक्षमाशालिनामहम् ।
क्षमाशालीति साध्वीशो गिर्यधः स्थितिमादधे ॥ १०९ ॥

यस्मै करं दिशति यः स हि तस्य सिद्धः
क्षोणीभृतोऽधरपदाधिगतप्रतिष्ठः ।
जानन्निमं नृपनयं प्रभुरप्यधस्था—
च्चक्रे स्ववासमतिसृष्टिकरोऽस्य मन्ये ॥ ११० ॥

अशेषकार्यं क्रियते मयैव स्वानामितीशोक्तिविचारदृग्बलः ।
तूष्णीं तदासीदचलोद्धृतौ स नो चेदशक्यं किमिहास्य भूभृतः ॥ १११ ॥

कुवलयमहं[2] वहामि प्रभुणा क्रियते च वारि[3]जातधृतिः ।
इति सबलः स बलोऽपि हि तदास वृष्टावपामुदासीनः ॥ ११२ ॥

---

१. भूम्यामचला आकाशेऽचला च । २. भूवलयं उत्पलं च ३. कमलं उदकसमूहश्च

अथाहेति : १०.२५.२०.

मदुद्धृतस्याम्ब पितः समग्रा-
ऽलघोरपि स्यान्न मनागधोगतिः।
गिरीश्वरस्त्वेष गुरूत्तमोऽस्ती-
त्यशङ्कचित्तं विशताथ तिष्ठत ॥ ११३ ॥

न त्रास इहेति : १०.२५.२१.

मद्भिहिताऽधरगतिरपि सुखार्थमचलानुयोगतो बलिवत्।
भवितेति यात भीतिं त्यक्त्वा पाताऽहमस्मि सन्निहितः ॥ ११४ ॥
मद्गिरिस्थैर्यविश्रब्धा बुद्धिरस्त्येव वः सदा।
अलं तत्कल्पनाजालैरलं याताचलान्तरम् ॥ ११५ ॥

तथेति : १०.२५.२२.

यत्किंचित्कालमेवेशेनाशु गर्तान्तरे कृताः।
ते तु तत्कृपयाऽऽजन्मैवाशुगर्तान्तरे स्थिताः ॥ ११६ ॥

क्षुत्तृडिति : १०.२५.२३.

श्रीशास्येन्दुसुधापानसुतृप्ताक्षिचकोरकैः।
त्यक्ता तदा तैरखिलैः क्षुत्तृट् चेति न विस्मयः ॥ ११७ ॥
गिरिवरो गुरुरेष हि सर्वशो लघुरयं च दयानिधिरच्युतः।
नगणपालनपाटवमर्थतः कलयतीति सशङ्कमलोकयन् ॥ ११८ ॥
लघुरयं सरलो यदिहाच्युतो नियतवक्रपदो हि गुरुस्त्वसौ।
कथमितो भवितेति न बुध्यते त इति वीक्षणतत्परतां दधुः ॥ ११९ ॥
भूभृन्निकरे त्वचलो विज्ञातोऽयं दयावतां निकरे।
विघ्नो न कीदृगस्तीत्यच्युतमचलं सशङ्कमद्राक्षुः ॥ १२० ॥

१. मद्गिरि वाण्यां गिरेश्च २. शीघ्रं ३. गर्तमध्ये ४. अशुगार्ताः सुखिनस्तेषां मध्ये ५. नगणश्छन्दःप्रसिद्धः स च सर्वलघुः नेति च्छेदश्च ६. लघोः सरलत्वं गुरोर्वक्रत्व छन्दःशास्त्रप्रसिद्धम् ७. अपतितं कृष्णं च ८. अचलं पर्वतं च।

यज्ञघ्नस्य कियद्वयस्त्ववति सुरैः पृष्टस्य सप्ता[1]हमि-
त्युक्तिं देवपतेर्निशम्य जलदाः प्रश्नोत्तराऽकोविदाः ।
उक्ताहर्गणवृष्टिकार्यममुना निर्दिष्टमस्मानिति
स्वान्तर्निर्णयिनः किमत्र ववृषुः सप्ताहमेवानिशम् ॥ १२१ ॥

यद्वा[2]रास्थितिभिस्त्वदंघ्र्यनुचरैस्तत्कृस्नवा[3]रास्थिते-
र्वृष्टं तत्र वताऽऽप्लुतं त्वजनि तद्रोमापि नात्यल्पकम् ।
आज्ञा का पुरतो विधेयविषयेत्यब्दोक्तिमाकर्ण्य स
प्रोवाचालमिति स्फुटा किमभवत्तेनैव सप्ताहता ॥ १२२ ॥

सप्ताहमेव मघवा यदवर्षदम्भः
तत्तत्स्वभावरचनैव च बीजमस्य ।
गर्भं यदेकमकरोत्स हि सप्तभाग-
मेकैकमप्यथ पुरा किल सप्त सप्त ॥ १२३ ॥

यदि चेदुररीकरोमि सम्प्रत्यहमप्युद्धरणेऽत्र चंचलत्वम् ।
अचलोद्धरणं तदा न सिद्ध्येदिति तस्थौ स तथैव सत्यसंधः ॥१२४॥

अचलोद्धरणं क्वचित्प्रसक्तं न मयैकेन पदेन चेदकारि ।
उपहासपदं तदा भवेयं भुजगेशस्य सदा धृताचलस्य ॥ १२५ ॥

वयं धारयामो वयं धारयामो
वयं धारयामोऽद्रिमेनं समग्राः ।
अतद्धारभाजो व्रजस्यैवमुक्ती-
र्निशम्य स्वभारं न कृष्णोऽप्यवेदीत् ॥ १२६ ॥

कृष्णेति : १०.२५.२४.

सदयं[4]करे सदयं[5]करे विलोक्य विलसन्तमचलं[6]मचलं[7]मलम् ।
तानपि गुप्तान्[8] गुप्तान्[9] हरिणा[10] हरिणा[11]ऽप्यधारि विस्मयता ॥१२७॥

१. मनुष्यवर्षस्य देवैकदिनत्वात्तथात्वम् २. यदुदकस्थितिभिः ३. वाः इतिच्छेदः आस्थितेः यावत् स्थितं तावदित्यर्थः ४. सताम् अयकरे ५. विष्णुहस्ते ६. पर्वतं ७. अचंचलम् ८. अदृश्यान् ९. रक्षितान् १०. कृष्णेन ११. इन्द्रेण

अचले चञ्चलीभावमचलन्तं च चञ्चलम् ।
वीक्ष्यास्य विस्मयो युक्तो भ्रष्टभ्रादभ्रसंभ्रमः ॥ १२८ ॥
गोकुलार्थं हि येनास्मिन् कृतः कृत्स्नवसुव्ययः ।
सिद्ध एवानुतापोऽस्य स्फुटं तन्निर्जरेश्वरे ॥ १२९ ॥
असिद्धिः समारब्धकार्यस्य तद्वद्
विपक्षोन्नतिश्चापि सन्तापहेतुः ।
न चित्रं मनागत्र वृत्रद्विषोऽस्य
द्वयं चाप्यभूत् तत्सकृत्कृष्णवैरात् ॥ १३० ॥
गुरु[1]गिरिनिश्चलभावो गदितः सद्भिस्तमो[2]भिदरुण इव ।
तद्युक्तं यन्मघवति स एव तादृक्तया फलितः ॥ १३१ ॥
कृष्णाञ्जनेऽखिलसुदृग्[3]जनसेव्यमाने
गोरोग[4]हारिणि विहोनदृशामगम्ये ।
दृष्टिस्थिते सति यदाप तदा सहस्र-
दृष्टिस्थितिर्विमलभावमलं क्षमं तत् । १३२ ॥

खं व्यभ्रमिति : १०.२५.२५.

अचलकरं भक्तानामचलकरं वीक्ष्य निश्चलैकपदम् ।
अतिचप[6]ला अतिचपलायुक्तं च पलायनाशया शर[7]दाः ॥ १३३ ॥
तावद्धरिगिरिगौरव ममानयंस्ते प्रकाण्डबलमब्दाः ।
यावद्धरिगिरिगौरवमदृष्टमासीदकुण्ठमचलपदम् ॥ १३४ ॥
न नष्टं गोकु[9]लं श्रीशाश्रितमस्मच्छरोत्करैः ।
नष्टं किन्तु तवास्माकं निवृत्तैरित्यबोधि तैः ॥ १३५ ॥

(गोवर्द्धनधर इति)

अतीतकर्मभिर्नामनिर्देशः पारिभाषिकः ।
अतस्तच्छालिने श्रीशे तन्नामर्षिरुपाददे ॥ १३६ ॥

---

१. गुरुवार्ग्यां गोवर्धने च २. अज्ञानं अन्धकारश्च । ३. स्त्रियः ज्ञानिनश्च ४. धेनुः नेत्रं च ५. अज्ञानिनाम् अन्धानाञ्च ६. तडितः ७. मेघाः ८. इन्द्रवार्ग्याम् ९. धेनुकुलम् वाक्कुलं उदककुलं च ।

भगवानपीतिः १०.२५.२८.

स्थानभ्रष्टा न शोभन्ते लोकोक्तिमिति चिन्तयन्।
श्रीशः सिद्धस्वात्मकार्यः स्वस्थाने तं न्यधात्पुनः ॥ १३७ ॥

येन स्वीया रक्षिता मे स सर्व-
स्वीयाधिक्यप्रीतिमान् स्पष्टमेवम्।
भूतेष्वीशः ख्यापयन्भक्तवत् तं
स्वीयस्थानेऽस्थापयद् भक्तिमन्तम् ॥ १३८ ॥

दुष्टानेकदुरध्ववृत्त्यवनिभृद्भारापनुत्त्यै विधिं
द्वारीकृत्य मयाऽऽर्तया सह सुरैर्योऽयं पुराऽभ्यर्थितः।
प्रारब्धं किमदोऽधुना तु विभुना मद्वर्धनोन्मूलनं
मैवं गोर्मनसि प्रयात्विति पुनस्तं तत्र संन्यस्तवान् ॥ १३९ ॥

यः पूर्वं स्वकरादनुग्रहपदं नीतस्तथोच्चैर्गतिं
सत्राणेड्यमिलाभृतं कथमधस्तात्तं पुनर्नीतवान्।
इत्थं मार्ष्टुमतत्त्वविज्जनवचः शङ्काकलङ्कं मुनिः
प्रावोचद्धि विचार्य स प्रभुरमुं स्वस्थान एव न्यधात् ॥ १४० ॥

मत्प्रीतये मज्जनरक्षणाय
सोढा दृढा येन शिरोऽप्रतिष्ठा।
कर्ता तमत्राप्यचलप्रतिष्ठ-
मित्यद्रितादृक्स्थितितः प्रदिष्टम् ॥ १४१ ॥

अत्यद्भुतात्मचरितानुभवाय लोके-
ष्वेनं दधाम्यहमितोऽपि यदन्तरिक्षे।
मत्स्वीकृतेरपरतः परतो रसात्मा
नार्हत्यसावसरसत्वमिति न्यधात् तम् ॥ १४२ ॥

उन्मूलनं क्षितिभृतां करतो धृतिश्च
संस्थापनं पुनरलोलमपि स्ववाम्ये।

१. पृथक्भूतं भजकं च। २. भूमेः। ३. पृथ्वी रसश्च ४. राज्ञाम्।
५. राजग्राह्यभागतः।

लीलायितं भुवि ममेत्यखिलावनीभृद्-
बोधाय तत्त्रितयमत्र गिरावदर्शि ॥ १४४ ॥

योऽस्मिन्मदच्युतगतिर्भविता गिरीन्द्रः
सोऽस्मिन् मदच्युतपदस्थितिमेति यश्च ।
नैवंविधः स्फुटमसौ न हि तामुपैति
ह्याद्यं गिरौ तदपरं च मघोन्यदर्शि ॥ १४४ ॥

इन्द्रः पुरा स्वरधिकारपदेऽभिषिक्तो
यो मेघहेतुरधुना तमवेक्ष्य दृप्तम् ।
निष्कास्य तत्र हरिणा गिरिरभ्यषेचि
स्वस्थानपूर्ववदिति प्रतिभाति शब्दात् ॥ १४५ ॥

अतएव निजाधिकारमाप्तुं
पुनरिन्द्रेण मुहुः स्तुतस्य विष्णोः ।
मदभावमपोह्य शक्र नैजे
वसराज्ये वच इत्यलंकृतार्थम् ॥ १४६ ॥
(युग्मम्)

यः स्याद् गोवर्धनोऽस्मिन् भुवन भयहरो योग्य एकः स एव
स्वाराज्ये जातु नान्यः पुरुष इति तदा तादृशं भूभृदिन्द्रम् ।
दृष्ट्वा स्वस्थाभराज्ये प्रभुरमलपदेऽस्थापयत् स स्वतन्त्रः
प्रेक्ष्यागोवर्द्धनं तं भुवनभयकरं शक्रमौज्झीत् क्षमं तत् ॥ १४७ ॥

भूस्थानां स्वस्थसुखं येनादायीह भुवनभयहर्त्रा ।
स्थाने तत्फलमस्य स्वस्थितिसुखभोग इत्यधात्स तथा ॥ १४८ ॥

बलिरिवायमपि प्रभुणा गिरिर्भुवनरक्षणवृत्तिरचंचलः ।
निजपदाच्च्युतिभावमनायि यत् तदरिमित्रभिदा हृदयेऽस्य का ॥१४९॥

इत्यल्पजनताजल्पमार्जनाय तदा प्रभुः ।
स्वीयं स्वीयावनासक्तं न्यस्तवांस्तत्र तं पुनः ॥ १५० ॥
(युग्मम्)

---

१. मत्सकाशात् । २. स्वर्गः तन्नामा गिरिश्च । ३. जगत् जलं च
४. गोवर्धनमित्रं अपराधदर्धकं च ।

पश्यत्स्वेव समस्तभूतनिवहेष्वप्रज्ञमिन्द्रं प्रभु-
रस्थाने सुतरामयोजयदलं नार्होऽयमस्मिन्पदे ।
तं चाद्रिं सकलाधिकं निजपदे स्वं च स्वयोग्याकृतौ
प्राग्वद्बाल्यजुषीत्यधात्त्रिकमिदं स्थाने तदा लीलया ॥ १५१ ॥

कृष्णोऽपि वञ्चक इवोपधिविध्यभिज्ञः
सम्पाद्य पूर्णममुतो गिरितः स्वकार्यम् ।
स्वस्थानमन्यसुलभं कृतवान् यदस्ये-
तीशो सदुक्तिमपमार्ष्टुमधात्पुरेव ॥ १५२ ॥

गो[1]त्रोद्धारं कृत्वा स्वजनावनकृद्य एव स कुलीनः[2] ।
अहमस्मि तथायमपीत्यालोच्येशो निनाय निजसमताम् ॥ १५३ ॥

तमिति : १०.२५.२९.

मायातोऽप्यतिशायिमोहजनकः स प्रेमभावो जने
मन्ये यत्कलितान्तरा व्रजजना मोहं ययुस्तेऽन्यथा ।
कर्तुः स्वावनमाशिषां फलमलं दातुश्च गोवर्धनं
धर्तुर्लोकगुरोरमीयदवदन्नाशोर्गिरस्तत्कथम् ॥ १५४ ॥

यशोदेति : १०.२५.३०.

दृष्ट्वाऽद्भुतं कर्म तदा तदीयं
भूयो यशोदाप्रमुखा हि दुर्दशाम् ।
दृक्पातभीता युयुजुः सदाशिष-
स्तद्युक्तमव्याजहितस्पृहाणाम् ॥ १५५ ॥

शिरोभिर्मयेयं धरा धारितेति बलिष्ठप्रतिष्ठः स्थविष्ठः समयो मे ।
करेणोद्धार्यप्रयत्नं त्वनेन धराधार्यपीति प्रियाशीर्वचाः सः[3] ॥१५६॥

दिवि देवगणा इति : १०.२५.३१.

यस्योत्कर्षस्तावकास्तस्य लोका
नैवं लोके किन्तु नाकेऽपि यस्मात् ।

---

१. वंशः पर्वतः गोसम श्च २. सत्कुलजः भूलीनश्च ३. बलरामः ।

अर्वागिन्द्रं तुष्टुवुर्ये त एव
कृष्णोत्कर्षे तुष्टुवुः कृष्णमेव ॥ १५७ ॥

सबल इति : १०.२५.३३.

निरतिशयः शरणागतजनगिरिभारो यथा तथा नायम्।
इति बोधयन् स चक्रे गिरिधृतिमबलो व्रजं तु सबलोऽगात् ॥ १५८ ॥

कथं वृष्टिरासीत्कथं वा धृतोऽद्रिः
कथं गोप-गो-गोपिकावस्थितिर्वा।
क्व वाऽऽपो गतास्ताः कुतो वा निरभ्रं
कथं वा पुनस्तादृगद्रेः प्रतिष्ठा ॥ १५९ ॥

न तद्धीर्विधेरप्यहं त्वल्प एवे-
त्यनल्पैर्विकल्पैरलं जल्पनैर्वा।
यदीयप्रभावादिदं सर्वमासीत्
तमीशानमेवानिशं चिन्तयामि ॥१६०॥
(युग्मम्)

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचित
भक्तिरसायने पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

॥ अथ षड्विंशोऽध्यायः ॥

श्रीगोविन्दपदाम्बुजातशरणीभावोपलब्धं फलं
विज्ञायैवमशेषसंकटभवप्रारब्धदुःखापहम् ।
त्यक्त्वा साधनमन्यदच्युतपदप्राप्त्यै सदैवाऽच्युतः
श्रेयःकांक्षिभिरादरात् कलिजनैर्गेयस्त्वितीहोच्यते ॥ १ ॥

गिर्युत्तमस्थितिमिहाधिगतेन पुंसा
निर्भीतिगोकुलनिवासमवाप्य कामम् ।
गेयान्यनन्तचरितान्यवतारभाजो
बोध्यं हि तेन परतत्त्वमिति स्फुटार्थम् ॥ २ ॥

एवंविधानीति : १०.२६.१.

वृद्धानामपि दुर्धरेन्द्रियसमुद्धारप्रकारः सतां
सोऽस्मिन्कौतुकशालिनैव विहितो बालेन पालेन चेत् ।
तत्स्यात्कस्य न विस्मयाय परमाल्हादाय वा संशयो-
त्पत्त्यै चेत्युचितं त्रयं तदभवद् गोवर्धनोद्धारिणि ॥ ३ ॥

तोकेनेति : १०.२६.४.

नीता नाशमनेन सा बत बकी तद्वद् बकोऽघस्तृणो
दुष्टाहिश्च पदप्रहारविगलद्गर्वः सलीलं कृतः ।
यत्पीतोऽग्निरपीति सर्वमपरोक्षं पश्यतां नः पुनः
शंकोदेति यदद्रिधारणकृतौ तत्का परा मूर्खता ॥ ४ ॥

यत्केनापि कदापि नैव चरितं तत्ते चरित्रं प्रभो
पश्यन्तोऽपि दिवानिशि व्रजजनाः सन्तोऽप्यसच्छङ्किनः ।
पप्रच्छुर्मुहुरप्यहो व्रजपतिं का नः कथा तत्र त-
न्मायावैभवमेव तादृशमिति स्पष्टं चरित्रैस्तव ॥ ५ ॥

---

१. गिरि वाण्यां पर्वतश्रेष्ठश्च । २. संरक्षकेण ।

नानाविधानि भगवांश्चरितानि भूयो-
भूयः करोति विशदानुभवास्पदानि ।
मोहः पुनस्त्वनुभवे चरिते च शङ्का
तत्राप्युदेति तदिदं कलिकेलिलास्यम् ॥ ६ ॥

श्रूयतामिति : १०.२६.१५.

यो गायेच्छ्रीधरस्य स्वजनभवपरित्राणदीक्षस्य लीला-
मात्रोपात्ताचलस्योत्पथगजड[1]गतितित्विंट्[2]परिस्पर्धिनोऽस्मिन् ।
स्मारं स्मारं चरित्राण्यलघुलघुमहापातकध्वंसकानि
सोऽस्मिंस्तत्त्वार्थवित्स्यात् स्फुटमिदमभवद् गर्गगीतप्रकाशात् ॥७॥

अन्यथा येन तद्गीतश्रवणाय रहःस्थितिः ।
यदर्थं कल्पिता तेभ्यः स एव कथमब्रवीत् ॥ ८ ॥ (युग्मम्)
अथवाऽत्यद्भुतानन्द-निधाननिहितेन्द्रियः ।
पूर्वोत्तरानुसन्धानरहितोहार्दमुक्तवान् ॥९ ॥

एतन्नाम[3]कृतौ मया च मुनिना याऽकल्प्यषट्कर्णक-
स्थानावस्थितिरत्र बीजमदयः कंसो न गोपा इमे।
यत्संप्रत्यमरेन्द्रकोपमयमप्यस्तं गतं किं पुनः
कंसस्येति जगाद गर्गगदितं निःशङ्कमेषः स्वकान् ॥ १० ॥

इति नन्दवच इति : १०.२६.२४.

अनादिसिद्धमेवेशनामरूप - निरूपणम् ।
नन्देन गर्गवद् गीतं गर्गगीतपदात्स्फुटम् ॥ ११ ॥

नन्दस्त्वेवमिहास्य वक्ति महिमानं सत्प्रमाणाग्रगाद्
गर्गादस्तसमस्तसंशयतमा वृद्धः स्वयं सत्यवाक् ।
कृत्यैरप्यनुमापका वयमतः सिद्धोऽयमद्धेश्वरो
भूयोऽस्माभिरशेषकेलिषु कथं मूर्खैरकल्प्यल्पकः ॥ १२ ॥

---

१. मेधाः प्रज्ञाश्च । २. कान्तिः आसक्तिश्च । ३. कृष्णनामकरणे ।

न कस्यां क्रीडायां निगदितमवाच्यं मुहुरहो
न कस्यां वा श्रीशो भृशमधरभावेन कलितः।
न कस्यां वाऽस्माभिः करतलचपेटाभिघटितः
कियत्तत्स्मर्तव्यं निखिलमपराधैकसदनम् ॥ १३ ॥

अहो नास्माद्भीतिः क्वचिदपि यदि स्याद्भयमिव
तदा नागो लेशो यदिह सहकेलिः स्फुटतरा।
परात्मा चेत्सत्यस्तदपि न हि भीर्मन्तुजनिता
दयालुत्वं तस्मिन् जगति बहु जागर्ति सहजम् ॥ १४ ॥

यथा वाचाऽस्माभिः क्वचिदनुचितं स्यात्कृतमहो
तथा भूयो भुक्तं सह निजकरेणार्पितमपि।
धृतौ पादौ मूर्ध्नि क्वचिदिति कुतः पापमपि नः
प्रसिद्धं यद्भूमौ पृथुतिमिरहृद्दीपकलिका ॥ १५ ॥

अहो दीनत्राता स्वजननिखिलागःसहनकृत्
कृपापारावारोऽनुपधिसुखदः श्रीपतिरयम्।
इति श्रुत्या गीतं तदभवदिहाद्यानुभवगं
प्रसन्नास्यः पश्यत्यलमकृतमन्तूनिव हि नः ॥ १६ ॥

दिष्टं नष्टमनिष्टमद्यफलिताः पुण्यक्रियाः प्राक्कृता
यत्संप्रत्यपि चैतदंघ्रिजरजोलाभैरलं भूषिताः।
यद्योगीश्वरदुर्लभं सुलभतां प्राप्तं प्रयत्नं विना
रूपं श्रैशमचिन्त्यचेष्टितमहो चक्षुश्चरं तत्त्वतः ॥ १७ ॥

निर्णीतमेतदधुनाऽचल-यज्ञ-भोक्ता
रूपान्तरेण सदयो भृशमेष एव।
दृष्टः श्रुतो न हि गिरिर्बलिभुग्वपुष्मान्
क्वापीत्ययं तु विशदोऽस्ति चराचरात्मा ॥ १८ ॥

आस्तामशेषदुरितक्षयकारिणाऽस्य
गीतेन चारुचरितेन हृदो हि शुद्धिः।

वाचश्च पादरजसा वपुषोऽखिलस्या-
प्यन्वर्थचिन्तनवशात्सुफलः प्रसादः ॥ १९ ॥

(नन्दमानर्चुरिति ।)

विज्ञाय संकटमसह्यमिह प्रयाति
सर्वोऽपि मां शरणमार्तिभयाकुलात्मा ।
ऊर्ध्वं भवेन्मदुपकृत्यचलस्मृतिर्यः
पूज्यः स चेति विशदं व्यतनोत् स नन्दे ॥ २० ॥

येन येन प्रसंगेन कस्मिंश्चिदपि कर्मणि ।
मत्कथागीतिसक्तो यस्तत्सखोऽहं सदेष्टकृत् ॥ २१ ॥

जानन् वदन्नपि च गर्गगिरं स नन्दो
गोपास्तदुत्तरकृतौ मुमुहुर्मुहुर्यत् ।
प्रायः कलौ किल जनाः परमानुवाद-
मात्रप्रगल्भमतयो बहुशो भवेयुः ॥ २२ ॥

देवे वर्षतीति : १०.२६.२५.

कृत्वा गवामवनमुल्बणवृष्टिपाताद्
गोविन्दनामविशदं निजमुच्चकार ।
कारुण्यदुग्धजलधिर्य इतो भविष्यद्-
गोनिर्भयावसतये भयतः स पायात् ॥ २३ ॥

विगतार्तीन् प्रसन्नास्यान् गोपानालोक्य यः प्रभुः ।
कृतकृत्यमिवात्मानं मेने तस्मै नमोऽस्तु नः ॥ २४ ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

॥ अथ सप्तविंशोऽध्यायः ॥

एवंविधं सकलगोकुलपालनार्थं
लीलाविलासमचलोद्धरणप्रधानम् ।
आलोच्य विच्युतविकल्पनमच्युतस्य
नामार्तिहारि सततं मनुजेन गेयम् ॥ १ ॥

गोवर्धन इति : १०.२७.१.

गोव्रजत्राणमालक्ष्य कृपया प्रभुणा कृतम् ।
तौ युक्तमागतौ तत्र यत्सर्वोऽपि निजेष्टदृक् ॥ २ ॥

मत्स्तुत्या फलमिन्द्र किं मम कृतः को वाऽपराधस्त्वया
वृष्ट्या क्षोभमवापितोऽतिशयितं यो गोव्रजः सम्प्रति ।
त्वं तत्सांत्वनमाचराशु यदिह प्रीते त्वहं प्रीतिमा-
नेवं कृष्णवचो विभाव्य मतिमान् सोऽगात् सुरभ्या समम् ॥ ३ ॥

गोयोगाद् गोव्रजः क्षोभं प्राप्तः सम्प्रति तत्प्रभुः ।
तद्योगादेव तच्छान्तिं कर्तुमागात् तया सह ॥ ४ ॥

विविक्त इति : १०.२७.२.

स्वस्वामी द्रष्टव्यो निरागसाऽपि स्पर्शेन रहसि सदा ।
युक्तं कृतापराधो मघवा कृष्णं विविक्त एवागात् ॥ ५ ॥

सोऽस्पृशंच्छ्रीशपादाब्जे किरीटेनार्कवर्चसा ।
तन्मैत्र्यं वीक्ष्य तल्लिप्सुस्तं मध्यस्थं व्यधात् क्षमम् ॥ ६ ॥

वराभयकरौ कराविव हरेर्निरीक्ष्याचल-
स्थितौ गिरिसमुद्धृतौ सुरपतिः स पादौ तदा ।
स्वमन्तुकृतचिन्तनस्तदभयार्थनाकामुको
ह्रिया स्वमुकुटेन तौ भृशनतोऽस्पृशत् तत्क्षमम् ॥ ७ ॥

विशुद्धसत्त्वमिति १०.२७.४.

नित्यं कैतववर्जितेन मनसा यः स्वामिनं सेवते
मन्तुर्नामपदार्थ एव सहसा नाज्ञायि येन क्वचित् ।

सोऽपि श्रीशनिजाधिपस्य पुरतो वक्तुं सभीतिर्भव-
त्यत्यागः स्थितचेतसो मम तु का वाच्या वचःप्रक्रिया ॥ ८ ॥

कुत इति : १०.२७.५.

रुण्मोहकामलोभाः स्युर्भृशमस्मासु दुर्गुणावृतिषु ।
त्यज रुषमिति वागेषा भगवंस्त्वयि मेऽन्यजनकृताभ्यासा ॥ ९ ॥

पिता गुरुरिति : १०.२७.६.

पित्रा वा गुरुणा वा कृतोऽपमानः स मानशतवर्यः ।
यस्मात्परिणतिसुखदो भवतीत्यधुना तु मे द्वयं त्वमसि ॥ १० ॥

ये मद्विधाज्ञा इति : १०.२७.७.

अज्ञत्वान्मम निग्रहाय यतसे चेन्मद्विधाज्ञाः कति
सन्त्यस्यां जगदीश पश्य भुवि तेऽज्ञत्वं न सार्वज्ञतः ।
अन्याय्याचरणं प्रधानमिति चेदज्ञानकार्यं तथा-
ऽस्ति स्पष्टं त्वमधोक्षजाभयकरस्तत्स्वाकृतिं दर्शय ॥ ११ ॥

स्वीयावनार्थं दधता स्वहस्ते
मयाऽचरं ते किमकारि शासनम् ।
मैवं वदेशाच्युत यत्खलाना-
मीहैव तेऽनुग्रहनिग्रहप्रसूः ॥ १२ ॥

स त्वं ममेति : १०.२७.८.

अयं त्रिदशनायकः सकललोकनाथस्त्वहं
सुराभिरुचिरेष भूर्यमृतदानदीक्षस्त्वहम् ।
सनालमिति मन्यते गृहमहं श्रियाऽलंकृत-
स्तदुन्नतिमतः सहे कथमितीश धीस्ते सती ॥ १३ ॥

आसीदेव पुरा सुराधिकरुचिर्मत्तत्त्वहेतुर्मम
श्रीमत्तत्त्वमपि स्फुटं समभवद् गोवर्धनोद्धारतः ।

१. कमलदण्डं ब्रह्महत्याभयेनेन्द्रस्य तत्र निलीय स्थितत्वात् । २. देवा मदिरा च ।

एवं सत्य इहावयोरपि समो हार्दाशयो दृश्यतां
स्वामी त्वं नितरां स्पशोऽहमिति वा वाच्योऽपराधो न ते ॥ १४ ॥

तवावतारोऽयमिति : १०.२७.९.

भूभारक्षपणार्थमेव विधिना सम्प्रार्थितस्त्वं त्वया-
प्यंगीकृत्य समुक्तमच्युतविधे देवांस्त्वमाश्वासय ।
सत्येवं यदिहाऽधुनोदितमहीभारं त्वनालोकयन्
स्वभारापनयात्तधीरसि तदा किं वच्म्यसि त्वं प्रभुः ॥ १५ ॥

जातं शासनमेतदेव परमित्यालोच्य दीनं पदे
प्राप्तं नावसि चेत्तदस्तु भगवन्नेकं तु पृच्छामि ते ।
नूत्नं चेन्द्रशतं विधातुमिह तेऽशक्यं न सर्वेशितुः
पादोऽत्राणकृदेष चेत्तदवने कः स्यात्पुरस्तद्वद ॥ १६ ॥

कृतमिदं भुवनं जनजीवनमपि सदा मदधीनमिति स्मयात् ।
किमनया कथया कथयामि ते शरणमेकमिदं विशदं पदम् ॥ १७ ॥

यत्कृत्यं सुहृदा कृतं प्रियतरेणास्मिंस्तदागःशता-
कीर्णं पूर्णमपि प्रियस्य भवति क्रोधाय नो जात्वपि ।
सिद्धे सत्यवनावितीश भगवंस्त्वन्मुख्यभूतेन मे
प्राक्प्रादायि धनं जयेन हविरित्येतत्कथं त्वद्रुषे ॥ १८ ॥

गोत्रोद्धारविधावनालसमना भूयोऽस्मि भूमाविति
गोत्रोद्धारमहो विधाय भगवंस्त्वं दर्शयन्स्वाशयम् ।
यज्ज्यायस्यपि पूर्वजे रचयसि श्रीशापगोत्रा गिर-
स्तत्स्यादङ्कपदं न ते किमवनौ पश्य त्वमेवान्ततः ॥ १९ ॥

भूभृद्यक्षतदुद्धृतिव्रजजनत्राणत्रिकर्म क्रमात्
प्राप्तं सम्प्रति नाम वामनतनोस्त्रैविक्रमं बिभ्रतः ।
स्वाग्र्येन्द्रस्थितितोऽप्युपेन्द्र कलिताभिख्यस्य सौख्यावधेः
प्राप्तं प्राग्वदिहाप्यनन्त मघवत्त्राणं तवावश्यकम् ॥ २० ॥

---

१. व्रजपीडनम् । २. अग्निना अर्जुनेन च ।

तवांगगन्धः सुमनोविमोहकृद्-
गिरः श्रुतिस्थाः सुमनोविमोहिकाः ।
अदृष्टमेतच्च निरीक्ष्य चेष्टितं
न चित्रमासीन्मनसो विमुग्धता ॥ २१ ॥
यदाशयागःस्थितिरास कामं
तदाशयागःस्थितिरित्यगूढम् ।
यत्संशयागः प्रकृते तु नास्ति
तत्संशयागोऽस्ति न ते मयीश ॥ २२ ॥
जित्वाऽनन्तदुरन्तदैत्यनिवहान् यस्य प्रसादात्सुर-
श्लाघ्यं राज्यमकण्टकाङ्कुरमहो स्वस्थो भुनज्म्यञ्जसा ।
तस्यापीश तव च्छलं विदधता दुष्कीर्तिरूपं मया
यत्संप्रत्यनुभूयते फलमिदं नैवानुमन्येत कः ॥ २३ ॥
नालोच्यद्भुतरूपमेतदनघं नालोकि विक्रीडितं
वृन्दारण्यभुवि व्रजस्थविलसद्भाग्योपलब्धं प्रभो ।
नैवाचिन्ति दुरन्तदैत्यहननं यत्त्वच्छलं कुर्वता
जात्यंधादधमः सहस्रदृगपि प्रायस्तदात्मा कृतः ॥ २४ ॥
कोटयंडौघतनूरुहेण भवता विश्वेश विश्वात्मना
सप्ताहं स्वकरे गिरिं विदधता विश्वेऽपि विस्मापिताः ।
मच्चित्तेन हरेऽणुनापि विधृतः कोट्यद्रिसारस्त्रपा-
गोत्रस्तत्र न विस्मयस्तव ततस्तद्विस्मयत्वं गतम् ॥ २५ ॥
प्राचीनादधिकोल्लसद्गुरुपदान्नित्यं सुधर्मोच्छ्रया-
ज्ज्ञाताशेषसुपर्वतत्त्वमनसो निष्पातकार्यादतात् ।

---

१. पुष्पाणि । २. विद्वांसः । ३. आशयेऽन्तःकरणेऽपराधस्थितिः । ४. शये हस्ते पर्वतस्थितिः । ५. सम्यक्शये अगः । ६. त्वत्संबन्धीश्वरत्वविषयकसंशयरूपोऽपराधः । ७. चित्तम् । ८. विगतगर्वत्वम् आश्चर्यरूपत्वं च । ९. पूर्वदिक्पतेः पुरातनाच्च । १०. बृहस्पतिः गुरुरिति पदं च । ११. देवसभा सुधर्मश्च । १२. देवाः शोभनपर्वाणि च । १३. निर्गतपतनं कार्यं निष्पातका ये आर्या इति च ।

मत्तोऽनारतसर्वतोमुख[1]दृशोऽस्वप्नादपीदृक्कथं
प्रादुर्भूतमिति त्रपैव भगवन्भूर्यन्तरं कृन्तति ॥ २६ ॥

मयेदमिति : १०.२७.१२.

निगृह्य प्राग्यं[2]ज्ञे बलिमपहृतं तस्य भुवन-
मिदानीं देयं स्यात्पुनरनुगृहीतोऽद्य यद[3]सौ ।
विचिन्त्यैवं तर्कात्कृतमखिलमेतत्[4]पदगतं
नियोगात्प्राग्यस्मादभयवरदाने प्रभुरसि ॥ २७ ॥

वनमालिनो वनविहारजुषस्ते प्रियकृद्भवेदपि वनप्रसरोऽयम् ।
इति जानतावनमिदं स्वव[5]नेन रचितं मयाऽधिकमतो न मदागः ॥२८॥

न श्रुतमस्ति क्वचिदपि रसनार्दनदशनशिक्षणं लोके ।
सदय त्वदङ्घ्रिजरूपे मयि ते विहितं तु भाति नूत्नमिव ॥ २९ ॥

यस्त्वयाऽपहृतः श्रीश मद्विपक्षेण मन्मदः ।
मानापनोदः किमितो निग्रहोऽनुग्रहोऽपि वा ॥ ३० ॥

सर्वतोमुख[6]जातस्य नारद[7]स्य समागमात् ।
अनुग्रहस्ते प्राक्सिद्धोऽधुनाऽपीश तथास्तु सः ॥ ३१ ॥

सपक्षा[8]त् सुस्वस्थान्निजजनविनाशोद्यतमते
विपक्षो[9]ऽपि ज्यायान् यदि निजजनत्राणकुशलः ।
स्फुटोऽयं नीत्यर्थोऽजनि मयि च नीत्यं[10]ाहितमतौ
तदेतत्क्षन्तव्यं नहि पुनरितः स्यात्क्वचिदपि ॥ ३२ ॥

त्वया करेणोद्धरणीय एष
इति प्रभो नैव मया विबुद्धम् ।
बुद्धे कृता स्यान्न विपक्षताऽस्मिन्
गिरौ मयापीत्यविषह्यमेतत् ॥ ३३ ॥

---

१. ब्रह्मा सर्वतः प्रसृता च । २. वामनावतारे । ३. बलिः । ४. भुवनम् । ५. उदकेन । ६. ब्रह्मा उदकं च । ७. देवर्षिः मेघश्च । ८. मित्रभूतात्पक्षसहिताच्च । ९. शत्रुः विगतपक्षश्च । १०. नितरां ईतिरतिवृष्टिः नीतिश्च ।

यद्वा विपक्षत्वमवापितो मये-
त्युद्धारयोग्योऽभवदेष ते प्रभो।
तस्माच्छमेवास्य मया कृतं गिरे-
र्विपक्षभावेऽपि विलोकयान्ततः ॥ ३४ ॥

त्वया विपक्षोऽपि गिरिर्गरीयान्
ममावलंबाच्छ्रयणीय एषः।
ततः प्रियस्त्वं मम चेति वाचः
पुरैव जातोऽस्मि सुपर्वतास्थः[1] ॥ ३५ ॥

इयमधिक[2]बन्धमुक्तिरनेन रचिता मयीति यदि मनसि।
भृशमधिकबन्धमुक्तिं त्वमपि कृपाधन कुरुष्व तदिह मयि ॥ ३६ ॥

मयोदा[3]सीनस्त्वं कृतविविधयत्नेन रचितो-
प्युदासीनः स्वीये क्षणमपि न जातोऽसि भगवन्।
तव स्वाप्तत्राणोदितसदयवृत्तावधिकता
ततः सिद्धासिद्धाप्यधिकवति मेघे त्वधिक[4]ता ॥ ३७ ॥

प्राचीनो हि विभो जडोन्मदमना उच्चैःश्र[5]वो वाहकः
कामं पार्क[6]बलानुशिक्षणचणोऽहल्यैकसख्यप्रियः।
प्राप्ताप्तव्रजवैरितां च कलयन्नाशाविशेषाश्रितः
सिद्धोऽस्मीति विडम्बनाभिरधुना श्रीशालमेषा नतिः ॥ ३८ ॥

रुष्टे त्वय्यथवा तुष्टे स्वः[7] पुरन्दरमावहेत्।
स्वतन्त्रोऽसि यतस्तत्र तद्धा[8]मां वा निधेहि भोः ॥ ३९ ॥

नाप्रतिष्ठात्वपूर्वं[9]यं सर्वदा[9]शाश्रिते मयि।
दाशा[10]र्होऽहमिति ज्ञात्वा यथेच्छसि तथा कुरु ॥ ४० ॥

१. देवत्वेन स्थितः,सुपर्वते आस्था यस्येति च। २. उदकम् । ३. उदकासीनः। ४. अधिकोदकता। ५. अश्वः कर्णश्च। ६. उभौ दैत्यौ अर्भकबलं च। ७. स्वः पुरन्दरमिति च्छेदः, स्वरिति च्छेदश्च। ८. दारम्। ९. सर्वकैवर्तप सर्वदेति च्छेदः। १०. दाशेषु योग्यः दाशार्हकुलोत्पन्नश्च।

त्वमन्नेन प्रभो तोषं प्रापितो व्रजवासिभिः ।
मयोदकेन तत्तुल्यस्तैरहं त्वदनुग्रहे ॥ ४१ ॥

मया न लब्धो भगवन् पुरा यः
शतेन सांगैरपि मन्युवर्यैः ।
स मन्युनैकेन तव प्रसादो
लब्धो ब्रुवे तद्वरमेनमेव ॥ ४२ ॥

नित्याभ्यस्तसमस्तवेदनिवहः स्रष्टाऽण्डसृष्टेरपि
स्पष्टं ज्येष्ठतमोऽखिलेष्वपि जनेष्वद्धा त्वदात्मैव यः ।
तस्याऽप्यच्युत भूरिदुर्लभमिदं गोगोपगोपीष्टदं
रूपं दृष्टमतस्त्रिविष्टपतटे धन्यो मदन्योऽस्ति कः ॥ ४३ ॥

स्वस्थोहमप्रवासात्यासीन्मदहेतुरेतदेव मम ।
तद्द्वयमत्रागमनाद् गतमिति विमदत्वमर्थसिद्धमहो ॥ ४४ ॥

सदाखण्डलसत्प्रीतिस्त्वयि[1] मेऽस्तीति नौ वचः ।
सत्कृता तु मया मद्वाक्प्रमाणं परतो भवान् ॥ ४५ ॥

यत्नेनोद्धृत्य वेगाद् विषयनिगडितं स्वेन्द्रियग्राममन्य-
त्राणायाऽसौ हि येनाऽचलपदगतिनाऽऽयोजितः शत्रुजेत्रा ।
के वा देवा न सेवाचरणकृतधियस्तस्य वश्येन्द्रियस्य
स्युर्लोकेष्वित्यबोधिप्रपदनतसुरेशेन तादृक् परस्य ॥ ४६ ॥

प्रहसन्निति : १०.२७.१४.

लब्धप्रतिष्ठस्य सतोऽप्रशस्तं
कर्म ह्रियै स्यात् खलु नेतरस्य ।
सदाऽप्रतिष्ठस्तदयं विविक्ते
कुतः समागादिति वा जहास ॥ ४७ ॥

जडवृत्त्यनुसृत्यपाकृतिभ्यां मदभावामदभावयोर्विशेषः[2] ।
निरणायि सुरेश मेपुरैव त्वमिहागाः किमितीति वा जहास ॥ ४८ ॥

---

१. पूर्णलसत्प्रीतिः प. आखण्डलेति संबोधनम् । २. मदस्य भावो मयि अभावश्च ।

कनीयांस्तु गरीयांसं नमति स्तौति याचते ।
अद्याऽन्यथा प्रसङ्गेन प्राप्तमित्यास हास्यकृत् ॥ ४९ ॥
भक्तानुग्रहकर्तुर्मे दृष्टिरागन्तुकी सरुट् ।
प्रसन्ना तु सदैवाऽस्तीत्यबोधीशेन हास्यतः ॥ ५० ॥

मया तेऽकारीति : १०.२७.१५.

यः स्यादनुग्रहपदं मम तं सदैव
रक्षन् क्वचित् समुदितं मदभावमस्मिन् ।
सद्यो हरामि मदनुस्मृतये परस्तु
शिक्ष्यो ममेति न हि तत्र तथाऽऽचरामि ॥ ५१ ॥

गम्यतामिति : १०.२७.१७.

अनुशासनमादधाति यो मे सुखसं[1]तानसमृद्धिमान् स एव ।
भवितेह परत्र लब्धवर्णो मघवन् जात्वपि नाऽघवांश्च भूयात् ॥ ५२ ॥
आस्तामेतन्मद्गि[2]रीन्द्रस्त्वमेवासीति स्वस्थः स्वाधिकारं भजस्व ।
गोपत्राता मद्गिरीन्द्रोऽयमन्यो मत्संकल्पाद् भूभृदीड्यत्वमेतु ॥५३॥

प्रसन्नगम्भीरगिरोल्लसन्तं
वासस्तडिद्वन्तमगाधसारम् ।
सुखे स्थितं वीक्ष्य स कृष्णमेघं
सह[3]स्रनेत्रो मुमुदे क्षमं तत् ॥ ५४ ॥

अथाह सुरभिरिति : १०.२७.१८.

यदिहागोनिवासेऽस्मिन् [4]गोपत्वं प्रभुणाऽर्पितम् ।
वीक्ष्य गौस्तद् दृढीकर्तुं सुरभिस्तत्पुरोऽभवत् ॥ ५५ ॥

यन्नाम्ना व्यवहारभागहमिहास्म्येनं वसन्तं पुरः
सन्तं माधवमुच्छ्रितागमफलं सामोद[5]गर्भाशयम् ।
भूयो मन्दम[6]रुद्वरं यदि परं नार्चामि तद्विक् पदं
लोके स्यामिति सा विचिन्त्य सुरभिस्तत्स्तोत्रजातादरा ॥५६॥

---

१. सन्ततिः कल्पद्रुश्च । २. मद्वाचि । ३. इन्द्रो मयूरश्च । ४. स्वर्गपालत्वं गोपालत्वं च । ५. सगन्धः सहर्षश्च । ६. वायुः देवाश्च ।

कृष्णेति : १०.२७.१९.

हस्ताब्जैर्मृदुलैः शरीरकषणं पृष्ठेषु संमार्जनं
यद्धम्बारवतः प्रतिक्षणमुपान्ते स्वैरमाकारणम् ।
स्वग्रीवोपरि यद्गलानुवहनं लब्धं यया सैव गौः
सौभाग्यस्य पदं सुरभ्यपि दरिद्राऽस्मिन् प्रभो कर्मणि ॥ ५७ ॥

तदा तु सुरभीभवाम्यनघ सार्थनाम्नी यदि
मयीश सुर[1]भीभवेत्तव कराब्जसंलालनम् ।
भवामि सुरसालताधिकपदा तदा ते प्रभो
भवामि तरसालसत्सदयवीक्षणैर्लक्षिता ॥ ५८ ॥

स्वतश्चरित्रं तव विस्मयावहं युक्तं भवत्यन्यजनस्मयापहम् ।
मुदापरा[2]गस्थितिना त्वयेश चित्रं तु यन्नाद्रियते परा[3]गः ॥ ५९ ॥

गोगोरक्षकरक्षणाय भगवाञ्जातोऽस्त्यजोऽपि व्रजे
श्रीशैवं विशदं वचो विधिमुखादश्रावि विश्रम्भतः ।
तत्संप्रत्यनुभूतमेव सकलं गोवर्द्धनोद्धारत-
स्तन्मामिन्द्रममुं च पाहि यदहं गौरेष गोपै[4]ः प्रभो ॥ ६० ॥

त्वं न इन्द्र इति : १०.२७.२०.

एकखेटकपतावखिलोर्वीनेतृशौर्यविधिरीश न योग्यः ।
एवमाशयहृदित्यवदत् सा त्वं गवामसि सदैव महेन्द्रः ॥ ६१ ॥

इन्द्रमिति : १०.२७.२१.

अस्माभि[5]र्यदसाधुबुद्धिभिरहन्ताऽखर्वरोगास्पदै-
र्जल्मैर्घोषलयेहया भगवतश्चित्ते रुडुत्पादिता ।
सर्वस्वार्पणमन्तरा न हि परस्तत्क्षान्त्युपायोऽधुने-
त्यालोच्याखिलशङ्करं व्यधित सा तत्राभिषेकोद्यमम् ॥ ६२ ॥

स्वामिप्रमोददमपि प्रकटाखिलेष्ट-
मभ्यर्हणीयमखिलैरपि कर्म सद्भिः ।

---

१. सुलभीभवेत् । २. पर्वतः । ३. परापराधः । ४. स्वर्गरक्षकः गोपालश्च ।
५. स्वर्गस्थेन्द्राद्यभिप्रायेण बहुवचनम् ।

कार्यं निवेद्य विनयेन निजाधिपाये-
त्येषाऽभिषेकविधिमप्यनघाऽप्यपृच्छत् ॥ ६३ ॥

उद्दिश्य गोवर्धनमच्युताय
वस्त्रर्पणं त्विन्द्रकृतं तदीड्यम् ।
तद्दृट् ततोऽभूदनिवेद्यजाता-
दिति स्वकर्तव्यमपृच्छदग्रे ॥ ६४ ॥

सदसदपि कर्म जातं विना न विधिचोदनां जनः कुरुते ।
तत्क्षममेव तदा तौ प्रहितौ विधिनैव कृष्णमभिषेक्तुम् ॥ ६५ ॥

गोवर्धनं निजकराकलितं विधाय
भूभृद्वरं यदवनं हि गवामकारि ।
तत्त्वं सदाऽस्मदवनप्रगृहीतदीक्ष-
स्तस्मादयं त्वदभिषेकविधिर्न नूत्नः ॥ ६६ ॥

इत्युक्त्वा सुरभिश्चैनं गोकुलत्राणदीक्षितम् ।
स्वजातिसुखसन्तोषदार्ढ्यायैवाभ्यषिञ्चत ॥ ६७ ॥
(युग्मम्)

एवमिति : १०.२७.२२.

आकाशनद्यम्बु[1] तु तत्पदस्थ-
मेवेति किं तत्र मयार्पितं स्यात् ।
एवं विचिन्त्य स्वपयोभिरादौ
चक्रेऽभिषेकं सुरभिः सहर्षम् ॥ ६८ ॥

इन्द्र इति : १०.२७.२३.

आदाय पुष्कर[2]वरं निजपुष्करेण[3]
सत्पुष्कर[4]राज्ञगदधीश समर्पितं यत् ।
सद्योऽभवत् कलि[5]भयापहमेवमिन्द्रो
ज्ञात्वा तथैव कृतवान् कलिदोषशान्त्यै ॥ ६९ ॥

---

१. भागीरथी । २. कमलम् । ३. शुण्डाग्रम् । ४. जलम् । ५. करी गजेन्द्रः ।

मन्दा[1]क्षभावस्थमवेक्ष्य भर्तुः
सहस्रमक्ष्णामपि निर्निमेषम् ।
सा गौः शुभा[2]क्षी रचिताभिषेका
गोविन्दसंज्ञामकृतेति युक्तम् ॥ ७० ॥

सच्छृं[3]गारोचिताभां शुभफलदपदाकामपूर्णाभिधानां
स्वस्थप्रत्यक्षलभ्यां सुखकरसुरवां गोष्ठपावित्र्यहेतुम् ।
दृष्ट्वैवं स्वामिवैशीमपि तनुममलोद्दीप्तबा[4]लप्रतिष्ठां
युक्तं गोविन्दसंज्ञां यदकृत सुरभिर्गोपतेर्गोपतिश्च ॥ ७१ ॥

अन्येषु नामसु चिरं विवदन्तु केचिद्
गोविन्दनाम तु जगत्यविवादमेव ।
यत् सर्वदेव मुनिदैवतदेवताभि-
रुक्तं तदा तदभिधानमधान्महेन्द्रः ॥ ७२ ॥

नानापराधदहनप्रतिरोधिरत्नं
प्रत्नर्षिगेयमघतूललयानलार्चिः ।
सद्याग्यनल्पफलकल्पतरुस्वरूपं
गोविन्दनाम जगतीदृगिति व्यबोधि ॥ ७३ ॥

सन्त्वनन्तान्यनन्तस्य नामान्यघहराण्यलम् ।
गोविन्दनामपीयूषमाधुर्यं त्वन्यदेव हि ॥ ७४ ॥

सद्वृन्दावनवर्त्मवर्तनमनायासेन कंसारिणा
यच्चोरीकृतमेतदग्रिमयुगे स्याद् भव्यकृत् प्राणिनाम् ।
आलोच्यैव मथाच्युतं हितमतिः सा गौः सचाक्षुण्णतद्-
वर्त्मालम्बनदीक्षितं समकरोन्नामाभिषेकाद् भुवि ॥ ७५ ॥

साधारणैरेव जलैर्द्विजैश्च
साधारणश्चेत् पुरुषोऽभिषिक्तः ।

---

१. लज्जा मन्दः अक्षभावश्च । २. शुभाक्षीति च्छेदः शुभेति च । ३. विषाणं शृंगाररसश्च । ४. गोपालाः पुच्छं च ।

तेजस्वितां यात्यलमिन्द्रधेनू-
तं चर्षयः स्वर्जलतोऽभ्यषिंचन् ॥ ७६ ॥

तत्रागता इति : १०.२७.२४.

भूतासुरास्रपपिशाचतमः - प्रणाशे
गोविन्दनाममिहिरे सति सुप्रकाशे ।
का नाम भीतिरिति निर्भयमागतास्ते
गोविन्दनामकथनाद् विशदोऽर्थ एषः ॥ ७७ ॥

कृष्णेऽभिषिक्त इति : १०.२७.२७.

सामान्येऽप्यभिषिक्ते भूभृति सुखशालि भवति जनजातम् ।
तद्युक्तमेव तादृग् भूभृद्वरधरकराभिषेचनतः ॥ ७८ ॥

कृत्वा कृपानुग्रहमर्पितं मे
यज्ज्ञानचक्षुर्मलमात्रहारि ।
धन्योऽस्मि पश्यामि च नित्यमक्ष्णां
सहस्रमात्मीयमदुष्टमेव ॥ ७९ ॥

स्वरूप[1]शोभः सुरता[2]धिवासस्तथा सुधर्मा[3]वनजागरूकः ।
स्वरा[4]ढ्यवाद्यः कलितो[5]पमेघः कृपाबलात्ते त्वमिवाहमासम् ॥ ८० ॥

इत्युक्त्वा तदनुज्ञातः सहस्राक्षः प्रभोर्गिरा ।
स्वस्थोऽप्यभूत् पुनः स्व[6]स्थः सुखेनानुचरैः सह ॥ ८१ ॥

इन्द्रादप्यधिकस्तव प्रियतरो गोगोपसंघोऽभवत्-
यत्तत्त्राणकृते स देवपतिरप्यग्र्योऽप्यधस्तात् कृतः ।
तस्मादेतदशङ्कमच्युत मया निर्णीतमस्मिञ्जने
यस्त्वत्सेवनधीः स ते प्रियतरः स्वल्पोऽस्त्वनल्पोऽस्तु वा ॥ ८२ ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

---

१. वज्रोपगतशोभः स्वरूपेणैव शोभते इति च । २. देवसमूहः सुष्ठुरता भक्ताश्च । ३. देवसभा सुधर्मश्च । ४. स्वः स्वरेण च आढ्यम् । ५. प्रेरितोदकविशिष्टमेघः कलितापस्य मेघश्च । ६. स्वर्गस्थः ।

|| अथाऽष्टाविंशोऽध्यायः ||

एवं भक्तिप्रकारं निखिलसुखकरं दर्शयित्वा चतुर्भि-
रध्यायैः कल्मषघ्नैः कलिजनसुलभश्रीधरप्राप्त्युपायैः ।
भीतिर्लोकद्वयादप्यविधिविधिकृतानुष्ठितेर्भक्तिभाजो
नास्त्येवात्मा परोक्षोदय इह सुलभश्चार्थ एषोऽत्र बोध्यः ॥ १ ॥

एकादश्यामिति : १०.२८.१.

कृतार्थस्य कर्तव्यमस्मिन्न यद्य-
प्यथाप्यन्यवत्कार्यमालक्ष्य कार्यम् ।
न चेदप्प्रचारी[1] प्रगल्भोऽपि भूयात्
स वा इत्यभिव्यक्तमासीद् व्रजेशे ॥ २ ॥

भगवानिति : १०.२८.३.

मच्छासनादेव करोति वासं
वार्धावसावित्यसमञ्जसा मे ।
या चाब्धितोऽद्यास्य बहिष्कृतिः स
इत्येनमागात् सदयोऽम्बुधिस्थम् ॥ ३ ॥

यन्मद्भक्तेन कृतं सदसद्वा कर्म तन्मयैव कृतम् ।
इति बोधयन् प्रभुरगात्तत्र तदैवान्यथास्य किमशक्यम् ॥ ४ ॥

जानात्येष मदुक्तशासनवचः प्रोक्तौ प्रचेताः स्वतो
यस्माद् विध्यविधी न चार्हति ततः शिक्षामसाविन्द्रवत् ।
एतौ दुष्टपरौ न भक्तिविषयौ ते सर्वतो निर्भया
इत्यात्मोदिततद्यथार्थकथनायाऽगात् तमीशः स्वयम् ॥ ५ ॥

ज्ञात्वैवैवं वर्ततां मद्वचोऽर्थं
भूयोऽप्येवं मा करोतु प्रमादम् ।

---

१. उदकसंचारी अप्रकृष्टाचरणशीलश्च ।

आलोच्यैवं नानयन्नन्दमस्मात्
तं वा नित्यं भक्तकल्याणकामः ॥ ६ ॥ (युग्मम्)

पितृधर्मानुगेनैव कर्तव्यः कुलजन्मना।
पित्रुद्धार इतीशोऽर्थं बोधयंस्तादृगाचरत् ॥ ७ ॥

नीतिज्ञो निजसेवको विधिवशात् प्राप्तोऽप्रतिष्ठापदं
गत्वा तद्गृहमुत्तमोक्तिभिरलं नेयः प्रतिष्ठापदम्।
इत्यालोच्य तदन्तिकं प्रभुरगात् तं नानयत् स्वान्तिकं
तद्बीजं स्फुटमप्रतिष्ठितगतेः स्यादप्रतिष्ठाऽधिका ॥ ८ ॥

ये मद्भक्ता मत्पदन्यस्तचित्ताः
स्वप्नेऽपि स्यान्नैव तेषां कदापि।
पाश[1]लोको जागृतौ त्वस्तवार्त
इत्यर्थज्ञोऽगात् स्वयं नानयत् तम् ॥ ९ ॥

तस्यात्रानयने कृते स हि सदान[2]न्देन यातो भवेत्
तस्मान्मत्कृतमोडयमित्यनुपदं मत्वा प्रमत्तो भवेत्।
तस्मादग्रिमभक्तभाविगलिता न स्यादमुष्मादिति
प्रागात् तं स दयाम्बुधिस्त्रिसमयस्वीयाभयात्तव्रतः ॥ १० ॥

अद्य मे इति : १०.२८.५.

यत्रोरगेन्द्ररसना श्रुतिवासनाऽपि
श्रुत्या[3] स्ववागपि च पञ्च[4]मुखस्य दृष्टिः[5]।
आसीद् विकुण्ठगतिरेष जडप्रवृत्ति-
स्तत्राहमच्युत कियानिह ते महिम्नि ॥ ११ ॥

सर्वाप्रतिष्ठितपदादिमभूमिरास-
मेतावदीश पदयोस्तव दर्शनेन।
सद्योगिमानसमिवामृतसिन्धुपूर्ण-
लीलाविहाररसिकोऽभवमद्य सत्यम् ॥ १२ ॥

---

१. यमपाशसमूहः वरुणपाशश्च। २. उत्तमानन्देन नन्दगोपेन च। ३. ब्रह्मदेवः। ४. शंकरः। ५. ज्ञानम्।

प्रभुः प्रगल्भोऽस्म्यहमप्रगल्भः
प्रभुः प्रकृष्टोऽस्म्यहमप्रकृष्टः ।
ततश्च सर्वेश्वर किं न सिद्धं
सेव्यस्त्वमद्धा लघुसेवकोऽहम् ॥ १३ ॥

हृदयं यस्य यासीश सोऽनन्तं सुखमश्नुते ।
सदनेऽद्य ममायातस्तन्मे भाग्यं वदामि किम् ॥ १४ ॥

मात्स्यन्यायः सदन्यायस्थितिं बोधयतीह नः ।
तदस्तु साम्प्रतं स्वेष्टसाधको विनयो हि मे ॥ १५ ॥

अजानतेति : १०.२८.७.

सर्वेश्वरस्य जनकः सकलाधिकश्री-
र्मान्यो न चान्यवदनादरणीय एषः ।
एवं प्रभो यदि विविक्तमतिश्चरश्चेत्
तद्वारुणीस्थितिफलं भविता किमस्य ॥ १६ ॥

अस्माभिरब्धितनयाश्वशुरोऽस्ति कीदृ-
गत्रास्थितैरपि न जातुचिदप्यलोकि ।
एवं मयाऽनुचरसंसदि कौतुकेन
प्रोक्तं ततस्तमयमानयदन्तिकं मे ॥ १७ ॥

यत् सर्वतोमुखगतिर्भुवनाधिकश्री-
रस्म्यम्बुजातवसतिर्विधिवत् तदस्मिन् ।
भाव्या पितामहपदाप्तिरपीति लोक-
ताताहृतस्तव पितेति न धत्स्व रोषम् ॥ १८ ॥

मदीयोऽयमिति श्रीश यं त्वमङ्गीकरोष्यहो ।
तस्य भीतिर्न कुत्रापि भवत्यस्य तु का पुनः ॥ १९ ॥

नन्दद्वारानन्दलाभो भवेत् त्वद्दर्शनोद्भवः ।
अपूर्वैव ममाशेयमपूर्वाशा विलासिनः ॥ २० ॥

---

१. वरुणसंबन्धिनी मदिरा च ।

न चित्रं किमिदं देव प्रमदाशाविलासिना।
त्वया मुदा मदाशेयं न मदाशेति लक्षिता ॥ २१ ॥

एवं ममेश हृदि या तव दर्शनाशा
सा पूर्णतां करुणया भवताऽद्य नीता।
तत् किं ब्रवीम्यहमितो भुवनेषु धन्यो
भक्तेष्वपाशपदभाक् च सदाऽप्रतिष्ठः ॥ २२ ॥

एतद्दराशयेनैव ज्ञात्वापि पितरं तव।
नाहं प्रेषितवान् शीघ्रमिति मन्तुं क्षमस्व मे ॥ २३ ॥

गोविन्द नीयतामिति : १०.२८.८.

गृहीत्वा स्वजनानन्दं नन्दमेनमनेनसम्।
गोकुलालङ्कृतो भूत्वाऽऽनन्दगोपं सुखं दिश ॥ २४ ॥

भूयो नतिशतं कृत्वा प्रार्थये त्वामिदं हरे।
नेतः कदापि भूयान्मेऽपूर्वाशा पतिता मतिः ॥ २५ ॥

एवमिति : १०.२८.९.

यदानन्दः समानीतः प्रभुणा करुणाब्धिना।
युक्तं तदानन्दमयमासीन्निखिलगोकुलम् ॥ २६ ॥

नन्दो वारुणलोकपाशकलितो यातोऽपि तस्यालयं
यत्तस्मात्पुनरागमन्निजगृहं तत्प्रार्थनापूर्वकम्।
योगिध्येयपदेशदर्शनमपि प्रेम्णाऽभवत् तत्र तत्
किं वा दुर्घटमत्र जाग्रति हरौ संरक्षके सर्वतः ॥ २७ ॥

निजाधीने भक्त्या भुवि मयि कृते क्वापि विधितो
जडे मग्नः स्याद् यद्यनुपदमिहास्योद्धरणकृत्।
सदैवास्यालस्यं विजहदिति स व्यक्तमकरो-
दभिप्रायं स्वीयं वरुणगृहनन्दानयनतः ॥ २८ ॥

१. नम्रस्य आशा नेति च्छेदश्च। २. निःस्पृहः पाशशून्यश्च। ३. स्वामित्वं निपतिता च।

नन्द इति : १०.२८.१०.

कदाचित्कचित्केनचित्किंचिदेव
व्यलोक्यदद्भुतं चेत्तदैवास्य चित्तम् ।
स्वमित्रश्रुतिस्थं विधातुं समुत्कं
भवत्यत्र युक्तं स तत्तान् जगौ यत् ॥ २९ ॥

व्यक्तीकृते प्रसंगेन गर्गगीतेऽद्रिधारिणः ।
दृष्ट्वाऽद्भुतं तत्कथनं युक्तमित्यब्रवीत् स तान् ॥ ३० ॥

ते त्वौत्सुक्यधिय इति : १०.२८.११.

इत्यर्थलाभविषयातिशयार्थयुक्ता
तृष्णोत्तरोत्तरमतृप्तिमिवर्धिमेति ।
ज्ञात्वा तमीश्वरमृषेर्वचसा पुनस्ते
तत्सूक्ष्मगत्यवगतिस्पृहयालवो यत् ॥ ३१ ॥

इति स्वानामिति : १०.२८.१२.

मात्राऽलोकि पुराऽधुना विधिवशात्पित्रापि चैतत् पुरो
मद्रूपामृतमग्नधीरनुभविष्यत्येव गोपोजनः ।
शिष्टेभ्योऽपि जनेभ्य एभ्य इह तन्मद्रूपवीक्षासुखं
देयं श्रौतमितीव भक्तसदयस्तद्दातुमैषोत् प्रभुः ॥ ३२ ॥

दर्शयामासेति : १०.२८.१४.

अस्योद्बुद्धापरोक्षानुभवरसजुषो मत्स्वरूपार्थिका वाक्
श्लाघ्यान्तेवासिनोऽभून्मदनुगतमतींश्चेत्कृतार्थान्न कुर्यात् ।
नैवास्याब्रह्मवित्स्यात् क्वचिदपि हि कुले स्याच्छ्रुतिर्नैयमर्थो-
ल्लासिन्येवं विचिन्त्य प्रभुरखिलगुरुर्दर्शयामास किं तत् ॥ ३३ ॥

जीवन्मुक्तिमहानन्दो यः सदा सगुणाश्रितः ।
जडाशयेऽपि तस्याऽस्मिन् युक्तमेवात्मदर्शनम् ॥ ३४ ॥

सत्यं स्वजनसंकल्पं करोमीति प्रबोधयन् ।
स्वलोकमृषिदुष्प्रापमीशो गोपानदर्शयत् ॥ ३५ ॥

ते तु ब्रह्महृदमिति : १०.२८.१६.

अस्मिन्नेव जडे ममास्ति वसतिर्गूढा नभोवद्विभोः
प्रत्यक्षीक्रियतेऽत्र तैश्च भुवने ये मत्कृपागोचराः।
इत्थं श्रुत्युपपाद्यमर्थमखिलप्रत्यक्षतां प्रापयं-
श्चक्रे तज्जल एव तान् प्रति तदा लोकं स्वमीशः स्फुटम् ॥ ३६ ॥

यद्यप्यखिले व्याप्तिस्तदपि ब्राह्माशयेष्वलं व्यक्ता।
शंभोरिव तल्लिङ्गेष्विति तद्धृदतत्प्रदर्शनाद् ध्वनितम् ॥ ३७ ॥

तद्दर्शितात्मरूपेक्षासुखदं सुकृतं मम।
नास्ति चेन्मास्तु तत्केलियोग्यमेवेश दर्शय ॥ ३८ ॥

इति श्रीमन्नासिक-निवासि-कविवर-हरिसूरिविरचते
भक्तिरसायनेऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

॥ अथ एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥

श्रीमद्गोकुलसद्भक्तिपूर्णानन्दरसप्रदम् ।
भक्तप्रेष्ठगुणं वन्दे श्रीगोविन्दपदाम्बुजम् ॥ १ ॥

प्राणाः सर्वशरीरवृत्तिषु बुधोद्याने च देवद्रुमा
विष्ण्वाद्या[1] विबुधेषु मन्युषु महायज्ञा[2] वरिष्ठा यथा ।
श्रीमद्भागवते स्फुटं रसमया रासाभिधेयास्तथा-
ऽध्यायाः पञ्च भवन्ति यत्र लसति प्रेष्ठप्रबोधोदयः ॥ २ ॥

योगी योगगतिं क्रियाफलमलं तत्कृत्[3]तथोपासना-
सिद्धिं तन्मतिरक्षजातविषयांस्तत्कामुकः संविदम् ।
ज्ञानी किं बहुना विलोकयति यो यद्यद्धिया चाखिलं
तत्तत्स्वेष्टफलं ध्रुवं स लभते यत्संश्रितार्थेक्षणात् ॥ ३ ॥

गोपकान्तानन्तवृत्तिवाञ्छितार्थपयःप्रदा ।
सेयं विजयते कामधेनू रासोत्तमाभिधा ॥ ४ ॥ (युग्मम्)

योगेनाप्यलमीश्वरोऽतिसुलभः श्रुत्यैवमुद्गीयते
तत्स्यात्कीदृगसौ कथं विधिरिति प्रश्नाशयं भूपतिम् ।
प्रागावेदितयोगवित्स्थितिरपि ज्ञानी स योगीश्वरः
प्रोद्यद्रासमिषादवोचदखिलं सद्भक्तियोगं मुनिः ॥ ५ ॥

गोपीपदार्थौ गोपानामङ्गनेति स्फुटं पुनः ।
श्रुतिनाडीवृत्तिरूपैर्गूढार्थोऽप्यत्र बुध्यताम् ॥ ६ ॥

योगस्तदुत्तरोपास्तिस्ततोऽधिष्ठानचिन्तनम् ।
ततोऽपरोक्षं तदनु पूर्णानन्दरसोदयः ॥ ७ ॥

पञ्चाध्यायीक्रमाच्छ्रीशगोपीक्रीडानिरूपणात् ।
व्यञ्जितास्तत्र संयोगस्त्वाद्य इत्यभिवीक्ष्यताम् ॥ ८ ॥ (युग्मम्)

---

१. पञ्चायतनदेवताः । २. पञ्चमहायज्ञाः । ३. कर्मकर्ता ।

भगवानपीति : १०.२९.१.

सत्यानन्तगुणान्वितोऽपि परमानन्दोऽपि मायाश्रितो
भूत्वा यच्चकमे वने स जनवत्क्रीडां स कामश्रियम्।
तन्मन्येऽखिलगोकुलातुलरतिं स्वस्मिन् विधातुं तथा
स्वं सर्वश्रुतिगोचरं च सदयः कर्तुं प्रसादोन्मुखः॥ ९॥

आनन्दा बहवो भवन्ति भुवने राज्यादिलाभोद्भवाः
स्वानन्दस्तु स एक एव विमलो यश्चित्तजातोच्छ्रयः[1]।
यस्मात् षड्गुणवानपि प्रभुरसौ यस्याप्तये योगतः
स्वीचक्रे मन इत्यवोचदपि ना श्रीमान्मुनिस्तत्त्ववित्॥ १०॥

रन्तव्यं रमणीभिरद्य भगवानेवं यदैषीद्वने
गोप्योऽपि प्रमदास्तदैव हृदि तत्सङ्गस्पृहां चक्रिरे।
तद्योगो विधिचोदितो बत मिथोऽप्यासीत्तदेति स्फुटो-
प्यर्थोऽभूदपियोजनेन भगवांश्चक्रे मनस्ता अपि॥ ११॥

शरादिसंपद्विकलो यदि स्या-
ज्जघन्यस्तदा जातु भवेन्मनोजः।
सत्यां तु तस्यां न तथेत्यबोधि
प्रफुल्लमल्लीसुमनोभिवर्णनात्॥ १२॥

विलोक्य पुष्पिणी[2] रात्रीर्यद्रिरंसुरभूत्प्रभुः।
तद्युक्तमेव स्मृतिकृल्लोके साजात्यदर्शनम्॥ १३॥

विना मनो न चानङ्गद्वयस्याप्युदयो[3] भवेत्।
अतस्तदर्थकं चक्रे मनश्चक्रधरो हरिः॥ १४॥

यत्प्राग्वत्सपहृत्यनेहसि विभुः सङ्केतभर्त्रात्मक-
स्तासामास ततो हि दूषणलवस्पर्शो न नारायणे।
तत्राप्यल्पधियां कदाचिदुदितस्तं चापि मार्ष्टुं मन-
श्चक्रे रन्तुमशेषवित्प्रभुरिति स्पष्टीकृतस्वाशयः॥ १५॥

---

१. चित्ते जातोन्नतिः कामोन्नतिश्च। २. रजस्वलाः पुष्पवतीश्च।
३. मोक्षः कामश्च।

अघटितघटनापटुत्वमत्र प्रकटयितुं निजमेव रासकेलौ।
रतिरससुखभागकारि नूनं यदुपतिनाऽपि मनो नपुंसकं तत् ॥ १६ ॥

विनान्तरङ्गं नान्यस्त्रीसंयोगो जनदृष्टिगः।
सिद्ध्यत्यनन्तरायोऽस्मिन्निनतीशस्तदकल्पयत् ॥ १७ ॥

अमनस्कोऽपि प्रभुरिह रन्तुं शक्नोत्यचिन्त्यवैभवतः।
यदकृत मनस्तदर्थं तद्बीजं तत्स्वरूपरक्षैव ॥ १८ ॥

स्वीया चेदनुकूलतामुपगता निर्विघ्नमन्याङ्गना-
भोगः सिद्ध्यति तद्वशीकृतिरपि प्रेम्णा रहोऽवस्थितौ।
ज्ञात्वेमां रसशास्त्रपद्धतिमभूद्गोपाङ्गनानां वशी-
कारायाप्यथ भुक्तये च भगवान्मन्ये स मायाश्रितः ॥ १९ ॥

नाहं चेत्प्रकृतिं श्रयेय न च वा कुर्यां मनः-सर्जनं
न स्याद् बोधविधूदयो निखिलसत्संतापसर्वंकषः।
मय्यासामपि वा प्रवृत्तिरगुणे न स्याच्छ्रुतीनामत-
श्चक्रे दीनदयालुरेष विलसन्मायः सकामं मनः ॥ २० ॥

हृदाकाशे ताराधिकविलसिते वृत्तिरमणी-
विहारेच्छा जाता यदि भवनिशायामतिशयात्।
विधेयं योगाध्वश्रयणमशुभध्वंसि सुधिया
ततः स्वेष्टं सिद्ध्यत्यवगतमिदं योगपदतः ॥ २१ ॥

तत्तत्प्राण्युपभोगकालविलसत्सत्त्वश्रियश्चित्सुखो
दृष्ट्वा हन्त तमस्विनीर्बहुविधा विद्यारजोरञ्जिताः।
स्वां मूलप्रकृतिं भजन् भववने रन्तुं सकामो भव-
त्यार्तत्राणपरायणः स भगवानूह्योऽयमर्थो ध्रुवम् ॥ २२ ॥

तदोडुराज इति : १०.२९.२.

मायामुपाश्रित्य यदा करोति सत्-
संकल्पमीशः स तदैव संसृतिः।
व्यक्ता भवत्यत्र निदर्शनं स्फुटं
यच्चित्तजातेन्दुविलासवर्णनम् ॥ २३ ॥

पूर्णाः स्वान्वयधर्मसंस्तवकृते वंशोद्भवान्पूर्वजाः
पुत्रादीन् प्रति दर्शयन्ति तदनुष्ठानं विधायादरात् ।
तद्युक्तं सुरतोत्सवोत्सुकहृदं दृष्ट्वेशमादर्शय-
च्चन्द्रस्तादृशसंप्रदायमत[1]नुश्रेयस्करं दीर्घदृक् ॥ २४ ॥

दृष्ट्वेति : १०.२९.३.

गायन्तं कामयन्तेऽस्मिन् स्त्रियो नरमिति श्रुतेः ।
अन्वर्थतां स जिज्ञासुर्जगौ कलमधोक्षजः ॥ २५ ॥
माभूदासामणुरप्यधर्मसंस्पर्श इत्यनन्तात्मा ।
सुकृतासुकृतनिदानं मन एवादौ जहार सद्गीत्या ॥ २६ ॥
निःसीमपुण्यफलमत्र सदेतदेव
या स्वाङ्गनाविलसिता[2]ङ्गजवैभवेक्षा ।
तद्वो मनांस्यचिरमेत तदीक्षणार्थ-
मेवं मनोहृतिमधात् बहुधा स गीत्या ॥ २७ ॥

निशम्य गीतमिति : १०.२९.४.

शारदागमविशा[3]रदराका[4]
नायकाधिकविकासितकामा ।
यामि यामुनतटीनिकटस्थं
श्यामधाम निजधाम विहाय ॥ २८ ॥
कुञ्जे शरदि वसन्तं कुसुमेष्व[5]नुभूतविविधरसगन्धम् ।
भ्रमरं[6] द्रष्टुं यामीत्यूचे काचित्स्फुटं स्वगुरुसविधे ॥ २९ ॥
त्यजन्तु बत मां पतिश्वशुरबन्धुवर्गाश्चिरं
ब्रवीतु किमपि व्रजस्थितजनो व्रजाम्येव तम् ।
करोति मुरली यतः कुशलदूत्यकं मत्कृते
ततश्च परमाधरामृतरसं पिबाम्यञ्जसा ॥ ३० ॥

१. कामः महश्च । २. सस्त्रीकः पुत्रः । ३. निपुणो धृष्टो वा । ४. पौर्णिमा नूतनऋतुमती च । ५. पुष्पेषु कुसुमेषु कामश्च । ६. कामुकं षट्पदं च ।

मुरली तरलीकरोति कस्मात्सरलां मां गरलायमानशब्दा ।
विरलाङ्गुलि तत्करस्य लौल्यं परमोपकारकारि वा तदेतत् ॥ ३१ ॥

दैत्यारिरेष तनुतां तनुतापदानं
यत्तस्य विश्रुतमिहाश्म[1]विशोभि वक्षः ।
त्वं कोमलाऽसि सरला सकलानुरागा
चित्रं मुरल्यतनुतापमलं तनोषि ॥ ३२ ॥

लब्धं सुखं स्वमपहाय परं परस्याः
का वा यतेत सहचर्यपि सौख्यदाने ।
एकैव तत्त्वमसि धन्यतमा यदन्या-
माकारयस्यतुल - रत्यधरामृताप्त्यै ॥ ३३ ॥

श्रीजानिरेष तनुतापहरः सदैवा-
ऽऽनन्दप्रदः शुभयशा विशदस्वभावः ।
तद्युक्तमेव करवृत्तिरमुष्य च त्वं
यन्मन्मनोभवसमृद्धिसुखं तनोषि ॥ ३४ ॥

इत्युत्साहकृतानेक - कल्पनाक्षिप्तमानसाः ।
निम्नोन्नतमजानन्त्यो गोपिकाः प्रस्थितास्तदा ॥ ३५ ॥

सर्वा इन्द्रियवृत्तयोऽपि विषयं स्वं स्वं विभाव्याञ्जसा
तत्रायान्ति न तद्गतावपि मनागन्योन्यसापेक्षता ।
एकश्चेद्विषयस्तदा तु सकला एकीभवन्त्यादरा-
देतद्व्यक्तमभूदलक्ष्यगमनैः श्रीकामिनः सन्निधौ ॥ ३६ ॥

यस्मादस्त्यधुनेशः स सदारामे विरामवृत्तिरतः ।
अस्मच्चित्तविरामो नियतं भवितेति तत्र तं जग्मुः ॥ ३७ ॥

यत्पत्यपत्य - धनधामधियोऽपि गोप्य-
स्त्यक्त्वाखिलं हरिपदाब्जमगुर्न चात्र ।
चित्रं मनागपि यतः श्रुतिसारभूतं
गी[2]तोपदेशमकृत प्रभुरेव साक्षात् ॥ ३८ ॥

---

१ पाषाणः कौस्तुभश्च । २. भगवद्गीता गानं च ।

दुहन्त्य इति : १०.२९.५

श्वस्तनेऽपि सुलभो भवेदयं
गोस्तने रस इहेति किं ततः ।
स्वस्तनद्वय—सुखर्धिकारणं
स्त्रस्तनी[1] व्युदितमाश्रये रसम् ॥ ३९ ॥

यत्स्वयं तापभाक् तत्किं कुर्यात्परमतापकम् ।
घनं तत्तापहर्तारं कलये कलितामृतम् ॥ ४० ॥

सुस्निग्धमुग्धमधुरप्रकृतिं विहाय
संयाव[2]कामितपदाम्बुजरागमीशम् ।
का वाऽन्यलब्धमधुरादिगुणं गुणज्ञा
संयावमल्परसमत्र समाश्रयेत ॥ ४१ ॥

परिवेषयन्त्य इति : १०.२९.६.

बुधश्लाघ्यं शुद्धं मधुररसरसं सुप्रकृतिकं
भुजङ्गेशध्येयं भवति पदमेकं यदुपतेः ।
तदन्यस्मिन्नर्थादधिगतमशुद्धत्वमिह तद्-
विधेया तद्व्यक्त्यै किमिति परिवेषा[3]दिरचना ॥ ४२ ॥

स्वसुतानपहाय तास्तदा ययुरत्रास्ति न चित्रमण्वपि ।
स्फुटमेव यदङ्गसङ्गिनी सुतमाला[4]धिकशालिनी रुचिः ॥ ४३ ॥

पतिशुश्रूषणं कार्यं स्त्रियेत्येत्येतद्वचो ध्रुवम् ।
विदेहा[5]वस्थितौ सत्यां युक्तं श्रीपतिसेवनम् ॥ ४४ ॥

भवत्यस्माद्भक्तादुदरभरणं तत्क्षणशिवं
पुनर्वाञ्छा भुक्तिः पुनरिति किमस्याप्यशनतः ।
लसच्छ्लोकं नित्याभिनवमधुरं सौख्यजनकं
सुधामुख्यं भक्तोत्तम[6]मिह हि भोक्ष्यामि शिवदम् ॥ ४५ ॥

---

१. वसनग्रन्थिः मूलधनं च । २. भक्ष्यपदार्थविशेषः सम्यग्यावको लाक्षारसश्च । ३. कुण्डलयादिरचना । ४. सुतपङ्क्तिः शोभनस्तमालवृक्षश्च । ५. मोक्षः कामश्च । ६. अन्नं सेवकेषु विषये उत्तमम् ।

लिम्पन्त्य इति : १०.२९.७.

सिद्ध्येत्किमिष्टमेतेन लेपोऽयमवलेपकृत् ।
स लेपो यद्विलेपेनातनुतापहृतिः स्फुटा ॥ ४६ ॥

क्षालनं किल जलैरलमेभि-
र्यत्क्षमं न बहिरंगविशुद्ध्यै ।
यत्स्मृतिर्हरति पंकमशेषं
तद्धि पादजलजातमुपैति ॥ ४७ ॥

अञ्जनेन किमनेन लोचने
यत्करोति समले तनूश्रिया ।
पूर्णशोभममलं मलापहं
कृष्णरूपमलमेकमञ्जनम् ॥ ४८ ॥

सञ्जायते कृष्णपदाम्बुजेऽनु-
रागो यदा यस्य तदास्तमेति ।
भेदभ्रमस्तस्य भुवीति युक्तं
व्यत्यस्तवस्त्राभरणास्तदा ताः ॥ ४९ ॥

आसां पूर्णसुरेशभक्तिरुदिता तन्मुक्तिभाजोऽङ्गना
जाता एव तदङ्गसङ्गतिवशाज्जाता वयं चेत्तदा ।
अन्योन्यालयवाससौख्यविषया शिष्टा भवेद्वासना
तत्तत्पूर्तिकृते बभूवुरखिलास्ते[1]ऽन्योन्यवासाश्रिताः ॥ ५० ॥

सर्वासां श्रुतनादतुन्दिलहृदां बाह्यावकृष्टात्मनां
संयोगध्वनिताध्वना सुविदितश्रीशस्थितानां पुनः ।
वृत्तीनां न हि दुर्घटं भगवतो विष्णोः स्वरूपेक्षण-
मेवं गोकुलयोषिदागमनतो व्याख्यायि योग्यो विधिः ॥ ५१ ॥

अन्तर्गृहगता इति १०.२९.९.

बाह्याभ्यन्तरवृत्तयः सविषया याः स्वैरतो गोकुले
ताश्चेत्स्वान् विषयानपास्य भगवत्पादैक-बद्धस्पृहाः ।

१. अलंकाराः । २. प्रकारः ।

तत्तासां भवतीश्वरात्तिरुचिता तत्रांतराणां द्रुत-
मित्यावेदितमंगनोभयविधोद्योगार्थकोल्लेखनात् ॥ ५२ ॥
काचिद्वृत्तिर्बहिर्गत्वैवाच्युतं प्राप्य मोदते ।
काचिद् गोकुल एवालं लीना सत्यूह्यतामिदम् ॥ ५३ ॥

कृष्णं विदुरिति : १०.२९.१२.

या वृत्तिर्निखिलानपास्य विषयान्संजायते सुस्थिरा
सैवार्हा पदमैशमीक्षितुमहो नैवापरा जातुचित् ।
जागत्र्यैष विधिः श्रुतेरनुभवो विज्ञानिनां चापि तत्-
तत्प्राप्तं विषयात्मभिः कथमिति प्रश्नाशयो भूपतेः ॥ ५४ ॥

उक्तं पुरस्तादिति : १०.२९.१३.

भाव्या निर्विषयैव वृत्तिरिति न श्रौताशयः किंत्वहो
नित्यानन्दघनात्ममात्रविषया सा चेदिहाव्याहता ।
तत्सिद्धैव कृतार्थता सविषयेस्थाने स्थितानामपी-
त्येतद्भाति तदुत्तरं मुनिकृतं श्रीशैकवृत्त्युक्तितः ॥ ५५ ॥

स्वागतं व इति : १०.२९.१८.

या या वृत्तिरुपैति मां शमनिशं तस्यास्तदैवाचरन्
यच्चाभीष्टतरं तदन्तरगतं तच्चापि संचिन्तयन् ।
संघातावनमप्यनालसधियैवालोचयँल्लीलया
पश्यंश्चागमनस्य हेतुमभितोऽकामं सकामं च वा ॥ ५६ ॥
मायारात्रिभयं प्रदर्श्य च ततः संघातवासे स्पृहां
भूयः संजनयन्ममत्वकलिते सत्कर्मधर्मैरलम् ।
जीवस्यैव निषेवणं विधिगिरा लोकोत्तरं दर्शय-
न्नेवं युक्तिचयैरहं प्रथमतः सम्मोहयाम्येव ताम् ॥ ५७ ॥
एवं कृतेऽपि न हि या विनिवर्तते मत्-
पादान्मरैकविनिवेशितसर्वकामा ।
तस्यै रसं निरुपमं प्रदिशामि सैव
योग्येत्यबोधि बहुधा विभुना निजोक्त्या ॥ ५८ ॥
(विशेषकम्)

यथा मद्भजनं लोके मत्प्रसादविधायकम् ।
कलौ तथा न योगादीत्युक्तमप्यूह्यतां मुहुः ॥ ५९ ॥

सौम्या रात्रिरियं न यात सदनं स्थेयं भयं नाततो-
ऽरण्यं पश्यत सेन्दुभूरिलतिकं सेवध्वमादौ हि माम् ।
गोष्ठादीन्परतो मदेकरतितस्त्यागोऽपि नाघप्रदः
पत्यादेरिति भासते प्रभुगिरोऽर्थोऽपीति वीक्ष्यं बुधैः ॥ ६० ॥

भुवं लिखन्त्य इति : १०.२९.२९.

भक्तानामिह कामपूरक इति प्रायः प्रशस्तिः ! भो-
स्त्वय्यस्यास्त्यकलंकितेति धरणि प्राप्तास्तदास्ताभितः ।
मैवं वञ्चितधीर्भवत्वपर इत्युल्लिख्यते साऽन्यथा-
कारा स्वानुभवात्तदत्र च भव त्वं साक्षिणीत्यालिखत् ॥ ६१ ॥

वस्त्वस्ति सर्वमपि कौ विपुला यदेषे-
त्येषा प्रथा तव जनप्रथितास्ति पृथ्वि ।
ईदृक् चरित्रमपि कुत्रचिदच्युतस्य
दृष्टं त्वयैकमनुयोक्तुमिवालिखंस्ताः ॥ ६२ ॥

विमोहास्ता अपि श्रीशवागाशयविदस्तदा ।
प्रत्यूचिरे गताशंके व्यक्ताव्यक्तार्थकं वचः ॥ ६३ ॥

स्वागतं वो महाभागा इति ते वदतः प्रभो ।
नैवोचितं ततो वक्तुं प्रतियात गृहानिति ॥ ६४ ॥
प्रियं किं करवाणीति वाणी वाणीश पूज्य ते ।
अप्रियार्थकरं वीक्ष्य भवन्तं ह्रेपयेन्न किम् ॥ ६५ ॥
कर्तुस्तव व्रजस्थानां प्रपन्नानामुपेक्षणम् ।
व्रजस्यानामयप्रश्नो न किं स्यादुपहासकृत् ॥ ६६ ॥

व्याकुलं निखिलमेव गोकुलं जातमित्यचिरमागता इमाः ।
जानतोऽपि भवतो ह्यनामयप्रश्न एष भगवन् किमर्थकः ॥ ६७ ॥

---

१. इन्द्रियकुलं व्रजश्च ।

एकस्मिन् विदिते सजाति सकलं विज्ञायते वस्त्विति
श्रुत्यर्थात्त्वदुदीरितात्सुमनसः पश्यन्ति तादृग्विधम्।
त्वं तच्छ्रुत्युपपादकः स्वमनसा ज्ञातेन चास्मान्मनो-
जातं वेत्सि कथं न वेत्सि यदि वा तत्किं वृथा पृच्छसि ॥ ६८ ॥

न चेद्रात्रिरियं घोरा घोरसत्त्वनिषेविता।
तद्व्रजानादरः कस्मात् कस्माद्वा शरणं भवान् ॥ ६९ ॥

घोरेयं बहुघोरसत्त्ववसतीं रात्रिस्ततः कैरपि
नास्यां त्वय्यपि रक्षके निरलसे कार्यं विहारादिकम्।
इत्थं चेद् गृह एव कृष्ण विदितं तत्रागतं स्यादिह
प्राप्तानां कथनेन किं तदधुना पाहीश कुर्मः पुरः ॥ ७० ॥

ज्ञानशक्तिक्रियाशक्ती त्वय्युभे हि समर्पिते।
कैः श्राव्यं कैरनुष्ठेयं प्रतियातेति ते वचः ॥ ७१ ॥

याः स्युः स्त्रियस्ताभिरिह स्थेयं नेत्युचितं वचः।
वयं तु देवपुंष्पेषोरस्त्रीभूता जगत्पते ॥ ७२ ॥

ते शोधयन्ति नः सर्वे वयं त्वां शोधयामहे।
तदलं तद्विचारेण सर्वे स्वार्थपरायणाः ॥ ७३ ॥

प्रेष्ठस्य ते जगद्बन्धोर्मा भूदागो मनागिति।
प्राप्तानामपि नस्तेऽङ्घ्रिं किमद्याप्यसि बन्धुभीः ॥ ७४ ॥

लतोल्लसत्पल्लवशोभितं वनं
यतोऽस्ति राकेशकराभिरंजितम्।
लताभिलाषस्तत इत्यवेहि नः
स्वतन्त्रमत्राच्युत किं वदाम तत् ॥ ७५ ॥

गोपदेषु लसद्धासं तत्पतिं त्वामुपास्महे।
अतः शुश्रूषतेत्येषा कमर्थं ते लभेत गीः ॥ ७६ ॥

---

१. मनःसमूहं कामं च। २. कामस्य। ३. अस्त्राणीव भूताः न स्त्रीभूताश्चेति। ४. वल्ली रतं च। ५. किसलया जारश्च। ६. चन्द्रः नूतनऋतुमतीपतिश्च।

अबला[1] इमा इति वदञ्जानन्नपि यथार्थतः ।
यदुक्तं ते प्रजा[2]वत्यो यूयमित्यद्भुतं न किम् ॥ ७७ ॥

मय्यस्ति निखिलानामप्यरं रतिरिति ब्रुवन् ।
त्वमेवैवं यदि ब्रूषे तर्ह्यनुत्तरमुत्तरम् ॥ ७८ ॥

अमायया भर्तृसेवा स धर्म इति ते वचः ।
त्वद्गीतिमोहितास्वस्मास्वधुना न प्रसज्जते ॥ ७९ ॥

प्रजापतिपतिर्भूत्वाप्यस्मान्वक्षि प्रजाऽवनम् ।
तत्स्त्रीभावं भजस्व त्वं भजामः पुरुषायितम् ॥ ८० ॥

श्रीशाङ्घ्रिसेवनतिरस्कृतिकृत्स पापी-
त्यालोच्य वीक्ष्य च पतीन् प्रतिषेधवाचः ।
अस्माभिराचरितमीदृशमीश पत्यु-
स्त्यागोऽनघस्य यदसौ निगमे निषिद्धः ॥ ८१ ॥

मा[3]पतिस्त्वमिति भाषिते पुरा मेति मा[4] वदत यत्त्वमब्रवीः ।
अर्थतः पतिरिति स्फुटं तदा ह्यौपपत्यमधुना तु कीदृशम् ॥ ८२ ॥

अयं पतिरयं सुतः कुलमिदं च चन्द्रोज्ज्वलं
सुहृत्सहजबान्धवा जनकवंशजाता इमे ।
मनोज्ञमुरलीरवाहृतमनोभिरेवं मना-
गपीश विदितं यदि प्रभवितैष दोषस्तदा ॥ ८३ ॥

कान्तस्त्वं मदनः सुतस्तव करे वंशोऽस्ति वंशोत्तमो
भ्राताऽस्मत्सहभूर्लतादिनिचयो वृक्षाः सदाप्ता इति ।
ज्ञात्वा त्वत्सविधे स्वलोकवसतिं प्राप्तासु नास्मासु तत्-
स्वीयोल्लङ्घनजं मुधैव भगवन् दोषांशमाविष्कुरु ॥ ८४ ॥

पुत्रादयोऽत्र निखिला अपि नाथ देह-
सम्बन्धिनः खलु ततो भविता सुखं किम् ।

---

१. स्त्रियः बलरामशून्याश्च । २. सन्ततिमत्यः भ्रातृजायाश्च । ३. लक्ष्मीपतिः पतिर्नेति च । ४. मा माम् ।

आलोच्य विच्युतविकल्पनमच्युतैवं
तं त्वामनङ्गसुखदायकमागताः स्मः ॥ ८५ ॥

कथं त्वदनुशासनं भुवि विलङ्घ्यमित्यागताः
सखे कथमनादरामदयवद् गिरं भाषसे ।
महत्कृतमसाधु चेदपि सदैव नोच्चैः कृतं
समञ्जसमसाध्विति स्फुटमिहास्ति सार्वत्रिकम् ॥ ८६ ॥

वद सदय सदा[1]रताभियोगो
जगति जनैर्जगदीश वर्णितो यः ।
तव कथमुदिता परागताऽस्मिन्
स्फुटमितरा[2]श्रमशाखिशोभमाने ॥ ८७ ॥

सुर[3]तरुचिरशोभ - पल्लवस्त्वं
वदतु जनो निखिलोऽपि बाह्यदृष्ट्या ।
अतनुरुचिलता[4]नुभावभाक् चेद्-
भवसि कृतं हि तदेश तद्वदामः ॥ ८८ ॥

तनुसुखमिह दातुं नेहसे चेत्तदास्तां
वयमपि करुणाब्धे नाल्पसौख्यार्थकामाः ।
हृदयगतसमीहापूरणेनाधुनैत-
दतनुसुखमखण्डं देहि देहीश पूर्णम् ॥ ८९ ॥

देयादेयव्यवस्था यदि मनसि तवास्त्येव पात्रानुसारि-
ण्यास्तामेतावतापि प्रभुवर न मनाग्घानिरस्माकमस्ति ।
देयानि द्राङ् मुनिभ्यस्तरुवरजफलान्याम्ररम्भादिकानि
क्षुद्राभ्यस्तद्दिशेश त्वमधरं[5]मुचितं बिम्बं[6]मस्मभ्यमेव ॥ ९० ॥

अन्यस्मै प्रददातु वा न भगवन् पुत्रार्थितं त्वर्पय-
त्येवाल्पोऽयमनल्पमप्यतितरां सम्पाद्य यत्नाज्जनः ।

---

१. दारैःसहितस्तद्भावः प. सदालताभियोग इति च्छेदः प. रतं सुरतम् । २. गृहस्थे भिन्नाश्रमविशिष्टाः शाखिनो ब्राह्मणा आश्रमवृक्षाश्च । ३. सुरते रुचिरशोभः पल्लवो जारः कल्पवृक्षसमशोभपादाग्रश्च । ४. लता रतं च । ५. ओष्ठं नीचं च । ६. तुण्डीफलम् ।

धीरोदारमना अपि त्वमधुना कामार्थदानालस-
स्तद्वाच्यं किमु वाऽर्थ्यमिष्टमपरैरौदार्यमीदृग्यदि ॥ ९१ ॥

मूर्तः स्मरोऽस्तु मयि चेदिति वाञ्छसि त्वं
लक्ष्मीपते कलय सम्प्रति कामदानम् ।
सुज्ञोऽसि तत्तव पुरः किमुवाच्यमन्यै-
र्नादत्तमश्नुत इति श्रुतमस्ति शास्त्रम् ॥ ९२ ॥

अस्मत्तोऽसुलभं यदा दधिपयोऽयासीत्तदैत्यालयं
भूत्वा दैन्यमुखः सखे मुहुरहो तत्प्रार्थनामाचरः ।
सर्वस्वार्पणमद्य कल्पितमपि त्वं नैव गृह्णासि तद्-
युक्तं प्रीतिरलब्धवस्तुनि पुनर्लब्धे त्वनास्थोदयः ॥ ९३ ॥

रमालीलाग्राहिन् व्रजवनचरीभिर्युवतिभिः
सह क्रीडाव्रीडाकृदिति हृदि मा चिन्तय विभो ।
समत्वं योप्यङ्कं नयति नृपतिर्वाऽनधिकृतिं
गुरुः शिष्यं लोके भवति हि स एवातुलयशाः ॥ ९४ ॥

सौन्दर्यात्स्ववशो विधेय इति चेत् सर्वेश तत्त्वत्प्रिया-
दासीनामपि दासिकापदनखेनातुल्यभावा वयम् ।
चातुर्याद्यनवस्थितेस्तु सततं खेटस्थितिर्बोधिका
प्रेमैकं यदि हेतुरत्र तदलं वीक्ष्यानुकम्पां कुरु ॥ ९५ ॥

सरसमसरसं वा सारसं प्रेमपात्रं
भजति जगति भृङ्गस्त्वेवमेवेश जारः ।
चतुरमचतुरं वा प्राप्तमेवोपभुङ्क्ते
युवतिजनमिति श्रीनाथ वक्तुं त्रपा नः ॥ ९६ ॥

इमा यथेष्टाचरणे प्रवृत्ताः
कथं परेणात्र हि वर्तितव्यम् ।
त्वदुक्तवृत्तीरपि वक्षि नश्चेत्
त्वमीदृशं तत्किमितोऽपि वाच्यम् ॥ ९७ ॥

अविधिमज्जनकिल्बिषहानये कुरुत सूर्ययुतिं व्रतपूर्तये।
विधिमिमं समुदीर्य तदा वयमृजुधियः प्रतिभातिसुवञ्चिताः ॥ ९८ ॥

स्त्रीबुद्ध्याऽऽचरणं निषिद्धमिति चेद् बुद्धौ गृहीतं तदा
नास्मद्वाचमुरीकुरु त्वमथवा तद्बोधितार्थक्रियाम्।
साध्वेतत्तु तवैव वीर मकराङ्कस्य[1] ध्वजो मूर्तिमाँ-
ल्लग्नः कर्णपदे वदन्निव ततस्तत्प्रोक्तदृष्टिर्भव ॥ ९९ ॥

विभावय विभावरीं हिमकरोऽयमासेवते
प्रसर्पति चकोरकोऽप्यमृतमर्पयन्नङ्गनाम्।
कथं त्वमिह केवलो भवसि सालसः साल[3]सं
जडाशयचलं बुधा भुवि वदन्ति तद्दृश्यताम् ॥ १०० ॥

मनांस्यपि नपुंसकान्यतनुभान्यहो वश्यतां
क्षणेन मुरली निजैर्नयति सानुरागैः स्वरैः।
पुमानपि भवानहो न खलु लेशवश्यः स्वरै-
र्भवत्यतनुरागिभिर्न इति चित्रमेतन्न किम् ॥ १०१ ॥

दैत्यैः साकं संगरे दुःखमासीदेवं स्मारे संगरे मा स्म संधेक्।
आप्रारम्भं चावसानं बतायमानन्दात्मेतीक्ष्यतां स्वानुभूत्या ॥ १०२ ॥

अयं गुरुरयं बुधः कविरयं च वंशादिमः
पुमानिति कथं मया रतिरहो विधेयाऽनया।
अलं वितथचिन्तया यदिह सत्पथालम्बिनः
त्वदेकसुरतोत्सवोत्सुकधियः समग्रा अपि ॥ १०३ ॥

पुत्रे सुतासमभिलाषिणि वंशजाद्ये
ताराभिलाषिणि विधावविधिं श्रिते यत्।
मध्ये त्वयैव परदारविचारकोऽय
मुट्टङ्कितो विधिरिहेति वयं न विद्मः ॥ १०४ ॥

---

१. मदनस्य। २. मत्स्यः कुण्डलाकृतिरूपः। ३. कमलम्। ४. ब्रह्मणि चन्द्रे च।

देवस्त्वमेवाग्निरनङ्गदीप्ति-
रनेकशाखाश्रयिणो द्विजाश्च।
तद्दैवताग्निद्विजसन्निधाने
विधिर्विधेयो विहितोऽस्तशंकम् ॥ १०५ ॥

चरन्ति भुवि ये भवद्वचनबोध्यमानं विधिं
भवन्त्यमृतभोजिनस्त इति वेदघण्टाध्वनिः।
सतीत्थमधुना त्वदुक्तविधिमाश्रितानामहो
विलम्ब इह तत्कुतोऽधरसुधारसप्राप्तये ॥ १०६ ॥

पतिं सुरतरागदं सुतमखेदतापादकं
कुलं विमलमच्युताविरतभव्यदं भ्रातरम्।
सदाचरणदर्शकानपरबान्धवानप्यहो
विहाय वनमागताः किमधिकं त्वितः पश्यसि ॥१०७॥

देवस्त्वं पुरुषोत्तमोऽसि भुवने स्त्रीरत्नभूता वयं
कोको यत्प्रभवोऽखिलोपि घटकः सोस्त्यावयोश्चित्तभूः।
कुञ्जः कान्तगृहं रहः सुमलता चन्द्रः समुद्दीपकः
सत्येवं यदि नेष्टसिद्धिरपरं वाच्यं न दुर्दैवतः ॥ १०८ ॥

त्वं शीतांशुरहं चकोरललना सिन्धुस्त्वमस्म्यापगा
त्वं सूर्यस्त्वहमब्जिनी जलधरस्त्वं केकिकान्ताप्यहम्।
किं वच्म्यच्युत भूरि शुद्धममृतं त्वं दीनमीनाङ्गना-
ऽहं तत्त्वामपहाय नास्ति कतमाप्यन्याऽधुना मे गतिः ॥ १०९ ॥

शिवस्वरूपस्त्वमहं सुमङ्गला
समुज्ज्वलाङ्गस्त्वमहं च गौर्यहो।
धृताङ्गभूतिस्त्वमिहाचलोद्भवा-
ऽऽगता त्वदर्धाङ्गसमागमाशया ॥ ११० ॥

---

१. वेदविभागः वृक्षशाखाश्च। २. ब्राह्मणाः पक्षिणश्च। ३. शंकरः कल्याणं च।

प्राचीनवाग्विलसिते बहुशोभिनेत्र-
हल्यांस्थिताधिकरतौ बुधगोत्रभव्ये ।
गोपालके मघवतीव भुवि त्वयीशे
गोपालिका कथमहं शरणं न यामि ॥ १११ ॥

सत्पुष्पके सततपुण्यजनाभिसेव्ये
पद्मा[६]श्रिते च वसुमत्यधिकामितार्थे ।
सद्राजराजपदभाजि सति त्वयीशे
कं यामि कान्त शरणं वद सालकाहम् ॥ ११२ ॥

संकल्पशालिनि विदेहपदाभिधेये
कान्तोल्लसत्पदगतौ मकराङ्कभूपे ।
उग्रो[९]त्तमस्थिति रुपि त्वयि नाथ कामे
कामं सदा मम रसोरुचितो विहार: ॥ ११३ ॥

पद्माधिकप्रियमनन्तपदं तमोभि-
न्नामात्मकं कृतरथा[१०]ङ्गविहारशोभम् ।
भास्वन्तमच्युतभवन्तमधिश्रिता स-
च्छायेव भूरि विहरेयमहं सुखेन ॥ ११४ ॥

नित्याचलावनपरे सरसे सुराढ्ये
सन्मन्दरक्षण विचित्ररुचौ सुकल्पे ।
रत्नाकरस्थितिजुषि त्वयि सर्वयोषिद्-
रत्नाभिधाऽहमत एव समागताऽस्मि ॥ ११५ ॥

सामोदसर्वगतिके सुरसालशोभे
राधा[११]न्तरंग - विलसत्परिपूर्णभावे ।

---

१. प्राच्या इन इति वाक् प्राचीना चासौ वाक् च । २. नायको लोचनं च । ३.हली बलराम: अहल्येत्यकारप्रश्लेषश्च । ४. स्वर्गो धेनुश्च । ५.पुष्पाणि विमानं च । ६. लक्ष्मी निधिश्च । ७. पृथ्वीद्रव्यविशिष्टे च । ८. सा अलका अलकै: सहिता च । ९. शंकर: भयंकरश्च । १०. आयुधं पक्षी च । ११. राधिका वैशाखश्च ।

कान्ते वसन्तसदृशे सुरभीड्यनाम्नि
प्राप्तेक्षितुं त्वयि लतोदयवृद्धिभावम् ॥ ११६ ॥

सर्वाचलोन्नतपदे सुमनः - सुदृष्टे
सूर्याद्यनेकविधसत्पथिकाभिसेव्ये ।
सत्कान्तया युवसुराधिकयाऽतिभव्ये
मेराविव त्वयि कथं न च राधिकेच्छा ॥ ११७ ॥

सर्वे नरास्त्वदवरा जगतीति भूयो
भूयोदयाहृदय लोकमुखाच्छ्रुतं मे ।
त्यक्त्वा पतिं निजमतस्तरसाऽऽगताऽह-
मीड्यं वरं वरयितुं भगवन्भवन्तम् ॥ ११८ ॥

उभयकुलतटाया भर्तृनक्राश्रितायाः
स्वजनमकरभाजोऽगाधलज्जापगायाः ।
परतटमुपगन्तुं जातकामाऽऽगता य-
स्त्वमलमुडु[1]पवंशालम्बि - विख्यातकीर्तिः ॥ ११९ ॥

सर्वज्ञचूडामणिवंशभूषण
त्वयाऽखिलं ज्ञायत एव यद्यपि ।
न पल्ल[2]वो भात्यल[3]तोदितः क्वचित्
तथाप्यहं शंसितुमेतदागता ॥ १२० ॥

सत्यं ब्रूहि जनाधिनाथ मद[4]नासक्तं न वा त्वन्मन-
स्तच्चेदस्त्युचितं न ते यदुपते मत्कामनिर्भर्त्सनम् ।
नो चेन्मय्यनुराग एव फलितस्तन्मा दयालो परी-
हासेनापि वदाधुना निजगृहं याहीत्यनाथाऽस्म्यहम् ॥१२१॥

का त्वं ददासि किमु वेति तवाशयश्चे-
ज्जानीहि मां यदुपते तनुदानशौण्डाम् ।

---

१. चन्द्रः नौका च । २. जारः किसलयश्च । ३. न लतोदितः न रतोदितश्च ।
४. मयि अनासक्तं मदने आसक्तं च ।

यद्यङ्गमिच्छसि गृहाण नचेदनङ्गं
दास्ये यथाभिरुचि काममुरीकुरुष्व ॥ १२२ ॥

पद्माब्जोत्पलकञ्जकुन्दकलिकाबन्धूकसच्चम्पका-
न्यादायादरतः सुमान्यभिनवान्यासक्तचित्ताऽस्म्यहम् ।
सत्पुष्पेष्वनुरक्तिरस्ति भवतः श्रुत्वेति याता द्रुतं
तद्योगेन कृतार्थतां नय विभो तान्याश्रितां मामपि ॥ १२३ ॥

आयातो यदि जातुचिद्धि कपिलाषष्ठीष्टयोगस्तदा
कुर्वन्त्यद्भुतपुण्यकृद्धितरणं सर्वे सुपर्वोत्सवम् ।
श्लाघ्ये त्वत्पदपर्वणीह कपिला[2]कोटीविशेषोत्सवे
सर्वस्वार्पणमद्य कर्तुमहमप्यद्धाऽऽगता गोपते ॥ १२४ ॥

लप्स्ये सुधां[3]माप्तजनाधरास्थिता-
मित्याशयेनैव मया दयोदधे ।
त्यक्ताः कुधामाप्तजनाधरास्थिता-
स्तत्ते किमन्याय्यमिहेक्षि कर्म मे ॥ १२५ ॥

व्रजेऽतिविरहं विभो तव विभाव्य यातामिमां
व्रजेति कथमुच्यते भृशमरुन्तुदं कर्णयोः ।
ददासि यदि नाधरामृतरसं रसा[4]न्तर्गता
भवामि सरसा नदो शरणमस्तु वा दिष्टतः ॥ १२६ ॥

निशम्य सुरतोत्सवप्रदमिहावतारं तवा-
ऽच्युतालमहमागता हृदि निधाय तत्प्रार्थनाम् ।
ऋतं यदि तदस्ति तद्दिश विलम्बदम्भैरलं
कथं न सुरतो[5]त्सवप्रदगतिर्भवेन्माधवः[6] ॥ १२७ ॥

त्वं गोकुलाधिपसुतो भगवन् वयं च
तद्दासिसज्जनसुता इति युक्तमेव ।

१. कुसुमेषु कामश्च । २. गोजातिविशेषः पर्वविशेषश्च । ३. सुधामिति-
च्छेदः ४. पृथ्वी । ५. शोभनलता सुरतं च । ६. वसन्तो विष्णुश्च ।

स्वर्णोल्लसत्करसमर्पणमस्मदीयं
तत्संग्रहोऽपि च तवेति कुतो विलम्बः ॥ १२८ ॥

युष्मद्वासः प्रीतिकारीति पूर्वं
साक्षादुक्तं श्रीमता यद्व्रतान्ते।
सम्प्रत्येतद्विस्मृतं भाति यस्मा-
दस्मद्वासोऽजन्यहो त्रासकृत्ते ॥ १२९ ॥

सरलभावमवेक्ष्य सुवंशजं निजकराकलितं कुरुषे सदा।
तदधिगम्य विभो मुरलीस्थितेर्वयमपीह तथैव धृताशयाः ॥ १३० ॥

धृत्वा मौनमवस्थितं यदि पुनर्नोच्येत चेन्मत्कृति-
र्गुर्वग्रे तदहं करोमि नितरां यद्धृत्प्रियं वो भवेत्।
अस्मन्मन्दिरदुग्धमोषणविधावस्माभिरालोकिते
यत्त्वं भूर्यवदस्तदेतदधुना कुर्वद्य सत्यं वचः ॥ १३१ ॥

वेदास्तथा स्मृतिचयाश्च पुराणसंघाः
सिद्धाः स्वकार्यकथने भुवि सत्प्रमाणम्।
कात्यायनीव्रतफलानुभवे कथं वे-
त्येतद्विचारयितुमत्र समागताः स्मः ॥ १३२ ॥

वक्तव्यं बहु चेद्वदिष्यसि महावाचाटिकाश्चेटिकाः
स्थातव्यं यदि नाम मौनमुररीकृत्य प्रभो तज्जडाः।
तत्कर्तव्यमतः परं किमिति युक्तार्थं न धीर्धावति
धन्यास्ता निजवाग्भिरीशमनिशं स्वं प्रीणयन्त्यञ्जसा ॥१३३॥

अलं वाग्भिरेताभिरुक्तार्थिकाभि-
र्मुकुन्दैकमेवात्र सारं वदामः।
विना तेऽधरोद्यत्सुधापानलाभं
धरासुस्थितिर्दुर्लभा नः प्रभाति ॥ १३४ ॥

विशिण्ढि रागं प्रणयावलोकै-
र्निष्पिण्ढि रोगं स्मितभेषजेन।

१. हस्तोराजभागश्च। २. वस्त्रं निवासश्च।

प्रदेहि भोगं विविधोपचारै-
निर्धेहि कीर्तिं भुवि किंकरीणाम् ॥ १३५ ॥
पतिर्भव रतिं देहि मतिरस्तु पदाम्बुजे ।
भक्तवत्सल किं ब्रूमस्त्वदन्या नैव नो गतिः ॥ १३६ ॥
भर्तुः पितुश्च शरणं शरणं सतीनां
तत्त्वच्च्युत च्युतमिति प्रविहाय याताः ।
नाथ त्वयापि विपिने समुपेक्षिताश्चेत्
सर्वात्मनाप्यशरणा इति किं न वेत्सि ॥ १३७ ॥
न विद्मो विज्ञप्तिप्रचरणविधिं नैव युवति-
स्वभावस्थान् विद्मो वशितपुरुषानप्यभिनयान् ।
न विद्मो वा सेवाऽऽचरणमपि दासीसमुचितं
न जानीमस्त्वन्यत्सदय तव पादप्रणमनात् ॥ १३८ ॥
आकारिते बत मया निजकार्यजातं
त्यक्त्वाऽऽगतो निशि वने जन एष नूनम् ।
एतावदेव सदय स्मर नैजचेत-
स्येतावतैव भविताऽखिलदुःखभङ्गः ॥ १३९ ॥
यदि हास्यतामिति सकृद्भवतोक्ते
जनहास्यतापदमहो न भवामः ।
त्वमुपेक्षणं वितनुषे यदि न स्यात्
तदुपेक्षणं बत कुतोऽपि विभो नः ॥ १४० ॥
न धर्मं नाप्यधर्मं वा विद्मोऽस्मिन् श्रीश कर्मणि ।
जानीमस्त्वेकमेवेदमघघ्नस्त्वं व्रजार्तिहा ॥ १४१ ॥
त्वत्पादजलजोपास्या दास्यस्ते त्वामुपागताः ।
स्वामी त्वमसि तल्लोके न नयस्वोपहास्यताम् ॥ १४२ ॥

इति विक्लवितमिति : १०.२९.४२.

मत्पादभक्त्यतिशयोपचयार्थमस्मिन्
जातं कदाचिदपि चेदविधेयकर्म ।

तद्धर्मतोऽपि गणयामि गरीय एवं
सम्बोधयन् सुखमलभ्यमदात्स ताभ्यः ॥ १४३ ॥

न धर्मो विधिनिर्दिष्टो नाधर्मोऽप्यविधेयजः ।
किन्तु तौ यावुभौ श्रीशप्रीत्यप्रीतिविधायिनौ ॥ १४४ ॥

त्यागेनैके चामृतत्वं यदाहु-
र्वागेषैकोद्देशिनी युक्तमेतत् ।
यस्मात्स्त्रीभिः कृष्णसंगेऽप्यवाप्तं
कामाप्ताभिः स्वामृतं देवतेज्यम् ॥ १४५ ॥

संयोगाध्वविहारिणीभिरभितो नाडीभिरन्तर्वने
सैकाभिः शतसंख्यकाभिरतनुप्राप्त्युत्सुकाभिस्तदा ।
भावं वीक्ष्य तदीयमुज्ज्वलमयं रेमे स योगीश्वरो
योगार्थोऽयमुदीरितो मुनिपदैस्तत्तत्पदैरूह्यताम् ॥ १४६ ॥

यः सर्वलोकसत्प्रेमसीमापात्रमधोक्षजः ।
जातास्तत्प्रेमपर्याप्ता यास्तास्ता इव शोभनाः ॥ १४७ ॥

तासामिति : १०.२९.४८.

`यस्याहंकृतिरन्तरे समुदिता तस्योत्तमस्यापि वा
बाह्याभ्यन्तरभास्वरोऽप्यहमिह स्यामिन्द्रियागोचरः ।
साधूनामनहंकृतिस्थितिकृते संबोधयन् श्रीपति-
र्गोपीमण्डलमण्डितोऽपि कुतुकादासीत्तदान्तर्हितः ॥ १४८ ॥

नानाविलासपरिरम्भगचुम्बनाद्यै-
रासां बहिर्हितमकारि यथा तथैव ।
अन्तर्हितं बत विधेयमिति प्रकाम-
मन्तर्हितोन्तरगमानमवेक्ष्य सोऽभूत् ॥ १४९ ॥

भवत्यन्तर्हितो लोके सुहृत्साधारणोऽपि यः ।
सोऽभूत्तथाऽत्र किं चित्रं मित्र[3]मण्डलमण्डितः ॥ १५० ॥

१. व्यासपादैर्व्यासैरित्यर्थः । २. हितकारी अन्तर्धानं प्राप्तश्च । ३. सुहृत् सूर्यश्च ।

नीतो मे वशतां प्रभुर्निजगुणैः स्नेहार्द्रहार्दाशयै-
रेवं विश्वसितेन जातुचिदपि स्थेयं न पुंसाऽञ्जसा ।
मायारात्रिविहारिणाऽत्र निरहंकारेण किन्त्वन्तरं
ध्येयोऽसौ न हि चेत्परस्य तु कथा का गोपिकानां पुरः ॥१५१॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

॥ अथ त्रिंशोऽध्यायः ॥

सर्वात्मकोऽपि तद्भिन्नो मूर्तिमानप्यदृष्टिगः ।
अक्रीडोऽप्यद्भुतक्रीडः सोऽस्तु नः शरणं प्रभुः ॥ १ ॥
भेदाभेदोपास्यबुद्धिमालम्ब्याखिलवस्तुषु ।
वृत्तीनां या स्थितिः सोपासना सात्र निगद्यते ॥ २ ॥
संयोगेऽहंकृतिर्नोपासनायामिति तद्वरा ।
उपासनेति सारब्धेत्येषोह्याऽध्यायसंगतिः ॥ ३ ॥

अन्तर्हिते इति : १०.३०.१.

तदा तासां पूर्वाभ्यधिकशतभागः समभवद्
व्रजस्त्रीणां तापः प्रियविरहदावानलभवः ।
अतस्तत्र भ्रान्तिभ्रमणमुचितं यत्स्फुटमिहा-
ऽप्यलब्धाल्लब्धस्य च्युतिरतनुखेदाय भवति ॥ ४ ॥
लोकेषु लभ्यमविशेषमपीह वस्तु-
यातं यदि क्वचिदपि क्षणमात्रमेव ।
संभ्रान्तधीर्भवति तेन पुमान् किमत्र
चित्रं स्त्रियः प्रभुकृते विपिने तथाऽऽसन् ॥ ५ ॥
अन्तर्हितस्वरूपः प्रकाशतेऽन्तर्हितं सदा कुर्वत् ।
नैवंविषया यावद्यद्धीस्तावत्स्फुटाऽस्य तापजनिः ॥ ६ ॥

तदात्मिका इति : १०.३०.२.

विरहजतापो विरहे विरहश्च द्वैतधीकृतो भवति ।
अवधार्य युक्तमासंस्तापनिवृत्त्यै च तास्तदात्मानः ॥ ७ ॥
यदस्माभिः सम्प्रत्यतनुतरतापापहृतये
धृतं तत्ताद्रूप्यं विरहसमभावेन भविता ।
स चाप्यसमद्रूपो युवतिजनदुःखानुभवभाक्
क्षमं स्यान्मत्वाऽऽसन्निति विधृततद्रूपकृतयः ॥ ८ ॥

गायन्त्य इति : १०.३०.४

एक एव प्रभुप्राप्तेरुपायो भुवनेषु यत्।
वस्तुमात्रे तदध्यास इत्यकुर्वंस्तथैव ताः ॥ ९ ॥

दृष्टो व इति : १०.३०.५

अत्रागमाः सन्ति विभिन्नशाखाः
किं तैर्विवादाकुलितैर्वयस्याः।
सद्बोधिशाख्यस्त्वयमेव यस्मा-
दनन्तमार्गं किल पृच्छतैनम् ॥ १० ॥

यदश्वत्थ वृक्षेश संसाररूपं
नितान्तं भवन्तं महान्तो वदन्ति।
तदस्मांस्त्वदंघ्रिप्रदेशावलम्बाः
सकृद् दर्शयेशास्य संसाररूपम् ॥ ११ ॥

नित्यारण्यनिवासिनोऽपि जटिनः शीतोष्णतुल्यस्थितेः
शाखोल्लासिसदागतेरतितरां न्यग्रोध सद्वर्तिनः।
अज्ञानं भवतोऽपि चेद्भगवतस्तत्कं प्रति ब्रूमहे
को वाऽस्माकमिहेशदर्शनकृते साहाय्यदाने क्षमः ॥ १२ ॥

कच्चिदिति : १०.३०.६

कुरवकोऽयमिति द्रुम कीर्तित-
स्त्वमनयाऽभिधया त्रपसे यदि।
कथय कृष्णपदं भवतोऽभिधां
सुरवकोऽयमिति प्रथयामहे ॥ १३ ॥

अस्मत्पदाश्रयमवाप्य भवान्विकासं
लब्ध्वा ह्यशोकपदमेत्य सुखान्वितोऽभूत्।

---

१. वेदाः वृक्षाश्च। २. विवादः वीनां पक्षिणां वादश्च। ३. सद्बोधवान् अश्वत्थवृक्षश्च। ४. कुशब्दकः वृक्षविशेषश्च। ५. शोकरहितं वृक्षविशेषश्च।

तं चोपकारमधुना स्मरसि द्रुम त्वं
तन्नोऽद्य कृष्णकथया लघु कुर्वशोकाः ॥ १४ ॥

नागो[1]ऽस्ति भूरुह भवानिह गूढपादः
ख्यातोऽस्ति नागशयनो भुवि नः सखापि ।
श्रान्त्वा चिरं कलितभूरि-परिश्रमोऽसौ
प्राप्तो यदीह शयितुं त्वयि तद्वदाशु ॥ १५ ॥

पुन्नागो[2]ऽस्ति भवान् स चापि पुरुषः प्रोत्तुङ्गकीर्तिस्तथा
देवानामपि वल्लभः स च भवांस्तत्केसर त्वां नुमः ।
अस्मान्दर्शय तत्पदं त्वमसि यद्विज्ञाततत्त्वको
न ह्यल्पेन पुमांल्लभेत सुकृतेनैतत्स्वरूपं क्वचित् ॥ १६ ॥

धत्से सुवर्णकुसुमानि बहूनि भूमौ
त्वं चम्पकेति तव पादमुपागताः स्मः ।
क्वास्मत्प्रियोऽस्ति कथयेति कृतेऽनुयोगे
त्वेकं सुवर्णमपि नार्पयसीति किं तैः ॥ १७ ॥

कच्चित्तुलसीति : १०.३०.७

अतुलशीलगुणां तुलसीमिमां
मनुमहे वयमार्जवशेवधिम् ।
अपि सपत्नजनानवलोक्य या
प्रसभनम्रमुखी खलु विद्यते ॥ १८ ॥

अयि तुलसि धात्रि युवयोरतुलचरित्रो हि हार्दभावोऽस्ति ।
यत्त्वं पदगैतस्या यत्त्वं छत्रायिता भवसि ॥ १९ ॥

मालतीति : १०.३०.८

मल्ली[3]लायां विहरसि जानास्यखिलान्ततश्च मल्लीलाम् ।
तद्वद कुत्र सखा मम ममतापात्रं यतस्त्वमसि ॥ २० ॥

---

१. वृक्षविशेषः शेषश्च । २. पुरुषश्रेष्ठः वृक्षविशेषश्च । ३. मल्लीति-संबोधनम् इलायां पृथ्व्यां मम लीलायां च ।

परपुंमनसो वशीकृतिं तां कथयास्मान् वनयूथिके यतस्त्वम् ।
ग[1]णिकासि तवैष मुख्यधर्मो वयमप्यत्र तवोपदेशभाजः ॥ २१ ॥

अपि पला[2]शशतं सुम[3]नःशतं
युगपदेव चकास्ति विमत्सरम् ।
तदिह चित्रकरो गणिका[4]लता-
ऽतिशयवृद्धिवशीकरण - क्रमः ॥ २२ ॥

हे मल्लि त्वमनन्तरागिणि मनोजाता[5]य सच्छत्रवे
कृत्वा बाणसमर्पणं प्रतिपलं दीनाः प्रियप्रोज्झिताः ।
अस्मान् हंसि कुतोऽपराधरहितांस्तत्सर्वथा नोचितं
सूनो[6]ल्लासिनि वा तव क्षममिदं त्वद्धर्म एवेदृशः ॥ २३ ॥

चूतप्रियालेति : १०.३०.९

तवाम्र सुरसा[7]ल इत्यभिहितं हि नामार्थव-
न्नवाऽस्ति यदि पूरयाभिमतमस्मदीयं लघु ।
न चेदम[8]रभूरुहा समकथां वृथा तत्प्रथां
वहस्यतिमहत्पदं किमु न लोकहास्यं लघोः ॥ २४ ॥

रसाल किल भूतले त्वमसि गोपिका[9]नन्दकः
प्रथेति च वृथैव यद्वितरसीह नास्मत्सुखम् ।
सती यदथवा सुतं व्रजपतेर्बताद्दर्शयन्
युतः किसलयासिना स इ[10]व गोपिकान[11]न्दकः ॥ २५ ॥

निखिलादपि वृक्षजातिवर्गात् सहकारोऽयमतीव दुःसहं यत् ।
तनुते तनुतापमत्र युक्तं यदसौ स्वीकृतसौर[12]भानुवृत्तिः ॥ २६ ॥

निजगतिरञ्जितनन्दं कमलानन्दं सुरेशतरुकन्दम् ।
विहरन्तं स्वच्छन्दं दर्शय माकन्दराज गोविन्दम् ॥ २७ ॥

---

१. लताविशेषः वेश्या च । २. राक्षसाः पत्राणि च । ३. देवाः पुष्पाणि च । ४. वेश्या तत्संज्ञिका लता च । ५. कामाय । ६. हिंसा पुष्पं च । ७. शोभनो रसालः सुरतरुश्च । ८. कल्पवृक्षेण । ९. गोपस्त्रियः, गावश्च पिकाश्च । १०. कृष्ण इव । ११. आनन्दकर्ता खञ्जनश्च । १२. सौरभं सूर्य-किरणाश्च ।

कौविदारणचणस्त्वमिहासि
सन्दधाति समतां तव सोऽपि।
कोविदार तव पादमुपेताः
कोविदा रतरसेऽस्य कुरुष्व ॥ २८ ॥

भोः श्रीबिल्व भवान् सदा शिवरतेर्दातेति सद्भ्यो मुहुः
श्रुत्वोत्कण्ठितचेतसस्तव पदं प्राप्ता हि तल्लिप्सया।
आजन्मार्जितमञ्जुलोज्ज्वलयशोरक्षात्तदीक्षोऽसि चेत्
तर्ह्यव्याहतभव्यसेव्य - भगवद्रत्यर्पणं नः कुरु ॥ २९ ॥

श्रीफलोऽहं कथं नाम श्रीसपत्नीजनान् ब्रुवे।
नैवं चिन्तय वृक्षेश यत्त्वत्पदजुषो वयम् ॥ ३० ॥

बकुल कुलं तव सरलं यदि वा सुमनःसुगन्धमावहसि।
तर्ह्यस्मदीयसुमनःसुगन्धमादर्शयेह नन्दसुतम् ॥ ३१ ॥

वासोऽस्मदीयमपहृत्य यदाऽच्युतेन।
संस्थापितं त्वयि कदम्ब तदा त्वयैव।
विज्ञातमुत्कपटधीः स च वा वयं वे-
त्यद्य स्वतन्त्रवचसा किमु सूचयामः ॥ ३२ ॥

सत्याश्रये तव भवेन्न भुजङ्गबाधा
स्यात् प्रत्युत प्रतिपदं स्ववशी भुजङ्गः।
कृष्णे त्वदाश्रयिणि दृष्टमिदं कदम्ब
तत्तद्धियैव वयमद्य समागताः स्मः ॥ ३३ ।

यदा निजफलैरलं रघुपतिस्त्वया तोषित-
स्तदा बदरि संस्तवस्तव बभूव लोकोत्तरः।
ततः प्रभुरिहाधुना स्फुटमसौ समाहूयतां
यतः परिचयस्तवैव च पुरातनो दृश्यते ॥ ३४ ॥

---

१. विदारणं पक्षिदारणं च। २. शंकरप्रीतिः कल्याणीरतिश्च। ३. बिल्ववृक्षः श्रियः फलं यस्मादिति च। ४. हर्षं च। ५. उत्कृष्टकपटधीः उत्कः उत्सुकः पटधीश्च। ६. सर्पो जारश्च।

पुत्र्या दुःखाद् भर्तृदत्ताच्च सौख्यात्
सैका लोके तद्द्वयात्का सवित्री।
तत्ते वाच्यं किं पुनर्नूत्नमस्मद्-
दुःखं यत्त्वं मातृरूपासि धात्रि[1] ॥ ३५ ॥

प्रियोऽस्माकं धात्रीं वदति भवतीं नन्दतनयः
ततस्त्वं नः श्वश्रूरिति तव पदन्यस्तशिरसाम्।
अखण्डाऽस्तु प्रीतिः समभिलषितार्थप्रजननी
सदाभर्तुर्युष्मस्त्विति दिश सदाशीर्गिरमहो ॥ ३६ ॥

पर्वाश्रितोऽपि न ददातु विधुः सुपर्वा-
भिख्योऽपि चामरगणः कृपणस्वभावात्।
दूर्वे त्वमीशपददर्शनपर्वदानं
कुर्वद्य पूर्णशतपर्वयुता यतोऽसि ॥ ३७ ॥

येषामस्ति सदा ह्यमार्गवसतिः किं तैर्वृथैवोन्नतै-
र्भूजातैरथ तत्पदाश्रयितया किं वा भवेदीप्सितम्।
भूमौ शैखरिक त्वमेव यदपामार्गोऽस्यवृद्धोऽपि तत्
सन्मार्गं भगवत्प्रदर्शकमहो सन्दर्शयास्मानिह ॥ ३८ ॥

स्थाणुरेष पुरतः सखि भाति
तद्भवेत् स खलु तत्र परेशः।
मित्रभावमनयोरनपायं
यद्वदन्ति निगमागमविज्ञाः ॥ ३९ ॥

कृष्णागम त्वं यदि वेत्सि कृष्णा-
गमप्रकारं यदि वा ब्रवीषि।
तत्सर्वभूजन्मसु मानयाम-
स्त्वामेव विज्ञातनिजस्वरूपम् ॥ ४० ॥

---

१. उपमाता आमलकी च। २. उत्सवः। ३. वृक्षैः। ४. वृक्षविशेषः। ५. अपगतः अमार्गो यस्मात् स पूर्वोक्तवृक्षश्च। ६. शाखाशून्यवृक्षः शिवश्च।

कृष्णकान्तिरनुरक्तहृत्स्थिति-
मङ्गलादिविबुधार्चनशोभी ।
रक्तचन्दन भवानिव सोऽपि
वर्तते वद भवेद्यदि दृष्टः ॥ ४१ ॥

तिलकोऽसि यथार्थस्त्वं सकलागमराशिषु ।
श्रीमानसि च तद् ब्रूहि ब्रह्म देहि लसत्सुखम् ॥ ४२ ॥

हे पाटीर भुजङ्गभूषिततनुस्त्वं सर्वदा वर्तसे
तद्ब्रूह्यत्र समागतः किमधुनाऽस्माकं भुजङ्गाग्रणीः।[1]
नैवायं प्रतिवक्ति चेन्न वदतु स्पष्टानुरक्तान्तरां
पृच्छामो रुचिरां भुजङ्गलतिकामेनां भुजङ्गस्थितिम् ॥ ४३ ॥

रे रे कपित्थ निजमन्मथसंज्ञयाऽस्मा-
नुत्तेजयस्यतनुकर्मणि किं वृथैव ।
यः सर्वदा दधिफलादनलब्धकीर्ति-[2]
स्तं चेत्प्रदर्शयसि तत्किमपि स्तुमस्त्वाम् ॥ ४४ ॥

वक्रता तव फलेषु दलेषु
सूक्ष्मता कठिनता च शरीरे ।
याऽम्लताऽस्ति च रसेष्वपि चिञ्चे
यास्यतीह यदि दर्शयसीशम् ॥ ४५ ॥

यदागमज्ञाः[3] कथयन्त्युदुम्बर
त्वामुत्सर्वाङ्गं[4] पशुरक्षणक्षमम् ।
तत्साधनीभूय निरङ्गयोजनं
सम्पूरयास्मत्प्रियसङ्गमोत्सवम् ॥ ४६ ॥

अनेकजन्तुपोषणं फलेन येन जायते
तथाविधानि यत्फलान्यनेकशोऽत्र सन्ततम् ।

---

१. जारः सर्पश्च । २. दधि च फलानि च तेषामदनं कपित्थस्य फलादनं च । ३. वृक्षा वेदाश्च । ४. उत्कृष्टः सवो यज्ञस्तदङ्गम् ।

दधास्युदुम्बर स्फुटं ततस्तवाधुनोचिता
यदस्मदीयजीवनाच्युताप्तिसत्फलोद्धृतिः ॥ ४७ ॥

समंदारैरतिप्रेष्ठो देशोऽसावनुदृश्यते ।
तद्यात यामस्तत्रैव भवेत्प्रायः शठाग्रणीः ॥ ४८ ॥

त्यागोऽस्माकमकारि दैत्यरिपुणा तत्किं विहारेऽधिकं
न्यूनं वाऽभवदेतदीक्षितमिदं जानीमहे नाण्वपि ।
स्याच्चेत्तेन निरूपितं तव शिवे[2] तद् ब्रूहि पथ्यावहं
पूर्वं तत्प्रियवादिनीह यदसीत्याश्रुत्य पृच्छा कृता ॥ ४९ ॥

यत्क्लेशान् शमयस्यहर्निशमपि श्रेयःप्रदात्री तथा
लोकस्येति शमी शिवेति तव सन्नाम प्रसिद्धिं गतम् ।
सत्येवं शरणागताः शमि समालोक्यापि नः सम्प्रति
तूष्णींभाव इहैष ते समुचितः किं कृष्णवर्त्मात्मनः[3] ॥ ५० ॥

अशोकबकुलाम्रकक्षुरकचम्पकादिद्रुमा
जनुः सफलमस्ति वः प्रचुरदोहदेनैव नः ।
तदस्य किमु कल्पितं फलमनल्पतापोऽथवा
प्रसिद्धकलिकालतोदयनिदानताऽत्र[4] स्फुटा ॥ ५१ ॥

रे कुञ्ज पुञ्जितमहीरुह[5] रञ्जितोऽस्मि
सिञ्जारवैर्बहुभिराभिररञ्जितोऽहम्[6] ।
स्मृत्वोपकारमिममद्य दिशा कयापि
सन्दर्शयास्मदतनुश्रमहारि वस्तु ॥ ५२ ॥

यत्र स्याद्भुवि नारिकेल्यनुसृतिस्तत्रैव[7] मित्रागमः
स्यात्पीडापि न शात्रवी प्रभवतीत्यालोच्य याता वयम् ।
पूर्वस्मादधिकामनङ्गरचितामार्तिं वहामोऽधुना
तद्धूर्तेश्वरि नारिकेलि विलसन्नाम्ना त्वया वञ्चिताः ॥ ५३ ॥

१. सः मंदारैः समं दारैरिति च च्छेदः । २. हे शमि । ३. कृष्णवर्मा अग्निरात्मनि यस्याः कृष्णमार्गे आत्मा यस्याश्च । ४. कलिकाश्च लताश्च कलिकालस्य भाव इति च । ५. सम्बुद्धिः । ६. अलं जितः रञ्जितो नेति च । ७. न अरिकेलिः वृक्षविशेषश्च ।

यदा यदाऽस्मद्द्विजवर्णनं प्रभु-
श्चकार शृङ्गारशिरोमणिस्तदा।
स्मृतिस्तवैवास्य बभूव दाडिमि
ततो भवेद्भ्रात्यभिवीक्षितस्त्वया ॥ ५४ ॥

जम्भारिसूनोर्[1]मलस्य वार्तां
प्रष्टुं हठाद्दन्तशठं न यात।
तापप्रदातैव भवेद् गते तु
यज्जम्भलो[2]ऽयं रिपुपक्षघाती ॥ ५५ ॥

वयमन्तेवासिन्यस्त्वमनुग्राही[3]ति युक्तमिदमजनि।
तदकैतवमिह वाच्यो यदुपतिपदपद्मलाभकृन्मन्त्रः ॥ ५६ ॥

यत्पल्लवैरभिनयस्यतनुं प्रसादं
धत्से महेश्वर[4]मुदेऽम्बरशालि रूपम्।
शैलूष[5] इत्यभिहितं तव नाम सत्यं
ब्रूमस्ततः प्रकटितं कुरु नायकं नः ॥ ५७ ॥

मध्वागमो[6]ऽत्र लसतीत्येवं गिरमाकलटय्य कस्याश्चित्।
दुद्रावैका दैत्यभ्रान्त्याऽन्या वैष्णवाशयात्तस्थौ ॥ ५८ ॥

सरल[7] सरलता तेऽन्वर्थिका भाति यस्मात्
तदिह वद मुदा नः कुत्र स प्राणनाथः।
त्वदुपकृतिमिमां संस्मृत्य दास्यामहेऽद्या-
भिनवसरलतां[8] ते स्वां पुनर्दार्ढ्यहेतोः ॥ ५९ ॥

अहं जगति केवलोनुपमकृष्णरूपोऽस्म्यलं
तमाल दलचालनप्रकटितेन गर्वेण ते।
स च स्वपदसेविनां हरति तापमत्युज्ज्वलं
भवानिह तु खेदयत्यतनुतापदानेन[9] नः ॥ ६० ॥

---

१. उपेन्द्रस्य। २. जम्भं दैत्यं लाति सः वृक्षविशेषश्च। ३. अनुग्रहशीलः अन्विति ग्राही वृक्षविशेषश्च। ४. राजा शंकरश्च। ५. नटः बिल्ववृक्षश्च। ६. मधोर्दैत्यस्य मध्वानां च आगमः वृक्षविशेषश्च। ७. वृक्षविशेषः। ८. हारलताम्। ९. कामतापः महातापश्च।

सत्कुक्षौ प्रसवोऽस्ति यस्य भुवने नित्यं स एवाच्छलं
सत्पात्रं सुखदुःखहृद्गतवसुक्षेपस्य साधूदितम्।
तत्सख्यः किमिति प्रयात सविधं तस्याश्रयात्किं फलं
स्याद्वा ख्यातिमधिश्रितो हि भुवने स्पष्टं कद[1]म्बेति यः ॥ ६१ ॥

लोके यद्यपि सर्वतो हरिकरिद्वेषोऽस्ति नैसर्गिको
नैषोऽथापि सुरेभराजि यदसौ तद्वाहनं श्रूयते।
अभ्यर्णे हरि[4]रस्ति ते किमिति मत्प्रश्नं सदिष्टार्थकं
भो ऐ[2]रावत वृक्ष हेलयसि किं कूजद्द्विरावैर्मुधा ॥ ६२ ॥

अहो शाल्मलि त्वं यदि श्रीधरान्ति-
लसद्वासनापूरणं चेत्करोषि।
तदा सत्यवाचो वयं नामधेयं
स्थि[5]रायुस्तवेत्याशिषा वर्धयामः ॥ ६३ ॥

एह्येहि शीघ्रमिह कृष्णपदाब्जलाभो
भूयादयत्नत इति प्रतिभाति यस्मात्।
देशोऽयमस्ति निखिलोऽपि नरा[6]धिकश्री-
स्तत्रेशदर्शनमृषिः सुलभं जगाद ॥ ६४ ॥

अतिगतिवशतश्चरणौ श्रान्ताविति मनसि मा तमत।
स्यन्द[7]नमिममालम्ब्य क्षणाद्दूरं शोधयामस्तम् ॥ ६५ ॥

द्रष्टव्य एष भगवानिह चेद्विरक्तै-
र्दृष्टो भवेन्मुनिगणेष्विति शास्त्रवादम्।
आलोच्य कृष्णपददर्शनभूरितृष्णा
गोप्यस्तदा मुनिगणान्तिकमाययुस्ताः ॥ ६६ ॥

उद्दिश्यान्तरनङ्गरङ्गसुखदं श्रीशाङ्गसङ्गं मुदा
कात्यायन्यतितोषकारिणि पुराऽस्माभिर्व्रतेऽनुष्ठिते।

१. कुमातृकः वृक्षविशेषश्च। २. ऐरावते। ३. हरिवाहनम्। ४. सिंहो विष्णुश्च। ५. स्थिरमायुर्यस्य तत्संज्ञो वृक्षश्च। ६. तृणं नरस्य अधिका श्रीर्यस्मिन् सः। ७. रथं वृक्षविशेषं च। ८. वृक्षविशेषः ऋषयश्च।

दुर्धर्षोऽयमुपस्थितोऽत्र विरहः कस्मादृशा वेदृशी
तत्सत्यं वद भूमिजोत्तम फलाध्यक्षोऽसि[1] लोके यतः ॥ ६७ ॥

पुण्यश्लोकस्य वार्तापि न यत्र श्रूयते सखि ।
किमर्थं[3] तत्र गन्तव्यं देशोऽसावनलाश्रितः[2] ॥ ६८ ॥

शुकः स भववारिधौ मधुरया गिरा भावुकान्
प्रतारयति तद्वदप्यहमिहाचरेयं ध्रुवम् ।
तदाह्वय इति स्मयान्निखिलमूर्खचूडामणे
प्रतारयसि किं मुधा भवसि किं शुकस्त्वन्तरो ॥ ६९ ॥

रे शाखोटक माधवं सुपिहितात्मानं विलोक्यादरा-
दस्मांश्चेदधुना वदिष्यसि ततः पुण्यं तथा ते भवेत् ।
येनात्रैव विपल्लव[4]स्थितिमिमां लुम्पन् लतोद्यत्सुमै
राजत्पल्लवशेखरैरधिगतश्रीस्त्वं भविष्यस्यरे ॥ ७० ॥

काचिद् दूरतरं विलोक्य सहसा प्रत्याह पार्श्वस्थितां
प्रेयांस्तत्र भवेत्फलाढ्यकुसुमारम्भा[5] चिरं भासते ।
यद्वा नायमलं विलासरसिकस्तत्रानुरक्तो भवेद्
यत्प्रीती रसिकस्य योषिति परा या न प्रसूताऽजनि ॥ ७१ ॥

इयं ब्राह्मणी[6] प्रायशः श्रीशवार्तां
वदेदित्यनल्पाशयान्नालि गच्छ ।
यदङ्गारवल्ली[7]ति लोके प्रसिद्धा
ततोऽस्याः किमु स्यादतापोदयस्ते ॥ ७२ ॥

उन्मत्तधूर्तकितवान्यतमाभिधस्य
पुंसोऽपि नाधिकृतिरीशपदावलोके ।
पर्याप्तिभूमिरयमत्र तु तत्त्रिकस्य
तत्प्रश्नतस्तदधुना भविता फलं किम् ॥ ७३ ॥

१. फलानामध्यक्षोऽधिकारी वृक्षविशेषश्च । २. अग्निः नलाश्रितो नेति च । ३. वृक्षविशेषः किमिति च्छेदश्च । ४. विपदो लवः विगतपल्लवा च । ५. कदली स्वर्गवेश्या च । ६. ब्राह्मणस्त्री लताविशेषश्च । ७. पूर्वोक्तलता अग्निवल्ली च । ८. धत्तूरः ।

आद्यवर्णरहितं भुवि नान्यद्
वर्णयुग्ममुपयाति हि मानम् ।
मा विलोकय ततः सखि कुन्दं
मान्य एक इह नस्तु मुकुन्दः ॥ ७४ ॥

त्वमसि भुवने विष्वक्[1]सेनप्रियेति समुच्यते
किमपि बद्[2]रे कृत्वा भूयः प्रणामपरम्पराम् ।
अहितसहजं त्यक्त्वा सापत्नकं पदगामिनीः
कुरु सुखवतीस्त्वं नः प्रेयः प्रदर्शनदानतः ॥ ७५ ॥

कुत्रास्ते भगवान् कथं स्थितिरिति ज्ञातुं मुहुर्वीक्षिता
अप्यस्मान्न हि दर्शयन्ति तमिह प्रत्नाग[3]माः शाखिनः ।
दुर्लक्ष्योऽपि विभुर्भवत्यतितरां लभ्यः पुराणा[4]गमै-
रित्याचार्यवचस्तु भाति भुवने जातं तदेतत्कथम् ॥ ७६ ॥

देशोऽयमैशप्रपदप्रचारं विवेद भाग्यादधुना स्मृतिं ताम् ।
नोपैति चैवं जड[5]भावभाजो विभात्यनू[6]पस्थितिरस्य चित्रम् ॥ ७७ ॥

नैवामुना सखि विना यमुना मनाग-
प्यानन्दकृद्भवति शारदवारिपूर्णा ।
गर्वं वहत्वलमहं सरसेत्यमुष्यां
संदृश्यते किमपि सम्प्रति नीरस[7]त्वम् ॥ ७८ ॥

इन्द्रनीलमयरङ्गवर्तिनी-
मब्जिनीं मधुरषट्पदस्वराम् ।
नर्तयत्यतनुरागवृद्धये
वायुरेष भर[8]तागमार्थवित् ॥ ७९ ॥

जङ्घा-लतान्त-कमनीयगतिः कृता चे-
ज्जङ्घा[9]लतां तव तदा बहु वर्णयामः ।

---

१. विष्णुप्रिया वनौषधिविशेषश्च । २. पूर्वोक्तवनौषधिः । ३. वृक्षा वेदाश्च । ४. पुराणानि चागमाश्च पुराणाश्च ते आगमावृक्षाश्च तैः । ५. जडत्वं जलसत्ता च । ५. अनु उपस्थितिः अनूपा जलप्राया स्थितिश्च । ७. नीरस्य सत्वं रसराहित्यं च । ८. नाट्याचार्यः । ९. शीघ्रगामित्वम् ।

यत्साम्प्रतं तु रचयस्यतनुप्रसङ्गं
तन्मान्द्यमेव तनुते नितरां नभस्वन् ॥ ८० ॥

नभस्वान् सूर्योऽपि त्वमपि सुमनःपूजितवपुः
स चापि त्वं शाखाविरचितविहारः स च भवान् ।
ततस्तद्वत्तापार्पणमुचितमप्याशुगजने
सरूपः सोऽरूपस्त्वमिति किल भेदोऽल्पकलितः ॥ ८१ ॥

तात वात बत तापतापितं
मा प्रतापय पुनर्जनं त्विमम् ।
नाथहीन - जनमानखण्डनं
निन्द्यमुक्तमृषिभिः [१]सदागतेः ॥ ८२ ॥

कुरु मारुत मा रुतं मुधा वसुधा[२]जन्म मुहुः प्रशंसया ।
यदि तत्र सदादरस्तदा भव सद्रू[३]पविलोकनोन्मुखः ॥ ८३ ॥

सद्रूपशोभी सततोपदेशा-
दृतागमः शीलितसौमनस्यः[४] ।
लब्धं ततो वात मरुत्पदं[५] तत्
प्रसीद सौख्यं दिश हर्य[६]भीष्टम् ॥ ८४ ॥

नानागमोज्ज्वल - सुवर्ण-सुपर्ण-शाखा-
मुख्यस्थितेर्गतिमतोऽखिलसत्पदे[७]ऽपि ।
वायो कथं न विदितस्तव सोमवंश-
शाखाविहाररसिको मरुदीड्यपादः ॥ ८५ ॥

प्रभञ्जन त्वमञ्जनप्रभञ्जनं प्रदर्शय
यतोऽसि कृष्णवर्त्मभागनन्तवृत्तिरन्वहम् ।
सदागमप्रभञ्जनं विधातुमुद्यतस्य ते
न दृश्यमेव वोल्लसत्सदागमस्थितं महः ॥ ८६ ॥

---

१. सत्सु सतो वा आगतिर्यस्य तस्य । २. वसुधाया जन्म वृक्षाश्च । ३. सद्रूपो भगवान् सन्तश्च ते द्रवो वृक्षाश्च तेषाम् उपविलोकनं च । ४. देवत्वं सुमनस्कता च । ५. मरुदिति पदं देवपदं च । ६. इन्द्रो विष्णुश्च । ७. आकाशे उत्तमपद च ।

विष्णोः पदात्त्वमसि वात यदाप्तजन्मा
भागीरथीव हर तापमशेषतो नः ।
यद्वा न सोदरतया स्थितिरत्र हेतुः
स्पष्टं हि तादृशसुधाविषयोश्चरित्रम् ॥ ८७ ॥

स्पर्शवानिति जने निजप्रथां
वर्धयस्यनिल सा वृथा न किम् ।
दातुमद्य यदिहेशदर्शन-
स्पर्शनं न पलमात्रमोहसे ॥ ८८ ॥

कुजातसंदोहशिरोऽग्रवृत्तेः
खलस्य नित्यानलमैत्र्यभाजः ।
निरर्थकाऽन्यातनुतापदानं
प्रसिद्धमेवेति न वात चित्रम् ॥ ८९ ॥

अन्यस्य कस्यापि च किंचिदस्तु
त्वत्तः सुखं त्वं दिश वा न वाऽस्मिन् ।
न लोकवच्चिन्तय नस्तु वाय्यो
यत्त्वं वयं चापि भुजङ्गभोग्याः ॥ ९० ॥

कान्तासु व्याकुलीभावकरणं नोचितं मम ।
जगत्प्राणस्य मत्वेदं जडजातानुराग्यभूत् ॥ ९१ ॥

अहो कालगतिश्चित्रा यन्नः श्रीनाथचेतसः ।
जडस्थितं हसत्येतज्जडजातमपि स्वतः ॥ ९२ ॥

कथं त्वं पाथोज प्रथितमनिशं शम्बरजमि-
त्यशङ्कं निर्लज्जं भवसि हितकृच्छम्बररिपोः ।
तवैतद्वा योग्यं जडमधुपसङ्गाहितहृदः
पितृद्वेष्ट्रा स्नेहस्त्रिजगति लघुत्वाय महताम् ॥ ९३ ॥

रे नीरज द्विजगुणोल्लसितान्तरङ्ग
श्रुत्यर्हतामुपगतं हि सुहृक्समाजे ।

---

१. विष्णुचरणादाकाशाच्च । २. खला वृक्षाश्च । ३. स्त्रीषु कान्तानामसवश्च ।

नित्यामृतोज्ज्वलितवृत्त्यसि तन्न युक्तं
सर्वात्मना तव परातनुतापदानम् ॥ ९४ ॥

नालीक[1]रम्यरसिकोऽसि सदाम्बुज त्वं
सत्कीर्तिशालिभुवने जनुराश्रितो हि ।
कृष्णा[2]नुरक्तहृदयः प्रमदैकभूमि-
स्तस्माद्वयं तव पदं ध्रुवमागताः स्मः ॥ ९५ ॥

मृष्ट्वा वियोगफलिकां लिपिमेतदीये
भालेऽधुना लिख सुखोदयसङ्गमार्थम् ।
पद्मैवमद्य वद पद्मभवं यतोऽसौ
पुत्रस्ततस्तव वचस्तदलङ्घनीयम् ॥ ९६ ॥

स्तोत्रं मृषाऽल्पधिषणे कुरुषे किमस्य
पद्मस्य नेदमुपयोगकृदस्मदादेः ।
अ[3]स्त्रीप्रगल्भमभिधानमिहास्य घण्टा-
घोषेण गर्जति पुराणकवीन्द्रवाणी ॥ ९७ ॥

अत्यनभिज्ञे कुमुदिनि किं नः खिन्ना निरीक्ष्य हससि मुधा ।
मत्पतिवंशजरीतिस्त्वीदृगसाविति कथं न जिह्रेषि ॥ ९८ ॥

कामिन्यो विविधा विहाररसिकाः कान्ताः सकान्ता अपि
दृष्टास्तत्र कुमुद्वतीव भुवने दृष्टा न धृष्टा परा ।
यज्जाग्रत्यपि सन्निधावलिजने सद्देशिकेऽस्मज्जने
कामं याऽधि[4]कबन्धजातललितोल्लासा सुखं मन्यते ॥ ९९ ॥

एका मित्रपदानुरक्तहृदयाऽन्या राजमान्या तथा
कीर्तेरास्पदमाश्रिते सममुभे सत्यं तथाऽपीक्ष्यताम् ।
एका [5]म्लानमुखी प्रसन्नवदना त्व[6]न्येत्यतो निश्चितं
नैकात्मा समयः कदापि घटते कस्माऽप्यनौपाधिकः ॥ १०० ॥

---

१. कमलं नेति च्छेदश्च । २. श्रीकृष्णो भ्रमरश्च । ३. स्त्रीषु प्रगल्भ नेति पद्मशब्दस्य पुंनपुंसकत्वादस्त्रीत्वं च । ४. उदकम् अधिकाः बंधाः कामशास्त्रप्रसिद्धाश्च । ५. पद्मिनी । ६. कुमुदिनी ।

सूर्यालङ्कृतमिन्दिराश्रितमिह प्रोद्यद्विधिश्रीकम-
ब्यब्जं सम्प्रति दृश्यते गतरसं म्लायन्मुखं दीनवत् ।
यद्दोषाकरसङ्गरागि कुमुदं सानन्दमामोदते
तत्कार्यं सुकृतं किम यदथवा श्रेयोऽर्थिभिः सज्जनैः ॥१०१॥

सूर्यादरं कुमुद रे कुरु पद्म रे त्वं
प्रोद्यद्द्विजेशभजनं भविता ततो वाम् ।
सौख्यं सदा किमथवा विधिरेव तादृग्
यत्तादृशोऽपि हि वयं भृशमीदृशः स्मः ॥ १०२ ॥

त्रिजगत्पतिदुर्धरो वियोगावसरः कान्तजनस्य मन्महे यत् ।
दिवसेशवियोगतोऽब्जिनीयं जडजाताऽप्यनुतापमेति कामम् ॥१०३॥

पद्मिन्यपीयं प्रियविप्रयोगा
दुःखं बताऽस्मत्सममेव भुङ्क्ते ।
म्लानाननाऽम्लानसमग्रपत्रा
याऽऽस्ते यतो जीवनमात्रवृत्ति ॥ १०४ ॥

मित्रपादविरहेण पद्मिनि
त्वं वयं च सममेव दुःखिताः ।
तत्कुतोऽस्मदवलोकनह्रिया-
ऽधोमुखी बत जले निमज्जसि ॥ १०५ ॥

त्वं पद्मिन्यतिपुण्यवत्यसि यतो दुर्धर्षतापापह-
स्वापोद्रेकनिमग्नवर्तनतया कालस्त्वया नीयते ।
अस्माकं तु न मित्रपादविरहक्लेशाग्निभाजां पुनः
प्रारब्धाद्भगवानिव क्षणमिह स्वापोऽपि दृग्गोचरः ॥ १०६ ॥

त्वं सर्वतोमुखगतिर्भवसीति कर्त्री
केनाप्युपायविधिना तनुतापशान्तेः ।
नित्या द्वितीयसुखभाज इहैकचित्ताः
कुर्मः किमब्जिनि वदात्र कमप्युपायम् ॥ १०७ ॥

---

१. उदकं प्राणान च । २. स्वस्य आपम् उदकसमूहः स्वापश्च । ३. उदकं सर्वतः प्रसृता च ।

मित्र[1]द्वेषमुरीकरोष्यरिगणान्[2] दत्वाऽऽश्रयं पोषय-

स्यस्ताशङ्कमधःकरोषि भुवनं दोषाकरेऽभ्युद्गते ।

सद्यो हृष्टतरान्तरं भवसि यन्नीलाम्बुजास्मिञ्जने

तत्ते युक्तमिदं न जातुचिदुदासीनस्य[3] मन्यामहे ॥ १०८ ॥

तावत्स्वयं वह विनिन्दय चारिवाग्भि-

र्हास्यं विधत्स्व वसुमद्भिहिताश्रय त्वम् ।

पद्मा[4]नुरक्तहृदयोऽभ्युदितो न यावत्

पश्चाद्धि कैरव ददामह उत्तरं ते ॥ १०९ ॥

सच्छयामद्युति भृङ्गवेणुविलसद्गीतं रसालं कृतं

सत्पत्रं भुवनाप्तकीर्तिकलितं कामेषु[5]रूपं दधत् ।

एवं नीरज रे त्वमीशसमतां सम्मन्यमानं हृदि

माऽस्मान्मोहय यत्स पूरुषवरः क्लीबस्त्वमेतत्स्फुटम् ॥ ११० ॥

नैतद् गृहाण सखि मा स्पृश वारिजातं

नैवास्य सङ्गतिरिहात्मसुखाय भूयात् ।

दोषाकराश्रितमिति स्फुटमाविभाव्य

त्यक्तं यतः सततमेव जगज्जनन्या ॥ १११ ॥

रे रे द्विरेफ मुरलीधरकृष्णसाम्यं

त्वं वर्णतोऽस्यधिगतः कृतितोऽप्यवाप्तुम् ।

यत्नस्तवैष बहुधा प्रतिभाति यस्मात्

त्यक्त्वाऽनिशि भ्रमसि पङ्कजिनीः सुदीनाः ॥ ११२ ॥

लब्धो रसो यदि निशाचरसेवकेभ्य-

स्तद्धुं[6]क्ष्व राजविदितं न यथाऽत्र भूयात् ।

यद्वा वृथा कथनतः किमु पानकर्तु-

र्मत्तस्य राजभयमेतदलीकमेव ॥ ११३ ॥

---

१. सखा सूर्यश्च । २. भ्रमराः शत्रवश्च । ३. उदकासीनस्य अरिमित्र-भिस्य च । ४. सूर्यः कृष्णाश्च । ५. कामबाणा-इच्छासु सतेषु च । ६. चन्द्रो नृपश्च ।

मा त्वं कुरु भ्रमर हे मधुपानमद्य
माऽनल्पजल्पनमपि च्छलनं सतीनाम्।
अर्वाक् क्वचिच्चरितमस्ति फलं तदस्य
यत्पङ्क[1]जातनिलये स्थितिमागतोऽसि ॥ ११४ ॥

अप्राशस्त्यव्यापृतौ सक्तचेता
भूयादन्यस्त्वं न भूयाः कदापि।
यस्माल्लोके षट्पदाशेषमान्या
जागर्त्येषा षाट्पदी राजनीतिः ॥ ११५ ॥

दृष्ट्वाऽगाधवसुप्रभूतिविलसत्कोशं च पद्माश्रितं
यत्त्वं भृङ्ग रसाशयेह कुमुदं स्तुत्युन्मुखः सम्प्रति।
युक्तं तत्तु परं निशाचरपतौ[2]वभ्यागते सम्मुखं
यत्सूर्यां[3]गमने ह्यधोमुखमिति स्याच्चे किमस्मात्फलम् ॥११६॥

शि[4]लीमुख तवाभिधा ज[5]डजनुःष्वनङ्गेन य-
न्न्ययोजि न ततोऽभवत्किमपमानसम्पादनम्।
सतीत्थमपि यत्पुनर्भवसि तत्सहायः कथं
कथं च जडजात्मनो मृदुगिरा करोषि स्तुतिम् ॥ ११७ ॥

विप्र[6]राजवनितां भ्रमरैतां
यद्धुनक्ष्यगणितोभयभीतिः ।
साहसं त्विदमवर्ण्यमलं नः
केवलं न भविता बत धातुः ॥११८॥

राजयोषित्समासक्तिस्त्वयि या भृङ्ग दृश्यते।
नागस्ते किं त्विमा एव कलिका[7]लक्षणस्थिताः ॥११९॥

मित्रा[8]ङ्गनेयमिति चेतसि भृङ्ग मत्वा
युक्तं न संस्पृशसि यन्निशि पद्मिनीं त्वम्।

---

१. पापजातं कमलं च। २. चन्द्रे चौरराजे च। ३. सूर्यस्य सूरीणां चागमने। ४. भ्रमरो बाणाश्च। ५. कमलेषु जडोत्पन्नेषु च। ६. चन्द्रो ब्राह्मणश्रेष्ठश्च। ७. कलिकानां रक्षणो कलिकालोत्सवश्च। ८. सुहृत् सूर्यश्च।

जानंस्तथैव बत नः खलु मित्रसक्ताः
शब्दच्छलाच्छलयसीति न युक्तमेतत् ॥१२०॥

आस्तामेतत्सखि किमनया वार्तया जारवृत्तेः
सर्वस्यास्मिन्ननुभवविधेः पात्रपर्याप्तिभाजः ।
धात्रैवाराद्धयमिह कृताः सत्रपा निस्त्रपा वा
प्राप्ताः सम्प्रत्यलिजर्लजनिप्रोदितं स्वोपहासम् ॥१२१॥

विधे विदितमस्ति ते निखिलमेव यत्त्वं भव-
स्यशेषजनसृष्टिकृत् तदिदमेकमापृच्छ्यसे ।
अनन्यमनसः सतीर्निशि विहाय यः कौतुकं
बिभर्ति चतुरः क्वचित्तव पितेव संलक्षितः ॥ १२२ ॥

वेदान् वहन्नपि मुखेष्वखिलान् सदर्थ-
प्रख्यापकाननुवसन्नपि सत्यलोके ।
अन्याङ्गनाच्छलनवृत्तिरिहासि कस्मा-
दस्त्येव हेतुरथवा जडजातवासः ॥ १२३ ॥

सृष्टा एव विधे त्वयाऽत्र बहवो जाराः प्रजाराजिषु
कश्चित्तेषु वदेद्दगस्ति कुमतिर्यः स्वीयमातर्यपि ।
त्वत्तातप्रियभामिनीश्छलयसि त्वं रे विधातः कथं
यावत्सृष्टिजनिस्मयात्समभवत् किं वा भ्रमान्धो भवान् ॥१२४॥

याति ख्यातिं स एवास्मिन् पितृधर्मानुगो हि यः ।
युक्तं धातस्त्वमधुना पितेवादयतां गतः ॥ १२५ ॥

यो विद्धकण्टकपदो व्यपनीय दुःखं
लोके स एव सुखयत्यपरान् भवांस्तु ।
आजन्म वृद्धपदभाक् त्वमिति क्षमं न-
स्तारुण्यदुःखहरणे न दयाऽभ्युदेति ॥ १२६ ॥

त्वं सर्वतोमुखगतिस्थितिरब्जयोने
त्वं सर्वतश्च समदृक् चतुराननोऽसि ।

१. कमलम् ।

तत्ते मुरल्यपि वयं च समानरूपाः
कस्मात्सुखासुखगतौ विहितो विभेदः ॥ १२७ ॥

अलं तत्परिहासेन विधेरन्यस्य कस्य वा ।
एकैव कारणं सख्यो मुरली सुखदुःखयोः ॥ १२८ ॥

न हि विधेरपराधलवोऽप्यहो भृशमिहोपकृतं बत तेन तु ।
सुलभमस्त्वधरामृतमैशमित्यचिरतो मुरली निरमायि यत् ॥१२९॥

मुरलि सरलतां ते वीक्ष्य सद्वंशजत्वं
निजहितमिति मत्वा त्वद्वचो दत्तचित्ताः ।
तदिह कथमिदानीं वंचयस्यस्तशङ्कं
तदुचितमथवा ते धूर्तसंसर्गभाजः ॥ १३० ॥

य इह पिशुनचेताः साधुवंशोदितोऽपि
मधुरकपटवाचा वञ्चयेत् कं न वाऽसौ ।
यदिह निशि वनेऽस्मिन् नः समानीय दीनां-
स्तिरयति यदुराजं छिद्रभागेष वेणुः ॥ १३१ ॥

समाहूय विश्रम्भतोऽस्मान् वनेऽस्मिन्
नयस्यन्यथाभावमेनं मुकुन्दम् ।
सपत्न्यास्तवेदं भवत्येव योग्यं
वयं चैव वाच्या मुरल्यत्र गर्ह्याः ॥ १३२ ॥

अस्मत्सुखोदयकृते प्रभुणा धृता त्व-
मस्मद्विरोधकृदभूरधुना वृथैव ।
तत्तेऽथवा न हि मनागपि मन्तुरत्र
प्राप्तोत्तमाधिकृतिगर्वफलं तदेतत् ॥ १३३ ॥

मुरलि त्वं शृणुष्वेकं प्रभुस्तु प्रभुरेव सः ।
त्वमात्मानं परं पश्यन्त्याचराऽद्य यथारुचि ॥ १३४ ॥

प्राप्ते वियोगेऽपि विधेर्नियोगात्
सन्त्यज्य कान्तां न हि दूरमेति ।

शृङ्गारशिक्षागुरुरेक एव
मान्योऽवनौ पक्ष्यपि तद्रथाङ्गः ॥ १३५ ॥

रे रे रथाङ्ग विधिदिष्टमिमं स्वधर्म-
मध्यापयैनमकृतास्मदुपान्तवेगम् ।
नो चेत्तदीदृशकृतेरयशस्तव स्याद्
यस्माद्रथाङ्गकर इत्यवनौ स सिद्धः ॥ १३६ ॥

सन्मित्रपादविरहात्सदृशं त्रयाणां
प्रीत्यै न राजकरलालनमप्यवाप्तम् ।
एकं तु पद्ममपरो हि रथाङ्ग एष
दैवाहतः समुदयः सखि नस्तृतीयः ॥ १३७ ॥

निर्हेतुकारिमतयो भुवने वने च
व्याधादयो हि मृगमीनसतां प्रसिद्धाः ।
राज्ञः सदध्वविहृतेः सुगुणस्य सख्य-
श्चन्द्रस्य तादृगुचितं न हि चक्रजाते ॥ १३८ ॥

चक्रवाकमिमं दीनमुदासीनं निशापते ।
किमु तापयसि व्यर्थं पद्मिनीं नश्च तादृशीः ॥ १३९ ॥

नित्यं विष्णुपदस्थितिः शिवशिरोवन्द्यश्च तारोल्लसद्-
वृत्तिः सत्त्वगुणोज्ज्वलो द्विजपतिः सम्पूर्णसन्मण्डलः ।
यस्त्वं तस्य विधो तवेदमुचितं दातुं हि नोऽस्मिन् वने
भ्रान्तिक्लेशहरोपदेशविलसच्छ्रीनाथसन्दर्शनम् ॥ १४० ॥

सद्रुचिस्तव सदास्ति सत्पथे[1] मान्यता च भुवि सर्वमूर्धनि[2] ।
तत्स्ववंशमिममब्ज बोधय स्पष्टमीदृगपथानुवर्तिनम् ॥ १४१ ॥

रा[3]काप्रियः सत्पदपूर्णशोभः सर्वाभिवन्द्यः सकलागमश्रीः ।
सु[4]धाधरः सोऽपि भवानपीन्दो तद्वां भिदा पीतसितांशु[5]कत्वात् ॥ १४२ ॥

---

१. आकाशे सन्मार्गे च । २. शङ्करः अशेषश्च । ३. पूर्णिमा नूतनऋतुमती च । ४. सुधायाः धरः सुधा अधरे यस्येति च । ५. वस्त्रं किरणाश्च ।

भवान् वामनेत्रं वयं वामनेत्राः
प्रभो स्तद्विधो मित्रभावोऽत्र सिद्धः ।
ततोऽस्मद्विपत्तिप्रणाशे विधेये
कथं रे करैस्तापमेवातनोषि ॥ १४३ ॥

बुधगुरुकविवर्याः प्रोल्लसत्सत्त्ववीर्या-
स्तुहिनकरविहारं कुर्वते सत्पथे च ।
हरिपदभजकानां तापदो नस्त्वमेवे-
त्युचितमिदमवैमो यत्कलङ्कयुच्यसेऽस्मिन् ॥ १४४ ॥

त्वमसि विष्णुपदे स्थितिमागतो
विधिवशेन विधो तदिहाधुना ।
कमपि तापय नोग्रकरैर्यतो
बहुचलो भुवने कमलोच्छ्रयः ॥ १४५ ॥

सकलोऽस्यवनौ त्वमेव राकाधिपतेऽन्ये विकला इतीह सिद्धे ।
पुनरप्यतिदीनगोसमाना निजगोभिर्विकलाः कुतः करोषि ॥१४६॥

उग्र[3]तापहरणं प्रकुर्वतो नोग्रतापकरणं तवोचितम् ।
अत्र बीजमथवोग्रभानुना स्पष्टमेकदिनसङ्गतिस्तव ॥ १४७ ॥

यस्माज्जातश्चन्द्रमस्त्वं न युक्तं
तस्मै दत्से चेतसे भूरि तापम् ।
अस्त्वेतद्वा किं वृथैवोपदेशै-
र्वृत्तिः सिद्धा सर्वदैषा खलस्य ॥ १४८ ॥

जातो जातुचिदात्मजो यदि जने जायामुगस्मिन् गुरु-
स्तद्योगं कुरुते करेण तरसेत्येषा महत्पद्धतिः ।
त्यक्त्वा तां कुरुषेऽब्ज यन्निजकरैरस्मद्वियोगाम्बुधे-
र्वृद्धिं तत्र न ते त्रपेति सुवचं नित्याप्रतिष्ठाजुषः ॥१४९॥

१. लक्ष्मीः । २. किरणैः । ३. शङ्करः । ४. सूर्येण । ५. दुर्जनस्य खं लाति तस्य च । ६. प्रतिष्ठाभावः अपां प्रतिष्ठा च ।

सौम्या गतिर्भुवि ममेति जनान् प्रतार्य
यन्निर्भयं चरसि चन्द्र सदा निशासु ।
तद् गूढतत्त्वमवगच्छति ते स्वसा[1]पि
यत्त्वद्भिया निजगृहं निशि सन्निधत्ते ॥ १५० ॥

कृत्वाऽऽभिर्वशमीशमत्र विरहं यन्मे स्वसा प्रापिता
कुर्यां तत्प्रतिकारमद्य हि यथा कुर्यो न भूयस्तथा ।
मत्वैवं यदि दातुमिच्छसि विधो तापं करैस्तत्कथं
तत्सद्मोल्लसनासहिष्णुरसि रे तज्ज्ञातमेतन्न किम् ॥१५१॥

राज्ञो मे पुरतः सदध्वविहृते रेता अकुर्वन् रतिं
पुंसा नष्टभयं परेण तदिमाः शिक्ष्या बहूग्रैः करैः ।
चन्द्रैवं यदि मन्यसे न हि भवान् राजाऽस्ति राजापरो
यः ख्यातोऽत्र नखेन्दुरीशपदगः श्रीराजराजस्तुतः ॥१५२॥

वयं ह[2]रिसमाश्रिता लघुशशाश्रितस्त्वं शशि-
स्ततस्तव पराजये न खलु यत्नलेशोऽस्ति नः ।
परन्तु भगिनीरमासहज इत्युपेक्षास्पदं
ततः किमिति जाल्मवद् वहसि रे प्रतापस्मयम् ॥१५३॥

त्वं मातुलस्वसृजयोरनुरागभावं
कंसेशयोश्चिरमपेत्य विधो प्रसिद्धम् ।
स्वस्रात्म[3]जानुमतपक्षमुपेत्य यन्न-
स्तापप्रदो भवसि ते किमु जाल्मताऽन्या ॥ १५४ ॥

अपहाय रसाशया भ्रमन् भ्रमरोऽयं निशि मुग्धपद्मिनीः ।
जुषते नु बलात् कुमुद्वतीं हिमगो[4] त्वत्सहगीशवंशजः ॥ १५५ ॥

वृद्धोऽपि रे त्वमिह चन्द्र बृहन्निशायां
निःशङ्कमेव सुरतोत्सवमातनोषि ।
यूनः सुतस्य रमणीभिरिमाभिरद्य
सम्प्राप्तमर्हमपि तं सहसे न कस्मात् ॥ १५६ ॥

---

१. लक्ष्मीः । २. सिंहः कृष्णश्च । ३. कामः रहे । ४. हे चन्द्रः !

लोके कदाचिदपवादकरः कलङ्को
जातस्तदा तदपमार्जनयत्नवृत्तिः।
साधुर्भवत्युचितमेतदिदं विचित्रं
यन्नः स्पृशन्निजकरैः कुरुषे दृढं तम् ॥ १५७ ॥

तापप्रदोऽपि मिहिरो न हि तापदाता
स्वीया इमा इति विदन् भुवनेऽब्जिनीनाम्।
त्वं शीतलोऽपि कुरुषेऽतनुतापदान-
मस्मासु ते सुत सतीषु विचित्रमेतत् ॥ १५८ ॥

यैरस्मास्ववलासु वर्षति करैरङ्गारमङ्गार्तिदै-
स्तैरेवामृतमिष्टमेष विकिरत्यब्जश्चकोर त्वयि।
तद् वीजं किमु तादृगार्जवमुतानुष्ठानमीदृक् फलं
किं वाऽस्यैव खलस्य दुर्विलसितं यत्सत्तदत्रोच्यताम् ॥ १५९ ॥

यथा वीक्षसे रे चकोर त्वमस्मां-
स्तथेशं दृशा पश्य योगीशवश्यम्।
त्वया वीक्षितेऽस्मत्स्मृतिस्तस्य भूयात्
ततः सिद्धमेवातुलं सद्यशस्ते ॥ १६० ॥

नीतो भेदधियं सपत्नगतया नैवं श्रिया यज्जने-
ष्वेषा मातृपदैकभूमिरिति साऽस्मद्व्यक्तसर्वदा।
क्रीडत्यत्र [1]सुतोऽप्यमत्सरमसावस्मासु तस्मादसौ
नीतोऽन्यत्र [2]बलेन वै यदबलाः सर्वा वयं सम्प्रति ॥ १६१ ॥

दृष्ट्वाऽस्मद्रहितं प्रियं चिरतरोत्कण्ठाम्बुजावासिनी
नीत्वा स्वीयगृहं सुखेन रमते मन्येऽधुना तेन सा।
नो चेत् षट्चरणान् प्रियस्तुतिचणान्निष्कास्य कस्मादसौ
चक्रे पत्रकवाटघट्टनमनुप्राप्तेऽपि बन्धौ गृहम् ॥१६२॥

चाञ्चल्यमेवमिह तस्य निरीक्ष्य सख्यो
मन्ये रमापि परमा परमाप तापम्।

१. कामः २. बलरामेण बलवताऽन्येन वा।

नो चेन्निशेन्दुकरकन्दलतुन्दिलायां
तूष्णीं पिधाय निजसद्म कुतो नु शेते ॥ १६३ ॥

अस्मान् खेटकवासिनीरचतुरा लावण्यहीनाश्च यत्
तत्त्याजासदृशीरनेकसुरतोत्कर्षं बुभुत्सुः प्रभुः ।
साध्वेतत्सरसास्तथा गुणवतीः कस्माद्रविः पद्मिनी-
स्तन्मन्ये पुरुषव्रतं यदबलात्यागो हि भोगोत्तरम् ॥१६४॥

अरिंदरकर इत्यखिले भुवने तव नाम कृष्ण जागर्ति ।
कथमस्मासु वियोगान्मैग्र्याहोस्वत्र भीतिमाचरसि ॥ १६५ ॥

स्वतन्त्रोऽहमिति श्रीशस्वगर्वोल्लासभूमयः ।
वयमेव कथं दीनाः सखि जाता जगत्त्रये ॥ १६६ ॥

स्वायोग्यत्वात्परित्यक्ताः प्रभुणेति विदन्नपि ।
किं रे व्याकुलयस्यस्मान् स्मयभृत्स्मर विस्मयाः ॥ १६७ ॥

जगन्मान्या माता भवति तव पश्चाऽथ च पिता
जगत्त्राता भ्राता विधिरपि जगत्सर्जनचणः ।
त्वमेवास्मिन् वंशे स्मर कथमभूः स्त्रीव्यसनदः
कलङ्कोऽयं लोके जनयति ह्रियं ते न च कथम् ॥ १६८ ॥

रे रे मन्मथ पथ्यमाकलय नश्चित्ते विषादो वस-
त्यस्मान्नप्रकटो भवास्य हि दशा व्यर्थं क्षणाद्द्यसे ।
अस्मद्द्रोहकृते न ते हितमिदं वाच्यं तथाप्यापदि
बोध्यः शत्रुरपीति योजयति नः सन्मार्गशैली श्रुतिः ॥ १६९ ॥

त्रिलोचनविलोचनेन च यदा प्रदग्धस्तदा
विधाय करुणां पुनस्त्वमसि काभिरुज्जीवितः ।
बलं कतममाश्रितो जयसि वा जगत्तत्स्मर
स्मर त्वमसि बुद्धिमान् किमिति जाल्मवच्चेष्टसे ॥ १७० ॥

---

१. चक्रशङ्खकरः शत्रुभयकरश्च । २. शिवः खेदश्च ।

किं ते कृतं क्षितितप इति : १०.३०.१०.

सकृदपि पदलाभो दुर्लभोऽस्माकमद्या-
ऽजनि जगति धरित्रि प्राप्त एवासकृत्ते ।
तदिह वद यथार्थं किं तपोऽकारि पूर्वं
सुफलमिदमयत्नाल्लब्धमासीद् यतस्ते ॥ १७१ ॥

अपि धरित्रि पवित्रपदाङ्किता
त्वमसि तत्त्वरया स दयानिधिः ।
चरति कुत्र सखा मम तद्वद
प्रियतमो यतमौनरतिर्यतः ॥ १७२ ॥

त्वमसि विष्णुपदोल्लसिताधरे
विधुरपीति युवां समशोभिनौ ।
तदधुनेन्दुरिवार्जय पूर्णतां
रुचिरकृष्णपदाङ्कनिदर्शनात् ॥ १७३ ॥

अप्येणपत्नीति : १०.३०.११.

स्वैरालापोऽपि महतां नानृतं स्पृशति क्वचित् ।
या गोप्युक्तिः सदारेशप्रश्ना सा फलतः सती ॥ १७४ ॥

रे शम्बरा जगति निस्त्रपतापदानि
युष्मादृशानि न हि कुत्रचिदीक्षितानि ।
यत्प्रत्युतारिधिषणामपहाय कामं
वृद्धिं दृशा नयत सम्प्रति शम्बरारिम् ॥ १७५ ॥

उदासीनं मार्गं सखि समभिवीक्ष्यैव किमिह
व्रजस्यत्यावेशादतनुतरखेदाकुलगतिः ।
स्पृहा ते यद्यस्ति प्रियतमपदालोकनविधौ
ततो मार्गं दृष्टिं प्रदिश सुतमालाधिकरुचौ ॥ १७६ ॥

---

१. चन्द्रोऽपि । २. मृगाः । ३. मृगसमूहे वर्त्मनि च । ४. सुतानां माला शोभनतमालांश्च ।

पृच्छेतमा लता इति : १०.३०.१३.

अयं क्ष्मा[1]भूः सुर[2]तोपशोभित-
स्तत्पृच्छतैनं परमेशवर्तनम् ।
यद्वा तदीक्षोत्पुलका वदिष्यति
प्रकाममेषा सुरतैव सम्प्रति ॥ १७७ ॥

परोपकाराय नियोजितस्व-
सर्वस्वभावा तरुजातिरेव ।
इत्थं मुहुः श्रीशमुखेन युष्मद्-
यशः श्रुतं तत्किमिहेदृगेव ॥ १७८ ॥

वृक्षा वा धरणीवेयमेणी वा सुलतादयः ।
न केऽपि कथयन्त्यस्मानीशवार्तामिहाद्भुतम् ॥ १७९ ॥

इत्युन्मत्तेति : १०.३०.१४.

इत्थं भेदोपासनान्ता विधाय
तत्तादात्म्योपस्तिविन्यस्तचित्ताः ।
चक्रुः क्रीडां तादृशीमीशरूपां
यत्तद्युक्तं द्वे अपीशाप्तिहेतू ॥ १८० ॥

कस्याश्चिदिति : १०.३०.१५.

सर्वा यद्यपि तुल्यकृष्णहृदयास्तुल्याधिकृत्यन्विता-
स्तुल्येशाप्तिनिदानपुण्यनिचयास्तुल्योज्झितान्यक्रियाः ।
ऐशं रूपमवाप काप्यतितरां तत्रासुरं चापरा
तन्मन्ये विधिरेष मुञ्चति जनं नो नर्मकर्मण्यपि ॥१८१॥

तत्तादात्म्यविभावनां निजमनस्याधाय नर्मण्यपि
यः स्वैरं विहरत्यसौ प्रभुकृपापात्रं न चित्रन्त्विदम् ।
आश्चर्यं भृशमेतदेव यदसौ यं संस्पृशेत् पापिनं
सोऽपि श्रीशकृपापदं भवति तन्मानं च दैत्याः स्त्रियः ॥१८२॥

---

१. क्षमास्थानं वृक्षश्च । २. सुरता शोभनलता च ।

येन केन प्रकारेण यो वा को वेशरञ्जनम्।
करोत्यस्मिन् हरिप्रीतिर्न तद्धेतुः सुरोऽसुरः ॥१८३॥
व्यवहारकृदन्तरङ्गवृत्तेर्भुविभाव्याऽनवधानता यदन्तः।
तदुपासनमङ्गपूर्णमेतत् स्फुटमज्ञातसखीस्थिता स्थितास्ताः ॥१८४॥
तादात्म्यमेव भगवन्नवलम्ब्य कार्यो-
पास्तिस्तवैष नियमो न यतोऽबलास्ताः।
यं कामपि प्रतिकृतिं प्रसभं प्रगृह्य
चक्रुस्त्वदीक्षणकृते विविधं विहारम् ॥१८५॥

उन्निदधेऽम्बरमिति : १०.३०,२०.

निश्चलोऽयमिति वेदवादिना-
मस्तु तद्धृदयगोचरो रवः।
अञ्चलं त्वहमवैमि निश्चित-
मित्यदर्शि परया तदञ्चलम्[2] ॥१८६॥
दध्रे गिरिं स सबलोऽप्यम्बरपतिताम्बुजातपातभिया।
अबलाप्यहं तु कलयाम्यम्बरमिह[3] सखि शयाम्बुजातेन ॥१८७॥
अरिदरधरा[4] च सगदा[5] दृष्टोदयपङ्कजातकलितशया[6]।
अहमस्मि च तद्रूपा तन्मां सुरतोत्सवप्रदां[7] भजत ॥१८८॥

एवं कृष्णमिति : १०.३०.२४.

प्राग्वासना बलवती न च याऽस्तमेति
निर्मूलमन्यविविधोल्लसितात्मवादैः।
स्पष्टं रमेशपदशोधनजाततृष्णा
आसन् पुनर्यदबलाधृतकृष्णरूपाः ॥१८९॥
अयि विचित्रतरप्रसरः शरन्नवनवाभ्युदयो मदनोदये।
यदिह भान्ति रजोरसराजिताः सुमनसो विमदोत्सवदा अपि ॥१९०॥

---

१. अग्रम् अंमिति च्छेदश्च, अं विष्णुम्। २. वस्त्राञ्चलम्। ३. वस्त्रमाकाशं च। ४. चक्रशंखौ शत्रुभयं च। ५. गदया सहिता सरोगा च। ६. हस्तः शय्या च। ७. सुरता सुरतं च।

सामोदमागमपुषं स्वपुरो वसन्तं
कान्तं नितान्तसुमनोभवपल्लवाग्र्यम् ।
द्रक्ष्याम्यहं सखि लताधिकशोभमानं
त्वं माधवं लषसि किं न हि माधवं तम् ॥१९१॥

नेषल्लतापि किल यान् भजतेऽधुना तैः
किं पल्लवैरसि विमोहयितुं प्रवृत्ता ।
अस्मद्विमोहकुशलः स हि पल्लवाग्र्यो
योऽस्मिन् भवेद् बहुलतोत्सववृद्धिकारी ॥१९२॥

अपर्णो विप्रवासो यः स सुखो प्रभुभक्तिभृत् ।
विभाति तादृगेवासौ तद् गच्छ सखि तत्पुरः ॥१९३॥

आगच्छताशु सख्योऽयं सुपर्णो[1] भात्यदूरगः ।
प्रायस्तत्र भवेच्छ्रीशो नो चेत्पृच्छाम तत्स्थितिम् ॥१९४॥

योऽपारिभद्रस्[2]तत एव भूयाद्
रिपोरनिष्टं सुहृदः समिष्टम् ।
अयं तथा नेति किमस्य पार्श्वे
गतेन सख्योऽग्रत एव यात ॥१९५॥

लतैकरसिकः सखा सखि भवेल्लतोपान्तिके
तदेहि न हि वा भवेदिह स पुष्पिणी[3] सास्ति यत् ।
अलं वितथशङ्कया सखि ततो भवेदेव स
सदागमन[4]मञ्जुला भवति पाल्लवी[5] यत्स्थितिः ॥१९६॥

लावण्यमेव सखि तादृशमैन्दिरेशं
यद्वीक्षणं मनसिजोदयकारि भूरि ।
नास्मासु चित्रमिह ब ललतास्वमूषु
पुष्पोदयोऽजनि यतः कलितोज्ज्वलश्रीः ॥१९७॥

यस्मान्निखिललतासु त्वमेव सर्वानुभूति[6]रसि लतिके ।

---

१. वृक्षो गरुडश्च । २. अपगतारिभद्रः पारिभद्रो नेति च । ३. रजस्वला पुष्पवती च । ४. वायुः सदेति च्छेदश्च । ५. पल्लवः किसलयो जारश्च तस्येयं सा । ६. वनौषधिविशेषः सर्वा अनुभूतयो यस्याः ।

तन्नो विरहजदुःखं सत्यं वेत्सीति कथय विभुपदवीम् ॥१९८॥

अयि श्यामे[1] त्वमप्यत्र गोपी[2]शब्दावलम्बिनी ।
कुतो जातासि यद्योगात् प्रियस्याप्रियतां गता ॥१९९॥

एकसुतप्रसवा स्त्री सुन्दर्यपि गलितयौवना भवति ।
सखि बहुसुता[3] यदेषा म्लानमुखी भाति तत्तिरस्कारात् ॥२००॥

यद्गर्भसंस्कारवशाद् विलग्नं
काठिन्य[4]मद्याप्युपलभ्यतेऽस्मिन् ।
तन्नामभाजस्तव रेणुकायाः[5]
सिद्धं कठोरत्वमिति व्रजामः ॥ २०१ ॥

रे वक्रतां त्यज ऋजुर्भव मार्ग[6] गर्वं
नाखर्वमावह यदस्मि स कृष्णसारः[8] ।
दीनानुकम्पिनि हरौ[7] वुदिते सुलक्ष्यो
भूयो भविष्यसि ततो भविता हितं ते ॥ २०२ ॥

पश्याद्भुतां स्थितिममुष्य हि वर्त्मनस्त्व-
मापातदृक्कवलितं यदि सेन्दुकान्तम् ।
तद्भिन्नदृष्टिकलितं तु स कृष्णवर्त्म[9]-
त्येतद्विभाति सखि संश्रितकृष्णपादम् ॥ २०३ ॥

सदागमदृशां यावद्वस्तुध्याताच्युतात्मनाम् ।
न दुर्लभं सतामस्मिन् श्रीशपादाब्जदर्शनम् ॥ २०४ ॥

सन्मार्गोऽसावमार्गोऽसावित्यलं प्राग्व्यवस्थया ।
यस्य श्रीशपदप्राप्तिस्तमेव बहु मन्महे ॥ २०५ ॥

क्षमं सखि स पावको[10]ऽयमपि कृष्णवर्त्माभिधः
प्रकाशयति यत्सुहृग्जनदृशां निरीक्ष्यं पदम् ।

---

१. वनौषधिविशेषः षोडशवर्षा स्त्री च । २. वनौषधि० गोपस्त्री च । ३. वनौषधिवि० बहवः सुता यस्याः सा । ४. भार्गवकृतक्षत्रियनाशरूपम् । ५. परशुराममातुः सुगन्धिद्रव्यविशेषश्च । ६. मृगसमूहः मार्गश्च । ७. हरिणः कृष्णेनसारः श्रेष्ठश्च । ८. सिंहे विष्णौ च । ९. कृष्णसहितं वर्त्म साग्निकं च । १०. पावित्र्यकारी अग्निश्च ।

तमोऽपहतिमातनोत्यपि परं स तापप्रदः
सदा भवति सङ्गमे पुनरयं त्वलं शीतलः ॥ २०६ ॥

पदानीति : १०.३०.२५.

सख्यः पश्यत पश्यताद्भुतमिदं यत्कृष्णवर्त्मन्यपि
सच्छोभान्वितलक्ष्मणान्वयि[1] पदाम्भोजं स्फुटं राजते ।
किं चाकाशसरोजमित्यपि वचोऽलीकं कथं वर्णितं
प्राज्ञैर्यत्स्फुटमत्र साब्जममलं विष्णोः पदं[2] दृश्यते ॥२०७॥

यत्सर्वतोमुखलसत्स्थिति शोभमानं
दान्तं नितान्तममलप्रतिमं सदीड्यम् ।
लेखाभिरञ्जितमनन्तसुखाभिधेयं
विष्णोः पदं तदिह सादरमर्थयामः ॥ २०८ ॥

तैस्तैः पदैरिति : १०.३०.२६.

योऽन्तर्बहिर्विधृतपूर्णपरेशभावो
विष्वग्भवे विचिनुतेऽत्र चरन् परेशम् ।
मायाविलासविशदीकृतनैजवृत्ते-
र्मयीशितुः स पदहग्[3] भवतीत्यबोधि ॥ २०९ ॥

स्त्रीपुंभिदाव्यतिकरः सखि यत्र भाति
ह्यर्धाङ्गनाङ्गललिताचरणप्रचारः ।
तादृक् पदस्य मदनादरताऽस्ति चित्रम्[4]
वामाश्रिते किमथवा पुरुषे विचित्रम् ॥ २१० ॥

न स्नेहो न मनाक् त्रपा न च कृपा नाकृत्रिमं वर्तनं
भीतिर्वा न जनापवादवचसः किन्तु स्वमात्रार्थधीः ।
ईदृग् लोकगतिः कलौ किल भवेदित्याश्रुतं द्वापरे-
ऽत्रैवादर्श्यनयां कथं भृशमसौ सख्यो मम द्वापरः[5] ॥२११॥

---

१. सारसस्त्री वज्रादिचिह्नेन च । २. आकाशं श्रीकृष्णस्य पदं च । ३. चिह्नपङ्क्तयः देवाश्च । ४. मयि अनादरः मदने आदरश्च । ५. संशयः ।

अनयाराधित इति १०.३०.२८.

यन्नो विहाय भगवत्पदसक्तचित्ता
नीतो वशं प्रभुरनेकविधार्जवेन ।
तत्प्रीतिकृत्स समभूदिति साधु किन्तु
नाराधनं सखि विभाति न यानुगं तत् ॥ २१२ ॥

आराधनं सखि सदायफलं[1] तदेव
संजायतेऽच्युतपदस्य यदेव लोके ।
अन्याविरोधि सखि यः प्रकृते प्रकार-
स्तन्निर्मितः स न शुभावह एव वाच्यः ॥ २१३ ॥

कृताऽस्मद्वञ्चनो योऽयं प्रकारो दृश्यतेऽत्र हि ।
न तत्र हेतुः सा किन्तु स्पष्ट एवानयः सखि ॥ २१४ ॥

समानासु सतीष्वस्मास्वेषा वैषम्यधीः कुतः ।
जाता तस्य यतो ह्येषा रहस्थविरहस्थता ॥ २१५ ॥

धन्या अमी इति : १०.३०.२९.

गोविन्दादपि सख्यो गोविन्दाङ्घ्र्यब्ज रेणवो धन्याः ।
येऽस्मत्तापनिवृत्त्यै स्थिता न तद्वत्पलायनं चक्रुः ॥ २१६ ॥

तस्या इति : १०.३०.३०.

सत्सङ्गोऽपि विशुद्धश्चेदेव तोषाय जायते ।
सस्त्रीपदेशपादेक्षा-क्षोभकृत्तास्वभूद्यतः ॥ २१७ ॥

स्वत्यागतोऽपि बहुदुःखकरः सपत्न्यां
प्रेमा प्रियस्य भवतीति निसर्गसिद्धा ।
स्त्रीणां स्थितिर्जगति ता अपि तत्कृतोप-
चाराङ्कितावनिदृशोऽतनुतापमापुः ॥ २१८ ॥

त्यक्त्वाऽऽत्मजातमनुगच्छति यो रमेशं
स्वाध्वग्रगः स इति भुव्यविवादसिद्धे ।

१. दायसहितं सदेति च्छेदः अयफलं च ।

तां तादृशीमपि तु ता विनिनिन्दुरेतद्
बीजं सपत्नदृगशेषगुणापिधाना ॥ २१९ ॥
के[1]कां वदन्ति जलदाधिकदीप्तिभाज-
स्तेतां रहस्थितिवशेन मुकुन्दपादाः ।
सा केति याऽऽत्महितमात्ररतिः किलास्मां-
स्तक्त्या ययावदयवत् सदयं प्रलोभ्य ॥ २२० ॥
धन्येयमद्य सुल[2]ता भुवने यदस्यां
भूयोऽनुरक्तहृदयोऽजनि माधवो[3]ऽपि ।
यद्वा समानगुणवत्यपि वस्तुजाते
कस्मिंश्चिदेव रुचिरित्यनुभूतिसिद्धम् ॥ २२१ ॥

न लक्ष्यन्ते इति : १०.३०.३१.

प्रभुसदयतेयमियती यदसह्यमभूत्तदङ्घ्रितृणदुःखम् ।
पश्यादयतामपि सखि सहेत याऽस्मद्वियोगतापमपि ॥ २२२ ॥

अत्रेति : १०.३०.३२.

यस्मिन्ननन्यमतयः खलु योगशक्त्या
संयोजयन्ति सुमनांस्यवनौ मुनीन्द्राः ।
स श्रीश एव सुमनःप्रचयं यदस्यां
न्याधादतः स्फुटतया खलु धन्यताऽस्या ॥ २२३ ॥

केशप्रसाधनमिति : १०.३०.३३.

यस्य प्रसाधनकृतेऽवसरप्रतीक्षाः
केशा[4] भवन्ति नितरामवशो मुरारिः ।
केशप्रसाधनकृतेऽभ्युदिताभिलाषः
पश्यन्ति न स्वमहिमानमलं सकामाः ॥ २२४ ॥
यत्किञ्चिदत्र सुकृतं कृतमस्ति सख्य-
स्तस्मादभूत् प्रभुपदप्रतिमेक्षणं नः ।

---

१. मयूर वाच पदद्वयं च । २. सुरता शोभनलता च । ३. कृष्णो वसन्तश्च । ४. ब्रह्मकामशंकराः ।

एतत्त्वगण्यमिह पुण्यमभूदितस्त-
न्न स्यात् कथं प्रियसुखावहसङ्गलाभः ॥ २२५ ॥

यां गोपीमिति : १०.३०.३५.

दीनो यथा परायत्ताचारः स्त्रीवशगः पुमान् ।
तथा प्रदर्शयन् सर्वास्त्यक्त्वैकामभजत् प्रभुः ॥ २२६ ॥

ततोगत्वेति : १०.३०.३७.

न सौकुमार्यं मृदुभाषणं वा
स्वभावसिद्धं भुवि कामिनीनाम् ।
वशीकृते पुंस्यपि तु प्रलोभ-
विधिर्दुरात्मत्त्वमगूढमेतत् ॥ २२७ ॥

जगत्प्रियोप्यप्रियोऽभूच्छ्रीशस्तस्या यतः स्फुटम् ।
तत्संनिकर्षमाहात्म्यं वक्तुमीशान शेषधीः ॥ २२८ ॥

प्रिये त्वद्गिरा मन्मनस्तत्र यातं
सखी स्कन्ध[2] एषोऽनुयातीह यत्नात् ।
त्वया स्थेयमत्रासि चेत्तादृशीत्य-
ब्रवीत् सत्यमीशोऽन्यथ[3]ाधीः परं सा ॥ २२९ ॥

एवं कलापगमवेक्ष्य[4] स मन्तुमस्मिन्
राजा कलापजनशासनमातनोति ।
नेशस्तथापि तु पृथक् समवेक्ष्य मन्तुं
यत्तां जहौ न च पुरा हृदि मानहीनाम् ॥ २३० ॥

देहान्तर्लसिता अनन्तविततानेकासिका नाडिका-
स्तास्वेकैव तु गच्छति प्रभुपदं योगात्सुधाधारिणी ।
तस्यां चेदपि संगतः स्मयलवस्तत्कालमन्तर्हितः
स्यादेवेश इति स्फुटं सममवत्तद्गोपिकाचारतः ॥ २३१ ॥

यदर्थमुज्झिताः सख्यो यत्प्रीत्या सस्मयाऽभवत् ।
तस्मिन्नन्तर्हिते युक्ता तनुतापानुतापिता ॥ २३२ ॥

---

१. समूहः । २. स्कन्धे । ३. अन्यथा धीर्यस्याः । ४. समूहगतम् ।

हा नाथेति : १०.३०.३९.

श्रीकृष्णाच्युत माधवाचल धरानन्तत्रिलोकी प्रभो
गोविन्देश मुकुन्द सुन्दरतनो वन्दारुरक्षागुरो।
ध्यान्तध्वंसक दैत्यमर्दक सदासत्सङ्गसंरक्षक
त्राहि त्राह्यतिदीनगामिव सखे मां त्वत्पदैकाश्रयाम् ॥ २३३ ॥

कस्यापि कोऽपि भवति व्रजलोकवासी
संरक्षको बत महत्स्वपि संकटेषु।
त्यक्तस्वजातिजनमित्रसखीजनाया-
स्त्राताऽधुना मम विभो त्वमिहैक एव ॥ २३४ ॥

शुद्धत्वं चरणसरोरुहे सदैव
मालिन्यं तव च शिरोरुहे दयाब्धे।
सम्प्रेक्ष्याप्यहरहरीश मुग्धचित्ता
सम्मोहात्कथमहमैच्छमंसवासम् ॥ २३५ ॥

त्वं ममासि सकला सकलास्ये[1] त्वां विना न रमणी चतुरापि।
मन्मुदेऽस्त्यसकृदेवमुदीर्यानार्यवत्कथमिहार्य करोषि ॥२३६॥

एकाकिनीं समपहाय सहायहीना-
मेनां वने त्रिभुवनेडितनीतिनेता।
अन्यत्र यामि कथयामि न वैभवेश
सत्यं कथं मनसि यातमिदं ससत्यम्[2] ॥ २३७ ॥

मानो मया यदि कृतो बहुधाऽपमाने
वैमानिका[3]दिमगुरो विहितस्त्वयापि।
जातं समानमधुना मधुना शनास्मि-
स्तत् किं नवं विरहवैभवमातनोषि ॥ २३८ ॥

सर्वे जना भुवि भवन्त्यपराधिनस्त्वं
तेषां क्षमाकर इति प्रथितं पृथिव्याम्।

---

१. चन्द्रानने। २. सशपथम्। ३. देवाः।

तत्प्रार्थयामि भगवन्नपरा[1]धिकत्वं
मत्त्यागतो न नवमर्जय लोकगर्ह्यम् ॥ २३९ ॥

गु[2]र्वङ्गनेयमिति मामवगत्य मोहात्
किं रे करैः स्पृशसि चन्द्र निरस्तलज्जम् ।
तारा न काममहमच्युतपादसक्ता
सा [3]राधिकेत्यलमलं किल साहसेन ॥ २४० ॥

वृत्त्यैव लक्ष्यं कुरुते पिता[4] ते
यं श्रीशमस्मिन् स्मर तद्भवस्य ।
वीरस्य तेऽसौ न हि बाणतोऽपि
लक्ष्योभवत्यत्र न किं त्रपा ते ॥ २४१ ॥

शचीशवद्रतीशोऽपि करोति शरव[5]र्षणम् ।
तद्गोत्राणार्थमचलौ कराभ्यां धारय प्रभो ॥ २४२ ॥

सद्वर्त्मदर्शनचणागममोदमान-
स्तल्लङ्घनं न सहसा प्रभुरेष कुर्यात् ।
एवं विचिन्त्य सुरतोत्सवदानदक्षं
सालं द्रुमं द्रुतमगादनुनीतकृष्णा ॥ २४३ ॥

सन्मार्ग एव भवति प्रभुपादपद्म-
लाभो भुवीत्यखिलविद्वदुदीरितां गाम् ।
स्मृत्वा विमुग्धतरबुद्धिरगाढगात्रा-
प्येणौघसन्निधिमवाप जवादशङ्कम् ॥ २४४ ॥

मा[6]र्गं दृष्ट्वा कृष्णसारप्रधानं तत्रासक्ता सर्वमेवापहाय ।
त्यक्त्वा शङ्कामेहि तत्त्वं मदीयोपान्ते क्षेत्रज्ञोऽसि मुग्धैवमूचे ॥२४५॥

सुखं वा दुःखं वा सततमनुभोक्तव्यमखिलैः
सहैव प्राप्तं चेत् पृथगपि कदाचिद्विधिवशात् ।

---

१. अपराधिकभावम् अपगता राधिका यस्मात्तद्भावं च । २. कृष्णो बृहस्पतिश्च । ३. बलाधिका सेति च्छेदश्च । ४. मनः कामस्य मनसिजत्वात् । ५. उदकं बाणाश्च । ६. मृगसमूहं पंथानं च ।

न गर्वांशः कार्यः क्वचिदपि तदा चेत्स विहितो
जने हास्याय स्यादुभयमिह मानं तदबला ॥२४६॥

अन्विच्छन्त्य इति : १०.३०.४१.

अनन्यभावेन परात्मचिन्तनं
करोति यस्तस्य निसर्गवैरिणः ।
प्रयान्ति मित्रत्वमलं हि गोपिका-
स्तदोज्झितेर्ष्याः किल तां समाभजन् ॥ २४७ ॥

क्वचित्केनचित्स्नेहिनापि स्वमन्तुं
कृतं चित्त आधाय तस्य प्रतीपे ।
विधौ मन्तुना तेन चासौ न दण्ड्यो
वदेत्तत्प्रियं किंचिति स्पष्टमस्मिन् ॥ २४८ ॥

तया कथितमिति : १०.३०.४२.

स्वांसं[1] प्रदर्श्य सखि मां बत पूतनारि-
र्नारीविमोहचतुरश्चतुराननेशः ।
चित्रं चरित्रमतनोदतनुप्रमुग्धं
चेतोऽप्यसङ्गमकरोन्मम[2] किं ब्रवीमि ॥ २४९ ॥

साधनानि किल सन्ति लसन्ति
भूरिशो जगति रोपहराणि ।
तत्र मुख्यमृजु सद्वचनं यत्
ताः स्त्रियस्तदरुपो हि तदाऽऽसन् ॥ २५० ॥

प्रायोऽस्मदीयमिह मानमवेक्ष्य कान्तो
यातो भवेदिति पुरैव हि विस्मयास्ताः ।
तस्यास्तदुक्तिमवकर्ण्य तु निश्चितार्था
जाताः क्षमं परमविस्मयमापुरन्तः ॥ २५१ ॥

---

१. स्वस्यांसस्तं स्वामिति च्छेदश्च । २. ए भगवति संगो यस्य तथाविधम् ।

तस्या वचस्तदखिलं तदुपेक्षितायाः
श्रुत्वा विगर्वमवगत्य तदीशकृत्यम् ।
उत्कण्ठिताः पुनरधोक्षजचक्षुषस्ताः
प्राग्वत्तरून् बहुविधान्युगपत्समूचुः ॥ २५२ ॥

हे चाम्पेय कपित्थ हे कदलि हे बन्धूक हे कुन्द हे
हे श्रीवृक्ष शिरीष हे तिलक हे तापिच्छकास्मत्प्रियः ।
अस्मत्सौष्ठववर्णने प्रभुरसौ सस्मार वः सर्वतो
युष्मासु स्मृतिमस्य नैव कुरुते हा कोपि धिग्धिक्ततः ॥२५३॥

अति विक्लवया गिराऽर्थितेऽपि
न ददत्युत्तरमत्र केऽपि नोऽर्हम् ।
बहुधा वनजन्मकर्मभिर्वा
ह्यवनाध्वा विदितो न काममेभिः ॥ २५४ ॥

व्रजत झटिति सख्यो देशतोऽस्मादखर्वो
यदिह किल पलाशो दृश्यते रक्तवक्त्रः ।
प्रियजनपरिहीनं दीनमेनं निरीक्ष्य
जनमयमनुपेक्षः स्यात् स्वकृत्ये कदाचित् ॥ २५५ ॥

प्रीतिरस्ति यदि तेऽर्जुननाम्नि
भूरुहैकमिदमाकलयाद्य ।
नास्मदर्थितपदोचितदाने-
ऽपार्थतां परिचिनुष्व निजाङ्के ॥ २५६ ॥

ऐश्वर्यं लभते पुमानिह निजप्रारब्धतः सर्वतः
सम्बन्धो न हि तत्र कारणमहो यः पुत्रपित्रात्मकः ।
वाल्मीकिर्यदगाधरामचरितं प्रोवाच भाव्यर्थकं
पृष्टं वृत्तमपि प्रवक्ति न विभोर्वल्मीक एष स्फुटम् ॥ २५७ ॥

भूदार दारयसि किं भुवमस्मदिष्ट-
प्राणप्रियामकृतमन्तुलवां बलेन ।

---

१. वृक्षविशेषः राक्षसश्च । २. पार्थभिन्नताम् अपगतार्थत्वं च ।

यद्वा किमस्त्यनुचितं प्रियविप्रयुक्ते
कान्ताजनेऽल्पविहितो यदसत्प्रकारः ॥ २५८ ॥

रे रे खञ्जन मञ्जुलैरलमलं कुञ्जे प्रियारञ्जनै-
स्तद्बोध्येन धरागतेन निधिनाऽप्यास्ते न कार्यं हि नः ।
चातुर्यं तव वच्मि दर्शयसि सच्छङ्खं सुखर्वाकृतिं
पद्मेशं निधिमच्छकुन्दरदनं नालं मुकुन्दं यदि ॥ २५९ ॥

त्वं मेघहृष्टः स च मेघरूप-
स्त्वं नीलकण्ठः स च तत्प्रियोऽस्ति ।
भुजङ्गभुक् त्वं स भुजङ्गवृत्तिः
सम्बन्धतोऽस्माद् वद चेत् प्रवेत्सि ॥ २६० ॥

नेत्रं तदेव कृति येन हरिर्व्यलोकि
मायूरबर्हगतनेत्रशतैः फलं किम् ।
प्राचीनवाक्परिचयादिति निश्चिनोमि
दृष्टो मयूर भवता न सखा ममेति ॥ २६१ ॥

न यद्यपि बहिर्दृशा भवति गोचरो गोपति-
र्दृशा त्विममबाह्यया सखि विलोकयामोऽधुना ।
कया ननु दिशेति चेन्निजसमीप एवास्थितः
शुकः प्रकटयत्ययं स हरितत्त्वमात्मस्थितम् ॥ २६२ ॥

आगामिप्रियसङ्गमसूचक एको हि नाम काकोऽसौ ।
नास्ति निशायामधुना काको वात्रोपकारकृद् भविता ॥ २६३ ॥

रात्रे त्वमत्र वृद्धा स्वप्रियसङ्गमवियोगसुखदुःखे ।
जानासि भूरि तन्नो वियोगदुःखं कथं न खण्डयसि ॥ २६४ ॥

त्वमसि पलितदेहो रात्रिरप्यत्र वृद्धा
तदपि निजकरैस्तां रञ्जयस्यस्तशङ्कम् ।
ननु वयमति मुग्धाः सुन्दरोऽसौ मुकुन्द-
स्तदिह हससि किं रे चन्द्रिकाव्याजतोऽस्मान् ॥ २६५ ॥

१. शंखादयो निधिभेदाः, पक्षे स्पष्टम् । २. हरेस्तत्त्वं हरितभावश्च ।

स्वाङ्के निवेश्य कुलभूषणमिन्द्रकान्तं
कृष्णं नु तस्य सविधे सखि भामपि द्राक् ।
आकर्षति स्वककरैरधिवासनार्थं
संसारसौख्यमुपभोक्तुमना मृगाङ्कः ॥ २६६ ॥

रे चन्द्र पुत्रमिममात्मकरैः सुगाढ-
मालिङ्ग्य धारयसि किं सततं निजाङ्के ।
अस्मासु योजय ततो ह्यचिरादनेक-
नप्तृप्रणप्तृपरिरम्भणसौख्यभाक् स्याः ॥ २६७ ॥

नीला[1]म्बरं निजकरैर्विशदं करोषि
निर्णेक्तृकर्मणि भवानतिलब्धवर्णः ।
पीता[2]म्बरं यदि ददासि समुज्ज्वलं तद्
भूयः स्तवाय तव सोम भवामि दक्षा ॥ २६८ ॥

त्वं सर्वज्ञ[3]शिरोमणिस्त्वमपि सच्छ्रु[4]त्युल्लसद्वर्तनं
नाम्नाप्यैक्यमकैतवा च युवयोरेकान्तमैत्री सदा ।
एवं सत्युभयोर्न कोऽपि कथयत्यानन्दहेतुं ततः
किं सम्पादितमब्जं[5] लौकिकपदप्रौढ्या किमास्ते सुखम् ॥ २६९ ॥

अतिशिथिलगतानां निर्झरास्मत्पदानां
प्रभुपदमनुगन्तुं नेषदप्यस्ति शक्तिः ।
तदिह भव सहायोऽन्वेषणे तार्क्ष्यकेतो-
र्यदसि किल वनेऽस्मिंस्त्वं सदैव प्रवाहः[6] ॥ २७० ॥

उर्वीधरोऽयमखिलोन्नति - भागनेक
भ्राजत्फलागमलसद्धृदयो यदास्ते ।
गत्वा तदस्य पुरतः परिपृच्छतैनं
कृष्णागमं त्वमिह वेत्सि न वेति सख्यः ॥ २७१ ॥

---

१. वस्त्रम् आकाशं च । २. पीतवस्त्रं कृष्णं च । ३. शिवः सर्वज्ञश्च । ४. वेदः कर्णश्च । ५. कुमुद चन्द्रेति च सम्बोधनम् । ६. निर्झरः प्रकृष्ट-वाहनश्च ।

जानामि सत्यमचल त्वयि शक्तिरस्ति
ज्ञातुं रमेशमनिशं हि गुहाश्रितोऽसि।
तत्र स्थितश्च हरिरित्यपि वेदवाद-
स्तत्किं प्रतारयसि दर्शय शर्महेतुम् ॥ २७२ ॥

मदुन्नतितिरस्कृतिर्निजकुचैः कृताऽऽभिर्मुहु-
रिदं मनसि संस्मरन्न कुरु मौनसन्धारणम्।
कृतो यदधुना क्षमा[1]धर तवेह पादाश्रय-
स्त्वलं हि शरणप्रदः स इति सर्वसत्पद्धतिः ॥ २७३ ॥

नानाप[3]त्रलसत्स्थितिः प्रविलसद्बाणा[4]सनस्यन्दनः
सद्वंशप्रभवोऽनवद्यविभवो भूभृद्वरः सन्नपि।
अस्मच्चित्तधनं गिरे यदधुना हृत्वा गतं मोषकं
त्वं सङ्गोप्य निजाश्रितं प्रकुरुषे तत्ते न दोषाय किम् ॥ २७४ ॥

धर्माश्रितः स भुवि यश्च सुपर्व[5]तत्त्व-
ज्ञातेति धर्मधिषणाः प्रवदन्ति सन्तः।
तत्पर्वत त्वमसि नित्यसुपर्वतत्त्व-
पर्याप्तिभूरिति वद प्रभुलाभधर्मम् ॥ २७५ ॥

अस्मद्वितीर्णमधुगन्ध - चतुर्विधान्न-
राद्यां[6]दनातिशय पुष्टशरीरकोऽपि।
इष्टार्पणादुपकरोति न भूभृदेष
युक्तं जडेऽतिकठिने विफलं हि दानम् ॥ २७६ ॥

गोवर्धनोऽसि गिरिराज यथार्थनामा
त्वं सर्वदेति विदितं तव पूर्ववृत्तात्।
ग्लानिं गवामतनुजामवलोक्य सम्प्र-
त्याप्ताः पदं तव वियोगभयादवैताः ॥ २७७ ॥

---

१. शान्तिः पृथ्वी च। २. चरणाः प्रत्यन्तपर्वतश्च। ३. वृक्षा वाहनानि च। ४. बाणादयो वृक्षविशेषा धनुश्च। ५. देवतत्त्वं पर्वतभावश्च। ६. अतिशयितादनात्।

स एवायं कुञ्जो ललितपुलिना सैव यमुना
तदेवेदं वृन्दावनमपि स एवायमचलः ।
परोक्षे लक्ष्मीशेऽजनि तदखिलं विप्रियमतो
मनःप्रीतौ हेतुर्भवति भुवि नो वस्तुमहिमा ॥ २७८ ॥

श्रीमानेष जयोऽर्जुनश्च सुरभिः शक्रस्तथा मन्मथो
जीवोऽर्को वरुणः शिवाग्निवृषभा धर्मः कुबेरोऽप्यसौ ।
इन्द्राणी च तपस्विनी च परमाऽपर्णा सुपद्माऽप्यहो
नैतेष्वन्यतमोऽपि वेत्ति भगवत्पादाब्जमित्यद्भुतम् ॥ २७९ ॥

अनया तु भवेद् दृष्टो गायत्र्या सत्यमेव सः ।
परन्तु सख्यः किं कार्यं दर्शनार्हा न योषिताम् ॥ २८० ॥

प्रागाशाऽऽसीद्भूयसी दक्षिणस्त्वं
प्रायः स्या इत्यद्य यत्पश्चिमोऽसि ।
तत्ते वाच्यं किं प्रभो ब्रूहि किञ्चिद्
गोपीचित्तं तूत्तराशावलम्बि ॥ २८१ ॥

ततोऽविशन् इति : १०.३०.४३.

योग्यागमा अपि हि यं न विदुः परेशं
गायत्र्यपीति किमु तत्र वृथा प्रयासः ।
इत्यन्तरे चिरमवेक्ष्य तदा रमण्यः
सद्योगिवृत्तय इवाशु निवृत्तिमापुः ॥ २८२ ॥

यावद् द्वैतप्रकारः प्रसरति परितो वृत्तयस्तावदेव
श्रान्ता धावन्ति यत्नात् कथमपि पुनरावृत्तिमेवाप्नुवन्ति ।
अप्राप्यं ज्योतिषां यद्विलसति तमसां यच्च तेजः परस्ताद्
गत्वा ताश्चन्द्रकान्तं क्षममिदमभजन् यत्पुनस्तन्निवृत्तिम् ॥ २८३ ॥

---

१. जयादयो वृक्षविशेषाः पक्षे प्रसिद्धाः । २. महामन्त्रो वृक्षविशेषश्च । ३. दक्षिणादिग्भवः सरलश्च । ४. उत्तरदिक् प्रतिवाक्यं च । ५. योगिनश्च आगमाश्च योग्यवृक्षाश्च ।

राससौख्यं तु राकायां तासामासीदितीरिते ।
आप्रभातविधूल्लासादन्यथोक्तिर्न युज्यते ॥ २८४ ॥ [युग्मम्]

जगद्व्याप्तापि यं द्रष्टुं नालमीशेह चन्द्रिका ।
तत्र का वयमल्पज्ञा अल्पगा इत्यनग्रगाः ॥ २८५ ॥

अप्राप्येशं निवृत्ताभिस्ताभिर्विश्रान्तवृत्तिभिः ।
स्फुटीकृता व्रजस्त्रीभिर्यतो वाच इति श्रुतिः ॥ २८६ ॥

यो योगिवृत्तेरपि नापरोक्षो
यो वा श्रुतेरश्रुततात्त्विकश्रीः ।
तस्यापरोक्षोद्यमिनां जनानां
सिद्धः श्रमो गोकुलभावभाजाम् ॥ २८७ ॥

न हि यावदसौ समीक्षितो निजहृत्संस्थित इत्यहं जनैः ।
भ्रमणाच्छ्रम एव केवलो भवितैषा भुवि तावदन्वहम् ॥ २८८ ॥

तन्मनस्का इति : १०.३०.४४.

जगत्यस्मिन् यस्यास्त्यभिरुचिरहो साहसविधौ
प्रसिद्धं तत्कर्माखिलमपि विभो साहसमयम् ।
वनेऽस्माकं त्यागं निशि विदधतस्ते यदुपते
प्रसादोऽप्यस्मासु स्फुट इह जगद्विस्मयकरः ॥ २८९ ॥

असीमं स्वप्रेम प्रसृतमयि नाथ त्वयि कृतं
तथाऽऽभिः सर्वस्वार्पणमपि मनोभावसहितम् ।
निरीक्ष्येषन्मानोन्नतिमतनुजामप्यदयवत्
तदैवान्तर्भूतः किमिदमुचितं ते कृतविदः ॥ २९० ॥

प्रभो यत्त्वत्कृत्यं तदिह मधुरं तावकदृशा
न जाने किं ब्रूयात् कथमिति च पृष्टो यदि परः ।
क्वचागोऽणुर्गोपीजनविरचितो मानसहितः
क्व तत्त्यागः सह्याचल इव दृढस्तत्प्रतिकृतिः ॥ २९१ ॥

न यागैर्वा योगैर्व्रतजपतपः - साधनचयै-
स्तथाऽहं सन्तुष्टोऽध्यवनि लघु दानैरिह यथा।
प्रतिज्ञावागेषा कथमवितथा स्याद् यदुपते
त्यजस्येवं रुष्टस्त्वलमतनुदात्रीर्यदबलाः ॥ २९२ ॥

त्यक्त्वाऽन्यसाधनानीश गायामस्त्वद्यशो भृशम्।
यथा शं दर्शय श्रीश काननं वा स्वकाननम् ॥ २९३ ॥

मानस्थितिर्भृशमितोऽप्यवधार्य ते चे-
न्मानं[1]स्थितिर्व्रजजने भवितेत्यवेहि।
गां[2] नः स्थिता अवसि माधव सर्वदेति
गानस्थितास्तदधुनाऽप्यव तावकीनाः ॥ २९४ ॥

पुनः पुलिनमिति १०.३०.४५.

कृत्वागमेक्षणमुखाखिलसत्प्रयत्नां
स्तास्तद्विशुद्धपुलिने निखिला युवत्यः।
ऐशं यशो विशदमेव तदाऽन्वगायन्
श्रीशाप्तये तदधिकं सकलात्स्फुटं तत् ॥ २९५ ॥

एवं प्रतीक[3]समुपासन - वासितात्मा
योगी निजान्तरवधारित - चित्स्वरूपः।
योग्यागमाद्यनभिलक्षितमात्मरूपं
गायेदनन्यगतिराश्रयदं जनस्य ॥ २९६ ॥

मद्वश्यगीताभि[4]निविष्टधीर्यो
मत्प्राप्तिरस्याश्विति माधवाशयम्।
ता बोधयन्त्यः पुलिने चरन्त्यः
श्रीशाप्तये गातुमुपाक्रमंस्तदा ॥ २९७ ॥

---

१. निषेधार्थकम्। २. गाः नः इति च्छेदः। ३. अवयवाः। ४. गीतं गीता च।

गीतेन मोहितधियो वयमस्य लब्धा
इत्यन्तराहितदृशो व्रजयोषितस्ताः ।
तं प्राप्तुमप्यपरयत्न - विकुण्ठभावाः
साध्वारभन्त नुतितोऽद्भुतगीतमेव ॥ २९८ ॥

प्रत्येकस्मिन्नशक्तेऽपि सङ्घे शक्तिः फलप्रदा ।
युक्तं जगुस्तुल्यचित्ताः सर्वाः श्रीशेक्षणोत्सुकाः ॥ २९९ ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

॥ अथ एकत्रिंशोऽध्यायः ॥

सन्मनोऽलिव्रजोद्गीतमिन्दिरानन्दमन्दिरम् ।
गङ्गोत्तुङ्गरसं वन्दे श्रीगोविन्दपदाम्बुजम् ॥ १ ॥

आलक्ष्याखिलसृष्टिसर्जकतया सच्चिद्विलासं परं
गायन्ति श्रुतयोऽखिलाश्रयतया वाङ्मानसागोचरम् ।
सच्छब्दा गुणवृत्तयोऽप्यनिशमित्युक्तं हि वेदस्तुतौ
प्राज्ञैस्तद्वदिहापि सूक्ष्ममतिभिर्ज्ञेयं सुगीतेङ्गितम् ॥ २ ॥

निखिलागम[1]मूलदृष्टपादं
सकलांशा[2]न्वयभूषितं ह्यदृश्यम् ।
सगुणं भगवत्स्वरूपमेवं
मनसाऽलोचि तदेति भाति ताभिः ॥ ३ ॥

देहादिसङ्गो भगवद्विराजित-
श्चिदिन्दिरोल्लासविलासभूरलम् ।
अतोऽत्र योगादचिरेण दृश्यतां
प्रभुर्व्रजत्येवममूभिरीरितम् ॥ ४ ॥

आद्यन्तयोश्चरणयोरभिरूढमर्थं
कृत्वा मनस्यतितरां विगताभ्यसूयैः ।
आलोच्यमेतदविगीतमनर्घ्यगीतं
प्रादर्शि किञ्चिदुपयोग्यवधानबुद्धैः ॥ ५ ॥

जयति ते इति : १०.३१.१.

व्रजो जयति जन्मना जगदधीशितुः श्रीरपि
वसत्यनिशमत्र तज्जगति धन्यभाग्या इमाः ।
प्रतिक्षणमिदं मुदा सदय यैः स्तुतं तान् बुधान्
प्रवर्तयितुमीहसे कथमिहान्यथा वर्णने ॥ ६ ॥

---

१. वेदा वृक्षाश्च । २. चन्द्रः सम्पूर्णः ।

यत्र त्वं व्रजसि स्त्रिया कृतधिया गन्तव्यमस्मिन् स्थले
गन्तव्यं पुनरन्यतश्च भवतेत्येषः स्वभावो हि ते।
ज्ञातो यत्किल गोकुले तव रमा ज्ञात्वाऽऽगताऽवस्थिति-
मत्र त्वं च निगूहसे तदबलास्वस्मासु को विस्मयः॥ ७॥

योगो येनाकारि भूमौ न तस्य
पारोक्ष्यं ते वागियं किञ्चिदर्थी।
यत्संयोग[1]ासक्तचित्ता अपीश
त्वां पश्यामोऽद्यापि नाद्यानवद्यम्॥ ८॥

यत्त्वद्व्यक्तिरिहेश सर्वसुखदा तस्मादितो न व्रज
स्यान्मां[2] मानवतीति यामि यदि तत्साऽस्मासु शश्वत्स्थिता।
सिद्धास्तद्भुवि तावका वयमपि प्राणप्रियस्त्वं च न-
स्तद् दृश्यत्वविलम्बनेऽणुमपि सद्धेतुं न जानीमहे॥ ९॥

मानापराधमवगत्य मनः कृतं नो
यत्त्यागदण्डनमनल्पमकल्पि युक्तम्।
निर्मन्तुकाक्षिसुखविच्युतिकृत् कुतोऽसौ-
त्येकापराधफलमन्यगमित्यधर्मः॥ १०॥

अनन्यगतिका वयं तव पदारविन्दादृते
वने गतजने मनोज[3]निपुलिन्दसन्दानिता[4]ः।
कृतं क्वचिदपीश तन्मनसि माऽऽनयाऽऽगोऽधुना
विधाय करुणां सखे लघु भवेह दृग्गोचरः॥ ११॥

व्रजोत्कर्षार्थमीश त्वमस्मिन् क्रीडसि सर्वदा।
तदलं पृथगुक्त्याऽस्मद्गोकुलानन्ददो भव॥ १२॥

शरदुदाशय इति : १०.३१.२.

सखे स्मितमुखेन ते व्यरचि पूतनानाशनं
दृशाऽब्जसदृशाऽधुना यदिह नः समारभ्यते।

---

१. समागमः सम्यग् योगश्च। २. लक्ष्मीः। ३. कामः ४. बद्धाः।

स्पर्शा[1]चरितगोऽनयो भवति तत्प्रभोः संशयः
कृतं ह्यवयवैरिहावयविनो भवेदत्र कः ॥ १३ ॥

यन्नस्त्वत्पदवारि[2]जातवसती - मीनैकतुल्यस्थिती-
राकृष्याकुलयस्यनङ्गसरसस्तीरे स्वदृग्[3]जालकैः ।
तन्नाथोडुप[4]वंशविश्रुतयशोराशेर्न युक्तं वदेत्
को नामात्र सुधीवर[5]स्य भवतो मीनैकवृत्तेरहो ॥ १४ ॥

सन्त्यक्ष्यामि न वः कदापि बहुशो दत्वेति विश्रम्भकं
चास्मन्मानसवृत्तयो बत निजायत्तीकृताः श्रीमता ।
कुर्याः सम्प्रति वञ्चनां निजतिरोधानेन चेत्तन्न किं
ज्ञातं गर्ह्यत एव यत्त्रिभुवने विश्रम्भघाती नरः ॥ १५ ॥

जितेन्द्रिय इति प्रथां जगति कर्तुमेवात्मनो
यतस्व कथमप्यहो परमपास्य नः सङ्गमम् ।
परन्त्विदमतोऽहि ते न हि कदापि लुप्ता भवेत्
प्रथेति गणिका[6]विहार्यथ भुजङ्गवृत्तिः प्रभो ॥ १६ ॥

स्वायुत्पादकभूमिकामपि कुधीर्जाल्मोऽप्यसौ देवकीं
स्त्रीत्वान्नैव जघान यात्व[7]नुसृतः कंसः स्वसारं[8] सखे ।
हन्तुं नः कथमुद्यतोऽसि युगपत् त्वत्सारभूताः स्त्रिय-
स्तत् सत्यं वद विश्वनाथ स भवान् देवः स दैत्यः कुतः ॥ १७ ॥

दैत्या मया युगपदेव हताः सहस्र-
सङ्ख्याधिका अपि हता न तथा स्त्रियोऽस्मिन् ।
एकां वकीं हतवतस्तव ताटकां च
प्रायो दुराशय इहाच्युत भाति कृत्ये ॥१८॥

भवन्ति तव पार्षदा वरदयादयः सुव्रता-
स्तथैव भुवि मामका अपि सुभक्तिभावादयः ।

---

१. सेवकः । २. कमलम् उदकं च । ३. समूहः बन्धनसाधनं च । ४. नौका चन्द्रश्च । ५. विद्वद्वरः जालिकश्च । ६. एतन्नाम्नी पुराणप्रसिद्धा वेश्या च । ७. राक्षसः । ८. भगिनीं स्वबलं च ।

अकैतवतया सदा स्फुरति मित्रतैषामहो

कुतो हि पुनरीदृशी परिणताऽऽवयोस्तद्वद् ॥ १९ ॥

गवामतनुहुंकृतैर्मृदुरवैः पिकानामपि

सुतो भवति गोपतेस्तदुपकण्ठगामी सदा ।

इति व्रजजनार्भकैस्तव गतिर्व्यवर्णि प्रभो

न धावसि कुतोऽधुना वरद गोपिकारावतः[1] ॥ २० ॥

मुधा किमु पलायसे किमिति वा पिधत्से निजं

न संभवति विच्युतिः कथमपीह नौ सङ्गतेः ।

वयं प्रकृतयो भवानधिपनन्दसूनुर्यत-

स्ततो हि विधिचोदितः सततमावयोः सङ्गमः ॥ २१ ॥

भवत्यविकलस्थितेस्त्रिभुवनेश लज्जाकर-

स्तवस्तवनगर्हितो यदि च बल्लवीसङ्गमः ।

किमर्थमभवस्तदा सरसपल्लवोत्तंसकः

कुतो वनपरिभ्रमे बहुलतानुरागो[2] धृतः ॥ २२ ॥

मौनं समाश्रयत वः करवाण्यभीष्ट-

मित्थं प्रतार्य शठ दुग्धमपाहरस्त्वम् ।

नैतावता बत जितं भवता यतोऽस्ति

श्वोऽपि प्रसङ्ग इति तत्र हि दर्शयामः ॥ २३ ॥

एतादृक् तव संविधेयमिह चेदासीत् पुरस्तत्कुतो

नोक्तं किं वितथं प्रतार्य वचसा मोहं सखे प्रापिताः ।

आस्तां तत्कृतमस्ति साधु निखिलं स्पष्टं त्विदं प्रोच्यताम्

यः स्यादाशय ईश ते सुशरणास्तत्रानुमन्यामहे ॥ २४ ॥

सद्वाचोऽकितवा दयार्द्रहृदया यूयं न चेत्थं मिथः

स्त्रीपुंसैर्विहितासु वादततिषु त्वद्वञ्चनावेक्षिकाः ।

कामं नाम भवाम भाविनि जने दृष्टान्तभूताः परं

तच्छ्रीशाफलवञ्चनाविधिरयं स्वैरं समारभ्यताम् ॥ २५ ॥

---

१. गावश्च पिकाश्च तेषां गोपस्त्रीणां च आरावः शब्दः । २. रतं लताश्च ।

व्यापादं यदि वाञ्छसीह भगवंस्तत्तस्य पात्राण्यलं
कंसो मल्लशलादयोऽसुरवरा दैत्यास्तथा दानवाः।
दीनासु क्रियते किमर्थमबलास्वस्मासु तद्योजनं
दीनद्रोहविचिन्तनं न हि बुधैः सद्धर्म उट्टङ्कितः॥ २६॥
विश्वातिशायि चरितं तव विश्वनाथ
विश्वेऽपि शश्वदिति यत्प्रवदन्ति सन्तः।
तत्स्याद् ध्रुवं चरितमीदृशमेव यन्नो
दीना विहाय गहने विहितं स्फुटार्थम्॥ २७॥
यो मुष्णाति परश्रियं स हि परान् पुष्णाति तृष्णाकुलान्
कृष्णैतच्छशभृङ्गशोभिवचनं प्रायः प्रसिद्धं भुवि।
अस्मादेव विशुल्कमीश भवतः शुश्रूषणं स्वीकृतं
तन्मूल्यार्पणसाध्वसान्न सहसा घाते प्रवृत्तो भव॥ २८॥
यद्यद्वा मयि वर्तते तदखिलं लोकोत्तरं वस्त्विति
प्रख्यातिस्पृहयालुना यदि निजोरुन्यस्तसर्वात्मना।
हिंसायां निजहिंस्रतातिविशदीभावाय बुद्धिर्धृता
तन्नास्ति त्वयि हिंस्रतैव भगवन् षाड्गुण्यभाजि प्रभो॥ २९॥
प्रभाषन्ते सन्तः पुरुषहृदयं लोहमयमि-
त्यलं योषादृष्टिर्भजति पदवीं चुम्बकमणेः।
स्वरं श्रुत्वाप्यार्तं सदय न समायासि तदिदं
भवेच्छास्त्रं प्रायो नरि जगति दुष्प्राप्ययुवतौ॥ ३०॥
प्रारब्धादघराशिदुःखविवशा सर्वे नरास्त्वं यत-
स्तद्दुःखप्रदकर्मणा न कलितः श्रीमानतश्चित्सुखः।
सत्येवं हि मुधाऽस्मदार्तिकरणात्तत्किं चिनोषि प्रभो
पङ्कालेपनमार्जनादिह वरं यत्कर्दमास्पर्शनम्॥ ३१॥
पञ्चबाणभिदयोर्मनोभवप्राणयोरयमुपस्थितो रणः।
शौरिणाऽन्यतरपक्षगेन तद्भाव्यमीश भविता सुरक्षणम्॥ ३२॥

१. पंच बाणाः भेदाश्च ययोः। २. मदनः। ३. प्राणरक्षणं शोभनं रक्षणं च।

इन्द्रियाणि समनांसि हृतानि
जालकेन तव दृष्टिगुणानाम् ।
वीक्ष्य धीरपि सुसंभ्रमदीना
भ्राम्यतीह विहिताश्रयहीना ॥ ३३ ॥

शरदुदाशयजातसरोजको-
दरगतामपि मां हरतस्तव ।
न हि हरे वनजातविहारिणी
हरणमद्भुत - मित्यवगम्यते ॥ ३४ ॥

विषजलाप्ययादिति : १०.३१.३.

कल्पानलानिलजलप्रदवृष्टिजालात्
काकोलकाविलजलाल्लघु पालिताः प्राक् ।
घोरामरारिनिकरादपि तच्छरण्यो-
पेक्षापदं तव कथं वयमद्य जाताः ॥ ३५ ॥

क्रुद्धेन्द्रारब्धवृष्टिप्रगलदधिकसत्कार्य - धैर्यान्तराणां
वीक्ष्यास्माकं मुखानि द्रुततरमभवद्यन्मनस्ते दयार्द्रम् ।
जातं तद्वज्रसारं कथय कथमहो साम्प्रतं साश्रुनेत्रा
क्रन्दन्तीरट्टहासं सदय न सहसाऽऽयासि शृण्वन्नपि त्वम् ॥ ३६ ॥

युष्मत्पापात्सन्निधिं नैव यामी-
त्येवं वाचो भान्ति ते भ्रान्तिमूलाः ।
यत्प्रागुक्तं गोपबालैरशेषैः
कृष्णेनाद्यैवाघ[2]कालो व्यनाशि ॥ ३७ ॥

श्रुत्वाऽस्मत्स्वरमार्तमेषि न दयामालम्ब्य नाथेदृशं
क्रौर्यं त्वय्यधुना नवीनमिह तत्कस्मात्समासादितम् ।
ज्ञातं वा तव पादकुट्टनगलद्गर्वस्तदा कालिय-
स्तत्सर्वं[1]स्वमिवोपदां प्रविशदां त्वत्प्रीतयेऽकल्पयत् ॥ ३८ ॥

१. लक्ष्मीम् । २. पापम् अघासुरश्च ।

अधःस्थितेनाल्पतराद्रिधारणं
कृतं करेणेति न किञ्चिदद्भुतम्।
कुरूर्ध्वगाभ्यामचलद्वयोद्धृतिं
प्रभो कराभ्यां सबलो मतस्तदा ॥ ३९ ॥
न नाशिताः स्युर्यदि पूतनादयो
न वारितं स्याद्यदि वेन्द्रवर्षणम्।
कुतोऽर्थनायाः प्रसरस्तदा त्वयं
त्रातं तदानीं किमुपेक्षसेऽधुना ॥ ४० ॥
निस्तन्द्रं शरणागताऽवनपरः कारुण्यवारांनिधि-
र्भक्तानामभयप्रदो वरदराडित्थं जनैर्गीयसे।
तत्प्रायः प्रतियातमर्थंत इतस्तोषप्रदस्तावकं
सत्यं सम्प्रति चेत्तदस्ति विशदं सत्यावलम्बं कुरु ॥ ४१ ॥
भोक्तव्या विरहव्यथेति भवती भाले लिपिर्वेधसी
तत्राहं करवाणि किं यदुवरेत्येवं त्वदुक्तेस्त्वितः।
भूयस्त्वद्वरदाऽभयप्रदकरैः संलालितेऽस्मल्लस-
द्धम्मिल्ले सुमनःसमाश्रितपदे का नाम संभावना ॥ ४२ ॥
पृथ्वीतो जलतोऽग्नितश्च मरुतश्चाकाशतश्चापि ते
तत्तत्क्लेशद - तत्प्रसङ्गपतिताः शश्वद्वयं रक्षिताः।
एवं भौतिकसंभवादपि भयात् त्रातुस्तवार्हं प्रभो
प्राप्तं त्राणमिहाप्यनङ्गशिखितो भूतात्मकादद्भुतात् ॥ ४३ ॥
परप्रहित - दुर्दैत्यदूरीकरण - कौतुकी।
दूरीकर्तुं निजारब्धं विरहं किं विलम्बसे ॥ ४४ ॥

न खलु गोपिकेति : १०.३१.४

यत्कार्यमस्ति किल यस्य तदेव तेन
कार्यं सदैव न कदापि हि तद्विरोधि।

१. पुष्पाणि देवाश्च। २. कामाग्निः।

अस्मज्जनावनकृते भवतोऽवतार-
स्तत्तद्विरोधि वनमाश्रयसे कथं वा ॥ ४५ ॥

यदा भवति दुर्जनोन्मददशा-पिशाच्युद्भवो
यदा च सदवस्थितिर्भवति कुण्ठिता तद्भयात् ।
तदाऽवतरणं महामनु-मयाभिधानस्य ते
श्रुतं तदिह पाहि नः स्मरदुरन्त-रक्षोभयात् ॥ ४६ ॥

अनाथजन-रक्षणं जगति भाव्यमेतद्धिया
चतुर्मुखमुखैर्मखाशनवरै - स्त्वमभ्यर्थितः ।
करिष्यसि पुरः कथं सदय तद्वचः सार्थकं
यदद्य परिदृश्यते प्रथमपीठिकैषेदृशी ॥ ४७ ॥

अलं मौनेनालं वनतरु-तिरोधानविधिना
मृषा क्रोधेनालं कपटरचनाचार-चरितैः ।
अलं त्वौदासीन्यैरल-मलघुमानै रलमलं
विलम्बैर्यत् स्वीयावन-विहितसन्धस्त्वमवनौ ॥ ४८ ॥

नित्याम्भोधि - निषेवणोदित - महाशैत्यौपशान्त्यै यदि
प्रेप्सुर्दावपदस्थितिं तदिह किं तार्णेन तेनाग्निना ।
एह्यस्मत्सविधे दिशामविरहोद्दीप्ताग्निभाजौ कुचा-
वेतौ पर्णतृणाग्निसेवनविधि - ग्राम्यस्य यच्छ्रूयते ॥ ४९ ॥

धातृप्रार्थित - विश्वरक्षणकृते प्राप्तोदयस्त्वं कुले
वृष्णीनामसि नासि गोपशिशुको विश्वेशसाधारणः ।
तत्कुर्वन्निह धातुरर्थितमहो सत्यं पुराऽङ्गीकृतं
चित्तं त्वद्विरहद्विषत्कलुषितं त्राह्यस्मदीयं द्रुतम् ॥ ५० ॥

स्मरारिस्मृतिः स्यात् स्मरार्तिव्यपाये
समर्थेति वागर्थतोऽभ्यर्थिताऽपि ।
स्वकान्तैकपूज्याङ्घ्रिपद्मस्य[3] वासं
तवालोक्य चित्ते पदं नैव धत्ते ॥ ५१ ॥

१. मन्त्रमयम् । २. देवाः । ३. ब्रह्मा ।

अस्मद्‌गतस्त्वमिति माधव वास्तवाज्ञः
स्वैरं जनो जगति जल्पतु जारबुद्धिः ।
देवद्विजाप्त - गुरुसन्निधि - शालिनीह[1]
जातोऽस्ति ते सुभग साप्तपदीनयोगः[2] ॥ ५२ ॥

क्वचित्पत्रं पुष्पं क्वचिदपि फलं क्वापि सलिलं
यदा लब्धं तस्माद् बहुतरमगास्तोषमनघ ।
यदस्माभिः सम्प्रत्यतुलरुचि सर्वस्वमपि ते
प्रदत्तं तत्कस्मान्न बत सविधं धावसि सखे ॥ ५३ ॥

किं वा[3]ऽऽगो गणयन् दयानिधिरयं तत्याज वः सुन्दरी
रात्रावेवमदम्भशालिहृदयैः पृष्टेऽथ तत्रोत्तरम् ।
किं वा देयमिदं मनागपि विभो विघ्नो न तस्मात्कृपां
कृत्वाऽऽगत्य सकृद्धृदान्तरगतं पश्चात् स्वतन्त्रो ह्यसि ॥ ५४ ॥

जडाधिपतिरप्यसौ[4] निजपदाम्बुजाताश्रया
इमा इति जडात्मनाममितयोषितानामपि[5] ।
करोति न तिरस्कृतिं त्वमिह सुज्ञवर्योऽपि सन्
करोषि तदिदं नुतेः पदमुतोपहासस्य भोः ॥ ५५ ॥

विलोकय दयानिधे यदयमिन्दुरानन्दय-
त्यमन्दमिह तारकाः पदजुषः स ते पूर्वजः ।
तदस्मदवनं प्रभो कुरु न वा न तत्राऽर्थ्यसे
व्रतं नु वह वंशजं सदय तारकानन्दकम्[6] ॥ ५६ ॥

वयं कीदृशोऽयं च कीदृक्स्वरूप
इति ज्ञानशून्याः कथं साहसोत्काः ।
इति श्रीश वाच्यं न यत्त्वं परात्मा
वयं मुख्यभूतास्[7]तवेत्येव विद्मः ॥ ५७ ॥

---

१. गोकुले । २. सख्यं विवाहश्च । ३. अपराधम् । ४. समुद्रः । ५. नदीनाम् । ६. नक्षत्रानन्दकं तारकं तदानन्दकं च । ७. मान्याः श्रुतिरूपाश्च ।

तदावतारस्य विभो प्रधानं हेतुं च कार्यं परितो यथार्थम् ।
वयं विभाव्यैव मुहुर्मुहुस्त्वां सम्प्रार्थयामस्त्वमवेति दीनाः ॥ ५८ ॥

इदमस्मद्वचः सत्यमकैतवमिति प्रभो ।
बहिष्ठस्य पुरोवाच्यमसि त्वं त्वन्तरात्मदृक् ॥ ५९ ॥

'वरचिताभयमिति : १०.३१.५.

भवामयभयापहा भुवि भवन्ति ये जातुचि-
न्न ते सदय साधवो विषयभोगसौख्यप्रदाः ।
इदं तव कराब्जमस्त्युभयदानदक्षं ततः
सुपूज्यमिह धेहि नः शिरसि सर्वशोभास्पदम् ॥ ६० ॥

संसारोरगभीजुषा - मभयदो हस्तो मुखाब्जंस्तथा
तापघ्नः पदमिष्टदं सदमृताधारोऽधरो जीवनम् ।
अस्माभिर्यदिदं श्रुतं तदधुना वृष्णीश वीरार्तिहन्
व्यक्तीकृत्य पुषाण नस्त्वमसि यज्जीवातुरूपः सताम् ॥ ६१ ॥

यदाचरणमीर्ष्यया तदबलासु सापत्नकं
तनोति च ततो वयं नहि हरे रमेर्ष्याजुषः ।
यदत्र समपेक्ष्यते हृदि विनिश्चयाधायकं
कराब्जमिह धेहि नः शिरसि साऽस्ति तद्वासिनी ॥ ६२ ॥

यदि स्यात् पद्माया इव निरुपमं रूपमिह व-
स्तदा मद्भोगस्यायतनमुचितं यूयमिति चेत् ।
तदस्माकं विष्णो शिरसि निजहस्ताब्जमधुना
निधेहि त्वं यत्तत् सुरतरुवदस्तीष्टफलदम् ॥ ६३ ॥

मीनस्येवाम्बुजस्यापि नाजले स्थितिरुज्ज्वला ।
अतः कराब्जमेतत्ते शुद्धास्मत्के[2] निधेहि भोः ॥ ६४ ॥

व्रजजनार्तिहन्निति : १०.३१.६.

स्मितं रुचिरमीश ते निजमदापनोदक्षमं
भवत्यतितरामिति प्रभुवरापहाय स्मयम् ।

---

१. चन्द्रः । २. शीर्षे जले च ।

अधारि लघु किंकरीपदमनल्पसेवास्पदं
कुतः पुनरितोऽपि तत्प्रकटने विलम्बः सखे ॥ ६५ ॥
अनेन किमु तेऽन्वय - प्रथमपूजितेनेन्दुना
प्रभो भवति यः सदा स्मरतमो - निमज्जद्वपुः ।
अतो जगति दुर्धरं तिमिरमेतदन्तः स्थितं
विनाशय सदाशयस्व मुखचन्द्रसन्दर्शनात् ॥ ६६ ॥
अस्माभिर्विरहव्रतं व्यरचि यत्तस्याधुनोद्यापनं
कार्यं चारु तदर्थमागमयुतो द्राग्ब्राह्मणोऽपेक्ष्यते ।
तत्त्वं सच्छ्रुति[1]कं मुखं तव सखे सद्ब्राह्मणं दर्शय
तस्मै स्वामृतमुत्प्रवालनिहितं प्रीत्यार्पयामोऽधुना ॥ ६७ ॥
नभोगं[2]रूपं नयनं त्वदीयं त्वद्वाहनं चापि नभोगं[3]शालिः ।
नभोगं[4]जाते रतिरस्ति चातो नभोगभा[5]स्या अपि नो गृहाण ॥ ६८ ॥
रदनप्रकाशि वदनं स्मितपूर्वं[6] सदने प्रदर्श्य मदने कृतबुद्धिः[7] ।
अधुना कुतो हि मधुनाशनकान्ते विरहोदयोऽजनि रहोधिविहारे ॥६९॥
लोके यथाऽऽर्जवविधिः स्वहितार्थकारी
तादृक् परो न कतमोऽप्युचितोऽस्त्युपायः ।
जानन्त्य एव वयमित्थमहो वहाम-
स्त्वत्किंकरीपदमिहेति न शिष्टमस्मात् ॥ ७० ॥
दास्यो वयं सदा दास्यमनालस्येन कुर्महे ।
वेतनं नान्यदिच्छामस्त्वन्मुखाब्जनिरीक्षणात् ॥ ७१ ॥
वृन्दावनमिदं नाम स्वकमित्यावयोर्मतम् ।
तत्त्वं दर्शय पश्यामो वयं चापि स्वकाननम्[7] ॥ ७२ ॥
प्रणतदेहिनामिति : १०.३१.७.
आभिः साकमनेकदैत्यविर्गम[8] - व्यापार - दीक्षागुरुः
स्त्रीभिः सङ्गरमाचरेयमधुना भूमौ कथं ह्रीपदम् ।

---

१. वेदाः कर्णौ च । २. सूर्यः । ३. पक्षी । ४. देवजातेः । ५. चन्द्रवद् भा यस्य तादृगाननं यासां ताः । ६. अभूरिति शेषः । ७. स्वकं च तदाननं च । ८. नाशः ।

शङ्केथा न कदाचिदेवमनिशं सज्जो यदस्मत्पुर-
स्त्रैलोक्योद्धरधूर्जटिप्रतिभटो जागर्ति वीरः स्मरः ॥ ७३ ॥

करैस्त्वमनिशं निजै - र्दितिज - निर्दयोन्मर्दने
जनार्दन - सुदर्शनादिक - मुरीकरोष्यायुधम् ।
परन्तु न ततो मनोजनिजयो[1]ऽजनीह प्रभो
मनागपि यशोनिधे वद तदत्र किं योजितम् ॥ ७४ ॥

यदाश्रित्य दुर्गं भवत्युन्नतोऽरिः
पदं तत्र शूरैर्विधेयं पुरेति ।
अनुस्मृत्य नीतिं स्तनाद्रौ पदं स्वं
कुरु प्राक्ततोऽर्थात्स्मरो निर्जितः स्यात् ॥ ७५ ॥

रोमाञ्चोत्कटकण्टकेऽतिकठिने काष्ण्याश्रितास्ये कुचे
निःसारे कथमर्पयामि पदमित्येवं न सन्दिह्यताम् ।
तीक्ष्णोर्ध्वाग्रतृणाहितं फणिफणोन्मर्दक्षमं पङ्कहृत्
सश्रीकं सुरसं पुरैव तदभूदस्मत्सुभाग्याद्धरे ॥ ७६ ॥

शिवपदार्पणतः[2] स्तनभूभृतो भुवि भजेयुरलं शिवरूपताम् ।
नखरचन्द्रकलाञ्चितमौलयः स्मरजयोऽर्थत एव ततो भवेत् ॥ ७७ ॥

शिवदृग्ज्वलिताग्निभूतिभूतः प्रसृतोऽसौ निखिलान्तरे रजोभिः ।
प्रसृतं तदिदं स्तनेऽपि माष्र्ढुं कृपया योजय तत्पदाम्बुजातम्[3] ॥७८॥

उन्मत्तचित्तज[4] - महाकरिराडखर्व-
भूभृन्निभै - र्दृढकुचाभिध - गण्डभागैः ।
अस्मान् मुधाऽर्दयति तत्पदगाङ्कुशेन
दुर्दान्तमेनमधुना - ऽऽकलयानुपेक्षम् ॥ ७९ ॥

त्वमेकस्मिन् शेषे[5] भुवि पुनरयं कञ्चुकियुगे
त्वमन्तर्युक्तानां[6] वससि निखिलानां[7] पुनरयम् ।

---

१. कामजयः । २. शिवेति पदम्, शिवं च तत्पदं च । ३. कमलम्, उदक-समूहं च । ४. कामः । ५. सर्पः स्तनश्च । ६. योगिनाम् । ७. युक्तवियुक्तानाम् ।

त्वदाधिक्यादेवं स्मयमयमपूर्वं वहति तत्
स्वपादप्रक्षेपैः कुरु गतमदं कालियमिव ॥ ८० ॥

अस्मन्मनःसु वसतीति पदाम्बुजं ते
जानन्नपि स्मयभरा-न्नमनाद्यकुर्वन् ।
उन्मत्तवृत्तिरभयं पुनरत्र शेते
तच्छिक्षयैनमधुना स्मरमङ्घ्रिपातैः ॥ ८१ ॥

निरीक्ष्य दुर्गाणि तदन्तरस्थो
धनुर्गुण - न्यस्त - समस्तबाणः ।
प्रहर्तुमिच्छत्यबला - स्तदेनं
बहिर्विनिःसार्य कामभिल्लम् ॥ ८२ ॥

स्मरः स्मृतिसमुद्भवो भवति भुव्यनङ्गो भवा-
न्श्रुतिस्थितपदोऽखिलाङ्गकलितश्च तन्निश्चिनु ।
न तेन सह सङ्गरे तव पराभवः सर्वथा
स्मृतेरधिबला श्रुतिः स्फुटमिहास्तिमानं यतः ॥ ८३ ॥

अयि भोस्तव विक्रमस्य शैली त्रिजगद्वीरविलक्षणा विभाति ।
शिवदुर्धरवैरिजातहन्ता शिवजय्यस्मरसङ्गराद् बिभेषि ॥ ८४ ॥

स्मरो दुर्धरो धीरवीरो जगत्या-
मिति स्वान्तरे श्रीहरे चेद् बिभेषि ।
तदस्मत्स्तनौ तत्पदे भूरि मृद्गन्
स्वहस्तेन सौहार्दभावं चिनुष्व ॥ ८५ ॥

वीरं स्मरं जगति सर्वजना वदन्ति
तत्त्वं तु सूक्ष्ममिदमत्र विभो वदामः ।
अस्मद्बलात् सकलमेव बलं किलास्य
तास्नेऽनुगास्तदधुना न जयेऽस्य यत्नः ॥ ८६ ॥

त्वं सर्वदा शरधिशाल्यसि शार्ङ्गधन्वा
कामस्तु कौसुमधनु-र्लघुपञ्चबाणः ।

१. इषुधिः समुद्रश्च ।

तत्किं बिभेषि किमु वा द्रवसीह दूरं
त्वां वीक्ष्य हन्त शरणार्थमुपैष्यतीश ॥ ८७ ॥

यो ह्यस्मद्बलमाकलय्य विपुलं लोकानजैषीत् स्फुटं
कष्टं सोऽप्यधुना स्मरः स्मयमयोऽस्मत्पीडनायोद्यतः ।
हा कालस्य गतिर्विचित्रचरिताऽऽस्तामेतदार्तावलं
स्मर्तव्यो हरिरित्यहो यदुपते ब्रूमस्तदाख्यावलिम् ॥ ८८ ॥

रक्षोराजहृतां स्त्रियं पुनरहो मोक्तुं स सीतापते-
रायासो हि महानभूत् कपिगणे साह्यप्रदे सत्यपि ।
नीतासु स्मररक्षसाऽऽत्मवशतामस्मास्वकस्मात् प्रभो
यत्नस्ते नितरां विधेय इति भोः प्रागेव नः पालय ॥ ८९ ॥

चन्द्रः सूर्यवदाचरत्यविनयाद् वातोऽप्ययं वह्निव-
न्नीरं नीरजयुक्तमप्यतितरां काकोलवद् वर्तते ।
एवं त्वत्सुतसम्मतौ कृतधियः सर्वेऽपि निःशृङ्खला-
स्तत्प्रौढोऽस्ति भवागतो निजसुतं शंसेतरान् साधुवत् ॥ ९० ॥

विभो वृक्ष-पक्ष्यादयो लक्षशोऽपि
वसन्तीह ते सन्ति सर्वे सपत्राः ।
विपत्रो भवानेक एवात्र लोके
विपद्भ्यस्ततः पाहि कामोद्भवाभ्यः ॥ ९१ ॥

इयं राका रात्रिर्वनततिरियं भानुतनुभू-
रियं ज्योत्स्ना चेयं पवनसरणिश्चापि सुभगा ।
स्त्रियः सत्योऽप्येताः स्वजनमतिमुन्मुच्य तु तुद-
न्त्यदो वाच्यं कस्याग्रत इति भवानेव शरणम् ॥ ९२ ॥

पुत्रश्चेदपथानुवर्तनमति - स्तच्छिक्षणीयो जवात्
पित्राऽनुक्तिमता स्वयं हितदृशा तन्मातृसदद्वारतः ।
तत्त्वं श्रीश निजाङ्घ्रिमर्पय कुचेष्वस्माकमस्मिन् सदा
श्रीरास्ते विपथस्थितं च तमसौ कुर्यात्सदध्वाश्रितम् ॥ ९३ ॥

---

१. रावणः । २. कामः । ३. विगतपत्रः विपद्रक्षकश्च । ४. कामम् ।

पापात् पुरातनकृतात्फलमीदृशं चेत्
पापापहं तव पदं हृदये वहामः ।
यत्त्वत्पदप्रणतिर - प्यखिलाघ - हन्त्री
कुर्मः सहस्रमिह ता अपि तत्प्रसीद ॥ ९४ ॥

त्वत्पदध्यानमात्रेण बुधा हृद्ग्रन्थिमोचकाः ।
तदद्धा त्वत्पदं शक्तं हृच्छयच्छेदने न किम् ॥ ९५ ॥

अप्रार्थितेनापि पदं हि येन
न्यस्तं त्वयेशाहिशिरस्यनर्घ्यम् ।
तत्प्रार्थनां नः किल कुर्वतीनां
हृद्यर्पणं तस्य तवेड्यमेव ॥ ९६ ॥

मधुरया गिरेति : १०.३१.८.

या वाणी श्रुतिरूपिणी तव विभो विद्वन्मनोहारिणी
सत्प्रामाण्य निरूपिणी शिव-सुर-ब्रह्मादिकोद्धारिणी ।
तामस्मद् - दुरदृष्टमेत - दनृतां कर्तुं कथं चेष्टते
त्वं वा श्रीश निजे वचस्यपि कथं मालिन्यमाकाङ्क्षसि ॥ ९७ ॥

अनेकजनसन्निधौ यदुदितं वचः सन्मतं
तदीयसमनुष्ठितौ भवति योऽसमर्थः सखे ।
करोति निजगोपनं सकुचधीः खंसूचीक्षणो
भवत्युचितमेव तत् त्वयि परं न वीरोऽसि यत् ॥ ९८ ॥

सहसे न कदापि दास्यभाजां
विषमेष्वार्तिमनाथदीनबन्धो ।
श्रुतिविश्रुत एष डिण्डिमस्ते
कथमीशार्हति मान्द्यमद्य यातुम् ॥ ९९ ॥

यास्ते भवन्ति गुणवर्णन - लब्धवर्णा
आकर्णनेऽपि किल याः सततं सुवर्णाः ।

१. कामः । २. आकाशदत्तदृष्टिः । ३. संकटसमयेषु, विषमेषुः काम-स्तदार्ति च । ४. विचक्षणाः । ५. शोभनाक्षराः ।

कृत्वा निजोदितविधिं प्रकृते यथार्थं[1]
क्षिप्रं नयाच्युत विधात्रुततां श्रुतीस्ताः ॥ १०० ॥
सर्वोऽपि स्मृतिनिचयस्त्वदीयवा[2]क्य-
प्रामाण्यं यदुवर व[3]र्तते गृहीत्वा ।
न त्यक्ष्याम्यलमिति वाग् यदप्रमाणं
प्रामाण्यं श्रुतिनिचये न दुर्घटं किम् ॥ १०१ ॥
वाण्यामेकोऽनुष्ठितावन्य एव
वैधो मार्गो यस्य तद्वाचि का वा ।
श्रद्धं त्यद्धोद्धोषितेऽनादरः स्याद्
वेदेष्वेवं मा कृथास्तत्तदीदृक् ॥ १०२ ॥
यच्चावादीः पूर्वमस्मत्समीपे
तत्ते सर्वं सत्यमेवापलब्धम् ।
अस्यामेवानुष्ठितौ दिष्ट्योगात्
स्पष्टं दृष्टं चेष्टितं त्वय्यपूर्वम् ॥ १०३ ॥
या महामोहविध्वंसकारिणी गी[4]स्तवावनौ ।
तया मोहोऽयमस्माकमिति चित्रीयते मनः ॥ १०४ ॥
त्वद्वाच्यनन्यमतिविश्वसनास्त्वदुक्तं
कुर्वन्ति ये विधिमहर्दिवमच्युतेष्टम् ।
तेषां न मोहतिमिरावृतिरित्यवेक्ष्य
तादृक् स्थिता वयमितस्तु भवान् प्रमाणम् ॥ १०५ ॥
भवेन्मदधरामृतं सुलभमस्य योऽत्राजरः[5]
सुव[6]र्णगिरिसंस्थितो भवति सत्सुध[7]र्माश्रितः ।
यदेवमिह तादृशस्थितिजुषो न किं वा वयं
पदे तव धृतासुभिः कुत इदं पुनर्नाप्यते ॥ १०६ ॥

---

१. सत्यताम् । २. श्रुतिस्वरूपम् । ३. प्रमाणत्वेन प्रचरतीत्यर्थः । ४. श्रुतिरूपा वाणी । ५. देवः तरुणश्च । ६. मेरौ शोभनाक्षरवाण्यां च । ७. देवसभा सरेत्स्वति च्छेदश्च ।

आप्यायनसमं नान्यत्तनुपुष्टिकरं जने ।
निजाधरामृतरसेनाप्यायय तदीश नः ॥ १०७ ॥

तव कथामृतमिति : १०.३१.९.

कथामृतमिदं तव श्रुतिसुखावहं दुर्वहा-
धितापहृदलं भवेदिति विचिन्त्य पीतं बहु ।
अनङ्ग इह चित्तजो मनसि साङ्ग एवाभवत्
ततस्त्वतनुतां पुनर्नय समागमानन्दतः ॥ १०८ ॥

शब्दो रसत्वमनपेतसुखं समेत्य
श्रोतॄन् करोति सरसांस्तव कीर्तिरूपः ।
अद्धा त्वमीश सरसोऽपि रसप्रदाने
जातोऽलसस्तदुचितं कृपणत्वमाढ्ये ॥ १०९ ॥

यशस्त्वदीयं विगतोपमं सदा
विभाति देवाप्रमितप्रभावतः ।
तदद्य सम्पाद्य जगत्यवद्यतां
न वै कलङ्किप्रतिभं कुरु प्रभो ॥ ११० ॥

तव कथा प्रथा नाथ कीदृशी
चरितमीदृशं त्वद्य ते कथम् ।
तदिदमाचर त्वं न सर्वथा
श्रुतिदृशा सदैवासि सत्कथः ॥ १११ ॥

अमृताधिकशक्तिमत् त्वदीयं
भुवि सत्यं हितकृत् कथामृतं हि ।
प्रथितं सुखशालिजीवनं तद्
भवतीदं तु सुतप्तजीवनं यत् ॥ ११२ ॥

चन्द्रादप्यधिकं सुशीतलमघप्राग्भारसंहारकं
श्रीव्यासप्रमुखा यशस्तु कवयः संवर्णयन्त्यादरात् ।

१. सुखशोभिनो देवाश्च ।

आचारस्तु तवेदृशोऽयमबलास्वप्येवमाभाति तत्
तेषामिष्टमकल्पयनल्पमिह ते तस्मात्तथाऽवर्णयन् ॥ ११३ ॥

त्रितापपापापह - मीप्सितार्थदं
यशस्त्वदीयं भुवि भूरिमङ्गलम् ।
मुहुः कवीन्द्रैरितमित्यमूरपि
रमेश गायन्ति विचिन्त्य दृश्यताम् ॥ ११४ ।

ये त्वत्कथामृतरसं मनुजा भजन्ति
तेऽन्येष्टदाननिपुणाः प्रभवन्त्यवन्याम् ।
एवं प्रथा तु विशदा बत तं पिबन्ती-
रस्मान् प्रभो त्यजसि किं न च वञ्चनेयम् ॥ ११५ ॥

प्रहसितमिति : १०.३१.१०.

अदृष्ट्वद्रूपानपि सुकृतिनस्तान् मनुमहे
विभो त्वं यद्ध्याने भवसि हृदयानन्दजनकः ।
अलं त्वां पश्यन्त्योऽप्यकृतसुकृता एव वयमि-
त्यहो यद्ध्यानेऽपि प्रभवसि न यासां सुखकरः ॥ ११६ ॥

तत्ते प्रेमनिरीक्षणं प्रहसितं वक्त्राब्जमत्यादराद्
दृष्ट्वा सायमनन्त तस्य मननान्नेयो वियोगः सुखम् ।
आसीदेवमखेदकारि मननं तत्सम्प्रति श्रीपते
सङ्केतेप्सितवासनस्य मनसः क्षोभाय सञ्जायते ॥ ११७ ॥

सङ्केतं वितथं विधाय भवता यद्ध्यानसौख्यादपि
निर्ध्यानीय वनं सुघोरमजनं प्रच्याविताः सम्प्रति ।
कस्ते मन्तुरकारि वैरमथवा सम्पाद्यमापादितं
यस्मादेवमिदं ब्रवीहि शपथस्त्वत्पूर्वजस्यास्ति ते ॥ ११८ ॥

स्वप्रेय-सुत-बान्धवाऽऽप्तजनसंव्याप्तालयेभ्यो जवा-
दानीता विजने वने निशि सखे यद् भ्रंशयित्वा त्वया ।
तस्यैतत् परिकल्पितं किमु फलं स्वापह्नुतिः श्रीपते
मन्त्वंशोऽपि तवात्र नास्ति कुतुकिन्मूर्खावतंसा वयम् ॥ ११९ ॥

अस्मद्दुःखनिदानमत्र हि भवानेवं भ्रमित्वा मुधा
मुग्धाभिर्बहुनिन्दितोऽसि वचनैरुच्चावचैरच्युत ।
तत् क्षन्तव्यमहो न चाणुरपि ते मन्तू रहः संविदो[1]
याः पूर्वा हृदयस्पृशः समभवंस्ताः क्षोभयन्त्येव नः ॥ १२० ॥
यत्तत्प्रेमनिरीक्षणं विहरणं यच्च स्मितं तान्यलं
वृत्तिभ्यः प्रवितीर्य चोरवदरं चित्ते प्रविश्य स्वयम् ।
मोहं मन्त्रबलात् प्रसार्य तरसा याभिर्विवेको हृत-
स्तत्किं वाच्यमितः परं त्वमसि रे तासां गुरुः संविदाम् ॥ १२१ ॥
वंशाद्यं पुरुषं विमोचयति यो दुःखात् स एवावनौ
धन्यो मान्यतमाग्रणीरिति जनास्तत्रायतन्तेऽखिलाः ।
त्वं सर्वेश्वरतां भजन्नपि दयावानप्यलं ज्ञानवान्
वंशादेर्मनसस्तु[2] खेदमहरन् दत्से कथं प्रत्युत ॥ १२२ ॥
यत्संविद्भिरनर्थवाग्भिरफलं क्षोभं मनः प्रापितं
नास्माभिस्तु नरोत्तमोऽपि हि भवान्नेतुं क्षणं शक्यते ।
तद्वर्ण्यं कथमत्र किं वयममूर्मूर्खाः सुचार्व्यश्च ताः
किं बालिङ्गमवाच्यमीश यदिदं चित्तं भवान् पुंवरः ॥ १२३ ॥
साजात्यमाश्रित्य मनोऽस्मदीयं
श्रयत्यहो त्वत्स्मितवीक्षणादि ।
जीर्णास्तवेमाः शठ - वाक्प्रगल्भा-
रहःकथास्ताः किमु भेदयन्ति ॥ १२४ ॥
विरहदो भवान्नो तथा यथा रहसि संविदः क्षोभयन्ति नः ।
स्फुटमिदं वियोग्यात्मनां विधोरधिकतापदा चन्द्रिकास्मृतिः ॥ १२५ ॥
याः स्पृष्ट्वा सममावयोः सुहृदयं ते सौरते सङ्गमे
जाताः पूर्वमबाधयोगघटकाः प्रायो रहः संविदः ।
हित्वा त्वामनृतोक्तयो यदधुना नः क्षोभयन्तीह ता
युक्तं दीनजने भवत्यतिबलोऽशक्तोऽपि लोके न कः ॥१२६॥

---

१. संभाषणानि । २. चन्द्रजनकत्वात् मनसस्तथात्वम् ।

स्मितं प्रियनिरीक्षणं विहरणं तथाऽन्यान्यपि
विचित्रचरितानि ते शुभकराणि योगात्तव।
इमा जगति तावका अपि रहःकृताः संविदः
कुतो हृदयभेदिकाः समभवन् कृतघ्ना इव ॥ १२७ ॥

एकाऽपीश सुखाय या[1] निगदिता वेदैर्विभो भूरिशः-
स्ताः सम्प्रत्यखिला अपि प्रमिलिता भाग्येन योग्येन नः।
क्षुद्रेऽप्यत्र सुखे विकुण्ठगतयः खेदप्रदाः प्रत्युत
तद्ब्रूमो वयमीश किं नु सुचिरं पश्यत्व मेवान्ततः ॥ १२८ ॥

सदा सन्निहितः श्रीशः स्वीयानामिति संविदः।
अस्मन्मनः क्षोभयन्ति त्वदागमन-वाञ्छया ॥ १२९ ॥

चलसीति : १०.३१.११.

या गावः परितस्तवातिकुतुकाद्धावन्त्युपान्ते भृशं
लीलालोलतमे नताः करयुगेनाऽऽह्लादयस्यन्वहम्।
आभिर्गोभिरकार्यघं[2] किमु विभो ब्रूह्यस्मदीयाभिरि-
त्येतद्यत्समुपागता बत तिरोधत्सेऽभिवीक्ष्यैव ताः ॥ १३० ॥

नलिनाधिकमञ्जु ते पदं भगवन् प्रत्यहमेव वीक्षितम्।
सकुशं वनमद्य सञ्चरत्यनुचिन्त्यैति मनोऽतिकश्मलम्[3] ॥ १३१ ॥

अनेकनतिसंस्तवे विरचितेऽप्यलं ते पदे
सतां सुखपदे दया न समुदेति यत् सम्प्रति।
तदद्य विदितं प्रभो निखिलमस्य बीजं जने
चिरं खलसमागमो भवति निर्दयत्वप्रसूः ॥ १३२ ॥

दीर्घभावम्[4]अधिगम्य शिलादौ
जाग्रति प्रभुपदे वनसीम्नि।
दीनरक्षण - सुलक्षणशीलं
तद्गतं गतमिदं न वदामः ॥ १३३ ॥

---

१. संवित्। २. इन्द्रियैः वाग्भिर्वा। ३. मूर्च्छाम्। ४. दीर्घत्वं दीर्घसत्तां च।

आवयोर्विरहयोग ईदृशे जातमेतदनुसङ्गतं द्वयम् ।
त्वत्पदाब्जमिह कण्टकावृतं मानसं कलिलतान्वितं च नः ॥ १३४ ॥

जातं पदं मम तृणाङ्कुरराजिरक्तं
जाता वने सुखजुषो नितरां भवत्यः ।
नैवं वदेश परिपश्य मनोऽपि यन्नो
जातं सखे तदतनूग्र[1]शरानुरक्तम् ॥ १३५ ॥

वि[2]दर्भभूभृ[3]द्रमणीभु[4]वा पुरः
समागमस्ते भवितैव सर्वदा ।
सदर्भभू[5]भृद्रमणीभुवाऽधुना
प्राप्तं प्रसङ्गं समलङ्करोषि हि ॥ १३६ ॥

दृष्ट्वाऽरिं सतृणास्यमाक्षिपति न क्रुद्धोऽपि वीराग्रणीः,
शौरे शूरजनप्रचारसरणिस्त्वेवंविधा दृश्यते ।
पादाब्जं तव गोत्रमू[6]लपुरुषद्वेषीति तत्सम्प्रति
प्राप्तं त्वां शरणं तृणाहितमुखं तन्मा पुनः खेदय ॥१३७॥

गावस्ताः समदन्ति कोमलतृणं याः स्युर्महत्यो वने
याः स्वल्पामदुपाङ्घ्रिमात्रगतयः संग्राह्यमेतत्कृते ।
इत्यालोच्य विभो त्वया यदि तृणं स्वीये पदे सञ्चितं
ताभ्यो दर्शय तर्हि मंक्षु मुखतो निःसारयिष्यन्ति तत् ॥१३८॥

त्वत्प्राणप्रियवल्लभाऽपि भगवन् पद्मा न यत्र स्थिति-
मक्षुण्णां लभते क्व तत्र गणनाऽस्माकं परासामपि ।
तच्छ्रीमत्पदमद्य ते तृणशलाकाभिः समासादितं
दिष्टे स्वेष्टतमे समिष्टमकृतोद्योगं हि सिद्ध्यत्यलम् ॥१३९॥

सखे पदमखेदकं सुखकरं परेषामपि
प्रसङ्गवशतोऽभवत्तृणमुखं मुहुर्दीनवत् ।

---

१. कामबाणाः तृणविशेषश्च । २. विगतदर्भः देशविशेषश्च । ३. राजा पर्वतश्च । ४. रुक्मिण्याः । ५. पर्वतसुन्दरभूम्या । ६. चन्द्रः ।

किमन्यसुखदुःखयोः कथनतो वयं तादृशो
न हेतुरपरो मनाक् कुटिलकालचेष्टाबलात् ॥१४०॥
प्रसङ्गवशतोऽभवत्तणमुखं पदं ते वयं
श्रितादिग्गहना मिथो बत पराभवाशङ्कया ।
तदद्य निजकौशलाद्घटकभावमाश्रित्य नः
पदस्य च कृपानिधे कुरु समञ्जसं सङ्गमम् ॥१४१॥
कलाधिपतिना[1] श्रितं पदमिदं यदूनां पते
समोदमिह दुर्मुखैः कठिनकण्टकै[2]रावृतम् ।
विभाव्य भजति प्रभो कलिलभावमस्मन्मनः
क्षमं हि पितृखेदकृत् सुतपदावमानोदयः ॥१४२॥
सुरेन्द्रमुकुटोल्लसद्-विविधहीरमृद्धङ्कुर-
प्रभाकिरणसङ्गमादपि यदा स रक्तान्तरम् ।
तदद्य पदमीश ते भवति नैव रक्तं तृणै-
रपीत्यजनि निर्णयो मृदुदृढत्वयोरार्थिकः ॥ १४३ ॥
पदं नलिनसुन्दरं सरसमानसे यन्मृदु-
स्थिति भ्रमति तद्वने सतृणजालमालाकुले ।
गतं यदपि नो मनाक् किमपि नाच्युतास्मन्मन-
स्तथापि खलु खिद्यतेऽनुचितमेतदित्याकुलम् ॥१४४॥
आमोद[3]गर्भमतिमञ्जुरसान्वितं ते
पादाब्जमस्ति जगदीश जगत्प्रसिद्धम् ।
तस्मादयं यदुवरालि[4]गणोऽपि यात-
स्तं वर्जयस्यतनुरागमितीश चित्रम् ॥ १४५ ॥
तृणार्दितं ते पदमीश जातं
मनो मुधा खेदमुपैति यद्वा ।
परार्ति-दूरीकरणा-ऽसमर्थो
दयार्द्रधीः खेदभुगित्यगूढम् ॥ १४६ ॥

---

१. चन्द्रेण । २. क्षुद्रशत्रुभिः कण्टकैश्च । ३. गन्धो हर्षश्च । ४. भ्रमर-गणाः सखीगणाश्च ।

तृणावर्तोद्गतभ्रान्तिरनुभूता त्वया पुरा।
भूयोऽपि सा तवापतति खिद्यतेऽस्मन्मनः प्रभो ॥१४७॥

क्षीराम्भोधिनिवास्यपि प्रतिदिनं त्वं यद्रसे सस्पृहो
यच्छ्रीमत्पदपद्मशोभमतुलो यस्मिन् रसोऽप्युज्ज्वलः।
तन्नः कामद मानसं स्मृतिजनुर्हंसं पदं ते नलौ-
क्रान्तं वीक्ष्य सखे मुहुः कलिलतां संप्राप्तमित्यद्भुतम् ॥१४८॥

काठिन्यं स्वकरे रमाऽपि परमा साशङ्कमाना सती
प्रादायामलकोमलोत्पलदलं संसेवते यच्छनैः।
तच्छ्रीमत्पदमद्य ते भुवि कथं निम्नोन्नतायां भवे-
न्निक्षेपार्हमितीश नः प्रतिपदं चित्तं सचिन्तं भृशम् ॥१४९॥

क्षुद्रैरेभिरनाथवन्मम पदं क्षुण्णं तृणाग्रैरिति
मा खिंथा न जहीहि धैर्यमवशान्मा सत्रपो वा भव।
यत्तद्दण्डनशक्तिशालि भगवन्नास्ते प्रदात्रात्मकं
चेतोऽस्माकमतस्तु तत्कलिलतां गच्छत्ययं स्वीकुरु ॥१५०॥

क्षुद्रैर्महानपि पराभवितामनेकै-
रेकोऽत्र नीयत इति श्रुतमद्य दृष्टम्।
यच्छ्रीपदं लघुतृणैरपि वीरवर्य
ग्रस्तं मनः कथमिदं त्विति चिन्तनैर्नः ॥१५१॥

अस्मत्पदं यदि सखेदमभूत् तृणाग्रैः
कस्मात्तु तत्र भवती मनसो विमोहः।
मैवं कदापि वद माधव यत्पदं ते-
नैतत्त्वास्त्यपि तु नो मनसः पदं तत् ॥१५२॥

सद्राजपूजितमिदं पदनीरजं ते
यत्कण्टकाग्र्यचयसङ्ग्रह - मातनोति

१. दैत्यः, तृणानामावर्तश्च। २. सम्बुद्धिः। ३. सरोवरं मनश्च। ४. तृणाम्। ५. दाता लवित्रं च। ६. क्षुद्रशत्रवः कण्टकाश्च।

आश्चर्यमेतदतुलं प्रसमीक्ष्य कस्य
न स्यादहो कलिलता हृदि किं पुनर्नः ॥१५३॥

सू[1]र्यादृतं तव पदाम्बुजमेतदीश
यत्स[2]र्वतोमुखगतीति तृणाग्रशालि ।
विध्वा[3]श्रितं सदपि सद्र[4]वभावमेति
चित्रं मनोऽपि तमुपैत्यधुनाऽतिचित्रम् ॥१५४॥

अतीन्द्रियमसङ्ख्यनामयमचञ्चलं त्वत्पदं
वदन्ति विबुधास्तथैव शृणुमश्च विष्णो वयम् ।
पदे जगति तादृशेऽप्युदितमद्य तर्कासहं
शिलोपमतृणाङ्कुरार्दनमिति स्म भो विस्मयः ॥१५५॥

बुध-गुरु-कवि-सूर्याद्याश्रितं मङ्गलाढ्यं
वरनख[5]रसुधांशुप्रोल्लसत्-प्रान्तभागम्
वरदपद[6]मिदं ते यद्ग्रहाढ्यं विचित्र-
मभवदश[7]निभं तत् तार्णपूर्णप्रचारे ॥१५६॥

लेखाश्रितं पदमिदं तव यत्तृणाग्र-
प्रक्षेपदुःखभरवाहि भवेत् स्वतो हि ।
तर्ह्यच्युताखिल-सुपर्वसुखावहस्ते
जातोऽवतार इति वागनृता न किं स्यात् ॥१५७॥

निष्किञ्चना अपि वयं भुवि ते पदाब्जे
तार्णाग्रदुःखमपि जातमलं न सोढुम् ।
सर्वेश्वरः स्वजनरक्षणदीक्षितोऽस्मत्-
पीडां कथं विषहसे बत किं वदामः ॥१५८॥

कण्टकग्रस्तमपि ते यत्पदं नहि खिद्यते ।
तद्धेतुस्तव सान्निध्यमिति नस्तद्दिश प्रभो ॥१५९॥

---

१. सूरिः सूर्यश्च । २. उदकं सर्वत्र गतिमच्च । ३. विष्णुः, चन्द्रश्च । ४. पलायनं रसः दया सच्छब्दश्च । ५. अतीक्ष्णाः नखाश्च । ६. आकाशः, चरणाश्च । ७. वज्राभं शनिभं नति च । ८. सामुद्रिकोक्ताः देवाश्च ।

दिनपरिक्षय इति : १०.३१.१२

महानरिरयं मनोजनिरिहेति तत्सङ्ग्रहः
कृतः कुत इति प्रभो वदसि चेत् स्मर स्वां कृतिम्।
यतो दिनपरिक्षये स्वयमलङ्कृतो गोगणै-
रुपेत्य मुखतोऽददाः सपदि कामदानं बलात् ॥१६०॥

त्वन्नीलकुन्तलरजः - कलिताऽऽस्यवीक्षा-
प्रादुर्भवत् स्मरविलासि मनोऽस्मदीयम्।
तद्युक्तमेव भगवन् यदिहाबलानां
चेतः सुतोदयकृते हि रजश्चिनोति ॥१६१॥

यन्नो मनो हि मदनोदयशाल्यभूत्तत्
त्वास्तां विविच्य नहि पश्यसि किं निजास्यम्।
यत् सद्द्विजात्मकलितं रजसेति युक्तं
सर्वो जनोऽपि निजदोषनिरीक्षणेऽज्ञः ॥१६२॥

शैवालजालकलितं जलजं कलेशो[1]-
लीलाविलासि विपुलामल - धूलिमालम्।
तत् सर्वदाल्यंतनुलोलुपतद्धिकृत्स्या-
द्देवेति नाद्भुतमिदं वदनाम्बुजे ते ॥१६३॥

अत्यल्पनील - चल कुन्तल - मौलिदेशं
क्षोणीपरिभ्रमण - लग्नपरागजालम्।
दृष्ट्वा मुखेन्दुमिह ते मनसोऽनुरागो
युक्तो हि यत्पितृमुदे स्वसुतास्यवीक्षा ॥१६४॥

दृष्ट्वा त्वदीयमुखचन्द्रमतन्द्रशोभ-
मस्मन्मनः स्मृतनिजात्मज - चन्द्ररूपम्।
उत्कण्ठितं भवति युक्तमिदं हि लोके
सादृश्यधीर्जनयति स्वगतार्थबुद्धिम् ॥१६५॥

मुखेन्दुरयमीश ते भवति सिद्धचन्द्राधिको
यतः स[3] तमसांशतो वृततनुस्तदा निष्प्रभः।

१. चन्द्रः। २. भ्रमराः सख्यश्च। ३. राहुणा।

अयं पुनरनेकशोऽप्यधिवृतोऽपि नीलालकै-
स्तमोभिरविलुप्तभस्तदिह नो मनो मोदते ॥१६६॥
कृष्णालकावलि - समावृतमाननं स्वं
कृत्वा व्यदर्शि भवता यदहःसमाप्तौ ।
जातेऽन्धकारसमये भविताऽखिलेष्ट-
मेतादृगर्थविदुपैति मनः प्रमोदम् ॥१६७॥
दिनावसाने मुखपङ्कजं तव
विलोक्य नीलालक - षट्पदाश्रितम् ।
यदस्मदक्षि - भ्रमरद्वयं पपौ
तदीययोगन समोदमन्तरम् ॥१६८॥
नीलालकालिमय - मञ्जुलकम्बलस्य
कृत्वाऽन्तरे निजमुखं गुरुलोकभीत्या ।
स्पृष्ट्वा च नः स्तनयुगं नयनेन हस्ते-
नादर्श्यदेव मदनो न तदाऽर्पितः किम् ॥१६९॥
कृत्वा खेटकमण्डलं घनकचप्राचुर्यरूपं पुर-
स्तीक्ष्णाग्रेण निजाक्षिलक्षित - कटाक्षाख्यासिनेश त्वया ।
वीर्यं स्वं बहु सन्दिदर्शयिषुणा दीनेऽपि सस्त्रीजने
रक्षेमाः स्मर किं मृषा स्वपिषि किं नोक्त्वा स उत्थापितः॥ १७०॥
सायं नीलविशालकेशमयसद्रोलम्बमौर्वीयुते
वक्रभ्रूधनुषि स्वनेत्रकमलं संयोज्य बाणं त्वया ।
तद्रूपेण तदायुधानि दधता संलक्षितोऽसौ मुहुः
त्यक्त्वा शान्तिमनन्तकोपकलितो जातस्तदैव स्मरः ॥१७१॥
अपि भूरितरं रजोऽव[1]लीढं मुखमेतत्तव चित्रकार्यकारि ।
परमेश यदत्र तद्दृशां नो हृदये सा[2]त्त्विकभावमातनोति ॥१७२॥
ये तु त्वन्मुखपद्मसौष्ठवतिरोधानोद्यतास्तान् कचान्
मूर्ध्नि त्वं मलिनान् बिभर्षि सुरतामोदप्रदा याश्च ते

---

१. रजोगुणो धूलिश्च । २. सत्त्वगुणप्रधानः स्तम्भः स्वेद इत्यादि-
शृङ्गारोक्तश्च ।

तासां नोऽसुलभं पदेक्षणमपि प्रायः प्रयासैरपि
तद्दृष्टं त्वयि राजनीतिरचना - चातुर्यमन्यादृशम् ॥१७३॥
अद्यैवेश निशोदये स्वमुखतो यत्कामदानं कृतं
तच्चेद्वक्ष्यधुना मया न विहितं तन्मौनमेवाश्रयः।
यस्मादत्र न साक्षिणः सुमतयो ये सन्ति तैः किं फलं
त्वत्तुल्याः कुटिला रजोनुगुणिताः[1] केशास्त्वदीया[2] हि ते ॥१७४॥

दाता मुखं प्रतिग्रहीतृमनोऽस्मदीयं
दानं च काम इति साधु परन्तु तस्य।
निष्कामलिङ्गवशतो न तयोः प्रसक्ति-
स्तन्नो दिशासु तत एव च ते कृतार्थे ॥१७५॥
यत्कामदानमिह[3] तन्निशि तन्निशान्ते[4]
निष्कामदानमिति[5] शास्त्रविचक्षणेन।
द्व्यर्थं विभाव्य तदिदं निशि वा निशान्ते
दत्तं तु निर्वहणमस्य विचिन्तनीयम् ॥१७६॥
पुत्रार्पणं[6] निशि विधाय यथा त्वयेश
दूरीकृतो हि मनसो लघु तद्वियोगः।
स्वीयाङ्घ्रि - दर्शन - समर्पणतस्तथैव
दूरीकुरुष्व विरहं स्वमहो दयाब्धे ॥१७७॥

प्रणतकामदमिति : १०. ३१. १३.

प्रणम्रजनकामदं जगति ते पदाम्भोजमि-
त्यलं वदतु सज्जनस्तदितरोऽथवा तादृशम्।
वयं न कथयामहे यदनुभूयतेऽद्यान्यथा
विहाय विनताः सतीस्तृणमुरीकरोत्युन्नतम् ॥१७८॥
सत्यं सन्नतमानसाः कृतधियः सत्यश्च मत्कामुकाः
सत्सर्वं तु परं विधिर्हि बलवानेतादृशे कर्मणे।

---

१. [पांसवो रजोगुणश्च। २. चिकुराः ब्रह्मकामशङ्कराश्च। ३. स्मरदानं सकामदानं च। ४. प्रातःकाले रात्रिचरमभागे च। ५. अभिसन्धिरहितं स्मराभावविशिष्टं च। ६. कामस्य मनोजत्वात् मनःपुत्रत्वम्।

एवं धूर्तवचः प्रपञ्चरचना - जालैरलं यत्स्फुटं
त्वद्वागुक्तविधेयताऽनलसधीस्त्वामेष शुश्रूषते ॥१७९॥

गोत्रालङ्करणमिदं पदं सदैव
शास्त्रेऽपि स्फुट - मनुभूतमन्वहं च।
तत्कार्यान्तरमपहाय नः स्तनाख्य-
गोत्रालङ्करणमिदं न किं करोषि ॥१८०॥

आपद्ध्येयमितीरितं तव पदं ध्यानं च तत्कीदृशं
चित्ते वा पदचिन्तनं यदथवा चित्तस्य तत्रार्पणम्।
गोविन्दोभयथाप्यनुष्ठितमहो नाद्यापि तद दृश्यते
साऽऽपद्वा कतमाऽऽशुचिन्तनफलेत्येतत्तु तत्त्वं वद ॥१८१॥

ये शंतमं तव पदं निगदन्ति सन्तो
जानन्तु चेतसि त एव तथाभिधार्थम्।
सम्प्रत्युपस्थित - वियोग - भयापनुत्यै
ह्या[२]द्याक्षरार्थमपि यत्र वयं न विद्मः ॥१८२॥

दत्त्वा स्वीयपदाब्जभूतिममलां गङ्गां त्वया शम्भवे
श्रीगोविन्द तदीयतापशमनं निःशेषतामापितम्।
श्रुत्वैतत्स्तनशंभवोऽपि विरहक्ष्वेडार्तिशान्त्यै परं
याचन्ते चरणामृतं यदि न तत्तन्मूलमेवार्पय ॥१८३॥

लोकह्नियाऽतिकृपणोऽपि नरोऽर्थितं द्रा-
गंशेन यच्छति न तद्विफलीकरोति।
प्रा[३]र्तार्थिकार्थित - समर्पणलब्धकीर्ते-
स्त[४]त्पाददानमपि किं तव भारभूतम् ॥१८४॥

आगत्य पादं यदि नः स्तनेषु
संस्थापयस्यच्युत तेन भूयात्।
प्रथा पृथिव्यां प्रसृता यथार्था
पयो[५]धरा विष्णु[६]पदाश्रिता इति ॥१८५॥

---

१. पृथ्वी गोसमूहश्च। २. शं कल्याणम्। ३. अर्थिन एवार्थिकाः।
४. चरणः तुर्यांशश्च। ५. स्तना मेघाश्च। ६. विष्णुचरणः आकाशश्च।

विरा[1]गिणि पदस्थितिर्भवति नान्तरे रा[2]गिणी-
त्वदो वद वयं परं मनुमहे सुतथ्यं ततः ।
सु[3]रागिणि हृदन्तरे सुरमुनेर्मनाङ् नास्ति मे
पदस्थितिरिति द्रुतं कुरु रमेश दिव्यं पुरा ॥१८६॥

सन्तो निरन्तरमनन्त - निजान्तरङ्गे
शान्ता वहन्ति सदुदन्त-सुखं पदं ते ।
ज्ञात्वैवमेव भगवन्नधिकारशून्या
बाह्याङ्ग एव हि वयं तदलं वहामः ॥१८७॥

यद्यर्पयस्यद्य पदं स्तनेषु
स्यादेकमत्राच्युत भूरि चित्रम् ।
प[4]त्राश्रिता विष्णुपदालम्बा-
स्तनाद्रयस्तिष्ठति देवराजे ॥१८८॥

सच्च[5]क्र - विस्फारित - मण्डलेषु
स्तनेषु नश्चेत् स्वपदं विधातुम् ।
वि[6]चारवान् सन्नपि नाथ यत्त्वं
चिरायसे किं न विचित्रमेतत् ॥१८९॥

कुरु स्वकीयं पदमस्मदीये
स्तनेऽधुना कञ्चुकिनीति याच्ञा ।
प्रभो नवीना न यदस्ति सिद्ध-
पदं शयालास्तव कञ्चुकिस्थम्[7] ॥१९०॥

त्वत्प्रीतिदायिन इति स्तनकन्दुका भोः
संरक्षिताः स्वहृदयान्तरगूहनेन ।
ज्ञात्वा प्रसङ्गमधुनाऽर्पयितुं प्रवृत्ता-
स्त्वं स्वं पदं च कुरु तत्र मनोज्ञरत्यै ॥१९१॥

१. वैराग्यवति । २. विषयाभिलाषिणि । ३. विषयिणि भैरवादि-रागवति च । ४. पत्ररचना पक्षाश्च । ५. पक्षिविशेषः समूहश्च । ६. विवेकः गरुडसञ्चारश्च । ७. शेषः ।

करः करेणाकलितोऽच्युतेन
नावां पदेनेति विचिन्त्य तूर्णम्।
गजेन्द्रकुम्भौ स्तनजन्मभाजौ
पदार्पणात् तत्कुरु तौ कृतार्थौ ॥१९२॥

अखेदक - नखेन्दुभि - र्युतमनेक-सूर्याश्रितं
बुधैः कविभिरीडितं गुरुवरैः सदैवार्चितम्।
प्रभो श्रितशनैश्चरं - व्रज - मनन्त - सन्मङ्गलं
जगत्सु महदद्भुतं पदमिदं सकृद् दर्शय ॥१९३॥

त्रिलोकजनपावनी भवति जाह्नवी यद्रसः
शिरोद्धृतिलसत्प्रभो जगति यत्परागः प्रभो।
यदीयलवसङ्गमो जडगते सुराज्यप्रदः
पदं तदखिलेष्टदं स्तनपदे सकृत् स्थापय ॥१९४॥

इदं तव पदं यदम्बुजमलं ततो नान्तरो-
दकं विकसितं भवेदिति समाचरैवं लघु।
पयोधरभुवि प्रभो सुरसंभावभाजि प्रति-
ष्ठितं कुरु ततो द्वयोरपि भवेत्प्रसादोदयः ॥१९५॥

दोषोल्लासिगतेर्निशाचरपतेर्यत्स्वं पदं दुर्लभं
योगीन्द्रैः सुलभीकृतं यदुपते त्वत्पादभक्तिस्पृशाम्।
सम्प्रत्यच्युत यत्करोष्यसुलभं गोपाङ्गनानामिदं
दृष्ट्वा वक्ष्यति किं भवत्पदरतो लोकोऽपि विज्ञो न तत् ॥१९६॥

पदाब्जमत्यन्तमृदु त्वदीय-
मत्यन्तकाठिन्यजुषौ स्तनौ नः।
तद्योजया - ऽन्योन्य - मनन्यदृष्ट्या
येनाशु भूयाद् द्वयमेकरूपम् ॥१९७॥

१. शुण्डादण्डः। २. सूरिभिः सूर्यैश्चाश्रितम्। ३. मन्दगतिसमूहः सूर्यपुत्रसमूहश्च। ४. स्तनभूमौ पयोधराया भूस्तस्यां च। ५. शृङ्गारः उदकं च। ६. दोषायां रात्र्यां दोषैश्च उल्लासिनी गतिर्यस्य। ७. चौराः ग्रहनक्षत्राणि च।

अस्माकमस्तु कथमप्यसुखं निशायां
नैतद् विचिन्त्य भगवन् भवदर्थनेयम् ।
किन्तूपकारसरणीमवलोक्य वच्मो
दीनार्तिहन्निति वचः कुरु सत्यमार्षम् ॥१९८॥
यदि प्रणतकामदं यदि च पद्मजाद्यर्चितं
पदं धरणिमण्डनं विपदि चिन्तनीयं यदि ।
जगत्सुभगशङ्करं यदि च सर्वमेतद्ध्रुवं
हृदामयहृतिर्न ते तदिह दुःशका नः प्रभो ॥१९९॥

सुरतवर्धनमिति : १०. ३१. १४.

नानाकुन्दकदम्बवृन्द-विलसत्कन्दे च वृन्दावने
नित्यानन्दजुषा त्वयेश सुलताद्युत्पादिका चातुरी ।
अभ्यस्ता विविधा भवेद्यदिह नस्तां दर्शयात्युज्ज्वलां
तत्पात्राणि वयं यतः सुगणिकास्तद्वल्लतैकप्रियाः ॥२००॥
श्रीकान्तालोकि वृन्दावनमखिलमहो मञ्जुमाकन्दवृन्दं
ज्ञाता नाम्नाऽर्थतश्चाप्यखिलतरुवरास्तत्र तत्र स्थिता ये ।
यः सीतानन्दकर्ता सुरतरुचिर भो मार्दवज्ञः पदाना-
मस्माकं दर्शयैकं त्वमिह मृदुलतं तं त्वशोकप्रकारम् ॥२०१॥
हृद्ध्रमावुदितः स्तनाद्रिनिकटे कामाग्निरुत्कीलक-
स्तच्छान्तिर्न धरामृतैः प्रभवति प्राणेश सिक्तैरपि ।
तत्तच्छान्तिकृतेऽधरामृतमहो याचामहे तन्न चे-
न्माऽऽस्तां तं स्वधरामृतेन तु विभो तूर्णं कुरुष्वाप्लुतम् ॥२०२॥
किं तेन तापदेन यदिदं कृष्णाधरामृतं वहति ।
तद्दिश तदेव मधुरं यत्त्वं कृष्णाधरामृतं वहसि ॥२०३॥
स्वस्थितं यदधरामृतं त्वया वंशजाय भगवन्समर्पितम् ।
योग्यमेव तदिदं तु चित्रकृद् दुर्लभं भृशमरन्ध्रचेतसाम् ॥२०४॥

---

१. लताविशेषाः गणिकाश्च। २. लता रतं च। ३. वृक्षविशेषः नास्तिशोकप्रकारो यस्मात्तं स्वात्मानम्। ४. स्वर्गामृतम्। ५. यमुना। ६. संबुद्धिः। ७. कदली।

मृद्वीकाम्रसकृत्फलोत्तम - फलेष्वद्धाऽनुभूतेष्वपि
सन्ध्याते त्वधरामृते रतिकरे नो जायते तत्स्मृतिः ।
सिद्धे त्वेवमशङ्कमेव भगवंस्तत्किं मुधा वञ्चय-
स्यास्तां मय्यधरामृतं किमु ततस्त्वन्यो रसो भुज्यताम् ॥२०५॥

त्यक्त्वोत्तमं मद्[1]धरं किमु याचतेदं
निःसारणं मदधरं त्विति वञ्चयान्यान् ।
अस्माकमाशयमिमं शृणु पूर्णकर्ण
यत्रामृतं तदधराभिधमस्मदर्थ्यम् ॥२०६॥

पातव्योऽपि रसो यदन्यपुरुषोच्छिष्टोऽभिजातास्तदा
वीराः सच्चरितोदयव्यसनिनस्तं नाद्रियन्ते मनाक् ।
तत्त्वं वेणुमुखाश्रिताधररसं देहीश नस्तावकं
लोके स्वानुपयोगि वस्तु वितरन्त्यात्मीय - दासीजने ॥२०७॥

श्रुत्वाऽनेकविविक्तरागमधुरं वेणोः स्वरं तत्क्षणे
तन्निक्षिप्तमना जनो भवति यत्तत्साधु नैवं तु नः ।
लिप्सूनामधरामृतं तव विभो स्पष्टं हि भूपाङ्गने
सङ्गीतादि न याचकं वशयति स्वीयार्थकृष्टान्तरम् ॥२०८॥

स्त्रीपुंसाधरसंस्थितं यदमृतं निक्षेपरूपं तयो-
रन्योन्यं तत एव निर्भयतया ग्राह्यं ह्युभाभ्यामपि ।
एवं सत्यधरामृतं त्वयि तदस्माकं प्रसह्य प्रभो
कस्माद्वेणुरसौ धयत्यनुपदं नेयः क्व वाऽयं नयः ॥२०९॥

कृपाघन घनद्युते त्रिभुवने तवानुग्रहः
सतोऽस्ति सुलभोऽसतोऽसुलभ इत्ययं डिण्डिमः ।
विभाति वितथार्थको यदिह नः सतीनां सुदु-
र्लभः ससुलभः सरन्[2]ध्रवपुषो मुरल्या अभूत् ॥२१०॥

आजन्म या मधु[3]प मुखरसानुभावि-
न्याजन्म या च विरसा कवि[4]वर्जिता च ।

---

१. यत् मत्सकाशाद् अधरम् ओष्ठं निकृष्टं च । २. छिद्रं दूषणं च । ३. भ्रमरो मद्यपश्च । ४. जलपक्षिभिः कविभिश्च वर्जिता ।

तस्यां स्त्रमुख्यरसदानविधिर्मुरल्या-
मस्मासु चैवमिति चित्रतरा रुचिस्ते ॥२११॥

सद्गोऽद्यगोपवंशजस्त्वमीश गोपसत्तमा-
त्मजावयं तदावयोरनिन्द्य एव सङ्गमः।
विहाय चैवमीदृशं कुजन्मवंशजातया
तया स्त्रिया कियान् प्रियार्जितस्त्वया सुखोच्चयः ॥२१२॥

परनराधरसौधरसं धयन्त्यपि न जात्वसि पल्लवसंश्रिता।
तदिदमद्भुतमेतदलौकिकं मुरलि जारसुखं ससतीव्रतम् ॥२१३॥

वेणो पुमांस्त्वमसि तत्किमु वीरगर्ह्या
पुंवक्त्रचुम्बनविधौ विहिता प्रवृत्तिः।
तच्चेत् सुखं मनसि कामयसे तदेनं
हित्वैहि नस्तदतुलं वयमर्पयामः ॥२१४॥

अङ्गीकृत्यास्य दूत्यं त्वमिह मुरलिके नष्टभीर्भ्रष्टलज्जा-
ऽनैषीर्नस्तत्समीपं सपदि गुरुजनैरप्यलं रक्ष्यमाणाः।
तद्ब्रूमः सत्यमेकं स्वहितमिति शृणु त्यज्यतामेष पन्था
यद्येतज्ज्ञातमाप्तैर्बहु किमु धमनीरूपतामेष्यसि त्वम् ॥२१५॥

कृष्णेनाङ्गीकृताऽहं तदितरजनतः कैव मे भातिरेवं
निश्चित्यान्तः कदापि त्वमिह मुरलिके नैव गर्वं वहस्व।
पश्य त्वं स्पष्टमेतद् द्वयमपि च पुरा मन्यमानास्तथैव
धूर्तेनात्मैकसौख्ये बत निहितदृशा प्रापिताः कामवस्थाम् ॥२१६॥

न भोगसुखसाधने न खलु पादसंवाहने
न चार्जवविधावपि क्वचिदिहोपयोगोऽजनि।
तया तु रमसे सदा व्यरचि भोग्यमस्मास्विदं
तथाचरितभाक्ष्वपीत्युचितमेतदीशे पदे ॥२१७॥

भगवन्नधरामृतैकदानेऽप्यतिवेलं कृपणायते मनस्ते।
मुनयः परमामृतं लभन्ते कथमीश प्रददासि वा न विद्मः ॥२१८॥

---

१. गोपश्रेष्ठकन्याः। २. कोः पृथिव्याः जन्म यस्य तस्माद् वेणोर्जातया, कुत्सितं जन्म यस्मिंस्तद्वंशे जातया च। ३. किसलयो जारश्च।

अधुना परिगृह्य वोऽधरामृतमग्रे परमामृतं ददे ।
यदि तद्वचनेन च क्षमस्तदलं नः परिगृह्यतामिदम् ॥२१९॥

कण्ठ - कम्बु - कुच - चक्रसमूहा
केशपाशवलयान्यपि सन्ति
वीरशब्द इह चेत्त्वयि सत्य-
स्तेषु मा भज पराङ्मुखभावम् ॥२२०॥

कामं विद्रुमपल्लवस्त्वदधरः स्वद्रौः परं पल्लवः
पादौ दृक् च निजाश्रितार्पित - सुखस्यानन्दसंपल्लवाः[1] ।
एवं त्वं सुलताढ्यपल्लवमयो[2] यस्मान्न तस्मान्मना-
गस्मास्वीश विपल्लवत्वमधुना[3] युक्तं लतात्मस्विदम्[4] ॥२२१॥

सुरतोत्सवदायि सर्वशोकापहमीड्यं स्वररागपूर्णहृद्भिः ।
भृशमन्यरसस्मयापहारि स्फुटमित्यर्थयतेऽधरामृतं नः ॥२२२॥

भवान् दानशूरो वयं चार्थिशूरा
वरं दानमेतल्लसत्स्वामृतं च ।
सदर्हः प्रसङ्गोऽपि सम्प्रत्यवाप्त-
स्ततस्तद्दिश स्यात् त्रयाणां प्रतिष्ठा ॥२२३॥

सुरताऽभ्यर्थना[5] नैव वैफल्यं यात्वितीर्ष्यया ।
जडराशिरपि[6] प्रादादमृतं त्वं तु चित्सुखः ॥२२४॥

श्रटतीति : १. २१. १५.

दिवा भजस्व काननं निशि स्वकाननं[7] सखे
प्रदर्शयेति दर्शिते मुहुर्मुहुर्मनोऽर्थिते ।
तथास्त्वितीरितं वचो विधाय चान्यथा स्वगो-
पनाद्वियोगतोऽधुना[8] प्रदर्शितं विकाननम्[9] ॥२२५॥

---

१. सम्यक् पल्लवाः संपदां लवाश्च । २. किसलयमयः जारात्मा च । ३. विगतपल्लवत्वं विपदां लवो यासां तद्भावश्च । ४. वल्लीरूपासु रते आत्मा चित्तं यासां तासु च । ५. देवसमूहः सुरतं च । ६. समुद्रो जडसमूहश्च । ७. स्वमुखम् । ८. स्वान्तर्धानं स्वशब्दगोपनं च । ९. विरहो विशब्दयोगश्च ।

यदा त्वमाह्नि कानने भ्रमस्यदभ्रसम्भ्रमा-
दतर्क्य - कर्कशाऽर्कतप्त - शर्करापरिश्रिते
अखर्वघर्मघर्मता तदाऽऽस सर्वतोमुखे
सखेऽधुना तु तद्वृथा चरस्यनाथवत् कुतः ॥२२६॥

नित्याह्निकं यदटवीभ्रमण ममातः
का तत्र भीः श्रमविधाविति चिन्तनेन।
मा साहसं कुरु निशि भ्रमणेऽधुनैकः
क्लेशोऽपि न श्रमकरः सह मित्रवर्गैः ॥२२७॥

अविद्यानिशायां भवारण्यभागे
जना मां विहाय भ्रमन्तीति गर्ह्याः।
वदन्नेवमङ्गीकरोषि प्रकारं
तमेवेति चित्रं न किं के चरित्रम् ॥२२८॥

कान्तारतान्तविहृतिर्मम चाह्नि सिद्धा
भव्या भविष्यति निशास्वपि युष्मदीड्या।
एवं प्रतारकवचांसि वितीर्य कर्णा-
भ्यर्णे कथं चरसि पूर्ववदित्यपूर्वम् ॥२२९॥

कान्तारत - श्रमज - खेदमिहाऽपनेतुं
शास्त्रे ततो वनविहारविधिर्निरुक्तः।
त्वं पूर्वमेव चरसीति विचित्रमर्वाग्-
भुक्तेरगस्त्यमुनि - चिन्तनमप्रसिद्धम् ॥२३०॥

कान्तारतोत्सव - मिहेश विहाय मोहात्
कान्तारतोऽधिकसुखाभिरुचिः कथं ते।
शस्ताम्बरं मिलितमप्यपहाय शुष्कां
कस्तारवीं त्वचमनुस्पृहयेन् मनीषी ॥२३१॥

अयं त्रुटिमितो भवत्यलमयं युगात्मेति या
व्यवस्थितिविकल्पना जगति भाति मिथ्यार्थिका।

१. कान्तारे तान्ता कान्तेति च्छेदश्च। २. अरण्यं जलं च।

न चेत् कथमिहानिरीक्षित - भवन्मुखानामहो
लवोऽपि युगरूपतां भजति नाम नश्चेतसि ॥२३२॥

घस्रेऽजस्रनिषिध्यमानसुरतेऽप्यासीद् वियोगेन मे
कालः स्वल्पतमोऽपि कल्पसदृशस्तासां मदेकात्मनाम् ।
निश्यस्यां रतिरङ्गभाजि तु भवेन्मामन्तरा तत्स्थितिः
कीदृग्वा समयातिलङ्घनमिदं नेषत्कथं चिन्त्यते ॥२३३॥

सूक्ष्मं च पक्ष्म कमलेक्षण ते मुखाब्ज–
वीक्षाविरोधकृदतोऽजनि दुःसहं नः ।
भूयस्त्वया - ऽनुभवतेदृशमर्थजात–
मद्रिद्रुमान्तरमहो क्रियते कथं वा ॥२३४॥

स्रष्टा स यद्यपि तथापि विभाति भूयः
सम्भ्रान्तधीर्भुवि समञ्जसयोजनायाम् ।
पक्ष्माक्ष्णि ते मुखनिरीक्षणलालसेऽस्मिन्
निष्पक्ष्म नेत्रमकरोद्दिवि देवतानाम् ॥२३५॥

चतुराननोऽपि चतुरागमवेत्ता–
प्यखिलादिमोऽध्यवनि सत्यसमेतः ।
वितथाक्षिपक्ष्मकरणादुपयातां
जडतां निजां न यदपश्यदिहाहो ॥२३६॥

निर्माय पक्ष्मविहितं व्यवधानमक्ष्णि
धात्रा त्वदास्यकमलस्य निरीक्षणेऽद्य ।
गिर्यादिकल्पितमिदं व्यवधानकृत्ते
युक्तं सुतादधिकता पितरीति सिद्धम् ॥२३७॥

सूक्ष्मं हि पक्ष्म गिरिवृक्षसदृक्षमक्ष्णि
संलक्ष्यते क्षणविरोधिमुखेक्षणे ते ।
यत्साम्प्रतं तु गिरयस्तरवश्च मूर्ता–
स्तद्वाच्यमच्युत किमुच्चतरत्वमेषाम् ॥२३८॥

अपश्यन्त्यो घस्रे मुखमपि कलां कल्पकलनां
प्रपश्यन्त्यः सायं सुखमनुभवामो निरुपमम्।
विभो भूयोऽप्यस्मद्विचरितमिदं सत्परिचितं
मनागस्मिन्काले नहि समुचिता गुप्तवसतिः ॥२३९॥

पशुपालनानलसधीर्वनं प्रभाते प्रयासि पुनरेषि।
हर्तुं व्रजजनविरहं सायमयं ते क्रमोऽद्य कुत्र गतः ॥२४०॥

सर्वदा सदयचेतसो निजेष्वच्युतादयवदद्य वर्तने।
कोऽत्र हेतुरथवास्ति मस्तकाभ्यर्हितः कुटिलकुन्तलाश्रयः ॥२४१॥

कौटिल्यं ते कचेष्वीश मुखे श्रीरनपायिनी।
तत्र त्वन्मनसः केन साकं स्नेहोऽस्ति तद्वद ॥२४२॥

नाना[2]गमोल्लसितमेतदतीवरम्य--
मस्माभिरीश सह पश्य च का[3]ननं त्वम्।
स्यात्ते सुखं यदधिकं निगदन्ति सुज्ञाः
पुत्रास्यदर्शनसुखं रमणीयुतस्य ॥२४३॥

पतिसुतान्वयेति : १०. ३१. १६.

इमे पतिसुतादयश्च्युतपदास्त्वमेवाच्युत--
पदोऽसि भुवि सर्वदेत्यनुविभाव्य याता वयम्।
तदद्य कुरु रक्षणं निजपदस्य तन्नस्ततो
भवेदुभयमेकतो यदि तदाशु कुर्यात् कृती ॥२४४॥

नाश्रावि श्वशुरानुशासनवचो नालोचि शालीनता
नैवाऽलक्षि ननान्दुरस्फुटमहो नासेवि भर्तुः पदम्।
एकं त्वत्पदपद्मसङ्गमसुखं[4] ध्यात्वाऽऽगतानां वने
कर्तुं नोचितमच्युतस्य तव नः श्रीशो भयप्रच्युतिम् ॥२४५॥
तीर्त्वा तूर्णमपत्रपामपि नदीं शीलाद्रिमुल्लङ्घ्य चा--
तिक्रम्यात्मगृहादटवीं सुविकटां गुर्वादितर्वाश्रिताम्।

१. सूक्ष्मकालविशेषम्। २. वृक्षा वेदाश्च। ३. अरण्यं ब्रह्माननं च।
४. त्वत्पदानुसरणम्।

प्राप्ता वीतभयं पदं तव वयं श्रान्ता निशान्तावधि
तत्किं पश्यसि रक्षमंक्षु सदया संलक्ष्य दीक्षां निजाम् ॥२४६॥

सूर्याद्यर्चितमार्यसेवितमिदं कार्यं समर्यादमि-
त्यायाताःप्रभुवर्य धैर्यमतुलं धृत्वा निशायामपि।
तत्पर्याप्तमहो न कार्यमिति चेत्कार्यं किमस्मात्परं
धार्यं वा स्वमतानुसार्यभिनवं चेद् ब्रूहि कुर्मस्तराम् ॥२४७॥

ये प्राप्ता विधितो विहाय भुवि तान् प्राप्तास्त्वदीयान्तिकं
जातोऽसावविधिः परन्तु न ततो दोषऽस्ति योषात्वतः।
प्राप्तानां शरणं स्मरार्दितहृदां स्त्रीणां निशि त्यागत-
स्त्वं सुष्ठोऽप्यविधिं श्रितोऽसि भृशमित्यालोकयात्यद्भुतम् ॥२४८॥

आजन्मार्जितकीर्तिरत्नममलं स्याद्येन दूष्यं जने-
तत्कर्माशु बुधेन हेयमिति सद्वृत्तमदमित्यालपन्।
ब्रह्मेन्द्राद्यमराहित - स्वविमलस्तोत्र - प्रशंसापहं
कर्मैतत्तु कथं विशङ्कमधुना त्वं स्वीकरोषि स्वतः ॥२४९॥

न यावत्सान्निध्यं भजति वनिता तावदतुलं
मृषा वीर्यं ब्रूते रतिमतिमतीव स्फुटयति।
प्रपन्ने तद्योगे त्वमिव निजगुप्तौ कृतमति-
स्तदग्रे कर्तव्यं किमु चतुरयाऽपि प्रमदया ॥२५०॥

स्मृत्यालापविलोकनाभिनयसद्भावानुकूल्यादिषु
स्त्रीणां कामिमनोहृतावलमिहैकं किं पुनस्तेऽखिलाः।
तत्सर्वानुभवेऽपि यस्य हृदि नोत्कण्ठोदयस्तस्य ते
वर्ण्यं श्रीश किमन्यदस्ति निगमो ब्रह्मेति वक्ति स्फुटम् ॥२५१॥

मन्मानसे बहु यदस्ति हि तद्भवत्यः
श्रोष्यन्ति चेत् सुभगमेव विधिं वदामि।
वामाशयं हृदि निधाय निशान्त एवं
नाभापि किं शठ वचस्यपि न प्रमा ते ॥२५२॥

सदयमनुगृहाण श्रीश मा वा निशेयं
कथमपि हि गमिष्यत्येव किं त्वेकमस्मिन्।

निजशरणगतानां वल्लवीनामुपेक्षा
व्यरचि भगवतैवं दुर्यशो नार्जयैतत् ॥ २५३ ॥

अनाथजनपीडनं भुवि न पण्डितैः सर्वथा
विधेय - मघमुद्भवत्य - परिहार्य - मस्माद्यतः ।
सहेतुकमिदं वचस्तव पुरस्तु दोषाकरा-
दिमान्वयजुषो मृषा किल स वंश्यधर्मोऽस्ति यत् ॥२५४॥

अग्राह्यर्चनसौख्यमब्जसदनात् सेवासुखं श्रीकराद्
गोगोपालसमगमाद् भ्रमिसुखं येनेश तत्ते पदम् ।
प्रायो भात्यतिनूतनमस्मदुदितं निन्दासुखं वाञ्छती-
त्याजन्माननुभूतवस्तुनि जनेच्छा कीदृशोऽपि स्फुटा ॥२५५॥

कात्यायनी-व्रतविधिर्यदकारि साङ्ग-
स्तत्स्यात् पुरोऽस्य फलमीड्यमिति त्वयोक्तम् ।
दृष्टं फलं तदिदमद्य वयं हि धन्या
धन्यो भवानपि विभोऽस्ति भविष्यवेत्ता ॥२५६॥

यद्व्यासैरित्यभाषि त्वमसि सुगतिवित्तत्र वेणोर्निजस्या-
ऽस्माकं वाऽद्यद्वये सा बत निजविहिता ज्ञायते चेन्न चित्रम् ।
बुद्धिश्चित्तं च यस्यामनवगतपदे दीव्यतस्तां गतिं चे-
दस्माकं वेत्सि तन्नः कथय निरुपमां त्वद्धियं वर्णयामः ॥२५७॥

जाग्रच्छक्तिभिरुत्कटश्रुतिगतैः स्वोद्गीतमन्त्रैरलं
संमोह्यालयतो निजान्निशि वनं दुर्गाह्यमानीय नः ।
यत्त्यागोऽथ च मन्त्रसंवरणमप्येतत्त्वयाऽकार्यहो
तत्का विप्रतिपत्तिरस्ति भवतः सच्छद्मता-निर्णये ॥२५८॥

चेतोवृत्तिजुषः स्त्रियो भुवि न चेत् स्युर्यस्य तेनाऽनिशं
शिक्ष्याः स्वेप्सितवर्त्मना नहि मनाक् त्याज्याः प्रभो कर्हिचित् ।
शिक्षायां क्रमतो भजन्ति सुपथं त्यागे तु पूर्वस्थितिं
तस्माच्छिक्षय सत्पथानुसरणे न त्यागमेवं कुरु ॥२५९॥

यत्सम्प्रत्युपपादितं पतिसुताद्याः[1] सन्ति तस्माद् गलत्-
तारुण्याः खलु यूयमत्र भवतीसङ्गेन किं स्यात्सुखम् ।
मैवं कल्पय चिन्तयास्मदुदितं दृष्टाखिलार्थोऽन्नव-
च्छित्वा तत्पुरुषं[2] निजात्मनिहितं मा द्वन्द्वबुद्धिर्भव ॥२६०॥

विरहवितरणेन भीतिदायी भवसि परन्तु वयं न वै बिभीमः ।
असकृदभिहिता पुरैव शुष्कदरकरता बहुधा विलोकिता च ॥२६१॥

इमाः स्त्रियः किं मम कुर्युरन्तरित्यश्रद्धया भो कुरु नावहेलनम् ।
पश्य त्वमस्मत्कुलमुख्यया कृतः कथं भुवीत्यच्युतमाययैकया ॥२६२॥

तापो वियोगजनितोऽलमलम्भि विप्रै[3]-
र्न [4]स्त्रीभिरेवमकथि व्रजगोपबालैः ।
सोऽस्मासु सम्प्रति कथं वत दीयते ते
विप्रा वयं मखजुषो नहि किन्तु योषाः ॥२६३॥

नागस्ते यत्पुरैवोक्तं मम यूयमसु[5]प्रियाः ।
प्राणप्रिया इति वयं मुधा गर्वेण वञ्चिताः ॥२६४॥

नैतत्पूर्वमश्रृण्म वीरचरितं क्वापीदृशं वञ्चना-
चारं येन मृदूक्तिभाविकधियो योषा वयं वञ्चिताः ।
अग्रे चेदपि निग्रहस्तव मतः कार्यो न चानुग्रह-
स्तर्ह्यास्तां भुवने भवाम ननु ते दृष्टान्तभूताः कृतौ ॥२६५॥

वक्रं ते हृदयं सदैव कठिनं युष्माकमेवेति यो
वादोऽवर्तत चावयोरलमसौ जातोऽद्य तन्निर्णयः ।
याचामः सरलान्तरा वयममूस्तत्कर्कशोन्मर्दने
श्रीवत्सं भवता तु भूषणपदे वक्रं सदा धार्यते ॥२६६॥

यथाऽस्माभिर्हृत्स्थं निजकठिनभावं स्तनमिषाद्
बहिर्निःसार्येदं व्यरचि नवनीतादपि मृदु ।

---

१. पतयश्च सुताद्याश्चेति, पतीनां सुताद्याश्च । २. स चासौ पुरुषस्तम्, समासविशेषं च । ३. यज्ञस्थविप्रैः । ४. यज्ञपत्नीभिः । ५. सुप्रियाः, नेति च ।

मिषाच्छ्रीवत्सस्य व्यरचि सरलं हृत्कुटिलतां
बहिः कृत्वा तद्धृदि तदधुना किं त्यजसि नः ॥२६७॥

क्रूरेभ्य एकलघुरप्यनिशं रिपुभ्यः
स्त्रैणीगणं जगति रक्षति कृष्णसारः[1]।
त्वं तादृशोऽपि च महान् हरिणीक्षणानां
त्राणं विहाय विपिने भ्रमसीति चित्रम् ॥२६८॥

रहसि संविदमिति : १०. ३१. १७.

ऐकान्तिकार्थकवचः श्रुतिसाक्षिजात-[2]
प्रेमश्रिया[3] गवि हिताचरितानुकूलम्।
अस्मन्मनः स्ववसदृशं तव धाम वाञ्छ-
त्येतत्तु साधु तदनुभ्रमतीति चित्रम् ॥ २६९ ॥

कान्तं नितान्तमकुतोभयकान्ति शान्तं
यद्धाम सन्ततमनन्त वदन्ति सन्तः।
प्रेयस्तदेतदधुना त्वबलाजनेभ्यो
बिभ्यत् कथं द्रवति भीरुवदद्रिकुञ्जे ॥ २७० ॥

पुंभ्यो बिभेति युवतिर्युवतीजनेभ्यो
न क्वापि पुंवर इतीह जनप्रसिद्धम्।
त्वय्यद्भुतं त्विदमलोकि बलावलिप्ते-
प्यस्मद्भिया भ्रमसि सम्भ्रमतो ह्यरण्ये ॥ २७१ ॥

देवापगा यदुदिता गरलोपताप-
शान्तिं विधाय शिवमूर्ध्नि वसत्यजस्रम्।
तत्ते पदं विरहतापभयेन लीनं
शक्तौ न हेतुरिह कारणकार्यभावः ॥ २७२ ॥

यः श्रीमत्पदमागतः सुशरणं सोऽनन्यजन्मा[4] स्वयं
शान्तः सङ्गमिनो जनानपि करोत्याराद्तापानिति।

---

१. मृग: कृष्णेति च्छेदः, सारो बलवान्। २. श्रवणं वेदश्च। ३. श्रीति श्रियेति च च्छेदः, गवीति च्छेदश्च। ४. मुक्तः।

वागेषा तु मृषैव भाति भगवन् यत्त्वत्पदासक्तिर-
प्युत्तापं मदनस्तनोति सहितास्वस्मास्वनन्योद्भवः ॥ २७३ ॥

सकृदपि पदकञ्जं चिन्तयन्त्यन्तरे ये
तनुरपि नहि तापः शिष्यते तेषु यत्ते ।
प्रतिदिनमखिलाङ्गं वीक्षमाणास्वकस्मात्
तदयमतनुतापो वर्धतेऽस्मासु कस्मात् ॥ २७४ ॥

यद्धाम मोहतिमिरापहमीरितं स-
द्भिर्दैस्तदद्य तु तदुद्भवकारि भूरि ।
आस्तां प्रदर्शय मुखेन्दुमपारकान्तिं
स्यात्तेन चित्तमपमोहंमितात्मजेक्षम् ॥ २७५ ॥

सु[3]मनोऽभिलषितपूरणकृतेऽवतारस्तवैष भुवि सिद्धः ।
तत्कुरु सदय कृतार्थं मनोऽपि नस्त्वन्मुखेन्दुललिताशम् ॥ २७६ ॥

श्रीश्चेत् प्रियतमायुक्तं सा न्यस्ता वक्षसि त्वया ।
दास्यो वयं तु हृष्यामस्त्वत्पादाब्जेक्षणादपि ॥ २७७ ॥

सुधा[4]महितमालोक्य धाम त्वन्मुखचन्द्रगम् ।
मनः स्पृहयते युक्तं सुमनःस्पृह्यमेव तत् ॥ २७८ ॥

व्रजवनौकसामिति : १०. ३१. १८.

निशा[5]धिपत्यन्वयभूषितो भवान्
नि[6]शोज्ज्वलालङ्कृतयस्तथा वयम् ।
प्रिय प्रियाश्चेदवलम्बसे मिथो
महत्सुखं पूर्वजयोर्भविष्यति ॥ २७९ ॥

यदि पुण्य[7]जनेषु नोऽस्ति संख्या न कुतस्तर्हि ददासि दर्शनं नः ।
यदि नैव नदा तु सिद्धमेव सदयास्मास्वनघत्वमुत्प्रियत्वम् ॥२८०॥

न योषाणामासामनधिकृतिभाजामधिकृति-
र्मदीयस्वानन्दानुभववति सार्वाशिकसुखे ।

---

१. क मः महांश्च । २. इता प्राप्ता आत्मजेक्षा यस्य । ३. देवाः शोभनमनांसि च । ४. शोभनगृहं सुधया महितं च । ५. चन्द्रः । ६. रात्रिः, हरिद्रा च । ७. पुण्याश्च ते जनाश्च, राक्षसाश्च तेषु ।

अयं चेदीशास्ते तव हृदयभावोऽस्तु तदिदं
कृतार्थास्तत्पा[1]दादपि सदय तं दर्शय सखे ॥ २८१ ॥

तृणाघ-बक-पूतना-विषजलादिवृष्ट्यादिका-
नशेषभयदायिनो लघु निवार्य विघ्नोत्करान् ।
निजात्मज इवाञ्जसा सकलमावितं गोकुल-
मिहैव समये कुतः पुनरपा[2]ठि काठिन्यकम् ॥ २८२ ॥

दयाघन बृहद्वने निजजनोऽयमस्मिन् कथं
दवानलशिखाविलो मयि सतीह भूयादिति ।
य एव निगदन् भवानपिबदग्निमत्युल्वणं
न तस्य तव दुःशकं विरहवह्नितो रक्षणम् ॥ २८३ ॥

अस्मच्चित्तं सुष्ठु वा दुष्टवृत्ति प्रेष्ठैतस्मिन् संशयश्चेत् तवास्ति ।
तत्किं तूष्णीं संपिधाने न भूयः पृच्छस्वाऽऽसं तद्गतं कामदेवम् ॥२८४॥

सकल-मङ्गल-मङ्गलमङ्ग ते तृणचराऽनुचरानुचरं प्रभो ।
पदसरोजमुरो[3]जनिरोगतावह[4]महो यदहो तदिहास्तु नः ॥ २८५ ॥

तवावतारोऽयमसाधु दुर्धरः सदुत्तरः सज्जनरञ्जितान्तरः ।
निगद्यमानो निरवद्यभाषिभिस्तदद्य हृद्यं सुरवन्द्य पाहि नः ॥ २८६ ॥

वंशोऽयं जगदीश तेऽत्र शृणुमः सर्वा[5]ग्र्य राजाञ्चितः
शू[6]रेणोल्लसितो बुधेन कलितो मान्यो वदान्यैरिति ।
आस्तां तच्च यशोद[7]या विलसितः सम्प्रत्यपीति प्रभो
तद्वंश्यस्य तवायशो न लवशोऽप्यास्तामिति ब्रूमहे ॥ २८७ ॥

करालोऽयं कालो निरवधिविशालोऽस[8]मशरा-
नलो दीव्यज्ज्वालो हिम[9]किरणमालोऽपि सकलः ।
कृपालो त्वं बालोचितरुचिरहेलोऽसि यदि तत्
कथं जीवामोऽरं तदव तवपन्यरतमनसः ॥ २८८ ॥

---

१. चरणात् पूर्वोक्तसुखचतुर्थांशाच्च । २. पठितम् । ३. स्तनाः । ४. तेजः । ५. चन्द्रो नृपश्च । ६. वीरो यादवविशेषश्च । ७. नन्दपन्त्या, यशश्च दया च ताभ्यां च । ८. कामाग्निः । ९. चन्द्रः ।

प्रभो प्रभुत्वं तव चेदनस्तं गतं कथं तर्हि सुसह्यमेतत् ।
निशाचरोऽयं[1] प्रसभं करैः[2] स्वैराकर्षति श्रीधर यत्प्रियास्ते ॥ २८९ ॥

इमा सकामाः परमाभिरामाः प्रिया न सा मापि ममास्ति वामा ।
क्षमानिधे माधव मानधामा त्वमात्मसंमानि कुरु प्रमाणम् ॥२९०॥

पुरुषेण मया परेण कार्योऽत्र परस्त्रीनिचये कथं प्रवेशः ।
यदि चैवमनाथदीनबन्धो करुणां प्रेषय तोषपोषकर्त्रीम् ॥ २९१ ॥

अस्मद्विषादपरिपोषविशेषकर्त्रीं
योषां रुषं स्वहृदये निहितां जहीहि ।
स्त्रीमात्र एव विरतिर्मम सम्प्रतीति
पश्चाद्वदिष्यसि यदि श्रुतिमीश कुर्मः ॥ २९२ ॥

ह्रीमुत्प्रमाक्षान्तिदयारुषश्च समानरूपा अपि सम्प्रतीश ।
अन्त्यैव ते प्रीतिपदं विभाति ययैवमीशोऽपि वशीकृतोऽसि ॥ २९३ ॥

दितिजदनुजवर्गः कृत्स्न एकत्र कोटौ
तव तदपरकोटौ क्रोध एको दयालो ।
स च यदि कृततापो नो पराजीयते तत्
किमु कृतमिति चोक्तौ किं भवेद् दूषणं वा ॥ २९४ ॥

परोपकारनिरता या रुषं हन्ति लीलया ।
कथं जाताऽवीर्यवती दया साराधिकाप्यहो[3] ॥ २९५ ॥

यावद्वर्णव्यवस्थाऽत्र[4] श्रुतिगैवेति तत्कथम् ।
वाच्यमस्मद्वर्णगतिर्न तेऽभूच्छ्रुतिगा[5] विभो ॥ २९६ ॥

धृत्वा ह्रस्वाकारं वने[6] विहारस्त्वया प्रतिज्ञातः ।
तत्कथमधुना विधृताकाराभिव्यक्तयेऽस्युदासीनः ॥ २९७ ॥

व्रजजनवृजिनापगमस्त्वदभिव्यक्त्यैव सदय भृशमजनि ।
मङ्गलवितरणशालिन् कुरु सम्प्रति हृद्रुजामिहापगमम्[7] ॥ २९८ ॥

---

१. चोरश्चन्द्रश्च । २. प्रेमवाक्यानि । ३. सा राधिका च बलाधिकापि । ४. ब्राह्मणादिः अक्षराणि च । ५. वेदः कर्णश्च । ६. वने, वनशब्दे ह्रस्वाकार-निधाने अवनमिति तस्मिन्, बालाकारश्च । ७. हृद्रोगाणाम् ।

यत्ते सुजातेति : १०. ३१. १९.

सद्य[1]स्तनातिकठिनत्वसहं न भूया-
देतत्ततो विरचितो न तथा विहारः।
सद्यस्तनोज्ज्वलतराब्जदलोपमेन
पादेन तेन कथमाक्रमसि ह्यरण्यम् ॥ २९९ ॥

यन्मार्दवातिशयितामवलोक्य पद्मं
त्वत्कामिनितनुजयोः[2] शरणं[3] बभूव।
तत्ते पदाम्बुजमनर्हवनभ्रमेषु
शक्तं भवेत् कथमलं भ्रमतीति चित्तम् ॥ ३०० ॥

भुजङ्गेशोऽप्यङ्गं निजमकृतभङ्गं रचयति
विहङ्गोऽपि स्वाङ्गं मृदुमृदु समुत्तुङ्गसुभगम्।
यदुद्धृत्यैतत्ते पदमिदमरण्ये स्थपुटिते
कथं सञ्चारि स्यादिति सदय खेदो मनसि नः ॥ ३०१ ॥

निःशेष[4]यातरजसि प्रसृतप्रकाशे
चित्तेऽपि संविशति योगविदां शनैर्यत्।
तत्ते पदं शितशिलाशकलप्रकीर्णे
देशे भृशं सरजसि भ्रमतीति चित्रम् ॥ ३०२ ॥

यः शेषे कमलाकुचे च चरणश्चित्तेऽपि वा योगिनां
मन्दं मन्दमुपैति मार्दववशात् तद्दाढर्यमालोचयन्।
तस्यान्तं यदिहाधुना गिरिदरीक्षोणीषु विद्रावणं
तद्धेतुर्ननु गोपिका इति वचःशल्यं मनः कृन्तति ॥ ३०३ ॥

लोके कथञ्चिदपि नाम चरन्तु लोकाः
प्रारब्धकर्मकलिता हि भवन्ति सर्वे।
प्रारब्धकर्मरहितोऽपि विभो त्वमत्र
स्वारब्धकर्मवशतो भ्रमसीति चित्रम् ॥ ३०४ ॥

---

१. तत्कालोद्भवं नूतनमित्यर्थः। २. लक्ष्मी-ब्रह्मणोः। ३. गृहं लक्षणया शरणार्थि च। ४. गतरजोगुणे।

मत्स्या-ऽच्छ-कच्छप-वराह-नृसिंहवंशे-
ष्वप्यस्ति मे वनरतिर्नहि नूतनाऽद्य।
सत्यं प्रभो वद तथैव निजं व्यलीकं
तत्र स्थितं तमवनानवनप्रकारम् ॥ ३०५ ॥

कामं भ्रमाम्यहमिहाद्रिगुहागमेषु
किं वा मयाऽपकृतमत्र च वोऽपनीतम्।
नैवं वदांशिकमपीशजगत्यगूढं
सर्वांशतो वयमहो भवदायुषः स्मः ॥ ३०६ ॥

अस्मन्मोहाद्भवन्मोहस्त्वद्भ्रमात् संभ्रमा वयम्।
इत्यन्योन्यं पश्य पूर्णं यत्त्वमेकायुषो वयम् ॥ ३०७ ॥

न भ्रमोऽस्तु तवापीश न च मोहोऽपि नः क्वचित्।
नात्रान्यत् साधनं किञ्चिदावयोः सङ्गमं विना ॥ ३०८ ॥

प्रमादादप्रमादाद्वा न न्यस्तं त्वत्पदं स्तने।
विधाय करुणामीश तत्सुखं दिश सम्प्रति ॥ ३०९ ॥

यत्त्वां कान्तमनङ्गभोगचतुरं भोगोपलब्धीच्छया
वाञ्छामो वयमित्यनच्छचरितादस्माकमाकस्मिकात्।
जातोऽधर्म इति प्रभो स्वमनसा संचिन्त्य नास्माञ्जहि
यत्तादृश्यपि नः पदान्यभिलपन्त्यन्तः सुधर्माश्रिताः ॥ ३१० ॥

विना तव पदाश्रयं[3] भुवि न जातु शब्दस्थितिः
प्रभो त्वयमकुण्ठितः श्रुतिषु डिण्डिमः श्रूयते।
स्फुटास्मदर्तनूदितं[4] लसति शब्दजातं परं
पदं तु नहि दृश्यते कथय नाथ चैतत्कथम् ॥ ३११ ॥

मत्पादोऽशनिरूप एवमवदस्त्वन्तन्मृषा यत्स्फुटी-
भावं याति न गर्जितार्दनरवे मेघोदयेऽस्मिन् प्रभो।

१. जलम् अरण्यं च। २. देवा मुनयश्च। ३. आकाशः। ४. कामः महच्च। ५. वज्रं शनिर्नेति च। ६. मेघानां उदये, मे अघोदये च।

किं चास्मत्सविधागतावपि विलम्बान्मन्दभावोऽस्य हि
स्पष्टः स्याद्यदि सत्य एव स तथा दुःखाद्रिभङ्गं कुरु ॥ ३१२ ॥

स्वकीयजनहेलनं न सहतेऽल्पकोऽपि क्वचित्
प्रभुस्त्वमखिलस्य सन् कथमिदं सखे पश्यसि ।
निशाऽसमं[2]शरापगा - हिमकरादिभिर्हास्यतां
रसै[3]स्त्वदधिदैवं[4]तो ध्रुवमनायि नश्चित्तगः ॥ ३१३ ॥

दयानिधे स्वाश्रयगा कथं वा सद्भक्तृता व्यक्ततमा विधेया ।
यदच्युतास्माभिरगायि गीतं शृणोषि तन्नो सदसद्ब्रवीषि ॥ ३१४ ॥

त्रपां तिरस्कृत्य वचोविरोधिनीं
हठात् पुरस्कृत्य गिरं नटीमिव ।
त्वत्प्रीतये गीतमिदं मनोहरं
सुज्ञोऽसि तन्मानय मानयाश्रुतिम् ॥ ३१५ ॥

आकोटिद्रव्यविश्राणनरचितपणानां पुरस्तान्न कार्यं
मूर्खाणां स्वीयरत्नाधिकसुषमगुणोद्घाटनं बुद्धिमद्भिः ।
दत्वा स्वार्थं रसज्ञान्निजसरसगुणान् श्रावयेदीश तत्ते
प्रीत्यै गीतं त्वमेको यदसि भुवि विभो मुख्यगी[5]तार्थवेत्ता ॥ ३१६ ॥

न हावो न भावो न यत्रानुभावः कथं तद्धि गीतं प्रभो मा वदैवम् ।
यतो वैदिकैर्मन्त्रतः सर्वपूजां चरद्भिर्जने दर्शितो राजमार्गः ॥ ३१७ ॥

गीतं सम्प्रति गोपिकाभिरुचितं गीतं प्रभो चेतसि
मैवं मानय गोपि[6]काभिरुचितच्छ्रुत्याऽस्य किं मे फलम् ।
य[7]च्चेतो भुवि राग्गितां जनयति श्रु[8]त्या च यस्यानिशं
श्रोतॄणां भवति प्रसन्नसु[9]रतामोदः सु[10]रागास्पदः ॥ ३१८ ॥

---

१. स्वराशून्यत्वं शनित्वं च । २. कामः । ३. भृङ्गारः । ४. भृङ्गारस्य विष्णुदेवताकत्वात् । ५. गीतायाः गीतस्य चार्थः । ६. गावश्च पिकाश्चेति गोपस्त्रियश्च । ७. कामे चेतोरूपायां भुवीति च । ८. प्रेमवत्ताम् । ९. सुरतं सुरता च । १०. सुरागो मेरुः शोभनो रागश्च ।

श्रीकान्त शान्तमनसः सततं स्वभावो
भात्येष यत्परिजनार्तिहृतौ प्रवृत्तिः ।
शान्तैकसेवितपदस्य निशान्तभाजः
सायं निशान्तसमये भवतो न कस्मात् ॥ ३१९ ॥

दिवापद्मोल्लासो निशि तु कुमुदाभासनमिति
प्रसिद्ध्याऽहोरात्रे भुवि तव तु सिद्धः सुखरसः ।
रमा भूमिप्रीतिप्रद तदिह याचामह इदं
त्वमस्मद्गीतार्थं झटिति पदरागं वितर नः ॥ ३२० ॥

त्वं ध्यातो भुजगाधिपेन मुनिना वाल्मीकिना कीर्तितो
व्यासेन प्रणुतोऽसि यस्त्वमनिशं गीतो विरञ्च्यात्मजैः ।
किं ध्यानं किमु वर्णनं च किमु वा स्तोत्रं च गीतं च किं
तस्यास्माभिरहो विधेयमधुना श्रीनाथ मुग्धात्मभिः ॥ ३२१ ॥

यच्चिन्तनं साङ्गमबोधि साधुभिः
यत्कीर्तनं वा शरणार्थनादिकम् ।
न ज्ञायते तस्य लवोऽप्यधोक्षज-
स्तव्या प्रभुश्रीरिति कीर्तितोऽस्यलम् ॥ ३२२ ॥

ज्ञान - कर्मेन्द्रिय - प्राण - चित्त - बुद्ध्यहमादिभिः ।
गतीस्त्वमीश येनेमं जीवं रक्षायुरर्पणात् ॥ ३२३ ॥
इत्येवं बोधयन्त्यस्ता गोपिका गोपतिप्रियाः ।
ऊनविंशतिसुश्लोकैरगायन् गीतमुत्तमम् ॥ ३२४ ॥

योगोऽथोपासना धीस्तदनु च भवति ज्ञानवैराग्यलाभो
ज्ञानं त्रैकालिकं चाप्यनुभवति सदेत्यादितस्तच्चरित्रात् ।
युक्तोऽर्थोऽयं निरुक्तो विशदविभुपदप्राप्तिकार्यार्षवाचा
भात्येवं तत्सुधीभिर्विशदमनुपदं दृश्यतामुज्झितेर्ष्यम् ॥ ३२५ ॥

---

१. पद्मा पद्मं च । २. कोः पृथिव्याः मुद्, कुमुदं च ।

विषजलाप्ययेत्यादिभूतगं वृषमयात्मजेत्याद्यनागतम् ।
जयति ते वचो वर्तमानगं न खलु गोपिकेत्यादि सर्वगम् ॥ ३२६ ॥

पृच्छामि त्वामहं श्रीश सत्यमत्रोत्तरं वद ।
मदीद्दताभिर्गोपीभिर्गीतस्त्वं समया न किम् ॥ ३२७ ॥

गोपीगीतं समाकर्ण्य यथा प्रत्यक्षतामगाः ।
तद्गीतमेव मद्गीतं तन्मेऽध्यक्षसुखं दिश ॥ ३२८ ॥

श्रीशकल्पतरु क्रीडा० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

|| अथ द्वात्रिंशोऽध्यायः ||

योगिदृश्यो भक्तवश्यो गोपीगीतः श्रुतिस्तुतः ।
यस्तद्दत्तस्वापरोक्षसुखस्तं श्रीशमाश्रये ॥ १ ॥

प्राप्तत्रिकालस्थितवस्तुबुद्धो सिद्धे समाधौ सति सत्सुखात्मा ।
प्रादुर्भवत्याशु ततो विकल्पाज्ञानप्रणाशो भवतीत्यबोधि ॥ २ ॥

स्थूलाल्पात्यल्पभेदैरिह हि निगदितोपासनाया भिदा तत्
सञ्जातानन्दभोगाननुभवति जनः स्वाधिकारानुरूपान् ।
योगीवानन्दरूपेत्यनुपदलिखनाद् व्यञ्जितो योगिवर्यै-
र्गूढस्त्वर्थोऽयमत्राच्युतमतिगतिभिः प्रोह्य एवं पुरोऽपि ॥ ३ ॥

शिष्टाऽहङ्कृतिरंशतो भवति सम्पूर्णे समाधावपि
तत्कार्यं त्वखिलं प्रयाति विलयं साक्षात्कृते ब्रह्मणि ।
एवं पूर्णसमाधिबोधनपरो ह्यध्याय एष प्रभा-
त्यध्यायान्तिमपद्यतः स्फुटतरं तज्ज्ञैः स्वदृष्ट्येक्ष्यताम् ॥ ४ ॥

इति गोप्य इति : १०. ३२. १.

गोप्यस्थितिं यदुपतिं प्रसमीक्ष्य हार्दाद्
गोप्यस्थितिं विदधिरेऽपि च ताः स्वकीयाम् ।
गीतोपदेशरसिकत्वमवेक्ष्य किं च
गीतोपदेशमपि यद्विदधुः क्षमं तत् ॥ ५ ॥

आर्तः स्वरः प्रभुदयोदयकृद्यथास्मिं-
स्तुत्यर्चनादिविविधार्जविता न तादृक् ।
स्पष्टं यदत्र नुतिगीतिकृतोऽपि गोपीः
प्रीतो बभूव सदयो रुदतीरवेक्ष्य ॥ ६ ॥

तासामिति : १०. ३२. २.

ज्ञेयमाभिरपृष्ट्वापि मदन्तर्धानकारणम्[1] ।
इति प्रादुर्बभूवेशः स्मयमानमुखाम्बुजः ॥ ७ ॥

---

१. मदेन सन्तोषेण मया च आदृताः ।

गतं वागतं वा न मे व्यापकस्यासयाच्च स्यात् व्यक्तताऽव्यक्तता च।
अभिव्यक्तितः श्रीधरेणेत्यबोधि स्वदृष्ट्या तु युक्तं तथा ता अपश्यन् ॥८॥

विश्वाकारः स्वयं सन्नपि मदनुजनप्रीतयेऽहं तदुक्तै-
र्मत्प्राप्तिप्रेमभावोल्लसितनतिशतस्तोत्रगीतैः प्रसन्नः।
स्वीकुर्वन् कामरूपं स्वजनवरदयादानदक्षं तदग्रे
व्यक्तः स्यामित्यबोधि श्रितकनकपटः स्रग्धरस्तादृगीशः ॥ ९ ॥

तेषामीशालोकनं जायतेऽलं त्यक्त्वा कार्याण्यत्र ये योगयुक्ताः।
संयोगैकासक्तसर्वेन्द्रियाणां किं तच्चित्रं योषितामीशलाभः ॥ १० ॥

तं विलोक्येति : १०. ३२. ३.

वस्तु सामान्यमपि चेत्पुनर्लब्धं तदा मुदे।
भवत्यत्र तु संलब्धस्ताभिरब्धेन्द्रियाधिपः ॥ ११ ॥

प्रादुर्बभूव भगवान् विपिने तदान्त-
स्तासां सुखं कियदभूत् कियती दया वा।
तस्यापि चेतसि कियानथ हार्दभाव-
स्तच्चाखिलं बत पुराणगिरोऽप्यतर्क्यम् ॥ १२ ॥

काचित् कराम्बुजमिति : १०. ३२. ४.

यस्त्वं दीनजनानुपालनविधौ नित्योल्लसत्कङ्कण-
स्तस्यास्मिंस्तव हस्त मादृशि जने कस्मादुपेक्षाऽजनि।
इत्थं प्रष्टुमनाः शशाङ्कवदनैका कापि गोपाङ्गना
मन्ये पूर्णदयावतो भगवतो हस्ताम्बुजं सन्दधे ॥ १३ ॥

अकुतोभयोऽपि भगवा-
निह कस्माद्दरभागभूदिति विचिन्तनलोला।
न हि तादृशः स खलु किं
त्वयमेवेत्यखिलस्वमस्य करमाजगृहेऽन्या ॥ १४ ॥

अजातशत्रुः श्रीनाथः कस्मादस्मासु वैरधीः।
हेतुर्वाऽस्त्यरिभाक्सङ्ग इत्यन्याऽरिकरं दधौ ॥ १५ ॥

---

१. सम्यक् योगः संयोगश्च। २. शत्रुकरं चक्रविशिष्टं करं च।

अतिप्रियतमा त्वस्य रमैवेत्यपरा जवात्।
कर्तुं तत्तुल्यमात्मानं तत्करा[1]ब्जकराऽभवत् ॥ १६ ॥
प्रसादाभययोर्दक्षः सर्वेष्वप्येष एव यत्।
तदन्यसाधनेनालमिति तत्करमादधौ ॥ १७ ॥
न त्वं कुरु पुनः प्राग्वन्नाहं कुर्यामितः प्रभो।
तत्करं स्वकरे न्याधादिति सच्छपथाय किम् ॥ १८ ॥
विना पाणिग्रहं न स्यामहमस्य कुटुम्बिनी।
इति किं तरसा शीघ्रं जगृहे पाणिना करम् ॥ १९ ॥
अतनु शासनवर्तनलङ्घनं
यदि कृतं महता क्वचिदस्य तत्।
अत[2]नुशासनमेव विधेयमि-
त्यनुविचिन्त्य हि सा कर[3]मग्रहीत् ॥ २० ॥

तद्वाहुमिति :

अतिनिर्दयलोक[4]जन्मभूमिरयमेवावयवो बुधैर्निरुक्तः।
भगवद्भुजमात्मबाहुसात्किं विदधे सा समतां द्वयोर्विचिन्त्य ॥ २१ ॥
रजस्तमः पूर्णभुवो बाहो त्वज्जा इति श्रुतम्।
कथं त्वमसि सत्त्वश्रीरिति तं प्रष्टुमस्पृशत् ॥ २२ ॥
त्वमंस विश्रान्तिनिमित्तमस्या
मदाश्रितायाः प्रथमं पुरस्कृतः।
ततः कुतोऽभूदिदमीदृशं त्विति
प्रष्टुं तदंसोऽसमुपागमत् प्रभोः ॥ २३ ॥
अंसंग[5]तं वरमहारि विहारिणा मे
कृष्णेन पूर्वमिति कापि विलोलबाहुः।
अंसंग[6]तं वरमवेक्ष्य तदाऽतिहर्षा-
दंसंगतं भगवतो ह्यकरोन्निजांसे ॥ २४ ॥

१. पद्महस्तेत्यर्थः। २. महच्छासनं शरीरशासनं नेति च। ३. राजग्राह्य-भागं हस्तं च। ४. क्षत्रियाः। ५. असमित्यनेन सङ्गतं वरम् अम्बरम्। ६. अं विष्णुम्।

तामबूलचर्वितमिति : १०. ३२. ५.

आदौ विभाति न मनागपि यत्र रागः
संसेवनोत्तर - मपारतरा - ऽनुरागः।
ताम्बूलमीशमिव वीक्ष्य ततस्तदा तत्
सेवात्तधीः किमिति साञ्जलिना दधार ॥ २५ ॥

श्रीनाथाङ्घ्रिसरोजजातरसभाक् स्थाणुः स्वयं चापि यो
जातः स्वर्द्रुसमानकान्तिरखिलप्रेष्ठप्रदः शङ्करः।
ताम्बूलं त्विदमत्र भाति भगवन्मुख्यामृतस्वादभाक्
तत्स्यादेव तथाविधाधिकगुणं बुद्ध्यैवमन्याऽग्रहीत् ॥ २६ ॥

द्विजोच्छिष्टं सदा सेव्यमिति शास्त्रार्थकोविदा।
काप्यसेवत ताम्बूलं भगवन्मुखचर्वितम् ॥ २७ ॥

उद्वेजिताऽहमिह येन पुरा समन्ता-
दुद्वेगं एष हरिणा विहितः सचूर्णम्।
सर्वांशतोऽजनि न वेति विलोकनार्थं
ताम्बूलमाशु जगृहे किमु तादृशं सा ॥ २८ ॥

एकाऽहमेव सरसाऽस्य रसस्य भोक्त्री-
त्येष स्मयो मुरलिकाहृदि यः पुराऽऽसीत्।
सोऽद्य त्वया ह्यपहृतो मुखवीटिके तत्-
पूज्या ममेति च करेण दधार काचित् ॥ २९ ॥

सोद्वेगौ त्वमिवाहं भुंजङ्गरतिका दलान्विता च तथा।
कस्मादेतद्रसभाक् त्वमहं नेत्याददेऽनुयोक्तुं ताम् ॥ ३० ॥

तदङ्घ्रिकमलमिति :

सन्मानसोत्पलदलादपि कोमलोऽसा-
वासीत्पुरेति कठिने न कुचे कृतो मे।
योग्योऽधुना तु स शिलोपलभूविहारात्
पादः प्रभोरिति कुचे निदधे निजेऽन्या ॥ ३१ ॥

---

१. रक्तिमा प्रीतिश्च। २. भयं पूगफलं च। ३. सभया सपूगफला च। ४. नागवल्लीदलं जाररतिकादरश्च।

त्रितापहर्त्रम्बु बभूव यस्मात्
पदाम्बुजातस्य न तस्य विष्णोः।
सुदुर्घटा मे तनुतापशान्ति-
रिति न्यधात् कापि कुचेऽतितप्ते ॥ ३२ ॥

स्वीये पयोधरघटे ललिताब्जनाभ-
पादाम्बुजातभरणं च चकार काचित्।
नैतद्विचित्रमिह यत्किल धर्म एव
स्त्रीणामयं जलभृतेः करणं घटेषु ॥ ३३ ॥

सार्वांशिकं यदि मयैव सुखं गृहीत-
मैशाङ्गसङ्गजनितं तदिमाः सपत्न्यः।
ईर्ष्याजुषः स्युरिति तत्र गतेर्ष्यमन्या
न्यायेन पादसुखमेवमुरीचकार ॥ ३४ ॥

अम्लानभावमिह नैति विनाम्बुजात-
सङ्गं सरोजमिति कापि विचिन्त्य चित्ते।
सद्यस्तने घनरसे कठिनावनिस्थं
पादाब्जमैशमतनुद्युतये न्यधात् किम् ॥ ३५ ॥

रणरणकरणेऽहमस्मि शक्ता ध्रुवमबलाऽप्यतनुप्रसङ्गरागे।
सदयहरिविबोधनाय काचिदिति चरणे स्तनभूभृतं न्ययुङ्क्त ॥ ३६ ॥

अस्मिन्नेव सुखं सर्वं यच्छ्रीरेनं न मुञ्चति।
अतोऽखिलसुखेहाऽन्या पादमस्यादधे हृदि ॥ ३७ ॥

क्षीराब्धिनित्यवसतेः कमलाधिपस्य
नान्यत्र सद्रतिकरो भविता निवासः।
इत्यङ्गना - चतुरधी - रसवृद्धिभाजाः
श्रैशं पदं निजपयोधरयोरकार्षीत् ॥ ३८ ॥

---

१. कमलम्, उदकसमूहश्च। २. तुर्यांशः, चरणश्च। ३. घनः रसो यस्मिन्, उदके च। ४. कामसङ्ग्रामे। ५. पदे चेति च्छेदश्च.

एका भ्रुकुटिमिति : १०.३२.६.

विरहदुःखमभूद् भगवन् यदा स्मरशरैरहमेवमिहार्दिता ।
इति शरप्रहृतिं स्वकटाक्षतो यदुवरानुभवार्थमदर्शयत् ॥ ३९ ॥

सजातीयचेतोवशीकारयुक्ति-
र्न यस्यास्ति धिग्जन्म तस्येति काचित् ।
तदा स्वाधरं स्वावशश्रीधराख्या-
धरं वीक्ष्य धिक्त्वेन भूयोऽदशत् किम् ॥ ४० ॥

अपरेति : १०.३२.७.

सामोदधर्मोदमरन्दपूर्णं प्रसन्नशोभं विलसत्परागम् ।
मुखाम्बुजं वीक्ष्य हरेर्मृगाक्ष्याः पपौ सुनेत्रालियुगं क्षमं तत् ॥ ४१ ॥

विनाम्बुजातं नहि मीनवृत्तिरि-
त्यनुस्मृतार्था किल कापि गोपिका ।
मुखाम्बुजाते कमलेडिते हरे-
र्निजाक्षि-मीनौ सहसाऽक्षिपन्मुदा ॥ ४२ ॥

पदाम्बुजाते बहवोऽच्युतस्य लसन्ति यत्सत्पुरुषास्ततो मे ।
स्त्रीत्वादनर्हा विहृतिर्हि तत्रेत्यासीज्जुषाणाऽस्य मुखाम्बुजातम् ॥४३॥

तं काचिदिति : १०.३२.८.

चेतस्तवायमविनीतचरित्रचर्यः
पुत्रो यदेष युवतिष्वपि तीक्ष्णदण्डः ।
इत्थं मनः कथयितुं सुतचेष्टितं किं
तद्बन्धमीशमनयल्लघु तत्समीपम् ॥ ४४ ॥

यद्यप्यागमनेन ते वयममूः प्राप्तप्रमोदास्तथा-
प्यर्वाक् त्वत्कृतवञ्चनाविधिमलं दृष्ट्वा मनः शङ्कते ।
सत्यं निष्कपटोऽसि चेदरमितस्तत्तत्समाश्वासये-
त्यक्षिद्वारि परा मुदा यदुवरं हृन्मन्दिरे प्राहिणोत् ॥ ४५ ॥

यस्याणुमात्रविरहेऽप्यतिदुःखभोक्त्री
जाताऽस्यथाऽहमपि ते सहचारयोगात् ।

अस्त्येष कीदृगिह दर्शय मामितीव
चक्रे तथा निजमनोऽत्यभिलाषपूर्त्यै ॥ ४६ ॥

विरहदुःखमभोजि मया समा-
गमसुखं त्वियमेव भुनक्त्यहो ।
इति न यातु कदापि मनोहृदी-
त्यरमधादमुनाऽस्य तु सङ्गतिम् ॥ ४७ ॥

हंसने[1] त्वात्मनो ह्यस्य हंस[2]मण्डलवर्तिनः ।
विहृतिर्मा[3]नसे युक्तेत्यन्या तत्र न्ययोजयत् ॥ ४८ ॥

अस्या मदीयविरहोद्भवविक्लवत्व-
मासीत् सदेतदथवा बहिरेव दम्भः ।
इत्यैशसंशयमलं व्यपनेतुकामा
काचिद्धृदन्तरगतं भगवन्तमाधात् ॥ ४९ ॥

भूयो हित्वा मामयं नापगच्छेदेवं रोत्स्याम्येनमित्याशयेन ।
नेत्रद्वारान्तः प्रतिष्ठाप्य पक्ष्मद्वारं प्रापानन्दमेका प्रलाप्य ॥ ५० ॥

सुमनोज्ञहृदारामे यदासीन्माधवोदयः ।
युक्तमेव हि तद्योगात्फुल्ला रोमलताङ्कुराः ॥ ५१ ॥

हार्दासने निजानन्दप्रदमाधाय माधवम् ।
आनर्च सुमनो योगात् साऽऽसीद्योगिवदित्यलम् ॥ ५२ ॥

सर्वास्ता इति : १०.३२.९.

सर्वाः स्त्रियोऽप्यच्युतदृष्टयोऽच्युते
तत्कालजामार्तिमशेषतो जहुः ।
साध्वेव तद्यत् क्वचिदप्यवाप्य यं
योगे त्रितापं सुजनो जहाति हि ॥ ५३ ॥

ताभिरिति : १०.३२.१०.

कृष्णेन ताः शुशुभिरे नहि केवलं तु
कृष्णोऽपि ताभिरबलाभिरलं विरेजे ।

१. नेत्रं नायकश्च । २. सूर्यः पक्षिविशेषश्च । ३. मनसि सरोवरे च ।

नैतद्विचित्रमिह यन्निशयेन्दुरीशः
शक्त्याम्बुदश्चपलया[1] च विदां नृजन्मा ॥ ५४ ॥

ताः समादायेति : १०.३२.११.

सरसाः कर्तुमन्विच्छंस्तास्तदा युवतीः प्रभुः ।
लसत्पुष्पलतामागात्कालिन्द्यास्तद्युतस्तटीम् ॥ ५५ ॥

शरच्चन्द्रांशु इति : १०.३२.१२.

तापापहतिरुक्ताऽस्ति पूर्णचन्द्र[3]निषेवणात् ।
चित्रमत्र त्वतापास्तास्तत्कर[4]स्पर्शतोऽभवन् ॥ ५६ ॥

तद्दर्शनेति : १०.३२.१३.

अयं स्वयमकामोऽस्ति नीर[5]जस्थितिसंस्तुतः ।
युक्तं ताभिः कामुकीभिर्योजितः कुङ्कुमासने ॥ ५७ ॥

सौभाग्यमस्मदीयं त्वदेकशरणं त्वदाश्रितं जगति ।
तन्मा जहीहि तमिति प्रबोधयन्त्यस्तथासनं प्रददुः ॥ ५८ ॥

योगोपासनयोः किञ्चिच्छिष्यते रजसः स्थितिः ।
तां बोधयन्त्यश्चक्रुस्ताः सकुङ्कुममिहासनम् ॥ ५९ ॥

धन्यं श्रीशकरस्पर्शात् परिधानीयमम्बरम् ।
स्वोत्तरीयं तथेशाङ्घ्रिस्पर्शादस्त्विति तद्व्य[6]धुः ॥ ६० ॥

तत्रोपविष्ट इति : १०.३२.१४.

भक्तप्रकल्पितरजोगुणराजिभाजि
तिष्ठन् सदा मृदुपदे हृदयाम्बरेऽहम् ।
तद्गोचरस्तदनुचिन्तितकामदाता
स्यामित्यबोधि विभुनाऽऽसनशोभितेन ॥ ६१ ॥

सभाजयित्वेति : १०.३२.१५.

लोके चलप्रकृतिरप्रतिमस्वरूपा-
प्यब्जासनाऽलमनिशं स्ववशीकृता श्रीः ।

---

१. विद्युता । २. ज्ञानेन । ३. पूर्णश्चासौ चन्द्रश्च सः, रसायनविशेषश्च । ४. चन्द्रकरः, रसायनकरश्च । ५. ब्रह्मा लक्ष्मीर्वा, रजःशून्यस्थितिश्च । ६. उत्तरीयासनम् ।

येनास्य तेन हि वशीकृतिरस्मदादे-
दासीजनस्य भुवि चित्रकृदत्र कृष्ण ॥ ६२ ॥

मानं विना न रसपुष्टिरियं तु मानात्
कुप्यत्यतोऽत्र करणीयमहो कथं वा ।
आलोच्य तद्घटित-तन्नुतिमादधुस्ता
लोकेऽनया स्फुटमबोधि विधेयमीदृक् ॥ ६३ ॥

योगीश्वराशेषहृदन्तरङ्गोऽप्यस्माकमार्तिं स्मरजामबाह्याम् ।
न ज्ञातवानत्र भवान् कथं वा ज्ञात्वाऽप्युपेक्षा विहितेति चित्रम् ॥ ६४ ॥

श्रीश त्वत्पदकञ्जयोरतितरां हस्ताब्जयोर्वक्षसो
वक्त्रेन्दोश्च समागमो निरुपमानन्दं प्रदद्यात्प्रभो ।
नैवास्मिन् किल संशयो यदनिशं श्रीशानुभूतं मुहुः
किं च त्वत्प्रपदाग्रसङ्गतिसुखा धन्याऽभवच्छ्रीरपि ॥ ६५ ॥

विप्रयोगस्तव[1] श्रीश सिद्ध एव श्रुतिष्विह ।
कृतः संप्रति यो योगः स सर्वाश्चर्यकार्यभूत् ॥ ६६ ॥

दौर्भाग्यादथवेच्छया तव विभो दुर्भोग्यमासं त्वति-
क्रान्तं कान्त कथञ्चिदाचर परं मैवं पुनर्जातिविति ।
स्वच्छन्दं[2] विशदं विधातुमनसस्तं प्रार्थयन्ति स्म ताः
स्वं स्वं वृत्तमिहानुभूतमखिलाः प्रख्यापयन्त्यस्तदा[3] ॥ ६७ ॥

गोपस्येयं कन्यानास्याम् । एवं कार्यं नेत्यालोचि ॥ ६८ ॥

चतुरक्षरपादं कन्यावृत्तमिदमग्रेऽप्येव-
मेकैकाक्षराधिकपादं वृत्तमीक्ष्यम् ।
काममनाथां स्त्रीजनपङ्क्तिं[4]
वीक्ष्य तवासीत् तद्वद चित्ते ॥ ६९ ॥

हरे तापशान्तिं विधातुं न शक्ता ।
तदा सोमराजी तदिन्दोः कथा का ॥ ७० ॥

---

१ वियोगः, ब्राह्मणयोगश्च । २. स्वाभिप्रायम् । ३. वृत्तम् । ४. वृत्तम् ।
५. वृत्तम् ।

आसीत् त्वद्रतियोगाच्चित्ते मे मदलेखा[1]।
जीर्णा संप्रति सर्वा तन्मैवं कुरु भूयः ॥ ७१ ॥

तत्काले यच्छोभासौख्यं किं वा कीदृक् स्वामिन् वच्मि।
नो चेदब्दो विद्युन्माला[2] शोभालोपो लोके स्पष्टः ॥ ७२ ॥

विभो भवत्समागमं विनाऽखिलं ममाप्रियम्।
अभूदिति प्रम[3]ाणिकां गिरं ममावधारय ॥ ७३ ॥

दास्यजुषो मे गर्वलवं माधव यत्त्वं वीक्ष्य गतः।
सद्गुणलोपे पूर्णगतिस्तन्मणिम[4]ध्यच्छिद्रसमः ॥ ७४ ॥

यदवापि कापि दुःस्थितिर्नहि तत्र चित्रमण्वपि।
यदहं त्वयीश सम्भ्रमादभवं भु[5]जङ्गसङ्गता ॥ ७५ ॥

यद्देवीभिः सदय न दृष्टं तत्ते लब्धं भुवि रतिसौख्यम्।
सत्यप्येवं स्मयमगमं यत्तन्मत्त[6]ाहं नहि तव मन्तुः ॥ ७६ ॥

विश्रम्भेण प्रीतिमादर्श्य पूर्वं पश्चात्त्यागो यत्कृतो वन्यवन्याम्।
एतत्साधु प्रायशः स्यात्तवैव नान्यत्रैवं शा[7]लिनी कृष्णनीतिः ॥७७॥

अस्तोकदम्भे तव विप्रलम्भे विश्रान्तिमत्यां मयि सम्भ्रमन्त्याम्।
प्रोत्फुल्लमल्ल्या कलिकायुधाल्या क्रूरेन्द्र[8]वज्राधिकमन्वचेष्टि ॥७८॥

प्रोज्झिताऽहमिह यद्यपि त्वया त्वत्स्मृतिस्तु नहि मां जहौ विभो।
तत्तयैव विरहेऽपि तेऽभवं निर्गतार्तिक-मनोरथोद्ध[9]ता॥७९॥

उपेन्द्र[10]वज्राधिक-सारशाली ध्रुवं वियोगस्तव तत्प्रसङ्गे।
बभूव दीर्णः खलु धैर्यशैलः सहस्रशैलोन्नतवीर्यभारः ॥८०॥

सजातिवर्गोऽहमिवातिदुःखी विजातिवर्गस्तु न च प्रवक्ति।
वक्तेश भूयादुप[11]जातिभेद-स्तदाशयात् तत्र मयाऽवतस्थे ॥ ८१ ॥

अवरं वरमेव वा कृतं भवता तस्य निरूपणेन किम्।
कुरु नैवमितः परं क्वचिदिति कापीशमुवाच सु[12]न्दरी ॥ ८२ ॥

---

१. मदपङ्क्तिः, वृत्तं च। २. वृत्तम्। ३ वृत्तम्। ४. वृत्तभेदः। ५. वृत्तं भुजङ्गेति सम्बोधनं च। ६. वृत्तम्। ७. वृत्तम्। ८. वृत्तम्। ९. वृत्तम्। १०. उपेन्द्रेति सम्बोधनं वृत्तं च। ११. वृत्तम्। १२. वृत्तम्।

सरलधीरहं वक्रबुद्धिना निशि वने त्वया कृष्ण मोचिता।
तदनु दुर्दशा मे तथाऽभवत् कनकमञ्जरीभक्षणे[1] यथा ॥ ८३ ॥

को विहाय निशि निर्दयचेताः कामिनीं स्वयमुपाश्रितपादाम्।
स्वागतेति[2] च वदेद् गतलज्जस्त्वां विनेति वद तत्त्वमिह त्वम् ॥ ८४ ॥

पद्मिन्या[3] यन्मधुररसभृतो भोगस्त्यागस्तदनु किल जने।
सिद्धं त्वेतद् भ्रमरविलसितं[4] तत्ते वाच्यं किमभिनवगिरा ॥ ८५ ॥

यावन्नासीद् भगवन्मञ्जुमूर्तेः[5] प्रत्यक्षं ते विपिने तावदेषा।
वातोर्मीभिस्तरणीवाब्धिमध्ये[6] जाता भूयस्तरलाङ्गी भ्रमन्ती ॥ ८६ ॥

सत्यनुकूलाऽस्म्यहमपि[7] नित्यं यत्तव कृत्यं मयि रिपुतुल्यम्।
तद्वद सत्यं सकपटचेतस्तत्प्रतिकूलं व्यरचि कुतस्ते ॥ ८७ ॥

कुलादिमस्तेऽपि जहाति कामिनीमजस्रमेकां[8] प्रतिनक्तमृक्षपः।
अदोष एवास्मदुपेक्षणे तव त्वदीय-वंशस्थ-चरित्रमीदृशम् ॥ ८८ ॥

लघु तमालमवेक्ष्य भवानिति भ्रमितया द्रुतमापि तदन्तिकम्।
त्वमसि नेति विभाव्य विलम्बितं द्रुतविलम्बितवृत्तमभून्मम[9] ॥ ८९ ॥

विरहे यदापि तव नाथ मया किमु तत्स्मरामि च वदामि मुहुः।
प्रमिता[10] क्षरेयमिति ते विदिते छलिताक्षरैश्छलयसीह कुतः ॥ ९० ॥

इह निशि माधव पश्य षट्पद-
स्त्यजति पतन्नपि नैव मा[11]लतीम्।
स्थितचतुरोऽपि भवान्विहाय मां
वदति गतत्रप-मेतदद्भुतम् ॥ ९१ ॥

भवति यथा रविसङ्गमशून्यं
मृदुतर-ताम[12]रसं करुणाब्धे।
तव विरहेण तथा मम चेतो
ऽभवदधिकं किमु ते कथयामि ॥ ९२ ॥

---

१. धत्तूरमञ्जरी वृत्तं च। २. वृत्तम्। ३. स्त्रीजातिः। ४. कामुक-विलसितं वृत्तं च। ५. वृत्तम्। ६. वृत्तम्। ७. अश्विन्यादिनक्षत्रम्। ८. वृत्तम्। ९. वृत्तम्। १०. मितभाषिणी वृत्तं च। ११. वृत्तम्। १२. वृत्तम्।

मृदुतमगात्रे रतिरसपात्रे
सकपटमात्रे त्वयि कृतयात्रे ।
इयमपि गोत्रा[1] कुसुमविचित्रा
सदयममात्राऽऽसदवचरित्रा ॥ ९३ ॥

चन्द्राधिकशैत्यां वक्षोमणिमा[2]लां
कामानलकीलाप्लुष्टां किल जाताम् ।
पश्यन्नपि यत्त्वं पृच्छस्यतिमात्रं
शोभास्पदमेतद् गोविन्द तवैव ॥ ९४ ॥

आसीद्योऽर्वाक् तव विरहात्मादावो
नास्योच्छित्त्यै जलधरम[4]ालापीशा ।
किं तद्रूपं यदुवर तज्जां पीडां
ब्रूयामेतत् त्वमपि सखे मा पृच्छ ॥ ९५ ॥

त्वदीयां गतिं को वदेदत्र सत्या-
मिति च्छद्मबुद्धे विभाव्यां ततोऽहम् ।
भुजङ्ग[5]प्रयातं भुजङ्गा विदन्ती-
त्यपृच्छं तदा पल्ल[6]वानेव भूयः ॥ ९६ ॥

कृष्णवर्त्म तव नाधिगतमहो
कुञ्जवर्त्मनि लताधिकललिते ।
कृ[7]ष्णवर्त्म-सदृगास यदुपते
चन्द्र[8]वर्त्म किमु वच्मि तदपरम् ॥ ९७ ॥

पीयूषदानोज्ज्वल शीतदीधिते-
र्वंश्येन कार्यं[9] नहि वज्रताडनम् ।
तादृङ्मनीषा यदि चेतसि स्थिता
तच्चेन्द्रवंशोद्भवता न किं धृता ॥ ९८ ॥

---

१. पृथ्वी । २. वृत्तम् । ३. वृत्तम् । ४. वृत्तम् । ५. जारगमनं वृत्तं च । ६. जारान् पल्लवविशिष्टवृक्षांश्च । ७. अग्निसदृशम् । ८. चन्द्रमार्गः, वृत्तं च । ९. वृत्तम् ।

तवाऽऽस हृदयं यदा[1] पविपदं
ममापि तदलं तदाऽऽप विपदम् ।
ततस्तु मनसा मया व्यवसितं
हरेऽस्तु शरणं जलोद्धतगतिः[2] ॥ ९९ ॥

पद्मिन्यस्तव विरहेण दूनचित्ता-
मालोक्य प्रियतम मामसौख्यमापुः ।
कस्माद्वा विधुरमणी स्वभावयोगा-
देकैव प्रकटमभूत् प्रहर्षिणीयम्[3] ॥ १०० ॥

स्थितिस्तु मे कथमपि दैवयोगतः
समागता किमु तव चिन्तयाऽनया ।
पराङ्गना - नयनविडम्बनोत्सुका
हरे तवैव च रुचिरा[4] स्थितिस्त्वियम् ॥ १०१ ॥

यदकृत वनभुवि गोपनलीलां तदखिलमभिमतमाकलितं मे ।
अविरतमियमहमस्मि च चण्डी समयभरहृतिरिति कार्यमवैमि ॥१०२॥

विकलमविकलं वस्तु वाऽऽस्तां कथं
तव विरहजुषो मे न खेदाय तत् ।
निखिल-सुखकरी चन्द्रिका[6] तापदा
समभवदिति मेऽभूत्तदा विस्मयः ॥ १०३ ॥

कलहं सदा कृतवती सह केला-
वियमेव - मित्यतनुताप - मवाप्य ।
मम मानसं सुकलहंस तदानीं
कलहंसताऽनुगुणमेव चचार ॥ १०४ ॥

मदधीन एव भगवानिति स्मयात्
कलिताऽस्मि पूर्वमिह मादनिद्रया ।
विरहो न चैष करुणैव केवला
यदहं ततो झटिति सुप्रबोधिता ॥ १०५ ॥

---

१. पविवत् पदं व्यवसायो यस्य तत्कठिनमित्यर्थः । २. वृत्तम् । ३. वृत्तम् । ४. वृत्तभेदः । ५. वृत्तम् । ६. वृत्तम् । ७. वृत्तम् । ८. वृत्तम् ।

अयि नाथ नाथ कथनेन किं वृथा
विरहे तवापि हृदयेऽनया व्यथा।
क्वचिदप्यरेरपि हरे न सास्त्विति
तमुवाच कापि किल मञ्जुभाषिणी[2] ॥ १०६ ॥

किमु सदय वदामि तामवस्थां
नियतिवशादिह या मयाऽऽपि देव।
विपिनभुवि लता हि पुष्पिताग्रा-[3]
दवकलिता यदि तत्कथं वद स्यात् ॥ १०७ ॥

मेघश्यामे त्वय्यपिधानं[4] किल याते
संभ्रान्तायां चेतसि चेतोजनिना च।
आसीदस्मिन्नाथ नवावस्थितिसूची
भूयो भूयो मत्तमयूराभिध[5] एषः ॥ १०८ ॥

कुञ्जः प्रचण्डतरुमण्डलमण्डितोऽपि
दृष्टः पुरा तववियोग-दवाग्निदग्धः।
पश्यामि संप्रति तु भव्यमतो ह्यसङ्गः
सङ्गो वसन्ततिलकस्य[6] तवात्र हेतुः ॥ १०९ ॥

कुत्राक्रामि श्रीश किमु कृतं चेतः सौख्यं
कस्मादासीत् कैतवजलधे नाहं वच्मि।
मद्वृत्ते चेत्ते किल हृदयं प्राप्ताशङ्कं
साक्षीभूता कीर्तयतुतरां वासन्तीयम्[7] ॥ ११० ॥

सकल - सुरवराश्चर्यकृच्छोभमानं
मधुरतर - वने नाटकं दर्शयिष्ये।
इति यदभिहितं तद्विधातुं यथार्थं
किमिह विरहतोऽकारि नान्दीमुखीयम्[8] ॥ १११ ॥

---

१. प्राप्ता। २. वृत्तम्। ३. वृत्तम्। ४. तिरोधानम्। ५. वृत्तम्। ६. वसन्तस्य तिलकः शोभाप्रद इत्यर्थं, वृत्तं च। ७. लताविशेषो वृत्तं च। ८. नान्दीमुखसम्बन्धि मङ्गलपाठरूपं कर्म, वृत्तं च।

विषमविरहदुःखक्लान्तचित्ता यदाऽह-
मभवमतनुपीडाभाजनं पूतनारे।
तदनु च गतिरत्र स्यात्कथं तन्न जाने
भुवि यदि न दया ते[1] मालिनी लग्नकः स्यात्॥ ११२॥

पद्मनेत्र यत्त्वयाऽत्र[2] पत्रिपात्रता महानायि
विप्रलम्भकस्य शाम्बरासु[3] रद्विषः।
एकतस्तदेतदुत्तमं बभूव भो विभो
मुक्तबाण पेक्षतैष रिक्तमात्मतूर्णकम्[4]॥ ११३॥

कल्पवृक्ष - कामधेनु- कौस्तुभादिकामितार्थ-
पूरकाद्य हृद्यकर्तिशालि पादपद्मयुग्म।
त्वां श्रितोऽपि दुःखभागभूदयं जनो न किं हि
चित्र[5]मत्र विष्टपे पतत्रिराजकेतनाङ्क॥ ११४॥

धम्मिलस्थः कुसुमनिचयो माला गलगता
पत्रन्यासोऽप्यभिनव-सुमालङ्कार - रचना।
विभ्रष्टाऽभूत्तव हि विरहे किं वच्मि तदिदं
नाम्नैवाऽऽसं मद[6]नललिता तत्कालमवशा॥ ११५॥

यज्जङ्घालाप्यहमिह विभो महाविरहाचल-
भाँराक्रान्ता पदमपि न चाभवं चलितुं क्षमा।
श्रीनाथाम्भोधरतनुरुचे कृपाजलधे मम
तत्किं वृत्तं विरहविहितं मुधा परिपृच्छसि॥ ११६॥

आनन्दानां त्वमसि महतां भाजनं घोषभाजां
नन्दादीनामिति यदुपते भावि भव्यं विभाव्य।
स्फूर्जद्दावाग्न्यधिक-विरहावस्थितिः स्वस्थ यामे
मन्दाक्रान्ता कथमपि कृता धैर्यपीयूषवृष्ट्या॥ ११७॥

---

१ मालाकारस्त्री वृत्तं च। २. बाणाः। ३. कामस्य। ४. तूणीरं वृत्तं च। ५. वृत्तम् ६. वृत्तम्। ७. वृत्तम्। ८. वृत्तम्।

हरेरियमतिप्रिया भवति मद्धृतिं कुर्वतः
सुदीनजनशेखरायितपदेति मत्वाऽथवा ।
त्वदीक्षणकृते मुहुर्भ्रमितचेतसे शोभिता-
न्यदर्शयदियं च मे तव पदानि [1]पृथ्वी सखे ॥ ११८ ॥

ससितमसितं निम्नानिम्नं ह्यकण्टकिकण्टकि
सजलमजलं साश्मानाश्मस्थलं न विलोकितम् ।
तव पदयुगावेक्षोत्कण्ठा-ससंभ्रमया मया
मुहुरिह कृतं देवेशैकं तदा [2]हरिणीप्लुतम् ॥ ११९ ॥

सदैव त्वद्वासोऽवनिभृति वरीवर्ति भगव-
न्निति प्राग्भ्योऽश्रावि प्रकटमनुभूतं गिरिमखे ।
हरेऽन्यत्संत्यज्य स्थलमखिलमस्मिन् शिख[3]रिणी-
त्यलं भ्रान्तं क्लेशः स तु सदयवाचामविषयः ॥ १२० ॥

श्रीमन्नाथासीद्विरहविकलावस्थितौ दुर्धरायां
मय्यर्वागर्था स्मृतिरविकला सोत्त[4]राशाभिलाषा ।
केल्यर्हा भूमिः कुसु[5]मितलतावेल्लितामण्डपाली
तावद्दृष्टाऽथो त्वयि कृतमतिर्नैव जानामि किञ्चित् ॥ १२१ ॥

प्राप्तायां भगवंस्त्वदङ्घ्रिविरहक्लेशं भ्रमन्त्यां मयि
किं किं वाचरितं न चेष्टितमतिक्रूरं मनोजन्मना ।
वक्तुं तन्निखिलं तु नास्मि कुशला जानीहि तद्यन्मृगी-
बाले नायककृष्णसाररहिते शार्दू[6]लविक्रीडितम् ॥ १२२ ॥

विधायात्तोन्मुक्तां पतिसुतसदनेभ्योऽपि विभ्रंशिताशा-
मटव्यां निश्चस्यां भयकृतिपशुभिः क्रूरशब्दप्रचारैः ।
यदानीयाकार्षीर्विरहदवशिखा स्पर्शसौख्यानुभूतां
ततः शोभा[7]कोर्तिः किमु तवमिलिता कृष्ण तन्नैव जाने ॥ १२३ ॥

---

१. वृत्तम् । २. वृत्तं हरिणीव गमनं च । ३. पर्वते वृत्तं च । ४. सेति च्छेदः उत्तराशाप्रयुक्तोऽभिलाषो यस्याः सेत्युत्तरान्वयि । ५. वृत्तम् । ६. वृत्तं व्याघ्रक्रीडितं च । ७. वृत्तम् ।

श्रीकान्तानन्तकान्ते तवपदविरहक्लेशबाधाविगाधे
दुर्लङ्घ्येऽनेकचञ्चन्मनसि जलहरीराशिदुर्लक्ष्यमध्ये ।
मग्नाया मे न कश्चित्समभवदवनौ त्राणकर्ता तदानी-
मासीदेकं तु मूर्तेस्तव कुशलकरं चिन्तनं स्रग्धरायाः[1] ॥ १२४ ॥

दुःसहदुःखदनायककेलिवियोग-महामदिरा[2]विवशा
माधव यद्यपि शून्यमना अहमासमिहेतरकृत्यपदे ।
केशव-माधव-वामन सज्जनवाञ्छितभव्यददेहधृते
सुन्दरगात्रचरित्र तथापि तवास मुखे मम नाम सखे ॥ १२५ ॥

यस्याः प्रसादयोगात्त्वदङ्घ्रियोगो ममास सुलभतरोऽर्वाक् ।
त्वद्विरहदुःखहत्यै तामेवास्तुवमहं तदागीत्या[3]र्याम् ॥ १२६ ॥

अलमीशभिन्नवृत्तोत्कीर्तनतस्तत्त्वतस्तदाऽस्माभिः ।
समलङ्कृतः ससमयस्त्वत्पदपद्मप्रसादगीत्यैव[4] ॥ १२७ ॥

[एतदन्तवृत्तलक्षणनामानि चछन्दोमञ्जर्यां द्रष्टव्यानि ।]

जगन्नायकस्त्वं वयं गोपिकाः
स्मस्ततः कान्तता[5] चावयोरेकरूपा ।
अमन्तुर्यदस्मत्परित्याग आरात्
कृतस्तत्र वैरूप्यमालोकितं किम् ॥ १२८ ॥

वयं श्यामाः[6] श्यामस्त्वमपि गजराजेडितगति-
र्वयं भूयः पद्मोल्लसितचरणस्त्वं वयमपि ।
सुकेशाः[7]स्तुल्यस्त्वं वयमपि किमालोकितमहो
तदस्माकं त्यागे सदय वद बीजं यदि भवेत् ॥ १२९ ॥

नवीर्नवाहाऽसि च वीनवाहः[9]
प्रवासिनी त्वं त्वसि विप्रवासी ।
रात्रिस्थिताऽरात्रिचरस्तुतोऽहं
वैरूप्यमेतद्धृदि वाऽऽगतं ते ॥ १३० ॥

---

१. वृत्तम् । २. वृत्तम् । ३. आर्याभेदः गीत्येतिच्छेदः, आर्यां कात्यायनीम् । ४. आर्याभेदः गायनेन च । ५. सुन्दरता ककारान्तता च । ६. कृष्णाः षोडशवार्षिक्यश्च । ७. ब्रह्मशिवौ शोभनकेशाश्च । ८. बाहुः । ९. गरुडः ।

विवाहितस्त्वं च विवाहिताऽहं
विशेष[1]केड्योऽसि तथाविधाऽहम् ।
त्वं मीनभूषश्च समीनकेतु
रहं ततः साध्विदमस्ति साम्यम् ॥ १३१ ॥

हृत्वा पयोधरघटं सदने प्रयासि
धृत्वा पयोधरघटं विपिनेऽपि यातः ।
मन्ये पयोधर[2]घटाधिक-शोभमान-
सर्वाङ्गतत्त्वमधुना बहुधा कृतार्थः ॥ १३२ ॥

कुञ्जः पुञ्जस्तरूणामपि च मनसिजः कञ्जमब्जो द्विजाश्चा-
प्येतेषामन्त्यजा[3]नामुचितमकरुणं यद्भवां क्लेशदत्त्वम् ।
[4]कान्तः शान्तश्च दान्तस्त्वमसि निखिलगोपालकः श्रीश शश्व-
च्छ्रीमद्गोविन्द तासां समुचितमवनं किं तवोपेक्षणं वा ॥ १३३ ॥

विलोक्य दुःखं दृषदः स्फुटन्ति नः
कथं दयाब्धे न दया तवोदिता ।
न दुःखमेवाकलितं त्वयाऽथवा
ध्रुवं हि सर्वं सहता विलासिना ॥ १३४ ॥

हंसस्त्वमित्यभिहितं मुनिभिर्महद्भि-
स्तन्मानसे विहरणं तव जन्मसिद्धम् ।
कृष्णस्वरूपभृदपत्रपयेति विद्मो
नेहागतोऽसि बत नः शुभमानसेषु ॥ १३५ ॥

विप्रप्रियाऽरतिपरेण पुरा मुरारे-
ऽकारि त्वया समुचितः सहि विप्रलम्भः ।
प्राप्ता सुविप्रस[5]वभाक्ष्वपि वासुदेव-
इत्याशयो यदि तवेश तदर्ह एव ॥ १३६ ॥

१. गरुडशेषब्रह्मस्तुतः तिलकेनेड्या च । २. मेघसमूहः । ३. नीचानाम्, अन्त्यः जकारो येषां तेषाञ्च । ४. ककारादिवर्णास्तत्तन्नाम्नां गोपालकादीनामन्ते यस्य सः । ५. प्रसवाभावः, विप्राणां सवश्च ।

यास्त्वामनन्यशरणाः शरणं प्रयाता
याश्च त्वयापि भणिताः प्रकटं मदीयाः।
त्यागस्ततो बत कृतः किमवेक्षि नाथ
श्रेयः स्वकीयमथवा गतिरत्र तासाम् ॥ १३७ ॥

अहं हरि[१]रिति स्मयो मनसि चेदखर्वस्तव
प्रभो स्फुटमलङ्कुरु द्विपदनेक[२]पानां कुले।
असह्यविरहानलोज्ज्वलशिखाकलापाकुले
प्रदर्शयसि किं वृथा नरहरे मृगीणां गणे ॥ १३८ ॥

विनोदोऽपि श्रीमन्नहि निरवधिः क्वापि गदितो
यतः क्लेशोऽन्यस्योद्भवति नितरां दुर्वहतरः।
त्वयोपक्रान्तोऽयं स तु मृदुबिसान्तर्विलसितै-
र्गुणैर्द्रेर्मूलाकलन - मुपलेवाऽशनिहतिः ॥ १३९ ॥

विधाय निजगोपनं निजपदाब्जभाजो निजा
अनायिषत दुर्धरां विपदमिन्दिराधीश यत्।
न भाति सहि धर्म इत्यखिलशिष्टविद्वन्मतो
भवेद्यदि विशारदं सपदि तत्प्रमाणं भण ॥ १४० ॥

सु[३]धाऽल्पकणमेलनं यदि भवेन्नि[४]शांशोऽपि तत्
प्रसिद्धमवनौ ततो भवति रक्तिमेति स्फुटम्।
सुधाकरसमागमोऽजनि बृहन्निशायामिह
भवत्यतनुरक्तिमा न कथमीश तद्दृश्यताम् ॥ १४१ ॥

नखमुखेन्दुमुखप्रसृतं स[५]ती द्वयमभूत्सरसं तव गोपते।
स्फुटतमा प्रथमा तु जगत्त्रये तदपरामधुना श्रुतिगां कुरु॥ १४२ ॥

अथो सुगीतं हरि[६]णान्तरङ्गभू
प्रोत्साहि चाकर्ण्य गुहागतेन हि।

१. सिंहो विष्णुश्च। २. गजानां राज्ञां च। ३. चूर्णम्। ४. हरिद्रा।
५. भागीरथी वेदवाणी च। ६. हरिणा हरिणाश्चेति।

पञ्चाननाग्र्येण सतीव्रतापितः[1][2]
स्वकाननादप्युदपादि[3] सद्रवः ॥ १४३ ॥

आकर्ण्यासां भिन्नभिन्नोक्तिवृत्तं
विज्ञायापि स्वैकपादाब्जसक्तिम् ।
नित्यानन्दोऽप्यच्युतस्तत्सुखार्थं
पूर्वं वाचाश्लेषमङ्गीचकार[4] ॥ १४४ ॥

अधिकवितततया[5] गिरा वद त्वं तदधिकवीक्षितया दृशानुपश्य ।
समधिकविनयाथवा भवास्मिन्नधिकविभाववशोऽस्मि सर्वदैव ॥१४५॥

शुभदयादृशा वरदया गिरा
विमदया धिया बहुदयाभया ।
सुखदया श्रिया चापि संश्रित-
मदय इत्ययं वदसि मां कथम् ॥ १४६ ॥

मिष्टान्नमप्यविरतं यदनादरस्तत्
सञ्जायते नियतमित्यबले मयैतत् ।
तक्रं ह्यकल्पि विरहात्मकमन्तरे तत्
स्वादार्थमित्युपकृतिज्ञमवेहि मां त्वम् ॥ १४७ ॥

सर्वस्वं यददायि वादकुशले मह्यं त्वया तन्मया
चेन्नादायि मुदा तदा न भविता मत्तः कृतघ्नः परः ।
मत्सर्वस्वगतो मदीयविरहोऽपीत्यर्पितो गर्वत-
स्तत् किं गर्हयसे कृतघ्न इति मां मुग्धे कृतज्ञ सदा ॥ १४८ ॥

उन्मार्ष्टुं मणिदर्पणादि मलिनं भस्मादिकं लाप्यते
लोकैरेवमहो मयाऽत्र विरहात्मा भूतिरेषाऽर्पिता ।
युष्मन्मानससन्मणिस्थित-महामानैक-मालिन्यवि-
ध्वस्त्यै दीप्तिकरीत्यलं हितकरं मां प्रत्युपात्तोक्तिभिः ॥ १४९ ॥

---

१. सिंहः शङ्करस्य । २. सतीनां व्रतं तेन आपितः सः, तीव्रतापित इति च च्छेदः । ३. स्वस्य काननं स्वमुखं च । ४. आश्लेषं श्लेषालङ्कारं च । ५. अधिकं वितता, अधीतिच्छेदश्च, एवमग्रेऽपि ।

श्रीमत्सर[1]स्थितिरियं त्वयि भासमाना
युक्ता मदा[2]श्रयतयेति सुतन्वि मन्ये ।
कामं समुज्ज्वल-गुणान्वयशोभमान-
मुक्ताघभूषणतयाऽपि च पद्मनेत्रे ॥ १५० ॥

खगाधिपतिकेतनोऽनिशमहं वियुक्तोऽस्म्यत-
स्त्वयापि समया मया जगति भाव्यमेतद्धिया ।
क्षणं किल वियोजिता[3] सुतनु तद्विमुक्ताऽमुने-
त्यलं तवधियाऽनया वितथया रुषाऽपि प्रिये ॥ १५१ ॥

सङ्गो मदीयः सचराचरेऽस्मि-
न्नस्त्येव नित्यं हि मनोज्ञरूपः ।
असङ्गभावोऽपि हि सौत्यनङ्ग-
भावं ततोऽदर्श्युभयं मया ते ॥ १५२ ॥

योगो मदीयः सकलेषु भूतेष्वास्ते प्रिये तन्मयि सर्वयुक्ते ।
यत्त्वं वियोगं स्वमनोनिविष्ट-मारोपयस्यत्र तु किं वदामि ॥ १५३ ॥

विप्रलभ्य इति मां निगमोऽपि स्तौति नित्यमविवादपदज्ञः ।
विप्रलभ्य[4] इति मां यदवादीस्तन्न दूषणमलं किल भूषा ॥ १५४ ॥

आलम्ब्येशदयामनामयभयां दीनावनेनाऽधुना
शुद्धं तद्धि यशश्चिनुष्व भविता यद्गीयमानं जनैः ।
इत्युक्तोऽपि मुहुस्त्वया प्रियतमे नैवागमं यत्तदा
तद्बीज तु यशोदयाश्रिततया स्याद्विघ्न ईदृग्रसे ॥ १५५ ॥

गुर्वादिसर्वाप्तजनाश्रिते गृहे
युक्ता प्रिये तद्भयतो रहःस्थितिः ।
तर्वादिचार्वायत - पर्वतालये
ऽनन्योदयेऽसौ विरह[5]स्थितिः कृता ॥ १५६ ॥

---

१. श्रीविषये मत्सरः श्रीमान् सरोहारश्च । २. मदस्य मम चाश्रयः । ३. वियोगं प्रापिता, विना गरुडेन योजिता च । ४. वञ्चितः ब्राह्मणलब्धश्च । ५. विगतरहाः विरहश्च ।

अपहृतमबलायास्तेऽम्बरं यत्तटिन्यां
तदुपजनित-रोषध्वस्तये मुग्धबुद्धे ।
तदधि[1]कपटदाने सादरस्तूर्णमासं
तदधिकपटवाचा किं वृथा मां दुनोषि ॥ १५७ ॥

अमा[2]यां नैवास्मत्कुलगुरुरभिस्थास्यति विधुः
कथङ्कारं स्थेयं कुलतिलकभूतेन हि तथा ।
ततो मायावासः श्रुतिगुणनुतो मे ह्यभिमतः
कृतोऽतस्त्वं मायाश्रित इति वृथा भ्रान्तिरिह ते ॥ १५८ ॥

अलं[3]मविरतयो रथाङ्गनाम्नोः
सखि वयं[4]सो रसविच्युतिः स्फुटाऽस्ति ।
प्रभवतु न तथाऽऽवयोर्धरण्या-
मिति विरतिर्ध्रुवमन्तरा कृता मे ॥ १५९ ॥

अयामिह स्थितिमानपि सर्वदा
न ददृशे सुदृशाऽपि च यत्त्वया ।
तदयमङ्गपदस्य समन्वय-
स्त्वयि भवत्युत पश्य मयीत्यलम् ॥ १६० ॥

या पापवृत्ति-र्भवभोगदात्री
मद्भक्तिभाजामिह तां धुनोमि ।
ततः प्रसिद्धैव सुसाधुता मे
या साधुता[5] तन्वि निजा त्वयैव ॥ १६१ ॥

प्रता[6]रकोऽहं भववारिधौ तत् सर्वे नमस्यन्ति जना मदङ्घ्रिम् ।
न चेद्गुणं पश्यसि दोषदृष्ट्या तत्किं ब्रवे धन्यमतिस्त्वमेव ॥१६२॥
काठिन्यं सुघनस्तनि स्तनजनिव्यक्तं स्वचेतःस्थितं
यत्संछाद्य मदीयचेतसि मृदुन्यारोप्यते तद्धठात् ।

१. अधिकम्, अधीति च च्छेदः । २. अमावास्यायां माया नेति च । ३. सूर्यरतयोः, न विरतयोश्च । ४. पक्षिणोः । ५. निरस्ता । ६. वञ्चकः, प्रकृष्टतारकश्च ।

स्त्रीजातेस्तव नेदमद्भुतमहो यन्नाम विद्वानपि
स्वं दोषं गिरितुल्यमप्यलमसौ ज्ञातुं न दक्षः क्षितौ ॥ १६३ ॥

नानालतोदित भुजे भवतीसमाजे
यत्प्रेमतस्तिलकवद् विहराम्यजस्रम् ।
तद्धूर्तचक्रतिलको भवसीति वाक्यं
धूर्ता भवत्य इति सौल्यबलाः स्वमर्थम् ॥ १६४ ॥

अरङ्केशभर्तेति रङ्केशहर्ते-
त्यजस्रं सहस्रं जना मां वदन्ति ।
सुगात्रि त्वमेकाऽत्र चित्तं प्रवक्तुं
प्रगल्भाऽसि यन्मां हि रङ्कं ब्रवीषि ॥ १६५ ॥

मद्गौरवं स्फुटमपि ह्यनवेक्ष्य लोके
यद्वक्रतां त्वमुपपादयसि प्रिये मे ।
नेदं तवाग इह किं त्वनवेक्षितेषत्-
सद्वृत्तपद्धतिमतेः फलमीदृगेव ॥ १६६ ॥

तन्वि ये चपलवृत्तयोऽरयस्तान्प्रहर्तुमहमस्मि दीक्षितः ।
तं च मां चपलवृत्तिरित्यदो वक्तुमुच्चलति ते कथं मनः ॥ १६७ ॥

या लोकैरखिलैरलीकवचनेष्वापाद्यते सर्वदा
तां चेत्त्वं खलतां मयि प्रियतमे सम्प्रत्यलं पश्यसि ।
तत्ते दृष्टिरलीकदर्शनचणा कैर्वा न वर्ण्या भवेत्
स्पष्टं ते मन एव वा सुखलतांक्रान्तं दरीदृश्यते ॥ १६८ ॥

विश्वास्यता तु निखिलश्रुतिगोचरा मे
कान्ते कथं श्रुतिपथं तव न प्रयाता ।
आस्तामितोऽपि मम मारतमेव पृच्छ
पश्चाद्वदिष्यसि यथा तदहं शृणोमि ॥ १६९ ॥

---

१. रङ्केशभर्ता नेति । २. पक्षे लङ्केशहर्ता । ३. चरित्रं पद्यं च । ४. चञ्चला, चेति च्छेदश्च, पलं मांसम् । ५. सुखरतं खलत्वं च । ६. विश्वासार्हता विश्वसुखत्वं च ।

ज्ञातं मयैव विदितोऽहमिह त्वयेति
संदृश्यते त्वयि यतो हि विदेहभावः।
ज्ञातो मया त्वमसि यादृगिति स्ववाचा
कान्ते किमर्थमधुनाऽऽकुलयस्यलं माम् ॥ १७० ॥

न तापकर्ता न नतापकर्ता
कदाप्यहं स्यामिति मे प्रतिज्ञा।
अनङ्गतापाकुलिताऽपि सुज्ञे
कस्मात्त्वमेनां वितथां करोषि ॥ १७१ ॥

आदावविश्रान्त - मुदारतोरु
चमत्कृतिं सुन्दरि मे प्रदर्शय।
पश्चान्मदीयं किल शाठ्यवर्णनं
कृतं त्वया योग्यमहो भविष्यति ॥ १७२ ॥

मयि सप्रमदत्वमीक्षसे त्वं
तदिदं वाढमिदं तु चिन्तयाऽन्तः।
अपि दीर्घदृशा विशालनेत्रे
सहिते वा रहितेऽथवा त्वयैतत् ॥ १७३ ॥

श्यामा बहिस्त्वं वयसाऽपि काममन्तर्बहिर्लक्षितकृष्णरूपा।
बहिर्दृशा केवलकृष्णरूपं किं मामुपालम्भपदं करोषि ॥ १७४ ॥

यद्यत्कृतं तस्य विभो प्रतिक्रियां
श्वो दर्शयिष्यामि निकेतने तव।
आस्तामियं ते ललने विभीषिका
लोके प्रसिद्धो यदहं विकेतनः ॥ १७५ ॥

मह्यमर्पयति नो स वञ्चकस्तेन संतरति नो भवञ्चकः।
दृष्टवत्यसि जनं नवञ्चकं येन मां वदसि तन्वि वञ्चकम् ॥ १७६ ॥

अलमलमलघुप्रलम्भवाक्यै-
रिति वितथं सखि मां न गर्हय त्वम्।

---

१. अविश्रान्तम् अविश्रान्तमुदेति च च्छेदः। २. विगतगृहो गरुडध्वजश्च।

रणरण[1]करणे कथं न भाव्य-
मधिक[2]वचस्थितिना मयेति पश्य ॥ १७७ ॥

किमर्थमागा इह माधव त्व-
मेवं प्रिये मा वद मुग्धभावात् ।
यतोऽवतारो मम सर्वदैव
सिद्धो जगत्यां सुरतोदयाय ॥ १७८ ॥

किमत्र संपादितमीश यत्त्वया
निशा विशाला गमिताऽनया दिशा ।
न चानयेदं हृदि सौख्यदं यतो
निशा[3]न्तमेवाऽकरवं कृशोदरि ॥ १७९ ॥

[4]मां सङ्गतां कुरु सदैव मया रमस्व
मामेव सन्ततमनन्तसुखां कुरुष्व ।
त्वन्मात्रहार्दमतिरञ्जितमानसं मा-
मेवं मुधा बत सुधांशुमुखि ब्रवीषि ॥ १८० ॥

त्वं चोरोऽस्यभिहितमत्र यत्तदास्ता-
मु[5]च्चोरस्थितिरिह कस्य पश्य पूर्णम् ।
अस्त्वन्यत्सखि मम पश्यतोऽपि चेतो
लीलातो हृतमिति सम्प्रति प्रतीतम् ॥ १८१ ॥

वैलासिकी कुशलता मयि याऽस्ति सुभ्रूः
सर्वापि सा तव समागमतो हि लब्धा ।
इत्थं मयैव मुखतः स्वयमुच्यमाने
म[6]त्तो विहाररसिकस्त्वमिति किं ब्रवीषि ॥ १८२ ॥

---

१. कामः । २. अधिका वचः स्थितिर्यस्य, पक्षे अधीति च्छेदः । ३. निशाया अन्तो गृहं च । ४. लक्ष्मीम्, पक्षे अस्मच्छब्दवाच्याम्; एवमग्रेऽपि । ५. उत्कृष्टचोरः उच्चमुरश्च । ६. मत्सकाशात् उन्मत्तश्च ।

कान्ते यस्मादधिक[१]मलिनीभाव मङ्गीकरोषि
त्वय्येवातः सखि समुचिता सौर[२]भानुप्रवृत्ति ।
तस्मात् संप्रत्यधिकविलसद्भावमङ्गीकुरुष्व
भूयादर्थाद् द्विजवरमहावंशभागीशयोगः ॥ १८३ ॥

अहीन[३]वृत्तिः सखिहीन[४]वृत्ति-
र्नित्योऽहमस्मीति जगत्प्रसिद्धम् ।
त्वमन्तरालोच्य पुनः स्ववृत्तं
यथाऽसि तत्त्वेन भजस्व कामम् ॥ १८४ ॥

वाचाल[५]ताश्रयणमेतदलं पुरस्ता-
द्यत्कामिनि त्वमवदोऽवगतस्तदर्थः ।
शारीरकं रतमिहेच्छसितद्दिशामि
दासोऽस्मि ते तदलमुज्ज्वलकोपितेन ॥ १८५ ॥

कुशलोऽस्यधिकवचःस्थितिमतिमतिरसिकः पराङ्ग[६]नाशरणे ।
तद्दर्शय कुशलत्वं शरणजनक्लेश[७]हरणतः सद्यः ॥ १८६ ॥

भजत इति : १०.३२.१६.

निजाङ्घ्रिभजनोन्मुखं जनमवेक्ष्य कश्चिद्व्रज-
त्यहो तमिह कश्चनाभजकमप्यलं सेवते ।
सदैव भजतोऽपि यो भजति नेषदन्यान् कुतः
तदस्य गणनां भवेद्भुवि कृतघ्नकोटौ न किम् ॥ १८७ ॥

शुद्धे परात्मन्यपि जल्पयन् रजो-
गुणं ततस्तं स्वगुरुं विधाय च ।

---

१. अधिकं कमलिनीत्वम् अलिनीत्वं च, अधीतिच्छेदः कमलिनीत्वं च । २. अकारप्रश्लेषाद् अरमणीयत्वं सौगन्ध्यं सूर्यकिरणाश्च । ३. हीति च्छेदः, इनः सूर्यः; पक्षे अधमवृत्तिः । ४. शेषशायी प० उत्तमवृत्तिः । ५. वाचालस्य भावः, वाचेतिच्छेदः, रताश्रयणम् । ६. परस्त्रीरक्षणे, प० पराङ्गनाशश्चासौ रणः । ७. क्लेशानां हरणतः, क्लेशान् हन्ति स चासौ रणश्च ।

स्वकल्पना - ऽपोहनमाचरेदिति

तथा - ऽऽसनस्थेश्वरपृच्छयाऽध्वनि ॥ १८८ ॥

मिथो भजन्तीति : १०.३२.१७.

यः स्वस्मिन् पूर्णकामो भवति युवतयः सर्वदा तेन पुंसा

कस्माद्वाऽस्मिन्विधेया प्रतिपदविविधक्लेशदाऽन्यस्य सेवा ।

ये नामैवंस्थितस्याप्यनिशमपचितिं कुर्वते तत्त एव

प्रष्टव्याः पृच्छतैतत्कथमिति यदि मां वच्मि तद्व्यक्तस्यात् ॥ १८९ ॥

तादृक्सत्पुरुषाङ्घ्रिसेवनविधिर्भव्यप्रदः सेवक-

स्यैव चेत्तव सम्मतं यदुपते तत्सम्प्रतीदं कुतः ।

त्यक्त्वाऽन्याखिलकार्यमङ्घ्रिभजनं पूर्णस्य ते कुर्वती-

रस्मान् यत्सहसा त्वदीयविरहक्लेशानलोऽतापयत् ॥ १९० ॥

नायं तापो विरहदवजो न श्रमो वाऽनुभुक्तः

किन्तु स्नेहो मयि दृढकृतः सत्कृतोऽनन्तभक्त्या ।

नैवं कुर्यां यदि न भवती प्रीतिरीदृङ् मयि स्यात्

सिद्धं नित्यादधिकरदितं काम्यमस्मिन् युवत्यः ॥ १९१ ॥

नित्यात्काम्यं समधिकमिदं सत्यमस्मादकारि

त्वामुद्दिश्य व्रतमिह भवान्यर्चनं प्रेष्ठदायि ।

अर्थस्तस्माद्यदयमुदितः श्रीश तद् ब्रूहि कीदृक्

श्रद्धा काम्ये रतिरपि च काऽऽधिक्यमप्यस्ति नित्यात् ॥ १९२ ॥

नैवं वाच्यं क्वचिदपि भवेन्नैव जातेऽपि काम्ये

साङ्गे कर्मण्यभिमतफलाऽनाप्तिरस्मिन् युवत्यः ।

युष्मत्कृतं व्रतमजनि चेत् क्लृप्तसर्वाङ्गयुक्तं

सख्यः सिद्ध्येदविकलफलं तर्हि का तत्र शङ्का ॥ १९३ ॥

साङ्गं बभूव तदनङ्गयुतव्रतं वा

साक्षी त्वमत्र हि विभोऽसि सदासवर्गः ।

---

१. इतः कृष्णगोप्योरुक्ति-प्रत्युक्तयः ।

जानीमहे न च किमप्यपि तु स्मरामः
सर्वाङ्गवीक्षणकृता भवता यदुक्तम् ॥ १९४ ॥

सत्यं सख्यो ब्रूत यः कोऽपि नासीद् बाह्याङ्गेषु न्यूनभावोऽखिलेषु।
स्याद्वा कीदृश्यन्तरङ्गव्यवस्थेत्येष प्रश्नोऽभिप्सितार्थानुरोधात् ॥ १९५ ॥

दृष्ट्वा सर्वान्तरङ्गेष्वपि तव वसतिं त्वत्प्रधानानि कृत्वो-
दासीनास्तत्र जाता बहिरखिलसदङ्गैकसंगोपनेहाः।
तान्यप्यङ्गानि सर्वाण्यविकलमनुदासीन एवाऽवलोक्य
साङ्गानङ्गान्तरङ्गानवगतमतिवत्त्वं कथं भो ब्रवीषि ॥ १९६ ॥

यूयं यद्यद् वदत सकलं सत्यमेवं तथापि
दृष्टाऽनङ्गस्थितिरपि मया तत्र कर्मण्यतन्द्रम्।
साक्षित्वं मे कथितमिह यत्तच्च सत्यं परन्तु
कस्मिन्देयं क्व च खलु न वेत्यत्र नातोऽस्मि मुग्धः ॥ १९७ ॥

यच्चानङ्गस्थितिविलसनं यच्च नाज्ञानपूर्वं
किं चारब्धव्रतविकलताहारि मुख्याङ्गमेव।
इत्थं भूयः सशपथमहो श्रीमतैवोक्तमर्वाक्
कार्यानन्त्यादजनि भवतो विस्मृतिर्नो पुनर्नः ॥ १९८ ॥

त्वत्साक्षि त्वन्निमित्तं त्वदुदितविधिनैवाखिलं कर्मजातं
तदेवाकारि नो वेत्यपर इह लसत्येव साक्षी विवस्वान्।
सोऽस्मिन्काले विदेशं गत इति भवता नैव वाच्यं यदस्ति
श्रौतो घोषो जगत्यां स हि भवति परं दक्षिणं चक्षुरैशम् ॥ १९९ ॥

अस्माकं सकलाङ्गसुन्दरमभूत् त्वत्प्रीतिसंपादकं
गोविन्दाखिलमेव कर्म न मनाक् तत्रास्ति नः संशयः।
यच्छ्रुत्वा तवपारिहासिकमृषाभाषाविशेषानसौ
सत्साक्षी तव दक्षिणाक्षिग-जगच्चक्षुर्मुहुः कम्पते ॥ २०० ॥

यदुकुलतिलक त्वत्सङ्गमोऽसङ्गमोऽपि
समगतिरिति भाति प्रायशः स्वानुभूत्या।

तव हि विरहकाले प्रादुरासीद्विदे[1]ह-
स्थितिरिह च विदेहा[2]वस्थितिः सङ्गमेऽपि ॥ २०१ ॥
यश्चिन्तयत्यनिशमेव हितं स लोके
मित्रेति नामकलितो भवति स्वभावात् ।
त्वं मित्रमित्रपदपूर्णपदोऽसि तस्मा-
दस्मद्धितं भवति येन तथा विधेहि ॥ २०२ ॥
विचित्रतरचातुरीप्रचयचारुवाचाऽधुना
हितोऽहमपराजितोऽपि तदितः प्रसादोन्मुखः ।
भवेदभिमतं मनःसुखदमत्र यद्यत्प्रियं
प्रियाः प्रतिपदं करोम्यविरतं हि तत्पूरणम् ॥ २०३ ॥
मम[3] त्वं हितकारीति वेदान्ता मा वदन्त्विदम् ।
मदिष्टकरणादीश तथाऽहं वच्मि साम्प्रतम् ॥ २०४ ॥

एवं मदर्थ इति : १०.३२.२१.

जाता यथा प्रियतमाः सकला मदर्थ-
त्यक्ताखिलागमजन - स्वजनोक्तधर्माः ।
जाता न वा मदपरोक्षविधावभिज्ञा
ज्ञातुं मया हृदि सताऽपि तिरोहितं वः ॥ २०५ ॥
तत्तादृशी जगति कस्य विराजमाना
वागीशपूज्यतलिना रसनाऽस्ति लोके ।
सर्वागमादिम - मनोरमपूर्णकामा-
ऽऽरामेण या विवदितुं भविता पुरस्तात् ॥ २०६ ॥

न पारयेऽहमिति : १०.३२.२२.

अलमुक्तेन बहुना सारमेकं ददामि वः ।
सर्वदा सर्वकार्येषु वित्तमां युष्मदावृतम् ॥ २०७ ॥
भवदायुषेति वचनं व्रजगानां
विबुधायुषेति वचनं हरिणोक्तम् ।

---

१. देहस्थित्यभावः । २. कामः । ३. ममता, ममेति च्छेदश्च ।

फलितोऽर्थ एष तदनुप्रतिभाति
भुवि योगवित्-स्थितिरनल्पसुकल्पा ॥ २०८ ॥

श्रीमद्रमारमण ते चरणाब्जमस्मत्
सन्मानसोज्ज्वलरसेषु दृगर्कयोगात्।
तूर्णं प्रसादपदवीं नय तेन भूया-
दामोदसंभृदयमीश सदाऽङ्गदेशः ॥ २०९ ॥

प्रसन्न एवासि सखे सदा नः श्रीनाथ तत्रापि विशेषतोऽद्य।
तत्प्रार्थयामः किमु वा वदामो विज्ञो वयं नेश दिश त्वमेव ॥ २१० ॥

नहि चन्द्रिकयाऽर्थ्यते सुधांशुर्जलधिर्वा नहि जातुचिन्नदीभिः।
तडिताऽपि न मेघ इत्यलं वोऽतनुवाग्भिर्दयिताः कृतार्थनाभिः ॥२११॥

भवति प्रसादरसिको रसिको रसिको न भावुको भवति।
किमु चित्रमत्र भवति प्रेष्ठानामत्र भवति नः प्रीतिः ॥ २१२ ॥

न केकी मेघालौ क्वचिदपि विरक्तः प्रियतमा-
श्चकोरो वा ज्योत्स्नाविगलितसुधायामपि तथा।
न कामी कामिन्याः सदधरसुधायामपि तथा
विरक्तोऽभूत् क्वापीत्यभिनवगिरं श्रावयत किम् ॥ २१३ ॥

जह्यात् क्वचिज्जलधिरप्यलमात्मवेला-
मेषा धराऽपि समुपैष्यति वाऽधरत्वम्।
स्वीयान्तरङ्गसुखशालितया तथापि
नाहं क्वचिद् रसवतीर्भवतीस्त्यजामि ॥ २१४ ॥

एवं पृथक् पृथगुदीरित-वृत्तजात-
प्रेमानिलाकलित-कृष्णघनेन तासाम्।
सद्यः सदुत्तरवचोऽमृतवर्षणेन
नीतः शमं निजवियोगभवो दवाग्निः ॥ २१५ ॥

एवं सिद्धसमाधिसंविदुदितप्रत्यक्स्वरूपेऽखिला-
धिष्ठाने त्रिविधाघतापशमने स्वीयादरे श्रीवरे।

प्राप्तेऽध्यक्षपदं विचक्षणमतिः संक्षीणपापस्तदा
कुर्यादात्मदृगादरेण निखिलासत्कल्पनापोहनम् ॥ २१६ ॥

विस्मृत्याखिलभावमन्यविषयं मन्मात्रबद्धस्पृहो
मामेवाखिलभावनाभिरभितः पश्यन्ननालस्यधीः ।
यो गायेदवगाह्य हार्दपुलिनं तेनास्मि लभ्यो यथा
न्यायैस्तादृगिहान्य-यत्नचतुरप्रश्नैरपीत्यध्वनि ॥ २१७ ॥

लभ्यस्त्वं न गुहाद्रिकुञ्जविपिनारामादिभूयोऽटनै-
र्न ध्यानैर्नच तीर्थसञ्चरणतो नैकान्तिकावासतः ।
श्रीमंस्त्वद्गुणगानमेकमवनौ हेतुर्ह्यसाधारण-
स्त्वत्प्राप्ताविति गोपिकाभिरभितः संदर्शितोऽध्वा वृतः ॥ २१८ ॥

श्रीशकल्पतरुक्रीडा० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
श्रीभक्तिरसायने द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥

साधुवृन्दावनोद्भूतरसास्वादैकतृष्णताम् ।
दर्शयन्नकरोद्रासं यस्तं वन्दे व्रजप्रियम् ॥ १ ॥

निःशङ्कं गलिते माने श्रीशाध्यक्षविरोधके ।
रसाप्तिरथ सिद्धैवेत्यर्वागध्यायसङ्गतिः ॥ २ ॥

इत्थं भगवत इति : १०.३३.१.

यद्वाचस्त्रिविधाऽतिदुर्धरमहातापापहारक्षमाः
स्पर्शश्चापि यदङ्घ्रिकञ्जरजसः कामं त्रितापापहः ।
तस्य श्रीपुरुषोत्तमस्य वचनैः सर्वाङ्गसंस्पर्शनै-
रल्पागन्तुकतापपापमखिला गोप्यो जहुर्नाद्भुतम् ॥ ३ ॥

तत्राऽऽरभतेति : १०.३३.२.

सिद्धे समाधौ गतकल्पनौघे सानन्दसाक्षात्कृतिरात्मनोऽरम् ।
रसानुभूतिश्च ततोऽर्थसिद्धा रासेति शब्दादिदमत्र बोध्यम् ॥ ४ ॥

मदेकगुणशालिनो मदनुरूपचेष्टाजुषो
भवन्ति भुवि ये जना मदनुरक्तसर्वेन्द्रियाः ।
अलभ्यममरैरपि स्वयमहं समेत्यातनुं
रसं ननु दिशाम्यदो ध्वनितमत्र रासोद्यमात् ॥ ५ ॥

तासामेवमभूतपूर्वमनवच्छिन्नप्रवाहं तदा
प्रेमाणं भुवि कृत्रिमेतरलसद्भावं विभाव्याञ्जसा ।
नार्वाग्भूतमितो न भाव्यनुपमं यत्तत्सुखं कामतो
रासक्रीडनकैतवेन चकमे दातुं कृतज्ञाग्रणीः ॥ ६ ॥

प्रारब्धदेहपतनोत्तरमेव रासो
ज्ञानेन लभ्यत इति स्थितिरन्यगैव ।
मद्भक्तिहार्दहृदयैस्तु जनैरिहैव
लभ्यः स इत्यभिमतं विशदं व्यधात् सः ॥ ७ ॥

अनङ्गसुखदातृत्वं व्यञ्जयन्तावुभावपि ।
परस्परार्पितभुजौ विश्रम्भाय बभूवतुः ॥ ८ ॥

रासोत्सव इति : १०.३३.३.

कुण्डलोत्प्रभगण्डकोधिकमण्डनोऽल्पशिखण्डकै-
र्मण्डितोऽसमकाण्डजोपधिहिण्डनादृत-भण्डधीः ।
दण्डितोरगचण्डिमा बहुखण्डितासुरमुण्डकः
पण्डितोऽवनिमण्डलेऽवतु मण्डलीकृतताण्डवः ॥ ९ ॥

यज्जागरान्त्यशयनादि - मकालवृत्त्यो-
रज्ञातलोकपदयो - र्निजरूपभाजोः ।
उल्लासनं विषयनिर्विषयोभयेड्यं
श्रैशं श्रुतीरितमभूदिह सावकाशम् ॥ १० ॥

वाक्चित्ताविषयत्वतो न विषयः सद्वस्तुवृत्तेर्घटः
सन्नित्याद्यखिलानुभूतिविषयत्वान्नाप्यवेद्यं प्रभुः ।
अन्यत्तद्विदिताद्थो अविदिताच्छ्रुत्यर्थमेवं स्फुटी-
चक्रे रासरसेऽबलाद्वितययोर्मध्ये कृतात्मस्थितिः ॥ ११ ॥

दृश्यते त्वग्र्यथा बुद्ध्याऽनग्र्यया तु न दृश्यते ।
श्रुत्यर्थोऽयमभूद्व्यक्तोऽत्र तथाऽनुभवाद् द्वयोः ॥ १२ ॥

यं मन्येरन्निति : १०.३३.४.

यदङ्घ्रिस्पर्शोऽपि त्रिदशशिरसामप्यसुलभः
स सर्वस्वीयाङ्गैः कलयति हि गोपालवनिताः ।
विचिन्त्यैवं देवास्तदखिलवधूवृन्दमपि तत्
प्रकामं तद्युक्तं समजनि विमानाश्रितमिति ॥ १३ ॥

के देवाः कस्तदीशोऽप्यथ च तदबलाः काश्च तद्योनिजाया
द्रष्टुं स्तोतुं प्रवेष्टुं स्फुटसकलकलं रङ्गमन्योन्यसङ्गम् ।
ब्रह्मा शंभुश्च शेषो बत किमु बहुना तत्प्रिया सा रमाऽपि
यं दृष्ट्वा मौनभाजो मुकुलितनयनाः स्वान्तरङ्गे निदध्युः ॥ १४ ॥

ततो दुन्दुभय इति : १०.३३.५.

रासारम्भे यदा सन्मुरज-मुरलिका-झल्लरी-कम्बु-भेरी-
वादित्रा-तोद्य-वीणा-पटह-घनघनोज्जृम्भिगम्भीरनादाः ।
मन्ये श्रीशेन साकं सुखदरसभुजामद्भुतं गोपिकानां
भाग्यं दृष्ट्वा व्यधात्तज्जडमपि[1] किमलं स्तोत्रमेतन्मिषेण ॥ १५ ॥

पुष्पवृष्टय इति :

आलोक्य भूरिसुरतोत्सवभावमेनं
कश्चित् प्रजार[2]रहिततां न वदत्वमूषाम् ।
इत्यात्मभावितधियो विबुधास्तदा ताः
सन्तान[3]शोभिततनूः सुमतो व्यधुः किम् ॥ १६ ॥

राका निशा निखिलगोपसुताश्च राका[4]
राके शरञ्जितकरा वनभूमयश्च ।
ताः पुष्पवृष्टिवशतः खलु पुष्पवत्यो[5]-
ऽभूवन् क्षमं तदतिचित्रमिदं तु शुद्धाः ॥ १७ ॥

सुमान्यमुञ्चंस्त्रिदशा - स्तदानीं
विलोक्य रासोत्सवमद्भुतश्रियम् ।
न केवलं किन्त्ववधानशून्या
निजानि भूयः सुमनांस्यपि प्रभौ ॥ १८ ॥

सुरता सुलता च पुष्पवत्यभवत्तादृशि सौरतोत्सवे ।
नहि चित्रमदोऽद्भुतं त्विदं सुरजा[6] वृक्षचयश्च किन्नराः ॥ १९ ॥

कल्पसन्तानवर्षाणि यत्राऽगुरणुरूपताम् ।
युक्तं तत्रोत्सवे कल्पकोटिस्त्रुटिसमाऽभवत् ॥ २० ॥

जगुर्गन्धर्वा इति :

सुरतोत्सवसंभृतां प्रवृत्तिं भृशमैशीमवलोक्य सा सुखस्था ।
सुरताऽत्र जगौ क्षमं तदेतद्यदिह स्तौत्यखिलो निजेष्टदं हि ॥ २१ ॥

---

१ वाद्यवृन्दम् । २. सन्ततिः, प्रकृष्टजारश्च । ३. देवतरुपुष्पाणि अपत्यानि च । ४. नूतनऋतुमत्यः । ५. पुष्पविशिष्टा रजस्वलाश्च । ६. शोभनं रजो यस्य, सुरेषु जाताश्च ।

केचित्कृपां निरुपमामवदन् कृपाब्धेः
काश्चिज्जगुर्निरुपमं भुवि भाग्यमासाम्।
अन्योन्यमेव मतिरागदमन्तरङ्गे-
ऽगायंस्तदानघयशस्त्रिदशाः सकान्ताः ॥ २२ ॥

वलयानामिति : १०.३३.६.

स्वाङ्के स्वात्मजवज्जडा अपि वयं ह्याभिः समुद्राहिता
वाचालान्यपि पादसेवनविधौ मुक्तानि चाभिर्वयम्।
हस्तैः स्वैर्वयमाभिरुन्नततराण्यालम्बितानीत्यलं
काञ्ची-नूपुर-कङ्कणान्यपि जगुः शब्दच्छलाद्धन्यताम् ॥ २३ ॥
निःसीमेशदयोदयोज्ज्वलरसं संवीक्ष्य रासोत्सवं
नृत्यन्त्यप्सरसः स्तुवन्ति विबुधा गर्जन्ति वाद्यादयः।
अस्माभिर्यदि मौनमाश्रितमिहैतन्नित्यसम्बन्धिभि-
स्तत्काऽन्या हि कृतघ्नतेति रवतस्तद्भूषणान्यस्तुवन् ॥ २४ ॥
भगवत्सङ्गिसङ्गस्य माहात्म्यं मुनिनेरितम्।
पश्यतास्मासु तत्स्पष्टमित्यूचुस्ते स्वशब्दितैः ॥ २५ ॥
विविधभोगविशेषजुषोऽप्यहो वयमिहैव सुमुक्तपदाङ्किताः।
सकलमान्यविदेहजयोऽर्थतः कृत इतीव जगर्जुरिमे रवैः ॥ २६ ॥
व्यापारोऽलपदृशामधर्म इति संभातोऽपि योऽस्मिन् यदि
श्रीनाथ प्रियकृद्धवेदतितरां तद्यातशङ्कं जनैः।
कार्यस्तत्र निदर्शनं स्फुटमिमाः सत्साक्षिसल्लग्नका-
स्तत्र स्मो वयमित्यलङ्कृतिचयाश्चक्रुर्नु घण्टाध्वनिम् ॥ २७ ॥
पाद[1]जात-कृश[2]मध्य-संश[3]यावासिनोऽपि वयमद्य मापतेः।
सच्छ्रुती[4]ड्यवचसस्त्वनुग्रहादेवमूचुरिति किं नु ते रुतैः ॥ २८ ॥
स[5]ज्जघनशोभिनोऽपि हि सुरतोत्सवदाः स[6]हंसकविलासाः।
वयमिह सुवर्णकलिताः श्रीश इव स्मो भुवीति जगुरखिलाः ॥ २९ ॥

१. चरणाः, शूद्राश्च। २. कृशो मध्यभागः, निकृष्टा मध्यमाश्च। ३. सम्यक् हस्तः, संशयश्च। ४. कर्णाः, वेदाश्च। ५. सच्च तज्जघनम्, सज्जाश्च ते घनाश्च। ६. सूर्यः, पादकटकश्च।

वयं हि सुरतोल्लसद्युवति पञ्चशाखिश्रियो
वयं चरणशोभिनो वयमनन्तसम्पच्छ्रिताः ।
पृथक् पृथगितीव ते विशदयन्त एवाशयं
निजं निजरवैस्तदा किमु सुरोपहासं व्यधुः ॥ ३० ॥

दृष्ट्वा प्रसङ्गं सुरतोत्सवस्य
परेण पुंसा व्रजबालिकानाम् ।
तास्तत्पतिप्राप्तपदाश्च शब्दै-
राकारयंस्तानिह किं नु भूषाः ॥ ३१ ॥

दृष्ट्वाऽतनुसुरतोत्सवसमुत्सुकं माधवं त्वलङ्कृतयः ।
युक्तं तद्वृद्धिकृतावासन् वाचलतोक्तिभाजस्ताः ॥ ३२ ॥

वयं सदाशयस्थिता वयं पदैकसेविनो
वयं च मध्यभूषणान्यनङ्गसङ्गिनो वयम् ।
तदस्तु कीदृगप्यहो चरित्रमेतदीयमि-
त्यरं स्वरैरजल्पि तैरनल्पकल्पितैर्मिथः ॥ ३३ ॥

तनुपादकलावभासभाजो
वयमेषा परिपूर्णशोभिनीति ।
इह साधु विहाय नोऽनयाऽसौ
रमते वेत्यलमुज्जगुश्च भूषाः ॥ ३४ ॥

अहं सकलहंसकोऽस्म्यहमियं च काञ्ची पदा
ममास्ति विदितेह सद्वलयभूषणाख्येति किम् ।
अलङ्कृतिचयो निजामनघतां मिथो दर्शयं-
श्चकार सुरतोत्सवे प्रतिपदं श्रुतीड्यध्वनिम् ॥ ३५ ॥

तत्रेति : १०.३३.७.

सकलं सकलार्कचक्षुषाऽस्मिञ्जगदेतत्समशोभि येन सोऽपि ।
शुशुभे किल याभिरिन्दिरेशः कथमेता न सुवर्णरत्नरूपाः ॥ ३६ ॥

१. कल्पवृक्षा हस्ताश्च । २. वसन्तं कृष्णं च । ३. वाचालभावः वाचेति च्छेदश्च । ४. षोडशांशो हस्तश्च । ५. मेखला क्षेत्रविशेषश्च । ६. चन्द्रः ।

तासां सुवर्णगुणभावजुषामखण्ड-
सौभाग्यकः सहि तदा रमणीमणीनाम्।
आसीत् सु[1]मङ्गलपदं गुणतोऽवलम्ब्य
यन्नायकः क्षममदोऽखिलसन्मणीशः॥ ३७॥

सुवर्णगुणगुम्फिताऽखिलजगच्छिरः सन्मणि-
व्रजस्थरमणीमणीव्रजसुहारमध्यस्थितिः[2]।
अखण्डगुणरययतां विदधदच्युताखण्डल-
क्षणोत्तमपदोऽपि यः कथमसौ न सन्नायकः॥ ३८॥

लसन्निशा[3]भिर्विधु[4]रेष ताभिर्व्यरोचतानन्तगुणः क्षमं तत्।
सिता[5]म्बरास्ता विशदान्तराशा[6]ः स चापि संपूर्णकलोद[7]यो यत्॥ ३९॥

पादन्यासैरिति : १०.३३.८.

पादन्यासानुरज्यत्समसमयसमुद्भूतमञ्जीरकाञ्ची-
रत्नप्राञ्चत्सुहस्तोज्ज्वलवलयरवं लोलनासाग्रभूषम्।
तत्तच्चित्रप्रकार-भ्रमणगतिगलत् त्पुष्पगन्धानुधाव-
द्रोलम्बारब्धगुञ्जारवसरणिसमुद्बोधितोद्गीतिमार्गम्॥ ४०॥

सभ्रूक्षेपं कटाक्षध्वनितनिजमनोजातभावं समुद्यत्-
पादन्यासानुकूलाभिनयमवनमद्ग्रीवमध्योरुसन्धिम्।
रासोत्साहं विचित्रोज्ज्वलरसभरितं वीक्ष्य योषिन्मणीनां
तासां श्रीशेन साकं मुमुहुरिह महादेवता युक्तमेतत्॥ ४१॥
(युग्मम्)

काश्चित्पादेन काश्चिद् द्विगुणगुणभुजाशाखया पुष्पिताभि-
र्वाग्भिः काश्चिल्ललाटोद्गतिकविलसनैर्मध्यगत्वेन काश्चित्।
काश्चिद्धार्दस्थित - प्रावरणसितगुणै - र्लक्षितात्मस्वरूपा
गायन्त्येवं व्रजेशं भववनमुदितं वृत्तयः श्रौतगीतैः॥ ४२॥

---

१. पक्षे सुममिति च्छेदः, शोभना मा यस्येति। २. नेता हारमध्य-मणिश्च। ३. हरिद्रा रात्रयश्च। ४. विष्णुश्चन्द्रश्च। ५. वस्त्राणि आकाशश्च। ६. दिशः इच्छा च। ७. षोडशकलाः, चतुःषष्टिकलाश्च।

योषिल्लीलामिषादेवमवाच्यर्थो महर्षिणा ।
मन्ये यदब्रवीत् सोऽग्रे यद्गीतेनेदमावृतम् ॥ ४३ ॥
(युग्मम्)

भगवद्धार्दवेदिन्यः काश्चित् तदनुवादिकाः ।
काश्चित्तत्स्तावका ह्येवं ज्ञेया वा श्रुतिगा स्थितिः ॥ ४४ ॥

क्रीडायामचले कृष्णमेघे नानात्मभासिनि ।
आसंस्तद्गतिशोभिन्यो युक्तं तास्तत्र चञ्चलाः[1] ॥ ४५ ॥

उच्चैर्जगुरिति : १०.३३.९.

मोहिते सति मृगे स्थितिभाजि स्थैर्यमेष्यति चिरेण मृगाङ्कः ।
चिन्तयन्निति गणः खलु तासां गातुमारभत रासरसेषु ॥ ४६ ॥

ब्रह्मादिदेव - मुनि-योगिवरेण्य-पुण्या-
लभ्योऽच्युताङ्गसुखसङ्ग इहास्ति योऽलम् ।
याभिः ससौरतविलासत एव लब्ध-
स्तद्गीतसंवृतमिदं त्विति युक्तमेव ॥ ४७ ॥

काचित् सममिति : १०.३३.१०.

अयं श्रुतिमुखो द्विजेशकुलजो द्विजाभ्यर्चितो-
भवत्वतितरामहं त्वधरबुद्धिरूर्वंशजा[2] ।
अवेलमधुना कथं परिचरेयमित्याशया-
ज्जगौ बत तदा तु सा तदविमिश्रमेवादरात् ॥ ४८ ॥

निशायामनिशं गीतोल्लास सच्छ्रुतिभास्वरम् ।
यो वेत्त्यनुभवत्येष साधुवादोऽच्युतोक्तिषु ॥ ४९ ॥

एकोद्गीत - परोन्नीत - स्वरपूर्तिं विभाव्य सः ।
ऐकमत्यमसापत्न्यं ज्ञात्वोचे साधु साधु तत् ॥ ५० ॥

काचिद्रासेति : १०.३३.११.

आब्रह्मस्तम्बविश्वैका-ऽऽधारस्तम्भात्मनोऽस्य हि ।
स्कन्ध एव इति श्रान्ता विश्रान्त्यै तमधारयत् ॥ ५१ ॥

---

१. चला विद्युतश्च । २. वैश्यकुलोत्पन्ना ।

सर्वांशतोऽप्यहमितस्तव सोऽनुकूलः
कान्तेऽस्मि तत्यज वियोगभयादिशङ्काम् ।
इत्येवमर्थमनुबोधयितुं स तस्या
अंसे गतं भुजमधाद् रसमाजिघृक्षुः ॥ ५२ ॥

तत्रैकेति : १०.३३.१२.

अवयवेष्वखिलेष्वपि वीर्यवान् भवति बाहुरिहैक इतीच्छया ।
तदपरा चतुरा सरसं रजोगुणभुजं भुजमेव चुचुम्ब ह ॥ ५३ ॥

कस्याश्चिदिति : १०.३३.१३.

दृष्ट्वाऽन्यस्याः प्रतिकृतिमुपेन्द्रस्य गण्डे स्थिताऽसौ
का वा धृष्टा मदनु सविधेऽत्रेत्यलं कापि कोपात् ।
निःसार्याऽस्मादियमिह यथाऽस्याः प्रवेशो न भूयो
भूयाच्छुद्धया किमिति निदधे तस्य गण्डे स्वगण्डम् ॥ ५४ ॥
कृष्णेनाहमुरीकृता तदनयोरप्यस्तु सङ्गोऽधुने-
त्यालोच्याच्युतगण्डबिम्बितनिजात्माऽऽलिङ्गनाद्युत्सवे ।
कापि स्वीयझलत्कपोलविलसच्छ्रीकृष्णबिम्बं मुदा
किं वा योजयितुं न्यधाद्भगवतो गण्डे स्वगण्डं तदा ॥ ५५ ॥
उद्दीप्तकीलविरहज्वलनोपशान्ति-
र्नैवाधरामृतमृते भवितेति भूयः ।
कृष्णोऽपिबत्तदधरामृतमुज्ज्वलश्रीः
कृष्णाधरामृतमसावपि भूरितृष्णा ॥ ५६ ॥
प्रभुमुख्योऽनुरागी यः सत्कार्यः स न मे कथम् ।
इत्यन्या कापि तन्मुख्यरसताम्बूलमाददे ॥ ५७ ॥

नृत्यन्तीति : १०.३३.१४.

पदादम्बुजातं पुरा यातमस्य
करे त्वम्बुजातं निराबाधमस्ति ।
विचिन्त्यैव काचित्स्वतापापहत्यै
न्यधात्स्वस्तने तस्य हस्ताम्बुजातम् ॥ ५८ ॥

गोप्यो लब्ध्वेति : १०.३३.१५.

विरत्यापि न चाऽध्यक्षं यदच्युतपदाम्बुजम् ।
रत्याप्तं तद्युक्तमतस्तद्रतस्तास्तदाऽभवन् ॥ ५९ ॥

कर्णोत्पलेति : १०.३३.१६.

भूयोऽजस्रं सहस्र-स्रवदमरनदी - मुख्यतीर्थाञ्चिताऽङ्गो-
ऽप्यब्धिर्यत्पादधूलीकलितमिति जलं यामुनं मूर्ध्निधत्ते ।
तद्वर्ण्यं भाग्यमासां किमिह किमु तदालङ्कृतिस्रक्सुमानां
लब्धो यैरङ्गसङ्गो मुनिजनसुमनोवृत्त्यलक्ष्योऽच्युतस्य ॥ ६० ॥

यासां पादेन पादं भुजमपि भुजतः पाणिना पाणिमंसं
स्वांसेनास्येन चास्यं हृदयमपि निजोरःस्थलेनाङ्गमङ्गैः ।
आक्रम्याक्रम्य मुख्यं धयति रसमहो वासुदेवो मुदा यत्
तद्भाग्यं वागगम्यं कथमिह न धराभोगसौभाग्यभूतम् ॥ ६१ ॥

एवं परिष्वङ्गेति : १०.३३.१७.

रसं लब्ध्वाऽऽनन्दीभवति भुवि धीमानिति वचः
श्रुतिश्राव्यं श्रीशः कलयितुमशेषेन्द्रियचरम् ।
परीरम्भं वीक्षामतनुविषयामङ्गसुरभि-
प्रसारं किं चक्रे मधुररसना-ऽऽस्वादनमपि ॥ ६२ ॥

यादृग्यादृग्वृत्तिरासीत् स तासां
तादृक्तादृक्तत्र रेमे रमेशः ।
स्पष्टं तेनासङ्गिता पूर्णता च
भक्ताभीष्टानन्ददायित्वमीशे ॥ ६३ ॥

पूर्णस्यात्र न मे किञ्चिदस्ति कर्तव्यमंशतः ।
तथाप्यस्येव तत्तुष्ट्यै भक्तव्यापृतितत्परः ॥ ६४ ॥

तदङ्गसङ्गेति : १०.३३.१८.

श्रीशाङ्गसङ्गसुखसंभ्रमतो युवत्यः
स्मर्तुं स्वगोकुलमपि प्रभुतां न चापुः ।

दूरेऽन्यसंस्मृतिरिदं क्षममेव यस्मात्
तासामनन्यगमनो हि तदाऽऽस कामः ॥ ६५ ॥

सति पितरि सावकाशं लालयितरि दातरीह पादरि च ।
तनुजस्त्वनन्यगमनः स्फुट इति रतिपतिरभूत्स तत्रैवम् ॥ ६६ ॥

तिरस्कृताः सुमनसो यैर्येऽप्यत्रोज्झिताश्च तैः ।
तेषां कौटिल्यमालिन्यभाजां मुक्तिरदोऽद्भुतम् ॥ ६७ ॥

अरंकेशाः सुदृङ्मौलिश्रियः सूर्येन्दुशोभिनः ।
युक्तं तन्मिषतोऽपश्यन् मुदाऽऽतं सुरतोत्सवम् ॥ ६८ ॥

ये मुक्ताभरणाः सदैव सुमनः सङ्गादृतात्मश्रियः
शान्ताः स्निग्धतमस्वभावसरलाः कृष्णस्वरूपेडिताः ।
किञ्चानेकसुदृक्शिरोमणिपदास्ते बन्धभाजः कथं
स्युर्युक्तं तदिदं तदा यदभजन् केशा विबन्धात्मताम् ॥ ६९ ॥

यद्योगतो वयमिहेदृशसौख्यभाजो
जाता इति स्मरणमांशिकमप्यमूषाम् ।
नास्तीति कोपचलितं किमितोऽधिवासा-
दास्वेवमास शिथिलं ध्रुवमंशुकं तत् ॥ ७० ॥

एतत्सहस्थितितया विहितेऽधिवासे
मोक्ता प्रभुः क्वचिदसावपि वा मम स्यात् ।
इत्यादृतावपि न मां स्मरतोऽधुना ता-
वित्यंशुकं तदनुतापितयाऽऽप मुक्तिम् ॥ ७१ ॥

अस्मिन्नयत्नसुलभे सति मुक्तियोगे
प्राप्तेऽलसं यदि वसामि तदन्यकाले ।
सा नेति संभ्रमचलद्ध्रुवमंशुकं तत्
पादे पपात विधृतोद्धरणाभिलाषम् ॥ ७२ ॥

---

१. इच्छा स्मरश्च । २. देवाः पुष्पाणि च । ३ चिकुराः ब्रह्म-कामशङ्कराश्च । ४. सूर्यचन्द्रौ तदाकृती अलङ्कारविशेषौ च । ५. शान्तिमन्तः, शकारान्ताश्च ।

स्वावासि सर्वजनमुक्तिसुखावहाऽपि
काञ्चीमदाश्रयतया श्रियमाप मुक्तेः ।
अद्याप्यनङ्गगृहगोपनकार्यहं चेद्-
धिङ् मामिति स्म गलदंशुकमास सद्यः ॥ ७३ ॥

मत्वा विष्णुपदं मयेदमनिशं निःशङ्कमासेवितं
कोऽयं मे गुणिनोऽप्यधःस्थितिकरो मोहोऽलमित्याकुलम् ।
दृष्ट्वा विष्णुपदं स रूपसुरतानन्दप्रसङ्गप्रदं
प्राप्तुं तत्प्रथमं भ्रमास्पदमरं युक्तं जहौ चीवरम् ॥ ७४ ॥

काञ्च्याश्रितं सततविष्णुपदावलम्बि
संछादितान्यजन - सर्वजघन्यभोगम् ।
नित्यानवद्यगुणरूप - विचित्रशोभं
मुक्तं तदंशुकमभूद्धि किमत्र चित्रम् ॥ ७५ ॥

अभूतपूर्वोऽयमुपस्थितः समु-
त्सवः सुदृक्सौख्यकृदीशकल्पितः ।
न भूततत्कार्यततेः प्रयोजन-
मिहेत्यधोऽगात् सगुणं तदम्बरम् ॥ ७६ ॥

अम्बरं[3] वीक्ष्य गोपीनामम्बरं यदधोऽपतत् ।
युक्तं भूतस्वभावो यत् परोत्कर्षासहिष्णुता ॥ ७७ ॥

त्यक्तास्मदाश्रयतयैव पुरा यदेता
निःसीमहार्दसुखदास्तु हरेर्बभूवुः ।
आलोच्य तद्रतिसुखर्धिसमीहया त-
द्युक्तं तदांशुकमभूत् तदनङ्गसङ्गम् ॥ ७८ ॥

कटिस्थिते तद्गलितेऽपि वासस्यनङ्गसङ्गित्वमखण्डमासीत् ।
चित्रं च चित्रान्तरमङ्गदश्रीरनङ्गदो बाहुरभूद् द्वयोर्यत् ॥ ७९ ॥

---

१. मेखला क्षेत्रविशेषश्च । २. वस्त्रं आकाशश्च । ३. वस्त्रं अमिति च्छेदश्च, अम् विष्णुं वरं श्रेष्ठम् ।

विषमेषु रतिस्थितिर्न कार्या
गुणिना जातुचिदुद्धता यदि स्यात् ।
नहि निर्वहणं क्षमां विनेति
सगुणोऽभूत् स पटः क्षमाश्रितोऽरम् ॥ ८० ॥

मध्यमस्यास्य संसर्गः सर्वदा शून्यवादिनः ।
न युक्त इत्यभूद्वस्त्रं सुदृक्पादनतं गुणि ॥ ८१ ॥

विधाय निर्बन्धमिदं मयाऽवितं
यदर्थमासां कुचयुग्ममीदृशाम् ।
अग्राहि तेनाद्य दयाब्धिनेति तत्
कृतार्थभावादिव कञ्चुकोऽगलत् ॥ ८२ ॥

केशा मुक्ता गुणी मुक्तो नाद्भुतं सुरतोत्सवे ।
चित्रं मुक्ताः पुनर्मुक्ता मुक्ताः सुमनसोऽपि च ॥ ८३ ॥

अनङ्गयोग्या जाताः स्मो वयं कृष्णाङ्गसङ्गतः ।
इति स्रजोऽप्यलङ्कारास्तदाऽनङ्गश्रियं दधुः ॥ ८४ ॥

कृष्णविक्रीडितमिति १०.३३.१९.

इदं सुखं हि सुलभं कृष्णपत्त्रखसेविनाम् ।
युक्तमासीत् तदप्राप्त्या मोहस्तत्र खवासिनाम् ॥ ८५ ॥

स्वस्थाँ अपीशचरितं समवेक्ष्य देव्यो-
ऽस्वस्था बभूवुरबलास्त्वबला नखस्थाः ।
जाताः सुखस्थितिजुषोऽद्भुतमन्यदत्रा-
नन्दैकहेतुरभवत् स हि नन्दपुत्रः ॥ ८६ ॥

ऐकान्तिकीं मम पितुर्विहृतिं विलज्जाः
पश्यन्त्यलं कथमहो विबुधस्त्रियोऽमूः ।

१. असमेषु विषमा इषवो यस्येति च । २. आग्रहं नितरां बन्धं च । ३. देवानाम् । ४. अव्याकुलाः स्वर्गस्थाश्च । ५. नखे तिष्ठन्ति ताः, नेति चछेदश्च । ६. सुखं शोभनखं च । ७. आनन्दः, आ इति वाक्यपूर्तौ, नन्दश्च । ८. देवाः पण्डिताश्च ।

इत्यन्तरोदितरुषा मदनेन गाढं
ता अर्दिता निजशरैरिति युक्तमेव ॥ ८७ ॥

अम्बरमालम्ब्यैवानुभूत - सुरतोत्सवो विधुर्युक्तम् ।
गलिताम्बरयुवतिकृतं विलोक्य तं विस्मितो यदभूत् ॥ ८८ ॥

गोकुल[1]रमणीभिः सह हरि[2]केलिं वीक्ष्य विगतभयशङ्काम् ।
शशमण्डनस्य चित्तं कथमिव भविता न विस्मयोल्लासि ॥ ८९ ॥

ताराकामुकमानसे नहि मया यत्नः कृतोऽर्वाङ् महा-
नस्यामस्त्वनिशं [3]प्रजारहिततेत्यासीत्तु वैफल्यभाक् ।
श्रीकृष्णोऽयममोघवीर्यचरितः सम्पूर्णकामोऽपि तां
सम्पाद्यासु भुनक्ति निर्भयमिति ग्लौ[4]श्चित्रदृग् विस्मितः ॥ ९० ॥

नाहं नैते बुधाद्याः सुरगुरुकवयो भास्करोऽहस्करोऽपि
कृत्स्नं यस्यैकपादं जगति कलयितुं नालमीशाः कुतोऽन्ये ।
स श्रीशस्तूर्णमाभिर्लघुकरयुगलेनावृतः सर्वतोऽपी-
त्यब्जः साश्चर्यचित्तः प्रतिकलमभवद् वीक्ष्य वीक्ष्येति युक्तम् ॥ ९१ ॥

अल्पीयसि वयस्येष मद्वंश्योऽहमिवार्भकः ।
सुरतानन्ददकरोऽभूदितीन्दुः स विस्मितः ॥ ९२ ॥

पुंसस्त्रियाश्चेतसि चित्तजाङ्कुरो
मद्दर्शनादुद्भवति क्षपान्वये ।
जातोऽहमेवाद्य तु तद्विलोकनात्
सकामचेता इति विस्मितो विधुः ॥ ९३ ॥

यदि स्वसृसुतोत्सवासहनवर्तनो मातुलः
तदार्तिकरणोद्यतो भवति भागिनेयोऽन्ततः ।
इति स्वपितृकंसयोश्चरितमुक्तसम्बन्धिनो-
र्निरीक्ष्य मदनोऽप्यसावुचितमास चन्द्रार्तिदः ॥ ९४ ॥

१. धेनुकुलं व्रजश्च । २. सिंहः कृष्णश्च । ३. प्रकृष्टजारः प्रजेति च्छेदश्च । ४. चन्द्रः । ५. आकाशरूपम् ।

कृत्वा तावन्तमिति : १०.३३.२०.

अनेकदेहसंयोगः स्फूर्तिर्वाऽनेकवृत्तिषु ।
युगपद्योगिनः स्पष्टस्तत्र योगीश्वरेऽद्भुतम् ॥ ९५ ॥

अस्मिन्नद्वैतरूपोऽप्यहमनुकलयाम्यात्ममूर्तीः सकामा-
नानामद्भक्तिभाजां हृदयसमुदितानन्तसङ्कल्पसिद्ध्यै ।
एवं सम्बोधयञ्छ्रीपतिरतुलकृपो भक्तभव्यैकवृत्ति-
र्मन्ये नानास्वरूपस्तदभिलषितसंपूर्तये संबभूव ॥ ९६ ॥

एकोऽप्यनेक इव वृत्तिषु यावतीषु
स्वैरं वसामि विहरामि सदा सकामः ।
तासां स्वमात्रविषयाकलनस्पृहाणा-
मज्ञातपूर्व इति किन्तु विशेष एषः ॥ ९७ ॥

यावन्तश्चोपाधिभेदा जनेषु तावत्संख्या बिम्बभेदाः प्रसिद्धाः ।
युक्तं तस्माद्गोपिकास्वीश एष नैव न्यूनो नातिरिक्तोऽथवासीत् ॥९८॥

मन्मात्रोदितकामवृत्तिषु यदि स्यामासु योषस्वहं
क्रीडावृत्तिषु कामतो विषमदृक्[1] तद्दह्यमानो भवेत् ।
कामस्तेन भवेन्न चेप्सितममूषां तेन भक्तेष्टदे-
त्याख्या मे विफला भवेदिति विभुस्तास्वास तुल्येक्षणः ॥ ९९ ॥

सममदनुगतानां तुल्यशक्तिव्रताना-
मिह विषमफलाप्तिर्नोचिता जात्वमूषाम् ।
विरसकृदपि मा भूच्चात्र सापत्नभावो
युगपद - भवदीशो-ऽनन्तमूर्तिस्तदेति ॥ १०० ॥

तासामतीति : १०.३३.२१.

मदङ्गनागणित - भूरिपरिश्रमा ये
तेषां श्रमं परिहरिष्यति मां विना कः ।
इत्थं स्वभक्तजनकारुणिको मुकुन्दः
सञ्चिन्त्य तद्वदनघर्म - मपाचकार ॥ १०१ ॥

---

१. विषमदृष्टिः शङ्करश्च ।

आगन्तुकश्रमनिवृत्तिरयत्नसिद्धा
मुख्यश्रमापनयने विहिते सतीति।
आलोच्य मङ्गलकरेण करेण तासां
मुख्यश्रमापनयनं विदधे दयाब्धिः ॥ १०२ ॥

गोप्य इति : १०.३३.२२.

दीनोपकार - कारुण्यमसीमं श्रीपतेरहो।
क्षुद्रा अपि वयं येन नीताः श्रीसुखशेवधिम् ॥ १०३ ॥
यावत्स्त्रीजातिसौभाग्यानन्दराज्येऽभिषेचिताः।
वयं पद्मातपत्रेण करेणेशेन लक्षिताः ॥ १०४ ॥

यत्पदाग्रमभिवाञ्छति पद्मा
सोऽस्मदङ्गमखिलेन करेण।
लालयत्यनुकलं सकलेशो
धन्यतामिति जगुः किल गोप्यः ॥ १०५ ॥

अयि रात्र्यनुभूतमुच्यसे
विदिता तेऽस्ति वियोगिनीदशा।
तदितो न विधुर्यथा व्रजे-
दवलम्बस्व तथाऽस्य चांशुकम् ॥ १०६ ॥

अतनुसुखमवाप्तं चक्रवाकैरशेषैः
समजनि च निरासः पद्मिनीम्लानतायाः।
दिनकर तव कृत्यं प्रायशो रासकेलौ
समभवदिति वेगं स्वागमे मा कुरुष्व ॥ १०७ ॥

सर्वंसहा भवसि मूर्तिमती क्षमा च
तत्प्रार्थनाभिरलमत्र तथापि वच्मः।
हल्लीसके पदसमोद्धरणस्थितौ त्वं
धात्रि स्थिरा भव यथार्थनिजाभिधाना ॥ १०८ ॥

---

१. किरणं वस्त्रं च। २. स्त्रीमण्डलीनृत्ये।

एवं भक्तिं वीक्ष्य तासामनन्यां
तुष्टश्चित्ते पूर्णकामो मुकुन्दः ।
देव्याऽलभ्यं यत्तदाऽदादनङ्ग-
सौख्यं ता अप्यात्मभावं युवत्यः ॥ १०९ ॥

सन्निर्गुणाक्रिय - परात्मदृशो भृशं ये
ते स्वं सुखं भुवि गरिष्ठमिति ब्रुवन्तु ।
एवं धिया मम तु भाति यदास तासां
कृष्णाङ्गसङ्गसुखमस्य न तत्कलार्हम् ॥ ११० ॥

ताभिर्युत इति : १०.३३.२३.

मत्प्रीतिहेतुकतयाऽपि रजोगुणश्चे-
ल्लग्नः सतां हृदि तदा निजकौशलेन ।
कुर्वे तथा तदपनोदनमात्मभक्त्यृ-
द्धिः स्याद्यथेत्यकृत तज्जलकेलियोगम् ॥ १११ ॥

बाह्योऽपि चेन्नहि मया निजभक्तिभाजां
नीतः श्रमो बत लयं तदिहान्तरस्थम् ।
दूरं विधातुमसुमान् शरणं व्रजेन्मां
को वेति तत्र सदयः क्षममुद्यतोऽभूत् ॥ ११२ ॥

अन्तर्बहिर्भवति यो रससंप्लुतात्मा
तत्रैव तुष्टिरविशङ्कमनङ्गभूता ।
जानन्निदं स हि दयाब्धिरनङ्गपूर्ण-
तुष्टिं विधातुमुचितं व्यदधाद्रसाक्ताः ॥ ११३ ॥

मदनुव्रतचारिणो भवेयुर्भुवि येऽनन्यधियामहं निशायाम् ।
वितरामि रसं स्वमेव तेषामिति तादृक्षु तदर्पणादबोधि ॥ ११४ ॥

अन्याङ्गनोपभोगो - ऽस्मिन्नदभ्रवसुशोभनः ।
अस्तीत्याकलयन्नीशस्तासु वस्त्र्वृद्धिमार्पयत् ॥ ११५ ॥

१. जलं द्रव्यं च ।

गोपिकयाऽऽगोऽपि कया नाकारिरिपो तवात्र नाकारि।
इत्याशयतो लघु ता दिव्यं कर्तुं तदाऽऽपगामविशन् ॥ ११६ ॥
तीर्थप्रवेशो निशि चाऽप्रशस्ते शास्त्रप्रणेताऽप्यकरोत्तमीशः।
तेन व्यबोधीदमिहानिशं यः सकामधीः स्यात् सहि भिन्नसेतुः ॥११७॥

सोऽम्भस्यलमिति : १०.३३.२४.

अस्मानिवेश जडजातविहारशीला-
नप्यच्युताऽव सुजनानिति सूचयन्त्यः।
गोप्योऽम्बुकेलिमिषतः करनीरजात-
क्षीरै - र्व्यधु-र्हरिशिरस्यभिषेकमीड्यम् ॥ ११८ ॥

तावत्तत्र जलेऽपि निर्जितनिशाधीशाननाब्जं चल-
द्भ्रूविक्षेपकटाक्षलक्षित - मृगीदाक्षिण्यनिक्षेपकम्।
दुर्वर्णायित - मात्मकान्तिकलया भूयः सुवर्णाचलं
कुर्वन्तं स्तनगौरवाच्च महतो निम्नोत्तराशाश्रितम् ॥ ११९ ॥
वाराक्षेप - विवर्तिता - ऽऽस्यविहिताप्प्रक्षेपजानन्यज-
व्यक्तोद्भूतिनिमित्तकाहितमृषा वर्ष्मैकसङ्घर्षणम्।
किं वा लग्नमिहेति सम्भ्रमवशात् पश्येत्यसत्योक्तितः
स्वाकृष्टाम्बरमूरुमूलममलं संदर्शयन्तं मुहुः ॥ १२० ॥
भीरत्रास्ति न कापि नाम हृदयं कस्मात् समुत्कम्पते
पश्यैतत्त्वमिति प्रतार्य कुचयोरास्थापयन्तं करम्।
मा भैषीस्त्वमशेषमाधिशमनं कुर्वेऽधुनैवाञ्जसे-
त्युक्त्वा गाढकृतप्रमर्दजनितानन्दार्धमीलद्दृशम् ॥ १२१ ॥
परस्परसाद्भावि परस्पर विहारकम्।
पूर्णकामः स सानन्दं चक्रे तं कामिनीजनम् ॥ १२२ ॥

(कालापकम्)

कामैकपुष्टिकृतदृष्टिरहर्दिवं यः
स्यादिष्टमस्य सततं जडजातमेव।

---

१. अपराधः। २. नाकारीणां दैत्यानां रिपुः कृष्णः।

तत्केलिमेव पशुवद् बहु मन्यते चे-
त्याधाज्जडोन्मदगतिं विशदां तदेशः ॥ १२३ ॥

यत्कराम्बुजमालम्ब्य तत्समुद्धरणोत्सुकः ।
गजेन्द्रलीलस्तत्काल आसीत्तद्यक्कमच्युतः ॥ १२४ ॥

यत्किञ्चिदद्भुतमुदीक्ष्य मनस्तदेति
तद्दर्शने द्रुतममुष्य हि स स्वभावः ।
युक्तं विचित्रतममेतदवेक्ष्य दिव्या-
न्यागुर्द्रुतं सुमनसां सुमनांसि तत्र ॥ १२५ ॥

इत्थं देवास्तदीयं विविधविलसितं सम्यगालोचयन्तो
धन्यास्ता गोपकन्यास्त्रिजगति च जलक्रीडनं धन्यमेतत् ।
ब्रह्मानन्दोऽपि तुच्छस्तृणमिव भवतीत्यूचिरे यत्पुराऽस्मान्
विद्वांसस्तत्सदीदृङ् न परमिति मुहुः श्लाघयैवाऽस्तुवंस्ते ॥ १२६ ॥

रसेन किं जडेनास्तु सरसोर्वी तथापगा ।
मूर्तिमद्रसशालिन्यो गोप्य एवेति नो मतिः ॥ १२७ ॥

श्रीशाङ्घ्रिसङ्गतरतेर्मनुजस्य यत्र-
कुत्रापि नाम विहृतिः सुखदैव भूयात् ।
आसीच्छरन्निशि निशीथयुजीन्दुभाजि
क्रीडासुखाय भृशमीशजुषां हि तासाम् ॥ १२८ ॥

ततश्चेति : १०.३३.२५.

वशीभूता यस्य व्रजविलसिता वृत्तिनिचया
न तद्बन्धायास्मिन् भवति विहिता कापि विहृतिः ।
स्फुटीकुर्वन्नेवं युवतिभिरलं ताभिरकरोद्-
वशाभिः श्रीनाथः स्थलजलवनारामविहृतिम् ॥ १२९ ॥

जडजातविहारशालिनः परिपश्यन्त्विह मां तु कीदृशम् ।
अहमस्मि सदा तु मद्दृशा सदुदासीनतटस्थलक्षणः ॥ १३० ॥

संयोग - विप्रलम्भद्वयानुभववज्जलस्थलानुभवम् ।
दातुं परिपूर्णरसप्रदोऽभिरेमे स ताभिरुभयत्र ॥ १३१ ॥

लब्ध्वाऽऽनन्दं कृतार्थः सन्बालोन्मत्तपिशाचवत् ।
विहरेज्ज्ञानवानेतद् व्यक्तयथोक्ता गजोपमा ॥ १३२ ॥

लब्धे चित्सुखसद्रसेऽथ नितरां कार्तार्थ्यपूर्णात्मना
पुंसाऽशेषजडेष्वशेषशरदो नेया विहारादिभिः ।
रुद्ध्वा कामफलाभिसन्धिमवहिर्भूत्वा बहिः कामतो
वृत्तिं सप्रमदामिति स्फुटमभूत्तत्केलितः श्रीपतेः ॥ १३३ ॥

एवं शशाङ्केति : १०.३३.२६.

शिवविधिसवभाजां कुण्ठिता यत्र शक्ति-
र्निखिलभुवनवीरो विश्रुतः सोऽपि कामः ।
युवतिसमवधाने निर्जितो येन रात्रौ
किमपरमतिचित्रं तच्चरित्रं हि वाच्यम् ॥ १३४ ॥

विचित्रं चरित्रं विधायैवमीशः
स्वतन्त्रां गतिं स्वैरवृत्त्या प्रदर्श्य ।
भुजङ्गप्रयातोऽप्यनङ्गप्रदाता-
ऽप्यनङ्गाङ्गभोजङ्गवृत्तिं व्यतानीत् ॥ १३५ ॥

मद्बलं तु कियद् दैत्यद्विषोऽग्र इति भीमतः ।
काव्यस्य रोधो दुःसाध्योऽप्यभून्निर्यत्नतः प्रभोः ॥ १३६ ॥

रसो वै स इतिश्रुत्या रसात्मेश इतारितम् ।
युक्तमेव ततः श्रीशः स्वस्माद्भिन्नं न तं व्यधात् ॥ १३७ ॥

नित्यानवद्यनिःसीमसुखिनः सुरतोत्सवे ।
प्रभोर्वैरस्यकृन्नासीद्रसावधिरिति क्षमम् ॥ १३८ ॥

तत्त्वभ्रान्तधियः स्वपूतगतयः पाण्डित्यगर्वोर्मयः
काव्यालापविवर्जनं जगति यज्जल्पन्त्यनल्पेक्षणाः ।
नित्यानन्दविधायिनीं निजरसां सत्काव्यगोष्ठीमिमां
निर्मायात्र जने निनाय सदयस्तन्मन्दभावं वचः ॥ १३९ ॥

अरसकाव्यविलापविवर्जनं
कविवचोविषयोऽलमिति क्षमम् ।

सरसकाव्यकथाभिनिषेवणं
यदकरोज्जगदादिगुरुः स्वयम् ॥ १४० ॥
यत्र विद्योतते श्रीशलीलागुणकथोदयः ।
तत्सत्काव्यं भवत्यत्र चतुर्वर्गफलप्रदम् ॥ १४१ ॥
लब्धं मानुषजन्म चेद्विधिवशात् तद्गोकुलप्रोल्लस-
न्नानावृत्तिवशंवदोऽप्यनुपदं कुर्वन् विवेकाश्रयम् ।
ताताऽत्यन्तसुखप्रदाऽऽत्मजननीसेवा - मभीष्टप्रदां
कुर्यादात्मनिरुद्धकाव्यविषयो यावद्विदर्कोदयः ॥ १४२ ॥
आसेव्यतां गुरुपदां सुखदामतीव
चन्द्रप्रियां भुवि निशां सनिरुद्धकाव्यः ।
एवं प्रभुः स्वजनभव्यकृदध्वदर्शी
प्राबोधयत् स्वकृतितोऽद्भुतरासकेलौ ॥ १४३ ॥
(युग्मम्)

संस्थापनायेति : १०.३३.२७.

यो यन्निषेद्धा नहि तेन जातु तत्कार्यमित्यादृतशास्त्रबुद्धिः ।
श्रुत्या निषिद्धं परदारसङ्गं कथं चचार स्वयमित्यपृच्छत् ॥ १४४ ॥
विचारं वृत्त्यंशोऽगुणसगुणभावैकविषयं
विधायाद्याध्याये नृपतिरवधानायतमतिः ।
अपृच्छद्भूयोऽपि स्थितिमनुपमानन्दजननीं
तदा तादृग्वृत्तेरवितुरवनौ विस्मितमनाः ॥ १४५ ॥
साङ्गोपाङ्गसुयोगवैभवविधिर्व्यक्तीकृतः सर्वतो
ज्ञातोऽप्यत्र रुचिर्न मेऽस्ति भगवद्भक्त्याऽमृतास्वादिनः ।
केचित्त्वत्र विचक्षणा अपि जनास्तन्मात्रसक्ता भव-
न्त्येतस्मिन्नुदितं तु संशयमिमं युक्तोक्तितोऽपाकुरु ॥ १४६ ॥
आम्नायप्रमुखाखिलाङ्गनिचयैः सर्वैः समुद्घोषितो
दोषो नित्यनिमित्तजोदितविधेर्लोपेऽनवद्यस्य हि ।
सिद्धोऽसौ तु निसर्गतो बहुदिनव्यापारशून्यात्मनि
योगे तद्युजि पुंसि तन्न सुकृतं स्यात्प्रत्युताघोदयः ॥ १४७ ॥

स कथमिति : १०.३३.२८.

तस्मात् सर्वमतश्रुतिस्मृतिचयप्राप्तां स्वधर्मस्थितिं
त्यक्त्वाऽन्यस्थितिमाश्रितो व्रजगता गोपीः सकामा अपि।
एकीकृत्य भुनक्त्यहो रहसि यद्योगीति तन्मे दृशा
निन्द्यं भात्यखिलार्थवित् त्वमसि तत् तत्तत्त्वमाविष्कुरु ॥ १४८ ॥

आप्तकाम इति : १०.३३.२९.

सर्वोऽपि स्वात्महितो भवति जनः सर्वदेति निर्णयतः।
तत्कृतिरपि हितकृत्स्यात्परन्तु कथमिति न वेद्मि तद्वद भोः ॥ १४९ ॥

एवमाशयमाज्ञाय राज्ञस्त्र्यर्थसमाश्रयम्।
तत्त्वज्ञो मुनिरप्यूचे तत्र सत्तत्त्वमुत्तरम् ॥ १५० ॥

राजन् सर्वमिदं न्यरूपि बहुशः प्रागेव विस्तारतः
शङ्कोन्मेषहरं यथा भवति ते तत्राप्यसावुद्गतः।
तं भूयोऽपनयामि संशयमलं वाक्यैः श्रुतिस्थार्थगै-
रेवं गौरवमाविधाय निरघामेषामुवाच स्थितिम् ॥ १५१ ॥

धर्मव्यतिक्रम इति : १०.३३.३०.

राजन् सत्यमिदं निषिद्धमिह यत्कुर्यान्न तज्जातुचि-
च्छास्त्रं किञ्चिदमन्त्रितं भवति भोस्तत्रैव योऽस्मिन्सदा।
राजाज्ञावदलं बिभेति विधितः सम्प्रत्ययं तु प्रभुः
सर्वस्यापि विधेरपि प्रतिविधेः कर्ताऽस्य तद्भीः कुतः ॥ १५२ ॥

यन्मायाकलनासमर्थधिषणो दिङ्मूढवृत्तिर्विधि-
र्यत्पादे शरणीभवन्नतचतुर्मूर्धाऽऽप निष्पापताम्।
स्वातन्त्र्यास्पदस्य सत्यवचसस्तस्य प्रभोरच्युत-
स्यास्यास्तत्कृतलेखलङ्घनभियः का नाम संभावना ॥ १५३ ॥

पित्रालेखप्रमाः पुत्रा न पिता पुत्रलेखधीः।
धर्म एषोऽभवत्सुस्थो नाधर्मांशोऽस्ति कश्चन ॥ १५४ ॥

यदि स्यादधर्मस्तदैशं चरित्रं
कथं शृण्वतां स्यादधर्मापहारि।

ततो निर्णयः स्पष्ट एवाजनीह

स्वयं कर्तुमीशोऽन्यथा कर्तुमीशः ॥ १५५ ॥

विधिबोध्यो धर्म इति श्रुत्योक्तं स्थूलधिय इहोद्दिश्य ।

हरितोषदस्तु धर्मो दर्शित मे तत्तदात्मना श्रुत्या ॥ १५६ ॥

धर्मो धर्म इति श्रौतो घोषः फलबलादलम् ।

वक्तव्यस्तत्त्वमेवैतत् पश्याघमथवाऽनघम् ॥ १५७ ॥

स्युर्यत्साक्षितया लोके चतुर्दश हि साक्षिणः ।

तत्कृतौ कस्तदन्योऽस्ति साक्षी तत्सदसद्ग्रहे ॥ १५८ ॥

काकोलादनमग्निपानमचलोद्धारं करेणाचिराद्

गोपोज्जीवनमप्यथाऽहिदमनं यच्चान्यदप्यद्भुतम् ।

लीलामात्रमितीशकृत्यमखिलं निःशङ्कमाशृण्वतः

शङ्काऽत्रैव तवोदितेति नृपते चित्रीयते मन्मनः ॥ १५९ ॥

स्वर्णद्यामतिपूतिगन्धसलिलस्पर्शः करे चैन्दवे

स्पर्शः शूद्रततेरभक्ष्यभजनासक्तिः कथं पावके ।

अर्के दूरससंग्रहानुसरण चेत्याद्यसत्प्रश्नकृन्-

मूर्खोऽस्मिन्निति जानता प्रभुकृतौ वाच्यं न वाच्यं क्वचित् ॥ १६० ॥

कृत्स्नाधिव्याधिविध्वंसनपटुविविधानेकजन्मार्जिताघ-

व्रातप्रध्वंसकृद्यच्छ्रवणमपि सकृत् प्राणिनां प्रेष्ठदायि ।

तच्छ्रीनाथस्य भव्योज्ज्वलरसकलितं चित्रचारित्र्यमेतत्

साघं चावद्यमेवं सकृदपि मनसा चिन्तयेत्कः कृतज्ञः ॥ १६१ ॥

अचिन्त्याः पन्थानो जगति महिमानोऽपि महतां

ध्रुवं निःसीमानश्चरित-ममिताश्चर्यकृदहो ।

अगाधप्रामाण्यं वचनमपि किंवा बहुगिरा-

ऽखिलं सर्वोत्कृष्टाद्भुतमिति न तत्राद्भुतमिदम् ॥ १६२ ॥

नैतत्समाचरेदिति : १०.३३.३१.

येषां कर्तुमकर्तुमन्यथयितुं जागर्ति शक्तिः सतां

तेषां गेयमघापहरि चरितं कार्यं न जातु स्वतः ।

श्रेयः काङ्क्षिभिरादरादिह यतः स्वार्थे स्वतन्त्रा हि ते
तस्मात्तद्वचनोक्तमुक्तवचनोपेतं च कुर्यात्कृती ॥ १६३ ॥

कुशलाचरितेनेति : १०.३३.३३.

सत्कर्माणि फलाभिसन्धिरहितान्येवात्र ये कुर्वते
तेषां कर्म न पापकार्यपि भृशं पापाय सञ्जायते ।
यस्मात्ते नृप सर्वतोऽपि निरहङ्कारान्तरङ्गाः सदे-
त्युक्ता सत्स्थितिरच्युतस्त्वतुलसद्वृन्दावनश्रीयुतः ॥ १६४ ॥
तेजस्विनां साहसतो न भीतिस्तपस्विनां वेत्यवनावगूढम् ।
अयं तु साक्षात् प्रभुरुज्ज्वलश्रीरतेजःस्वरूपः सुतपःस्वरूपः ॥ १६५ ॥

यत्पादपङ्कज इति : १०.३३.३५.

येऽनन्यभावकलिताच्युतपादपद्मा-
स्तेषामपीह नहि साहसतोऽस्ति भीतिः ।
साक्षादयं विधिनिषेधविबोधिवेदा-
गम्यस्वरूप इति तत्र कुतोऽयमंशः ॥ १६६ ॥

गोपीनामिति : १०.३३.३६.

योऽखिलान्तर्गतोऽसौ तत् पत्यन्तरगतो न किम् ।
तथात्वे च स्फुटं श्रीशः पतिः सत्यश्च ता इति ॥ १६७ ॥
तासामास तदा ध्रुवं प्रभुरसौ सङ्केतभर्त्रात्मकः
प्रोक्तं प्रागिति यत्ततोऽप्यजनि भोस्त्वत्प्रश्नवागुत्तरम् ।
किञ्चेहापि निजानमंसत जना दारान् स्वपार्श्वस्थितां-
स्तत्केनापि न हेतुना प्रभुकृतो शङ्कावकाशोऽधुना ॥ १६८ ॥
वृत्तीनामवितुः स्थितिः कथमियं कामेन लोभेन चा-
हङ्कारेण समन्वितेति यदिदं पृष्टं त्वया तन्मुधा ।
वृत्त्यंशो निरणाय्यशङ्कमिह चेत्तेनैव तच्छालिनो
जातो निर्णय इत्यलं नृप पृथङ् नात्रोत्तरापेक्षणम् ॥ १६९ ॥
तत्राप्युक्तमिहैवार्वाक् स्पष्टं तत्स्थितिवर्तनम् ।
वशीभूतेति लब्ध्वेति लब्ध्वेत्यूह्यं त्रिपद्यतः ॥ १७० ॥
(युग्मम्)

वृत्तिष्वनन्यविषयासु सतीषु च स्वा-
यत्तास्वथो तदवितुर्विहृतिर्यथाऽऽशम् ।
जातापि नाघजननाय न बन्धनाय
दोषाय वा न भवतीत्यवधारयैतत् ॥ १७१ ॥

यत्पृष्टं कर्मकाण्डस्खलनमिह भृशं पुंसि योगानुरागि-
ण्यत्राज्ञानं तवैव स्फुरति नृपवराजानतस्तस्य तत्त्वम् ।
कः कालः कः कृतान्तः किमघमनुसृतानन्दसन्दोहभाजि
किं वाऽनुष्ठेयमस्मिन् परमपदजुषि प्राणिनि प्राप्तकामे ॥ १७२ ॥

नित्यानन्देऽपि योगे यदयमुदयते संशयस्तर्हि राजन्
स्वापं कस्मान्न सर्वस्त्यजति भुवि जनः सर्वकर्मावलोपम् ।
पुण्याघोत्पत्तिहेतुव्यवहृतदिलयस्तत्र चेदत्र तुल्यः
कालस्तस्मिंस्तु गण्यः स्वसुखमविदितं नैवमत्रेति लाभः ॥ १७३ ॥

नित्यं नैमित्तिकं चाभ्युपगतमपि यत्कर्म तत्तत्पुरस्तात्
गङ्गास्नातुः प्रतोलीसमलजलमिवानादरस्यैव पात्रम् ।
यत्तत्संपाद्यमर्थं बहुदिननिचयैर्निर्व्यलीकात्मसौख्यं
भुङ्क्तेऽसौ नित्यमेवेत्यनुपमचरितः कोऽस्ति धन्यस्तदन्यः ॥ १७४ ॥

स्वायत्तीकृत्य गोपी रहसि स हरति प्रोल्लसद्रासरूपा-
नन्दक्षीराब्धिवासाश्रयणमिह महानेष एवास्य धर्मः ।
त्यक्त्वा तं बाह्यवृत्तिप्रसभरतिजुषो ये भवन्त्यन्यदारा-
सक्तास्ते स्युः सतीत्थं नृप कथमधुना पृष्टवानन्यथैतत् ॥ १७५ ॥

वृन्दावने सदानन्दविभूतौ सुरसात्मनि ।
कुर्वत्यपि न योगीशो स्पर्शः पुण्याघकर्मणाम् ॥ १७६ ॥

अल्पमनल्पं सुकृतं दुरितं वेत्युभयमप्यशेषजने ।
योगीश्वरमिममनुपममवेहि परमेकसुकृतमयमूर्तिम् ॥ १७७ ॥

अनुग्रहायेति : १०.३३.३७.

भगवानिह पूर्णसर्वकामः स्वजनानुग्रहनित्यसाभिलाषः ।
भवतीति तदस्य सर्वकृत्यं नृप जानीहि सदैव सद्धितार्थम् ॥ १७८ ॥

अनवद्यपदाद्यभूमिभाजः सदयस्यास्य विधीन्द्रपूजिताङ्घ्रेः ।
यदवद्यमलीकमुक्तमस्मादनघां तन्नतिमाचराचरामि ॥ १७९ ॥

ब्रह्मरात्र इति : १०.३३.३९.

युक्तो योगप्रकारो य इह भृशमसौ योगविन्मौलिमान्यो
मन्ये यद्ब्रह्मरात्रे विशदमभिहिते कल्पसन्धानमस्मिन् ।
भूतानां या निशाऽस्यां विहरति सुयमी चेत्यपि स्मार्तवादो
भूयस्तस्यानुकूल्ये स्थित इति विशदं तद्विधिज्ञैर्विशोध्यम् ॥ १८० ॥

योगान्तरङ्गसुखसिन्धुसुधारसज्ञा-
स्ता वृत्तयो ध्रुवमनादरमावहन्ति ।
आपातमञ्जुरस - गोकुलवर्तनेष्वि-
त्यासीदनिच्छितगतैः स्फुटमत्र तासाम् ॥ १८१ ॥

आकल्परात्रिमाकल्प्य यत्ताः प्रभुररीरमत् ।
ताच्छील्यमासां वात्सल्यमस्यासीममभूद् द्वयम् ॥ १८२ ॥

धन्यं वन्यलतादि धन्यमुदकं धन्या च वन्यावनी
धन्यान्येव सुमानि तान्यपि तथाऽन्ये तत्र तत्राश्रिताः ।
श्रीकान्तेन निशान्तशोभिनि वने कान्ताभिरैकान्तिकी
क्रीडाऽकारि हि यत्र यत्र सकलानङ्गप्रदा पश्यताम् ॥ १८३ ॥

नीचोऽस्तूच्चतरोऽस्तु वा तदवनं कुर्यामहं स्वाश्रयाद्-
गत्वा तत्र पदा निजेन यदसौ मद्भक्तिभाग्यान्वितः ।
इत्थं स्वं वचनं विधातुमुचितं प्राप्तस्त्वमत्रान्यथा
कुत्राब्धिः क च गोकुलं क च रमा क्वाभीरवामभ्रुवः ॥ १८४ ॥

वल्लव्यो न च वल्लवा अपि न सा पल्ली न हल्लीसकं[1]
ताभिः फुल्ल-सुमल्लिका-परिमल-प्रोल्लासि-वृन्दावने ।
यच्चान्यच्च चरित्रमच्युतकृतं भूयस्त्वयाऽन्यत्र तत्
किन्तु श्रीरमणाखिलोऽप्ययमसौ मत्पुण्यपाकोदयः ॥ १८५ ॥

अनङ्गसुखसङ्गिनावपि कृताङ्गसङ्गौ मिथः
सदाचरणतत्परावपि कुजन्मिलीलाप्रियौ ।

१. नारीमण्डलीनृत्यम् ।

तडिद्घनविलासिनावपि च मेघविध्वंसिनौ
नमाम्यमितकामदौ सुरसगोपिका-माधवौ ॥ १८६ ॥

विक्रीडितमिति : १०.३३.४०.

हृद्रोगविगमायैव विक्रीडितमिदं हरेः ।
युक्तमुक्तं फलं तस्माद् गोपीवत्पठतामपि ॥ १८७ ॥
यन्नामापि सकृत्प्रोक्तमनामयकरं नृणाम् ।
सुव्यक्तमेव हृद्रोगापहं तद्रासकीर्तनम् ॥ १८८ ॥

वाङ्नाम्न्याः कामधेनोर्मुनिवरवदनक्षीरसिन्धूदिताया-
नेशः शेषोऽप्यशेषं तदुदितमवनावर्थजातं ग्रहीतुम् ।
तत्राहं त्वल्पबुद्धिस्तदपि पृथुनृपादर्शिताध्वावलम्बी
वत्सीभूयेप्सितार्थग्रहणमकरवं सद्भिरप्येवमूह्यम् ॥ १८९ ॥

श्रीशकल्पतरुक्रीडा० ॥

इति श्रीमन्नासिक-निवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
श्रीभक्तिरसायने त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

॥ अथ चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥

एकदेति : १०.३४.१.

या स्त्रीणां वरदा बभूव विहितानङ्गार्चनानामपि
सा साङ्गार्चनतः प्रसादसुमुखी स्यादत्र कः संशयः ।
इत्थं निश्चितवासना व्रजजनाः सर्वेऽपि साभ्यर्हण-
मन्येऽन्यान्यपहाय देवसदनान्यागुस्तदम्बावनम् ॥ १ ॥

तत्र स्नात्वेति : १०.३४.२.

नित्यं कृष्णोल्लसद्दिव्यरसभाजो हि वल्लवाः ।
युक्तमेव तदाऽऽसंस्ते प्राप्तसारस्वताऽमृताः ॥ २ ॥
कालिन्द्यां विहितस्नानाः प्राप्तसारस्वताम्भसः ।
गङ्गाप्राप्त्यर्थमानर्चुः प्रायो गङ्गाधरं हि ते ॥ ३ ॥

गङ्गां तापापनुत्त्यै वहति सदमृतं दातुमेवामृतांशुं
कामं रामानुषङ्गं जगति धनपतेर्मित्रतामर्थजातम् ।
नित्यं स्वाभीष्टदाता विशदयितुमलं स्वं जने शङ्करत्वं
सत्यं धत्ते दयालुः शिवपदमपि यस्तत्पदेऽस्तु प्रणामः ॥ ४ ॥

आशावासस्थितिस्त्वं[2] भव भवसि ततोऽभ्यर्थनीयं पुरस्ते
किं वाऽऽस्तां तामपर्णां प्रतिकृतनतयो भूर्यपर्णा[3] भवामः ।
गा नस्त्वं पालयेथा यदसि पशुपतिर्गोगतिश्चेति तद्वाक्-
श्रुत्याऽऽनन्दी स गौरी स्मितमुखनयनः पातु नः पार्वतीशः ॥ ५ ॥

उचितमिदमवैमो गोव्रजत्राणकामा
भुवि पशुपतिमेव प्रास्तुवन् गोपसङ्घाः ।
स्वहितनिहितदृष्टिः स्पष्टमस्मिन् सजातिं
पुरुषमतनुभूतिं स्तौति लोकोऽखिलोऽपि ॥ ६ ॥

---

१. कृष्णः यमुना च । २. दिगम्बरः आशाया वासो यस्यां सा स्थितिश्च ।
३. अपगतऋणाः ।

जननीति पदोल्लासस्त्वय्यैवाम्ब विराजते।
प्रजापदं तथाऽस्मासु तद्रक्षस्व दयादृशा ॥ ७ ॥

गावो हिरण्यमिति : १०.३४.३.

जननीजनकौ समानरूपावपि माता निरुपाधिकप्रसादा।
जनको न तथेत्यबोधि नूनं गिरिशप्रीतिकरार्थदानलेखात् ॥ ८ ॥

ऊषुरिति : १०.३४.४.

जडमन्तर्हितं कृत्वा तटस्थत्वमुपागतः।
यस्तस्य व्यक्तमेवास्मिन्निर्व्यापारतया स्थितिः ॥ ९ ॥

कश्चिन् महानहिरिति : १०.३४.५.

सारस्वतं रसं लब्ध्वाऽप्यस्मिन् यो विपिने पुमान्।
मायानिशि शयीताऽसावहिग्रस्त इति स्फुटम् ॥ १० ॥

अन्तर्हित - महानन्दो भवत्येव क्षुधातुरः।
इति किं व्यञ्जयन्नर्थं तमहिर्जग्रसे तथा ॥ ११ ॥

स चुक्रोशेति : १०.३४.६.

तिष्ठन् ब्रह्मण्यपीह श्रुतिभुवि तमसा विस्मृतात्मस्वरूपः
स्याच्चेद्ग्रस्तोऽहिनाऽसौ प्रभवति सहसेत्यद्भुतं नाद्भुतं तु।
एतद्यत्तादृशोऽपि स्मरति यदि विभोर्नाम कृष्णस्य सद्यः
पात्रं स्यात्तत्कृपायाः सुरुचिपृथुमहानन्दसच्छब्दवाच्यः ॥ १२ ॥

अघात् समुद्धृता येन पशुपाः पशवोऽपि सः।
तद्ग्रस्तं तातमाश्रुत्य कथं न स्यात् त्वरान्वितः ॥ १३ ॥

अलातैरिति : १०.३४.८.

अनेकगोपाल - वितीर्ण - काष्ठप्रहार - वैफल्यमवेक्ष्य तत्र।
सनन्ददुःखासहनः सवज्रपादप्रहारं क्षममच्युतोऽधात् ॥ १४ ॥

अहिहतिः[3] पविना सुलभा हरेर्[4]जनि पूर्वमिहापि तथोचिता।
इति विचिन्त्य हरिस्तमहिं द्रुतं पविपदेन पदेन जघान किम् ॥ १५ ॥

१. जनानां नीतिः, जननी इति च। २. आनन्दो नन्दश्च। ३. वृत्रासुरः। ४. इन्द्रस्य।

भवति न विषबाधा यस्य कालत्रयेऽपि
प्रभवति हि स एवान्यस्य सञ्जीवनाय।
इति विभुरवधार्य स्वाप्तसञ्जीवनार्थी
सदमृतघटमङ्घ्रिं युक्तमस्मिन् युयोज ॥ १६ ॥

सद्दुर्लभं पदमहं निजमर्पयामि
तस्मै विपत्स्थितिजुषे द्विषतेऽपि तोषात्।
यः सम्मुखीकृतमदिष्टजनस्त्विवतीशे-
नाबोधि तादृगहये ददता पदं स्वम् ॥ १७ ॥

यन्मानुषादनपिचण्डिलदीर्घगात्रः
पत्स्पर्शमात्रत इहाहिरगाद् विनाशम्।
नैतद् विचित्रमहिताक्ष्यनिसर्गवैर
ताक्ष्यध्वजस्य चरणोऽपि स सध्वजो यत् ॥ १८ ॥

मित्रारितुल्यदृक्त्वं स्वं दर्शयन्नहिनन्दयोः।
विपज्जुषोरदात्तुल्यां पदस्पर्शात् सुखश्रियम् ॥ १९ ॥

यावन्निःशेषमायारजनिनिरसनं जायते सेवते य-
स्तावद् भूयो निगृह्येन्द्रियगणममृतं ब्रह्म सारस्वतं सः।
न स्यात्क्रध्यत्कृतान्तोरगमुखपतितो जातु जातोऽप्यबाध-
स्तस्मान्मुक्तश्च शीघ्रं हरिगुरुकृपया स्यादिति प्रोह्यमस्मात् ॥ २० ॥

सेवां देवस्य कस्याप्यतनुत पिबत श्रेष्ठमम्भोऽपि भूयः
पुण्ये वाऽरण्यदेशे निवसत सुहृदोऽनेकशो वाऽऽश्रयध्वम्।
कालात्युग्राहि मुक्तिं त्वनुभवति जनः स्वात्मलाभं च तस्मा-
देकस्मादेव कृष्णादिति कलयत भोरत्र साक्षी स नन्दः ॥ २१ ॥

प्रपञ्चत्वं लोके प्रकटयति यः कालभुजग-
स्तमप्यङ्घ्रिस्पर्शात् सपदि गतमोहं वितमसम्।
करोम्येवं भक्तार्थित इति जने संविशदयं-
स्तथा चक्रे श्रीशो निरुपधिदयस्तादृशमहिम् ॥ २२ ॥

---

१. आपत् पदशून्या च। २. प्रपञ्चभावः प्रकृष्टं पञ्चत्वं च।

अहिमपि मुक्तिपदं योऽनयदनुकम्पी स नायको लक्ष्म्याः।
निजभजकं तद्ग्रस्तं विमोचयेदत्र कोऽस्ति सन्देहः ॥ २३ ॥

शापाहिभावमुपयातममुं पदेन
सद्यः सुदर्शनपदं नयताऽच्युतेन।
व्यक्तीकृतं निजजनावनदीक्षितेन
स्वीयं सुदर्शनकरेत्यभिधानमस्मिन् ॥ २४ ॥

स वै इति : १०.३४.९.

धृते हि भावे भगवत्पदाप्तिः
सर्वत्र सिद्धेति किमत्र चित्रम्।
त्यक्ते हि भावेऽपि स चित्रमासीद्
विद्याधरो नाम सुदर्शनश्च ॥ २५ ॥

दुर्दर्शनो विपत्स्थितिरासीत् प्राग् विप्रयोगतो युक्तम्।
भूयः सुदर्शनोऽभूत् सम्पत्स्थितिरपि स साधुसंयोगात् ॥ २६ ॥

गीताभ्यासी जातुचिन्मोहसर्प-
भ्रान्तो जातोऽप्येष विद्याधुरेव।
नष्टे दिष्टे दुर्भगे स्वात्मरूपं
पश्यत्यस्मिन् सोऽहिरेव प्रमाणम् ॥ २७ ॥

तमपृच्छदिति १०.३४.१०.

गीताभ्यासरतोऽस्तु वा सुखगतिर्विद्याधरो वानिजा-
त्मेक्षा हृष्टमतिः सुदर्शन इति प्रख्यातिमानस्तु वा।
स्याच्चेद्द्विप्रवरोपहासकृदसावप्येति सद्यस्तम-
स्तत्रान्यस्य तु का कथेति सुहृदां बोधाय पृच्छां व्यधात् ॥ २८ ॥

कस्यापि सहते नेशो ब्राह्मणस्यावहेलनम्।
किं पुनर्भक्तियुक्तस्य विद्वद्वरशिखामणेः ॥ २९ ॥

जपस्तपस्तस्य सवादि वाऽखिलं
प्रमादिनो जायत एव निष्फलम्।

---

१. सुदर्शनं करे यस्य सः, सुदर्शनोत्पादकश्च। २. विप्रस्य योगः, वीत्यक्षरप्रयोगश्च। ३. साधोः संयोगः साध्विति च्छेदः, समित्यस्य योगः।

रहस्यमेतन्निगमस्य भाति मे
सकृत् कृतं येन हि विप्रहेलनम् ॥ ३० ॥
विप्रः कृतापराधोऽपि वक्तव्यो नापभाषितैः ।
नात्र मानान्तरापेक्षा यच्छ्रीवत्सधरः प्रभुः ॥ ३१ ॥
विप्रविहितसाहसमपि परस्य पुंसस्तु भूषणायैव ।
अभवद्भृगुपदघातः श्रीपतिवक्षसि महानलङ्कारः ॥ ३२ ॥

अहं विद्याधर इति : १०.३४.१२.

विद्याधरेति मम नाम सुदर्शनेति
मात्रे[1]डितं सदय केवलमास पूर्वम् ।
तच्चार्थवद्विरचितं स्वपदार्पणेन
नीत्वैनमोश कृपणं स्वसुखस्वरूपम् ॥ ३३ ॥

ऋषीनिति : १०.३४.१३.

विप्रो नाम पदार्थ एव भगवँल्लोकेऽभिवन्द्यः स्वतो
विद्वाँस्तत्र तु किं पुनः पुनरसौ चेद् ब्रह्मनिष्ठाग्रणीः ।
तस्यैतस्य जगद्गुरोरपि मुधा येनोपहासः कृतो
दण्डस्तस्य ममोचितोऽयमधुना त्वत्पादलाभोऽधिकः ॥ ३४ ॥
अहो सदय भक्तिमज्जनसुखावतारः प्रभो
दयाविधिरयं च ते भुवि विभात्यनन्यादृशः ।
पुरा यदहिरप्यहं तदनु च स्वतातः समु-
द्धृतस्तदिदमद्भुतं मनसि कस्य न स्यादलम् ॥ ३५ ॥
सर्वशूराग्र्यराजोऽपि दयया र[2]ञ्जितो हि यः ।
तस्मै चित्रचरित्राय तुभ्यं कृष्णास्तु मन्नतिः ॥ ३६ ॥

निशम्येति : १०.३४.१९.

निशाम्य वैभवं श्रैशं निशम्य च तदास्यतः ।
व्रजस्थानां व्रजे भूयो वासेहाऽऽसीदिति क्षमम् ॥ ३७ ॥

कदाचिदिति : १०.३४.२०.

---

१. जनन्या । २. रञ्जितः अरमिति च्छेदश्च ।

अशत्रुसुखसंस्पर्शे सदानन्दे विराजिते।
निरामयाभिर्युक्तं तद्वृत्तिभिर्वर्तनं प्रभोः ॥ ३८ ॥

कृत्वाऽहिनिर्दलनमात्तसुदर्शनश्री-
योगी स्वयोगकलिताऽखिलवृत्तिजालः।
रात्रौ वने च विहरेदभयं मनोज्ञे
सुव्यक्त - मेतदजनीश - सरामकेल्या ॥ ३९ ॥

सुखस्थितिरहेर्दत्ता नाहिपस्य ममांशतः।
नैव मे त्वग्रजहृदीत्यनेनारमत प्रभुः ॥ ४० ॥

तयोर्निरीक्षतोरिति : १०.३४.२६.

सद्वृत्तवृत्तिमपहर्तुमलं किलास्मिन्
स्वल्पं धनं स हि पुनर्धनदार्पितश्रीः।
तद्युक्तमेव निधिमौलिरशेषयोषाः
सद्यो जहार दिशि तादृशि दुर्मदान्धः ॥ ४१ ॥

निर्बलसाहसविधौ धनवन्न लोके
वस्त्वन्यदस्तमितशङ्कमलं नियोक्तृ।
एतत्स्फुटं हि सबलाच्युतसन्निधाने
तत्संश्रिता अपि जहार सता धनाढ्यः ॥ ४२ ॥

शालहस्ताविति : १०.३४.२८.

श्रेयान्कुजोऽप्ययं न त्वं यदसौ मत्कराश्रितः।
त्वं तु सप्रमदोऽपैषीत्यबोधि दधता द्रुमम्। ४३ ॥

स वीक्ष्येति : १०.३५.२९.

आत्मरक्षार्थमाजह्याद्भूमिमित्यस्ति विश्रुतम्।
युक्तमेव तदा स्वार्थं योषितस्त्यक्तवानसौ ॥ ४४ ॥

तमन्वधावदिति : १०.३४.३०.

यदुन्मादादयं यक्षाधमः सप्रमदोऽभवत्।
हर्तव्यं तदिति श्रीशो युक्तं तन्मणिवासनः ॥ ४५ ॥

---

१. सश्चासौ आनन्दश्च तस्मिन्, सदेति च्छेदश्च।

अबलाश्रितस्य बहुलप्रमदापहृतिर्हि तादृशेन मया ।
विहितेति बोधनाय स्वयमबलः संस्तमच्युतोऽधावत् ॥ ४६ ॥
योगबलेन हि वृत्तीः सर्वाः संरक्ष्य योगवित्सुजनः ।
बाह्योपाधीन् हन्यादिति विशदं युवतिरक्षणाद् बलतः ॥ ४७ ॥
निष्ठा चेत्कृष्णपदे सद्योऽप्यकुतोभयो भवति जन्तुः ।
स्पष्टमिदं ता अबला अपि सबलाः कृष्णभक्तितो ह्यासन् ॥ ४८ ॥
विशालमेनं यदि शालतोऽहं भृशं हनिष्यामि तदा ह्यनीतिः ।
भूयादितीशः स्वकरेण राजराजाश्रितस्यापि शिरो जहार ॥ ४९ ॥
ममैकः पाञ्चजन्योऽस्ति शङ्खचूडाश्रितो मणिः ।
तदन्यः कोऽयमत्रेति जहार सदिदृक्षितः ॥ ५० ॥
धनमल्पमनल्पं वा लब्धं चेदनुजन्मना ।
तत्र स्वत्वं त्वग्रजस्येत्यादात्तस्मै मणिं प्रभुः ॥ ५१ ॥
बाह्योपप्लवविलये योगबलावाप्तसुखवसतीनाम् ।
वृत्तीनां न परोक्षं किञ्चिदपीति स्फुटं तदीक्षणतः ॥ ५२ ॥

श्रीशकल्पतरुक्रीडा० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर हरिसूरि-विरचिते
भक्तिरसायने चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

---

१. विस्तीर्णं विगतशालं च । २. शङ्खानां चूडाश्रितः, शङ्खचूडो धनदानुचरस्तदाश्रितश्च । २. सञ्जातदिदृक्षः ।

॥ अथ पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥

गोप्य इति : १०.३५.१.

द्वयोः स्त्रीभिः सह क्रीडां निरीक्ष्येतस्तदद्वयम् ।
ता बोधयन्त्यो युग्मेनास्तुवन् केवलमीश्वरम् ॥ १ ॥

द्वैतोरीकरणादृते न घटते सर्वात्मनाऽऽत्मस्तुति-
वृत्तीनामपि वा प्रवृत्तिरगुणे नैवात्मनि स्यादिति ।
आम्नायप्रतिपादितार्थविशदीभावाय ता गोपिका
युग्मेनैव तमस्तुवन् व्रजगता वृन्दावनोद्यद्रतिम् ॥ २ ॥

युग्म एव सुखोल्लासः समुज्ज्वलरसे निशि ।
नाद्वैत इति तद्रासमुखिता स्तुष्टुवुस्तथा ॥ ३ ॥

सच्छायो मिहिरो घनश्च सतडिद्राकान्वितश्चन्द्रमा
भूपो भूकलितो विभुः प्रकृतियुग् दाता युतः सम्पदा ।
सस्त्रीकः पुरुषो नयोऽपि च धिया कामोऽपि रत्यान्वितः
साधुर्भक्तियुतो मधुश्च सुलतस्तद्वत्त्वमस्मच्छ्रितः ॥ ४ ॥

प्राप्नोषि सुषमामेवं व्यञ्जयन्त्यो निजाशयम् ।
चक्रुर्द्वादशयुग्मैस्ता गीथं गोप्योऽच्युतार्थकम् ॥ ५ ॥

(युग्मम्)

वृत्तीनां यौगिकानन्दरसभाजां वहिः स्थितिः ।
व्युत्थानजाहीदृशीति तदहस्थितितः स्फुटम् ॥ ६ ॥

आरामः सुमनोलताभिरिह सत्पुष्पाभिरम्भोधरा-
वर्षाभिश्च समुज्ज्वलाभिरभित स्ताराभिरेवोडुपः ।
सौभाग्यं सुरतातिशायि सुखमप्याप्नोति नैवाऽन्यथा
जानन्नेवमसौ प्रभुः सखि कथं संत्यज्य नः क्रीडति ॥ ७ ॥

वामबाहुकृतेति : १०.३५.२.

सबाहुः सकपोलोऽपि पुमानत्रास्ति को रसः ।
तददक्षिणयोरेव - मुभयो - रथवोचितम् ॥ ८ ॥

यदस्माभिः पेयं मधुरमधरस्थामृतमसा-
वसारस्तद्वेणुः पिबति भविता बीजमिह किम् ।
अपुण्यं वास्माकं सुकृतमथवा तस्य किमुता-
विवेकोऽयं दातुर्यदनुचितपात्रे वितरणम् ॥ ९ ॥

व्योमयानेति : १०.३५.३.

आदावङ्गुलिमण्डलीभिरभितो वेणुं निरीक्ष्याश्रितं
साश्चर्याः पुरुषायितस्थितिमथो निर्णीय सापत्रपाः ।
कामेष्वर्पितमानसास्तदनु ताः कान्ताः सकान्तास्तदा
जातास्तद्रसलिप्सया नखगताः कृष्णस्य खस्था अपि ॥१०॥
वेणुमङ्गुलिभिराश्रितमार्गमेतदङ्घ्रिफलितार्थविचारे ।
तत्कृतश्च पुरुषायितभावो भाति भावकुशलैरवलोक्यः ॥ ११ ॥
(युग्मम्)

वादयतीशे वेणुं जातास्तन्मूर्च्छनाश्रिता[1] देव्यः ।
चित्रं न चित्रमथवा श्रुतिसङ्घटिता हि ता यतो गदिताः ॥ १२ ॥

देव्योऽपीह सुखस्थिता अपि सदा संसिद्धयोगा अपि
श्रुत्वा नन्दभवाननाम्बुजमरुत्-पूर्णाङ्गवेणुस्वरम् ।
तत्कालं मुमुहु - र्मुहुर्मुहु - रहो तत्रापरासां कथा
का वा गो[2]कुलगोजुषामिति तदा योषास्तथाऽवर्णयन् ॥१३॥
श्रु[3]तिविपर्यासत्सुखानां ननु वा[4]सोपस्मृतिः सदपि समभूत् ।
युक्तं तच्चित्रमिदं यत्स्मृतिर्ज[5]न्माभवद् युवतिहृदये ॥१४॥

हन्त चित्रमिति : १०.३५.४.

वेणुध्वनितस्तनितो मुहुः स्फुरद्धार-हाससित-विद्युत् ।
कोऽयमकाले कृष्णः प्राप्तो घन इति सुविस्मिता आसन् ॥१५॥

वृन्दश इति : १०.३५.५.

पशवोऽपि वेणुनादं शृण्वन्तस्तत्यजुस्तदा भोज्यम् ।
वयमिह मनुजा अपि सखि गोकुलनिरता इदं न किं चित्रम् ॥१६॥

---

१. स्वरारोहावरोहाः मूर्च्छा च । २. पृथ्वी । ३. कर्णौ वेदश्च । ४. वस्त्र-विस्मरणं वास इतिच्छेदः, मन्वाद्युक्तिशून्या स्थितिश्च । ५. स्मृतेर्जन्म कामश्च ।

अनवद्यं श्रुतिवेद्यं हृद्यं सन्नादमन्तरोल्लसितम् ।
अवधार्य युक्तमासीन्निष्क्रियवृत्तिस्थितिस्तदा तेषाम् ॥१७॥

बर्हिण इति : १०.३५.६.

रजोगुण-तमोगुण-प्रचुर-सात्त्विकाडम्बरः
समाह्वयति गा यदा सदुपयोगिगोपैर्वृतः ।
अधन्यमनुभाव्य वै सरसचेतसः स्वं जना-
स्तदाऽन्वभिलषन्ति यत्पदरजः प्रभोः साधु तत् ॥१८॥

तर्हीति : १०.३५.७.

सद्रसाश्च सरितोऽतनुतप्तास्तत्पदाम्बुजरजोऽनिलनीतम् ।
कामयन्त इह तत्सखियुक्तं पङ्कजातकलिता वयमेताः ॥१९॥

अजपदाब्जरजः सखि दुर्लभं
यदभवत् सरितां जडताजुषाम् ।
उचितमेतदसाध्विदमीक्ष्यतां
सरसभावविदामपि नोऽधुना ॥ २० ॥

अनुचरैरिति : १०.३५.८.

यदा भवचरो भवत्यखिललोकसद्वर्तनो
गिरिभ्रमजुषः समाह्वयति गास्तदा स प्रभुः ।
महासुकृतशालिनस्त इह तत्तदङ्कैर्हितं
विबुध्य, विभुमर्चयन्त्यलघुभक्तिभारेण ये ॥ २१ ॥

वनलता इति : १०.३५.९.

धन्यास्ते तरवो लता अपि वनोद्भूताः सखि प्रेमतः
सम्प्राप्तं निजपत्रपुष्पफलतः सन्तोषयन्त्यच्युतम् ।
भूत्वाऽस्मिन् सुलताश्रिता अपि वयं भूयो वनश्रीजुषः
पात्रं नाच्युततोषपोषकविधेर्जाताः स्म इत्यद्भुतम् ॥ २२ ॥

दर्शनीयेति : १०. ३५.१०.

ये हंसाः समुपासते हरिपदं सद्यः प्रसादोन्मुख-
तेष्वीशोऽपि न चित्रमत्र यदिमे सन्मानसारोचिताः ।

चित्रं ये तु सकृन्निजाङ्घ्रितुलसीस्वादाः प्रसादादृतां-
स्तान्मत्तान् मलिनानलींश्च कुरुते तत्स्तोत्रदत्तश्रुतिः ॥ २३ ॥

सरसीति : १०.३५.११.

हंसानामपि यच्चित्तमोहकृद्गीतमैश्वरम् ।
किं चित्रमत्र तद्गीतमुग्धा गोमतयो वयम् ॥ २४ ॥

मत्तालि - गीत श्रुति - दत्तकर्णो-
ऽभ्युपास्तिकृद्धंसकृतादरो यत् ।
सर्वत्र तुल्या फलिता दयाऽस्मा-
दस्मासु सख्यः किमिहाधुनैतत् ॥ २५ ॥

सह बल इति : १०.३५.१२.

यदा समुदमुद्वहन् शिरसि सञ्चरन् भूभृतः
प्रमोदयति गोपिका व्रजगताः स्वगीतस्वरैः ।
उपैति भयमन्तरे बहुमला हि मेघस्थिति-
स्तदेति कविवद्वचः सफलमास तासामपि ॥ २६ ॥

या अतीन्द्रियतया लताश्रया एष तासु वनदेवतास्वहो ।
हर्षदो भवति सर्वदा पदस्वर्चिकास्विह कुतोऽयमीदृशः ॥ २७ ॥

महदिति : १०.३५.१३.

आम्नायसिद्धमेवालि सख्यं जीवपरेशयोः ।
तन्मेघसुमनोदानग्रहणे साधुनी मिथः ॥ २८ ॥

सर्वदा त्वमसि मत्पदे स्थितो मत्पुरः कथमिहाब्द गर्जसि ।
नैवमेतु हृदये हरेरिति च्छत्रभावमुररीचकार सः ॥ २९ ॥

विविधेति : १०.३५.१४.

नानाजीवविहारचारुचरितः श्रीशो यदा कौतुकात्
तत्तज्जात्यभिमानशाल्यभिनयान्व्यक्तीकरोत्यञ्जसा ।
तत्सत्तात्त्विकरूपनिर्णयविधौ संभ्रान्तचित्तास्तदा
ब्रह्माद्याः कवयोऽपि तत्र सुखदे का वा यशोदे वयम् ॥ ३० ॥

---

१. गोवर्धनस्य । २. मेघस्थितिः, मे अघस्थितिश्च ।

यद्वेणुवादनलसत्-स्वरजातिभेदं
ज्ञातुं चतुःश्रुतिमुखोऽपि न चालमास ।
तत्राबलाः समपकृष्टमनःस्वभावाः
का वेत्ति पश्य तव पुत्र महत्त्वमेतत् ॥ ३१ ॥

यदस्मान्व्यत्यस्ताभरणवसनस्रग्विलसिताः
समालोक्यानल्पं वदसि बत मूर्खा इति मुहुः ।
इदं मत्पुत्रस्याद्भुतकृतिफलं वेत्सि न जने-
ऽथवा सिद्धं ह्येतज्जनयितृमुखे स्वात्मजकृतिः ॥ ३२ ॥

सवनश इति १०.३५.१५.

बाले मदीयतनुजे किमहो समग्रा
आरोपयन्ति वितथार्थमनल्पशब्दैः ।
नैवं वदाम्ब पथि गोगणसंवृतं यं
वृद्धाः पितामहमुखा अपि संनमन्ति ॥ ३३ ॥

विधि-शिवादि-सुरेशविमोहकं भवति गीतमियं बत मानुषी ।
समवधार्य तदेत्यखिला अपि तदलमूचुरशङ्कतया सतीम् ॥ ३४ ॥

निजपदाब्जेति : १०.३५.१६.

ध्वज-पवि-यवा-ऽम्बुजा-ऽङ्कुशविचित्रशोभैः पदैर्व्रजावन्याः ।
दुःखं हरता हरिणा कार्यं दुःखापहरणमस्माकम् ॥ ३५ ॥

व्रजतीति : १०.३५.१७.

ध्वजाङ्कुशयवाम्बुज-प्रमुखलक्ष्मणः श्रीपतेः
पदस्य हृदि धारणादपगताऽखिलाघस्थितिः ।
सति प्रणयिता गता मतिरनङ्गभावा च न-
स्ततः समुचितोऽधुना हृदि विदेहभावो न किम् ॥ ३६ ॥

मणिधर इति : १०.३५.१८.

भक्तानां स्वपदानुरञ्जितधियां गास्तोषदा मालया
तौलस्या गणयन् करोति सदयो गीतोपदेशं यदा ।
जीवन्मुक्तसुखाशया जगति ते श्रीमद्गुणाकर्णना-
सक्ताः स्युर्मनसोज्झिताखिलमिलत्तृष्णाश्च कृष्णोद्धृताः ॥ ३७ ॥

क्वणितवेणुरवेति : १०.३५.१९.

वयमिव मुक्तगृहाशा हरिण्य इति साधुता इवात्र वयम् ।
सखि कृष्णसार[1]सुखरसजुषो न जाता इतीदमतिचिन्त्यम् ॥ ३८ ॥

कुन्ददामेति : १०.३५.२०.

यदा कौतुकात् केशवो भक्तिभाजां
सुखायानघेऽस्मिन् भवे गोपगोपः ।
समाक्रीडति प्रेमतश्चित्तमन्त-
स्तदा त्वर्चनोत्कण्ठितं देवतानाम् ॥ ३९ ॥

मन्दवायुरिति : १०.३५.२१.

स्तोत्रपाठमवलम्ब्य मुकुन्दं तोषयाम इति धीरस्तु वृथा नः ।
वन्दितामपि वलम्ब्य सुरौघा यं क्षमा वशयितुं न बभूवुः ॥ ४० ॥

वत्सल इति : १०.३५.२२.

भवाध्वनि यदा सदाचरणवृद्धिकृद्भक्तिभृ-
ज्जनाश्रितपदः प्रभुर्भवति वत्सलः सद्गवि[2] ।
तदा तदवनश्रमादपि समुत्सवं दर्शयन्
पुनः पुनरतन्द्रितः श्रयति तद्रजो[3]ऽघापहम् ॥ ४१ ॥

उत्सवमिति : १०.३५.२३.

देवकीजठरभूरिति शब्दो गोपिकाभिरपि गर्गवदुक्तः ।
मोहवैभवमिहेशमचिन्त्यं सा च ताश्च मुमुहुः पुनरज्ञाः ॥ ४२ ॥

यदुपतिरिति : १०.३५.२५.

अनन्यशरणावनोल्लसदहङ्कृतिर्मानदः
सतां सुहृदनुग्रहं खलु यदेच्छतीशः स्वयम् ।
तदा बदरवत्पुरः स्फुरति गोकुलस्थायिनां
त्रितापमखिलं हरन् झटिति पूर्णचन्द्रोदयः[4] ॥ ४३ ॥

एणा गावो मयूरा विपिनतरुलता आपगाः षट्पदाश्च
हंसोत्तंसा विहङ्गा जलधरपवना अप्यलं मानयन्तः ।

---

१. कृष्णसारो मृगः कृष्णेति च्छेदश्च । २. पृथिव्यां धेन्वां च । ३. पांसुं रजोगुणं च । ४. तत्सदृशः कृष्णः, रसायनविशेषश्च ।

दृष्ट्वा कूजत्सुवेणुं यदुपतिममितामोदपूर्णान्तरङ्गा
धन्या वृन्दावनेऽस्मिन् सपदि सखि यथाशक्ति संपूजयन्ति ॥ ४४ ॥

वयं तत्पदभाजोऽपि तद्गोकुलकृताशयाः ।
धन्यं वाऽधन्यमात्मानं नैव जानीमहे सखि ॥ ४५ ॥
(युग्मम्)

गोपदाभिहतिखेदमपीशो नैव यद्वनभुवः सहते स्म ।
तत्कथं सखि सहेत स दीनत्राणकार्यतनुखेदमहो नः ॥ ४६ ॥

भक्तत्राणनिमित्तकाखिल-लसल्लीलस्य मायेशितु-
र्ये लीलामनुवर्णयन्ति सुदृशास्तत्प्राप्तिमात्रस्पृहाः ।
तेषामेष महादयालुरचिरात् प्रत्यक्षभावं भज-
त्यत्रोदाहरणं स्फुटं व्रजंगतास्तास्तादृशो गोपिकाः ॥ ४७ ॥

अनल्पमाकल्पमपि त्रितापं
सकृत्स्मृतो योऽलमपाकरोति ।
दिनानुतापापहरं तदीश-
वक्त्राब्जमासीदिति नात्र चित्रम् ॥ ४८ ॥

मुनिवरकृततादृक्पदविन्यासालोचनेन यः फलितः ।
लिखितः स युगुलगीतार्थः श्रीगोविन्ददर्शितपदार्थः ॥ ४९ ॥

यद्यपि नवं न गीतं मया प्रभो तत्तथोह-रहितेन ।
तद्गीतं त्वनुगीतं तदच्युतास्मिञ्जनेऽपि भव सदयः ॥ ५० ॥

श्रीशकल्पतरुक्रीडा० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

॥ अथ षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥

अथ तर्हीति : १०.३६.१.

श्रीशे परोक्षेऽक्षिगतामुपेयुषि
प्रायोऽन्तरायः स पुरस्तु निष्फलः ।
श्रेयःसु विघ्ना इति लोकजल्पितं
तर्हीति शब्दादवधार्यतेऽत्र हि ॥ १ ॥

मया जितं चेन्निखिलं समञ्जसं
न चेद्गतिर्माऽस्तु ममापि पूर्ववत् ।
इतीव संचिन्त्य तदा नु गोकुले
स गोपतिं[1] तं वृषवर्ष्मणाऽऽययौ ॥ २ ॥

वृषात्मना[2] संविशतोऽत्र गोकुले
भयं मम स्यान्न मनागरेः क्वचित् ।
उपेन्द्र एषोऽस्ति हि धर्मरक्षकः
स चेति तादृग्वपुषा किमाययौ ॥ ३ ॥

स्वधर्माच्च्यावयिष्यामि त्वां बलाढ्यमपि क्षणात् ।
अकम्पयदिति व्यक्तीकर्तुं तामचलामसौ ॥ ४ ॥

रम्भमाण इति : १०.३६.२.

अस्मत्स्वामिमनःप्रियां क्षितिमिमां गोपाङ्गनावद्वशी-
कर्तुं वाञ्छसि तस्य सम्प्रति फलं दास्यामि रे शिक्षणात् ।
इत्थं रम्भणकैतवात् कटु रटन्नीदृक्चरित्रा धरे !
त्वं चापीति स कंसशंसनमतिस्तद्बोधनायालिखत् ॥ ५ ॥

बालोऽयं यदि लोकबालसदृश-स्तर्ह्यस्त्यकिञ्चित्करः
स्याच्चेच्छ्रुत्युपदिष्ट-दिष्टपदभाक् पुष्टात्मशक्तिस्तदा ।
अस्मादप्यधिको भवाम्यलमिति प्राप्तो महानन्दितां[3]
द्वाभ्यां पार्थिवमुद्धरन्नतिचलं बालं चकारैष किम् ॥ ६ ॥

---

१. पशुपालं कृष्णं च । २. इन्द्रः, धर्मः, वृषभश्च । ३. आनन्दी नन्दी च ।

बालंपृष्ठोऽहमेषोऽपि शृङ्गाराध्युल्लसद्बलः ।
तद्युक्तमेतद् द्वन्द्वित्वं ममेत्यास स तादृशः ॥ ७ ॥

किञ्चित् किञ्चिदिति : १०.३६.३.

अपवित्रमलत्यागं विना न स्याद्वृषात्मना ।
सत्या मेऽन्यदृशेत्याधान्मलमूत्रविसर्जनम् ॥ ८ ॥

दुर्मार्गार्पितचेतसापि सकृदप्यालोकितश्चेत् प्रभु-
र्बुद्ध्या हन्त यया कयापि तदपि स्यात्तन्मलोत्सादनम् ।
पश्यन् वैरधिया दुरध्ववसतिः कृष्णं सतृष्णो यदु-
त्सृज्यासौ मलमूत्रमन्तरगतं सद्योऽभवन्निर्मलः[3] ॥ ९ ॥

पतन्तीति : १०.३६.४.

दाम्भिकोऽप्युच्छ्रितो धर्मः स्यान्नृगो गर्भमोचकः ।
सत्यश्चेत्तत्र किं वाच्यमेतद् व्यक्तमभूदतः ॥ १० ॥

तं तीक्ष्णशृङ्गमिति : १०.३६.५.

रजोगुण-तमोगुणाऽन्यतरभागपि प्राणभृ-
न्मुधाऽर्दयति सात्त्विकान् भुवि जनान् समुद्वेजयन् ।
अयं त्वघदतद्गुणद्वयविषाणमूर्तिः खलो
निरीक्ष्य परितत्रसुस्तमिति नात्र चित्रं हि ते ॥ ११ ॥

कृष्णेति : १०.३६.६.

तत्प्राणसङ्कटमवेक्ष्य तदा व्रजस्था
गोविन्दमेव शरणं ययुरेतदीड्यम् ।
स श्रीपतिः स्वविरुदावनदीक्षितस्ता-
नाश्वासयन्निजगिरेत्यपि युक्तमेव ॥ १२ ॥

वृषासुरमिति : १०.३६.७.

बाह्याभ्यन्तरसत्त्ववृत्तिकलितो यः स्यात् स एवावनौ
धर्मः प्रीतिकृदच्युतस्य न परो यो दाम्भिकोऽघाश्रितः ।

---

१. बालं पुच्छं वालाश्च । २. शृङ्गारः शृंङ्गाग्रं च । ३. निर्गतो मलो यस्मात्, पवित्रश्च ।

युक्तं सद्व्रजभीतिदं बहुरजःसंयोग मग्रे पदैः
कुर्वन्तं च वृषाधमं प्रभुरसौ हन्तुं यदैषीत्तदा ॥ १३ ॥
कृत्रिमाकृत्रिमैर्भावैर्भविता लोकवञ्चनम् ।
सर्वज्ञस्य पुरो युक्तं मृषा तद्वञ्चनाविधिः ॥ १४ ॥

बलदर्पहेति : १०.३६.८.

ये मद्भक्तभयावहा भुवि दुरात्मानोऽखिलानामपि
तेषां दर्प-बल-प्रमादहरणे यौ नित्यमुत्कण्ठितौ ।
तावत्रैव हि जागृतो मम भुजौ त्वद्धिंसनात्युत्सुकौ
जातौ सम्प्रति पश्य ताविति तलध्वानेन सोऽबोधयत् ॥ १५ ॥
दृष्ट्वैव मामभिमुखं ननु शूरराजं
यत्त्वं समुत्सृजसि मूत्रमले हि भीरो ।
निर्णीतमेतदसि वर्षवरो न वीर-
स्तद्योग्यशब्दकृतितः किमबोधयत् तम् ॥ १६ ॥
भक्तालिङ्गनहार्दभावविलसद्वक्षस्थलोऽधोक्षजो
यच्चक्रे द्विषतस्तदा निजभुजाभोगप्रसारं पुरः ।
नैतच्चित्रमनेककल्पजतदभ्यासस्य कृष्णस्य यत्
सामान्योऽपि हि जायतेऽल्पकलिताभ्यासानुसारिस्थितिः॥ १७॥

सख्युरंसे इति : १०.३६.९.

धर्मस्कन्धा धर्मरूप इम एव मता मम ।
न त्वं वृषेति मित्रांसार्पितबाहुरबोधयत् ॥ १८ ॥
विभौ स्वशरणागतोद्धृतिमहे त्वमेहीति सद्-
वचस्यभिमुखं स्थितेऽपि च पुरस्कृतोरस्थले ।
मदाकुलविलोचनो यदयमभ्यधावद्रुषा
स एष महिमा क्रुधो निखिललोकसिद्धोऽवनौ ॥ १९ ॥

अग्रन्यस्तेति : १०.३६ १०.

रजस्तमःपुरस्कृतिं विना न रुष्टमन्तरम् ।
भवेदिहेशमित्यगात् पुरस्कृतस्वशृङ्गकः ॥ २० ॥

---

१. धर्मः वृषभश्च ।

कथमाकारयत्येष वीरं मां मन्दशब्दतः ।
इति रोषाद् वृषोऽधावदमन्दमर्शनिस्थितः ॥ २१ ॥

तस्मिन्नुपगते सोऽभूदचलस्थितिभागिति ।
मुन्युक्ताऽस्योपमा युक्ता फलतः सा परं मुधा ॥ २२ ॥

यादृक् शस्त्रास्त्रवान् स्याद्रिपुरिह समितौ स्वेन भाव्यं तथैवे-
त्यालोच्यैवाजिधर्मं रिपुमपि सपदि प्रेक्ष्य शृङ्गैकशस्त्रम् ।
मन्ये श्रीशस्तदानीं रणरसिकजन - स्तूयमानप्रतापो-
द्वेष्ट्राऽरिष्टासुरेण व्रजभुवि युयुधे प्रोल्लसद्बाहुशृङ्गः[3] ॥ २३ ॥

गृहीत्वेति : १०.३६.११.

येन यस्य बलं भूरि निग्राह्यं तस्य तत्पुरा ।
धीमतेति विचिन्त्येशो युक्तं जग्राह शृङ्गयोः ॥ २४ ॥

अष्टादशस्मृति - पुराणमयानि धर्म्या-
ण्यस्मिन् पदानि किल यानि मदीक्षितानि ।
तेभ्यो बहिष्कृतगतिस्त्वयमस्त्यघात्मा
तावत्पदै-स्तदपवाहनतो - ऽन्वबोधि ॥ २५ ॥

षोडशपदोपलक्षित - सप्तदशाभिधपदं तु जीवित्वम् ।
तद्रहितममुं कर्ताऽस्मीति स किमबोधयत्तथा कृतितः ॥ २६ ॥

मत्प्राप्त्युपायसारार्था विद्या अष्टादश स्मृताः ।
नैकस्यामप्यधिकृतिरस्येत्यैशो - ऽथवाऽऽशयः ॥ २७ ॥

पुरस्कृत-रजस्तमःप्रकृतिरत्र यः स्यादसौ
न जातुचिदपि स्मृतिष्वधिकृतिं पुराणेषु वा ।
लभेत वृषभासुरो[4]ऽप्यधिगतोपदेशोऽपि चे-
त्यबोधि विभुना तथापसृतितस्तदा तादृशः[5] ॥ २८ ॥

---

१. अल्पः शनिश्च । २. वज्रं शनिभिन्ना च । ३. विषाणं प्राधान्यं च ।
४. वृषेण धर्मेण भासुरः वृषभश्चासौ असुरश्च । ५. तादृशस्य ।

सोऽपविद्ध इति : १०.३६.१२.

योऽष्टादश - वहिर्भूतो मया चाप्यवमानितः ।
वृषः स पुनरुत्क्रान्तोऽप्यफलः स्यान्मदाश्रितः ॥ २९ ॥

तमापतन्तमिति : १०.३६.१३.

अदभ्रगर्वेण मदङ्गरूपं निपीडितं प्रागमुनाम्बरं यत् ।
प्रभुः प्रतीकारमिवास्य कर्तुं तत्पीडनं चापि तथा चकार ॥ ३० ॥
लभते जनः स्वगुणतो गतिमधरामिह न ततदाताऽहम् ।
इति किं विशदीकर्तुं हरिरसुरं तं जघान तच्छृङ्गात् ॥ ३१ ॥
ये यथा मां प्रपद्यन्ते स्वाशयं व्यञ्जयन् प्रभुः ।
शृङ्गेण स्वं जिघांसन्तं शृङ्गेणैव जघान तम् ॥ ३२ ॥
मदतमोगुण - तद्गतिवासनामय - रजोगुण - रूपविषाणयोः ।
गलितमादिममास तदन्यतो गतिमवाप सतामिति साधु तत् ॥ ३३ ॥

असृग् वमन्निति : १०.३६.१४.

पादस्पर्शव्यपगतमलं तं विधायासुरेन्द्रं
नाम्नाऽरिष्टं यमदिशि कथं प्रेषयामास कृष्णः ।
नैवं शक्यं क्वचिदपि जनैरित्यवोचन्मुनीन्द्रो
दुःसंस्काराहितमतिरसौ संजगाम स्वयं ताम् ॥ ३४ ॥
शरीरे रथसंज्ञा हि स्पष्टा श्रुतिषु यत्ततः ।
युक्तं तल्लयतोऽरिष्टो रथक्षयमगादिति ॥ ३५ ॥
प्रभोः पादस्पर्शप्रभव - मपुनर्भावमवनौ
फलं पूर्णं शास्त्रे निगदितमयं पुण्यजनवत् ।
अरिष्टोऽपि प्राप स्फुटमिति मुनिः पुण्यजनसं-
श्रितां काष्ठामेवावददिति न काचित् क्षतिरिह ॥ ३६ ॥
यद्वा धर्मालयं यातोऽसुरोऽसौ क्षममेव तत् ।
यद्धर्मपदभागेव वृषः कोशसमीरितः ॥ ३७ ॥

---

१. यक्षाः, पुण्याश्च ते जनाश्चेति । २. यमः । ३. धर्मस्य पदं धर्म इति पदं च ।

शान्तचित्तकृतो धर्म एवेश्वरपदान्वयी ।
तदन्यस्तु भवेद्वृक्षःपदस्थि रिति स्फुटम् ॥ ३८ ॥

एवं ककुद्मिनमिति : १०.३६.१५.

यद्गोकुले विहरतामपि भक्तिभाजां
नाशाय जातुचिदुपागतमप्यरिष्टम् ।
बद्ध्वा दृढं परिकरं तदहं निहन्यां
मन्ये व्यबोधि विभुनैतदरिष्टनाशात् ॥ ३९ ॥

कारागारमभूदरिष्टमवनौ यस्योद्भवेऽसौ कथं
शत्रोः स्वस्य सभासुरं बहुलसद्गणं च भृङ्गोच्छ्रितम् ।
दृष्ट्वाऽरिष्टमनिष्टदं बत तितिक्षेतेति मन्नः क्रुधि
तद्भग्नाकृति भग्नशृङ्गमकरोद् यच्छत्रजित साधु तत् ॥ ४० ॥
पापपुण्यपदवाच्यमरिष्टं यज्जघान वृषभासुरमीशः ।
तस्य बीजमुभयोरविनाशो स्यान्न मुक्तिपदयोग इतीह ॥ ४१ ॥
योऽरीष्टकारी प्रागासीत्तरयैवेतोऽपकर्षणात् ।
मन्येऽरिष्टं रिपोरेव निर्मितं प्रभुणा तदा ॥ ४२ ॥
अरिष्टं कुर्वता नष्टं युगपच्छत्रमित्रयोः ।
सर्वक्लेशहृतौ तेन चातुर्यं दर्शितं निजम् ॥ ४३ ॥
वीक्ष्य विस्मयमापन्नाः सुराः सुरतरूद्भवैः ।
पुष्पैः किरन्तस्तत्स्तोत्रं तदा चक्रुरिति क्षमम् ॥ ४४ ॥
(युग्मम्)

अरिष्टे निहत इति : १०.३६.१६.

अरिष्टनाशोत्तरमेव नारदो
तत्त्वतः कंसमवोचताखिलम् ।
निदानमस्येशविरोध्यरिष्टकं
विनष्टमालोक्य स हृष्टतां ययौ ॥ ४५ ॥

---

१. अशुभम् । २. सूतिकागृहम् । ३. दैत्यं सूतिकागृहं च । ४. प्राधान्यं विषाणं च । ५. भूमण्डलात् इकारस्य च । ६. दैत्यम् अशुभं च ।

न्यस्तौ स्वमित्र इति : १० ३६.१८.

विना रामं कृष्णागमनमिह चेन्मुष्टिकवधो
न कूटस्यापि स्यात् स तदुभयहन्तेत्यजलिपिः ।
मृषा स्यादित्यूचे न्यसनमुभयोर्नन्दसदने-
ऽन्यथैकस्मिन् न्यस्ते कथमुभयविन्यासकथनम् ॥ ४६ ॥

निवारितो नारदेनेति : १०.३६.१९.

प्रियौ देहपुत्रावुभौ लोकसिद्धौ
स्वदेहावनार्थं यथा त्वत्प्रयत्नः ।
तथाऽकारि तेनापि पुत्रावनाये-
त्यमन्तुं न हन्तुं त्वमेनं तु योग्यः ॥ ४७ ॥

पाशैर्बबन्धेति : १०.३६.२०.

कृष्णमयैश्रीपाशावासाते एव तौ विचिन्त्य सुतम् ।
ज्ञात्वेति तदघपूर्त्यै मुनिरनुमेने सकंसमतिपाशम् ॥ ४८ ॥

इमौ सपाशौ यदहं न कुर्या-
मपांशता स्वेषु ततः कथं स्यात् ।
इत्यन्तरालोचित - तत्त्वधर्म-
स्तथा चकाराऽच्युतदर्शनोत्कः ॥ ४९ ॥

कृते ब्रह्मर्षिणा तत्त्वोपदेशे युक्तमेव सः ।
चित्तं निगृह्य तत्साक्षात्कारायोत्कण्ठितोऽभवत् ॥ ५० ॥

अधिका भक्ततोऽप्यासीद्भक्तिस्तस्य विभोः पदे ।
यत्सर्वदैव तद्ध्यानबुद्धि-स्तद्गतमानसः ॥ ५१ ॥

पुरोऽपि तत्तच्चरितादिति स्फुटं
तदीयवृत्तिः प्रभुदर्शनोत्सुका ।
तथार्षवाक्यादपि तद्विभाव्यते
तत्रैवमत्रांशतया निगद्यते ॥ ५२ ॥

१. लोहः श्रीः शुभावहविधिः श्रीश्च । २. मुक्तता ।

प्रेषयामासेति : १०.३६.२१.

आगच्छत्विह शीघ्रं श्रीशो मदनुग्रहार्थमिति कंसः ।
तन्मिषतो निजमश्वं प्रायः समयोजयत्ततः स्वरथम् ॥ ५३ ॥
केशिप्रेषणमिषतस्तत्पदसक्तं निजं मनः कृत्वा ।
कंसः स तत्त्वबुद्धिः स्वशुभायोपादिशत् सुधर्मगतिम् ॥ ५४ ॥

आरभ्यतां धनुरिति : १०.३६.२६.

वीक्ष्यं[1] धनुः सूर्याश्रितमपीश्वरं[2] तं च लब्धुमतिलोलः ।
समबलतया स चक्रे धनुरध्वरनियममुक्तदिने ॥ ५५ ॥
स्वधर्मे निधनाच्छ्रेयो नान्यधर्मावलम्बनात् ।
संचिन्त्यैवं धनुर्यागमेवोचे क्षत्रियर्षभः ॥ ५६ ॥
भूवलयं मम भूषणमित्येवं स्वं मदं बहिर्द्वारि ।
विनिधाय युक्तमाधाद्यत्नं ह्यक्रूरयोगसंयमने ॥ ५७ ॥

इत्याज्ञाप्येति : १०.३६.२७.

त्यक्त्वा परान् यदुवरानपि लब्धवर्णा
नक्रूरमाह्वयदसौ क्षममेव तत्र ।
सामानुबोधितमती रिपुरल्पयत्न
साध्यो भवत्यरमितीह सुराजनीतिः ॥ ५८ ॥

स्विष्टानिष्टमचिन्तयन् स्वमपरस्याभ्यर्थितं साधयेद्
दातारो भुवि सन्तु नाम बहवः सत्यं स दानव्रती ।
तस्माद्दानपतिः सदा भृशमुदासीनोऽपि दानव्रतं
मा भग्नं भवतु स्वमित्यलमलं कुर्यान्मदीयार्थितम् ॥ ५९ ॥
सत्यस्तत्पुरुषो[3] भवेद्यदि तदा तत्रोग्रकर्मान्यथा
सिद्धो मामक एव मद्व्रतबहु[4]व्रीहिस्मृतिश्चेद् भृशम् ।
न स्यान्मद्भयतश्च जातुचिदसौ कार्येऽत्र भेदाश्रित-
स्तद्योग्यो ह्ययमेव साम्प्रतमिति प्रायस्तमाहूतवान् ॥ ६० ॥
(युग्मम्)

---

१. संक्रमणविशेषः कार्मुकं च । २. सूर्येण सूरिभिश्चाश्रितम् । ३. न क्रूरः अक्रूरः, प्रसिद्धपुरुषश्च । ४. शालिविशेषः नास्ति क्रूरो यस्मादिति च ।

हठयोगान्विलोक्यास्मिन्विफलान् बहुशोऽपि सः ।
श्रीशप्राप्त्यर्थमक्रूरयोगोद्युक्त इति क्षमम् ॥ ६१ ॥

मनस्वी तेजस्वी हिमभृति तपस्वी भवतु वा
तथा योगी यागी विरिपुरपरागी च सततम् ।
रमाप्रेयःप्राप्तौ भवति न समो दानपतिने-
त्यसौ कृष्णाह्वाने ह्युचितममुमेवाधिकृतवान् ॥ ६२ ॥

ये याता बकपूतनाप्रभृतयोऽनश्वस्वरूपाः पुरा
तेऽप्यश्वंस्थितिमापिता मदरिणा केशी त्विहाश्वस्थितिः ।
इत्यालोच्य स केशिनं प्रहितवांस्तत्साधु चक्रे च य-
ज्ज्ञात्वाऽक्रूरमनश्वरश्रितगुणं तत्प्रेषणे गौरवम् ॥ ६३ ॥

नष्टेऽरिष्टे बलवति हरिप्राप्तिकामेन पुंसा
ज्ञात्वा श्रौतं गुरुवरमुखात् तत्त्वतस्तत्स्वरूपम् ।
संयोज्य प्राक् स्थितमिह मनो दुर्ग्रहाश्वं प्रसह्य
कार्यः पश्चात् कृतहितदशा शीघ्रमक्रूरयोगः ॥ ६४ ॥

सत्येवमच्युतप्राप्तिः पुंसो भवति वैभवे ।
गूढोऽर्थोऽयं समाख्यातश्चरित्रेऽस्मिन्विभाव्यताम् ॥ ६५ ॥
(युग्मम्)

गृहीत्वेति : १०.३६.२८.

यन्मदिष्टं त्वदिष्टं तज्जानीह्यक्रूर निश्चितम् ।
इति तद्विश्रम्भकृते पाणिना पाणिमस्पृशत् ॥ ६६ ॥

वैफल्यं क्रूरयोगानामालोक्य त्वामहं ब्रुवे ।
अक्रूरस्तु त्वमेवैकः साधयाक्रूरकर्म तत् ॥ ६७ ॥

अतस्त्वामाश्रित इति : १०.३६.२९.

मदाश्रितस्त्वमद्यावध्यासीः सौम्याऽधुना त्वहम् ।
त्वदाश्रित इति स्वेषु प्रतिष्ठां वितनोमि ते ॥ ६८ ॥

अहं कनीयानिति किं करोमि गरीयसस्ते हितसाह्यमेवम् ।
न वाच्यमक्रूर यतः प्रसिद्धमुपेन्द्र एवेन्द्रहितर्धिकारी ॥ ६९ ॥

---

१. न श्वः स्थितिस्तां मृत्युमित्यर्थः, अश्ववत् स्थितिं च ।

गच्छेति : १०.३६.३०.

अक्रूरगुणवंश्योऽसौ सौम्य एव न संशयः।
तत्त्ववद्वशो विना यत्नं स्यादक्रूरगुणान्वयात् ॥ ७० ॥

सत्यं गोदानदोऽक्रूर सदाऽसीति भवाधुना।
शीघ्रं मद्रथमाश्रित्य मन्मनोरथपूरकः ॥ ७१ ॥

अश्वस्थित्या गतः केशी त्वं त्वक्रूरगुणाग्रणीः।
तन्मदिष्टमकुर्वाणो नात्र श्वस्थितिमाचर ॥ ७२ ॥

ततश्चेति : १०.३६.३५.

जरादिघटिताकृति द्विमतिकं च मायामयं
स बाणमिह नारकं वदति तावदात्मात्मकम्।
न यावदभिवीक्षितः प्रभुरनेन पुंसेत्यसा-
वुवाच वचनं जराद्युचितमेतदालोच्यताम् ॥ ७३ ॥

राजन्निति : १०.३६.३८.

मोदामोदनिदानमेकमवनौ जानन्न दृष्टं पुमान्
सिद्धिं प्राप्य न हृष्यतीशहृदयो न ग्लानिमेत्यन्यथा।
अक्रूराग्रहसङ्गृहीतविषयो योऽक्रूरयोगोन्मुख-
स्तस्येशाप्तिरदुर्लभेत्यवगतार्थोऽक्रूरवाक् तत्क्षमम् ॥ ७४ ॥

त्वया यदुक्तं निखिलं समञ्जसं मयापि निस्तन्द्रमहो विधीयते।
परं शुभं वाऽशुभमत्र यद्भवेज्जानाति सत्यं भवितव्यतैव तत् ॥ ७५ ॥

मनोरथानिति : १०.३६ ३९.

पुंस्यज्ञातप्रज्ञे लघुरिति गर्वोक्तिरगुरुतां फलति।
स्वस्मिन्नेव निदर्शनमस्मिन् जागर्ति भार्गवो जगति ॥ ७६ ॥

यः शक्तः स कचिदपि विसदृश इति परमुपेक्षते नैव।
लघ्वपि कमलोदरगतमर्कोऽनलसस्तिरस्करोति तमः ॥ ७७ ॥

तेजस्वी च महानप्यग्निर्यद्यपि तथापि न समेति।
स्वपरप्रकाशकत्वं विनाऽतिलघुतूलवर्तिकां लोके ॥ ७८ ॥

यन्महदग्रे वदति क्षुद्रस्तद्भवति कीर्तिकृन्महताम् ।
व्याघ्रप्रसिद्धिकारी गोमायोर्भवति तत्पुरः शब्दः ॥ ७९ ॥

सेवाधर्मः सेवकाधीन एवं भर्तुर्धर्मो भर्त्रधीनः प्रसिद्धः ।
तत्राकारि प्राक्तनः पथ्यवाचा धर्मं पश्य स्वाम्यसीत्युत्तरस्थम् ॥ ८० ॥

उक्त्वैवमेतदुचितं च निशम्य धीमान्
विज्ञाय सर्वमिदमिष्टकृदच्युतस्य ।
नोवाच किञ्चिदपि भावि तदा प्रतस्थे
बाढं त्वदुक्त्यनुचरोऽहमिति ब्रुवन् सः ॥ ८१ ॥

एवमादिश्येति : १०.३६.४०.

येन केन प्रकारेण मनः कृष्णे निवेशयेत् ।
इत्यर्थज्ञौ हि तौ साधु स्वं स्वं स्थानमुपेयतुः ॥ ८२ ॥

श्रीशाकल्पतरुक्रीडा० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

॥ अथ सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥

केशी त्विति : १०.३७.१.

लोभे पराभवपदं गमिते हि शङ्ख-
चूडाभिधे वृषमये तदरिष्टरोषे।
अक्रूरयोगज-सुखाय मनो दुरश्व-
सन्निग्रहो व्रजजुषामभियुक्त आसीत् ॥ १ ॥

यो बुद्ध्यादिचतुष्टयाङ्घ्रिशिखरैः कृत्स्नां महीं क्षोदयन्
सर्वासीमजवः स्ववृत्तिकलित-स्वाराज्यदीव्यत्सुखः।
सङ्कल्पोक्ति - विभीषिता -ऽखिलजगज्जाल - स्वभावस्तमो-
भूः पञ्चेन्द्रियनायकः स दुरतिक्रम्यो मनोऽश्वः स्फुटम् ॥ २ ॥

नानावृत्तिभिरीश्वरं स मृगयन् व्यर्थं निजं गोकुलं
भूयस्त्रासयतीत्यवेक्ष्य भगवांस्तद्वेगतो वेगवान्।
शब्देन प्रणवात्मनेन्द्रियचरस्त्वासीत्तदा चिन्मयो
वृत्त्यग्राह्य-महागुहाग-हरिवत् तद्युक्तमाम्नायतः ॥ ३ ॥

तादृक्शब्दैकलक्ष्योऽथ स तदभिमुखीभूय वेगाददन् सन्
शून्यं सर्वाक्षिगाम्यन्यचरणयुगतः स्प्रष्टुकामो बभूव।
ब्रह्म प्रत्यक्स्वरूपं यदिह तदुचितं ह्यस्ति यच्छ्रौतघोषः
पराङ्मुख्येन वृत्तेर्भवति सुविदितं ब्रह्म नैवान्यथेति ॥ ४ ॥

एवमक्रूरसंयोगसाधको दर्शितो विधिः।
दिगध्वना पुरोऽप्येवमूह्योऽर्थः सूक्ष्मदर्शिभिः ॥ ५ ॥

कम्पयन्निति : १०.३७.२.

गन्धर्वराट्[1] स्वैरविशेषरतिर्मृदङ्गो[3]-
द्भास्यो लसद्घनरवो[4] विलसत्प्रवालः[5]।

---

१. अश्वाः सुरगायकाश्च। २. शब्दः षड्जादयश्च। ३. वाद्यभेदः मृद्युक्तेनाङ्गेन उद्भास्यश्च। ४. सान्द्रः वाद्यविशेषश्च। ५. पुच्छं वीणादण्डश्च।

स्थाने तुरङ्गमहितो जनरञ्जनाय
नृत्यन् व्रजं यदकरो - दतनुप्रकम्पम् ॥ ६ ॥

तमिति : १०.३७.३.

गोकुलं तु निखिलं मदधीनं सिद्धमित्यवगणय्य तदश्वः ।
गोकुलेश्वर - ममार्गयदीशं युक्तमात्मनिहितेक्षणबुद्धिः ॥ ७ ॥

स्वयं त्वमृग्योऽहमिहास्मि सर्वदा
कृतप्रयत्न - स्त्वयमात्मवीक्षणे ।
तद्वासनापूर्तिरलं भवत्विति
प्रत्यक्षतामाप स गोकुलस्थितः ॥ ८ ॥

रूपोद्रेकतिरस्कृत - द्विजवरो भुञ्जन्नहित्वं पुरा
गन्धर्वः समवेक्ष्य यं पुनरपि प्राप्तः सगन्धर्वताम् ।
अत्याश्चर्यमिदं यदीयचरणद्वेषेण मातङ्गतां[3]
प्राप्तोऽश्वोऽपि हरेस्तदुद्धृतिकृते युक्तस्तु सिंहध्वनिः ॥ ९ ॥

भवति स चरणस्थिरप्रहारः[4]
प्रभुरपि सोऽपि च राधिकोल्लसच्छ्रीः ।
चपलतरगति - श्चमत्कृतिज्ञ-
स्तदुचितमास तदा द्वयाभिमुख्यम् ॥ १० ॥

यद्रूपेक्षणलज्जया समभजद्वायुर्विरूपस्थितिं
यल्लक्ष्मश्रवणानुतप्तहृदयोऽप्युच्चैःश्रवस्त्वं हयः ।
मन्ये यद्गतिलाघवेक्षणजनिव्रीडाभरादन्वहं
यत्कार्श्यं समगान्मनः कणभुजाऽणुत्वेन तत्कीर्तितम् ॥ ११ ॥

तस्याश्वस्याद्भुतगुणतया सस्पृहं लोकमानो
नैच्छच्छ्रीशो हतिमतिहठान्माधवो धर्ममूर्तिः ।
दोषोऽन्यस्य प्रसभहनने विश्रुतोऽनागसो य-
ज्जानन्नासीत् सदयहृदयस्तत्कृतागः प्रतीक्षः ॥ १२ ॥
(युग्मम्)

---

१. आश्वाः तु इति च्छेदश्च । २. अश्वतां गन्धर्वत्वं च । ३. गजश्चाण्डालश्च । ४. अत्र सर्वत्र चेति च्छेदः चादिसमस्तं च ।

स तमिति : १०.३७.४.

असु[1]रमनोऽधःपातं पदतः प्राङ्नीतवन्तमालोक्य ।
सुखयितुमथ कंसमनः स तं स्वपदतो जघान युक्तमिदम् ॥ १३ ॥
नाम्ना कृतितः स ख[2]लो नाम्नैवायं त्वतो न दुःसाध्यः ।
नैवमयं गणयत्विति तत्कृतिमकरोत्स्फुटां स निजपदतः ॥ १४ ॥

तद्वञ्चयित्वेति : १०.३७.५.

अश्वपदै[3]कपरीक्षा क्षत्रसदक्षा न चान्यजनजाते ।
जानन्नेवमिहेशश्चकार दोर्भ्यां तदश्वगतिमुच्चाम् ॥ १५ ॥
रे केशिन्मत्पुरतो धनुःशताध्वरचितोऽपि विफलः स्यात् ।
योगस्तत्र किमस्य तु गणनैक[4]स्येत्यदर्शि तद्व्याजात् ॥ १६ ॥
यो लोके व्रजकम्पकृन्मम भृशं संत्रासयन् गोकुलं
पद्भ्यां मामपि ताडयन्नपि यदि स्यादात्मशुद्ध्युन्मुखः ।
तत्पादौ भृगुवद्दधामि करतो नाम्नैव चेद्वाड[5]व-
स्तं दूरे विजहाम्यदो ध्रुयमबोधीशेन किं तद्भयात् ॥ १७ ॥
यः सङ्कल्पविकल्पवृत्तिचरणाभ्यां दुर्वहाभ्यां यदि
मां संस्प्रष्टुमगोचरं श्रुतिगिरां हन्तेहते वाडवः ।
तत्ताभ्यां तमनन्तधर्मकलिते मार्गे सुकर्मोच्छ्रुते
त्यक्ष्यामीति धनुः शतान्तरपदप्रक्षेपणादध्वनि ॥ १८ ॥
मुख[6]भञ्जनात्त[7]रूप लुप्तं भविता ततो हि तुरगोऽसौ ।
स्यादु[8]रगः श्रीनाथस्तार्क्ष्यध्वज इति यथार्थगतिरुपमा ॥ १९ ॥

वक्त्रे भुजमिति : १०.३७.६.

सखलीनो वशोऽश्वोऽस्मिन्नान्यथेति विभावयन् ।
सु[9]खलीनं चकारेशः स्वबाहुं किमु तन्मुखे ॥ २० ॥

---

१. असुराणां मनः असुरम् अनश्चेति च्छेदश्च । २. दुष्टो रासभश्च । ३. यज्ञाः अध्वेति च्छेदश्च । ४. धनुर्यागस्य । ५. ब्राह्मणः अश्वश्व । ६. मुखे भा यस्य तत् मुखस्य भञ्जनं च । ७. स्वीकृतरूपं तकाररूपं च । ८. सर्पः उरसा गच्छति स च । ९. शोभनखलीनं सुखेन लीनं च ।

नाकेशः[1] केशिनो हन्ता भवेदिति धिया प्रभुः ।
तमिन्द्रदेवताकेन भुजेनाऽऽस्ये रुरोध किम् ॥ २१ ॥

यस्याश्वस्तस्य भूरेवं लोकोक्त्यसहनः प्रभुः ।
भूभृद्भुजं निजं तस्य मुखप्रोत्सादकं व्यधात् ॥ २२ ॥

सुकेशी[2] वारिसेनासु स्वाढ्याः[3] केशोति मानयन् ।
वामं बाहुं पुरश्चक्रे तस्य स्त्रीसदृशास्य सः ॥ २३ ॥

असुरो धनेन दृप्तो यस्माद् भूरि स्वसञ्चितेन ततः ।
असुरो[4] धनेन दण्ड्योऽर्यामिति च करं[5]रुद्धमच्युतः किमधात् ॥ २४ ॥

दन्ता निपेतुरिति : १०.३७.७.

सम्प्राप्य दुर्जनमुखस्थितिमप्यभक्ष्य-
भक्षी द्विजो यदि भवेत्तदिहास्य दण्डे ।
राजन्य एव गदितो निगमैरितीव
तद्दन्तदण्डनकृते भुजमादिदेश ॥ २५ ॥

यो दुर्वर्णरुचि[6]स्त्विह खलमुखवसतिश्चभक्ष्यभुक्तिचणः ।
स त्वन्त्यजो[7] द्विजस्तद्धननं दोषान्वया[8]दिति स्पष्टम् ॥ २६ ॥
शुचयोऽप्यधिगतभगवद्धस्तस्पर्शा अपि द्विजा अपि ते ।
खलमुखसहवासफलं तदधःपातं क्षणेन संप्राप्ताः ॥ २७ ॥
भगवद्धस्तस्पर्शादनुतप्तास्ते द्विजा जहुः सद्यः ।
खलमुखसम्बन्धमतः कान्तात्खलतोऽन्त्यजो द्विजोऽपि वरम् ॥ २८ ॥

अयं[9]स्थितिकरो बाहुः सर्वदैव सतां प्रभोः ।
तप्तानां पापिसम्बन्धात् तप्तायःस्थितिकार्यभूत् ॥ २९ ॥
अधितिष्ठतो दशाङ्गुलमवनिं व्याप्याच्युतस्य बाहुरपि ।
तन्मुखभुवं स्ववृद्ध्या व्याप्य स पञ्चाङ्गुलः क्षममतिष्ठत् ॥ ३० ॥

---

१. इन्द्रः निषेधद्वयात् केशी च । २. अप्सरोविशेषः । ३. स्वेषु आढ्यः सुकारेण आढ्यश्च । ४. असूनां रोधनम्, असुर इति च्छेदश्च । ५. ग्राह्यभागः हस्तश्च । ६. दुष्टवर्णः रजतं च । ७. चाण्डालादिः अन्त्ये जकारो यस्येति च । ८. बाहुर्दूषणं च । ९. शुभावहविधिः, लोहं च ।

समेधमानेनेति : १०.३७.८.

गोकुलार्तिकृतस्तस्य मुखरोधं व्यधाद्विभुः।
तद्युक्तमेव यत्सोऽपि तेनासीद् व्याकुलेन्द्रियः ॥ ३१ ॥

इन्द्रियेषु सबलो हृदयाश्वः पञ्चधार[1]रचितवेगविवर्तः।
वृत्तिरोधनमिहास्य विरोधीतीश्वरः स्फुटमधान्मुखरोधात् ॥ ३२ ॥

निजभुजतन्मुखरोधाद्विकलीभावं तदाकृतिं[2] नयता।
मन्येऽच्युतेन विशदीकृतं स्वरूपं तदस्य कौतुकिना ॥ ३३ ॥

बाह्याक्षाणि तु नैव जातु विषयीकुर्वन्ति मामीश्वरं
चेतोऽपि द्विषदाकुलं यदि च तन्मद्दूरतस्तिष्ठति।
तादृक् चेदपि निग्रहेण मयि संप्राप्तं तदाऽवासनं
कुर्यां तत्क्षण इत्यबोधि तुरगाक्षेपास्यरोधादिह ॥ ३४ ॥

आमूलोत्तर - साराढ्य-पञ्च[3]शाखागमो मुखे।
यस्य तस्य समाध्याप्तिरिति[4] युक्तमिहेरितम् ॥ ३५ ॥

तद्वादिवादनं[5] वीक्ष्य जगद्गुरुरधोक्षजः।
युक्तं चक्रेऽस्य सिद्धान्तं[6] पञ्चशाखोपदेशतः[7] ॥ ३६ ॥

यदा भवति संलीनं मनो निर्वासनं प्रभौ[8]।
त्यजत्यन्तर्मलं कृत्स्नं व्यक्तं मलविसर्जनात् ॥ ३७ ॥

योऽसावङ्गुष्ठमात्रः श्रुतिसमभिहितस्तं महान्तं प्रपश्यन्
रुद्ध्वैव प्राणवायुं स्थितिमिह लभते त्यक्तसङ्कल्पवृत्तिः।
रेण्डं[9] कृत्स्नं विसृज्यातनुगतिलसितो भुक्तिपाकप्रभूतं
सिद्धः स्याद्विष्णुराता - ऽनुपदमपगता - मूलबीजोऽखिलज्ञः ॥ ३८ ॥

१. पञ्चधारा गतयो यस्मिन् पञ्चधेति च्छेदश्च। २. तस्याकारम् प० प्रकाराकृतिम् तदेति च्छेदश्च। ३. हस्तः पञ्चाः विस्तृताः शाखा यस्मिन्निति च। ४. ध्यानं सम्यगाधिश्च। ५. वादं वदनसम्बन्धि च। ६. सिद्धश्चासौ अन्तश्च तं सिद्धान्तं च। ७. हस्तो वेदश्च। ८. समीपे दानात्, प० स्पष्टम्। ९. रे अण्डमिति लेंडमिति च।

अस्मिन् श्रीशचरित्रे भुवमिममृषिरर्थमवददिति भाति।
अश्लीलं लेण्डपदं सकलपदज्ञोऽन्यथा कथं ब्रूयात्॥ ३९॥
(युग्मम्)

तद्देहत इति : १०.३७.९.

बहुबीजा मनोमूर्तिरमला स्याद्यदा तदा।
युक्तमेव महाभोगकरापाकर्षणं[1] प्रभोः॥ ४०॥
पन्नखेनैव षडरिध्वंसं विदधता मया।
बाहुनैष हतो दैत्यश्चित्रं नात्रेत्यविस्मितः॥ ४१॥
केशिनस्तु[2] पुरुषा यदाप्तये केशिनो[3] भुवि भवन्त्यनेकशः।
चित्रमेतदधिगम्य तं पुरा केश्यसौ हि यदकेशितां गतः॥ ४२॥
अघारिनाममालासु केशिसूदन इत्यदः।
प्रविष्टमधिकं नामेत्यानन्दादस्तुवन्सुराः॥ ४३॥
कुर्वन्तं वीक्ष्य तं शत्रुमनोऽपि सुमनोऽधिकम्।
सुमनोवर्षुका एव युक्तं श्रीशं तदाऽस्तुवन्॥ ४४॥

देवर्षिरिति : १०.३७.१०.

मत्तात्त्विकस्थितिमनेन निवेद्य शत्रो-
वृद्धौ वृथैव पितरौ निगडीकृतौ मे।
एवं प्रभोर्मनसि जातुचिदागतं स्यात्
तन्मार्ष्टुमुद्यतमनाः सरहस्तमागात्॥ ४५॥

त्वमात्मेति : १०.३७.१२.

नहि तादृग्रुट्शान्तिर्भवति विना तादृशीं नुतिं च नतिम्।
आलोच्यैव - मतीतानागत - नुतिमृषिरवोच - दुचितमिदम्॥ ४६॥

स त्वमिति : १०.३७.१४.

तत्त्वं रूपमलं ह्यवाङ्मनसगं प्राहुस्तवाधोक्षज
श्रुत्यर्थानुभवार्कफुल्लहृदयाम्भोजा हि वाचंयमाः।

---

१. महाभोगकरं कर्म, विस्तृतः करश्च। २. जटिनः। ३. संन्यासिनः।

पश्यन्नेवमशेषघोषजनुषां हृत्कोषपोषावहं
रूपं वृत्तिविशारदं त्वहमितः किं वा दधाम्यन्तरे ॥ ४७ ॥

मुनिवर यदगास्त्वं तत्पुरे स्वैरवृत्त्या
मनसि किमपि बीजं न्यस्य वा तस्य पुण्यात् ।
यदकलुषजनेषु प्रायशस्तद्विधानां
गतिरिति विभुचित्तं तर्कयन्नात्मनाऽऽह ॥ ४८ ॥

न स्वैरवृत्तितस्तस्य पुण्याद्वा किं तु दुर्मतेः ।
पुण्यावशेषवीक्षार्थं तत्क्षत्यै च गतोऽस्म्यहम् ॥ ४९ ॥

दिष्ट्या ते निहत इति : १०.३७.१५.

हन्ता हनिष्यस्यपि चासुरान् परान्
परं त्वहंतामयमूर्तिरेष हि ।
हयाकृतिर्हन्त हतोऽद्य यत्त्वया
निरामयास्तेन मया सहामराः ॥ ५० ॥

चाणूरमिति : १०.३७.१६.

या कंसाय निवेदिता यदुपते त्वद्गोकुलावस्थिति-
स्त्वत्प्राणौ पितरौ च यत्सनिगडौ कारागृहं प्रापितौ ।
आलोच्यैव समग्रतः कृतमिति स्वोक्तौ स तत्प्रत्यये
ज्योतिर्वित्त्व - मनागतार्थकथना - दाविश्चकारात्मनः ॥ ५१ ॥

तत्त्वाख्यानं तुल्यमाख्याय कंसे-
शाभ्यामग्र्यः सूचितोऽक्रूरयोगः ।
शत्रौ मित्रे या प्रवृत्तिः समाना
स ख्यातो यत्सद्भिरक्रूरयोगः ॥ ५२ ॥

यावदहङ्कृतिलासो गोकुलवासः सुखावहस्तावत् ।
तन्निग्रहे तु मधुरावस्थितिरुचितेति तत्र गतिरुक्ता ॥ ५३ ॥

लीलाविग्रहनिर्मितं धृतरसं सद्वैतमद्वैतदृग्
विद्वद्विस्मयकृद्विलासमनिशं भुङ्क्ते ह्यनङ्गस्थितः ।

१. शत्रोर्मनः, शत्रम् अनश्चेति च । २. मथुराप्रिया च ।

स्वैरं तिष्ठति गच्छति प्रविशति स्नात्यश्नाति क्रीडति
भुङ्क्ते चैवमहो जडस्थितिकृतावासः स देहाश्रितः ॥ ५४ ॥
त्रिस्थलीस्थायिनश्चैवमस्य वैभवविस्तरः ।
वर्णितो मुनिना योऽस्मिन् स विद्वदुपदेशकृत् ॥ ५५ ॥

(युग्मम्)

एवं यदुपतिमिति : १०.३७.२५.

वन्दे श्रीगोविन्द त्वत्पदपद्मं सुसद्म पद्मायाः ।
वृन्दावनानुरक्तं साधुमनोलिस्तुतं विविक्तरसम् ॥ ५६ ॥

इत्यानम्य पुनः पुनः सुरमुनिर्द्दग्लक्षिताङ्घ्र्यम्बुजो
गायं केशव वासुदेव नृहरे नारायण श्रीपते ।
श्रीमद्विष्णुपदादृते न शरणं मे किञ्चिदप्यन्यदि-
त्युक्त्वोत्थाय तदैकमात्मनि मुदा दध्यौ परं चाऽऽश्रयत् ॥ ५७ ॥
वायुप्रेरितवल्लकीगुणभवन् - मञ्जुस्वरानुस्वरो-
द्गीतानन्त - मुकुन्द - कृष्ण - भगवद् - गोविन्दनामावलिः ।
हस्तोद्बोधिततालमात्मविहितानन्दानुमोदस्फुर-
द्रोमाऽसौ सहसा सनातनगुरुं नत्वा ययौ सत्पथम् ॥ ५८ ॥

भगवानपीति : १०.३७.२६.

दैत्यहन्ता मुनिस्तोत्रपात्रमप्यच्युतस्तदा ।
त्यक्त्वा गर्वं शिशुक्रीडोऽभूदहो भक्तवश्यता ॥ ५९ ॥

एकदेति : १०.३७.२७.

निलायनं नेत्रपिधानमत्र हि
तदात्मकेलिस्तु समाधिरेव सः ।
यथाधिकारं व्यधुरेव तं मुदा
तदा तु तत्केलिमिषाच्चिरायुषः ॥ ६० ॥

मयपुत्र इति : १०.३७.२९.

यद्व्योमचरितं केशिनिग्रहोत्तरमीरितम् ।
युक्तं मनोनिग्रहतः पुंसो व्योमावलम्बनम् ॥ ६१ ॥

---

१. स इति सदेति च्छेदश्च । २. विष्णुचरणः, आकाशश्च ।

क्षणमात्रं योगिनां हि शून्यस्थितिरलं ततः।
श्रीशापरोक्षानन्दाप्तिर्व्यक्तं व्योमगुहा-पदात् ॥ ६२ ॥

सिद्धेष्वप्यत्र केचिद् बहिरबहिरहोरात्र - मक्षावनोत्काः
केचिद्बाह्यैकदम्भा विषयरसभुजस्त्वन्तरे मोपवृत्त्या।
अन्ये त्वानन्दभोगापरिचितमनसो मेषवन्मार्गभाज-
स्तत्राद्यान्नैव माया स्पृशति तदपरान् किञ्चिदन्यांस्तु पूर्णम् ॥ ६३ ॥

शून्याकारः स मायाप्रसर इह पुनस्तान् प्रपञ्चाद्रिदर्यां
प्रक्षिप्यैवाऽऽवृणोति प्रचुरतरतमोभाजि सद्यस्ततस्ते।
स्युश्चेच्छ्रीनाथपादाम्बुजरतिमतयस्तं निरस्याच्युतस्तां-
स्तस्याः शीघ्रं प्रमोच्य प्रकटयति निजानन्दसान्निध्ययोगम् ॥ ६४ ॥

तस्मात्त्राता सर्वदा सर्वतोऽपि सर्वत्रापि श्रीश एको दयालुः।
निश्चित्यैवं तत्पदाब्जावलम्बः कार्यः पुंसेत्यर्थ ईदृक्चरित्रे ॥ ६५ ॥

(विशेषकम्)

तादृक् चेतोनिग्रहेऽनागतार्थ-
दृक्संसिद्धिः स्यात्ततो व्योमयोगात्।
तूष्णींवासो धीगुहायां ततः श्री-
शप्तानन्दः सिद्ध इत्याशयो वा ॥ ६६ ॥

क्रीडासक्तोऽपि न त्वं स्वान् विस्मरस्यच्युतान्वहम्।
मद्रक्षणोदितदयो न मां त्यज विभोऽधुना ॥ ६७ ॥

श्रीशकल्पतरुक्रीडा० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

॥ अथ अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥

एवं विहारै रममाणचित्ताः सन्तः स्वसन्तोषजुषो वसन्ति ।
सन्तः स्वघोषे खलु नान्दनाम्नि ह्यक्रूरयोगोऽर्थत एव तेषाम् ॥ १ ॥

अक्रूरोपीऽति : १०.३८.१.

आनन्दभाजनमिदं पदमेकमेव
लोकेशमुख्य - सुरपूजितमच्युतस्य ।
जानन्नहं न सहसा परिहासभूमिं
भूमौ श्रयामि लघुभूपतिपादसेवाम् ॥ २ ॥

यस्य देहे यदा व्यक्ता भवत्यक्रूरयोगिता ।
स एवं चिन्तयन् याति पथि कृष्णेक्षणोत्सुकः ॥ ३ ॥

किं मयाऽऽचरितमिति : १०.३८.३.

को वाऽकारि जपस्तपः किमु कृतं तीर्थं किमासेवितं
किं वा दानमदायि सद्व्रतविधिर्यागोऽपि योगोऽपि वा ।
यस्यैतत्फल - मिन्दिराधिप - पदाम्भोज - प्रसादेक्षणं
प्रादुर्भूत - मभूतपूर्व - ममरब्रह्मेश - सच्चेतसाम् ॥ ४ ॥

ममाद्येति : १०.३८.६.

दुर्दिष्टं नष्टमद्याखिलमपि निखिलैर्दुर्ग्रहैः सद्ग्रहैर्वा
संत्यक्तं प्रातिकूल्यं विलयमुपगताः सर्व एवान्तरायाः ।
साङ्गानुष्ठानमद्याकृतमपि सुकृतं सङ्गताः स्वेष्टयोगाः
सर्वेऽप्यद्यानवद्या यदहमिह हरिं चक्षुषा लक्षयामि ॥ ५ ॥

कंसो बतेति : १०.३८.७.

अहो ह्यद्यतनस्य नाम किमहं श्रेयस्करत्वं ब्रुवे
यस्मिन्नीदृशशासनादुपकृतं कंसेन तेनारिणा ।
नैकं केवलमेतदेव धरणौ सर्वारिचक्राण्यपि[१]
मय्यध्वन्युपकुर्वते हरिपदाब्जस्पृष्टरेण्वर्पणैः ॥ ६ ॥

---

१. शत्रुचक्राणि अराविशिष्टपदाङ्गानि च ।

अरिणा कंसेन रथं दत्तमवेक्ष्यारिचक्रमपि मन्ये ।
तदनुगुणाधिकरेणूत्करमिह मे संभ्रमात्समर्पयति ॥ ७ ॥

सुरेशप्रजेशोरगेशादिजुष्टैरभीष्टैरजोभी रमेशाङ्घ्रिमृष्टैः ।
अपि स्यन्दनो मय्यमन्दोपकारी निजैरेव योऽङ्कैर्मदङ्गं धिनोति ॥ ८ ॥

मनोज्ञभावं भजतां हयानां वदन्तु केचिद्रथवाहकत्वम् ।
कृष्णे क्षणोद्भूतमनोरथस्य निर्वाहकत्वं त्वहमत्र वच्मि ॥ ९ ॥

द्रक्ष्यामीति : १०.३८.९.

यान् श्रीशोऽनिशमीक्षते स्वरमणीचञ्चत्कटाक्षेक्षितान्
ये वा श्रीशमशङ्कितेन मनसा पश्यन्त्यवद्येन्द्रियाः ।
तेऽमी फुल्लदृशः कुरङ्गशिशवः पश्यन्त एवादराद्
यद्गच्छन्ति भृशं प्रदक्षिणतया स्पष्टं मदिष्टं ततः ॥ १० ॥

यस्येति : १०.३८.१२.

यल्लीलायितजन्म - कर्म - गुणभृद्भागल्लोकसिद्धान्यहो
निःसीमं शुभमाशुतैव तनुते तं त्वद्य साक्षादहम् ।
द्रक्ष्याम्यत्र पदाम्बुजे निजशिरो धास्यन् वचोऽगोचरं
लप्स्याम्यच्युतदेहसङ्गजसुखं शिष्टं किमिष्टं ततः ॥ ११ ॥

चन्द्रस्तापोपशान्तौ मिहिर इव तमोऽपाकृतौ दोषनाशे
वैद्यो रक्षोविनाशे रघुरघजलधिप्राशने द्रागगस्त्यः ।
कल्पः स्वेष्टप्रदाने नयनसुखकरो मित्रवत्पात्रभूतः
पूर्णानन्दस्य नन्दव्रज इह भविता दृक्चरोऽस्म्यद्य धन्यः ॥ १२ ॥

चतुरागमवेदिनोऽपि धातुर्यदलभ्यं किल पद्रजो मुरारेः ।
तदहो सुलभं किरातजातेः किमु धन्येयमधन्य एव वासः ॥ १३ ॥

रूपाण्यादाय तत्तत्तरुमृगपतगाम्भश्चराणां समन्तात्
सोत्साहा अध्यतिष्ठन् सुरमुनिनिकरास्तद्विदाऽधोक्षजेन ।
आहूता नामभिः स्वैर्व्रजभुवि बहुशस्तेन मन्ये तदानीं
नो चेत्तन्नामधेयैर्व्यवहृतिरवनावेषु कस्मात् प्रसक्ता ॥ १४ ॥

---

१. अधिका रेणवः अधीति च्छेदश्च गजाः ।

देशोऽयं श्रीशपादाम्बुजकलितरजोराजिसाम्राज्यशोभो
देशोऽयं श्रीशहस्ताकलितसुमलताद्यागमोद्भास्यमानः ।
देशोऽयं श्रीशरत्युत्सुकयुवतिकृता-ऽनेकपुष्पाल्पतल्पो
देशोऽयं श्रीशकेलिश्रितसितसिकतालङ्कृतः संविभाति ॥ १५ ॥

भूभागोऽयमलङ्कृतः सरलित-द्रुप्रान्तहिन्दोलकैः
स्वाच्छन्द्यादनुकल्पितैरभिनवैर्नानाविधैः क्रीडनैः ।
भूभागोऽप्ययमूर्जितस्तरुदलै - राभुक्तदध्योदन-
स्वल्पानेककणैः प्रतिक्षणमहो वातागमोद्भामिभिः ॥ १६ ॥

न तादृग् भूभागो य इह हरिपादाब्जरहितो
न तादृग् वा वृक्षो हरिकरमृदुस्पर्शविकलः ।
न वा तादृग् जन्तुर्हरिसदयवीक्षा-विरहित-
स्तदेतेषां भाग्यं युगपदुपलब्धं कथमहो ॥ १७ ॥

यस्मिन् क्रीडितमिन्दिराधिपतिना देशः स धन्यो न किं
ते वा धन्यतराः कथं न तरवो येषां फलेप्सुः प्रभुः ।
ते वा धन्यतमाः कथं न हरिणा भुक्तं त्वहो यैः समं
धन्याद् धन्यतराच्च धन्यतमतोऽप्यद्यास्मि धन्यो न किम् ॥ १८ ॥

अत्रेमे पृथुनलभूभृतो[1] विभान्ति
नाना-सद्द्विज[2]कलिता-ऽऽगमो[3]पदेशाः ।
देशेऽस्मिन् बहुमुनयस्[4]तपस्विनोऽपि
तन्मन्ये हरिचरणाप्तिरेव हेतुः ॥ १९ ॥

धन्यास्ते किल केकिनो जितघनां पश्यद्भिरैशीं तनुं
यैरालक्षि न लास्यकर्मणि निजेऽनध्यायकालः क्वचित् ।
धन्यास्तेऽपि चकोरकाश्च पिबतां तद्वक्त्रचन्द्रद्युतिं
येषां नोदयमागता हृदि मनाग्राकाऽमयोर्भेदधीः ॥ २० ॥

---

१. पृथवो नलास्तृणजातिविशेषा येषु ते, राजविशेषौ च । २. ब्राह्मणाः पक्षिणश्च । ३. वृक्षा वेदाश्च । ४. वृक्षविशेषा ऋषयश्च ।

भो भोः पक्षिगणः सदागमजुषः श्रुत्यर्थवाचोऽखिलान्
युष्मानेष विशेषतोऽतिकृपणोऽक्रूरोऽहमभ्यर्थये ।
यूयं चाप्युपदेशिनोऽहमपि वोऽन्तेवासितामागत-
स्तन्मे तं कुरुतोपदेशमतनुर्श्रीर्यैः श्रुतः श्रीपतेः ॥ २१ ॥

पादाम्भोजजुषां प्रणम्रवपुषां सत्सङ्गमासेदुषां
नामानन्दपुषां जिताखिलरुषां तत्त्वोल्लसच्चक्षुषाम् ।
रूपारूपनिरूपणेष्वविषयोऽप्यग्रे सतां मूर्तिमान्
श्रीशः सञ्चरतीत्यहं किमधुना स्यां वा तदन्तर्गतः ॥ २२ ॥

यत्यक्ता दृषदात्मता पदरजो लब्ध्वा पुनर्दुर्लभं
स्यादेवेत्यविभाव्य मुन्यबलया नैतत्कृतं साध्विति ।
आलोच्यैव शिला मुहुर्मुहुरिमास्तद्रूपतोऽवस्थिता
मन्ये तत्पुनराप्तये त्वितरथा तच्चैतदेकं रजः ॥ २३ ॥

विध्वस्ताखिलपातकैर्बहुतपः - शुद्धान्तरङ्गैरपि
दुष्प्राप्यः सकृदेव यः किल करस्पर्शः स लक्ष्मीपतेः ।
यत्पृष्ठोदरकन्धरं प्रतिपदं प्रत्यङ्गमेवाप्यते
गोभिस्तद्विधिवर्णने विधिरपि स्याद्वा समर्थः क्वचित् ॥ २४ ॥

यन्नाभ्युद्भवपद्मभूरपि तपःसिद्धोऽपि यस्य प्रभोः
शुश्रावैकमगोचरस्य च तपेत्येवोक्तवर्णद्वयम् ।
क्रीडाकौतुकिभिः सगोपशिशुभिः साकं रमानायको
ब्रूते स्वैरमहर्दिवं तदिह ते कस्याधिकेडया न वै ॥ २५ ॥

आबालस्थविरं जना इह गताः श्रीशाल्लभन्ते सुखं
यादृक् श्रीपतिरप्यनन्तगुणितं प्राप्नोति तेभ्यस्ततः ।
एतत्पुण्यफलं किमच्युतपदावासोऽत्र किं वा प्रभो-
रस्यैवातुलपुण्यमूर्तय इमे नैतत्तु निर्णीयते ॥ २६ ॥

कुण्ठोऽष्टश्रु[२]तिरप्यनष्टमतिरप्यष्टादशालोकने
षट्तत्त्वार्थविवेचने च चतुराम्नायेषु यत्राजनि ।

१. शिष्यताम्, समीपस्थितिं च । २. ब्रह्मा ।

कर्तुं तद्व्रजवासिभाग्यगणनासीमां समीहेत यः
स स्वस्फीतिशिरोऽवधूननकृते वन्ध्यासुतं वाञ्छतु ॥ २७ ॥
कस्मादीशो वशीभूतः कस्मात्तैर्वा वशीकृतः ।
इत्यन्योन्यविवेक्तारावुभौ तावेव नेतरे ॥ २८ ॥

अथावरूढ इति : १०.३८.१५.

तापापहं पापहरं शिवङ्करं
दधाम्यहं मूर्ध्नि पदं दयोदधेः ।
स्पर्शोऽपि यस्याजनयत् सुमित्रता-
महेश्च तार्क्ष्यस्य च नित्यवैरिणोः ॥ २९ ॥

समर्हणमिति, न मयीति : १०.३८.१७-१८.

इन्द्रेऽग्रजे रिपुपदे च बलौ स्वदासी-
भूतासु चास्वपि समप्रसृतोपकारः ।
स श्रीपतिर्न मयि शत्रुमतानुगेऽपि
कार्कश्यमेष्यति मनस्यखिलान्तरज्ञः ॥ ३० ॥

अप्यङ्घ्रिमूल इति : १०.३८.१९.

यद्यप्यस्मि समन्तुरस्मि च महापापैकराशिर्भृशं
कंसादेश-निशापिशाच-विवशोऽप्यन्याय-विन्यासभूः ।
दीनार्तिप्रशमैक-सद्व्रतजुषा दृष्ट्येक्षितः स्यां यदा
शिष्टं स्यान्न तदैकमेष्वपि ततः स्पष्टं प्रभोर्दलभे ॥ ३१ ॥
पुण्यं स्वल्पमजीर्णमेव वृजिनं सिद्धं न चोग्रं तपो
यस्याऽसौ कथमीशदर्शनचणोऽक्रूरोऽजनि क्रूरधीः ।
स्वस्वास्याब्जनिवेशिताङ्गुलिदलं देवादिकानामपि
स्यामद्याहमहो सुविस्मयजनेर्हेतु - र्ह्यसाधारणः ॥ ३२ ॥
सान्निध्यं पदयोरुपेयुषि मयि श्रीनेतुरब्जप्रभा-
दृग्दोषं शमयेन्मदीयमिह किं चित्रं यदक्रूरगा ।
चित्रं कोटिसुधांशुकान्तिललितं दृष्ट्वा यदास्याम्बुजं
दृग्दोषं शमयाम्यलं प्रतिपदं लोलाङ्गुलीमोटनैः ॥ ३३ ॥

सुहृत्तममिति : १०.३८.२०.

यत्संस्पर्शसुखं रहस्यनुपदं जानाति सैका रमा
तेनालिङ्गनमाचरिष्यति भुजद्वन्द्वेन तद्वक्षसा।
धन्यत्वं किमु तद्वदामि किमु वा पावित्र्यमात्मोदितं
यावत्तीर्थपदस्य तस्य वपुषः सङ्गैरनङ्गप्रदैः ॥ ३४ ॥

लब्धाऽङ्गसङ्गमिति : १०.३८.२१.

आगत्याऽऽरात्सत्वरं मत्पुरस्तात् ताताक्रूरेत्येवमाभाषमाणम्।
पश्यामीशं तं यदा तन्न किं स्यां सर्वज्येष्ठब्रह्मपूज्यप्रतिष्ठः ॥ ३५ ॥

न तस्य कश्चिदिति : १०.३८.२२.

निजपादगतार्थिचिन्तितार्थप्रदकल्पे न यथारिमित्रभावः।
सदयेऽपि विभौ तथैव कामं शरणायातजनावनस्वभावे ॥ ३६ ॥

मदवश्यशिक्षको यो मदवश्यो नैव स स्वयं भवति।
इति सिद्ध एव तादृक् प्रभुस्ततो मद्वशोऽत्र का शङ्का ॥ ३७ ॥

धन्यत्वं मम चक्षुषोऽद्य भगवद्वक्त्राब्जसंवीक्षणात्
तद्वेदप्रियहार्दवाक्श्रवणतो भूयस्तरां कर्णयोः।
अङ्गस्यापि तदङ्गसङ्गसुखतः प्रत्यङ्गवृत्तेरपि
तद्वीक्षाविषयत्वतो व्रजमिमं धन्यं हि मन्ये सदा ॥ ३८ ॥

याऽपाशा[1]ऽऽसीत्सुहृदाप्तमोचनेष्वस्माकमेतावदसौ दयावशः।
तां भञ्जयन्नाशु न किं करिष्यति पित्रोरपाशत्वमथास्मदुक्तितः ॥ ३९ ॥

समग्रगोत्रा[2]भरणं रमेशपादाम्बुजातध्वजराजमानम्।
व्रजं त्वमेनं वृजिनं विहातुमक्षिस्ववीक्षाविषयं कुरुष्व ॥ ४० ॥

तं वीक्ष्य सततानन्तनेत्रोत्सवविधायिनम्।
स्वानन्दातिशयोद्रेका - दवर्णयदनेकधा ॥ ४१ ॥
सूर्यमण्डलमेवेदं व्रजरूपेण तिष्ठति।
कस्यात्रानुमतिर्न स्यान्मध्ये नारायणे स्थिते ॥ ४२ ॥

---

१. निराशता। २. पृथ्वी।

उदयैककृतावासो निस्तमस्कगतिः सदा ।
अतस्तदन्यो मन्येऽहमचरोऽयं प्रभाकरः ॥ ४३ ॥
सहस्र-गोप्रसारेण समयो व्रजसूर्ययोः ।
एको लसत्परागश्रीरन्यो यात्यपरागताम् ॥ ४४ ॥
सकलावनिसुन्दर्या नासैवैषा व्रजावनिः ।
यदत्र राजते नित्यं मुक्ताभरणमुत्तमम् ॥ ४५ ॥
पश्यतां तिष्ठतां वापि कृष्णरूपकरोऽनिशम् ।
शुचिरप्येष तन्मन्ये हेतुर्नीलाम्बराश्रयः ॥ ४६ ॥
क्रीडत्कृष्णं विलोक्यैनं प्रशंसाघोषघोषितः ।
देवादिभिस्तदाद्येष घोषाख्यां समगाद् व्रजः ॥ ४७ ॥
क्वचित्तीर्थं क्वचित्क्षेत्रं क्वचित्सन्तः क्वचित्प्रभुः ।
सर्वेऽप्यविकला यत्र नासावनुपमः कथम् ॥ ४८ ॥

नित्योल्लासि यशोदयाश्रितमहो गोपाललीलागृहं
सत्यानन्दमुखाखिलर्धिरनघा यत्रानिशं राजते ।
तद्वृन्दावनमत्र गोकुलमलं श्रेयस्कृदीशाश्रितं
प्रागश्राव्यधुना व्यलोक्यजनि तच्छुत्यक्षिमैत्र्यं दृढम् ॥ ४९ ॥

एवं विचित्रतरशोभमवेक्ष्य कामं
घोषं स्वतोषपरिपोषित - चित्तवृत्तिः ।
मेने किरीटमखिलावनिमण्डलस्य
श्रीकृष्णसन्मणि - विराजित - मौलिभागम् ॥ ५० ॥

इति संचिन्तयन्निति : १०.३८.२४.

सश्रीशं गोकुलं देही विशत्येवं यदा तदा ।
अस्तं याति जगच्चक्षुरित्यर्थकमृषेर्वचः ॥ ५१ ॥
पूर्णाक्रूरगुणोल्लासो नैति शोभां विना निशाम् ।
युक्तमेव तदा तस्यां सोऽभूद्गोकुलशोभनः ॥ ५२ ॥

---

१. धेनवः किरणाश्च । २. परागशून्यत्वं प० पश्चिमदिग्गामित्वम् । ३. कृष्णः श्यामं च । ४. पवित्रः शुक्लश्च । ५. बलरामो नीलवस्त्रं च । ६. अक्रूरस्य गुणाश्चन्द्रश्च ।

पदानि तस्येति : १०.३८.२५.

अत्राजानुपदं स्थितं समपदं प्रोड्डीय चात्र स्थितं
मण्डूकप्लुतितोऽत्र चात्र च तिरःप्रक्षिप्तपद्भ्यां गतम् ।
अत्राद्रावि सवेगमत्र च शनैरिङ्गत्पदं चात्र च
क्रीडाश्रान्ततयाऽऽसितं भगवतेतीक्षोत्सुकाद्दभव ॥ ५३ ॥

तद्दर्शनेति : १०.३८.२६.

दृष्ट्वाऽरिचक्रकलितोद्धतसंभ्रमं मां
मा केश्यरिष्ट बकवद् गणयत्वनन्तः ।
इत्यात्मदृक् तदरिचक्र[1]शताङ्कवासं
सन्त्यज्य सद्व्रजसदाचरणो बभूव ॥ ५४ ॥

सर्वस्मिन्नपि गोकुले स हि तदा दिग्देवताऽधीशितुः
श्रीनाथस्य पदान्यवेक्ष्य विलसत्पद्मादि-लक्ष्माण्यलम् ।
तज्ज्ञानन्दविवृद्ध - सात्त्विकमहाहार्दात्मभक्तिर्जवाद्
विस्मृत्य क्षणमात्मभावमवनौ तद्धाज्यलोडीन्मुदा ॥ ५५ ॥

श्रीशाङ्घ्रिसंस्पृष्टरजः प्रभूतं
सुखं यदादौ शिर एव लेभे ।
सर्वेषु गात्रेषु शिरः प्रधानं
साधूक्तमेतद्वचनं हि साधु ॥ ५६ ॥

सद्धंसं[2]व्योमयानेक्षणललितगतिः सूर्य[3]भूत्यम्बुजातो-
ल्लासी तत्कीर्तिसा[4]रस्वत - मधुररस - प्रेमभृच्चित्तवृत्तिः ।
यद्ब्रह्मेवास्मि सम्प्रत्यतनुजनिपदावेक्षणोत्कण्ठिताक्ष-
स्तद्युक्तं व्याहरामि स्वपदमिति विभोः पादपद्मं प्रपन्नः ॥ ५७ ॥

ददर्श कृष्णं राममिति : १०.३८.२८.

एवं यो भक्तिपूर्णो भवति भुवि जनः स स्वयं स्वात्मनीशौ
पश्यन्नाकाशवर्णौ सुमहितचरितौ नीरजस्कौ प्रसन्नौ ।

---

१. शत्रुचक्रम्, अराविशिष्टानि चक्राणि यस्येति च । २. हंसयुक्तविमाने पक्षे परमहंसहृदयाकाशयानस्य हरेरीक्षणम् । ३. सूर्यश्रीकं कमलं पक्षे यमुनोदकम् । ४. ब्रह्मपत्नीसम्बन्धी वाग्जालं च ।

आद्यौ हेतू जगत्याः सुकृतमयतनू सद्व्रजं शोभयन्ता-
वुत्प्लुत्य स्यन्दनात्तत्पदसुखनिहितं स्वं करोत्याप्तकामः ॥ ५८ ॥

श्रुतिश्रुतो दृष्टिदृष्टो मनसाऽऽलिङ्गितो दृढम् ।
शिरसाऽपि पदस्पर्शं करोम्यस्येत्यधावत ॥ ५९ ॥

भगवद्दर्शनाह्लादेति : १०.३८.३५.

अदृष्टश्रुतपूर्वस्य दर्शनं भुविः वस्तुनः ।
सिद्धमानन्ददं त्वेतत् साक्षादच्युतदर्शनम् ॥ ६० ॥

तव पदे निहितं हि शिरोऽधुना स्पृश करेण हरे करवालतः ।
इति मनःस्थितमर्थमुदीरयन् कृतित एव तदा न वचोऽब्रवीत् ॥ ६१ ॥

व्यक्तं लोकदृशाक्रूरकर्मकर्तुर्ममाधुना ।
त्रपोपहासयोः पात्रं स्यात्स्वनामेत्यनुक्तवान् ॥ ६२ ॥

भगवानिति : १०.३८.३६.

सप्रेमभावं तमवेक्ष्य कृष्णः शुद्धान्तरङ्गं शरणं प्रपन्नम् ।
संसारिचक्रदपि ते न भीरित्यावेदयंस्तत्करतोऽस्पृशत्तम् ॥ ६३ ॥

संप्रेषितो यदरिणाऽयमिहापि सारि-
चक्रेण मामुपगतः सहसा रथेन ।
इत्थं विभाव्य भगवान् स सहस्र[1]धारि-
चक्रेण तं निजकरेण तदा चकर्ष ॥ ६४ ॥

पाणौ यथा मम ममत्वमनेकधाऽरि-
चक्राङ्कितेऽपि नहि नश्यति तादृशोऽपि ।
तद्वत्त्वयीति स विबोधयितुं तमेव
तस्मै निदर्शनमदर्शयदात्महस्तम् ॥ ६५ ॥

न केवलं तदा तेन लब्धो ह्यभयदः करः ।
किन्तु तन्मिषतः सर्वो निर्व्याजसुहृदाशयः ॥ ६६ ॥

सङ्कर्षण इति : १०.३८.३७.

गोकुलान्तर्गृहसुखं योगादेवेति तत्क्षमम् ।
गृहप्रवेश-मुख्योपचारोऽस्मिन् रामकर्तृकः ॥ ६७ ॥

---

१. सहस्रधाराविशिष्टं सहस्रधेति च्छेदश्च ।

तस्मा इति : १०.३८.४०.

भक्त्या ह्यनन्यगतया यदि मां प्रपन्न-
स्तस्यातिगौरवमहं प्रविधाय साक्षात् ।
भोग्यं च भो[1]गिविहित प्रवितीर्य संसृ-
त्यध्वश्रमानपि हरे हरिणेत्यबोधि ॥ ६८ ॥

अस्मात्पूर्वमनेहसो मम सदृङ् नैवापरो दुर्भगो
यन्नीतो निरयातिशायिनि गृहे कंसस्य कालो वशात् ।
अस्मादुत्तरमप्यनिन्द्यसमयान्नानो भवेद्भाग्यवान्
मत्तुल्यो यदहं हरेरपि जगत्पूज्यस्य पूज्योऽभवम् ॥ ६९ ॥

इति सप्रेम सानन्दं कंसाङ्गारस्मृतिविक्लवम् ।
तदह्नि गोकुले लोलमासीदक्रूरगोकुलम् ॥ ७० ॥

(युग्मम्)

पप्रच्छ सत्कृतं नन्द इति : १०.३८.४१.

लाभोऽक्रूर स एष एव नितरां प्राक्पुण्यपाकोऽप्यसा-
वेतद्भाविसमीप्सितामलफलं चिह्नं प्रसादस्य च ।
यत्कंसेन दुरात्मना निजगृहे यूयं विपक्षाश्रिता-
अप्यद्यावधि संविधाय करुणां प्राणार्पणै रक्षिताः ॥ ७१ ॥

इत्थमिति : १०.३८.४३.

यस्मात् सनन्दकुशलप्रश्नादध्वश्रमं जहौ ।
तत्क्षेमप्रश्नसदृशं नान्यत् सुखकरं भुवि ॥ ७२ ॥
भगवद्गोकुले यस्य लग्नं गोकुलमादरात् ।
को नामाध्वश्रमस्तस्य सर्वतः सुखशालिनः ॥ ७३ ॥

श्रीशाकल्पतरुक्रीडा० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने अष्टात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

---

१. भोगवान् बलरामश्च ।

॥ अथ एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

सुखोपविष्ट इति : १०.३९.१.

भवन्ति ये संसृतिवर्त्मसंभवाः प्रायो मृषैवार्थमुदीरयन्ति ।
मनोरथास्तेऽपि हरिप्रसादतः सत्याः सतां स्युः श्रमहारिणश्च ॥ १ ॥

सायन्तनाशनमिति : १०.३९.३.

तदा तदज्ञानतमोविनाशनं प्रभुर्विधायैव स कंसचेष्टितम् ।
[illegible] स्फुटं विभात्यस्य च माधवाह्वयात् ॥२॥

अयमवितथमस्मै सर्वमेवास्मदीयं
मुनिगदितमुदन्तं यद्वदेत्तर्हि तज्ज्ञः ।
अयमसुखमनाः स्यात्स्यान्न यानेऽनुकूलः
क्वचिदिति तमपृच्छत्प्राय एकान्त ईशः ॥ ३ ॥

तात सौम्येति : १०.३९.४.

यो जगत्तात - तातोऽपि तातेत्यक्रूरमब्रवीत् ।
न तस्यैवास तच्चित्रकारि किन्तु विधेरपि ॥ ४ ॥
पूर्ववत् पुरतोऽप्यस्याऽस्मासूपेक्षा भवेत् किमु ।
इति तत्संशयोच्छित्त्यै सोऽब्रवीद्भद्रमस्तु वः ॥ ५ ॥

किं नु न इति : १०.३९.५.

प्रमातृसहजे तमोमयतनौ सदज्ञानिता-
पदे सति भवामये हृदि सुहृत्सुखाशाहतिः ।
स्फुटैव जगतीति किं समनुबोधयन् देवकी-
सुतः स्वयमवर्णयत् सुहृदि कंसदुश्चेष्टितम् ॥ ६ ॥

मा माया सैव तुला यस्येत्यर्थाच्च जीवसहवासात् ।
अज्ञानमेव मातुल - प्रमातृसहजाभिधानतो ध्वनितम् ॥ ७ ॥

अहो अस्मदिति : १०.३९.६.

क्लेशोदयो मद्भक्तानां मत्कृतेऽत्रेति जानतः ।
वदतश्चेश ते तत्र यदुपेक्षा तदद्भुतम् ॥ ८ ॥

दिष्टचेति : १०.३९.७.

पूर्णाप्तकामस्य ममास्तु कस्मात् त्वद्दर्शनेच्छेति वदेश न त्वम् ।
स्वीयेक्षणं काङ्क्षितमेव मह्यमेव त्वयैवोक्तमहं त्वदीयः ॥ ९ ॥

पृष्ट इति : १०.३९.८.

कंसारिणा कुमतिकंसमतानुगामी
प्रेमप्रसादवचसाऽऽदरणीय एवम् ।
कस्यापि नात्र भविताऽनुमतिर्दयालो
निर्व्याजसर्वमतिसाक्ष्यसि तत्त्वमेव ॥ १० ॥

अधुना यदि मामुरीकरोषि तदिहैवेश वसामि सर्वकालम् ।
अभयं भवतो न यावदात्तं भयमेतस्य दुरात्मनस्तु तावत् ॥ ११ ॥

अकार्यमपि हिंस्रमप्यवकलय्य कर्माधुना-
ऽनवद्यवदुरीकृतं सदय यन्मया निस्त्रपम् ।
न हेतुरपरोऽस्य तु स्फुटतमैव सार्वत्रिकी
यदत्र परतन्त्रता निरयतोऽधिक - त्रासदा ॥ १२ ॥

कं[1]सं भावितदुर्नयं नृपमुपासीना भवन्तोऽधुना
संदिष्टं क्षपयन्ति कृष्ण भवतः प्रश्नोक्तिरेवोत्तरम् ।
कंसस्यान्तकरं विहाय भगवंस्त्वां गोकुलक्षेत्रगं
कंसस्यान्तकरं वजेयुरवने केदार[2]पालाः सखे ॥ १३ ॥

नाप्तान् पश्यति नो सखीनपि न वा बन्धून्न सम्बन्धिनो
वृद्धान्वा पितृसन्निभान्न पितरं साक्षान्नृशंसाग्रणीः ।
यत् केनाप्युपदिष्टमिष्टमपि तन्नाकर्णयत्यंहसां
राशिः किन्त्वतुलस्मयामयमनाः स स्वैरमाचेष्टते ॥ १४ ॥

सर्वान् वः समजीजयत् कथमसावेकः समं सङ्गतान्
मा पृच्छ त्वमिदं यदत्र भगवंस्त्वत्पादमेकं विना ।
त्रैलोक्यं युगपत्समागतमपि स्थातुं न तस्याग्रतः
शक्तं का पुनरीश सौम्यजनुषामस्माकमस्मिन् गतिः ॥ १५ ॥

---

१. कमिति च्छेदः, कंसं च । २. कर्षकाः, के इति च्छेदश्च ।

यः स्वस्मिन्मन्यमानो विरिपुरहमिति स्वैरवृत्तिप्रचारः
प्रायो गोविप्रसाधूनसुरमतिरसौ द्वेष्टि देवान् मुनींश्च।
दीनानस्मांस्तु नित्यं गणयति नितरां तार्णपर्णाग्रतुल्यान्
हेतुस्तत्रैक एवाच्युत वयमखिलास्तावका इत्यगूढः ॥ १६ ॥

एक एव विशेषोऽस्ति तस्यास्माकं च संप्रति।
स हि भीत्या वयं प्रीत्या पश्यामस्त्वामहर्निशम् ॥ १७ ॥

देव त्वदीयपादाब्ज - वीक्षामृत - जिघृक्षवः।
सर्वेऽपि त्वां दिदृक्षामो जीवं जीवाः सुधाकरम् ॥ १८ ॥

तदौषधीश - वंशेन्द्र धन्वन्तरिकृतस्तुते।
दृशैवामृतवर्षिण्या सर्वान्नः कुर्वनामयान् ॥ १९ ॥

हे श्रीकृष्ण यदूद्वहाच्युत विभो हे नाथ हे श्रीपते
हेलालोडितपालिताऽसुरसुरप्राग्भार भूभारहृत्।
हे दीनावनदीक्षितावनिपते लक्ष्मीपते संकटा-
दस्मान्मोचय नस्त्वदेकशरणान्नित्येव भूयर्थना ॥ २० ॥

समग्रविश्वासनविश्वनायक तदुत्स्मयासुश्वसनापहारतः।
तथा दिशाश्वासनमद्य शाश्वतं निजं यथाऽऽश्वासनमाभजामहे ॥२१॥

यच्चावश्यकमन्यथा न भवतीत्यादिष्टमीश त्वयै-
वास्मात्सागसि मय्यपीह सरुषं दृष्टिं वृथा मा कृथाः।
किं चानन्तदुरन्त-दैत्यनिवह - प्राणप्रहाणोद्यतं
त्वामन्यायविधानमेव रिपुगं चक्रे पुराऽग्रेऽपि च ॥ २२ ॥

त्वत्पादनीरजसुधासरिति प्रभोऽहं
तद्गर्ह्यवागनलतप्तहृदद्य मंक्तुम्।
प्राप्तोऽस्मि तत्रभवतः कृपया तदेतत्
संपादितं तदिति वृत्तमपि व्यभाणि ॥ २३ ॥

यत्कृत्यं सदसाधु वा कृतमलं तत्सर्वतः सेवको
यः स्वस्वामिपदे निवेदयति निर्व्याजं स राज्ञः प्रियः।
स्यादेवेत्यखिलेशकृत्यमखिलं विज्ञापितं सन्मया
त्वं वेत्स्यत्र न संशयो मम मनाक् सर्वज्ञ तत्पाहि माम् ॥२४॥

श्रुत्वेति : १०.३९.१०.

शृण्वन्नेव - मशेषमुत्पथगतं तद्वृत्तमक्रूरतः
क्रोधागाध - रसावलिप्तहृदयो - ऽप्यद्यानवद्ये व्रजे ।
तद्व्यक्तीभवनं न चोचितमिति त्रैलोक्यनाथस्तदा
स्वं रामोऽपि सहास्यमास्यमकरोत् सन्दिष्टदत्तेक्षणः ॥२५॥

यो दुर्मतिर्द्विजान् द्वेष्टि देवान्साधूंश्च गा अपि ।
तत्पापमेव तं हन्तुमलमित्यकरोत् स्मितम् ॥ २६ ॥

अहो राज्यस्मयो नाम महादुरितकारणम् ।
प्रायश्चित्तं न तस्यास्ति यस्तद्वानिति सस्मितः ॥ २७ ॥

न यद्यपि सुहृच्छत्रू ममात्र समदर्शिनः ।
तथापि तौ ध्रुवं स्यातां यौ भक्तप्रियदुर्हृदौ ॥ २८ ॥

एवं प्रहसिताच्छ्रीशो व्यक्तीकुर्वन्निजाशयम् ।
सोत्साहमूचे पितरं श्रीशः स्वीयावनोत्सुकः ॥ २९ ॥

(युग्मम्)

प्रकृतोपयोगि किमपीह मयाऽस्मै व्रजनायकाय कथनीयमितीव ।
किमसौ प्रभुस्तदुदितार्थगशेषहृदयः सशेष इह तं प्रबभाषे ॥ ३० ॥

व्यजिज्ञपत्तदा राज्ञाऽऽदिष्टं सेवार्थमच्युतः ।
उपायनानि गृह्णीध्वमिति तद्वागतः क्षमा ॥ ३१ ॥

तावदज्ञाततत्त्वार्थो नन्दस्तत्र न संशयः ।
द्रक्ष्यामः सुमहत्पर्वेत्यन्यथैवं कथं वदेत् ॥ ३२ ॥

जानन्नेव विभुः स कंसचरितं जानन् स्वकीयस्थितिं
जानन्नारदतोऽपि तात्त्विकमिहाक्रूरागतेः कारणम् ।
श्रुत्वाऽक्रूरत एव तत्र पितरं नन्दं यदश्रावयत्
तेनाज्ञानमलं व्यबोधि बहुधा तादृग् व्रजाधीशितुः ॥ ३३ ॥

गोपानिति : १०.३९.११.

ज्ञात्वा तादृक्तदीयाशयमिह मनसा कारणे कार्ययोगं
ज्ञात्वा चाज्ञानराजाङ्कितमखिलमिदं भोग्यमागोरसादि ।

---

१. सबलरामः । २. वक्ष्यमाणानन्दवाक् ।

युक्तं सोत्साहवृत्तिर्व्रजपतिरखिलं घोषमुद्घोषशब्दै-
रन्वर्थं प्राग्विधाय प्रकटितमकरोज्ज्ञप्तये स्वाशयं सः ॥ ३४ ॥
यो जातोऽक्रूरयोगोऽसौ सपद्यज्ञानहार्यपि।
सज्ञातः समयापेक्षी यदज्ञाननियोजितः ॥ ३५ ॥

गोप्यस्ता इति : १०.३९.१३.

सगुणरूपनिरीक्षणतोषिता अभिलषन्त्यगुणं नहि वृत्तयः।
स्फुटमिदं श्रुततद्गतयोऽप्यमूर्युवतयो जनितार्तिभरा यतः ॥ ३६ ॥
अज्ञाननाशादपरोक्षभाजामपि च्युतं स्यात् सगुणेक्षणं नः।
इति स्मृतेशाङ्गसुखाः पुनस्ताः तदा तथासन् श्रुततत्प्रयाणाः ॥ ३७ ॥
योऽक्रूरयोगोऽयमिह व्रजे स प्राक् क्रूरयोगोऽलमिवासुखाय।
प्रायो भवेन्नेति विनिश्चितार्था अप्यार्तिभाजः स्मृततत्स्वभावाः ॥ ३८ ॥

स्रंसद्दुकूलेति : १०.३९.१४.

यस्याङ्गसङ्गस्पृहयालुना मया
जघन्यवासोऽपि मनाङ् न लक्षितः।
अस्मात् स चेद्गच्छति किं ततोऽनये-
त्यासीत् श्लथं तद्वसनं तदा किमु ॥ ३९ ॥

यत्स्रंसनं रागिवरेण्यमान्यं कामर्धिकारीति पटः स तस्याः।
आसीच्छ्लथो युक्तमिहाच्युतस्य भूयो व्रजावस्थितिकामवृद्ध्यै ॥४०॥
यत्करार्पणतः श्रीमानहमासमिह भुवम्।
तद्वियोगे कथं स्यादित्यभूत् सश्लथवृत्तिकः ॥ ४१ ॥

अनङ्गसङ्गोऽप्यतनुप्रसङ्गोऽप्यनेन साकं बहुधाऽनुभूतः।
सुखेऽपि दुःखेऽपि च तुल्यवृत्त्येत्यभूत्तथा तद्विशदं विधातुम् ॥ ४२ ॥
यावदस्य व्रजे वासस्तावद् वासोऽपि नः शुभः।
आलोच्यैवं तदा युक्तं वासः शिथिलवृत्त्यभूत् ॥ ४३ ॥

---

१. हस्तो ग्राह्यभागश्च। २. अनङ्गेन संगोप्यः स चासौ तनुप्रसङ्गः, अनङ्गसङ्ग इति च्छेदः, अङ्गसङ्गो नेति तनुप्रसङ्गो नेति च।

अक्रूरयोगेऽभ्युदिते न को वा
वामाङ्गसङ्गे श्लथभावमीयात् ।
युक्तं तदा तद्वसनं तथाऽऽसी-
च्चित्रं त्वयोगं च सुदृक्पदार्हम् ॥ ४४ ॥

सवलयः किल तस्य दुरात्मनो विभुवियोगनियोजितचेतसः ।
द्रुतमहो भवितेति विबोधयन् सवलयः कृशतामगमत् करः ॥ ४५ ॥

कृष्णरूपजुषो नित्यं सुमनोऽधिकशालिनः ।
केशाभिख्याश्च हृद्ग्रन्थिस्तेषां श्लथ इति क्षमम् ॥ ४६ ॥

अन्याश्चेति : १०.३९.१५.

आपरोक्ष्यं परोक्षेऽपि येन तं मार्गमाश्रये ।
इत्युज्झितबहिस्तन्त्रा काऽप्यपश्यत् तमन्तरे ॥ ४७ ॥

स्मरन्त्यश्चेति : १०.३९.१६.

सम्बन्धिनोरेकतरापरोक्षे सिद्धा परस्याप्यपरोक्षतेति ।
अस्मार्षुरेका भगवद्गुणांस्तास्तद्गुण्यखण्डस्मृतये गुणज्ञाः ॥ ४८ ॥

समेता इति : १०.३९.१८.

अक्रूरयोगो हि कलिप्रधानः संदृश्यते तद्व्ययमेकचित्ताः ।
भवाम सख्यो बहुधार्थदक्षाः शक्तिः कलौ यद्वदिता समूहे ॥ ४९ ॥

अहो विधातरिति : १०.३९.१९.

धातस्त्वं चतुराननोऽसि चतुराम्नायार्थविच्चासि तत्
चातुर्यं तव सर्जने हि जगतां यद्वर्ण्यमानं बुधैः ।
प्रायो भाति तदीदृगेव यदिह श्रीशेन नः सङ्गमं
निर्माय द्रुतमस्य भञ्जनविधा-वप्यात्तयत्नोऽस्यहो ॥ ५० ॥

अस्माकमीशसुखसङ्गमनन्तराय-
मस्मिन्नवेक्ष्य सहसे न यदेतदत्र ।
श्रीमत्सरस्थितिनिवासितया प्रसिद्धो
यस्तस्य ते हतविधे ननु युक्तमेव ॥ ५१ ॥

---

१. यज्ञनाशः । २. श्रीमच्च तत्सरस्तत् स्थिति कमलम्, श्रीरिति च्छेदश्च ।

यदस्मासु श्रीशानवरत-रतोत्साहमतिषु
दयामेकां स्रष्टुं न खलु निपुणः कीदृशमपि ।
सृजाम्येतत्सर्वं जगदिति वृथैवेह वहसे
प्रतिष्ठां हे स्रष्टः किमति वितथार्थां त्रिभुवने ॥ ५२ ॥

बालोऽहं जगदीशितुर्भगवतो मत्वेति चित्ते विधे
मैत्रापार्थविहारवान् भव तथा लोके यथा बालकः ।
युक्तं तत्र हिताहितैकविधुरे सर्वागमोद्भासिते
त्वय्येतत्त पितामहे त्रिजगतः स्यादेव हास्यास्पदम् ॥ ५३ ॥

यस्त्वमिति : १०.३९.२०.

परोक्षस्यापरोक्षाय यतन्ते सकला विधे ।
अपरोक्षेशपारोक्ष्यकृत् त्वमेवैक ईक्षितः ॥ ५४ ॥

अधिवससि सत्यलोकं सत्यमतो ब्रूहि सत्यवनविषये ।
अङ्गीकृतोग्रकर्मा[1] भवसि विधे जगति समदृगपि कस्मात् ॥ ५५ ॥

त्यक्त्वा जडांशममृतग्रहण-प्रवीणान्
हंसान् विमानपदवीं[2] नयतो विधेऽस्मिन् ।
संतस्थुषश्च जडजातपदे[3] स्फुटं ते
धीवैभवं सदसदर्थ - विवेचनायाम् ॥ ५६ ॥

क्रूरस्त्वामिति : १०.३९.२१.

दत्तापहृतिजो दोषः प्रायश्चित्तातिगो[4] यतः ।
तद्युक्तं न स ते चित्ते हरतो दत्तमक्षिनः ॥ ५७ ॥

विधिरसाधुरसाधुतरा वयं भृशमसाधुतमोऽपि रमाधवः ।
इदमनार्यमयोग्यमसाधु चेत्यलमहो कतमोऽपि न पश्यति ॥ ५८ ॥

न नन्दसूनुरिति १०.३९.२२.

आभिर्मदर्थं संत्यक्ताः सुहृदाप्तजना इति ।
आलोचयन् स सङ्कोचादपि पश्यति नाच्युतः ॥ ५९ ॥

---

१. उग्रस्य शङ्करस्य कर्म, उग्रं च तत्कर्म चेति । २. अपमानो विमानं च । ३. जडसमूहः कमलं च । ४. चान्द्रायणादि, प्राय इति च्छेदश्च ।

तासामिति १०.३९.२४.

नानाहाव विभाव-भावविभव व्यक्तस्वभावाः स्त्रियो
दृष्ट्वा मोहितधीरसौ यदुपतिः कस्मादकस्मादपि।
अस्मांस्तत्र सखि स्मरिष्यति पुनर्यानस्य[1] वार्ता पुन-
र्दूरे वैति विचारतः किमधुना यद् ग्राम्यता नः स्फुटा॥ ६०॥

आगोपाङ्गनमा च पण्डितमिति न्यायेन[2] मूर्खज्ञयोः[3]
सीमाभूमिरबोधि तत्र हि वयं मूर्खत्वसीमाभुवः।
एवं संविदऽताप्यनेन निजपद्दास्यं प्रति प्रापिताः
लाभः सोऽयमलौकिकः सखि परित्यागस्तु सिद्धो हि नः॥ ६१॥

मैतद्विधस्येति : १०.३९.२६.

प्रतारकः[4] सम्प्रति विप्रतारकद्[5] प्रतारणप्रेप्सुरिदं च चाद्भुतम्।
प्रतारका[6]स्मन्नयनप्रतारणामक्रूरनाम्ना कुरुतेऽयमित्यहो॥ ६२॥

क्रूरंकरादिह[7] चक्षुःप्रातिर्दिष्टा[8] श्रुता च युक्तमतः।
सख्यक्रूरकरादिह प्रसज्जते चक्षुरपहरणम्॥ ६३॥

क्रूरकरादक्रूरः क्रूरकरः सत्यमेव सखि यस्मात्।
क्षणदाभिख्ये समये सोऽयमिव क्वापि नैव तापयति॥ ६४॥

अक्रूरकृष्णयोगो[9] भूर्यनुभूतः पुराङ्गतापघ्नः।
कथमयमधुनाऽपूर्वः सखि दुःसहतापकृद् भवति॥ ६५॥

अपूर्वत्वादपूर्वं[10] तच्चेष्टितं स्फुटमेव यत्।
नामद्वयमतो युक्तमक्रूरः क्रूर इत्यपि॥ ६६॥

क्राक्रूरगुणौ[11] दृष्टौ पूर्वाशायाः प्रसादकौ।
तदन्योऽयं कुतः प्राप्तः पूर्वाशारुचिहारकः॥ ६७॥

---

१. पुनरागमनस्य। २. नीत्या। ३. मूर्खश्च ज्ञश्च तयोः। ४. तारको वञ्चकश्च। ५. विशेषेण वञ्चकाः, विप्राणां तारकः कृष्णश्च। ६. कनीनिका वञ्चकानि च। ७. सूर्यात्। ८. रात्रिः, उत्सवप्रदा च। ९. कर्मधारयो द्वन्द्वश्च। १०. नवीनत्वात्, अकारपूर्वकत्वाच्च। ११. सूर्य-चन्द्रौ।

शस्तः स च[1]अक्रूरगुणो जगत्यलमण्डमतापकृत् सत्सु सुमित्र[2]ंणुले।
प्रवेशतो यो हि ततोऽतिमञ्जुलं तेजः सुधासारमुपैति नापरः ॥ ६८ ॥

सं[3]दोषः सकलङ्कश्च प्राग[4]क्रूरगुणस्त्वया।
ज्ञात एवेति किं भूयस्तदाम्रेडितया गिरा ॥ ६९ ॥

क्रू[5]रस्तत्पुरुषत्वतोऽयमवनौ निर्णीत एवेति किं
सख्यस्मिंस्तव विस्मयावहमभूत् क्रूरत्वमुग्रक्रियम्।
क्रूरः किञ्च त[6]मस्थितिः स च जग[7]च्चक्षुः पिधानं करो-
त्यत्रास्मल्लघुचक्षुषामपहृति - र्नास्मिंस्तदप्यद्भुतम् ॥ ७० ॥

दोषोत्[8]प्रभगुणकलनं करोत्यसाविह तममंयो यः स्यात्।
सात्त्विकभावप्रसरा यद्वयमिह तत् त्यजाऽऽलि तद्वार्ताम् ॥ ७१ ॥

अनार्द्रधीरिति : १०.३९.२७.

त्यक्तः स्वाप्तजनो न जातुचिदपि त्यक्तोऽस्य सेवाक्रमो
जातः पत्युरनादरः पुनरसौ जातो न पत्युः श्रियः।
क्रान्तं वर्त्म कुलागतं यदुपतेः क्रान्तं न दृक्सूचनं
सत्येवं स च वज्रसारहृदयो जातः कथं संप्रति ॥ ७२ ॥

भुवि वारिवहस्वरूप एष स्फुटमेवालि स चञ्चलान्तरो[10]ऽस्ति।
नहि पूर्वमिदं मनागबोधीत्यनुतापस्य निदानमेतदेव ॥ ७३ ॥

अप्येष गच्छतु जनोऽप्यनुयातु चैन-
मस्मद्गतिर्भवतु वा भुवि याऽपि काऽपि।
नात्रार्थये किमपि धातरिदं तु याचे
नैतद्विधं कुरु पुनः सदयाभिधानम् ॥ ७४ ॥

किमक्रूरो निन्द्यो नयति यदयं प्राणसुहृदं
किमीशो वा वाच्यो यदिममनुगच्छत्यदयवत्।

---

१. चन्द्रः। २. सुहृत् सूर्यश्च। ३. रात्रिः, दूषणं च। ४. चन्द्रः, अक्रूरस्य गुणश्च। ५. शित्वात् कंससम्बन्धिपुरुषत्वाच्च। ६ राहुः, अज्ञानं च। ७. सूर्यो लोकनेत्राणि च। ८. चन्द्रो दोषोल्लासिगुणाश्च। ९. राहुः, तमोगुणश्च। १०. चञ्चलं विद्युच्च।

अवद्या वा गोपा यदिममनुकूलाश्च निखिला
विधिर्वा नोऽवद्यो यदघटितनिर्यत्नघटकः ॥ ७५ ॥
यदक्रूरः क्रूरोऽजनि निजजनो निर्दयमनाः
त्रुटिः कालः कल्पः कुलिशकठिनः श्रीपतिरपि ।
यदन्नं यत्पेयं निखिलमविशेषेण विषव-
न्न जानीमो हेतुं परमिह विनैकेन विधिना ॥ ७६ ॥
कं देवं परिपूजयामि विहितं किं वा चरामि व्रतं
कं वा सद्ग्रहमर्चयामि नियमं कं वा दधामीष्टदम् ।
त्यक्तात्यक्तपदार्थयोर्विनिमयं कुर्यां कयोर्वा सखि
येन स्यात् सततं रमेशविहृतिर्निर्विघ्नमस्मिन् व्रजे ॥ ७७ ॥

निवारयाम इति : १०.३९.२८.

यद्वारणं रिपुरपि प्रसभं विदध्या-
दग्रे विधाय निजवेश्मनि वारणं सः ।
तद्वारणं वयमिहैव बताऽद्य कुर्मः
कः शक्नुयात्सखि निवारयितुं जनो नः ॥ ७८ ॥
वस्त्वप्राप्तमदुर्लभं यदि तदानन्दाय सञ्जायते
दौर्लभ्ये च न खेदकारि भवति प्राप्तं तु यातं यदि ।
स्यादेवाद्भुततापकृत्त्रिजगतीत्यूचुस्तदा गोपिका
धन्यास्तेऽश्रुतमाधवास्तनुभृतोऽधन्या वयं न्यायतः ॥ ७९ ॥
धन्याधन्यत्व-पर्याप्तिभूमिका गोपिका इह ।
श्रीशाङ्गसङ्गतः पूर्वं तद्वियोगादनन्तरम् ॥ ८० ॥

यस्यानुरागेति : १०.३९.२९.

साकं येन निशाऽनिशं निमिषवन्नीता तथा वासरो-
प्युच्चै - र्यन्मुखकञ्ज - मञ्जुमुरली - धीरस्वराकर्णनैः ।
तस्मिन् गच्छति गोकुलात्प्रियतमे किं वा पुरः कुर्महे
भूरेषाऽपि निजान्तरं न दिशति प्रोद्बुद्धसापत्न्यधीः ॥ ८१ ॥

१. गजम् ।

एवं ब्रुवाणा इति : १०.३९.३१.

रासेऽच्युतामिदमभूद्रुदितं पुरैवं
संस्मृत्य ता रुरुदुरीशपदाप्तिकामाः ।
साध्वन्यथेष्टगमने निगमे निषिद्धं
कुर्युः कथं रुदितमीप्सितकृष्णभव्याः ॥ ८२ ॥

रुदितं गमने निषिद्धमस्मिन्निति संचिन्त्य चिरन्तना हि गोपाः ।
पुनरत्र निवासमेव कुर्युर्भविता भूरि ततोऽस्मदिष्टमर्थात् ॥ ८३ ॥

श्रुत्वाऽपि रोदनमिमे हठतो गृहीत्वा
श्रीशं गता यदि तदाऽपि न चास्त्वभव्यम् ।
इत्थं विचिन्त्य रुरुदुर्बहु सुस्वरं य-
च्छास्त्रे न्यषेधि तदसुस्वरमेव गर्ह्यम् ॥ ८४ ॥

याऽस्मत्प्रियेष्टसुखसङ्गमभङ्गकृत् स्यात्
किं वा तयाऽऽत्मगतया निज-जातिभाजा ।
इत्थं तदैकमतयो निखिला विचिन्त्य
तत्तादृशीं जहुरिदं क्षममात्मलज्जाम् ॥ ८५ ॥

इन्द्रस्त्वं च गवामसीह स कथं सन्त्यज्य ता गच्छसि
नन्दं तात इति ब्रुवंश्च सहसा जातः कथं माधवः ।
दाम्ना बद्ध इति प्रथामुपगतः सत्प्रेमबद्धः कथं
गोविन्देति च माधवेति च तदा दामोदरेत्युज्जगुः ॥ ८६ ॥

स्त्रीणामिति : १०.३९.३२.

ब्रह्मेशदुर्लभानपि मनोरथार्था-नपूरयद् यस्य ।
तद्रथमतुलदयालुः समारुरोहेति नाद्भुतं किञ्चित् ॥ ८७ ॥

तास्तथेति : १०.३९.३५.

आसां मद्विरहाग्नितप्तमनसां तापोपशान्तिस्तथा
कार्या संप्रति मद्वचो नहि यथा स्यादप्रमाणं पुरः ।
इत्यन्तर्विहिताशयोऽत्र च पुनर्दूतात्मनात्मागम-
मायास्ये इति दौत्यकैरिति पदैरुचेऽच्युतः प्रायशः ॥ ८८ ॥

पुनरत्राहमायास्य इत्युक्तिरनुपेयुषः ।
श्रीपतेरन्यथा चिन्त्यप्रामाण्या स्यादितीक्ष्यताम् ॥ ८९ ॥

(युग्मम्)

यावदिति : १०.३९.३५.

आरजोध्वजदृष्टि तं पश्यन्तीभिः प्रदर्शितः ।
विश्वव्याप्तेशसद्रूपसाक्षात्कृतिविधिर्ध्रुवम् ॥ ९० ॥

ता निराशा इति : १०.३९.३७.

बाह्यान्तरैकवृत्त्या कलिता विकलाच्युतस्वरूपाणाम् ।
विरहो नाम तदासीत्तासां जनचर्मचक्षुरभिवर्ण्यः ॥ ९१ ॥

अक्रूरः स्वात्मयोगाद्रथगमधिपतिं संविधायाऽसुवेगाद्
वृत्तीनां गोष्ठभाजामविषयपदवीं प्रापयन् कौशलेन ।
कुर्वन्निष्पापवासं तदनु निजरथं योजयन् वृक्षखण्डे
पीत्वा कृष्णामृतं श्रीपददृगनुभवी स्यात्स सूर्यात्मजां ते ॥ ९२ ॥

ता यावच्छक्ति गत्वा तदविषयतया चित्रवन्निर्मनस्का-
स्तस्थुः श्रीशोऽपि तादृक्कृतगमनतया सूर्यजायामघघ्न्याम् ।
संयोज्य स्यन्दनं तं विहित-तदुदकप्राशनो वृक्षखण्डे
तस्थावेतच्चरित्राद् ध्वनितमिदमिहेत्यूह्यतां योगिवर्यैः ॥ ९३ ॥

तत्र प्राग्वासनातो यदि भजति समुत्थानमीशं रथस्थं
पश्यत्यामग्नभावे सति तु सविशदं पश्यतीदृक् स्वरूपम् ।
इत्थं सिद्धानुभूतिस्थितिरथ च विभोरीदृशी वैभवश्री-
रित्यर्थं ज्ञापयित्रा निगदितमृषिणैवैवमीदृक् चरित्रात् ॥ ९४ ॥

(विशेषकम्)

निमज्ज्येति : १०.३९.४१.

यथा शरीरे भुवनेऽपि तादृशस्वरूप एवास्म्यहमित्यधोक्षजः ।
प्रबोधयन् यद्रथगं स्वरूपकं तदेव तस्मै भुवनेऽप्यदर्शयत् ॥ ९५ ॥
उपाधिभेदादुपधेयभेदः प्रसिद्ध एवेति समञ्जसं तत् ।
रथे यथा तौ भुवने तथा तावेकावपीशौ यदपश्यदेषः ॥ ९६ ॥

भूयस्तत्रेति : १०.३९.४४.

योऽहं शरीरे भुवने च सोऽहं
शेषे च सोऽहं भुवने च योऽहम् ।
यस्तत्र सोऽहं भुवि सर्वशक्ति-
रित्यच्युतस्तत्क्रमशो व्यतानीत् ॥ ९७ ॥

यः सर्वभावरहितः स हि निर्विशेषं
तद्रूप-मश्रुतिवचोविषयं प्रवेत्ति ।
अक्रूर एष भुवनोदितधी रथस्थ-
सद्वासनो ह्युचितमैक्षत सद्विशेषम् ॥ ९८ ॥

सव्यं पादं प्रसार्याखिलदुरितहरं दक्षिणं कुञ्चयित्वा
जानुन्याधाय सव्येतरभुजमितरं नागभोगे निधाय ।
पाणिभ्यां तत्पराभ्यां प्रतिभटशमनायावहन् शङ्खचक्रे
श्री-भू-शुश्रूषिताङ्घ्रिर्निजविहितनुतिः शर्मदद्यान्मुकुन्दः ॥ ९९ ॥

एतदाकारकध्याने गोचरीभूय सौख्यदः ।
अक्रूरवृत्तेः स्यामेवं भुवनेऽबोधि विष्णुना ॥ १०० ॥

विलोक्येति : १०.३९.५६.

मायावितानपरिकल्पनशिल्पिनोऽस्य
दृष्ट्वैवमात्मसुखदं सदयस्वरूपम् ।
ताटस्थ्यमाप पलमेकमसौ कंमग्न-[2]
स्तद्रूपनिर्णयवितीर्ण-निजान्तरङ्गः ॥ १०१ ॥

स वेद तच्छ्रीभगवत्स्वरूपं शुद्धं चिदानन्दरसावदातम् ।
यस्मिन्नकस्मादुदिते ह्यविद्या सद्यः समस्तप्रसराऽस्तमेति ॥ १०२ ॥

तदाऽक्षितो बाष्पमिषेण निर्ययु-
र्बहिः परानन्दरसैकबिन्दवः ।
शरीरवृक्षोऽपि च माधवोदयात्[3]
सपल्लवो रोममिषादभूद्दलम् ॥ १०३ ॥

---

१. सन् विशेषो यस्य, पक्षे सन्तौ गरुड-शेषौ यस्मिन् । २. जलम् ।
३. कृष्णो वसन्तश्च ।

तत्तादृशस्तस्य तदा पुरस्थं सद्रूपमालोक्य विशेषशोभि।
अमेयमोदातिभरेण निम्नं मनस्तदाऽऽसीन्नमनानुकूलम् ॥ १०४ ॥

गिरेति : १०.३९.५७.

भक्तानुग्रह - भक्तेष्टदानोत्कण्ठित-चेतसम्।
भक्त्यानन्द-रसोद्रेक-रुद्धकण्ठः स तुष्टुवे ॥ १०५ ॥

श्रीशाकल्पतरुक्रोडा० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि - कविवर - हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

॥ अथ चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

एवं यदा सावशताङ्गसंस्थितः केऽवस्थितं वैभवमैशमीदृशम् ।
समीक्षते योगविदुक्तयोगतः स्फुटं तदासीदघमर्षणेन के ॥ १ ॥

नतोऽस्मीति : १०.४०.१.

यतः सर्वलोकोऽखिलो भूतसङ्घः
सुरा वाऽसुरा वेन्द्रियाद्यर्थजातम् ।
स यस्यास्ति धाता विभो लब्धपत्यं
ततस्त्वां विनाऽऽद्यं कमन्यं प्रपद्ये ॥ २ ॥

त्वां योगिन इति : १०.४०.४.

केचित्त्वा मनसा यजन्ति जपतः केचित् त्रयीविद्यया
वैतानैः कतिचित् कति क्रतुवरैरौपासनैः केचन ।
ज्ञानैः केऽपि च केचनाऽन्यविधितो - ऽनेकात्मनैकात्मना
तादृक् संस्तवमपीश पूरयसि तद्वाञ्छामहो वैभवम् ॥ ३ ॥

त्वामेवेति : १०.४०.८.

केचिच्छिवं गणपतिं सवितारमन्ये
तत्तद्गृहीत-समुपासन - भूरिदीक्षाः ।
भक्त्या स्तुवन्त्युचितया वयमित्यहन्ता
तेषामपीत्थमुचिता यदशेषगस्त्वम् ॥ ४ ॥

सत्त्वं रज इति : १०.४०.११.

आब्रह्मस्थावरान्तानां स्वभावा यत्स्वभावतः ।
गुणे गुणत्वमपि यद्योगात् तस्मै नमोऽस्तु ते ॥ ५ ॥

आलस्यग्रस्तचेताः प्रतिपदमखिलान् भिन्नभिन्नाभिमानाद्
ध्यातुं स्तोतुं प्रणन्तुं विधिशिवविबुधान् भूर्भुवःस्वर्निविष्टान् ।
त्वामेवानन्यबुद्ध्या सकलमयतनुं स्तौमि नम्रोऽर्चयामि
तत्तद्रूपैः स्वरूपैरपि भव सकलाधीश तन्मे प्रसन्नः ॥ ६ ॥

ब्रह्मेन्द्र - रुद्र - चन्द्रार्क - मर्यादादर्शिने नमः ।
काल - कर्म - स्वभावैकसाक्षिणे ते नमो नमः ॥ ७ ॥
नमः श्रीवासुदेवाय पद्मनाभाय ते नमः ।
नमोऽखिलजगज्जात - तातताताय ते नमः ॥ ८ ॥

नमः कारणमत्स्यायेति : १०.४०.१७.

नमः सत्यव्रतोत्साहा - ऽऽहृतमीनादिवर्ष्मणे ।
आम्नायागम्यरम्यात्मस्थितये ते नमो नमः ॥ ९ ॥
नमो भक्तक्लेशहन्त्रे नमस्ते पुरुषोत्तम ।
विश्वम्भराखिलाधार श्रीगोविन्द नमोऽस्तु ते ॥ १० ॥

भक्तानामवनाय दुष्टदितिजध्वंसाय हंसात्मको-
प्यादत्तेऽनुयुगं विचित्रविभवां क्रीडामकामोऽपि यः ।
स त्वं तत्र न संशयो वरदयालावण्यदुग्धाम्बुधे
तन्मां दीनमनाथमङ्घ्रिशरणं पाहि भ्रमाहेर्भयात् ॥ ११ ॥

नोत्सहेऽहमिति : १०.४०.२७.

सकृदपि त्वयि चेन्निहितं मनः
सदय तस्य वशो भवसि ध्रुवम् ।
तदिदमेव परन्त्वतिदुर्घटं
यदिह तत्पवनादपि दुर्ग्रहम् ॥ १२ ॥

यस्यान्तं न विधिर्मनाङ् मुनिरपि प्रापाऽर्थतः शब्दतो
यस्यांशे सकला व्यवस्थितिरियं वर्णाश्रमाणामपि ।
वेदो निःश्वसितं स यस्य गदितं तस्याखिलेशस्य ते
साक्षाद्रूपमनोऽवधारणकृते सर्वेश्वराऽहं कियान् ॥ १३ ॥

सोऽहमिति : १०.४०.२८.

वैरानुबन्ध्यनुमतागमनोऽपि गोपी-
खेदप्रदो निज - निकामसुखेन्दु - राहुः ।
अक्रूर ईदृगपि दिव्यदृगास यस्मात्
सिद्धः प्रभो तव दयाविभवः स्वभावः ॥ १४ ॥

कर्ता भर्ता च धर्ता स्थिरचरजगतामार्तिहर्ता निजानां

ध्वान्तस्तोमापहर्ताऽसति सति च दशैवाऽपकर्तोपकर्ता ।

दाता त्राताऽवदातोल्लसदतुलगुणः सर्वतन्त्रस्वतन्त्रः

श्रीगोविन्दैक एव त्वमसि तदधुना पाहि मामङ्घ्रिलग्नम् ॥ १५ ॥

विशेषरूपं भुवनोल्लसत्परं दृशा यदा यो भृशमन्तरङ्गया ।

पश्यत्यशेषापगताघसंहतेस्तस्येदृशी स्यात् स्थितिरित्यबोधि हि ॥१६॥

ब्रह्माशयविहारा ये सदैवाक्रूरवृत्तयः ।

ऋचोऽघमर्षणीः सार्था भुवनेऽनुभवन्ति ते ॥ १७ ॥

कंसादस्य कथं भविष्यति नृशंसाग्र्यादितीह भ्रमं

दूरीकर्तुमनाः कृपालुरखिलज्ञोऽक्रूरचेतोगतम् ।

नैतादृग्भुवनेष्वतुल्यविभवः कोऽप्यन्य इत्यात्मधी-

द्वारेत्येवमदर्शयद्धि भुवने तत्त्वस्वरूपं तदा ॥ १८ ॥

श्रीशकल्पतरुक्रीडा० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते

भक्तिरसायने चत्वारिंशोऽध्यायः ।। ४० ।।

॥ अथ एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

स्तुवत इति : १०.४१.१.

योो मत्पदाम्बुजरतिः स मदिष्टरूपं
पश्येज्जडेऽप्यपगता-ऽखिलमोहजालः ।
सत्प्रत्ययाय स जले किमु दर्शयित्वा
तस्मै स्वरूपमथ तद्रथगस्तथाऽऽसीत् ॥ १ ॥

येन त्यक्तं गोकुले सन्ममत्वं वृत्तीनां चाकामताऽकारि भूयः ।
स्यादेवास्य ब्रह्मदृष्टिर्जडेषु स्पष्टैवात्राऽक्रूरकृत्यं प्रमाणम् ॥ २ ॥

बालाविमाविह कठोरमतिः स कंसः
तत्स्यात् पुरः कथमिति भ्रमितान्तरं तम् ।
जानन् हरिः सकलसूक्ष्मदृगन्तरङ्गे
चक्रे नटानुकरणं हरिजातरङ्गे[1] ॥ ३ ॥

यद्रूपमस्य हि मया विशदीकृतं तद्-
बीजं भयभ्रमनिराकृतिरेव सा तु ।
जातेत्यवेक्ष्य नुतिमध्यकृतावहित्थो-
ऽनुक्त्वा प्रसादवरदोक्तिमसौ तदाऽऽसीत् ॥ ४ ॥

सोऽपीति : १०.४१.२.

अन्तर्हितं[2] तदनुरूपमलोकदृष्ट-
मन्तर्हितं क्षणत एव निरीक्ष्य सोऽस्मिन् ।
आवश्यकाऽऽहितमतिः क्षममेव भूयः
कृत्वा मनोरथशतं रथमारुरोह ॥ ५ ॥

सद्योगिनापि हि सता जनसङ्ग्रहार्थ-
मावश्यकं विधिगतं तु विधेयमेव ।

---

१. हरिजा यमुना तत्तरङ्गे, पक्षे हरौ जातानुरागे इत्यन्तरङ्गविशेषणम् ।

२. अन्तरिति पृथक् ।

दृष्टेशवैभवपदोऽपि चकार यस्मा-
दक्रूर एष विहितं किल नित्यकर्म ॥ ६ ॥
अकुर्वन् कुर्वते चात्र करिष्यन्त्यघमर्षणम् ।
अन्वर्थं तु तदेवेज्यं यदक्रूरकृतं जले ॥ ७ ॥
नित्यं श्रीपतिदर्शनसुखशाल्येको हि जगति साधुजनः ।
क्षणमेव तु योगविदो ह्युभयत्रापि प्रमाणमक्रूरः ॥ ८ ॥

तमपृच्छदिति : १०.४१.३.

यदा शताङ्गसङ्गतान्नरङ्गवृत्तिवर्तन-
स्तदा यदि प्रभोरुदासितं पदं हि विन्दति ।
स योग एव योगिभिर्गलन्मदैरुदीरितः
स चास्य पूर्णतामगान्नवेत्यपृच्छदच्युतः ॥ ९ ॥

अद्भुतानीति : १०.४१.४.

भुवनान्तर्हितं देहस्थितं चैकं प्रपश्यतः ।
किं वाच्यमद्भुतं नामेत्यूचेऽक्रूरः समञ्जसम् ॥ १० ॥
तत्त्वज्ञोऽपि विकल्पेन श्रीशोऽवोचत्स चोत्तरम् ।
पर्यायेणेति सुव्यक्तं हृद्यं हृद्येव धारयेत् ॥ ११ ॥

मार्ग इति : १०.४१.७.

मार्गा[1] प्रियानयनहारिणी संस्थिता ये
दृष्ट्वा हरिं मदनसुन्दरमिन्दुवक्त्रम् ।
तेऽपि स्वदृष्टिमपहर्तुमलं न शेकुः
के वा परे न सुदृशो बत तद्वशाः स्युः ॥ १२ ॥
मार्गगा अपि सन्नागा[2] अपि ते हरि[3]पज्जुषः ।
अत्यद्भुतमिदं यद्वा युक्ता निर्वैरता तदा ॥ १३ ॥

तान् समेत्येति : १०.४१.९.

यः सतामपरित्यागस्तदेवाऽऽत्मव्रतं हरिः ।
दर्शयन् पाणिना पाणिग्रहाद्दिव्यमहो व्यधात् ॥ १४ ॥

---

१. मार्गो मृगसमूहश्च । २. श्रेष्ठाः गजाश्च । ३. कृष्णः सिंहश्च ।

नृशंसकंसमतभागसावविति रुषैव माम् ।
त्यजतीति भ्रमोच्छेदायैवोवाच हसन्निव ॥ १५ ॥

भगवान् प्रविशतामिति : १०.४१.१०.

साक्रूरवृत्तिरहमत्र विशामि चेत्त-
न्न स्याद्धतिः खलमतेरिति चिन्तयानः ।
क्रूरत्वमल्पसमयं परतो व्यगृह्णात्
तत्प्रेषणेन किमु भक्तदयालुरीशः ॥ १६ ॥

अस्मदानयनकार्यकारिणोऽक्रूरसंनियतमेव भूपतेः ।
दर्शनं कृतनिवेदनं च ते तत्र नास्मदुपयोग इत्यलम् ॥ १७ ॥

अत्र स्थितेऽस्मिन् भृशमेष कंसो
मन्येत सर्वं मम कृत्यजातम् ।
एतत्प्रयोज्यं तदनीतियुक्त-
मित्यब्रवीत्तं पुरतो व्रजेति ॥ १८ ॥

अक्रूरवृत्तिरहमस्मि निसर्गतोऽस्मिन्
कंसोऽप्यसौ यदि भवेत्तदितः शिवं स्यात् ।
नाद्यापि किञ्चिदपयातमितीड्यनीति-
स्तत्प्रेषणात् स्फुटमबोधि सुसामपूर्वा ॥ १९ ॥

नाहमिति : १०.४१.११.

सामान्योऽपि न सामान्यविरहं सहते पुमान् ।
सोऽक्रूरः श्रीशविरहासहिष्णुर्युक्तमेव तत् ॥ २० ॥

आयास्य इति : १०.४१.१७.

भक्तत्राणं खलध्वंसः कार्यमेतद् द्वयं मम ।
अन्त्यं विना न चाद्यं स्यादित्यूचे युक्तमच्युतः ॥ २१ ॥

एवमुक्त इति : १०.४१.१८.

श्रीशन्यस्तमनाः सनातनपदद्रष्टा तदानीमसा-
वक्रूरो विमना इवेति वदतस्त्वेवं मुनेराशयः ।
आज्ञप्तं नृप यद्यथा हि भवता सम्पादितं तन्मये-
तीदृग्वृत्तिनिवर्त एव स ययौ सद्यो नृपस्यालयम् ॥ २२ ॥

अथेति : १०.४१.१९.

आसीत्कालो वैरिणोऽद्यावधीशो
जातः कामं सोऽधुनेष्टो ममेति ।
ज्योतिश्चक्षुर्लक्षयन् वारिजाक्षः
सन्मित्राढ्यः प्राविशत्तां तदानीम् ॥ २३ ॥

अनेकरत्नद्युतिचित्रतोरणां पुरीं हिरण्यप्रचुरां सुशोभनाम् ।
मुदान्विता गोपगणा मुहुर्मुहुर्निरीक्ष्य हर्षादभितोऽन्ववर्णयन् ॥ २४ ॥

अम्बरं च मनुजा न केवलं स्वीयपुर्युपरि चापि पश्यत ।
व्यापकत्वमविवादमस्य तद् बोधयन्स्पृशति स ध्वजोऽम्बरम् ॥ २५ ॥

स्फुटा यौतप्रोतस्थितिरिह गुणानामियमहं
न चान्यद्रूपं मे जगदपि तथा ब्रह्म विततम् ।
जनानेवं सत्यापयितुमबुधान् स ध्वजपटः
स्पृशत्यद्धाऽनन्तं पदमपि च विष्णोः प्रतिदिनम् ॥ २६ ॥

देहाहङ्कृतिनक्रभाजि विचलद्दुष्टाक्षमीनोत्करे
वेलोद्यद्विषयोदके प्रतिपदं दुःखैकशैवालके ।
मग्नान् संसृतिसागरेऽखिलजनानाकारयत्यन्तिके
पूरूर्ध्वध्वजपाणिभिर्द्रुतमिहायातेति मन्यामहे ॥ २७ ॥

केचिच्छुक्लगुणावलम्बनपराः केचित् त्रिदण्डान्विताः
काषायाम्बरधारिणोऽपि कति वा मुक्तालियुक्तश्रियः ।
यद्वासेन जडा अपि ध्वजापटा नित्योल्लसद्वृत्तयो
विष्णोर्भ्रान्तिपदे जगत्यनुपमां तामाढ्यभूमिं नुमः ॥ २८ ॥

यस्यां सन्ततमहिताऽऽकलितानुभवाध्वजस्थितिश्चित्रम् ।
दर्शनतो मनुजानां फलितानुभवाध्वजश्रमं हरति ॥ २९ ॥

एकः स्वरिन्दुः स क्षीणश्चित्रमत्र सुधामृतः ।
पूर्णश्रियो विराजन्ते चन्द्रशाला गृहे गृहे ॥ ३० ॥

१. अं वासुदेवं वरं श्रेष्ठम् आकाशं च । २. अध्वजश्चासौ श्रमः ।
३. शिरोगृहाणि चन्द्राणां शालाश्च ।

चमत्कृतिरियं त्वन्या न दृष्टा जातु न श्रुता ।
यत्रोल्लसन्तो दृश्यन्ते निर्जले कामकेतवः ॥ ३१ ॥
स जनश्च ससत्यश्च सतपस्को महस्थितिः ।
युक्तं सौख्यप्रदो नित्यं विहारोऽपि हरेस्तथा ॥ ३२ ॥
प्राकारो गोगणो वाप्यो गृही च वनिताजनः ।
सर्वोऽप्ययं लसद्वारश्चित्र[3]मेकपदान्वितः ॥ ३३ ॥
प्रथितरिपुनिवासाऽप्यत्र सैव प्रशंस्या
भवति सकलभव्योद्देय सौभाग्ययोग्या ।
लसितहरिपदा स्याद्या पुरी देहरूपा
स्फुटमिह मथुरैषा तादृगर्थे प्रमाणम् ॥ ३४ ॥

ददर्शेति : १०.४१.२०.

पश्यन्नेवमगाधनीरपरिखान् द्राधिष्ठगाढोन्नतान्
प्राकारानथ गोपुराणि विपणी रथ्याश्च रथ्यान्विताः ।
हर्म्याण्युन्नतिभाञ्जि हेमखचितप्रासादसौधान्यपि
गोपैरुद्गतकौतुकैः स सबलस्तामाविवेशाऽच्युतः ॥ ३५ ॥

आपूर्णकुम्भैरिति : १०.४१.२३.

पुरीप्रवेशावसरे हि याऽऽसीदनन्त माङ्गल्यपदार्थवीक्षा ।
तयोस्तु सैवाऽभवदिष्टमृद्धे - र्निदानमव्याहतमिष्टसिद्धेः ॥ ३६ ॥
अहो स्वजनवात्सल्यं श्रीपतेः सदयात्मनः ।
तत्र तत्र चरन् पद्भ्यामात्मानं तानदर्शयत् ॥ ३७ ॥

तां सम्प्रविष्टाविति : १०.४१.२४.

नरवद्वपुर्दधानौ देववदद्भुतकृती प्रविष्टौ तौ ।
नरदेववर्त्मना तामित्युक्तं युक्तमेव तन्मुनिना ॥ ३८ ॥
साधारणस्य यदि वृत्तिरिहाजनीश
दृक् सापि तर्हि मुदिता भवतीति युक्तम् ।

---

१. मत्स्याः स्त्रीनेत्ररूपा इति भावः । २. जनादय ऊर्ध्वलोकविशेषाः, पक्षे स्पष्टम् । ३. द्वारं पुच्छम् उदकं बालकाः केशा इति प्राकारादिषु यथायथं योज्यम् ।

निःसीम-हार्दसुहृदां मथुराजनानां
यत्तादृशः समभवन्ननु वृत्तयस्ताः ॥ ३९ ॥

मनांसीति : १०.४१.२७.

गोपीवद्वनिताभिराभिरपि चेन्मन्मप्रातिकामात्मकः
सङ्कल्पो विहितस्तदा तु मदितस्तत्पूरणं दुर्घटम् ।
आलोच्यैवमथाच्युतश्चतुरधीः सङ्कल्पशून्यां स्थितिं
तासां कर्तुमुपाजहार सहसा तद्धेतुभूतं मनः ॥ ४० ॥

दृष्ट्वेति, प्रासादेति : १०.४१.२८-२९.

श्रौतं वस्त्वपरोक्षतां यदि गतं सर्वत्र सिद्धस्तदा-
ऽऽनन्दो दुःखविनाशनं च मनसः पूर्णा रसावस्थितिः ।
प्रोद्यत्सन्महसा मतः सुमनसां तन्मुख्यशोभाजुषां
युक्तः सत्सुमनःसमर्पणविधिर्युक्तं च हार्दार्चनम् ॥ ४१ ॥

रजकमिति : १०.४१.३२.

तदा तत्पुरवास्यन्तरङ्गरङ्ग - कृदीक्षणः ।
श्रीरङ्गो रङ्गकारं यदपश्यद्युक्तमच्युतः ॥ ४२ ॥

राज[1]कार्यमुदितार्थतरङ्गं यस्तु पश्यति सुराट्पथवृत्तिः ।
सिद्ध एव भुवि तस्य जयोऽग्रे श्रीश इत्यकृत राज[2]कवीक्षाम् ॥ ४३ ॥

कु[3]चेलमित्रः समयाचताम्बराण्यरं स्वतो रङ्गकृतं यदच्युतः ।
क्षमं तदेतन्महतामपि स्फुटं सुदुर्लभं वस्तुनि सस्पृहं मनः ॥ ४४ ॥

पीताम्बरं दधानः कृष्णो नीलाम्ब[4]रोल्लसितः ।
अनुरक्ताम्बरहृदयो यदयाचत धौतमेव तद्युक्तम् ॥ ४५ ॥

सत्त्वगुणोत्तमवा[5]सो मत्प्रीतिकृदेतदर्थ्यहं च भृशम् ।
इति बोधयन्ननन्त-स्तादृशतत्प्रार्थनां पुरश्चक्रे ॥ ४६ ॥

---

१. राज्ञः कार्यं राजकश्रेष्ठं च । २. रजक एव राजकः, राजसमूहश्च । ३. सुदामा । ४. नीलवस्त्रं बलरामं च । ५. स्थितिर्वस्त्रं च ।

देह्यावयोरिति : १०.४१.३३.

निःशेषवासोऽर्पणवासना चेद् देह्यादरेणाऽहमुरीकरोमि।
नो चेत्सं[१]शेषान्मुदितस्ततः स्यामित्यावयोरुक्तित इत्यबोधि ॥ ४७ ॥

त्वमसि यदि तथाग[२]तः प्रबुद्धः खलु तदवेहि सदर्हतः सदा नः।
इति बत न तदा तु युक्तमस्यार्पणमधुनेति विबोधितं तथोक्त्या ॥ ४८ ॥

अर्थिनि मय्य[३]सुरेशः प्राप श्रेयः कुदा[४]नतोऽप्यतुलम्।
तव तद्भवितेत्यार्थिकमकलुषभुवनोज्ज्वलार्पणादवनौ ॥ ४९ ॥

निष्कमस्त्येव मे कण्ठे त्वं पटार्पणमाचर।
त्वत्स्वामिनं ततो निष्क[५]पटवृत्त्योद्धराम्यलम् ॥ ५० ॥

गुणवत्स्थितिर्न युक्ता दुर्जनकरगेति निजकराकलिताम्।
कर्तुं तथा तमूचेऽन्यथा किमूनं सदा रमाभर्तुः ॥ ५१ ॥

स याचित इति : १०.४१.३४.

श्रुत्वैवं वाचमैशीं प्रकुपितहृदयः श्वाससंफुल्लघोणो-
ऽवोचत् काप्रार्थनेयं सुमतिभिरभितः प्रोच्यते नष्टशङ्कम्।
देयादेयव्यवस्था निवसति नहि किं राजकोक्तौ प्रसिद्धा
यद्वा सिद्धोऽस्ति लोकेष्वनुचितवचनं पाकबुद्धेर्विपाकः ॥ ५२ ॥

कान्ता निजाऽपि बत केनचिदर्थ्यमाना
देयेति भाति भवतो मतमत्र यद्वा।
अज्ञातराज्यपदवी - रमणीसुखस्य
भ्रान्तस्य गह्वरगतेर्ननु युक्तमीदृक् ॥ ५३ ॥

विलसद्गुणवासो हि राजकेष्वेव राजते।
कथं त्वयाऽर्थ्यते नित्यं कम्बलाम्बरधारिणा ॥ ५४ ॥

अधि[६]कपटरङ्गकारोऽप्यच्युत[७]रूपं न वेद चित्रमिदम्।
अथवोचितं तदस्मिन् वेद्यं तस्यैव यो धृतविरागः ॥ ५५ ॥

---

१. सबलरामात् सावशेषाच्च। २. तथागतादयो जैनार्थकाः, पक्षे स्पष्टम्।
३. बलिः। ४. कुत्सितदानं भूदानं च। ५. कपटशून्या निष्कं पटश्चेति।
६. अधि अधिकेति च च्छेदः। ७. अच्युतस्य रूपम्, अच्युतं च तद्रूपं चेति च।

वासोऽन्तरङ्गभुवि यस्य तपस्विवर्यैः
संप्रार्थ्यते जगति तेन बतार्थितेऽपि ।
नादायि यच्च रजकेन तदात्मवासः
तन्मूर्खधीविलसितं किमितोऽपि वाच्यम् ॥ ५६ ॥

तद्वागभ्रविमर्द-निह्नुतकृपा-पूर्णेन्दुरूचे प्रभु-
स्तं पश्यन् प्रदहन्निवातिपरुषाऽमर्षार्चिषा चक्षुषा ।
रे रे मूर्खनिरर्गलप्रलपनप्रागल्भ्यधाष्टर्याधम
मामुद्दिश्य किमात्थ रे त्वमधुना सद्राजकार्याश्रितम् ॥ ५७ ॥

रे रे राजकनीतिशास्त्रनिपुणप्रज्ञाभिमानिन् वद
त्वं तावत्कुमते मया निजकृते किं रे भवान् याचितः ।
श्रेयोऽदस्तव रोचते यदि तदा कुर्वे तदित्थं मया
प्रोक्तेऽप्येतदरुन्तुदं यदवदः स स्वामिजस्ते स्मयः ॥ ५८ ॥

सोल्लुण्ठं त्वपभाषणं यदवदस्त्वं कामिनीदानमि-
त्यत्राप्यज्ञ तवैव सिद्ध्यति महत्यज्ञानिता जाल्मता ।
यद् दारैर्विहितार्पणैरपि धनैरात्माऽवनं चेद् बुधैः
कार्यं सन्ततमित्ययं त्रिभुवने जागर्ति घण्टाध्वनिः ॥ ५९ ॥

एवमिति : १०.४१.३७.

तत्तादृगश्राव्यपदाक्षराणामुत्पत्तिमूलं गलमेव मुख्यम् ।
निश्चित्य चित्ते सरुषा तदेशो व्यखण्डयत्कण्ठतलं किमस्य ॥ ६० ॥

मदक्षरं मुख्य[1]मनेन नीतं जघन्य[2]भावं तरसा स्वनाम्नि ।
रुषेति तत्कं हि कराग्रमेवाऽऽजहार चक्रे च तदा रजःस्थम्[3] ॥ ६१ ॥

मद्वाचक - पदस्थान - कण्ठस्थानेन दुर्हृदा ।
माऽस्तु संसर्ग इत्याराद् द्वैधीभावं निनाय किम् ॥ ६२ ॥

---

६. वस्त्रं निवासश्च । १. श्रेष्ठं प्रथमं च । २. निन्द्यत्वम् अन्तिमत्वं च ।
३. रज इति वर्णस्थं धूलिस्थं च । ४. अ इति पदम् ।

अ[1]न्तस्थोष्मोद्धारं विना न संस्थां[2] लभेत मत्तोऽयम् ।
इति त[3]च्छिर एवारं जहार हित्वाऽन्यहत्युपायविधिम् ॥ ६३ ॥

अरि[4]णाऽरिशिरोभङ्गो युक्तोऽपि न तथा कृतः ।
नायं सुदर्शनस्पर्शमर्हतीति ततोऽध्वनि ॥ ६४ ॥

देह एव सुखरूपभाग् जनेष्वित्यसङ्ग्रहममुष्य दुर्हृदः ।
त्रोटयन्निव स माधवो व्यधात् कं[5] पृथक् रजकस्य कायतः ॥ ६५ ॥

विना नयं राज्यगमङ्गजातं निरर्थकं स्यान्नृपतेर्यथैव ।
अङ्गानि सर्वाणि विनोत्तमाङ्गं व्यर्थानि तत्रैवमुदाजहार ॥ ६६ ॥

मलिनान् गु[6]णिनो विधाय शुद्धान् भुवने रञ्जयतीति भूरि पुण्यम् ।
तदद्दष्टगतं विभाव्य कृष्णः स्वकरेणास्य शिरोऽस्पृशत् क्षमं तत् ॥६७॥

भव्यामोदनिदानमाश्रयकृतां दृष्ट्वा सुवाचा[7]म्बरं
को नामाम्बरमर्पयेन्न मनुजो निर्णिक्तनेत्रस्थितिः ।
जाल्मोऽसौ रजकस्तु योऽम्बरमुपाश्रित्यापि कंसाम्बरं
न प्रादादिति युक्तमेव हृतवानीशः स कंसा[8]म्बरम् ॥६८॥

कंसाद्यनेक - रिपुशासन - लक्षितार्थं
स्वाभीप्सितेष्टदतया जनगीयमानम् ।
श्लो[10]कं स्वकं सुरसभावगतं मनस्वी-
व्याख्यातुमाद्यमहरत् किमु तत्प्रतीकम् ॥ ६९ ॥

गोविप्रानलदेवताऽतिथिजनान् यो नित्यमुद्वेजय-
त्यार्तत्राणपराङ्मुखे नरपतौ तस्मिन् भृशं सत्यपि ।
तच्चाराजकमेव राज्यमवनौ मन्तव्यमित्याशयं
व्यक्तीकर्तुमसावे[11]राजकमधात् तं राजमार्गं प्रभुः ॥ ७० ॥

---

१. अन्तस्थश्चासौ ऊष्मा गर्वः, व्याकरणोक्त-वर्णसंज्ञाविशेषौ च । २. न्याय्यमार्गं मृतिं च । ३. एतद्वर्णयोः पूर्वोक्तसंज्ञात्वत्वम् । ४. चक्रेण । ५. सुखं शिरश्च । ६. पटान् गुणवतश्च । ७. सुगन्धिद्रव्यं वि० अमिति चच्छेदः कृष्णम् । ८. वस्त्रं नेत्रं च । ९. कंसवस्त्रं कमिति चच्छेदश्च । १०. पद्यं यशश्च । ११. राजशून्यम्, रजक एव राजकस्तच्छून्यं च ।

आलोच्यैव निजं हितं मतिमता यत्किञ्चिदप्यादराद्
दत्तं चेन्मम तोषकारि सफलं स्यादन्यथा त्वीदृशम्।
व्यक्तीकर्तुमना वितीर्णवसना गोपीः पुराऽतोषय-
न्नाऽदादेष कुधीरतोऽस्य हृतवान्प्राणान्स वस्त्राणि च ॥ ७१ ॥
यान्त्यर्थिनैवाऽफलवाञ्छितेन सहासवो दातुरिति प्रसिद्धिः।
स्मृत्यर्थसारानुमतेति कृष्णो निमित्तमासीत्तदसुप्रयाणे ॥ ७२ ॥
गुणिनो यो रञ्जयति हि भुवि सोऽरञ्जयति सकलगुणवत्सु।
नायं तथेति कृष्णो रञ्जयति[1] स्म क्रुधा स्वरागेण ॥ ७३ ॥
युष्मन्निपातनकृते रचितो हि तेन
कंसेन रङ्ग इति सङ्गतिरत्र मास्तु।
युष्माकमेव-मबलेरित-दत्तचित्त-
स्तद्धीहृतेः स हतवान् किमु रङ्गकारम्[2] ॥ ७४ ॥
तस्यानुजीविन इति : १०.४१.३८.
भ्रष्टे प्रधाने ह्यङ्गानां वैफल्यमनुजीविनाम्।
सिद्धमेवेति तद्युक्तं यत्ते सर्वेऽपि दुद्रुवुः ॥ ७५ ॥
मच्चिन्तनादहरहः स विशुद्धभावः
कंसस्तदावरण - माहरणीयमाशु।
आलोचयन्निति दयालुरनर्घ्यवासो-
व्याजात् तदावरणमेव किमाजहार ॥ ७६ ॥
अप्रार्थितान्यपि मया जनताभिराभि-
र्नेत्राणि[3] रक्त-सित-कृष्णमयानि मह्यम्।
स्वान्यर्पितान्यलमसावभियाचितोऽपि
नादादिति प्रभुतया जगृहे स तानि ॥ ७७ ॥
वासो नादायि येनेह वासस्तस्य कथं भवेत्।
तद्धत्या वस्त्रहृत्या च निर्वासश्रीः[4] कृतस्ततः ॥ ७८ ॥

१. रञ्जयति अरमिति च्छेदश्च। २. रङ्गस्थानकर्तारं तन्नामानं च।
३. वस्त्राणि नयनानि च। ४. वसतिर्वस्त्रं च।

वसित्वेति : १०.४१.३९.

भूमौ चेद् गुणिनः पुरातनमलादुन्मत्तहस्तं गताः
सद्भिस्तर्हि निहत्य तं द्रुतममूनादाय भूयादरात्।
स्थाप्याः स्वप्रियभूषणेष्विति विभुः सम्बोधयंस्तत्क्षणे
हत्वा तं रजकं ततः पटचयानादाय चाभूषयत्[1] ॥ ७९ ॥

अराजकमिदं पुरं प्रथममाशु कृत्वा ततः
सुराजक - विचारणोल्लसित - मुग्रसेनाश्रितम्।
करोमि कुतुकादिति प्रभुरबोधयत् प्रायशः
प्रसह्य रजकाहतेरथ च शिघ्रनेत्रार्पणात्[2] ॥ ८० ॥

दुर्जनकरस्थिता अपि ये रञ्जनमेवमापु[3] - रतुलगुणम्।
ते वन्द्या गुणिन इति ध्रुवमादधुरात्मशिरसि ते निखिलाः ॥ ८१ ॥

ईदृग्गुणकं मायावरणं मयि कल्पयन्त्यनल्पदृशः।
इति दर्शयन् परात्मा प्रावरणावृतमहो व्यधादङ्गम् ॥ ८२ ॥

इदानीमहं गोपवेषोऽस्मि तस्माद्
विशेषत्वमेभ्यो न मय्यच्युतेऽपि।
इति श्रीपतिश्चिन्तयन्नम्बराणि
दधाराविशेषं समं शेषगोपैः ॥ ८३ ॥

प्रीतिकृच्छत्रुवासोऽपि[4] यदासीन्मित्रवासिनः।
व्यक्तीकृता ततः स्वस्मिन् शत्रुमित्रैकनेत्रता ॥ ८४ ॥

ततस्तु वायकः प्रीत इति : १०.४१.४०.

गुणघटनाचणधीर्यः स एव गुणिसत्कृतौ मुदं वहति।
युक्तं स तन्तुवायः पटयोजनमुचितमादृतोऽरचयत् ॥ ८५ ॥

ये यत्नेन मया कृताः सुगुणिनस्तानेष निर्णेजको
भूयो मज्जनपूर्वकं हि लगुडाघातेन जीर्यद्गुणान्।
कृत्वोवाच जनेषु निस्त्रपमलं शुद्धा मयेमे कृता
नाशस्तस्य कृतोऽमुनेति समभूत् प्रीतः स किं वायकः ॥ ८६ ॥

---

१. भूषाः कृतवान्। २. वस्त्राणि नायकश्च। ३. रञ्जनं अरमिति च्छेदश्च। ४. वस्त्रं निवासश्च।

नानालक्षणवेषाभ्यामिति : १०.४१.४१.

अरूपमम्बरं[1] पादः सरूपं त्वङ्गभूषणम् ।
इति लक्षणवेषाभ्यां युक्तमीशोऽभिशोभितः ॥ ८७ ॥

अनेकगुणवान् श्रीशः पटोऽपीति समत्वतः ।
युक्तमेवापतुस्तत्र शोभामत्युज्ज्वलां मिथः ॥ ८८ ॥

अशेषं भगवद्रूपमलङ्कर्तुं च वीक्षितुम् ।
नेशः कोऽपीत्यसौ श्रीशो सशेषे[2] नेत्रमादधे ॥ ८९ ॥

स्वयं हि षड्गुणः पत्नी त्रिगुणेति किमच्युतः ।
अत्युज्ज्वलं नवगुणं[3] पटं स्कन्धे तदाऽऽदधे ॥ ९० ॥

ओतप्रोतस्थितिमें जगति भवपटे वर्ण्यते सिद्धवर्यै-
रार्यैरन्यैश्च मय्यप्यनुघटकतया वर्ण्यते स प्रपञ्चः ।
तत्त्वार्थस्त्वेष यो मामभिलषति यथा तद्दृशा तादृशोऽस्मि
नो भूषा नाप्यभूषा मम किमपि परा सच्चिदानन्दभूम्नः ॥ ९१ ॥

स्वदृक्प्रियं तयोर्वेषमकल्पयदसौ तदा ।
स्पष्टमेतेन समभूत् प्रागुत्तरसमानता ॥ ९२ ॥

(युग्मम्)

सदैव मधुरावन्यामहं गुणवदाश्रितः ।
यथार्थयोजकस्तत्र कश्चिदेवेति बोधितम् ॥ ९३ ॥

शक्तिश्चेत्स्वयमर्पणीयमखिलालङ्कारवस्त्रादिकं
श्रीकृष्णाय सदर्पितादरकृते स्याच्चेदशक्तस्तदा ।
कुर्यादाभरणाम्बरैः स्वकरतस्तद्गात्रगैरेव तत्
पूजां भक्तिभरात्ततोऽपि भगवत्तुष्टिः समिष्टं ततः ॥ ९४ ॥

सिद्ध्यत्यविकलं तत्र सर्वशङ्कापनोदकम् ।
प्रमाणमभवत् ता दृग्वायकाचरणं जने ॥ ९५ ॥

(युग्मम्)

---

१. आकाशः वस्त्रं च । २. सबलरामः सावशेषे च । ३. नवीनाः संख्या-विशेषश्च ।

तस्य प्रसन्न इति : १०.४१.४२.

गात्रं मदीयममुना निजनेत्रदान-[1]
पूर्वं व्यभूषि वसनैरविशेषमेभिः।
इत्यात्मसंभृतमुदा हरिणा तदानीं
सोऽपि स्वनेत्रयुगुलाकलितो व्यधायि ॥ ९६ ॥

गलितविपदं[2] कुविन्दं कृत्वा सुमनःपदे समावेश्य।
युक्ता सरूपताऽपि स्वीया दत्ताऽमुना[3] मुकुन्देन ॥ ९७ ॥

गुणगुणिसत्कृतिकृद्यो यत्कृतिरपि सत्प्रपञ्चविशदात्मा।
भगवत्प्रसादपात्रं स च भुवि भवतीत्यगूढमेवैतत् ॥ ९८ ॥

यद्दुर्लभं जगपि योगिमुनीश्वराणा-
माकल्पमात्ममनसः किल वेधसोऽपि।
सारूप्यमाप स हरेस्तदहो कुविन्दो
भक्तैरलभ्यमिह वस्तु न किञ्चिदस्ति ॥ ९९ ॥

ततः सुदाम्न इति : १०.४१.४३.

अनन्तगुणभूषितो भवति वासुदेवो यदा
निजावनकृते तदा व्रजति नाम दामस्थितिम्।
स्फुटं त्विदमभूद्यतो धृतपटः सुदाम्नो गृहो-
न्मुखोऽभवदिहाच्युतः ससुमनः समीक्षोत्सुकः ॥ १०० ॥

यत्राऽम्लानतया स्थितिः सुमनसामस्ति प्रशस्ताकृति-
र्यो वाऽहर्निशमुत्सुकस्तदवने तद्योजने सद्गुणैः।
तत्रावश्यमहं व्रजाम्यनलसः श्रेयः श्रियं दुर्लभा-
मप्यस्मै प्रदिशामि काममिति तद्गेहं ययौ बोधयन् ॥ १०१ ॥

यः सदा सुमनःसेवातत्परः सुमनोहरः।
तदागारमगादाशु वनमालीति[4] साधु तत् ॥ १०२ ॥

---

१. वस्त्रं नेत्रं च। २. आपद वीतिपदं च। ३. पक्षे मुकाररहितेन च।
४. कृष्णः वनस्य मालेति च।

सन्ध्यातोऽपि समर्थितो बहुसमाहूतोऽपि गीतोऽपि य-
श्चित्तेऽपि प्रतिमात्मना न विशति प्रायो मुनीनामपि ।
स श्रीशः स्वयमेव गेहमगमत् स्वैरं सुदाम्नस्तदा
तत्सत्यं यदचिन्त्यवैभवमहो पुंभाग्यमेतद्वचः ॥ १०३ ॥

सुमनः श्रेष्ठसंप्राप्ति-रनेकसुमनोजुषः ।
युक्ता सापि मिथो योग्यैवासीत् सत्सु मनोहरा ॥ १०४ ॥

उल्लसत्सुमनो[1] वक्त्रामोदा[2]भरण - भूषितः ।
सदारा[3]मप्रियः श्रीशः सो[4]ऽपि मैत्र्यमतः क्षमम् ॥ १०५ ॥

यस्य यज्जीवनं तस्मिंल्लब्धे तस्योत्सवोऽर्थतः ।
युक्तं तदा सुदामाऽऽसीन्माधव[5]प्रेक्षणोत्सुकः ॥ १०६ ॥

गत्वा तत्सविधे प्रमोदहृदयः कृत्वाऽऽदरात्सन्नतिं
धृत्वा तत्करपल्लवं सविनयं साभ्यर्थनं सोत्सवम् ।
शंसन्नभ्युदयं विधेरनुपदं स्वीयैरनेकैर्वृतः
साऽऽनन्दं सखिभिस्तमन्तरमिवाऽनिन्ये स सद्मान्तरम् ॥ १०७ ॥

तयोरासनमिति : १०.४१.४४.

विन्यस्य धीमान्भृशमासने प्रभुं
विधाय पूजां विधिबोधिताध्वना ।
सामोदमादाय पदाम्बुजोदकं
निजे परेषां च सिषेच मूर्धनि ॥ १०८ ॥

विधाय पुरतः स्थितिं विनयनम्रकार्यस्तदा
तथाऽऽह विहिताञ्जलिः कृततदङ्घ्रिपद्मेक्षणः ।
प्रसादसुमुखो भवेत् प्रभुरगाधमोदप्रदो
यथा च निजसेवकस्थितिरपि प्रकामं स्फुटा ॥ १०९ ॥

प्राहेति : १०.४१.४५.

दासीकृताष्टसिद्धे - र्वितीर्णनिखिलार्थ-पूर्णकामस्य ।
मत्पुण्यपाकतोऽन्यन्नहि जानेऽहं तवागतिनिदानम् ॥ ११० ॥

---

१. देवाः पुष्पाणि च । २. हर्षो गन्धश्च । ३. बलरामः आरामश्च । ४. मालाकारः । ५. वसन्तः कृष्णश्च ।

गार्हस्थ्यं मम धन्यमद्य फलिताः सद्ब्राह्मणोक्ताशिषः
पित्रोः सेवनमप्यदम्भविहितं निर्णीतमुद्यत्फलम् ।
मन्ये चाद्य कुलादिमं गतमलं स्वं चापि पुण्यास्पदं
यच्छ्रीशाहमनुग्रहोत्सुकधिया सम्भावितः श्रीमता ॥ १११ ॥

शुद्धं दानमदाय्यकारि सुतपः प्राजापि मन्त्रो वरः
साधोर्नित्यमसेवि पादकमलं वेदोऽप्यपाठ्यर्थतः ।
एतत्सर्वमकारि जन्मनि पुरा भूयो मयेति ध्रुवं
सौलभ्यान्निरणायि पादरजसो देवाद्यलभ्यस्य ते ॥ ११२ ॥

प्रमादं सत्सु गार्हस्थ्ये गाढान्धतमसं बुधाः ।
तत्र सूर्योदयं प्राहुः साधोरागमनं गृहे ॥ ११३ ॥

भयं द्वितीयादिति वेदडिण्डिमे
विप्रैः प्रसिद्धिं गमितेऽपि निर्भयाः ।
वयं चरामो यदिह प्रवर्तते
भयापहारी किल साधु-सङ्गमः ॥ ११४ ॥

स्त्री चेत् स्यान्न मनोरमा यदि तथा पुत्रो न चेन्नानुग-
स्तादृक् चेद् द्वितयं धनं न यदि तत् तच्चिन्तनव्यापृतिः ।
इत्थं क्लेशमये विवेचनधिया दृष्टे गृहस्थाश्रमे
को रज्येन्ननु वर्णयेदपि न चेत् साध्वङ्घ्रिपद्मागमः ॥ ११५ ॥

तावाज्ञापयतमिति १०.४१.४८.

निजागमनतः स्वामिन् सुकृतार्थः कृतो यथा ।
यया कयापि कर्तव्यस्तथाऽयमधुनाऽऽज्ञया ॥ ११६ ॥

एवं मनोज्ञतरवर्णपदार्थमाला-
माश्रुत्य तस्य गिरमुज्ज्वलभक्तिभाजः ।
श्रेयांसमात्मनि विदंश्च गुणावलम्ब
साधुंस्रजं स चकमे सुगुणावलम्बाम् ॥ ११७ ॥

---

१. साधूनां स्रक् साध्वी चासौ स्रक् च ।

कृतार्थ एवासि सखे निसर्गत-
स्त्वमत्र काऽऽज्ञा च तथाप्यदः शृणु।
वनीपकानां[1] बत नः सदामता
सुखप्रदैका हि सुमाप्तिरुत्तरा[2] ॥ ११८ ॥

यस्योदये सुमनसां[3] भवति प्रकृष्टा-
मोदो[4] यतश्च भुवि पुष्पवदात्मशोभा[5]।
नानागमप्रसृतिकार्यपि माधवोऽसौ[6]
पुष्पस्रजं स्वयमयाचत चित्रमेतत् ॥ ११९ ॥

इत्यभिप्रेत्येति : १०.४१.४९.

मत्सारूप्ये [सज्जनस्येव भूय-
स्तत्सारूप्येऽप्यस्ति मे संस्पृहेति।
व्यक्तीकुर्वन् मालिकामर्थितां ता-
मादायाऽभूत् पुष्पमाली किमीशः ॥ १२० ॥

परमस्वादिमदान्तरमवेक्ष्य[7] नाम च वचश्च तस्येशः।
प्रथममधान्निजकण्ठे[8] श्रुत्यन्ते परमितीह[9] योग्यतमम् ॥ १२१ ॥

इति तस्मै इति : १०.४१.५२.

नान्यत्तथा प्रियमनल्पमपि प्रदत्तं
मह्यं यथा तु सुमनोऽर्पणमित्यनन्तः।
सम्बोधयन्प्रभुरदादभिवाञ्छितार्थं
तस्मै तदात्तसुमनाः सुमनःप्रदात्रे ॥ १२२ ॥

दामोदरः सुदामोदरमनघं[10] वीक्ष्य निजमिवाऽऽत्मानम्।
समपूरयत् तदीप्सितमविकलमखिलं तदेति युक्तमिदम् ॥ १२३ ॥

---

१. याचका वनरक्षकाश्च। २. शोभना मा लक्ष्मीः, पुष्पाणि च। ३ देवाः पुष्पाणि च। ४. हर्षो गन्धश्च। ५. सूर्यचन्द्रौ लतादयश्च। ६. वसन्तः कृष्णश्च। ७. परः मकारो यस्मिन्, सुकार आदिमो यस्य तच्च दाकारोऽन्तरे यस्य तत्सुदामेति नाम, पक्षे उत्कृष्टस्वादप्रदमन्तरं यस्य तादृशं वचनं च। ८. नाममालारूपेण। ९. वचनम्। १०. शोभनदामोदरं सुदाम्नः उदरं च।

विदात्मनाऽनेन दरिद्रशालिना
प्यकारि मह्यं सुगुणं सुमार्पणम्[1]।
कथं मया तन्न विधेयमीश्वरे-
णापोति चक्रेऽन्वयसंपदाश्रितम् ॥ १२४ ॥

अयं सुदामा दिदिशे मुदा निजा-
भिख्यां सदा[2]कारसुमार्पणेन मे।
आलोचयन्नेवं[3]मकुश्चितां मुदा[4]-
भिख्यां मुकुन्दोऽपि ददौ निजां तदा ॥ १२५ ॥

या पुष्पिताऽऽगमगता मम वागतन्वी
सोद्यत्फला न भुवि किं त्वफलार्थवादा।
इत्थं मतेरतनुमोहमपाकरिष्णु-
स्तां तत्र विष्णुरकरोत् स्फुटसत्फलांसः ॥ १२६ ॥

श्रीशकल्पतरुक्रीडा० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

---

१. पुष्पाणि सुष्ठु मा लक्ष्मीश्च। २. दाकारसहितौ सुमेति वर्णौ, सदाकृति पुष्पं च। ३. विस्तृताम् अकुमिति च्छेदः कुकाररहितां, चिन्तां सम्बद्धाम्। ४. मुदेति वर्णात्मकं नाम, मुदेति च्छेदः शोभां च।

।। अथ द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ।।

अथ व्रजन्निति : १०.४२.१.

यो नानागुणसंभवावरणभृद्राजद्रजोन्तर्गुणां
वाक्पुष्पस्रजमाश्रितो मधुरसां पूर्मध्यवृत्तिः पुमान् ।
तस्यावश्यमविद्यया सह रतिर्दत्ताङ्गरागश्रिया
स्यादेतद् ध्वनितं तदध्वनि तथा कुब्जेशयोर्वर्तनात् ॥ १ ॥

व्रजन्नृपपथे प्रजाभृतिजनैर्निजैराश्रितो
द्विषत्पुरगतोऽप्यरि - प्रकृतिदत्तचित्तोऽप्यसौ ।
न चालमतिलङ्घने कुटिलचेटिकाया अपी-
त्यभूदिह ततो न किं स्फुटमलङ्घ्यदुर्गं स्त्रियः ॥ २ ॥

वामनोऽहमियं कुब्जा योगोऽयमधुनाऽऽवयोः ।
सर्वलोकाद्भुतकरः स्यादिति प्राहसद्धरिः ॥ ३ ॥

श्लाघ्यमप्सरसां रूपं गात्रं तु कुटिलाकृति ।
अहो विधातृचातुर्यमीदृगित्यहसद्धरिः ॥ ४ ॥

यन्नो विहाय रमसेऽङ्गनया यथाऽसौ
सौन्दर्यभू - रखिललोक - विलक्षणैव ।
प्रायो भवेदिति तु गोपसुतानुयोगे
हास्यं तदुत्तरमिति प्रभुणा व्यबोधि ॥ ५ ॥

सदा महानन्दरसप्रदस्य य-
न्ममापि पाटीररसार्थनोदिता ।
अहो विचित्रा समयानुसारिते-
त्यधोक्षजो विस्मयतो जहास किम् ॥ ६ ॥

या स्त्री सहासपरिहासमपि प्रकामं
श्रुत्वा वचो न कुपिता हृदये यदि स्यात् ।
वश्या भवत्यचिरमध्वनि सेति कृष्ण-
स्तन्निर्णयाय किमु नामवदत् तथैव ॥ ७ ॥

नादत्तमध्यर्वति सिद्ध्यति किञ्चनेति

निश्चित्य चान्दनरसं भृशमाजिघृक्षुः ।

हासच्छलाद् रसमसावनुरागपूर्वं

प्रादात्तदा किमु मुदा निजमुख्यमस्यै ॥ ८ ॥

दृष्टाः स्त्रियोऽनुभूताश्चा-ऽप्यङ्गभोगमनोरमाः ।

अनङ्गभोगयोग्यासावेकैवेक्षीति विस्मितः ॥ ९ ॥

अनर्घ्य-ललनारत्न - राशिरञ्जित-चेतसः ।

नाहमर्हेति यान्तीं स्वप्रीतिं हासाददर्शयत् ॥ १० ॥

अङ्गरागकराऽप्येषाऽनङ्गरागकरा भवेत् ।

यथाऽचिरं तथा कार्यमित्युज्ज्वलमधात् स्मितम् ॥ ११ ॥

का त्वं वरोर्विति : १०.४२.२.

का त्वं सुन्दरि सुन्दरोऽयमपि वा कस्याङ्गरागः कृते

प्रश्नोक्ताविति यत्तदाऽखिलविदाऽप्यज्ञानिताऽङ्गीकृता ।

तेन स्पष्टमभूदिदं यदबला विद्वांसमाकर्षय-

त्यज्ञानं समुदेति तस्य य इह स्यादङ्गरागेक्षणः ॥ १२ ॥

न श्रद्धा वर्धते लोके सत्फलश्रवणं विना ।

श्रेयस्ते न चिराद्भावीत्यूचे युक्तमधोक्षजः ॥ १३ ॥

गन्धार्पणफलं विप्रैः सौमङ्गल्यमुदीरितम् ।

युक्तमूचे तव श्रेयः स्यादितीशो हि तन्मुखः ॥ १४ ॥

दास्यस्मीति : १०.४२.३.

यस्या दास्यमहर्निशं विधि-शिव स्वर्गाधिपाद्याः सुराः

कुर्वन्त्यद्भुतवैभवाप्तिमनसो दैत्याः सदैत्यार्जवम् ।

साऽपि श्रीरत्नमार्जवं विदधती यस्याङ्घ्रिदासी सती

तस्यास्मिन् जगदीश ते त्रिभुवने कुब्जा न दासी कथम् ॥ १५ ॥

गात्रं विधातृकृतमेतदिति त्रिवक्रं

नामापि मे तदनुसारि भुवि प्रसिद्धम् ।

चित्तं त्ववक्रमिह चक्रधरत्यवेहि

प्रायोऽन्तरङ्गसरलाः सुदृशो भवन्ति ॥ १६ ॥

कौटिल्यमन्तरगतं न बहिः पुराऽऽसी-
दस्मिंस्तु वर्ष्मणि बहिष्कृतमेव नान्तः।
इत्थं द्विजन्मकलिताऽऽचरणावगत्यै
नामैव वक्रमिति साऽकथयत् किमीशम् ॥ १७ ॥

त्वद्रिपोर्नैव दास्यस्मि किन्तु वंशक्रमागता।
नातोऽवमानयेत्यूचे दासी भोजपतेरहम् ॥ १८ ॥

कृष्णातिवक्रगतयो भुवि गोपबाला
बाला अपीह समनुज्झित-वक्रभावाः।
संलालिताः शिरसि येन विहाय तं त्वां
वक्राऽहमन्यमिह कं जनमर्चयामि ॥ १९ ॥

युवामेवाङ्गरागानुलेपनार्हौ मतौ मम।
परस्तु दासी भावेनैवेत्यन्यतमतः स्फुटम् ॥ २० ॥

ततस्ताविति : १०.४२.५.

व्यक्तसत्त्वगुणश्रीको यद्देशः स्याद्भवाध्वनि।
वीक्षणार्हः प्रसन्नास्यः शुभदृक् साध्विदं तदा ॥ २१ ॥

प्रसन्न इति : १०.४२.६.

सत्यङ्गरागाकलने परात्मा
करोति सङ्कल्पमिति श्रुतं तत्।
युक्तं ततस्तां सरलां विधातुं
सक्ताङ्गरागश्चकमे मुकुन्दः ॥ २२ ॥

नेशस्यास्ति निसर्गतः किमपि वा रागादिकं जीववत्
किन्तु स्वीयजनावनाय भवति स्वीयेच्छयेच्छाश्रितः।
एतत्स्पष्टमभूद्यदत्र पथि तद्भव्यप्रदस्तत्करात्
स्वीकुर्वन् रुचिराङ्गरागमकरोत् कर्तुं तथा तां मनः ॥ २३ ॥

तदङ्गरागभागपि प्रकाममीश्वरोऽप्यहं
न चेत्करोमि सुन्दरं त्वदङ्गमङ्गनोचितम्।
तदत्र शर्म लब्धये न कोऽपि रागमर्पये-
न्ममापि किं महत्त्वमित्यरं तथेहते स सः ॥ २४ ॥

सकलार्थदोऽपि हरिरेष यदैषीत्कुटिलाङ्गमेव सरलं प्रविधातुम्।
स्फुटमेव तेन समभूदिह भक्तलपितेष्टपूर्तिकरणं व्रतमैशम् ॥ २५ ॥

भवतिप्रधानपद शुद्धिरनर्घ्या
न विनाङ्गशुद्धिमिति बुद्धिमदीडयः।
उचितं तदङ्गमृजुकर्तुमिहैषीत्
सकल - प्रधानपद - कामविशुद्ध्यै ॥ २६ ॥

पद्भ्यामाक्रम्येति : १०.४२.७.

पादसंपीडनं शूद्रधर्म इत्याकलय्य सः।
तदा तत्प्रपदे पद्भ्यां माधवः किमपीडयत् ॥ २७ ॥

ज्ञात्वा कामस्थितिं तस्याः प्रपदे तद्दिने प्रभुः।
तदुद्बोधाय विज्ञातानङ्गस्थिति - रमर्दयत् ॥ २८ ॥

वीरोऽस्मि वीरवन्द्योऽस्मि शूरवंशोद्भवोऽपि तत्।
योग्यश्चरणसंमर्दो मत्पदे तमिति व्यधात् ॥ २९ ॥

यदनया कृतमङ्गविलेपनं सकलभूमिसमर्पणमस्य मे।
फलतया प्रतिमूल्यमिवोचितं प्रभुरधादिति पादयुगार्पणम् ॥ ३० ॥

तस्याः पादद्वये स्वीयपादद्वयसमर्पणात्।
सम्पूर्णाङ्गीं ध्रुवमिमां करोमीति विबोधितम् ॥ ३१ ॥

अधोगतेर्दनमेव पद्भ्यामनुग्रहं चोर्ध्वगतेः करेण।
करोमि भूमाविति बोधयन्स द्वाभ्यां द्वयं तत्किमधात्सलीलम् ॥ ३२ ॥

नैतन्ममोपकृतितुल्यमतो ग्रहीष्ये
नेदं त्वृजूभवनमित्यनुचिन्त्य चेतः।
नैवं कुरुष्व कुटिलं त्विति सूचयन्किं
वक्रत्वभङ्गकृदसौ चिबुकं दधार ॥ ३३ ॥

कंसस्यैव तदम्बराणि रजकोढान्यङ्गरागोऽप्ययं
तुल्यौ तत्परिचारकावपि युवां तुल्योऽहमर्थी द्वयोः।

---

१. चरणः चेति च्छेदश्च। २. चरणद्वयं चतुर्थांशद्वयं च, एवमग्रेऽपि।

तत्रासीत् सुदुरुक्तिरत्रभवती सर्वाङ्गरागप्रदा
सारल्यं त्वयि सिद्धमेव चिबुकोद्धृत्या शशंसाच्युतः ॥ ३४ ॥

त्वद्रूपमोहितधिया हि मयाऽङ्गराग-
स्तुभ्यं ह्यदायि निखिलोऽपि तदेतदागः।
ज्ञात्वा करिष्यति नृपः किमु वेति भीतिं
नैवावहेत्यभयदश्चिबुकं दधौ किम् ॥ ३५ ॥

द्विषत्पुरगतां पुरा प्रियतमामवापं क्षणा-
दहं हनुमदाश्रयादिति किमु स्मरन् श्रीपतिः।
जिघृक्षुरचिराच्छ्रियं रिपुपुरस्थितामादधात्
तदा हनुमदाश्रयं तदधिकाननप्रेक्षकः ॥ ३६ ॥

वासः स्रगाभरणचन्दन-धारणेन
कीदृङ् नवीनमतिसौष्ठवमागतं मे।
द्रष्टुं तदास्यमुकुरे विमलेऽब्जशोभे
तन्मूलदण्डचिबुकं करतो दधौ किम् ॥ ३७ ॥

मुख्याङ्गसेवनमृते परमङ्गजातं
स्वां वक्रतां त्यजति नेति विभाव्य नीतिम्।
कर्तुं तदङ्गमखिलं सरलं परात्मा
तन्मुख्यमङ्गमभजच्चिबुकं करेण ॥ ३८ ॥

यत्प्राक् चकार भवती वनवासदानं
मह्यं मयापि गणितं भृशमिष्टकृत्तत्।
प्राग्भुक्तवन्यबसतेर्न ममाऽधुना तु
देयं मुधेति सदयं चिबुकं दधार ॥ ३९ ॥

रसापहरणं पुरा कृतमनागसोऽस्य प्रभो-
र्मया कुटिलया फलं तदुपभुज्यतेऽस्य स्फुटम्।
विधाय सुरसार्पणं पुनरनामया स्यामिति
हृदि स्थितमवेदि ते चिबुकमेतदर्थं दधे ॥ ४० ॥

---

१. हनुर्विद्यते यस्य तन्मुखं मारुतिश्च। २. रावणः अधिकमिति च।

करम्बुजं येन पुराऽवलम्बितं
श्रियो गजेन्द्रस्य च सोऽयमुज्ज्वलः ।
मुखाम्बुजं काङ्क्षति ते समुत्सुकः
करो मयेत्याशयतस्तथा दधे ॥ ४१ ॥

मह्यं प्राग् बलिना रसार्पणमिह प्राकारि जातः कर-
स्तेनार्द्रो न शरीरमत्र तु रसस्पर्शेन सार्द्रं वपुः ।
तद्दातृत्वगुणा त्वमेवमहमप्यर्थी च सत्यस्तवै-
वेति द्व्यङ्गुलचिह्नितं विशदयन्नुत्तानपाणिं व्यधात् ॥ ४२ ॥

एकत्र कोटौ ता गोप्यस्त्वमेकाऽन्यत्र तत्समा ।
सूचयन्निति तत्किं वा दध्रे द्व्यङ्गुलपाणिना ॥ ४३ ॥

सा तदर्ज्विति १०.४२.८.

मत्पादभाजां न सतामपीह
संदर्शनं भुव्यफलं क्वचित् स्यात् ।
तत्स्वामिनो मे सकलर्धिभाजः
कथं तथा स्यादिति तत्तथाऽधात् ॥ ४४ ॥

पुत्रेण यत्कृतमसाधु तदस्ततन्द्रः
कुर्यात् पिता भुवि यथा भविताऽनवद्यम् ।
युक्तं विरञ्चिरचितं कुटिलाङ्गमस्या-
श्चक्रे ऋजु स्वकरतः स हि पद्मनाभः ॥ ४५ ॥

यन्नामस्मृतिरप्यस्मिन्मनोवाग्वक्रताऽपहृत् ।
किमत्र चित्रं तद्गात्रमवक्रं तत्करादभूत् ॥ ४६ ॥

मृदुभाषणाङ्गरागार्पणनिजकरतद्विलेपनत्रितयात् ।
तुष्टः श्रीशोऽप्यादात्तत्प्रतिनिधिवत्त्रिवक्रतापहृतिम् ॥ ४७ ॥

सदसदपि फलं वाऽऽप्नोत्यलं स्वस्वभावा-
ज्जगति ननु जनुष्मान्नात्र हेतुः परेशः ।
स्फुटमिह रजको यद्धर्मनाशं स्ववृत्त्या
समलभत तथा सा दिव्यदेहं तु कुब्जा ॥ ४८ ॥

ततो रूपेति १०.४२.९.

सर्वेश्वरार्पितमनोज्ञतराङ्गरागा-
दाकण्ठमाप्रपद - मुज्झितवक्रभावः ।
यस्तस्य सिद्धमवनौ सुरतानुरागि
चेतस्ततः किमु विचित्रमभूत्तथाऽस्याः ॥ ४९ ॥

यत्पदाब्जेक्षणक्षुभ्यत्कामा भवति सा रमा ।
स्पृष्टाखिलतदङ्गा सा सानङ्गेति किमद्भुतम् ॥ ५० ॥

ययाऽङ्गरागो निखिलोऽर्पितस्तदा
सानङ्गरागाकलिताऽभवत् क्षमम् ।
सर्वोऽपि तादृग् यदि तादृशो भव-
त्यर्थे तु भेदः किल वासनावशात् ॥ ५१ ॥

मदङ्गरागाखर्वश्री-स्त्वमप्यसि पटेशवत् ।
तत्साहाय्यं कुरुष्वास्मिन् पर्वणीत्याचकर्ष तम् ॥ ५२ ॥

परस्परवशीकृतावधिकृतः प्रशस्तो जनः
सकामनिगमे भवेद्य इह भिन्नलिङ्गाश्रितः ।
तदत्र भगवद्वशीकरणकामुका सा तदा
चकार घटकं प्रभो रुचितमुत्तरीयाम्बरम् ॥ ५३ ॥

स्वनेत्रपात्रं गात्रं मे कृत्वाऽपि किमुपेक्षसे ।
इति साशयगं चक्रे तन्नेत्रं तन्मिषादलम् ॥ ५४ ॥

एहि वीरेति १०.४२.१०.

प्रागङ्गरागमादायानङ्गरागा कृता यतः ।
अङ्गान्निष्क्रम्य मे वक्रभावोऽनङ्गाश्रितोऽजनि ॥ ५५ ॥

ये त्वां भजन्ति भगवन्भुवनेऽङ्गरागै-
स्तेषामनङ्गरस - मासुलभीकरोषि ।
श्रौतो मया श्रुत इहैवमनन्तघोष-
स्तत्प्रार्थनीयमिदमार्थिकमेव सार्थम् ॥ ५६ ॥

---

१. कामरागः अङ्गरागाकलिता नेति च । २. वस्त्रं नेत्रं च । ३. कामरसं ब्रह्मरसं च ।

शृङ्गारवीरयोर्वैरमज्ञात्वा यदयाचत ।
कामं काममतः स्पष्टं जातोन्मथितमानसा ॥ ५७ ॥

एवं स्त्रियेति १०.४२.११.

दिव्यानि वासांसि मनोभिरामाः स्रजोऽपि निर्यत्नमिहोपलब्धाः ।
तथाङ्गरागोऽप्यधुनेति दिष्ट्यानुकूल्यमालोक्य जहास किं वा ॥ ५८॥

यद्द्वितीयं रसमुज्ज्वलं बला-
दियं ग्रहीतुं ह्यबलाऽपि काङ्क्षति ।
निजं वितीर्याऽऽश्वधरोचितं रसं
वीक्ष्येति तत्कौशलमाजहास किम् ॥ ५९ ॥

वक्रतापहृतिरत्र चक्रिणो दुष्करेति वयमत्र तादृशाः ।
वीक्ष्य चक्रिचरितं तथाविधं सेर्ष्यमीशमुखदृक् स चाऽभवत् ॥ ६० ॥

वक्रे गौरवमेवमेव सरले यल्लाघवं चेति सद्-
वृत्तोदीरितपद्धति - भगवता - ऽकार्यन्यथाऽस्यां कथम् ।
आश्चर्यादिति पश्यतो हि हलिनो निःसंशयायेयमु-
द्वृत्ताऽस्यां लघुता ह्यनङ्गवचसा स्पष्टाऽजनीतीक्ष्यताम् ॥ ६१ ॥

गोप्यः प्रसह्य भगवन् भवतोपभुक्ता
इत्युक्तिरात्तशपथं यदवारि मे वः ।
तत्पश्यतेयमिह मां वशयत्यहं वै
तामेव निर्णयविधेर्विशदः प्रसङ्गः ॥ ६२ ॥

इत्याशयं विशदयन् कृष्णो रामस्य पश्यतः ।
दृष्ट्वाऽऽस्यमनुगानां च हसंस्तामिदमुक्तवान् ॥ ६३ ॥
(विशेषकम्)

एष्यामीति : १०.४२.१२.

समधिककुब्जानिगदितमवश्यमहमाचरामि सर्वमपि ।
इति कृतसन्धस्य ममाऽनयाऽलमधुनाङ्गने त्वदर्थनया ॥ ६४ ॥

---

१. सर्वस्य कृष्णस्य च । २. ककुभो जाया येषां ते दिक्पतयः, समधिकेति च्छेदश्च ।

मुदाऽङ्गरागं निखिलं गृहीत्वाऽप्यनङ्गरागी यदहं भवामि।
कृतघ्नताभास इह प्रसज्जेदित्यच्युतस्तां मधुवाचमूचे ॥ ६५ ॥

यदा मदङ्गरागिणी त्वमङ्गरागलेपनं
करेण चाकरोस्तदा मदङ्गसङ्गमोऽजनि।
स्फुटाऽधुना त्वनङ्गसङ्गतिस्तदर्थ्यते किमु
नवीनमेवमच्युतो विनोदवाचमूचिवान् ॥ ६६ ॥

अवक्रभावाकलिताखिलाङ्गो यो यस्य मत्प्रीतिकृतेऽङ्गरागः।
यदा कदाप्यस्य तु सिद्ध एवानङ्गो रसः सत्सुरतोदयश्च ॥ ६७ ॥

अविद्येवेत्वरी संसृत्यध्वगानां परायणम्।
सं[3]माधेश्चार्जितार्थानां[4] हारिणीत्यच्युताशयः ॥ ६८ ॥

विसृज्येति : १०.४२.१३.

दिदृक्षुर्धर्म[5]संस्थां यः सुराजपथवर्तनः।
इत्वर्यनादरो युक्तस्तस्येतीशेन बोधितम् ॥ ६९ ॥

पाराङ्मुख्यमविद्याया माध्व्या संपाद्य विद्यया।
यो व्रजेत्पथि सोऽच्यर्यः स्यात्सत्पथस्थैरिति स्फुटम् ॥ ७० ॥

तद्दर्शनेति : १०.४२.१४.

श्रीशेऽध्यक्षे युक्तमेव निस्तुलानन्दचेतसः।
चित्रं तु सुदृशस्तत्र नात्मा[6]नमविदन् स्त्रियः ॥ ७१ ॥

ततः पौरानिति : १०.४२.१५.

यत्कृतेऽहमिहाऽऽनीतः शत्रुणोपागतोऽप्यहम्।
तत्कार्यं कार्यमित्यार्यानपृच्छत्तद्धनुः स्थलम् ॥ ७२ ॥

ध[7]र्मस्थितिमविज्ञाय धर्मवार्तां ब्रुवन्त्यमी।
विज्ञाय वेति विज्ञातुमपृच्छत् तन्मिषात्स तान् ॥ ७३ ॥

सर्वत्र धर्मत्रैगुण्यं तारतम्येन वर्तते।
इति व्यक्तमभूदैन्द्रधनुस्तौल्योपपादनात् ॥ ७४ ॥

---

१. अङ्गरागशून्यः कामरागी च। २. जारिणी। ३. ध्यानस्य सम्यगाधेश्च। ४. द्रव्याणां पुमर्थानां च। ५. धनुः धर्मश्च। ६. देहमीश्वरं च। ७. धनुर्धर्मश्च।

करेण वामेनेति : १०.४२.१७.

दक्षिणकरेण धर्मं भक्तोत्थितमादरेण गृह्णामि ।
वामेन चासुराणामबोध्यदस्तत्करेण तद्दधता ॥ ७५ ॥

यद्द्रव्यमध्वरविधौ भवति प्रधानं
तच्चेद् विनष्टमुत यातमिहारिहस्ते ।
तत्तत्फलं निगदितं यजमाननाश-
स्तस्माद् बभञ्ज किमु तद्धनुरध्वरार्हम् ॥ ७६ ॥

गुणवानपि[1] चेन्मार्गणविमुखस्तत्तद्गुणं समाकृष्य ।
भग्नोदरं करोमीत्याशयमीशो व्यदर्शयद्धनुषि ॥ ७७ ॥

कुब्जाऽङ्गरागगुणतः सरला बभूव
जातं धनुस्तु सरलं गुणतोऽतिवक्रम् ।
आद्यादवाप पदमैशमसौ तदन्त्या-
न्नाशं परस्य[3] विनियोजनमत्र बीजम् ॥ ७८ ॥

येनाऽयमुज्झितनयो विगणय्य देवान्
सम्पीडयत्यनुदिनं भुवि भूमिदेवान् ।
तत्पुण्यमस्य निखिलं शकलीकरोमी-
त्याधात् प्रभुर्विशदयन्किमु धर्मभङ्गम् ॥ ७९ ॥

धनुर्भङ्गं विधायैव पुरा लब्धा मया प्रिया ।
श्रियमत्र स्थितां तद्वल्लभेयेति तथाऽकरोत् ॥ ८० ॥

जित्वा काममनार्यमुख्यम बलां कृत्वाऽप्यविद्यां वशां
योऽस्मिन् स्वैरमनुव्रजत्यनुपदं स्वाज्ञाननाशेच्छया ।
ज्ञात्वा दुष्कृतनाशवच्च सुकृतध्वंसोऽपि तत्साधकः
कार्यः शीघ्रमिति व्यबोधि धनुषो भङ्गेन कंसारिणा ॥ ८१ ॥

मद्राश्यष्टमगामि[4] - दुर्ग्रहततिर्मामत्रगं घातये-
दित्यालोच्य धनुर्न्ययोजि बहुशः कंसेन यागच्छलात् ।

---

१. शीलादि मौर्वी च । २. याचको बाणश्च । ३. परमात्मनः । ४. श्रीकृष्णस्य वृषभराशिः ।

इत्याचिन्त्य तदाऽच्युतः सबलतां स्वां सर्वतो निर्भयः
कुर्वन् व्यक्तपदां श्रितैः सह धनुः किं तद्बभञ्जाऽञ्जसा ॥ ८२ ॥

अनेकपर्वघटितो रसगर्भोऽक्षतृप्तिकृत् ।
धर्मोऽत्रेत्यभवत् स्पष्टमिक्षुदण्डोपमानतः ॥ ८३ ॥
कर[1]तस्तद्धनुर्भङ्गमकरोत् करिव[2]द्धरिः ।
चित्रमन्यत्ततोऽप्यासीन् मधु[3]रैकरसाश्रितः ॥ ८४ ॥

त्रासमुपागमदिति : १०.४२.१८.

यद्बलाद्बलवानासीद् भृशं कंसो नृशंसधीः ।
तद्धर्मभङ्गमाश्रुत्य त्रस्तोऽभूदिति नाद्भुतम् ॥ ८५ ॥

अथ तानिति : १०.४२.२०.

वक्रः स्वभावगुणतो भग्नोऽप्यपरापकारकार्येव ।
भवतीति स्पष्टमभूद् भग्नेनान्यापकारिणा धनुषा ॥ ८६ ॥
तद्धनुःशकलेनैव ताञ्जघान दुराशयान् ।
तेन स्वात्मन्यलिप्तत्वं श्रौतमाविष्कृतं ध्रुवम् ॥ ८७ ॥

धर्मः[4] कीदृगपीह वाऽस्तु तमहं ज्यां[5]भोगयोगान्वितं
दाक्षिण्येन विधाय भक्ति[6]पदवीं नीत्वा च तद् द्वारतः ।
धर्मोऽस्मत्कलितोऽस्मदीय इति च व्यर्थाभिमानग्रहान्
दुर्वृत्तान्ननु शिक्षयामि चरितादस्मादिदं ध्वन्यते ॥ ८८ ॥

बलं चेति : १०.४२.२१.

धर्मबलं सैन्यबलं भङ्क्त्वा कंसस्य मुख्यबलमपि च ।
विजितप्रायो रिपुरिति युक्तं सानन्दमास निजसुखदः ॥ ८९ ॥

धर्म[7]स्थानमिह श्रुतिश्रुतमसौ पृच्छन् दिदृक्षुः परान्
पौरान् भूरि च शोधयन् स्वयमपि प्रायो व्रजेदध्वनि ।
दृष्टे तत्र निरीक्ष्य धर्ममलघुं तद्वायपुंरक्षितं
लोकैश्वर्यद-मात्तलील - मनुसन्धायाथ तस्याऽऽदरम् ॥ ९० ॥

---

२. हस्तः शुण्डादण्डश्च । ३. कृष्णः सिंहश्च । ४. मथुराभूमिः मधुररसश्च । ५. धर्मो धनुश्च । ६. पृथ्वी मौर्वी च । ७. अनुरागो भङ्गश्च । ८. धर्मो धनुश्च ।

दाक्षिण्येन विधाय तं दृढगुणोल्लासि द्विदेशं ततः
सर्वेषामनुपश्यतां फलभुजां नेयो विभक्तेः पदम् ।
धर्मोऽधर्म उभावपि प्रविलयं नीत्वा दिशैवं ततो
ह्यज्ञानं विगताश्रयं गतबलं जेयं स्वजिज्ञासुना ॥ ९१ ॥
धर्मोऽनेन हि खण्डितोऽस्मदतुलश्रेयस्कृदित्याशयात्
प्राप्ताश्चेन्निजभञ्जनाय सरुषस्तद्रक्षिणस्तर्हि तान् ।
जीयात्तत्र विभज्यमानसुकृतांशेनैव सर्वांस्ततः
सानन्दं पुरसंपदीक्षणपरः कुर्याद्विहारं विभीः ॥ ९२ ॥
एवं सत्कृत-दुष्कृतांशरहितः स्वच्छन्दमानन्दतः
क्रीडत्यह्नि च निश्यपि स्थितिमवाप्यानन्दमुख्यां सुधीः ।
मूलाज्ञाननिराकरिष्णुमनसः पुंसोऽवगत्यै निजात्
तत्तादृक् चरितादबोधयदिदं श्रीशस्तदीक्ष्यं बुधैः ॥ ९३ ॥
(कलापकम्)

तयोरिति : १०.४२.२३.

विना कर्म न तत्साक्ष्युपयोग इति साम्प्रतम् ।
तत्क्रीडनादुपरते श्रीशेऽर्कोऽस्तमुपेयिवान् ॥ ९४ ॥

गोप्य इति : १०.४२.२४.

आवश्यकाहितधियो निखिलं विनिन्यु-
र्गोप्यो दिनं ननु दिशा तु यया कयाऽपि ।
रात्रौ तु तत्कृतरतिस्मृतयो यदार्ता
आसंस्तदीयविरहोक्ति - रतान्तरङ्गाः ॥ ९५ ॥

अवनिक्ताङ्घ्रीति : १०.४२.२५.

दुर्जनस्पृष्ट - भूभागरजःस्पर्शोऽद्य मत्पदे ।
नार्ह इत्यच्युतः स्वाङ्घ्री क्षालयामास साधु तत् ॥ ९६ ॥
सुकृत-दुष्कृत निष्कृतिकृद्रजो ह्यनलसो निखिलं परिमार्जयन् ।
विमलसत्त्वभुगस्तमितश्रमः किमवशिष्टमितस्त्विति चिन्तयन् ॥ ९७ ॥

---

१. शीलादयः मौर्वी च । २. विशेषभक्तिः, विभागश्च ।

तिष्ठेत् सुखं निशायामप्येवमज्ञानजित् पुमान् ।
तत्तादृगात्मचरितादिति श्रीशो व्यबोधयत् ॥ ९८ ॥
(युग्मम्)

कंसस्त्विति : १०.४२.२६.

श्रुत्वाऽऽचारमुखेन सेवकजनक्लेशं धनुर्भञ्जनं
स्वामात्यं मतिमन्तमन्तिकगतं कंसः स सातङ्कधीः ।
प्रोवाचेयमुपस्थिता रिपुकृतिः प्रत्यक्षमेतत्कथं
किं वाग्रे च विधेयमित्यपगतालस्यं हि पश्याधुना ॥ ९९ ॥
मन्त्री मन्त्रविदां वरः सुमतिमान् सप्रश्रयः साञ्जलि-
भव्यज्ञोऽज्ञपतिं व्यजिज्ञपदनु प्रेक्ष्याऽनुतापोदयम् ।
राजन्नेवमिदं तदत्र भवता स्वान्तर्द्विषद्रोधने
भाव्यं यत्नवता मया पुरमिदं संरक्ष्यते बाह्यतः ॥१००॥

दीर्घप्रजागर इति : १०.४२.२७.

अज्ञानप्रसरो रात्रावेव भूरितरो यतः ।
तद्युक्तमज्ञकंसस्य विचारः स्वप्नदृक् च सा ॥ १०१ ॥
मूलाज्ञानमिहोज्झिताखिलबलं ह्यस्तोन्मुखं स्याद्यदा
पश्यत्यात्मनि कल्पितं बहुविधं प्राग्वासनावासितम् ।
नश्यद्दीप इव द्युतिं च विपुलां संदर्शयत्यर्थतो
दुःस्वप्नेक्षणतोऽस्य मञ्चरचनोद्योगाच्च भातीदृशम् ॥ १०२ ॥

व्युष्टायां निशीति : १०.४२.३२.

यस्मिन्नह्नि स दुर्जनो व्यरचयन् मल्लप्रधानोत्सवं
दुःखध्वान्तहतिस्तदादि समभूत्तेजःप्रसारोऽपि च ।
कारागार - विहारवारिजलधेरुन्मज्जनं च स्फुटं
शूराणामिति सूर्यतादृगुदयोल्लेखादिहोन्नीयते ॥ १०३ ॥
मल्लरङ्गोऽयमिति वागासीत् सर्वसभासदाम् ।
हर्यनुग्राहकत्वेन साऽन्वर्था तु सतामभूत् ॥ १०४ ॥

---

१. चाणूरादयः मां लाति गृह्णति स कृष्णश्च ।

चाणूर इति : १०.३२.३७.

अहङ्कारमग्रे विधायान्तरङ्गे
निजाज्ञानराजा - वनारब्धयत्नाः ।
द्विषन्तो भवन्तीत्यभूद् व्यक्तमेतद्
यदेते तथाऽऽसन् पुरस्कृत्य नागम् ॥ १०५ ॥

श्रीशकल्पतरुक्रीडा० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि - कविवर - हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

॥ अथ त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ कृष्ण इति : १०.४३.१.

आनीय व्रजतोऽपि मामिह समाहूताखिलोऽसौ खलो
भूयो ह्यस्तनमस्मदीयचरितं श्रुत्वाऽद्य नाह्वास्यति ।
सापेक्षं च मयि स्थिते न भविता प्राक्चिन्तितोऽर्थो मना-
गित्यालोच्य स दुन्दुभिध्वनिमनाहूतोऽपि रङ्गं ययौ ॥ १ ॥

अनाहूतोऽध्वरं गच्छेदिति वा स्वयमुत्सवम् ।
द्रष्टुमभ्याययौ तत्र स्वेष्टदृष्टिरधोक्षजः ॥ २ ॥

त्यक्त्वा धर्मबलस्पृहां बहिरहङ्कारं च कृत्वा रिपू-
नप्यास्थाप्य सुशब्दघोषरुचिरे भूर्यन्तरङ्गे सुधीः ।
यः स्याज्ज्ञानशितासिकाशितशयो घोषैकलक्ष्यः स्थितः
पर्यङ्के भृश मुत्तमाङ्कक इह स्वात्माऽपरोक्षोत्सुकः ॥ ३ ॥

तस्यावश्यतयाऽध्यक्षोऽस्म्यहं विशदयन्निति ।
कंसं तादृशमालोच्य योगीशस्तादृशोऽभ्यगात् ॥ ४ ॥

(युग्मम्)

रङ्गद्वारमिति : १०.४३.२.

एकोऽहङ्कार एवाग्र्यो ह्यन्तरङ्गे द्विषज्जुषि ।
द्वारपाल इति व्यक्तं तत्र तादृगिभेक्षणात् ॥ ५ ॥

बद्ध्वा परिकरमिति : १०.४३.३.

जितौ धर्माधर्मौ विषमविशिखश्चाद्भुतबला
तथा नेयाऽहंता दृढपरिकरेण क्षयपदम् ।
इतीशो जिज्ञासूनलमुपदिशन्नेव करिणं
स हन्तुं सङ्कल्पं कृतपरिकरः किंस्विदकरोत् ॥ ६ ॥

---

१. उत्कृष्टः सवो यज्ञः, पक्षे स्पष्टम् ।

देहात्मवादक - तमोभृदहङ्कृतीनां
पुंसां पराजयकृते भुवि साधुनं तु ।
तद्बन्धनं दृढमिति प्रभुणाऽन्वबोधि
तन्मध्यबन्धनकृता परितः करेण ॥ ७ ॥

युद्धादन्यत्र करिणो वधः शूरविगर्हितः ।
युक्तं शौरिस्तदर्थं स पुरः परिकरं व्यधात् ॥ ८ ॥

क्षोणीक्षोदविचक्षणोऽरिनिवहो नेयः क्षयं मङ्क्ष्विति
साकाङ्क्षेक्षणमर्थितः सुरवरैर्ब्रह्मादिभिः प्रागहम् ।
तत्तेष्वेष महत्तमः कुवलयापीडेति नाम्ना विद-
ञ्छौरिस्तद्धतये स किं परिकरं बद्ध्वाऽस्ततन्द्रोऽभवत् ॥ ९ ॥

निजत्राणप्रेम्णा कुटिलगति - शिक्षाव्रत - विधौ
मयेतः सम्बद्धो दृढपरिकरो भूमिवलये ।
इतीव स्वं भावं विशदयितुमीशोऽतिकुशलः
शयेन स्वेनाधात् कुटिलगतिकेशावकलनम् ॥ १० ॥

मद्रूपधारणकृतां मम कुञ्जराणां
नैवास्तु सङ्गतिरिहाऽधमकुञ्जरेण ।
इत्याशयेन किमु केशचयान् स्वकीया-
नेकीचकार करपुष्करतो रमेशः ॥ ११ ॥

आहुः संसृतिमञ्जुरङ्गभवनं भूयोऽन्तरङ्गं ततो
ऽहङ्कारः पुर एव पुष्करबलोत्कर्षोऽतितर्षभ्रमः ।
तिष्ठत्युन्मदवारणेन्द्रवदसावल्पो निवार्योऽप्यलं
नेयः संक्षयमीदृगित्यनुकृतिं चक्रे स्वविक्रान्तितः ॥ १२ ॥

अम्बष्ठाम्बष्ठेति : १०.४३.४.

अहं कुवलयापीडोऽयं गजोऽपीति तुल्यताम् ।
मानयन्नयविन् मान्यः साम्नोवाच किमच्युतः ॥ १३ ॥

---

१. कटिबन्धं सेवकं च । २. भूवलयपीडकः तन्नामगजश्च । ३. गजाः केशाश्च । ४. भूवलयशिरोभूषणं तन्नामा च ।

सन्तं वाऽसन्तं वा न चोग्रवाचा वदेद्विना मन्तुम्।
इत्यच्युतः स सत्पथदर्शी पूर्वं तथाऽवदद्युक्तम्॥ १४॥
प्रायेणाऽस्मिन्नहङ्कारः सर्वत्रास्ति तथाप्यलम्।
व्यक्तः सङ्करजाताविल्यम्ब[1]ष्ठ - पदतः स्फुटम्॥ १५॥
नृशंसो नित्यमा[2]तङ्गाकलितावस्थितिश्च यः।
तस्य दण्डस्तादृगेवेत्यूचे युक्तं तदा विभुः॥ १६॥

एवं निर्भर्त्सित इति : १०.४३.५.

आसत्यलोक-पददायिनि वासुदेवे
साक्षात्सुमार्गमभियाचति धीरवाचा।
नादादपश्यदपि न स्वहितं तदस्य
बीजं स्फुटं यदतिमन्दे[3]गतेः प्रसङ्गः॥ १७॥

ह[4]रिरसावहमस्मि क[5]रिश्रितस्तदिह मद्बलमस्य पुरः कियत्।
अनवलोकनमेतदहङ्कृतिस्थितिफलं कलिपुंस्यपि तत्स्फुटम्॥ १८॥

नीचः स्वभावतस्तत्र मदाऽहङ्कार-सम्भृतः।
क्रोधान्धकारसंपृक्तोऽप्यकार्यं तस्य किं भवेत्॥ १९॥

करीन्द्र इति : १०.४३.६.

अप्यल्पपुष्पमिह भक्तसमर्पितं चेन्
मौलौ वहामि बृहदप्यसताऽर्पितं चेत्।
दूरं क्षिपेयमिति बोधयितुं तदात्तं
सत्पु[6]ष्करं तदिभमाक्षिपदच्युतः किम्॥ २०॥

कर्तृत्वेनाकर्षति येन हि भवपथग-नरमहङ्कारः।
यस्तद्दलितः सोऽमुं निहत्य बुद्धिस्थितिं याति॥ २१॥

संक्रुद्ध इति : १०.४३.७.

यातो न केवलमिहाफलतां प्रयत्नः
किं त्वं ततोऽपकृतिकार्यपि भूरि तस्मात्।

---

१. सङ्करजातीयः तत्संज्ञकश्च। २. चाण्डालो गजश्च। ३. गजः मूर्खश्च। ४. कृष्णः सिंहश्च। ५. करी कलिश्च। ६. सत्पुष्करं शुण्डाग्रं यस्य तम्, सत्कमलरूपं च।

नेषत् तथाप्युपरतिस्त्वधिकाभ्यसूया
जातेत्यभूत् स्फुटमहङ्कृतिशालि चिह्नम् ॥ २२ ॥

स्वल्पदृष्टिरहङ्कारः परोक्षाङ्घ्रिस्थितं प्रभुम् ।
यतते गोचरीकर्तुं युक्तं पुष्करदर्शनः ॥ २३ ॥

पुच्छे प्रगृह्येति : १०.४३.८.

कृत्स्नतत्त्वैरनास्पृष्टं पुच्छं यत्तत्र मत्स्थितिः ।
श्रु[1]तिगम्या घ्राणदृश्या नेत्यधाच्चरितात् स्फुटम् ॥ २४ ॥

चतुर्विंशतितत्त्वेभ्यो बहिरेनं [2]करोम्यहम् ।
अधुनैवेति कंसावगत्यै तादृक् चकर्ष तम् ॥ २५ ॥

अगोद्धरणशीलेन कृष्टो नागः सलीलया ।
सुपर्णेनेव कृष्णेन युक्तेयमुपमा ततः ॥ २६ ॥

ततोऽभिमुखमिति : १०.४३.१०.

अहमक्ष[3]ररूपेणा - ऽहङ्काराभिमुखस्थितिम् ।
कृत्वा तत्क्षोभकर्ता स्यां तत्स्पृष्टः स्यां यथा पदे ॥ २७ ॥

तुल्यमेवायुधं द्वन्द्वयुद्धे शस्तमिति प्रभुः ।
अताडयत्तमुन्मत्तं श्रीशो ह[4]स्तेन हस्तिनम् ॥ २८ ॥

स धावन्निति : १०.४३.११.

दर्शयित्वा स्वनिम्नत्वाभासं मङ्क्षु जिगीषुणा ।
जय्योऽरिरुत्थितेनेति नीतिदृक् स तथा व्यधात् ॥ २९ ॥

एतद् दुष्टपदाघातदुःखं मा गणय क्षमे ।
अलं त्वां सुखिनीं कुर्यामिति तत्कृतितोऽध्वनि ॥ ३० ॥

ज्ञात्राऽपि बालवच्चेष्टाजुषा तत्त्वपरीप्सया ।
वर्तितव्यं क्वचिन्मूर्खच्छन्देनापीति बोधितम् ॥ ३१ ॥

---

१ वेदः कर्णाश्च । २. गजः सर्पश्च । ३. नाशरहितं वर्णात्मकं च । अहङ्कारपदे अहमिति रूपेण स्थितत्वात् । ४. शुण्डादण्डेन हस्तेन च ।

दन्ताभ्यां सोऽहनदिति :

द्विजै[1]कसाध्यो भगवान् जानन्नित्यग्रगद्विजः।

तद्द्वारैव तमाप्तुं स व्यधाद् दन्तपुरस्कृतिम् ॥ ३२ ॥

तमापतन्तभिति १०.४३.१३.

कृष्णो भ्रान्तं[2]करं दृष्ट्वा मातं[3]ङ्गकुलमण्डनम्।

सुद[4]र्शनकरो युक्तं तमधोऽपातयद्गजम् ॥ ३३ ॥

येनानुग्रहमापितो गज[5]वरः पाणिं तमेवाच्युतो

दुर्वृत्तोन्मदनागनिग्रहकृते सद्यः समायोजयन्।

आद्यं वान्त्यमुपैति जन्तुरिह यन्मत्पाणितः कारणं

तद्वृत्तिर्नहि जातिरित्यविकलं स्पष्टीचकाराशयः ॥३४॥

म[6]धुलब्धप्रभावोऽसावस्म्यहं मधुसूदनः।

तदेतद्धतिरल्पैव ममेत्यासीदभीः पुरः ॥ ३५ ॥

पतितस्य पदाऽऽक्रम्येति : १०.४३.१४.

स्वापत्यद्वेषिणं हन्तुं तत्पिता निर्घृणो यथा।

नान्यस्तथेति भूहेतुं स्वाङ्घ्रिं तत्र न्ययोजयत् ॥ ३६ ॥

गजाऽहङ्कारनिर्मूलऽनाशनाया लमंकुशः।

इत्यङ्कुशपदेनेभं युक्तमाक्रमदच्युतः ॥ ३७ ॥

अयं गजः परेशस्तु नृसिंहो भक्तभव्यदः।

तेन तद्धननं सिद्धमित्यवाचि मृगेन्द्रवत् ॥ ३८ ॥

अवतारमुख्यहेतुं स्मरन् विलोक्येभमुन्मदं पुरतः।

दन्तोत्पाटनमकरोद्युक्तं श्रीशः स दन्तव[7]क्त्ररिपुः ॥ ३९ ॥

मयि कुवलयबन्धोरन्वये जाग्रतीशे

जगति कुवल[8]यस्य क्लेशदः कोऽयमल्पः।

इति किमु जगदीशः सद्य एवातिरुष्टो

विशद-तदभिधानं तं गजं सञ्जघान ॥ ४० ॥

---

१. दन्तो ब्राह्मणश्च। २. भ्रान्तशुण्डं भ्रान्तिविशिष्टकरं च। ३. गजः, चाण्डालश्च। ४. चक्रं शोभनज्ञानं च। ५. गजेन्द्रः ६. दैत्यविशेषो मद्यं च। ७. गजः शिशुपालानुजश्च। ८. पृथ्वीवलयं कुवलयं च।

दुष्टमुख्याश्रयादेव कार्या दुष्टहतिर्जवात् ।
नीतिमत्पुरुषेणेति दन्ततद्धननात् स्फुटम् ॥ ४१ ॥

हन्यात्तुण्डे कदाचित्क्वचिदपि पदगः क्वापि पुच्छापकर्षी
क्वाप्याराच्चं भ्रमन्तं द्रुततरगमनं क्वापि कुर्यात्कदाचित् ।
स्याद्वा तद्दन्तभङ्गो भुवि झटिति तथा स्वात्मपातं विदध्यात्
क्वाप्युत्तिष्ठेत्प्रयत्नोन्मुखमथ समये तादृशोऽरिं निहन्यात् ॥ ४२ ॥
ईदृक्कृतौ कृती यस्तु स रिपुं जयति ध्रुवम् ।
हस्तिध्वस्तिकृताऽबोधि श्रीशेन रणकौशलम् ॥ ४३ ॥
(युग्मम्)

पुच्छं कृत्वा करान्तर्लसदमलकवज्जीवतः कर्षणीयो-
ऽहङ्कारस्तत्त्वयुक्तो विपुलभवपथे भ्रान्तिकृत्पुष्करश्रीः ।
तत्कर्तृत्वं निगृह्याथ च भुवि विदुषा लीनवृत्तिर्विधेयो
हेयश्चादाय तस्माद् गलदखिलमदान्मुख्यसत्त्वांशसारम् ॥ ४४ ॥
धृत्वा पुच्छमिभस्य प्रमदस्याकृष्टिमथ च मुक्तिमपि ।
परिकुर्वताऽच्युतेन व्यबोधि तन्मुख्यदन्तभाजेदम् ॥ ४५ ॥
(युग्मम्)

द्विजद्वारैव कर्तव्यो मातङ्गसहवासिनाम् ।
दण्ड इत्यच्युतो गोपैस्तेन तद्धतिमादधे ॥ ४६ ॥
मद्धस्ताद्ध्वस्तिमापन्नस्याऽस्येभस्य सदन्तता ।
सिद्धैवेत्यच्युतो दन्तमेकमेव जहार सः ॥ ४७ ॥
कथंभूतोऽप्ययं नागो[3] नागराजस्त्वहं ततः ।
ममैतद्धतिरश्लाघ्येत्येनं न हतवान् बलः ॥ ४८ ॥
शास्त्रसिद्धमदन्तत्त्वं[4] गजस्येति विदन्बलः ।
तदुत्पाटनतश्चक्रे तादृशं तमिति क्षमम् ॥ ४९ ॥

---

१. भूपो गोपालश्च । २. सन् अन्तो यस्य तद्भावः, दन्तसहितता च ।
३. सर्पः गजश्च । ४. दन्तशून्यत्वम्, अकारान्तत्वं च ।

विलोक्य प्रभुणेभस्य दन्तमेकमुरीकृतम् ।
शेषांशोऽहमिति[1] प्रीत्या स स्वयं जगृहे ततः ॥ ५० ॥
कनीयानयं ज्येष्ठ एवाहमेवं
प्रथा मे पृथिव्यां स नाथप्रसादः ।
जगत्स्वाम्ययं तत्त्वतस्तत्स्पशोऽह-
मिति व्यक्तयेऽसौ तदुच्छिष्टमादात् ॥ ५१ ॥
उभयोरवतारचारितार्थ्यं भवतूच्चैः सहगेव सम्प्रतीति ।
ध्वनितं प्रभुणैकदन्तधृत्या कलयन्नेव तमन्यमग्रहीत् सः ॥ ५२ ॥

असन्यस्तविषाण इति : १०.४३.१५.

भुवि निजजयबोधनाय वीरो वपुषि दधात्यरिवस्तु मुख्यमेवम् ।
विहितगजहतिस्तदीयमुख्यं प्रभुरकरोत्किमु दन्तमंसभागम् ॥ ५२ ॥

मल्लानामिति : १०.४३.१७.

यदा रजः[2]स्तमःसत्त्वालङ्कृतो भवति प्रभुः ।
युक्तमस्य तदा भानमेकस्याऽनेकरूपतः ॥ ५४ ॥
विभिन्नद्रष्टृदृग्भेदाद् भिन्नो भाति जगत्प्रभुः ।
न वस्तुतः स्पष्टमभूदेतद्रङ्गजनेक्षणात् ॥ ५५ ॥
श्रीरङ्गे मे वर्तते शोभमाना
श्रीरङ्गे[3]स्थाय्यस्मि सद्रङ्गशाली[4] ।
तत्संद्वेषं[5] रङ्गमेनं त्वपूर्वं
पश्याम्याराादित्यगात् तादृगीशः ॥ ५६ ॥

हतमिति : १०.४३.१८.

निजबलशिरोधिभूषणमपहृतमेतेन कुवलयापीडम् ।
दृष्ट्वाऽतिखिन्नचेताः कंसो युक्तं तदाऽऽसेति ॥ ५७ ॥
अहङ्कारो हि सर्वत्र पौरुषोत्कर्षकारणम् ।
तस्मिल्लीनेऽर्थसिद्धेव निर्विण्णात्मतया स्थितिः ॥ ५८ ॥

---

१. शेषस्यांशः, शेषः अंशो यस्य च । २. पूर्वोक्तस्वेदासृङ्मदबिन्दूपलक्षितं रजआदिभिः । ३. पुरविशेषः । ४. रणभूमिः । ५. सन् वेषो रचना यस्य, द्वेषसहितं च ।

तौ रेजतुरिति : १०.४३.१९.

सामान्योऽपि नटो नानारूपो रङ्गसमाश्रयात् ।
किं पुनर्विश्वनाट्यश्रीः श्रीशो रङ्गरसाश्रितः ॥ ५९ ॥

कुर्वन् समग्रमनघः सदसत्प्रकारं
संदर्शयन्नभिनिवेशमपीह तत्र ।
प्राणोव सक्तहृदयो न भवत्यलिप्तः
श्रीमानिति स्फुटमभून्नटवद्विहारात् ॥ ६० ॥

निरीक्ष्य ताविति : १०.४३.२०.

न दिव्यदृष्टयोऽप्यापुर्यं दृष्ट्वा तृप्तिमच्युतम् ।
किं चित्रमत्र तद्वीक्षाविवशास्तेऽभवन्निति ॥ ६१ ॥

ऊचुरिति : १०.४३.२२.

कीर्तिर्दिव्यति गोपतेरविरता यद्यप्यघघ्नी तथा-
प्यस्मिंस्तत्स्मृतिकृद्भवत्यविकलं तन्मूर्तिसंदर्शनम् ।
जानन्तोऽपि जनाः पुरापि यदुपं दृष्ट्वैव यत्प्रास्तुवं-
तस्मात्तत्प्रतिमावलोकनमहोरात्रं विधेयं बुधैः ॥ ६२ ॥

नियुद्धकुशलाविति : १०.४३.३२.

हतास्तृणबकादयोऽध्यवनि कौणपाः कर्यपि
सहस्रकरिसारभृत् सपदि येन तस्याग्रतः ।
कियन्मम बलं लघोरिति विवेकमूढोऽब्रवीत्
नियुद्धगिरमन्ततस्तदियमेव मोहात्मता ॥ ६३ ॥

तन्निशम्येति : १०.४३.३६.

करिष्यमाणारियुद्धसंत्यागस्य ममोचितम् ।
नियुद्धमात्मनोऽभीष्टमित्यमन्यत माधवः ॥ ६४ ॥

नाम्नाऽर्थतो मेऽच्युतरूपभाजः
कथञ्चनापि च्युतिसंभवो न ।
तथापि वाच्यं प्रकृतोपयोगी-
त्यालोच्य कृष्णः स तथा तमूचे ॥ ६५ ॥

प्रजा इति : १०.४३.३७.

नृपे नृपत्वं यस्मिन्स्यात् सर्वभूतमयो हि सः।
नृशंसेऽस्मिंस्तथा त्वं तु श्रोतव्यं देशतोऽधुना ॥ ६६ ॥

यतो भूतमयो राजा यतो यूयं च तत्प्रजाः।
अभूतपूर्वो युद्धोपक्रमोऽतः साधुगर्हितः ॥ ६७ ॥

यद्यपि स्मो वयं यूयं भूयो रङ्गो[1]पजीविनः।
तारतम्यं तथाप्यस्ति स्फुटं भिन्नपदाश्रयात् ॥ ६८ ॥

बाला वयमिति : १०.४३.३८.

पितामह-पितामहो निखिल-लोकपालाधिपो
बलाधिकबलोर्जितः प्रमददानवोन्मर्दकः।
सदास्मि यदपीह तत्प्रकटनस्य सम्प्रत्यलं
न चैष समयस्त्विति क्षममुवाच बालोऽस्म्यहम् ॥ ६९ ॥

लघुन्वस्वीकृतिः प्रायः परिणामसुखावहा।
विशेषात्त्वरिदेशे स्यादितीशस्तादृगब्रवीत् ॥ ७० ॥

यद्यत्र भविता युद्धमधर्मेण तदैव मे।
जय इत्यवदद् युक्तं मा धर्मः स्पृशतामिह ॥ ७१ ॥

तस्मादिति : १०.४३.४०.

नास्माज्जयो मम मनागपि नाशितेभा-
दित्याकलय्य नृपशासनदत्तचित्तः।
साकं मया कुरु नियुद्धमिति ह्यनुक्त्वा
प्रोवाच विक्रममयीत्युचितं वचस्तत् ॥ ७२ ॥

लब्ध्वाऽपि स्वं[2]सुखस्थितिं वितरणे यो बद्धमुष्टिर्भव-
त्यत्यन्तं कृपणः स एव गदितो लोभीच तस्योरगः।
सम्प्राप्तस्वसुखैकवृद्ध्यतिशयस्थायीति लोकप्रथा-
ऽन्वर्थासीन्ननु मुष्टिकासु रचिते युद्धे बलेनाश्रिते ॥ ७३ ॥

---

१. रङ्गेति, अरमिति च्छेदश्च। २. स्वस्य सुखस्थितिः, प० स्वं द्रव्यम्।

पायाद्वः स हरिः शताध्वरमुखप्रख्यात-लेखोत्करा-
जस्रोरीकृत-पादसेवनविधिः श्रीनायकः सन्नपि।
भक्तक्लेशविमोचनोत्सुकमनाः स्थित्वाऽरिवेश्मन्यपि
कर्माण्यातनुते स्म रङ्गरसिक-स्तद्रङ्गदासाग्र्यवत् ॥ ७४ ॥

श्रीशकल्पतरुक्रीडा० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

॥ अथ चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

एवमिति : १०.४४.१.

दुर्मार्गाचरण-प्रगल्भमतयो ये तेषु पापिष्वपि
वर्तिष्ये न निजेच्छया किमुत मत्प्राणप्रिये सज्जने ।
भक्ताधीनमना जनानिति निजान् सम्बोधयन्माधवः
तत्सङ्कल्पितकल्पमेवमुररीचक्रे च चक्रे तथा ॥ १ ॥

हस्ताभ्यामिति : १०.४४.२.

तथा तथा तौ निजकौशलं तदा
प्रदर्शयन्तौ रणरङ्गसीमनि ।
यथाऽतिखेदाकुलितं मनो भवेत्
खलस्य साधोश्च सुखानुभूतिमत् ॥ २ ॥

तद् बलाबलवदिति : १०.४४.६.

सर्वेशोऽयमनन्तशक्तिरपरामृष्टप्रभावः प्रभु-
र्लीलाविग्रहवानिति प्रतिपदं सङ्कीर्तयन्त्यो भृशम् ।
शृण्वन्त्योऽपि मुहुर्व्रजस्थितकृतिं विद्वन्मुखाद्यत्तदा
खेदं प्रापुरवेक्ष्य युद्धमबलास्तन्मोहपाशो दृढः ॥ ३ ॥

महानिति : १०.४४.७.

भूपं तत्र परे निनिन्दुरपरे रङ्गं च धिक्चक्रिरे
मल्लान् केऽपि च मेनिरेऽश्महृदयान्दुष्टं विधिं चोचिरे ।
इत्थं तत्र समग्रनागरजना रङ्गं गताः सङ्गरं
द्वन्द्वायोग्यमवेक्ष्य तत्रसुरलं श्रीशाच्युताशोर्गिरः ॥ ४ ॥

एवं प्रभाषमाणास्विति : १०.४४.१७.

मिथ्याभूतोऽपि नैवास्तु क्लेशो मत्प्रेमचेतसाम् ।
इति हन्तुं स चाणूरमैषीच्छ्रुततदुक्तगीः ॥ ५ ॥

स वासुदेवमिति : १०.४४.२१.

मत्कृतक्लेशभागेष न स्याच्चेन्मा भवत्विह ।
पितरं तु करोमीति वासुदेवमताडयत् ॥ ६ ॥

कृष्णवक्षःस्थितां कंसासुरासुहरणे स्पृहाम् ।
भङ्क्तुमिच्छन् स चाणूरो वक्षस्येव जघान किम् ॥७॥

स्वामिसेवकभावो हि यद्वशाद्भुवि तां श्रियम् ।
हन्मीत्यच्युतहृद्देशमताडयत किं रुषा ॥ ८ ॥

बाह्वोर्निगृह्येति : १०.४४.२२.

यद्बलाद् बलवानेष दुष्टस्तन्निग्रहादिदम् ।
निहन्मीति क्रुधा कृष्णः परिजग्राह तद्भुजौ ॥ ९ ॥

योऽखिलभ्रान्तिकृन्मोहस्तस्यापि भ्रमदोऽस्म्यहम् ।
इति किं व्यञ्जयन्नीशोऽभ्रमयत्तं मुहुर्मुहुः ॥ १० ॥

भूपृष्ठ इति : १०.४४.२३.

कंसचारेष्वयं चारस्त्वन्तरेणूचितः[1] खलु ।
आलोच्येति तदा श्रीशो भूपृष्ठे तमपोथयत् ॥ ११ ॥

तथैवेति : १०.४४.२४.

लोभस्वभावमसुरो निजमुष्टिबन्धाद्
व्यक्तीचकार किल मुष्टिक एवमेषः ।
स्वौदार्यभावमतुलं तलताडनेन
रामोऽपि युक्तमुभयोररिता हि नित्या ॥ १२ ॥

ततः कूटमिति : १०.४४.२६.

अलक्ष्य एवैष ममेति कूटं
जघान रामो निजवाममुष्ट्या ।
स्त्रीतोऽथवा तद्धननं व्यधाद्यत्
स्फुटं सकूटावधमस्त्रियो हि ॥ १३ ॥

---

१. अन्ते रेणूचितः, अन्तरे मध्ये ण इत्यक्षरेण चितः सम्बद्धश्च ।

तर्ह्येवेति : १०.४४.२७.

शल एवमदः पदाहतः स तदा चूर्णशिरा परात्मना ।
स्फुटमेवमबोधि शौरिणा स्वपदद्वेषकृदेष एव हि ॥ १४ ॥

इयं श्रीरस्माकं न खलु तव हे दुर्नयनिधे
ममेदं राज्यं श्रीरियमपि ममेत्याग्रहविधिः ।
मृषैवेति स्पष्टं तदवगतये तोशलमिषा-
त्कृतो द्वेधा मानः पदत इह पद्माधिपतिना ॥ १५ ॥

तोशलक - व्यपदेशो माने भृशमस्तभाव - मुपगमिते ।
तुल्याऽलघुलघुतोर्ध्वाधस्थितिरपि चेत्यभूत्स्फुटं चरितात् ॥१६॥

गोपानिति : १०.४४.२९.

इच्छेज्जेतुमनल्पगर्वकलितो यो मां स्वसङ्कल्पतः
स स्याद्रह्यपदस्थितोऽधरगतिर्धूलिप्रकीर्णाननः ।
मत्सङ्कल्पत एव यश्च विहरत्याढ्यः स शक्त्या भव-
त्याद्ये मल्लमुदाजहार चरमे श्रीवल्लभो बल्लवान् ॥ १७ ॥

एवं षड्रिपुविजयः कार्यो ह्यज्ञानविजयकामेन ।
करिचाणूरमुखानां षण्णां हननादबोधि विभुनाऽत्र ॥ १८ ॥

एवं स कृष्णोऽरिजने पराक्रमं प्रदर्शयन् स्वैरविहारलालसः ।
चचार हर्यश्व इवेभसंहतो वृको यथा वाऽजकुले विनष्टभीः ॥ १९ ॥

कल्पितो योऽरिनाशाय नृपेण स्वं रिरक्षुणा ।
चित्रं विधिवशात् सोऽभूद्रङ्गोऽरिविजयप्रदः ॥ २० ॥

हतेष्विति : १०.४४.३१.

नृपस्तदुग्रचेष्टिताशनिप्रहारविस्फुट-
न्निसर्गधैर्यपर्वतः स सर्वतोऽप्यनिर्वृतः ।
विचित्रचित्रचित्रिताकृतिर्विमूढमानसः
पदं तदा ह्यमंस्त तत्प्रलीनपञ्चचामरम् ॥ २१ ॥

प्रत्यक्षेऽपि जगन्नाथे सदानन्दसुखप्रदे ।
यदभूत् क्लेशभाक् कंसस्तदज्ञानविजृम्भितम् ॥ २२ ॥

१. मानः, मा नः इति पदद्वयं च ।

निःसारयतेति : १०.४४.३२.

बाहुवीर्यं हि वीराणामशक्तानां वचो बलम्।
युक्तमेवाबलः कंसो यद्वाग्जल्पं तदाऽकरोत्॥ २३॥

एवमिति : १०.४४.३४.

क्वचिल्लघुत्वं क्व च वा गुरुत्वं यथा प्रसङ्गं सुधियाऽरिजेत्रा।
प्रदर्शनीयं त्विति युक्तमाधादीशो लघुत्वं पुरतो गुरुत्वम्॥ २४॥

अन्यायवृत्त्यवनिपस्य गुरुत्वतोऽपि
सन्न्यायवृत्त्युपगता लघुतैव पूज्या।
आवेदयन्निति स शूरविभूतिरङ्गी-
चक्रे धरास्थितिमलं लघिमानमीशः॥ २५॥

कथमस्य सहेय चाज्ञबुद्धेः परमञ्चोच्छ्रयमित्यधोक्षजोरम्।
किमु तत्परमं च संश्रितं स्वं ह्यकरोदेष निपातनाय शत्रोः॥ २६॥

तमाविशन्तमिति : १०.४४.३५.

मण्डलानि करोत्युच्चैरच्युतोऽग्रे ममेति किम्।
ताद्रूप्याप्त्यै स कंसोऽपि मण्डलाग्रकरोऽभवत्॥ २७॥

अहं कोशविनिर्मुक्तः कृतः श्रीश तवारिणा।
तथा कुरु त्वमप्येनमित्यबोध्यसिना तदा॥ २८॥

तं खड्गपाणिमिति : १०.४४.३६.

करोल्लसद्भीकरमण्डलाग्रं तन्मञ्चभूरीकृतमण्डलाग्रम्।
निरीक्ष्य कृष्णोऽप्यरिमण्डलाग्रगण्यं विधातुं तमधस्थमैषीत्॥ २९॥

प्रगृह्य केशेष्विति : १०.४४.३७.

प्रधानाङ्गजातापकृष्टिं विना न क्वचिद्ध्वस्तगो जायते शत्रुरित्थम्।
विचिन्त्यैव चित्तेऽच्युतः किं तदानीं स्वचातुर्यतस्तत्कचानाचकर्ष॥३०॥

ये भक्तिमन्तः सुस्निग्धा उत्तमाङ्गविभूतयः।
अनुगृह्णामि तान् हस्तेनेत्यबोधि कचग्रहात्॥ ३१॥

---

१. परश्चासौ मञ्चः, परममिति चेति च्छेदश्च। २. मण्डलाग्रं खड्गः करे यस्य, तत्संपादकश्च। ३. खड्गपिधानं पञ्चकोशाश्च। ४. मञ्चभवि उरीकृतं मण्डलाग्रं गतिविशेषो येन तम्।

मध्ये[1] मनोज्ञांश्च सदाशुकादीन्[2]
शान्तान्[3] समुज्जृम्भितमत्स्वरूपान्[4] ।
मूर्धाभिषिक्तान् स्वकरेण चानु-
गृह्णामि केशान् दधतेत्यबोधि ॥ ३२ ॥

सत्युग्रसेने पृथिवीपतौ कथं
निर्लज्जमेभिर्मुकुटं समुद्धृतम् ।
कचान्निगृह्याशु तदाशयेन किं
ततः पृथक् श्रीपतिनाऽथवा कृतम् ॥ ३३ ॥

सजातीयान् रिपुगतानालम्ब्यैव जयेद्रिपुम् ।
तत्केशग्रहणात् कृष्णो युक्तं कंसमपातयत् ॥ ३४ ॥

शत्रुप्राणेषु पञ्चत्वं[6] सिद्धमेवेति चिन्तयन् ।
अताडयत् प्रभुः शत्रुमपातयदधःस्थले ॥ ३५ ॥

मन्मातुलोऽयमिति मे गुरुरेव साक्षात्
तत्सर्वलोक - गुरुरप्यहमस्य शिष्यः ।
जानन्निदं नयविदेष विभुः किमस्मिन्
स्वां सर्वलोकगुरुतां निदधे स्वभारात् ॥ ३६ ॥

यदाद्यपतने हेतुर्गुरुत्वं तार्किकेरितम् ।
कंसे गर्वगुरौ विश्वगुरौ कृष्णेऽपि तत्क्षमम् ॥ ३७ ॥

अहो विचित्रं भुवि कंसहिंसनं
चकार लोकातिग-मच्युतस्तदा ।
वहिर्दृशोऽधःपतनं जगुर्जना
निरञ्जना ऊर्ध्वमिदं तु मेनिरे ॥ ३८ ॥

तं संपरेतं विचकर्षेति : १०.४४.३८.

स्वकर्मणाऽधो निलये निपातितं न कंसमेनं यदिहोद्धराम्यहम् ।
मदीक्षणस्पर्शनचिन्तनादिकं तदा मुधा स्यादिति तं चकर्ष सः ॥ ३९ ॥

---

१. मध्ये इकारमनोज्ञान्, पदद्वयं च । २. शकप्रभृतीन्, ग्राश्चिति च्छेदः, ककारादींश्च । ३. शकारान्ताः, शान्तियुक्ताश्च । ४. कृष्णवर्णाः कृष्णस्वरूपं च । ५. ब्रह्मशिवौ केशाश्च । ६. पञ्चसंख्या मरणं च ।

प्रारब्धं लघु वा बृहद्भुवि विना भोगं न याति क्षयं
सिद्धान्तोऽस्ति तथापि मत्स्मृतिमतामत्यल्पकालाश्रितम् ।
स्याद्यस्मादवलोक्य तादृशमहं तत्कालमेवोद्धरा-
म्यद्धा तं करतस्त्विवति प्रभुरधात् कंसापकर्षात् स्फुटम् ॥ ४० ॥

यदर्थमवतारो मे यद्योगाच्च यशांस्यपि ।
प्रसृतानीति साध्वीशस्तत्कंसमनयत् क्षयम् ॥ ४१ ॥

तथेति : १०.४४.४१.

रामः शिष्टारिसेनाब्धिं जग्रसे वाडवाग्निवत् ।
समुपेत्य स्वयं कैश्चित्तत्र वा शलभायितम् ॥ ४२ ॥

मूलाज्ञाने लयमुपगते लीनवृत्तीनि तूला-
ज्ञानानिस्युः क्वचिदपि यदि प्रोद्गतानि प्रसह्य ।
सद्यो नेयान्युपशमगतिं योगदृष्ट्या तदेति
व्यक्तं कंसानुजहतिकृतो योगवेत्तुश्चरित्रात् ॥ ४३ ॥

नेदुर्दुन्दुभय इति : १०.४४.४२.

ततः स विजयी रमापतिरभूदनेकध्वनत्-
प्रचण्डरव-दुन्दुभिप्रमुख-वाद्यहृष्यन्मनाः ।
अनेकविधमागधोल्लसित - वर्तमानार्थक-
प्रशस्तगुणगौरवो लसदनन्तकीर्तिध्वजः ॥ ४४ ॥

शत्रुक्लेशभयोन्मुक्तं यत्प्रसादादभून्मनः ।
युक्तं ब्रह्मादिदेवानां तदेशे सुमनार्पणम् ॥ ४५ ॥

तेषां स्त्रिय इति : १०.४४.४३.

स्वभावो दुस्त्यजोऽन्तेऽपीत्येतच्छास्त्रमभूत् स्फुटम् ।
यत्कंसस्य तदाप्यासीच्छरीरं प्रमदावृतम् ॥ ४६ ॥

---

१. स चासौ कंसस्तं तदिति, कमिति च्छेदश्च, कं सुखम्, । २. नाशं गृहं च । ३. प्रकृष्टमदः प्रमदाश्च ।

हा नाथेति : १०.४४.४५.

यस्मिन्ममत्वं यस्यासौ कीदृगप्यस्य सम्मतः।
भातीति युक्तं तद्योषास्तमूचुस्तादृशोक्तिभिः ॥ ४७ ॥

अनागसामिति : १०.४४.४७.

कंसो दुरध्वविनिविष्टमतिः स्वभावात्
प्राप स्वभावफलमेतदिति स्त्रियस्ताः।
प्रोचुः प्रभुः क्रतुभुजः सकलाश्च लोका
भिन्नाशयोदितधियोऽतनुसौख्यलक्ष्म्याः ॥ ४८ ॥

राजयोषित इति : १०.४४.४९.

कंसं नृशंसचरितं त्वरितं निहत्य
नेष्यत्यहो कथमिमं भृशमात्मलोकम्।
सन्देहमेनमपहर्तुमना जनानां
संन्देहमेनमचिराद्विदधे त्र्यधीशः ॥ ४९ ॥

मातरमिति : १०.४४.५०.

तत्त्वज्ञानेनापरोक्षे सिद्धे बन्धमयच्युतिः।
सिद्धैवेत्यभवत् स्पष्टं तादृक् पितृनिदर्शनात् ॥ ५० ॥

आकल्पमस्मिन् कविगीयमानं
कर्तुं यशः स प्रभुरिन्दिरायाः।
ऊरीचकाराऽऽखिललोकरीतिं
मन्येऽन्यथा नास्य किमप्यशक्यम् ॥ ५१ ॥

एतावद् भृशमास दुःखमिति न स्मर्तव्यमाभ्यामितो
भूमावेव सुखं विशेषत इह स्वर्लोकलोकेडितम्।
अस्मत्तः सुलभं भवेदधिभवं वां बोधयन्ताविति
पित्रोः पस्पृशतुः स्वरात्मशिरसा पादौ तदा तौ मुदा ॥ ५२ ॥

श्रीशकल्पतरुक्रीडा० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि - कविवर - हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

---

१. स्वभावः स्वस्य भावः अभिप्रायः, जन्म चेष्टा चेति यथायथमूह्यम्।
२. सम्यग् देहो यस्य उत्तरोत्तरसंस्कारादिनेति भावः।

॥ अथ पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

पितराविति : १०.४५.१.

कार्यं भूरि विधेयमस्ति पुरतः सद्भव्यमव्याहतं
सौख्यं संसृतिजं च देयमनयोर्मज्जन्मतः क्लिश्यतोः ।
तन्न स्याद् द्वयमप्यनामयमिहाभ्यां तत्त्वतो मय्यभि-
ज्ञाते जात्विति दीनबन्धुरकरोत् सौख्याय तौ मोहितौ ॥ १ ॥

नास्मत्त इति : १०.४५.३.

आबाल्यादि-वयोविशेषरचित-क्रीडाभिरस्मिन् भवे
ये जाता नहि मोदयन्ति पितरौ धिग्जन्म तेषामिति ।
वक्ताऽद्धा भगवंस्त्वमेव पितरौ मां चेत्तथार्थं भवा-
सक्तोऽसीति पुनर्ब्रवीषि तदहो नेयः क्व वाऽयं नयः ॥ २ ॥

न लब्ध इति : १०.४५.४.

पितृप्रभृत्याप्तजनात् सुखाप्तौ
निदानमेकं शिशुदैवमेव ।
स्वातन्त्र्ययोगान्नहि तत्प्रसक्ति-
रिति स्फुटं तादृगुवाच कृष्णः ॥ ३ ॥

सर्वार्थेति : १०.४५.५.

सर्वार्थप्रभवं शरीरमभवद्याभ्यां पितः पोषितं
पित्रोर्जातु शतायुषाऽपि न तयोर्निर्वेशकृत् स्यात्सुतः ।
शास्त्रार्थं वितरं त्वमेवमवदोऽशक्तं च मां वेत्सि तत्
कां नामोपकृतिं करोमि किमु वा तात त्वमाकाङ्क्षसि ॥ ४ ॥

यस्तयोरिति : १०.४५.६.

नाल्पां कल्पतमोऽपि कल्पयति यो वृत्तिं स्वपित्रोरसौ
पुत्रो गर्ह्यतमो यथा निगदितस्तत्तुल्यविन्न्यायतः ।
तादृक् चेज्जनिता तथैव भवितेत्यर्थोऽर्थतः सिद्ध्यती-
त्यालोच्येश निजोक्तिमात्मजमिमं संरक्ष कल्पोऽसि यत् ॥ ५ ॥

मातरमिति : १०.४५.७.

प्रपन्नप्राणभृत्त्राणं प्रोक्तमीश त्वयैव यत् ।
तदालस्यं परित्यज्य प्रपन्नं पाहि मां प्रभो ॥ ६ ॥

तत्क्षन्तुमर्हथ इति : १०.४५.९.

जातो मंतुस्तं क्षमस्वेति विष्णो
मद्वाग्वर्णाकर्णने का स्पृहा ते ।
पित्रोरग्रे प्रोक्तमेवं मयाऽपि
प्रागित्यन्तः संस्मरन् पालयेथाः ॥ ७ ॥

इति मायेति : १०.४५.१०.

साधारणात्मजसुभाषिततोषितात्मा
मोदं प्रयाति गलिताखिलदुःखजालः ।
आनन्दकन्द - निजपुत्रपवित्रवाग्भि-
स्तौ तादृशाविति न विस्मयनीयमस्मिन् ॥ ८ ॥

एवमिति : १०.४५.१२.

यः पुण्यात्मजनिः प्रतिष्ठितपदं कुर्यात् स्ववंशद्वयं
स स्याद्धर्मगुणानुजन्यविजयश्रीरित्थमावेदयन् ।
लोकेशं कृतवान् पितामहमिव श्रीशः स मातामह-
प्रेप्सुर्धर्मवृकोदरार्जुनसमुच्छ्रायं स भूयः श्रियम् ॥ ९ ॥

अस्मिन् पिता[1]महमखर्वसुखं करोति
माता[2]महो निजमुखे च दधाति चैवम् ।
जानन् पितामहमिवाऽखिललोकनाथो
मातामहं व्यधित तं किमु राजमानम् ॥ १० ॥

सत्सौख्यस्थितिमेवं बहुधा[3] मातामहं करोमीति ।
बोधयितुं प्रभुणा किं न्यधायि मातामहो राज्ये ॥ ११ ॥

१. पितेति महमिति च च्छेदः, मह उत्सवः । २. मातेति मह इति च च्छेदः, महस्तेजः । ३. बहुधेति बहुधामेति च च्छेदः, धाम तेजः ।

राज्यापहारधिषणा विनिधाय चित्ते
स्वाप्त नृशंस इव कंसमसौ जघान।
इत्यल्पजल्पन - निराकरणाय चक्रे
तत्तातमेव नृपतिं स्वयमस्पृहः सन्॥ १२॥

सदसद - लघुनाना - कार्यपर्याप्ति - भूमौ
धरणिपतिपदेऽसौ यन्न्यधादुग्रसेनम्।
उचितमिदमवैमो यत् सदैवानुकम्पी
सुजनविहितमन्तु - क्षान्तिशान्तान्तरङ्गः॥ १३॥

पराजयो जरासन्धस्योग्रसेनाश्रयं विना।
स्यान्नेति किं तदा चक्रे तन्मिषात्तत्समाश्रयम्॥ १४॥

त्रैलोक्याधिपतौ न मय्यभिनवा भूमात्रराज्येशता-
मत्तातश्च ययातिशापत इमेऽप्यर्हा न वा वृष्णयः।
नान्यः कश्चन तादृगस्ति निखिलान् यः पालयेन्न्यायत-
स्तस्मादेष तदर्ह इत्यनुविचिन्त्येशो व्यधात्तं नृपम्॥ १५॥

ययातिशापेति : १०.४५.१३.

शापो वाऽनुग्रहो वाऽपि खद्योत इव यत्पुरः।
हरेः का शापभीस्तत्र बीजं वेलानुपालनम्॥ १६॥

भक्तेष्टवस्तुवितरण - गृहीतदीक्षा - विभङ्गभीरुरयम्।
राज्यानधिकृतिशापो वर इति मनसा दयालुरनुमेने॥ १७॥

मयि भृत्य इति : १०.४५.१४.

अव्याजभक्तिगुण - संग्रथितोऽस्मि येन
तत्सेवने मनसि मे नहि तारतम्यम्।
सम्बोधयन्निति जनान् भुवनाधिनाथो
भृत्योऽहमित्यवद - दच्छलमुग्रसेनम्॥ १८॥

मातामहोत्सव - विलोकन - लोलदृष्टि-
र्लोकोऽखिलोऽप्यभवदेष मुदेत्यवेक्ष्य।

---

१. उग्रा चासौ सेना च, कंसपिता च।

युक्तं तदाऽऽस महता रचितप्रमोदा
मातामहोत्सववती मथुराऽखिलाऽपि ॥ १९ ॥

सर्वानिति : १०.४५.१५.

विहितारिपराभवस्य पुंसः स्वजनाश्वासनमर्थतः प्रसक्तम् ।
यदि दीनजनावनोत्सुकाधीस्तदिहेशाच्छयशोभवेदसीमम् ॥ २० ॥

तत्र प्रवयस इति : १०.४५.१९.

यातं नैति पुनर्वयः कथमपीत्युक्तिर्हि तेषु प्रमा
भ्रान्तोन्मत्तधियो भवन्ति विमुखा ये सम्मुखेऽपि त्वयि ।
त्वद्वक्त्राब्जसुधारसानवरतास्वादास्तु ये स्युर्जरा-
दुःखं ते निखिलं विधूय तरुणाः स्युस्तत्र मानं जनः ॥ २१ ॥

अथ नन्दमिति : १०.४५.२०.

आसीदनर्हसमयो हि यदा तदाऽह-
मेतेन नैजसुतवद् बहुलालितस्तम् ।
त्यक्ष्याम्यहं यदि समग्रसुखेऽह्नि काऽन्या-
स्यात् तत्कृतघ्नपदवीति तमाजगाम ॥ २२ ॥

सदानन्दसमाश्लिष्टस्वरूपोऽहमिति प्रथाम् ।
यथार्थां विशदीकर्तुं स नन्दं परिषस्वजे ॥ २३ ॥

व्रजं व्रजाम्यद्य कथं विना त्वा-
मेवं विभाव्याशयमस्य कृष्णः ।
आलिङ्गनेनाखिलसौख्यभाजा
निजात्मतादात्म्यमकल्पयत् सः ॥ २४ ॥

सम्बन्धो हार्द एव व्रजमनुजपते चिन्तनीयस्त्वयेतो
नान्यः पित्रात्मजात्मेत्यखिलहृदयगो बोधयन् वासुदेवः ।
मन्ये तं वाऽऽलिलिङ्ग स्वहृदयविलसत्प्रेमपीयूषपात्रं
नैवं चेद्वन्दनार्हं कथमकृत परीरम्भणं मित्रयोग्यम् ॥ २५ ॥

स्वप्रेम तद्धृदयगं बहुवर्धमान-
माकृष्टमेव परिरम्भण - कैतवेन ।

मन्येऽन्यथा कथमहो विरहासहिष्णु-
गच्छेद् व्रजं विरहितः प्रभुणा स नन्दः ॥ २६ ॥

अहं परोक्षोऽपि बहिर्दृशा व्रजे
व्रजामि योगादपरोक्षतां सदा ।
व्रजेशमेवं प्रतिबोधयन् प्रभु-
र्बलेन सानन्दमिहालिलिङ्ग सः ॥ २७ ॥

पितरिति : १०.४५.२१.

यत्कार्यं नहि तत्कृतं कृतमथाकार्यं शिरस्युद्धृता-
नाज्ञा जातुचिदप्यहो न विहिता सेवाऽपि वां पादयोः ।
वक्तुं यन्न च शक्यते बहुविधं तत्तादृगाचेष्टित-
मित्यन्यायकृतोऽपि मेऽवनमकार्यस्मात् त्वमस्तपिता ॥ २८ ॥

कृष्णोत्तिष्ठ गभस्तिमानुपगतः कृष्णाद्य भुक्तं न वा
श्रान्तोऽसि त्वमरण्यसञ्चरणतः कृष्णाद्य मा गा वनम् ।
सुस्वापो भव कृष्ण कृष्ण भवतो मित्राणि चाकारय
भोक्तुं कृष्ण मयैव भुङ्क्ष्व च सह प्रेष्ठं च ते कृष्ण किम् ॥ २९ ॥

कृष्ण त्वज्जननीं वदाशु विहितः पाको न वा कृष्ण कि-
मन्तस्त्वज्जननी करोति कुरुते प्रीतिं न वा सा त्वयि ।
दुग्धं चेन्न तयार्पितं वद तया साकं न चेतः परं
सा च त्वां यदि ताडयेत् कथय मामेनामहं ताडये ॥ ३० ॥

नैको याहि निमज्जनाय कुरुषे किं साहसानीदृशान्
यद्यायाहि मयैव साकमवनौ मा कृष्ण लोर्डीर्हठात् ।
त्वद्भाग्यादनुकूलमस्ति सकलं मुष्णासि कृष्णान्यतः
कस्मात् कृष्ण रमस्व वेश्मनि निजे मा ताडयान्यार्भकान् ॥ ३१ ॥

सन्त्यज्योत्तमभूषणानि किमिमां गुञ्जास्रजं धारय-
स्युष्णीषे मुकुटे च सत्यपि रुचिः केयं नु बर्हौद्धृतौ ।
अङ्गं लेपय चन्दनैः सघुसृणैर्मा धातुरागादिभि-
र्मैवं कृष्ण कुरुष्व पश्य शिशवोऽप्येते कथं वा स्थिताः ॥ ३२ ॥

मा तिष्ठाऽऽतपतापितेऽवनितले मा धाव गोपृष्ठतो
माऽऽरूढो भव चोन्नतावनिरुहे मा भञ्जय क्षुत्तृषौ ।
मा भुङ्क्ष्वाऽऽमफलानि कृष्ण विपिने मा निर्झराम्भः पिब
मा स्वापं कुरु वामलूरनिकटे शृण्वेकमस्मद्वचः ॥ ३३ ॥

चक्षुस्त्वं मम सर्वलोकपदवीसन्दर्शकं कृष्ण हे
त्वय्येवाखिल कार्यतन्त्र-विमुखं संसक्तमेतन्मनः ।
सर्वस्वं त्वमिहाऽस्मदभ्युदितसद्भाग्यस्य कृष्णान्वह-
मस्मद्वाचि धृतव्रतो भव भवेत् सौख्यं तवाप्यावयोः ॥ ३४ ॥

कृष्णं रक्षत वाञ्छितं ददत भो गोपाश्च हे गोपिका
दत्वा दृष्टिमहर्निशं मयि हरेर्मन्तुर्न चिन्त्यः क्वचित् ।
इत्येवं प्रतिवासरं प्रतिपलं मां तात संरक्षत-
स्त्वत्तोऽन्यस्तु पिता पितैव सुतपस्तातस्त्वमेकोऽवनौ ॥ ३५ ॥

जननीति शुद्धचरितां जननीं मम लास्यमृष्टवदनाममलाम् ।
बहुधार्मिकीं प्रतिनतिं बहुधा कथयाऽनया सह मुहुः कथया ॥ ३६ ॥

मयाऽनुभूतं भवतोः सुखं यत्तद्वक्तुमीशो न फणाभृदीशः ।
गायन्ति चैतद्भुवि ये तदीयश्रेयःसुखोत्कीर्तनकुण्ठशक्तिः ॥ ३७ ॥

किं वा बहूक्तिभिस्तात व्यापारेष्वखिलेष्वपि ।
नैकः क्षणोऽप्यतिक्रान्तो मन्नामग्रहणं विना ॥ ३८ ॥

हे गोपाः पाकभावं स्मरत मम सदा मूर्तिमत्पुण्यपाकं
नाकेशं केशवं वा यजत भजत मे तातमेनं भजध्वम् ।
सन्तुष्टस्तेन चाहं प्रतिपलमिह वः क्लेशनाशं विधाय
प्राग्वत्सान्निध्यलाभं सुलभमनुविधास्याम्यभीष्टप्रदानात् ॥ ३९ ॥

कदाचिदपशब्दितं क्वचिदनादृतं शासनं
क्वचित्प्रलपितं भवेत् क्वचिदनर्पितं प्रार्थितम् ।
सहध्वमितरैरसह्यमपि साहसं मत्कृतं
भवत्सु मम मित्रता मयि तथाऽस्त्विवति प्रार्थये ॥ ४० ॥

स्वकीयः परकीयो वा भवद्भिर्गण्यतामयम् ।
जगत्स्वखिलसत्कीर्तिमूर्तीर्वः कलये त्वहम् ॥ ४१ ॥

हृतं यशोदा नवनीतमर्वाग्
यो वासवानन्द - समृद्धिकारी ।
यो गोकुलप्राणभृदीड्यमानो
वृन्दावनोरीकृत - सत्क्रियो यः ॥ ४२ ॥

अयं स एवेति जना अभीक्ष्णं
यन्मामवेक्ष्यात्र वदन्ति सर्वे ।
तद्वः स्मृतिर्मेऽर्थत एव सिद्धा
मत्संस्मृतिर्वो - ऽस्विदमर्थयेऽहम् ॥ ४३ ॥
(युग्मम्)

अलं बहूक्तया भोगोपाः सारमेकं वदामि वः ।
नैकः क्षणोऽपि तादृक् स्याद्यत्र युष्मत्स्मृतिर्न मे ॥ ४४ ॥

ये वृक्षा गिरयश्च ये शुक - पिकानेकाण्डजाश्चापि वा
यद्वृन्दावनमुष्णरश्मितनयातीरं च यच्चापरम् ।
सर्वांस्तत्किल युष्मदस्मदतनुक्रीडारसज्ञान् मुहुः
पृष्टं वः कुशलं निवेदयत यैरात्माऽस्मदर्थीकृतः ॥ ४५ ॥

निश्चित्यानन्यजातोदयमिममिह मामात्मसर्वस्वभावैः
संलाल्याहर्निशं वै स्वतनुपरिभवो याभिरासह्यते स्म ।
स्वीया एवेति मत्वा स्वतनुसमुचितैर्या विहारैर्मयाऽपि
हृत्प्रेम्णा त्रासितास्तत्तदुपकृतमहं किं किमन्तः स्मरामि ॥ ४६ ॥

वाच्यं किं कथनीयमत्र किमु वा स्मर्तव्यमर्वाग्भवं
सन्देष्टव्यमभीष्टशब्दनिचयैः किं वेत्यहं मुग्धधीः ।
तत्त्वं त्वेकमिह ब्रवीम्यवितथं गोपा मदेकात्मनां
सर्वेषां भवतां च गोकुलजुषामृण्यस्मि सर्वांशतः ॥ ४७ ॥

१. यशोदेति यश इति च च्छेदः । २. वासवेति, वेति च च्छेदः ।
३. समूहावनं वृन्दावनं च ।

यात यूयमिति : १०.४५.२३.

रामं तत्रोद्दिश्य किं वा प्रभासमेष्यामो वो द्रष्टुमित्यब्रवीत् सः ।
नो चेद्ब्रूयस्तत्र तद्यानलेखाभावान्मोघोक्तिः कथं सत्यवक्तुः ॥४८॥

विधाय सुहृदां सुखं विरहभूरिदुःखान् व्रजा-
धिपेक्षितुमलं हि वो व्रजमुपागमिष्याम्यहम् ।
सहेतुकमिदं वचः प्रभुरुवाच तन्नानृतं
यदस्त्यखिलसत् - सुहृत्सुखदवासना - ऽद्यावधि ॥ ४९ ॥

एवं सान्त्वय्येति : १०.४५.२४.

द्रव्यैः क्षुद्रजनप्रलोभनचणै - र्नानाविधै - र्भूषणै-
रालोभ्याप्तसुहृत्तमानपि करोषि स्वं परोक्षस्थितिम् ।
धौर्त्यं भूर्यविदंस्तवेदमृजुधीर्नन्दः स सम्मोहित-
स्त्वां प्रत्यक्षमपास्य माधव वयं तद्वन्न मुह्याम भोः ॥ ५० ॥

इत्युक्त इति : १०.४५.२५.

वासुदेवस्त्वयमिति गर्गोऽवादीत्तदैव हि ।
मया परं न मूढेन तदर्थो ज्ञात इत्यहो ॥ ५१ ॥

तद्वशोऽस्मि सदा प्रेम यस्य मय्यस्त्यकृत्रिमम् ।
इति श्रीशोक्तिदृक् चक्रे तद्धादं तन्मिषाद् दृढम् ॥ ५२ ॥

अनुदिनमुपनीतः[1] प्रेमतो यैर्व्रजस्थै-
रहमिह बहु तेभ्योऽदायि सौख्यं मयाऽपि ।
उपनयनमिदं यल्लौकिकं नास्ति तस्मा-
दधिकमिति किमस्मात् प्राहिणोत्तं पुरेशः ॥ ५३ ॥

लोकौ गोकुल-माथुरावनिगतावेकैकजन्मार्जित-
क्रीडाजातविलोकनैकविलसत्पुण्याविमौ स्तो मम ।
इत्यालोच्य जनुर्जिघृक्षुरपरं संस्कारतः श्रीधरो-
मन्ये स्वोपनयात्पुरा व्रजजनं तं तादृशं प्राहिणोत् ॥ ५४ ॥

---

१. समीपं नीतः ।

नैवं चेदचिरान्महोत्सवसमारम्भे प्रसक्तेऽप्यसौ
नन्दं स्वाप्ततमं सहैव निखिलैर्गोपैः कथं प्राहिणोत् ।
यल्लोकेषु जनैः परस्परमनुप्राप्तं समीक्ष्योत्सवं
मित्रं स्वाप्तमविद्यमानमपि तत्प्रेम्णा समाहूयते ॥५५॥
(युग्मम्)

यैः साक्षादनघैरलक्ष्ययमहो हंसस्वरूपः सतां
तेषामाप्तसुखात्मनां तदधरेणान्यस्वरूपेण किम् ।
कर्तव्यं किमु वाऽवशिष्टमिति वा संचिन्त्य चित्तेऽच्युतो
मौञ्जीबन्धनतः पुरैव स जनं तादृग्दृशं प्राहिणोत् ॥५६॥

अथ शूरसुत इति : १०.४५.२६.

येनाकारि मुदा[1]नन्दघोषोपनयनं हरेः ।
पुरो[2]हितं पुरस्कृत्य युक्तं भूयस्तथा व्यधात् ॥ ५७ ॥

प्राग्वैरिरुद्धनिखिलव्यवहारजात-
स्यासीन्न मे सुखमलं तदवाप्तमद्य ।
इत्याप्तमुत्सपदि नन्दसमर्हणांशं
विस्मृत्य युक्तमभवत्स सुतोत्सवोत्कः ॥ ५८ ॥

तेभ्योऽदादिति १०.४५.२७.

वक्तारः सन्त्यनन्ताः श्रुतिशतकलितब्रह्मविद्याविभूते-
र्ज्ञाता त्वेकोऽपि तुच्छीकृतविषयधनो दुर्लभोऽस्यां भुवीति ।
सत्यं यद्ब्राह्मणास्ते सदय सपदि ते वेदविद्यामयस्या-
प्याराद् ब्रह्मोपदेशप्रणिहितमतयः प्राभवन् वित्तलुब्धाः ॥ ५९ ॥

याः कृष्णरामजन्मर्क्ष इति : १०.४५.२८.

रामस्य यस्यां जनुरास तद्भे[3] मनोज्ञतज्जन्मकृताश्रये वा ।
ऋक्षं स सङ्कलिपतगौरितीदं वाच्यं यतो रामजनुष्यदत्तगौः ॥ ६० ॥

---

१. नन्दघोषं प्रति उपनयनम्, आनन्देति च्छेदश्च । २. उपाध्यायः, पुर इति च्छेदश्च । ३. रोहिणीनक्षत्रे ।

सति संप्राप्ते समये भव्ये विधितो बुधेन नालस्यम् ।
कार्यं चित्तगवितरणकृताविति स्पष्टमजनि तद्दानात् ॥ ६१ ॥

यः सङ्कल्पितभागो दानं तस्येति मुख्यविधिपक्षः ।
व्यक्तोऽभवद्यदस्मिंस्ता एवादात् स गा अनुस्मृत्य ॥ ६२ ॥

मुक्तबन्धेन पुंसाऽत्र दृष्टेशेनापि पूर्णताम् ।
नेयः सङ्कल्प इत्यर्थस्तत्तद्गोदानतः स्फुटः ॥ ६३ ॥

अथो गुरुकुल इति : १०.४५.३१.

यद्यप्यात्मैव गुरुस्तथापि शरणं विधेय एव गुरुः ।
सज्जन - सच्चरित - पथप्रवर्तकेन व्यबोधि विभुनेदम् ॥ ६४ ॥

सर्वविदाऽपि प्रभुणा निगमागमकारिणाऽप्यहो हरिणा ।
गुरुगृहगमनाद् ध्वनितं गुरूपसत्तेः सदैव नैयत्यम् ॥ ६५ ॥

विद्यावाप्तिरभीष्टदा भुवि गुरोः शुश्रूषयैवेरिता
सा निर्व्याजमखण्डिता हि घटतेऽन्यत्रैव न स्वाश्रमे ।
इत्यन्याननुबोधयन् प्रभुरगादन्यत्र मन्ये न चेद्-
गर्गोऽपि प्रथितः कृतो निजकुलाचार्यो न कस्माद् गुरुः ॥ ६६ ॥

यत्सर्वतोऽप्यवन्तीं तां विद्यामिव पुरीं प्रभुः ।
अगमद्युक्तमेवेदं स्वावतारैक - लक्ष्यधीः ॥ ६७ ॥

यथोपसाद्येति : १०.४५.३२.

यथा शुश्रूषया तुष्टाद् गुरोर्विद्याऽऽगमस्तथा ।
नान्येनेति विदञ्छ्रीशोऽप्येनामाधादनन्यधीः ॥ ६८ ॥

देववत् पूजयित्वैनं सर्वविद्यार्थशोभिना ।
तस्यैते कथिता ह्यर्थाः श्रुत्यर्थोऽयं स्फुटीकृतः ॥ ६९ ॥

ज्ञानिनाऽपि गुरोर्विद्याग्रहणादिति बोधितम् ।
पत्रपुष्पफलाकाङ्क्षी श्रीमानप्यस्मि भक्तितः ॥ ७० ॥

---

१. रक्षणकर्त्री तत्संज्ञका च ।

सर्वमिति : १०.४५.३५.

यावान्विद्याकलानां प्रसर इह मयाऽकारि यादृग् जनेऽस्मि
न्निर्व्याजस्तादृगेव व्यजनि किमुत स स्वैरवृत्त्याऽन्यथैव।
इत्थं ज्ञातुं रमेशः श्रुतिनिगम-कला-सर्वतन्त्रस्वतन्त्रः
प्राश्रौषीत्तन्मुखाब्जान्नहि यदि कृतवांल्लोकतुल्यं न कस्मात्॥ ७१॥

अहोरात्रैरिति : १०.४५.३६.

न रात्रिं न दिनं चापि न च सौख्यं न चासुखम्।
विद्याभ्यासरतः पश्येदिति स्पष्टं तथा कृतात्॥ ७२॥
अदक्षिणो[1] गुरुर्यस्य स सर्वत्राप्यदक्षिणः[2]।
भवतीति विभाव्यैच्छत् कर्तुं तं स्वं सदक्षिणम्[3]॥ ७३॥
गुरोरानृण्यमायाति न पुमान् दक्षिणां विना।
व्यजिज्ञपत् कृतज्ञोऽसौ विधिमेवं विबोधयन्॥ ७४॥

द्विजस्तयोरिति : १०.४५.३७.

बुद्धिमानपि विद्वानप्यात्मकार्यं विविक्तधीः।
कुर्याद्धितज्ञं पृष्ट्वैव पत्नीमन्त्रादिति स्फुटम्॥ ७५॥
वंशवृद्धिर्यथैवेष्टा तथा नान्यत्प्रियं जने।
व्यक्तमेतदयाचद्यत् प्रभुमात्मसुतं गुरुः॥ ७६॥
यद्वयोल्लासिनि श्रीशे प्रसादाभिमुखे सति।
पुन्नामनरकात्त्राणं प्रार्थितं युक्तमेव तत्॥ ७७॥

तथेतीति : १०.४५.३८.

आत्मजातोदयकरी[4] विद्याऽनेन प्रदर्शिता।
तत्परीक्षाप्रसङ्गोऽयं युक्त इत्याददे वचः॥ ७८॥
योगेनैव विधेयं तच्छोधनं द्रुतमित्यजः।
सरामोऽगादन्यथा तु नैकस्याशक्यमण्वपि॥ ७९॥
यदि स्थास्याम्यहं तूष्णीभूतः प्राग्वत्तदेष माम्।
वध्नीयादिति किं भीतो वार्धिरर्हणमाहरत्॥ ८०॥

---

१. दक्षिणाशून्यः। २. वक्रः। ३. तं गुरुम् सदक्षिणम्, पक्षे स इति च्छेदः, स्वं दक्षिणम्। ४. आत्मनि विषये जातः पुत्रश्च।

मत्सुताकरपरिग्रहयोग्यः सम्प्रति प्रभुरसावजनीति ।
अब्धिरेनमुपनीतमवेक्ष्य श्रीशमहर्णमधात् क्षममेतत् ॥ ८१ ॥

आस्ते तेनाहृत इति : १०.४५.४१.

नैवास्मिन्नधुना सुतः प्रभुगुरोरित्यब्धिना जानता-
प्यास्ते तेन हृतः स चेति वितथं ह्युक्त्वा स नीतो लयम् ।
तस्माच्चेत् परमार्थदाय्यनृतमप्युक्तं न दोषावहं
शास्त्रार्थोऽयमभूत् स्फुटस्त्वितरथा नैवोभयोरज्ञता ॥ ८२ ॥

नानादिग्भ्रमकृज्जडान्तरगतो दुर्दानवः स्वाश्रितो
गुर्वर्थापहरोऽयमित्युपशमं नीतः स दैत्यारिणा ।
तादृक् चेदचिरेण तत्फलमपीदृक् तस्य लभ्यं भवे-
दित्यावेदयितुं तथा स विदधे सन्मार्गसंदर्शकः ॥ ८३ ॥

स्वभावदुष्टोऽयमिहास्ति दानवः
कृतापराधस्तु न मेऽशतोऽप्यसौ ।
ध्रुवं विभाव्यैवमजो जघान तं
छलादविद्याऽस्य कुतोऽन्यथा प्रभोः ॥ ८४ ॥

यद्यस्ति नियतं स्वार्थलाभस्तर्हि विवेकिनः ।
तावज्जडान्तर्वासोऽपि न दोषायेति बोधितम् ॥ ८५ ॥

तदङ्गप्रभवमिति : १०.४५.४२.

मया निरागा हत एष दैत्यः कृतार्थमेनं तदहं करिष्ये ।
विबोधयन्नेवमधोक्षजस्तद्-दरापहाराददरं[1] व्यधात्तम् ॥ ८६ ॥

गत्वेति : १०.४५.४३.

यः स्याद्गुर्वपराधो[2] तद्गतिमहमीदृशीं करोमीति ।
ध्वनयन्नध्वनि शङ्खं ध्वनयन्नध्वगदयालुरवतु हरिः ॥ ८७ ॥

तयोरिति : १०.४५.४४.

शङ्खस्वनेन ते श्रीश कृतान्तोऽपि प्रकम्पितः ।
आर्चयत्त्वयि पर्याप्ता भीषाऽस्मादिति तच्छ्रुतिः ॥ ८८ ॥

---

१. भयं शङ्खश्च । २. गुरोरपराधी गुरुश्चासौ अपराधश्च तद्वांश्च ।

त्वत्पादाब्जजुषो जनानपि मनाक् स्प्रष्टुं प्रभो वीक्षितुं
शक्तो नाहमहो कुतः पुनरिमं त्वत्पूज्यपादात्मजम् ।
भृत्योन्मत्ततयाऽथवा त्वदुररीकारात् पुराऽभूदिदं
क्षन्तव्यं यदितो न जातुचिदपि स्यादीदृशं श्रीपते ॥ ८९ ॥

मन्नामप्रेमभाजो मदपचितिकृतो मत्पदन्यस्तचित्ता
मत्सङ्कल्पा मदर्था मदभिहितगिरो मद्वपुर्भूषणा ये ।
तान्मत्सर्वस्वभूतान् क्वचिदपि न दृशा वक्रया पश्य भृत्या-
नप्याख्याहि त्वमेवं यम मम कथितः क्रोधशान्तेरुपायः ॥ ९० ॥

ध्यानं हि यस्य हृदये वदने समाख्या
कर्णे यशः श्रवणमक्ष्णि तव स्वरूपम् ।
तान्नैव जात्वपि दृशेश विलोकयामी-
त्यत्राच्युताङ्घ्रिशपथस्तव मे प्रमाणम् ॥ ९१ ॥

तथेतीति : १०.४५.४६.

गतं यत्तत्पुनर्नैतीत्युक्तिरन्यत्र न त्वयि ।
यतो गुरुसुतो यातोऽऽप्यानीय गुरवेऽर्पितः ॥ ९२ ॥

दाक्षिण्यमालक्ष्य विलक्षणं तयो-
र्विचक्षणः सोऽपि तथाऽऽचकाङ्क्ष ।
युक्तं प्रभुश्चापि ददौ परीक्षां
दाक्षिण्य - पुत्रार्पण - दक्षिणायाम् ॥ ९३ ॥

निजशरणागतसत्कृतिरकारि गुरुणाऽर्पणेन विद्यानाम् ।
शरणागतः स हरिरपि सत्कृतिमकृतात्मजार्पणाच्चित्रम् ॥ ९४ ॥

स्वयं स भगवान् प्रभुः शमनसद्म गत्वा गुरोः
सुतं भुवमुपानयत्तदिदमस्य बीजं ध्रुवम् ।
न भक्तभवनं व्रजत्वदय एष मच्छासना-
दितः क्वचिदिहान्यथा भृशमशक्यमीशस्य किम् ॥ ९५ ॥

कृतनिजापचितिं विनयान्वितं यदुपतिं समवेक्ष्य पुरः स्थितम् ।
गुरुरसौ परिपूर्णमनोरथो वरगिरं यदुवाच तदोचितम् ॥ ९६ ॥

गच्छतमिति : १०.४५.४८.

प्राधीताः शतशोऽभवन् यदुपते शिष्या भविष्यन्ति च
नैतादृक् त्रिजगत्स्वपि त्रिसमयेष्वश्रावि कृत्यं क्वचित्।
तत्सिद्धं भुवि निष्कलङ्कमतुलं भास्वद्यशस्ते मुहु-
र्मद्वंशर्धिकृतश्च वंशविततिः सिद्धैव लोकोत्तरा ॥ ९७ ॥

शौर्यं किं किमु धैर्यमुत्तमगुणा दानादयोऽन्येऽपि वा
सर्वेषामिह मन्महे त्रिभुवने सीमापदं वैभवान्।
तत्त्वं धन्यमना निसर्गत इहैवासीति कोऽन्यो वरो
देयः सन्तु त एव मद्वचनतः श्रीशर्धिभाजोऽनिशम् ॥ ९८ ॥

उद्यत्क[1]ल्पकविश्रुतं श्रुतिसुखं सन्ता[2]नवृद्ध्यन्वितं
मन्दा[3]रातिविजृम्भितं सुजलजानन्ताप्सरःसेवितम्।
राजच्छ्री[4]हरिचन्दनं च सुरतोल्लासावहं मद्गिरा
भूयान्नन्दनवद् गृहं तव चिराया[5]ऽपारिजातं परम् ॥ ९९ ॥

सौ[6]धाभिख्यं सुधर्मोल्लसितमविरतं नन्दनोल्लासितमध्यं
गुर्वध्यक्षेशकार्यं बुधजनलसितं हारि वाचामराढ्यम्।
नाना-नेत्रा[7]भिरामाखिल-विभवपदं लेखकालोचितश्रि-
श्रीकृष्णानन्तधाम्ना भवतु तव गृहं स्वर्गसौभाग्यशालि ॥ १०० ॥

कीर्तिर्जगज्जन-विशुद्धिकृदप्यपङ्का
श्रीकृष्णशोभितपदाऽप्यमलोज्ज्वलश्रीः।
क्षीराब्धिमिन्दुमिभराजमहीशमीशं
श्रीशारदामपि सदा विमलीकरोतु ॥ १०१ ॥

अस्थापि लीलया येन त्वर्याऽस्मिन् यांतयामता।
अयातयामता वेदे सिद्धा तस्य तवाच्युत ॥ १०२ ॥

---

१. कल्पवृक्षाः उद्यत्कल्पाश्च ते कवयश्च। २. वंशो वृक्षश्च। ३. मन्द अरातिविजृम्भितं यस्मिन् मन्दारश्च। ४. हरिरेव चन्दनः वृक्षश्च। ५. पारिजातशून्यम्, अपगतारिजातं च। ६. सुधासम्बन्धिनी राजगृहं च। ७. इन्द्रः नेत्राणि च। ८. पुत्रे। ९. याताः यमसम्बन्धिनः क्लेशाः, दोषविशेषश्च।

इत्थं निजस्तुतिमतिं समवेक्ष्य कृष्ण-
स्तं सुप्रसन्नवदनं नतिनम्रमौलिः ।
प्रत्याह साञ्जलिरनुद्धतया च वाचा
मन्दाक्षमोदभरनोदितयाऽऽद्यपूज्यम् ॥ १०३ ॥

श्रीदैशिकन्द्र - सकलागम - तत्त्वविद्वन्
ज्ञाताखिल - त्रिसमयार्थ - परार्थदृष्टे ।
संसारिताप - विगमैक - दयासुधाब्द-
स्तुत्याऽनयाऽलमहमानतिमातनोमि ॥ १०४ ॥

कुत्रेदं वर्णनं नाम कुत्रायं छात्रकुक्षिगः ।
यद्वा प्रयोजिकाऽस्त्येका स्वकीयत्वाभिमानिता ॥ १०५ ॥

अनलीकमलीकं वा भवत्वन्यदिदं ध्रुवम् ।
धन्यो धन्यतरश्चाद्य सत्यं त्वत्पदसेवनात् ॥ १०६ ॥

यद्यप्यलीकमखिलं तथापि नालीकवसतिदायिगुरो[1] ।
भविता भवन्मुखोदितमतो गृहीतं वरं वचः सवरम् ॥ १०७ ॥

स्वयं स्वीकृतसच्छिष्यभावेन विशदीकृतम् ।
गुरुणाऽखिललोकानां प्रभुणा गुरुगौरवम् ॥ १०८ ॥

याते ह्यज्ञानराजे लयमुपशमिते सर्वदुर्वैरिसङ्घे
सिद्धोऽसौ ब्रह्मचारी भवति स च ततोऽप्युग्रसेनानुवृत्तिः ।
पश्चाद्योगेन युक्तोऽखिलमपि भुवनं शोधयन् ब्रह्मनिष्ठो
जीवन्मुक्तैकदृक् स्यात्तदनु भुवि महामृत्युजित् सन्कृतार्थः ॥ १०९ ॥

योगेन युक्तो भुवनैकशोध-प्राप्तासुराहत्युदितातिनादम् ।
सदाशयस्थं विनिधाय जीवन्मुक्तेक्षणः कालजयं विदध्यात् ॥ ११० ॥

ततः कृतार्थमात्मानं पश्यन् ब्रह्मपुरस्थितः ।
लब्धाभीष्टाखिलवरो वसेदत्र यथासुखम् ॥ १११ ॥

(विशेषकम्)

---

१. सत्यवसतिः कमलवसतिः श्रीश्च ।

निरुक्ताध्यायचरितादेशादाशय ईदृशः ।
भाति तज्ज्ञैः समालोच्यस्तत्तदर्थो ह वैभवात् ॥ ११२ ॥

समनन्दन्निति : १०.४५.५०.

गुरूपसत्तेः सकलाग्र्यविद्यानिष्णातचित्तस्य च योगभाजः ।
स्थितेः फलं व्यक्तमिदं यदत्रोत्सवेक्षणं वृत्तिषु सर्वतोऽपि ॥ ११३ ॥

श्रीशकल्पतरुक्रीडा० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

॥ अथ षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

वृष्णोनां प्रवर इति : १०.४६.१.

मदपरोक्षसुखानुभवो यथा भवति गोकुलकेलिजुषां तथा।
सदुपदेशकृदेष कृतज्ञधीरिति स वाक्पतिशिष्यमुपाह्वयत् ॥ १ ॥
सुराजपदरक्षको नृपतिधर्म - विद्याधुरं-
धरो गुरुकृपोल्लसत्सफलसर्वमन्त्रः प्रभुः।
स्वतुल्यगुणमुद्धवं समवलोक्य सख्यं व्यधा-
दिति क्षममिदं भवे प्रथितमेव तुल्यात्मनोः ॥ २ ॥
तातवत् पूज्यपादं तं कथं गर्ह्ये न्ययोजयत्।
नैवं शक्यमिति प्रोक्तं मैत्र्यमिष्टार्थसाधकम् ॥ ३ ॥

तमाहेति : १०.४६.२.

गुरूपसत्तिं न विनाऽधिकारस्तत्त्वोपदेशे त्विति वासुदेवः।
उपादिशद्गीष्पतिशिष्यमेवं तद्द्वारतः कर्तुमनुग्रहं सः ॥ ४ ॥
किं वा वाचिकमस्ति ते यदुपते स्नेहश्च तासां त्वयि
कीदृग्वा तव तास्वपीत्यरमसावुच्चैर्न पृच्छत्विति।
पूर्णानङ्गरहस्य - मेतदपराश्राव्यं च हृन्मध्यगं
तत्पाणिग्रहणच्छलात्तदुभयं व्यक्तीचकाराऽच्युतः ॥ ५ ॥
त्वदुपकारमिमं नहि विस्मराम्यहमिहोद्धव जातुचिदप्यहो।
ऋतमवैतु ममैतदिति प्रभुर्झटिति दिव्यमधात्किमु तन्मिषात् ॥ ६ ॥
सर्वेषां भववार्द्धिमग्नमनसामुद्धारकस्यापि मे
सम्प्रत्युद्धव गोपिकोपकृतिवाराशौ त्वमेवाश्रयः।
इत्थं स्वीयमहाशयं[1] तदधिकारुण्यं[2] सुलेखो[3]ज्ज्वलं
श्रीनाथः समुदा तदाशय[4]गतं चक्रे स्फुटं तन्मिषात् ॥ ७ ॥

---

१. आशयो हस्तश्च। २. अधिकमारुण्यं अधिकं कारुण्यं च। ३. देवाः रेखाश्च। ४. तस्य आशयः तदेति च्छेदश्च।

गच्छोद्धवेति : १०.४६.३.

तौ स्तः काममकामिनौ विधूतमद्रूपान्तरङ्गौ सदा
नन्देनास्मि यशोदया विलसितोऽहं नित्यमित्याशयात् ।
पित्रोः प्रीतिमिहावहोद्धव वियोगाधिं तु सन्देशतो
गोपीनां समपाहरेत्यकथयत् प्रायेण भक्तप्रियः ॥ ८ ॥

ता मन्मनस्का इति : १०.४६.४.

मदनारतवृत्तयः[1] स्त्रियस्ता नितरामुद्धव सन्ति सम्प्रतीति ।
भविताऽचिरतस्तवोपदेशः सफलस्तास्विति मे विनिश्चयोऽलम् ॥ ९ ॥

गोपा एव जनेषु यत्प्रथमतो मूर्खत्वसीमाभुव-
स्तत्रैतास्तु तदङ्गना इति कथं तासूपदेशक्रमः ।
शङ्कापङ्किलमेवमस्य न मनो भूयादितीशः स तत्-
तत्कालस्थितिमब्रवीन्निजजनत्राणव्रतं चात्मनः ॥ १० ॥

त्वं मद्विभूतिरसि तास्तु मदेकरूपाः
सन्त्युद्धवेति भविता च तवापि भव्यम् ।
तत्र प्रयाणत इति स्फुटमिन्दिरेशः
प्रोत्साहनं द्रुतमदात् स तदीयवृत्तात् ॥ ११ ॥

मत्पालनं भृशमनेन विधेयमेवं
चित्ते तवास्ति यदि तत्कुरु निर्विशङ्कम् ।
मत्कार्यमेतदधुना यदिह प्रमाणं
ता एव मत्कृतमहासुखदाभ्युपायाः ॥ १२ ॥

आधिं तदीयं व्यपनेतुमस्मि-
न्न कोऽपि शक्तस्तदहं कथं स्याम् ।
नैषास्तु चिन्ताऽस्य हृदीति सौम्य
सम्बोध्य सन्देशमदात् स्वमीशः ॥ १३ ॥

इत्युक्त इति : १०.४६.७.

यस्याग्रे हि सकृत्कृतः सुरकृते हस्तप्रसारोऽमुना
तस्याप्येष बलेर्बभूव भगवान् वश्यो यथा तत्स्पृशः ।

---

१. मयि अनारता मदने आरताश्च ।

आसां त्वात्मकृते पुरः प्रतिदिनं प्रासारि गव्याशया
हस्तस्तत्प्रहिणोति मामुचितमित्यद्धोद्धवोऽन्वग्रहीत् ॥ १४ ॥

सन्देशं भृशमच्युतो न कथयत्येनं पुनस्तन्मिषात्
सन्देशं ननु दर्शयत्यखिलभूत्तं सन्तमित्युद्धवः ।
तद्वक्त्रेरिततत्स्थितिस्तुतिपदैर्निर्णीतपूर्णो मुदा
तूर्णं तज्जगृहेऽनुशासनमनायासोपलब्धेष्टदृग् ॥ १५ ॥

चक्र्यन्तरङ्ग - व्रजवासिलोक - चेतोवशीकारकृते मयाऽपि ।
चक्र्यन्तरङ्गेण हि भाव्यमेवेत्यगान्मुदाऽऽरुह्य रथं सघोषम् ॥ १६ ॥

मत्सङ्गात्प्रतिघस्रमुत्सवजुषामासां न तोषोदय-
स्तादृक् स्याद्विरहोपशान्तिरथवा मत्तुल्यसङ्गं विना ।
इत्यन्तर्निहिताशयो निजजनानन्दप्रदः प्राहिणोत्
सत्स्वन्येष्वपि वृष्णिपुङ्गवमसौ श्रीशो विभूत्यात्मकम् ॥ १७ ॥

अन्योपदेशयोग्यत्वं नैवामन्त्रविदोऽस्ति यत् ।
तन्मन्त्रिमुख्यं स्वसखं प्राहिणोद्युक्तमच्युतः ॥ १८ ॥

यद्वेदप्रतिपाद्यमाद्यमनिदं वेद्यस्वरूपं हि यत्
तच्चास्यास्त्यनघस्य वस्तु पुरतः सन्दर्शनीयं मया ।
आलोच्यैवमधोक्षजः प्रहितवानद्धा तमेव व्रजे
मन्ये गोकुलसद्वशीकरणतस्तत्राधिकाराय सः ॥ १९ ॥

मन्मात्रसक्तमतयो भुवि ये भवेयु-
स्तेषां दिशाम्यनिशमुत्सवमिन्द्रियेभ्यः ।
सम्बोधयन्निति दयानिधिरेष घोषं
तं प्राहिणोत् प्रथित - तत्पदवाच्यमीशः ॥ २० ॥

एष्यामीति यदीरितं तदधुना सत्यं विधेयं मये-
त्यालोच्यात्मविभूतिमुद्धवमसौ किं तत्र तं प्राहिणोत् ।
आयास्ये इति दौत्यकैरिति गिरं चक्रे यथार्थां प्रभु-
र्यच्चोवाच स वाचिकं तदधिक - प्रेमर्ध्यभिव्यक्तये ॥ २१ ॥

---

१. कृष्णः । २. रथः ।

प्राप्तो नन्दव्रजमिति : १०.४६.८.

श्रीशपदाम्बुजविमुखो गोकुलसन्तोषजननधृतयत्नः।
युक्तं तस्य हि सूर्यालोकन-तद्गुणकणांश-दौर्लभ्यम् ॥ २२ ॥

साहङ्कारमलं सलीलमथवा यो गोकुलाविर्भवद्-
वृत्त्यानन्दविलोकनोत्सुकमनाः स्यात्तस्य पुंसः स्फुटम्।
पराङ्मुख्यमिहैशमध्वरचिताऽनेकागमप्रेक्षणं
तद्गोजन्यरजः - समावृतिरथा - ऽसूर्याश्रयाशोदयः ॥ २३ ॥

कर्मप्रचारो विधिमार्गदृष्टो धर्मप्रकारोऽपि सकाम एव।
भूयो भवत्यत्र स गोकुलाभिनिविष्ट एवास निदर्शनं यत् ॥ २४ ॥
(युग्मम्)

सर्वत इति : १०.४६.१३.

यत्र सदानन्दस्थितिरतनुसुखा सा यशोदयोल्लसिता।
युक्तं तद्गोकुलमिह विशेषसुषमं ह्यशेषविषयेषु ॥ २५ ॥

तमागतमिति : १०.४६.१४.

सामान्येऽप्यतिथौ याते वासुदेवधियाऽर्चनम्।
तस्योक्तमच्युतप्रीतिरयं त्विति च तत्क्षमम् ॥ २६ ॥

भोजितमिति : १०.४६.१५.

यो गोकुलविषयगतस्तस्य तदानन्द - सत्कृतिर्युक्ता।
अन्नाच्छादनसुखमपि युक्तं युक्तश्च वाग्विहारोऽपि ॥ २७ ॥

कच्चिदङ्गेति : १०.४६.१६.

प्राग्भुक्तासह्यदुःखो यस्ततो लब्धसुखः सुहृत्।
सुखप्रदने स एवाहं इत्यपृच्छत् स तच्छिवम् ॥ २८ ॥

दिष्ट्या कंस इति : १०.४६.१७.

दुष्टः स्वदोषेण विनाशमेति साधुः सुखं धर्मधियैव भुङ्क्ते।
न तत्र हेतुर्भगवाननन्तः शत्रौ च मित्रे च यतः स तुल्यः ॥ २९ ॥

अपि स्मरतीति : १०.४६.१८.

१. इन्द्रियकुलं गोकुलं च। २. सूरिः सूर्यश्च। ३. अध्वरेति अध्वेति च च्छेदः।

अस्मद्बुद्ध्या वयं तस्य स्वामिनः सोऽस्मत्सुहृत्तमः ।
नैवेदृशी तु तद्धीः स्यात्तथाप्याशा गरीयसी ॥ ३० ॥

अप्यायास्यतीति : १०.४६.१९.

यस्मिन् साकमनेकगोपशिशुभिर्वृन्दावने क्रीडितं
येभ्यो वृक्षलताद्रिकुञ्जविपिनारामेभ्य आप्तं सुखम् ।
द्रष्टुं तानपि चेत्सकृत्कृतमतिः स्यात्तर्हि तेनैव त-
द्वक्त्राब्जेक्षणतृप्तदृष्टिहृदयः स्यामुद्धवाऽहं कृती ॥ ३१ ॥

दावाग्नेरिति : १०.४६.२०.

यो यद्रक्षणकृत्कृती सकृदपि स्यात्सोऽपि तस्मिन् क्वचित्
सोपेक्षो न भवत्यसौ तु सदयः श्रीशोऽस्मदीयावने ।
निस्तन्द्रं प्रतिवासरं प्रतिपलं यज्जागरूकः समुत्-
साहेनेत्युदिता न जातु भवितोपेक्षेति पृच्छामि ते ॥ ३२ ॥

स्मरतामिति : १०.४६.२१.

दृष्ट्वा तदोद्धव तदीयचरित्रजात-
मत्यद्भुतं शिथिलभावमवाप चेतः ।
स्मृत्वाऽधुनेत्युभयथापि गृहात्मकृत्ये
शैथिल्यमेवमजनीति किमु ब्रवीमि ॥ ३३ ॥

सरिदिति : १०.४६.२२.

तच्चरित्रेक्षणादस्मिन् मनो याति तदात्मताम् ।
तन्मनोऽस्मासु कस्मात्स्यान्न तादृक् चरितं हि नः ॥ ३४ ॥

कंसमिति : १०.४६.२४.

यद्भीभ्रान्तधियो द्रवन्ति निभृतं ब्रह्मेन्द्ररुद्रा अपि
यैरव्याहतवैभवैश्च निखिला क्रान्तेयमुर्वी सखे ।
ते दैत्या बक-धेनुकप्रभृतयो मल्लाश्च कंसोऽप्यसौ
नीता येन सलीलमेव विलयं तस्मात्स एवाच्युतः ॥ ३५ ॥

प्रागेवोद्धव निर्णीतं निजानुभवतो मया ।
सर्वविद्वर्गवाचाऽपीत्यस्मि तद्वशगोकुलः ॥ ३६ ॥

व्यापारं परिकल्प्य कश्चिदिह तत्संदिष्टविश्वस्तधीः
कालातिक्रमणं करोमि कथमप्यस्यास्तु वृत्तं शृणु ।
नो भुङ्क्ते न च तत्प्रभृत्यपि गृहाचारं मनागीक्षते
दूरे सुप्तिसुखं तु तद्गतमनास्तिष्ठत्यलं चित्रवत् ॥ ३७ ॥

यशोदेति : १०.४६.२८.

अच्युतचरित्रचित्रितहृदया प्रागेव सा सदैवासीत् ।
उद्बोधकसामग्री तदोद्धवेक्षेति युक्तमास तथा ॥ ३८ ॥

कुशलमस्तु सुतस्य ममोद्धव
कथमपि क्वचनापि च कामपि ।
विदधतः सुखकेलिमिहाशिषं
निजगिराऽर्जंगिरा च मुहुर्बुवे ॥ ३९ ॥

निशि निधाय रहो निजजङ्घयो-
र्व्यरचि मङ्गलवार्यभिषेचनम् ।
कथय विस्मृतिरस्य कथं भवेत्
कुशमते शमतेजित - धीरसि ॥ ४० ॥

स्तनजपानकृतोऽस्य मुखं मया
चलविलोचनमैक्षि सुलक्षणम् ।
मनसि तत्सततं किल कीलितं[2]
तदरमादरमानकृता गिरा ॥ ४१ ॥

स्तनजपानमिषादघभूरलं घनवकी नवकीचकनिःस्वना ।
इह हता महतामपि विस्मयं जनयतानयता प्रमदं सतः ॥ ४२ ॥

क्वचिदिहोद्धव - कार्यवशादहो
शिशुवयाः समया भुवि शायितः ।
निजपदा[3] शकलानि चकार यत्
समनसो[4] मनसोऽद्भुतकारि तत् ॥ ४३ ॥

---

१. अजं गृणाति उच्चारयति सा तया । २. बद्धम् । ३. चरणेन ।
४. सङ्गतस्य शकटासुरस्य ।

पवनरूपधरोऽधमधीरिपो-र्हितचिकीर्षुरनेन मनस्विना ।
तृण[1]पदोऽश्मपदे स निपाततो दितिसुतोऽतिसुतोदनमापितः ॥ ४४ ॥

किमु वदामि तदीयतरस्वितामपरवेश्मगताशनलोलुपः ।
सुरुचि चारुपयोदधि पुष्कलं निजगृहे जगृहे न मयार्पितम् ॥ ४५ ॥

परगृहाण्यधिगम्य हृतानि तद्-
दधि-पयांस्यधसत् सखिमर्कटैः ।
तदुदिताऽद्भुत - तच्चरितश्रुतौ
न समयोऽसमयोऽपि मयेक्षितः ॥ ४६ ॥

अद्यासौ नवनीतगोलमलघुं हस्ते गृहीत्वा स्थितां
मामूचे कुशलानने शृणु कथामेकां तु मे ह्यस्तनीम् ।
कालिन्द्यां बक ईदृगेव सहसा मामेवमास्ये निजे
चिक्षेपेति वदंस्तमेव कवलं स्वास्ये जवान्न्यक्षिपत् ॥ ४७ ॥

अद्यानेन हृतं पयो-दधि मम प्रातर्यशोदे हृतं
ह्यः सिद्धं नवनीतमद्य सकलं नैवेद्यमन्नं मम ।
वासो मे शकलीकृतं परिहृतं गोदोहपात्रं पुन-
र्गोदोहावसरे समेत्य तरसा तत्तर्णको मोचितः ॥ ४८ ॥

अद्यायं व्रजराजभामिनि बहून् दुर्वाद - वादाग्रगा-
वद्यानेन सुतेन ते मम पटाकृष्टिः कृता चत्वरे ।
उष्णीषं मम भर्तुरात्मशिरसि प्रोद्धृत्य भर्ताऽस्मि ते
किं दूरं द्रवसीति यत्समुदितं किं तद्ब्रुवे त्वत्पुरः ॥ ४९ ॥

नीताऽनेन सुतेन ते मम सुता कान्तारमेकाकिनी
कामं मुग्धतमां स्नुषां मम बलाद्भ्रंशयत् स्त्रीव्रतात् ॥
त्याज्यो ग्राम इतः किमु स्वमखिलं प्रत्यर्प्यमेतत्पदे
स्थेयं कीदृगिति त्वमेव विहितं दृष्ट्वा यशोदे वद ॥ ५० ॥

सत्रासं किञ्चिदुक्तं यदि खरसदृशीर्नः करोषि प्रियं चेत्
प्रोक्तं तर्हि ब्रवीषीदृशि पथि पटुता सोऽस्ति युष्मत्प्रसादः ।

---

१. तृण इति पदं वाचकं यस्य । २. मित्राणि ।

किञ्चिच्चेत्ताडितस्तद्भवसि बत सरुण्णेहि वेश्मास्मदीय-
मित्युक्ते स्वाधिकारं प्रकटयसि गृहे स्थापिते त्वस्मदीये ॥ ५१ ॥
साशङ्कं वक्षि कस्मान्निजगृहवसति - स्त्वर्पिताऽस्यावकृष्टो-
गेहाच्चेत् तर्ह्यनागाः शिशुरिति वदसि स्वैरवृत्ता भवत्यः।
दत्तं चेत्किञ्चिदिष्टं किमिति ददत भो नैव चेत्तत्कदर्या
उक्तेऽनुक्तेऽपि चैवं छलयसि तदिदं सङ्कटं सर्वतो नः ॥ ५२ ॥
(युग्मम्)

वृद्धाऽसि त्वमतोऽपराभिरिह किं वाच्यं तदज्ञानिता
कुत्रास्ते तव सर्वतोऽन्तरदशा सर्वास्वसर्वास्ति हि।
पुत्रिण्योऽपि सहस्रशस्त्वदपरा वर्तन्त एवात्र ते
त्वत्पुत्रस्य च साम्यमैक्षि न पुनः पुत्रेषु तन्मातृषु ॥ ५३ ॥
इत्यादीनि परापवादवचनान्यस्यानिशं श्रीपते-
राकर्ण्योद्धव तेन तेन विधिना तत्तन्मनोधारणम्।
कुर्वत्या मम सद्मकर्मलवमप्याधातुमप्यन्ततः
स्नातुं भोक्तुमपि त्वभून्न समयः स्वल्पोऽपि रिक्तः सखे ॥ ५४ ॥
लघु विधाय पुरा पितुरन्तिके-
ऽशनमनेन मया सममदनता।
सुखमभूत्तदिदं स्पृहणीयम-
प्यविकलं विकलङ्कहृदां न किम् ॥ ५५ ॥
मम मृदादनशङ्कितचेतसो
लघु पुरः प्रविसार्य मुखं स्थितः।
भृशमलोकि तदा तु चमत्कृति-
र्न सुरभासुर - भावजुषामपि ॥ ५६ ॥
क्वचिदयाचत मन्थनदण्डधृत्-स्तनमसावनुपायितवत्यहम्।
तमपहाय गतिं विदधेऽन्यतो - ऽयमपरामपराधपरम्पराम् ॥ ५७ ॥
क्वचिदनन्तगुणोऽप्यगुणज्ञया लघुगुणेन मया निगडीकृतः।
मदपरानपरोद्धव मत्परा कृतवती तव तीर्थपदेऽप्यघम् ॥ ५८ ॥

१. रलयोरभेदात् सुलभा।

तरुवरौ सहजो गतितोऽन्तरा-
पतदुलूखल - कर्षण - कैतवात् ।
बत निपातयता हरिणा तदा
प्रकटितं कटितन्त्रबलं न किम् ॥ ५९ ॥

विना रामं यामो मिहिरतनया - तीरविहृतौ
कथं गोपानेवं वदसि पुनरद्याप्यतिहठात् ।
पुराहेरुन्मोचः समजनि महादिष्ट इति
मयोक्तेऽन्तर्हासः स च सदिदमं वैवमगदत् ॥ ६० ॥

किं कृष्ण मां छलयसि व्रज तं व्रजेशं
सुप्तेरयं न समयो न च भुक्तिवेला ।
इत्युद्धव प्रतिपदं कटु मे ब्रुवत्या
व्यक्तीकृतो न किमु वा प्रमदानुभावः ॥ ६१ ॥

विलोक्यास्य लोभं समाराधिकायां
समाराधिका राधिका सोद्धवाऽभूत् ।
तदा यानि वाच्यान्यवाच्यान्यवोचं
न तान्यत्रपा वक्तुमत्र क्षमेऽहम् ॥ ६२ ॥

मातर्मदिष्टमिदमर्पय मह्यमुक्ते
दत्तं मयोद्धव न किन्तु सरोषवाचा ।
निर्भर्त्सिते यदकरोत्स्वमुखं पुरो मे
तस्य स्मृतिर्हृदयभेदमलं करोति ॥ ६३ ॥

आसीदहर्निशमनेन सहैव वास-
स्तत्सत्कृतं क्वचिदसत्कृतमप्युपेतम् ।
तच्चिन्तयामि किमहं किमु वा स्मरिष्य-
त्येषोऽच्युतोऽस्म्यलमिहोद्धव मुग्धबुद्धिः ॥ ६४ ॥

किमु वदामि ददामि दधामि वा
किमु चरामि हरामि सरामि किम् ।

१. कटिप्रधानम् । २. सम्यगाराधिका सकामास्वधिका च ।

भवति सर्वकृतावकृतार्थकं
द्रु[1]तविलम्बित - वृत्ततुलं मनः ॥ ६५ ॥

प्रतिपलस्मृततद्गुणसङ्घया प्रतिपलेक्षित-तत्कृतिलक्षया ।
कथमपक्रमणीयमहोमयोद्धव वदाव वदान्यगिरैव माम् ॥ ६६ ॥

समशने शयने सदनेऽङ्गने गृहवने विपिनेऽप्यवने गवाम् ।
तदभिधानमिहैकमपक्रियो व्रजपतिर्जपति स्मृततद्गुणः ॥ ६७ ॥

तयोरित्थमिति : १०.४६.२९.

इत्थं विविक्तमभिकाशित-हार्दभावं
श्रुत्वा वचो मधुरमीश्वरमातुरीड्यम् ।
तत्सान्त्वनं तदुचितोत्तरचारुवाचा
कर्तुं तदाऽऽस स समुद्धव उद्धवोऽपि ॥ ६८ ॥

युवां श्लाघ्यतमाविति : १०.४६.३०.

य इह दैवतदुर्लभदर्शनो जननि ते स यदङ्कमुपाश्रितः ।
तदखिलेऽपि जने नहि सौख्यभृच्छुभवती भवतीसदृशी परा ॥ ६९ ॥

कुत इतोऽरिदुरुन्नतिर्दीनते विलसदच्युतमूर्तिहृदां हि वः ।
निजसकृत्स्मृतिमात्रजुषामसावपरिपुः परिपूरयति श्रियः ॥ ७० ॥

जननि येन निजान्तरधामनि निजगुणैः प्रभुरेष वशीकृतः ।
तमनलो न मरुन्न यमोऽपि वा दिनकरो न करोत्यसुखाकुलम् ॥ ७१ ॥

पदरजो भृशमैशमिहाल्पमप्यजररा[3]डजमानस - दुर्लभम् ।
त्वदजिरेऽर्भकलभ्यमभूत्तदीप्सितवरं तव रम्यमितोऽपि किम् ॥ ७२ ॥

निरुपमं किमु भाग्यमहं ब्रुवे
जननि तोषदघोष - महीजुषाम् ।
प्रतिपलं किल ये कलितोत्सवाः
सुरचयं रचयन्ति सविस्मयम् ॥ ७३ ॥

जननि सर्वजनाघविनाशिनीयमधुनैव मही नहि केवलम् ।
अपि भवेदिह याम्य जनैरितः प्रकलिता कलिताडनकाङ्क्षिभिः ॥ ७४ ॥

---

१. द्रुतं च तद्विलम्बितम् वृत्तविशेषश्च । २. दिनम् । ३. इन्द्रः ।

व्रजजनावलिमेव न केवलं जननि जन्मभृदीड्यपदां व्रवे।
इह गतां जडजातविहारिणीं सुमलिनामलिनामपि मण्डलीम् ॥ ७५ ॥
वसतिरत्र ममास्त्ववति चिन्तयाम्यहमिहैव न केवलमुत्सुकः।
बहु किमम्ब वदामि मुदा शुकप्रभृतयो भृतयोगकला अपि ॥ ७६ ॥
अमलगोकुलवेद्यमहो[1]ऽम्ब ते निखिलगोकुलसेवनकार्यभूत्।
विमलगोकुलमेतदिलातले कमलभूमलभूरिहरं न किम् ॥ ७७ ॥
नहि विहाय विभुं विभवप्रदा क्षणमपीक्षणमन्यजने क्वचित्।
जननि या कुरुते भुवि साऽधुना तव रमा वरमाश्रयते पदम् ॥ ७८ ॥
तदिह सिद्धमिदं नहि किं मुदा हरिरसौ विहरत्यलमन्वहम्।
तदलमल्पवदल्पविकल्पितैर्निजपदे जप देवगुणान् स्थिता ॥ ७९ ॥
यदिह नाम्ब भवेत् कमलापतिस्तदमलोद्भव हर्षसुखस्थितिः।
कथमिहोल्लसतीति विलोकयत्वमितराऽमितरागसुखं यतः ॥ ८० ॥
भगवतो निखिलान्तरवासिनोऽप्यजनि तेऽम्ब हरेर्विरहो यदि।
हृदयमेव न तेऽस्त्यथवाखिलान्तरगतः स न तर्हि भवेदितः ॥ ८१ ॥
पल्लीला[2] भवतीनामहीशपर्यङ्कशायिनः सुलभा।
समजनि जननि जनेऽस्मिन्नहि किं सा सुरसभाव[3]-मानकरी ॥ ८२ ॥
यो लोकेशमदः पितामहपदः सत्यावसत्याश्रितः[4]
स्रष्टा सर्वचराचरस्य चतुराम्नायस्थ-तत्त्वार्थवित्।
स ब्रह्माऽपि यदर्भको निगदितः स श्रीपतिः सर्वदा
ब्रूते मत्पितराविमाविति किमाशंस्यं न वा वामिदम् ॥ ८३ ॥
यस्मिन्मतिः सकृदकार्यतयाऽपि सक्ता
प्रेष्ठं तनोत्यमरदुर्लभमेष कृष्णः।
युष्मत्पदे निजधियं विदधाति तद्वां
श्रेयोऽवशिष्टमिह किं तदलं वचोभिः ॥ ८४ ॥

---

१. महस्तेजः। २. चरणलीला पल्लीभूमिश्च। ३. सुराणां सभा सुरसश्चासौ भावश्च। ४. सत्यलोके वसतिः आश्रिता येन।

एकैव त्वं सदानन्दयुता तद्वदसावपि ।
यशोदया युतस्तद्वां युक्तोऽसावच्युतान्वयः ॥ ८५ ॥
योऽत्र स्थितोऽपि तत्रत्यस्वीयक्षेममधाद् विभुः ।
तस्य तत्र स्थितस्यापि भवच्छङ्करणं स्फुटम् ॥ ८६ ॥

यदाहेति : १०.४६.३५.

प्रियं वः करवाणीति यदुक्तं येन ते पुरः ।
तत्सत्यसन्धसद्वाचि नैवाश्रद्धं मनः कुरु ॥ ८७ ॥

न ह्यस्यास्तीति : १०.४६.३७.

त एव सुहृदस्तस्य वयं नैवेति मा वद ।
सर्वत्रापि समः श्रीश इत्यस्ति श्रुतिगर्जनम् ॥ ८८ ॥

दृष्टं श्रुतमिति : १०.४६.४३.

सर्वहार्दस्थितः सर्वभूतस्थः सर्वसन्मयः ।
स एवं पश्यतोर्नित्यं क्व वा तद्विरहोदयः ॥ ८९ ॥

एवं निशेति : १०.४६.४४.

दुर्लङ्घ्यापि महानिशा ध्रुवमतिक्रान्ता भवत्युत्तम-
श्लोकस्यैकमपीह नाम सकृदप्युक्तं यदि प्रेमतः ।
तन्नैवाद्भुतमेतदच्युतपदप्रेम्णोस्तयोः प्रेमतो
यन्नन्दोद्धवयोस्तदीयचरितोद्गात्रोर्निशान्तोऽभवत् ॥ ९० ॥

सर्वेऽपि यामाः[1] प्रशमं प्रयान्ति यन्नामसङ्कीर्तनतोऽपि पुंसाम् ।
तस्याच्युतस्य ब्रुवतोश्चरित्राण्यासीत् त्रियामोपरतिर्न[2] चित्रम् ॥ ९१ ॥

उद्गायतीनामिति : १०.४६.४६.

आहुः केचन दुर्ग्रहार्जवविधिं चित्तेप्सितप्राप्तये
केचिच्छीतकरार्चनं कति परे विष्णोः पदैकस्तुतिम् ।
काङ्क्षन्त्यः पुनरीशदर्शनसुखं ताः प्रातरेवादरा-
च्चक्रुस्तत्प्रतिरोध्यदृष्टहतये तत्सर्वमप्यङ्गनाः ॥ ९२ ॥

---

१. यमसम्बन्धिक्लेशाः प्रहराश्च । २. रात्रिः, त्रयश्च ते यामाश्च ।

सर्वागमस्थितिजुषे द्विज[1]मङ्गलेष्ट-

कर्त्रे कराहितरसाय तमो[2]निहन्त्रे ।

पद्मा[3]नुरञ्जन-कराय गवा[4]मवित्रे

तस्मै नमांसि हर[5]ये करवाण्यजस्रम् ॥ ९३ ॥

तारोप[6]भोग-रसिकाय रसात्मकाय

जैवा[7]तृकाय शिवमौलि-लसत्कराय ।

सद्धा[8]सितोज्ज्वलगु[9]णाय सुधाधराय

कृष्णाऽ[10]न्तरङ्गवपुषे विध[11]वे नमोऽस्तु ॥ ९४ ॥

रक्तानुरक्तमतये स्वजनावनार्थ-

मुन्मेषिणे सक[12]लमित्र-गुरुप्रियाय ।

सन्मङ्गलाय कमलाधिक-भावनाय

सोम[13]प्रियाय नतिरस्तु धराभ[14]वाय ॥ ९५ ॥

सौम्यात्मने सितकरान्वयभूषणाय

कन्या[15]धिपत्यरुचये कविमित्र[16]काय ।

अक्रूरगीतचरिताय बुधेडिता[17]य

तस्मै मनोज्ञवपुषे नतिरस्तु भूयः ॥ ९६ ॥

पीताम्बराभिरुचये सुमनोर्चिताय

गोपाग्र[18]गाय सुरतोत्सव-दायकाय ।

वैचित्र्यवीर्यचरिताय च वश्यवाचे

नीचेतरेप्सितपुषे गुरवे नमोऽस्तु ॥ ९७ ॥

बल्युन्नतस्थितिधिये सुरसङ्घपात्रे

दात्रे सदा शिवपदस्य निजाङ्घ्रिभाजाम् ।

---

१. चन्द्रमङ्गलौ ब्राह्मणभद्रं च । २. तिमिरमज्ञानं च । ३. पद्मं लक्ष्मीश्च । ४. धेनवः किरणाश्च । ५. सूर्यः कृष्णश्च । ६. नक्षत्राणि तालफलानि च । ७. आयुष्मान् तत्संज्ञकश्च । ८. सन्तो नक्षत्राणि च । ९. किरणा दयादयश्च । १०. यमुना कृष्णमृगश्च । ११. चन्द्रो विष्णुश्च । १२. चन्द्रादि ग्रहाः, पक्षे स्पष्टम् । १३. चन्द्रः शिवश्च । १४. भूसुतः धरोत्पन्नश्च । १५. राशिः कुमार्यश्च । १६. शुक्रः कवयश्च । १७. पण्डिताः तत्संज्ञा च । १८. इन्द्रः गोपाश्च ।

पूर्वा[1]मरार्चितपदाय सुखोदयाय
भोजा[2]धिपाय भुवि सत्कवये नमोऽस्तु ॥ ९८ ॥

श्यामा[3]म्बराहितदृशो क[4]विसौम्यदत्ता-
मोदाय काममदयाय विरोधिवर्गे ।
भृत्याखिलार्तिहरणोत्सविने नमो मे
कृष्णाय कृष्णवपुषेऽस्तु शनैश्चराय ॥ ९९ ॥

कृष्णत्विषे सुरसमीहितभेदभाजे
स्वच्छन्दगुप्तगतये सुरतामृताप्त्यै ।
निर्देहभावरुचये सक[5]लोन्मुखाय
प्राक्सैंहि[6]केयवपुषेऽस्तु नमोऽनिशं मे ॥ १०० ॥

धूम्रध्व[7]जाय निखिलासुरमण्डलाना-
मभ्रत्विषे भृशमन[8]न्त - विराजिताय ।
भूयो ह्यदृश्यगतये ख[9]ग - केतवे मे
प्रेम्णा नमोऽस्तु सततं सकलेष्टसिद्ध्यै ॥ १०१ ॥

ग्रहानुकूल्य - प्रतिकूलते यद्यस्यानुकूल्य - प्रतिकूलताभ्याम् ।
सिद्धे जनानां विधु[10]मेव तस्मात् सर्वात्मनाऽहं शरणं प्रपद्ये ॥ १०२ ॥

किं तैर्ग्रहैः स्थितिवशादिह ये दिशन्ति
लोके शुभाशुभफलं लघुकालभोग्यम् ।
यस्तापहार्यमृतदो निजप[11]ादभाजां
तं कः श्रयेत न विधुं सुखसंपदिच्छुः ॥ १०३ ॥

उल्लासनं सखि यदाश्रयतो ग्रहाणां
यत्सर्वभूतजनकं गुणमात्रबोध्यम् ।

---

१. दैत्याः पूर्वाश्च देवाश्च । २. देशो यादवाश्च । ३. कृष्णवर्णम्, स्त्रीविशेषश्च । ४. शुक्रबुधौ, पक्षे स्पष्टम् । ५. चन्द्रः संपूर्णश्च । ६. नृसिंहो राहुश्च । ७. अग्निरूपाय तद्रूपाय च । ८. शेषः आकाशश्च । ९. खगेषुग्रहेषु केतुः, गरुडध्वजश्च । १०. चन्द्रो विष्णुश्च । ११. किरणाः चरणाश्च ।

नीरूपमप्यसितरूपतया विभाति
कल्याणदायि मम विष्णुपदं[1] तदास्ताम् ॥ १०४ ॥
सूर्याश्रितं[2] बुधनुतं द्विजपूजितं च
सन्मङ्गलं त्रिदश - दानव - देशिकेज्यम् ।
यत्तत्पदं ग्रहपदं विशदं च विष्णो-
र्नित्यानवद्यमिह कस्य भवेन्न वन्द्यम् ॥ १०५ ॥
तत्तत्स्वभक्तजन - वाञ्छितपूर्तये य-
स्तत्तद् - ग्रहाकृतितया भुवने विभाति ।
सर्वात्मने निजजनार्तिहराय तस्मै
श्रीविष्णवे मम सदाऽस्तु सखि प्रणामः ॥ १०६ ॥
आलेपो न मृजाऽपि सद्मनि कृता नाकारि पाकः कुतः
किं कार्यान्तरमन्तरे समुदितं किं वा वृथा भ्राम्यसि ।
पृष्टैवं प्रतिवेशिनीं प्रति परा प्रोचे प्रभाते मया
तस्यास्यं स्मितचञ्चलाक्षिकमनुस्मृत्याखिलं विस्मृतम् ॥ १०७ ॥
सायं साध्यमुषः करोषि किमिति भ्राम्यन्मनास्त्वं सखी-
त्युक्ता कापि कयाचिदेवमवदद् भ्रान्ता त्वमेवाऽऽलयसि ।
सन्ध्यातिक्रमणं यथार्थमभवच्चेन्नागतोऽद्याप्यसौ
कस्माद्वेणुमुदीरयन् कलितगोसङ्घो मुकुन्दः सखा ॥ १०८ ॥
आप्रातः पुनराप्रभातमखिलं त्यक्तान्यकार्यं मनो
लग्नं तत्र भवत्यनुस्मृतिपदं नीत्वैव रासोत्सवम् ।
मुक्तिः सुप्तिरथानुरक्तिरपि वाऽन्यत्रेति किं पृच्छसि
यत्किञ्चिद्विहितं भवेदवशतस्तस्यांशतो न स्मृतिः ॥ १०९ ॥
श्वश्रूः क्रुध्यतु कुप्यतु प्रतिपदं भर्ता पिता यातरो
निन्दन्तु व्रजगोजनोऽप्यपवदत्वश्राव्यमन्योऽपि वा ।
यास्याभ्यास्यमवेक्षितुं यदुपतेरित्युक्तिरिष्टार्थदा
यत्रासीत्तदहो गतं किमधुना कृत्यैरकृत्यैरहो ॥ ११० ॥

१. आकाशः विष्णुचरणश्च । २. सूर्यादयो ग्रहाः, पक्षे स्पष्टम् ।

पश्याम्यास्यमपास्य कृत्यमपरं पास्यामि तद्वाक्सुधां
तत्पादस्थरजो मृदु स्ववसनैः सम्मार्जयिष्ये स्वयम्।
इत्थं व्यापृतचेतसा सखि मया नालोचि कीदृग्गृहा-
चारोऽस्त्यत्र मनागपीत्यनिपुणा धीस्तत्र सिद्धैव मे ॥ १११ ॥
आयास्याम्यबला इहेति च समुद्याने यदुक्तं वच-
स्तत्सत्यं किमसौ करिष्यति सखि प्राप्तोत्तमश्रीरिति।
सर्वं कार्यमपास्य वेश्मगमलं नित्यं प्रसक्तं दिने
तत्सत्यश्रुतिदत्तदृष्टिरखिलं दुःखं क्षिपाम्यन्वहम् ॥ ११२ ॥
गोष्ठीभिर्वितथप्रपञ्चरचना - भाग्भिस्तवाभिः सखि
किं कुर्यामहमागता दधिपयोऽनास्थाप्य शिक्योपरि।
प्राप्तश्चेत् सहसा गृहान्तरमसौ पाटच्चराग्रेसरो
बालेभ्यो वितरिष्यतीति सखि मे लग्नं तदस्मिन् मनः ॥ ११३ ॥
कृष्ण त्वं वितर स्वयं दधिपयः सन्दर्शितं यन्मया
मद्गेहस्थितमेतदत्ति तदहो कामं विना मां भवान्।
तत्क्षिप्रं तव मे च मातृसविधे गत्वा ब्रुवे त्वत्कृति-
मित्युत्स्वप्नवतां श्रुतं स्फुटपदं सख्यः शिशूनां वचः ॥ ११४ ॥
नान्नं पेयमपि त्वया विरहितः सोऽश्नाति नो वा पिब-
त्येतद् वत्स कथं विना तमधुना पातुं प्रवृत्तः पयः।
सद्यस्तप्तमिदं तदन्तरसितं साकं पिधानेन तत्
तूष्णीं तिष्ठ शिशो किशोरचरितः श्रीशोऽधुनैवेष्यति ॥ ११५ ॥
विश्वख्यातिरनामयाऽस्य जगतीत्युक्तं व्रजेशेन तद्-
गर्गोक्तीरवधार्य सच्छ्रुतिलसत्प्रामाण्यधूर्वाहिकाः।
तत्सत्यं यदि तत्कुतो दधिपयो न प्रागिवात्ति प्रभुः
का शङ्काऽस्त्यथवाऽऽत्तमेव यदिदं न्यूनं समालक्ष्यते ॥ ११६ ॥
त्वं मत्तः सखि पुण्यवत्यसि यतः स्वप्नोपभोगस्त्वलं
लब्धस्तेन सहाच्युतेन सहसा सोऽप्यद्य मे दुर्लभः।
त्वं मत्तः सखि पुण्यवत्यसि यतः सम्प्राप्तजाग्रत्स्थिति-
प्राप्तैतद्विरहस्मृताच्युतपदा जाता न जातास्म्यहम् ॥ ११७ ॥

नीतस्त्वं मथुरां श्वफल्कजनुषा यातस्त्वमप्यच्युतं-
त्यल्पोऽनल्पतरं प्रजल्पतु जनो ब्रूहि त्वमप्यन्ततः ।
मच्चेतः सितभित्तिचित्रलिखित त्वन्मूर्तिना प्राक्तनात्
सान्निध्यं त्वधुनाऽधिकं कृतवता ध्यानेन नाहं ब्रुवे ॥ ११८ ॥

शीघ्रं स्वीकुरु चारुपत्ररचनां पुष्पोपभोगं च मे
जम्बीरा-ऽऽम्रज-नारिकेलफलभावेतावधीशस्तनौ ।
स्वादुस्वच्छतराधरामृतमपि प्रेम्णा गृहाणेश यत्
पत्रं पुष्पफलं जलं च भजकैर्गृह्णासि भक्त्यार्पितम् ॥ ११९ ॥

इष्टप्राप्तिरनिष्टशान्तिरथ च श्रीकृष्णनाम्नि स्थिता
नामैवास्य च कामदं सुदिनताप्यह्नीह तत्कीर्तनात् ।
निर्विघ्नाखिलपर्वसर्व - विषयव्यापार - भव्योदयं
नामैवेति सखि स्मराम्युषसि तन्नामैव सन्मङ्गलम् ॥ १२० ॥

हे कृष्णाऽच्युत वासुदेव भगवन् हे पूतनारे हरे
जिह्मान-स्तृण-वत्स-धेनुक-बका-ऽरिष्ट-प्रलम्बापह ।
हे दुःसर्पगदापनोदनपटो हे दावसंत्राणकृ-
द्धे गोवर्द्धनधारकैह्यवच मां हे रासशिक्षागुरो ॥ १२१ ॥

हे गोपालक नन्दमोचक विभो हे शङ्खचूडापह
हे व्योमान्तक केशिसूदन लसत्कुञ्जान्तरङ्गस्थिते ।
हे गोपीहृदयाम्बुजोज्ज्वलरसग्राहिन् गुणक्षीरधे
क्षिप्रं देहि सुदर्शनं निजमघप्राग्भारहारि प्रभो ॥ १२२ ॥

कृष्णा गौर्मम कृष्ण एव शिशुरप्यात्माऽपि कृष्णोऽञ्जनं
कृष्णं कृष्णमणिर्गलेऽम्बरमिदं कृष्णं च कृष्णः पतिः ।
कृष्णः केशचयश्च पत्ररचना कृष्णा च कृष्णं पयो
नद्यास्तत्सखि नास्ति मे पलमपि श्रीकृष्णनाम्नोऽस्मृतिः ॥ १२३ ॥

यो व्यापारः श्रीधरानन्ददायी सद्यो येन क्षीयते दुर्निमित्तम् ।
श्रीशप्राप्त्यै तं विदध्यात्कृतीति व्यक्तं दध्नो मन्थनाद्धीतिपूर्वम् ॥ १२४ ॥

भगवत्युदित इति : १०.४६.४७.

येनाऽगाधतमः प्रयाति विलयं प्रत्यर्थि चार्थग्रहे
यस्मादक्षिण च पाटवं विजयते यः सर्वदोषापहः।
यस्मै सद्गुणिने नमन्ति निखिला यं स्वप्रकाशं विदु-
र्विज्ञा यत्र च साक्षिताऽखिलकृतेर्यस्य प्रसादोऽर्थदः॥ १२५ ॥
यो वेदमृग्यो रसदानदीक्षो यः स्वैर्गुणै रञ्जितभूरिपद्मः।
हृद्रोगहर्ता सकलेष्टदाता यश्चामृतात्माऽऽश्रितपर्वशाली ॥ १२६ ॥
हरे[3]स्तस्योदयस्तासामेवं नन्दितचेतसाम्।
स्वान्तेऽभवद् वृत्तिरोधी बहिर्व्याप्तिहेतुकः॥ १२७ ॥

(विशेषकम्)

अक्रूर इति : १०.४६.४८.

निष्फलापि करोत्यार्तिं प्राग्दृष्टाऽश्लीलकर्मजा।
भीतिस्तद्युक्तमेवासां साऽऽसीत्तद्रथदर्शनात्॥ १२८ ॥
एवं भूरितराणि चित्रचरितान्यन्यान्यपि श्रीपते-
र्गीतानि व्रजकामिनीभिरुषसि श्रीशानुरक्तात्मभिः।
श्रावं श्रावमसीमचित्तसुखदान्यद्धा स बद्धादरः
श्रद्धायां स्वयमुद्धवः प्रथमतो मोदाब्धिमग्नोऽभवत्॥ १२९ ॥

कृताह्निक इति : १०.४६.४९.

नित्यकृत्यं तु कर्तव्यमेवेति विधिशासनम्।
युक्तमेवोद्धवः सिद्धो विध्युक्तविहिताह्निकः॥ १३० ॥
श्रीतकृष्णोज्ज्वलरसाभिषिक्तस्योद्धवस्य हि।
कृ[4]ष्णोज्ज्वलरसस्नानं तदासीत्सिद्धसाधनम्॥ १३१ ॥

श्रीशकल्पतरुक्रीडा० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि - कविवर - हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

१. रात्रिर्दोषाश्च। २. पद्मा पद्म च। ३. सूर्यः कृष्णश्च। ४. यमुना।

॥ अथ सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

समवकर्ण्य तमागतमच्युतान्निरवधीरयितुं विरहव्यथाः ।
अगमदाश्वखिलाऽपि तमीक्षितुं पुरवधूरवधूतगृहक्रिया ॥ १ ॥

तं वीक्ष्येति : १०.४७.१.

जलजायतलोचनस्य पीताम्बरभाजो वनमालिनो हि तस्य ।
व्रजवासिदृशान्तदोद्धवस्य वय एवाभवदीशभेदकं तत् ॥ २ ॥

शुचिस्मिता इति : १०.४७.२.

दृष्ट्वैव कृष्णसखमेनमदृष्टपूर्वं
निश्चिक्युरात्मनि शुभं सुदृशो यदेताः ।
तद्युक्तमेव हि निसर्गकृताऽपि चेष्टा
व्यक्तं प्रवक्ति महतामबहिष्ठमर्थम् ॥ ३ ॥
व्याप्तोऽच्युतोऽखिलजगत्सु सदैक एवे-
त्यर्थं श्रुतिस्थितमिहा-ऽनुभवाधिरूढम् ।
कुर्वन् कुशाग्रमतिरुद्धव एक एव
नानोद्धवात्मकतयाऽऽस मनःसु तासाम् ॥ ४ ॥

तेन पित्रर्थमेव त्वं प्रेषितोऽत्र ततोऽपि नः ।
लाभो निरामयः सिद्धस्तदीक्षासदृगुद्धवः ॥ ५ ॥

अन्येष्विति : १०.४७.६.

कार्यं स्वार्थपरायणं भुवि समुद्दिश्यैव सर्वे जनाः
प्रीतिं मानसकार्यकर्तरि जने सन्दर्शयन्त्यञ्जसा ।
तादृग्वृत्तिरिहाच्युतोऽप्यजनि चेत् सम्प्रत्यपास्तक्रमं
तस्याऽऽब्रह्मपिपीलकं निरुपाधि त्राणव्रतं स्यान्न किम् ॥ ६ ॥

महत्स्वपि महत्प्रीतिः कार्यगा किं पुनर्लघौ ।
उक्तमेतदभिव्यक्त्यै सुमनःस्विव षट्पदैः ॥ ७ ॥

नि:स्वं त्यजन्तीति १०.४७.७.

स्वार्थैकदृष्टिर्लोकोऽयं भवत्वन्यो न सुहृदः।
श्रीगोविन्द इति व्यक्तं यतः स्वीयार्पितोद्धवः ॥ ८ ॥

काचिदिति : १०.४७.११.

इतः सारं समास्वाद्य मधुरैकरसाश्रितः।
कृष्णोऽभूदिति तद्युक्तं तस्या मधुकरेक्षणम् ॥ ९ ॥
अद्धा मिथः प्रवचनाद्रसोद्रेकोदयोऽधिकः।
दूतद्वारेति जानाना तादृशं तमकल्पयत् ॥ १० ॥
मिथो घटनपर्याप्तचातुर्यं रसशास्त्रतः।
मालिनीवृत्तमेवेति युक्तं तद्वृत्ततोऽब्रवीत् ॥ ११ ॥

वाच्यं स्वान्तरमात्रवेद्यभजनश्राव्यं यदस्मिन् सुहृग्
ब्रूतो तत्पुरतो हि यो निजसदृग् ज्ञात्वेति सत्पद्धतिम्।
एका तं मधुपं च वीक्ष्य सदृशं स्वं वालिजातप्रिया
सामोदाच्युतपादपद्ममधुपा हार्दं जगाद क्षमम् ॥ १२ ॥

कृत्वा मैत्र्यमकृत्रिमं प्रतिदिनं दत्वा च सौख्यं मुहुः
क्षान्त्वा चाप्यपराधराशिमनिशं सन्दर्श्य विश्वास्यताम्।
यं योऽत्र प्रजहात्यहेतुकमसौ चक्षुः श्रुतिश्रीयुत-
स्तस्य स्यादरितुल्य इत्यलिमिमं सोद्दिश्य युक्तं जगौ ॥ १३ ॥

कृष्णाकारजुषं द्विरेफकलितं पद्मान्तरङ्गस्थितं
राजद्वंशनिवासिनं बहुपदं श्रुत्यर्हमञ्जुस्वरम्।
ज्ञात्वा तं मुरलीधरं भ्रमरमप्येकात्मभावं पुरः
प्राप्तं तत्परिचारकं च चतुरा काऽप्येनमेवाब्रवीत् ॥ १४ ॥

कृष्ण त्वं बहिरन्तरे सरसतापादस्य पद्माश्रितो
यस्योक्तिः श्रुतितोषणी ध्रुवमुदासीनान्तरात्मस्थितिः।

१. मालाकार-स्त्रीचरित्रम्, पक्षे वृत्तविशेषः। २. कमलजातं वेति च्छेदः, सखीजातं च। ३. शत्रुर्भ्रमरश्च। ४. भ्रमरः, मुरलीधर-शब्दश्च। ५. कमलं लक्ष्मीश्च। ६. चरणः स्थानं च।

प्रीतिश्च द्विजमित्रसुन्दरगुणप्रोल्लासिहार्दाशये
तुल्यं तेन तमच्युतेन मधुपं मत्वा तदन्याऽब्रवीत् ॥ १५ ॥
अयं पद्मिनीत्यागकृत् सोऽपि यद्य-
प्ययं षट्पदः षट्पदेनः स चापि ।
अयं गोपिकारावमस्मिन् शृणोति
स नैवेत्यलिं श्लाघयोवाच काचित् ॥ १६ ॥
अगाधवसुजातसंपदमनेककोशाश्रित-
मनर्केवसुमद्धसूदित - रसोपभोगक्षमम् ।
सुपद्मवसतिं महाधनिकमेव मत्वाऽवदत्
पराऽलमिति साधु यद्धनिकवश्यमेतज्जगत् ॥ १७ ॥
कश्चित्स्वार्तिकृते नृपेण सहसा संप्रेषितं सेवकं
दृष्ट्वा तत्पुरतस्तदीयचरितान्युद्धाट्य तं स्वात्मसात् ।
सद्यो हन्त यथाकरोति सुमनोभूत्याश्रितं तं तथा
प्राप्तं वीक्ष्य शिलीमुखं वशयितुं तद्वृत्त्यमन्याऽब्रवीत् ॥ १८ ॥
पुण्यात्मा स्वात्मसौख्यं निजसुकृतचयादेव यातीति नास्यो-
द्धारे तादृक्प्रतिष्ठा प्रभवति जगतीत्यच्युतः साधवश्च ।
दीनोद्धारात्तदीक्षा इति हृदि विदुषी पङ्कजातस्थितं तं
मत्वाऽलिं संभ्रमन्तं प्रकलयितुमनुग्राह्यमूचे तदन्या ॥ १९ ॥
मत्तालयामोदसार-ग्रहणचतुरधी राधिकेऽवस्थिता किं
तूष्णीमित्येव तालीवनभुवि बहुशः श्रीधरोदीरिताङ्गाम् ।
स्मृत्वा लोलस्वभावा मधुकरमुपरि भ्रान्तमुन्मत्तशब्द-
मन्नादोऽसीति सारग्रहणचतुरधी सा निरीक्ष्येत्यवादीत् ॥ २० ॥
असाच्चित्तवशीकृतौ भृशमसौ मध्यस्थमायोजय-
त्यव्यक्तध्वनिमेव पूरुषमिति व्यक्तं हि वेणौ पुरा ।

---

१. चन्द्रसूर्यौ ब्राह्मणसखायौ च । २. कमलिनी स्त्रीजातिविशेषश्च । ३. षट्पदाया राजनीत्या इनः, पक्षे स्पष्टम् । ४. गावश्च पिकाश्च, गोपस्त्रियश्च । ५. कुड्मलं धनागारं च । ६. कमलं निधिविशेषश्च । ७. पापजातं कमलं च । ८. मत्तश्चासौ अलिश्च, मदिति च्छेदश्च, ताली मदिरा ।

भात्येष भ्रमरोऽपि ताहश-रवस्तत् तादृगेवाधुना
स्यादेवेति सुपत्रसंस्थितममुं निश्चित्य चान्याऽब्रवीत् ॥ २१ ॥

रसभुगसि मिलिन्द त्वं सदा पद्मिनीनां
कथय जगति कुत्रापीदृशोऽलक्षि पन्थाः ।
किमु विधिरतनुश्रीरेवमेनं करोति
किमतनुरविधिर्वा बीजमत्रेत्यपृच्छत् ॥ २२ ॥

आप्तान् संमोह्य मञ्जुश्रुतिमधुररवै - र्यतमी शङ्कचेताः
ध्याता स्वच्छन्दवृत्तौ परयुवति-मनोजातमाविष्करोति ।
ईदृक् सज्जारकर्मा प्रकटमसुलभोऽन्विष्यमाणोऽपि दैवा-
ल्लब्धस्तत्तुल्य एवायमिति किमपरोवाच तद्वृत्तमेनम् ॥ २३ ॥

मधुपतिरधुना जातो मधुरिपुरपि यत्ततोऽनयोर्मैत्र्यम् ।
निर्व्याजमर्थसिद्धं त्विति काचिदुवाच भृङ्गमुचितार्थम् ॥ २४ ॥

जानन् पङ्कविभूतिमेत्रमनिशं जानञ्जडावस्थितिं
जानन्कूरगुणानुरक्तहृदयां जानन् भुजङ्गावृताम् ।
नो मुञ्चाम्यहमब्जिनीमविकलाङ्गीकार - पक्षावृतो
निर्दोषाः किमिमा जहास्ययमिति ब्रूयात्तमित्यब्रवीत् ॥ २५ ॥

जात्याऽहं मधुपस्तमोगुणमयो व्यक्तया रसाङ्घ्रिस्तथा
स्थित्या च स्फुट-पङ्कजातनिलये वासश्च नाम्नाऽप्यलिः ।
एवं सत्यपि कृष्णविष्णुपदभाक् संसारभाक् पद्मिनी-
योगादस्मि पदैवमेनमिह ते तुल्यः स इत्यब्रवीत् ॥ २६ ॥

जानात्यत्रैष एवोज्ज्वलमधुररसं पद्मिनीनामपारं
ग्लानिं वा मित्रपादद्युतिविरहितया षाट्पदीं चापि नीतिम् ।
मत्वेत्थं काऽपि मुग्धा निजहृदपगतं बोधयन्त्युद्धवार्थं
युक्तं तद्यत्प्रकल्प्य ह्यलिमलभवदद् द्वारमेवाब्जिनीस्थम् ॥ २७ ॥

---

१. भ्रमरः यादवेशश्च । २. पापं कर्दमश्च । ३. सूर्यः शूरश्च । ४. षट्-चरणः मकरन्दश्च । ५. कमलं स्फुटं पापजातं यस्य सः कंसस्तन्निलये च । ६. भ्रमरः शत्रुश्च ।

मधुपे एव सर्वासामुक्तिबीजं पृथक् पृथक् ।
निरुक्तं भिन्नभिन्नोक्तेराशयोऽप्येवमूह्यताम् ॥ २८ ॥

मधुपेति : १०.४७.१२.

दूतत्वेन स्थितोऽपि त्वमिह चलगतिः पद्मिनीं यासि भृय-
स्त्यक्त्वा तामत्रपोऽन्यां व्रजसि कुमुदिनीं तामथान्यां तथैव ।
स स्वामी तत्वकीनस्त्वहह किमु भवेद् भोग्यमस्यैकमस्मिँ-
ल्लोके विद्यो न यद्वा बहु मधु पिबतः को विधिः को निषेधः ॥ २९ ॥

आप्रातः सायमा च त्वमिह भुवि ययोल्लास्यहत् स्वं रसाद्रं
पद्मिन्यां स्वान्तरङ्गातनुरसविसरैः पोषितस्तोषितोऽसि ।
म्लानास्यां तां विलोक्य त्यजसि चलगते निस्त्रपत्वेऽदयत्वे
तत्सीमाभूस्त्वमेव स्फुटमिह कितवस्त्वत्सखः काऽत्र शङ्का ॥ ३० ॥

को वा किं वा कथं वाऽऽचरतु स हि भवेत्तत्फलस्योपभोक्ता
तत्रास्माकं न चिन्ता तनुरपि तदलं भुङ्क्ष्व भोग्यं यथेच्छम् ।
ज्ञातत्वद्रीतिसाराः स्पृश न मधुप नः शुद्धसत्त्वान्तरङ्गा
स्तत्सङ्गी पञ्चमोऽसौ वहति तदघमत्रैवमास्ते स्मृतिर्यत् ॥ ३१ ॥

तावद्धौर्त्यं हि पुंसां चलति यदवधि स्त्रीभिराविष्कृतं न
प्रायस्ता एव धात्रा मनसि विदधता निर्मितं यत्प्रयत्नात् ।
आस्तामस्मत्करात्तच्युत - मतनुसुखाशावशादग्र्यभोग्यात्
तादृक्सम्मीलिता चेद्व्रजसि सरलतां त्यक्तपूर्वस्वभावः ॥ ३२ ॥

त्वच्चित्ते चेद्रसाशा निवसति तदितो गच्छ मल्लीमतल्ली-
मन्यामात्मानुरूपामतनुकुसुमितां वीक्ष्य तत्राऽऽरमस्व ।
अस्मत्पादाग्रदेशे लुठसि किमिति रे दुर्लभे निर्जराणां
दुःसाध्ये यत्प्रयत्नो भवति भुवि महामूर्खतामुख्यहेतुः ॥ ३३ ॥

सद्वंशे छिद्रकारी मृदु - सरल गुणाम्भोजिनी - मौलिदेशे
भूयः पादप्रहारी जनमलिन - महापानकृच्चाऽसितात्मा ।
येनास्मिन् प्रेषितोऽसि त्वमपरमिह किं ब्रूमहे धन्यबुद्धिः
सोऽस्मिन्नन्योन्यकिञ्चित्कलहनिरसने नारदं किं न युङ्क्ते ॥ ३४ ॥

किं वा संचिन्त्य यातस्त्वमलिवर वनेऽस्मद्वशीकारहेतो-
रायातश्चेज्जनेऽस्मिन्क्वचिदपि विदितो नेदृशस्तत्प्रकारः ।
यन्नामाऽप्यन्तरङ्गं शकलयति महाखड्गधारेव तस्या
गायन् कीर्तिं सपत्न्याः स्फुटकुचघुसृणश्मश्रुगश्रीरुपेतः ॥ ३५ ॥

आस्तां तावत्कृतं ते रुचिररसिकतावर्णनं गानतोऽस्य
ज्ञातोऽस्माभिः स पूर्वं तदनुमतगतेर्धीप्रभावस्तवापि ।
यस्त्यक्त्वाऽत्युत्तमाङ्गी - र्नवसुमलसिता निर्जरैरप्यलभ्या
गत्वा कुब्जां त्रिवक्रामतनुलघुलतां मन्यते स्वं कृतार्थम् ॥ ३६ ॥

सकृदधरेति : १०.४७.१३.

त्रैलोक्याशेषमोहप्रद - पदपरिषन् - मुख्यसाम्राज्यपट्टां
स्वामस्मान् पाययित्वा सकृदधरसुधामत्यजन् मन्तुहीनाः ।
तत्सेवामब्जहस्ता चरति कथमले त्वं च वेत्येव चित्रं
यद्वाऽस्त्येकोऽत्र हेतुर्निखिलमुखगतोऽस्योत्तमश्लोकशब्दः ॥ ३७ ॥

किमिहेति : १०.४७.१४.

कृत्वा दूत्यं कृतार्थं समभिलषसि चेद् द्रव्यमिष्टं षडङ्घ्रे
तद्याह्यन्यत्र याः स्युर्हतनुरसजुष - स्त्वत्प्रियप्रेमभाजः ।
दीनाः कान्तारभाजो वयमिह वसुमद्भूतिरोधस्थितास्तत्[1]
किं वा ते लभ्यमस्मद्भवति बत मुधा श्राम्यसि स्वास्यगीतैः ॥३८॥

आकर्ण्याऽनेकदीनावन - विशदतमां कीर्तिमङ्गीकृताङ्गी-
वाराखण्डप्रतिज्ञां भवति मम मनस्तत्पदप्रेक्षणोत्कम् ।
किं चाऽनास्थां श्रियामप्यखिलगुणकलापूर्ण - पर्याप्तिभूमौ
श्रुत्वौदासीन्यमेव व्रजति मधुपते किं करोम्यप्रगल्भा ॥ ३९ ॥

दिवि भुवीति १०.४७.१५.

का वै तादृक् त्रिलोकेऽप्यलिवर भविता स्त्री न वश्याऽस्य भूयात्
का वा तत्राऽस्मदीया बत परिगणना नात्र वच्मः परं तम् ।

---

१. वसुमद्भूतिर्यमुना तत्तटस्था, वसुमतां भूतिनिरोधस्थिताश्च ।

ब्रूहीत्यङ्गीकृते यश्चरति समदृशैवोत्तमे वाऽधमे वा
तस्मिन्नेवार्थवत्तां भजति निरुपमामुत्तमश्लोकशब्दः ॥ ४० ॥

विसृजेति : १०.४७.१६.

सख्युस्ते मित्रभावः सरलितमनसा नैव कार्यः कृतश्चेत्
पाकस्तस्येदृगेव प्रभवति मधुप भ्रान्तिलेशो न चास्मिन् ।
त्वं चेद्वक्ष्यस्ति मैत्र्यं मम सततमनेनेति युक्तं तदेतत्
पुंसोर्वा कान्तयोर्वा भवति नहि पुनः पूरुषैर्योषितां तत् ॥ ४१ ॥

कृष्णस्त्वं कृष्णरूपः स च भवति भवान् षट्पदः षट्पदज्ञः[1]
स त्वं पद्मा[2]नुरक्तो मधुप सरलसं[3]शजातप्रचारः ।
एवं वां मित्रभावः कथमिव न भवेन्नित्यवर्धिष्णुरस्मा-
स्वास्ते नैकोऽपि योगस्तदिह वद कुतो मित्रभावेन भाव्यम् ॥ ४२ ॥

मद्भागधेयविधान - स्खलदखिलमनःसंशया - स्तच्छ्रयस्थाः
कुर्यां हार्दाशयस्था इव चतुरतया तस्य तद्यात शीघ्रम् ।
यत्प्रेयो मे तदस्यानुमतमिति वृथा कत्थनैः पथ्यभाजो
नैवास्मान्मोहयालं त्वमसि हि मधुपो मध्वरिः स प्रसिद्धः ॥ ४३ ॥

यूयं मन्मित्रभोग्यायतनमिति मयाऽऽलम्बितं दूतकृत्यं
किं नाम न्यूनमस्मिन् सरलितमनसो यूयमेषोऽपि तादृक् ।
एवं चेत्त्वं ब्रवीषि प्रथमगुणिपदे त्वां वयं वर्णयामः
सख्युस्ते चित्रचेष्टाऽशयफलितविदस्ता वयं नासि रे त्वम् ॥ ४४ ॥

मृगयुरिवेति : १०.४७.१७.

उक्त्वा योग्योपदेशाननतनुसुखकरान्मोचयिष्ये स्वभावात्
तं युष्मत्क्लेशसूतेरिति वदतु भवानस्मदुक्तिं निशम्य ।
एतज्जन्मानुगाऽपि प्रकृतिरतितरां दुस्त्यजा प्राग्जनिस्था
सा चेत्किं वाच्यमेषा तव सुहृदि तथा वालि[4]वृत्ताद्विभाति ॥ ४५ ॥

---

१. भ्रमराः, सन्धि-विग्रहादिषट्स्थानानि जानातीति च । २. कमलं लक्ष्मीश्च । ३. वंशो वेणश्च । ४. वानरविशेषः, वेतिच्छेदः सखी च ।

भव्यं गव्यमहो यथेच्छमनिशं प्रादाय्यमूभिर्मम-
त्येषाऽस्य स्मृतिरंशतोऽपि न कथं प्रादुर्भवत्यन्तरे।
यद्वाऽनन्त-रसप्रभूतिमचलां गां दातुरप्यस्मरन्
बद्धं प्रत्युत तं चकार बलिमित्यस्य श्रुता प्राक्स्थितिः ॥ ४६ ॥

को विश्वास्यस्तदन्यो विलसति जगतीत्युक्तिमेतां त्वदीयां
मान्यां लोकत्रयेऽपि स्फुटतरमनृतां वक्तुमीशोऽत्र कः स्यात्।
यस्मिन् विश्वास्यतास्ति त्वदनुमतिमताऽकारि तेनापि चेत्थं
को वाच्यः को न वाच्यः किमपरमथवा दिष्टमत्स्माकमेव ॥ ४७ ॥

निर्हेत्वन्योन्यपीडाकरणमिदमनार्यं न कार्यं सदाऽऽर्यै-
रेवं जानन् वदंश्चाप्यसकृदतिकृपः शास्त्रविद् वेदविच्च।
सोऽस्मिन्नेवं स्वयं चेच्चरति चतुरधीः कोऽस्ति शास्ता तदन्य-
श्चित्रं वा चित्रगुतः स हि तदविषयस्तद्धरं सर्वमेव ॥ ४८ ॥

यदनुचरितेति : १०.४७.१८.

ये त्वेनं समुपासते जहति तेऽप्यागारदारादिका-
नारादेष जहावकिञ्चनमती-र्नश्चित्रमत्रास्ति किम्।
तादृग्युक्तमुपासकानुचरणं प्राप्यार्थसंदायकं
प्राप्योऽर्थः स्वयमेव सन्नपि तथाऽचारीति चित्रं महत् ॥ ४९ ॥

वयमिति : १०.४७.१९.

यस्माल्लाभांशलेशो न भवति सुजनैस्त्याज्यमेवाखिलं त-
च्छास्त्रार्थोऽसौ प्रसिद्धस्तदलिवर ततो भण्यतामन्यवार्ता।
एषा भावत्कगोष्ठी जनयति मनसः खेदमस्माकमेवं
वैफल्याच्चेतसस्तेऽप्यलिवर भविता दूतकृत्यस्य खेदः ॥ ५० ॥

प्रियसखेति : १०.४७.२०.

आहूयास्मान्निशायां वनभुवि मुरलीवादनच्छद्मना यः
कस्मात् प्राप्ता इहेति च्छलनपटुमतिः पृष्टवान्नष्टशङ्कम्।

५. भूमिम्। ६. वामनावतारे। ७. विश्वमुखः, विश्वासयोग्यश्च।

अद्यानाहूतयाता यदि मधुपपदाब्जं तदा तादृगर्थं
ब्रूयादेवैष तस्माच्च्यवनमुभयतः स्याद्यदग्रे तदूह्यम् ॥ ५१ ॥

मानो वा नापमानः पदजलज-रजोराजि-रज्यच्छिरोभि-
र्नैवालक्षि क्षणोऽपि प्रभुवदनसमीक्षां विना नैव यातः।
प्राप्ता कस्मादकस्माद्विरहगतिरिति ज्ञायते नेक्षितेऽपि
दिष्टं वाऽनिष्टमिष्टं फलति फलमिदं धिष्ठपे स्पष्टमेव ॥ ५२ ॥

का हानिर्वः सतीनामनुपदमिह यच्चित्तवृत्त्या स्वहादात्
तेनाखण्डं रतानां स च निजमनसोऽभ्यन्तरे चैवमेव।
अन्योन्यं नित्यसङ्गो विलसति सुतरां तत्र मे नापमानो
ब्रूतेत्युक्तिं प्रकल्प्योज्जगुरिति मुदितास्त्वं चिरं जीव साधो ॥ ५३ ॥

अपि बतेति : १०.४७.२१.

यथा धास्यति हस्ताब्जं स्वमस्मिन् मूर्धसु प्रभुः।
तथाऽले कुरु तद्बोधं श्रुतिमञ्जुस्वरोऽसि यत् ॥ ५४ ॥

स्वीयाङ्घ्र्याब्जवियोगदुःस्थमनसा-मासामपास्तांहसां
शेषक्लेशविशेष-शोषणकृते स प्राहिणोदुद्धवम्।
बाह्यार्थोऽयमिहाऽन्तरस्तु पुरतो वाच्यात्मविद्याधिका-
रायेति श्रुतिबोधितोऽप्यनुपदं द्रष्टव्य एवंविधः ॥ ५५ ॥

जारिण्यो मदनादृताः कथमिमाः प्राप्तात्मतत्त्वाः स्त्रियो-
ऽपीत्यन्तर्भ्रममेष राति भगवद्भक्तो मुधैवोद्धवः।
संचिन्त्यैव मनङ्गवैभवजुषः श्रुत्यन्तरङ्गास्तदा
प्रोचुस्तं भ्रमरं प्रकल्प्य परमार्थं साधुबोधाय तत् ॥ ५६ ॥

रे सत्त्वमसि भ्रमिष्ठ वितथो बन्धोऽयमात्मस्थिती-
रस्मान् मा स्पृश सद्रजोयुततमोभागै-रविद्योदितैः।
वृत्तीनां वहतु प्रसादमनिशं सोऽन्तर्नियन्ता प्रभु-
स्तादात्म्यावगतौ च सत्त्वमिति तद्वाच्यं विडम्ब्यं न किम् ॥ ५७ ॥

महावाक्यानुपूर्वीकं पद्यमाद्यमुदीरितम्।
तत्तत्पदं विनाख्यैवमग्रेऽपीक्ष्यं लघूच्यते ॥ ५८ ॥

मोहोत्पत्त्यैकहेतुः सुरसदनसुधा काम्यकर्मोद्भवा या
तां नो निक्षिप्य वक्त्रे प्रवचनकुशले स स्वयं त्यक्तसङ्गः ।
संसारादत्तदृष्टिस्त्वमिव सुमनसः संजहाति स्म चास्मान्
मायाप्यसन्मुखोत्कोत्तमगुणकपदाश्लेषतः श्लिष्यतीशम् ॥ ५९ ॥

कामक्रोधमुखारिषट्चरणभाक् किं स्तौषि शाब्दं मह-
श्चेतोहार्य-निशान्तसंस्थितिजुषा-मस्माकमग्रे मुधा ।
तत्त्वे दृष्टिमनामयेऽतिविमलां धत्स्वाऽऽत्मरूपे भज
स्वेशं वाऽनघतद्गुणौघरसिकः स्वार्थोऽर्थतस्ते ततः ॥ ६० ॥

क्षुद्राः क्षुद्रदृशः स्त्रियः स्युरखिलास्तद्वश्यभूता इति
किं वाच्यं च रमा हि या निजगुणव्याप्तत्रिलोकान्तरा ।
साऽप्यस्यास्ति वशेति तस्य पुरतः का वा गुणैरुत्तमा-
ब्रूमोऽस्मिन् वयमित्यथापि शरणाङ्गीकारपक्षेवराः ॥ ६१ ॥

तत्पादं हृदि वाऽनघे शिरसि वा संधार्य यागैरह-
ङ्कारश्रीभिरलं यदुज्झित-ममत्वाहङ्कृतेरप्यसौ ।
दुष्प्राप्योऽत्र निदर्शनं वयमले हृद्वृत्त्यवेद्यो हि य-
स्तद्वाच्यांशविशेषपोषितमतिस्त्वं चेति किं ब्रूमहे ॥ ६२ ॥

कुर्वन् कर्माऽप्यकर्ता सकलगुणनिधिर्निर्गुणः सन्नपि स्त्री-
वश्योऽप्यस्पृष्टयोषिद्रतिरतुलबली लाघवानूनवृत्तिः ।
निष्पापोऽपाणिपादो ग्रहणगतिकरो धर्मभृद्धर्मभङ्क्ता
तस्यैवं भूरिधर्माञ्छृणु मधुप विरुद्धांस्त्वमसन्मुखेन ॥ ६३ ॥

लिखित इव यदास्ते तत्कथार्थोऽयमस्म-
द्धृदयभुवि सदाऽले दुःशकोऽतो विहातुम् ।
त्वमतुलरसकामश्चेद् विरुद्धप्रधानै-
स्तदलमसितसख्यैः पीयतां सत्त्ववृत्त्या ॥ ६४ ॥

(युग्मम्)

दृष्ट्वा बलिं तदुपभुक्तिकृते स्वशब्दै-
रन्यानसौ बलिभुजो ह्वयते कृतार्थः ।

अत्ति स्वयं क्वचिदनत्ति च काकधर्मं
जानन्त्य एवमुपमां ददुरिन्दुवक्त्राः ॥ ६५ ॥

एवं चेत्तत्कथार्थो लिखित इव कुतोऽकार्यसौ स्वीयहार्दे
शङ्केथा नैवमस्ति प्रचुरतररसोऽन्योपकारः सदा नः।
लेखः केनापि कृत्स्नस्त्वयमिह कलितो नैव तल्लेशभाजो-
ऽप्यानन्दाममग्नचित्ताः कति कति न जनाः सन्ति पश्य त्वमन्तः ॥६६॥

स द्वन्द्वोऽयं विरुद्धोऽपि च यदपि मिलिन्दास्ति लेखस्तथापि
निर्द्वन्द्वं चाविरुद्धं फलति फलमिहानन्दसंसारगर्भम्।
पश्यास्मल्लेखचित्ताः कति जगति न वा सन्ति सन्तोऽनुभूत-
तादृङ्मुख्यार्थसौख्या सुरतरुचिरमाः पक्षिवद्भिक्षवश्च ॥ ६७ ॥

यद्वाऽस्मद्धार्दवेद्या - मविकलरचिता - मद्भुतानन्तचेष्टां
चापश्यन्तो यथार्थं स्थितिमगुरुदृशः किञ्चिदंशावलम्बात्।
धन्यंमन्या विहङ्गा इव जडमतयो व्यर्थमुत्सृज्य दीनं
स्पष्टं स्वेष्टं कुटुम्बं कति न परिचरन्त्यत्र मा त्वं तथा भूः ॥ ६८ ॥

कृतकमपि तदीयं चेष्टितं श्रद्दधानाः
किमिति सदिव यूयं दर्शयध्वे मुधेति।
अतिगहनविचारै - रेभिरस्मन्मनस्थै-
रलमिह हि वदान्यद् यद् द्वयोरिष्टकृत् स्यात् ॥ ६९ ॥

अस्मान् द्रष्टुमुतास्मदुक्तिमनघां श्रोतुं तथाऽस्मन्मन-
स्तात्पर्यं ह्यवगन्तुमुत्सुकमतिर्यस्मादसि त्वं ततः।
अन्तर्यामि - परेशपूर्णकरुणापात्रं सखे निश्चितं
तन्मान्योऽसि जगत्त्रयेऽपि किमु नस्तत्प्रार्थ्यतामीप्सितम् ॥ ७० ॥

अस्मानाश्रितसद्द्वयश्रिय इह प्रेष्ठेन तेनानिशं
श्रीनाथेन सहाद्य सङ्गमयितुं यत्काङ्क्षसि त्वं हृदि।
तत् स्यादद्वयभावगर्भ - सुरतावस्थान - मत्युज्ज्वलं
कीदृग् वा कथमित्यले न सुमनो धैर्यं समालम्बते ॥ ७१ ॥

मन्निष्ठाः मत्कृतज्ञा मदनघनरतोत्साहचित्ताः सदैव
मत्प्रीत्यै गोकुलान्तर्विलसिततनवो मत्पदप्राप्तिकामाः।
सद्दास्यः श्रीपतेर्मे यदिह भुवि सदैवास्तु भव्यं तदासा-
मित्यस्मदवृत्तिभावस्मृतिरपि यदि ते प्रेयसस्तत्कृतार्थाः ॥ ७२ ॥
यावत् सद्वैतभावो लसति मृदुपदश्रौतघोषो मनोज्ञो
जिज्ञासोस्तावदेवा - ऽखिलखसुखकरो-ऽखर्वसर्वार्थदश्च।
विज्ञायैवं विदेहस्थितिरपि मनुजः संयतेतास्ततन्द्र
जीवन्मुक्ताविवतीमाः पितृपदघटितैर्भेदभावं विवव्रुः ॥ ७३ ॥

अद्वैतात् सुखमतिशाय्युपासनाढ्ये-
द्वैते त्वित्यतिविशदं वचोभिरासाम्।
यत्प्राक्तत्सुखमनुभूय तादृशस्ता-
स्तं प्रोचुर्भण सुखदामिहान्यवार्ताम् ॥ ७४ ॥

एवं गोपीभिरुदितैः श्लोकैर्दशभिरीरितः।
दशोपनिषदर्थोऽत्र दिगदर्शि विमृश्यताम् ॥ ७५ ॥
अर्थोऽयं सम्मतः श्रीमद्व्यासस्य च शुकस्य च।
तत्तादृक्पदविन्यासाद्भाति मेऽनीर्ष्यमीक्ष्यताम् ॥ ७६ ॥
गोकुलालङ्कृता दिव्या अथवा दशदेवताः।
जीवमेवं बोधयन्तीत्येवं वा योज्यमादितः ॥ ७७ ॥

उत्फुल्लान्तरपद्मिनीहृदयभूप्राप्तोदयं निर्मलं
श्रीमद्विष्णुपदोच्छ्रितं निरुपमामोदं सुगीतं रसम्।
पातु सच्छ्रुतिवक्त्रतः कृतमनाः सत्यं द्विरेफो[1]ऽभवत्
सो[2]ऽपि श्रीधरकिङ्करोऽतिरसिको हर्यङ्घ्रिपद्मस्थितः ॥ ७८ ॥

अन्यान् स वृष्णिनिवहानपहाय कृष्ण-
स्तत्रोद्धवं प्रहितवानिति चिन्तयानः।
यत्सत्यमद्धृदयतत्त्वविदः किलैता-
स्तद्द्वारतोऽयमचिराद्भविताऽधिकारी ॥ ७९ ॥

---

१. भ्रमरः द्वौ रेफौ यस्मिन्सः, श्रीधरकिङ्करपदस्य तथात्वात्। २. उद्धवः।

एवं हि तत्प्रथितमर्थमबाधसारं
जिज्ञासुरात्मनि कृतार्थ इवानुभूय।
ईशाशयं विशदयन्नवदत् स चोत्क-
स्ताः सर्वकिल्बिषमुषः प्रणयेन योषाः ॥ ८० ॥

तत्प्रेमभावमतुलं भगवत्यवेक्ष्य
सामान्यचित्तमपि सद्रवतामुपेयात्।
श्रीनाथभक्तिरससंभृतचेतसोऽस्य
चित्तं तथाऽभवदलं किमिवात्र चित्रम् ॥ ८१ ॥

असीममेव तत्प्रेम प्रभौ यच्छ्रवणादहो।
उद्धवस्यापि यदभूदुद्धवो[१]ऽन्यस्य का कथा ॥ ८२ ॥

अहो यूयमिति : १०.४७.२३.

वक्तव्यं किल यन्मयात्र भगवद्धृत्प्रेमसौधस्थितं
तद्वोऽभूदलिकल्पितप्रवचने पद्येऽन्तिमेऽतिस्फुटम्।
तद्वाच्यं किमितो मयाऽच्युतपदे युष्मन्मनोवन्मनो
युष्मास्वस्य च वर्तते यदभवं प्रेष्योऽहमेवेक्ष्यताम् ॥ ८३ ॥

यत्क्षुद्रवस्तुविवशं क्षणशालि लोके-
ष्वल्पत्वमेत्य भवति क्षणसौख्यभागि।
तद्वो मनोऽखिलसुखावधिवासुदेव-
रूपं सदाऽजनि कुतोऽपरिपूर्णतेतः ॥ ८४ ॥

यौ भिन्नौ भवतस्तयोर्युवतयः सम्भाव्यते लौकिका
युक्ताऽयुक्तविकल्पना मुदमुदाविर्भावसंवर्धिना।
ध्यानासादित-तत्स्वरूपमनसां युष्माकमस्याप्यहो
युष्मद्रूपहृदो विभोरिह कथं योगो वियोगोऽथवा ॥ ८५ ॥

दानव्रतेति : १०.४७.२४.

दानव्रताध्ययनमन्त्रतपोजपादि
यस्यां निधाय दशमत्र जनः करोति।

---

१. उत्सवः।

सा भक्तिरच्युतपदा भवतीषु सिद्धा
श्रद्धावतीष्विति किमन्यदिहावशिष्टम् ॥ ८६ ॥

सर्वेति : १०.४७.२७.

तत्सन्देशहरोऽहमस्मि तदिमाः प्रेम्णोपदेश्या इति
गर्वोऽखर्वतरो ममाऽऽस हृदये हे गोपिकाः प्रागिह।
सम्प्रत्युक्तपरात्मतत्त्ववचसां युष्माकमेवोक्तिभि-
र्जातो भूयुपदेशपात्रमहमित्यत्यद्भुतं किं ब्रुवे ॥ ८७ ॥

श्रूयतामिति : १०.४७.२८.

गोप्यो मे हृदयङ्गमा नहि रमा तादृक् सखे तद् द्रुतं
गत्वा तत्सविधे वद स्वसुतवत् पाल्योऽयमस्मद्विधिः।
एवं श्रौतहृदाशयेन हरिणा सन्दिष्टमिष्टार्थकं
यन्मां प्रेषयता न्यवेदि सुदृशो यूयं स्थ तज्ज्ञायताम् ॥ ८८ ॥

भवतीनामिति : १०.४७.२९.

भूतग्रामो भौतिके यत्र कुत्रा-
प्याराद् दृष्टे नास्ति नैवं विभाति।
हेतुस्तस्मिन् कारणत्वं तथा मे
सर्वाद्यस्य स्याद्वियोगः कथं वा ॥ ८९ ॥

यत्त्वहमिति : १०.४७.३५.

सत्यनारतयोगेऽपि यद्वियोगावभासनम्।
तद्बीज जातमद्भक्ति - सुखश्रद्धा-ऽभिवर्धनम् ॥ ९० ॥

यथा दूरचर इति : १०.४७.३६.

यत्प्रीतिर्निरपायिसौख्यजनिका यैर्नित्यमाकाङ्क्ष्यते
कार्यस्तैर्न कदाप्यनादरपदं तत्सन्निकर्षो भृशम्।
यत्स्त्रीणां स्वपतावनारतगृहावासे प्रवासागते
प्रेमोत्साहसमादरोक्तिरचनाभेदो महान् दृश्यते ॥ ९१ ॥

१. वक्ष्यमाणसन्देशविधिः, ब्रह्मा च।

मय्यावेश्येति : १०.४७.३७.

सर्वत्रापि ममाक्षि लक्षयति वो रूपं तथा मे श्रुति-
युष्मन्नाम सकाममेवमखिलं युष्मन्मयं मे मनः।
तत्सङ्कल्पविकल्पकल्पनमलं संत्यज्य सर्वात्मना
हृत्स्थोऽस्मीति विभावनीयमनिशं यूयं यथास्मिन्मया ॥ ९२ ॥

या मयेति : १०.४७.३८.

यो निर्व्याजमनन्यगोचरचरः संदर्शितो वो व्रजे
निःसीमोत्सव उत्सवान्तर-तिरस्कार-प्रगल्भोदयः।
नित्यं तत्सुखलिप्सुनात्र हि मयाऽस्मिन्नुद्धवे तद्वचो-
न्यासात्संप्रति वोऽन्तिके हितमिमं जानीत संप्रेषितम् ॥ ९३ ॥

कामिन्यः सन्तु सद्यस्तनसह-जघनाक्रान्तदेहाः सहस्रं[1]
ताभिर्नैकासिका मे क्वचिदपि भवितेत्येवमेवावधेयम्।
यस्मादेषोऽस्ति सद्यस्तनसह-जघनस्पर्धिरूपस्वभावो[2]
गोपीवित्तापहारीति च सभयहृदो मामवेक्ष्य ब्रुवन्ति ॥ ९४ ॥

युष्माभी रतिसङ्गसङ्गतसुखे घोषे मया क्रीडितं
तत्संप्रत्यपि युष्मदीडितपदे घोषे मया[3] रम्यते।
क्रीडाऽकारि पुरा सुराधिकरता[4] या साधुवृन्दावने[5]
तां भूयोऽप्यनिवर्तितुं भृशमहं प्राप्तोत्सवः सम्प्रति ॥ ९५ ॥

स्वगोकुलेऽहं भवतीभिरद्धा
सुराधिकाभिर्बहु[6] रञ्जितोऽस्मि।
ऋणं निराकर्तुमनास्तदेतत्
स्वगोकुले वः किल रञ्जयामि ॥ ९६ ॥

तत्तु मामकमेवास्ति गोकुलं भवदाश्रितम्।
ममाश्रितं यूयमपि श्रयध्वं नर्मदाश्रितम्[7] ॥ ९७ ॥

---

१. स्तनसहं च तज्जघनं तद्भारवहनादिति भावः। २. सद्यस्तनाः सहजाघनाः। ३. शब्दे। ४. शोभना राधिका यस्मिस्तद्व्रतं यस्यां सा, सुराणामधिकं रतं रतिर्यस्यां सा च। ५. साधु च तद्वृन्दावनं सत्सङ्गरक्षणे न। ६. देवाधिकाः शोभना राधिका यासु च। ७. नमद्भिराश्रितं नेति च्छेदश्च, मदो गर्वः।

यथोद्धवेन स्वसखेन भूषिताः
कृता भवत्यः स्मरता समागमम्।
निजोद्धवेनापि सवाचिकेन हि
तथोत्सवश्रीरय - माविधीयताम् ॥ ९८ ॥

किमन्तरङ्गा[1] किमनन्तरङ्गा[2]
प्रीतिः प्रभौ वः प्रियभावभाजाम्।
आद्या तु बाह्याङ्गवियोगसिद्धा
परा तु नित्येति कुतो वियोगः ॥ ९९ ॥

भूयोऽङ्गसङ्गतिरनेन सहास्तु नित्य-
मेषोऽभिलाष इह वोऽभिनवो विभाति।
यस्माद्वयं शृणुम ईशपदेऽनुरक्ति-
र्युष्मत्कृता - ऽसकृदनङ्ग - समागमेति ॥ १०० ॥

तद्वः साङ्गमभूदनङ्गयुतमप्यङ्गाङ्गिभावैरलं
सत्यः स्वार्पणकव्रतव्रजभुवि श्रीशप्रसादार्थकम्।
आपद्योद्धवमा च पामरजनं त्रैलोक्यपर्याप्तिभू-
राप्ता कीर्तिरकल्मषोभयविधाऽनङ्गातिसौलभ्यतः ॥ १०१ ॥

भूयो गोकुलवासिनां निजनिज - प्रारब्धकार्यादरे-
ष्वत्यासक्तहृदां न जातुचिदपि प्रीतिः प्रभौ जायते।
जाता चेन्निखिलानपास्य विषयान् देवोऽपि बद्धादर-
स्तां तत्रोद्धववर्धितां प्रकुरुते स्पष्टं हि युष्मास्विदम् ॥ १०२ ॥

किमु वदामि भवद्विधिवैभवं यदसुरामरदुर्लभदर्शनः।
श्रुतिविमृग्यपदोऽप्यमलोक्तिभिः श्रमहरो महरोचिरभूत्प्रभुः ॥ १०३ ॥

अङ्गीकृत्य विदेह[3]भावमतुलानन्दावहं योषितो
घोषस्थाः परमास्थया हरिपदे धीप्रस्थिताः सर्वतः।

१. किमित्यादि उद्धवोक्तिः। २. अनन्ता रङ्गा यस्याः अन्तरङ्गा नेति च।
३. कामो मोक्षश्च।

घोषोऽशेषजनश्रुतिस्थितिरभूदेषो - ऽतिसन्तोषकृत्
तद्घोषा न मृषाप्यदो वदत भो घोषोऽयमल्पोऽस्ति नः ॥ १०४ ॥
वृत्तीनां गोकुलोद्यद्विषयरसजुषां धीमतैवं विधेयं
पराङ्मुख्यं रिपुभ्यो मदनमदमहाक्रोधमोहादिकेभ्यः ।
इत्थं जिज्ञासुभक्तोत्तमजनहितकृत् ख्यापयञ्छ्रौतमार्गं
मन्ये श्रीशो विधायोद्धवमकथयत द्वारमात्मस्वरूपम् ॥ १०५ ॥

एवमिति : १०.४७.३९.

सुरवरगुरुशिष्यगिरा त्यक्त्वा तनुतापमापुरतुलसुखम् ।
उचितमियं यच्छ्रुतिरिह नैवास्याब्रह्मवित्कुले भवति ॥ १०६ ॥

दिष्टयाहित इति : १०.४७.४०.

विज्ञातगोकुल - श्रीक-वृन्दावन - रसंहितम् ।
विज्ञायानन्दितास्ता अप्यूचुस्तद्व्यावहारिकम् ॥ १०७ ॥

यद्यत्क्लेशकृदात्मभक्तिमनसां पुंसामकृत्यान्तर-
स्तत्सर्वं समपाकरोति भगवानित्यर्थसिद्धे सति ।
यद्दैन्यापहृतौ सतामलसतामङ्गीकरोत्यच्युत-
स्तत्तेषां हि विधेयमित्यधिगतः प्रायस्तदर्थोऽमुना ॥ १०८ ॥

वयमुद्धव तत्सङ्गात् पुण्यसीमापदं पुरा ।
विरहादघकोटिस्था अप्यन्याः सदृशो न नः ॥ १०९ ॥

अपि स्मरतीति : १०.४७.४३.

त्वं सत्यवागसि दयाहृदयोऽसि सत्यं
तद् ब्रूहि येन भविताऽखिलदुःखभङ्गः ।
क्रीडाविधौ रहसि वा परिहासकेला-
वस्मत्कथां कथयति क्वचिदप्यनन्तः ॥ ११० ॥

लब्धेऽतिभव्यतर-गव्यरसे यवागू-
सक्तो विविक्तमतिरत्र न कोऽपि भूयात् ।
तत्सिद्धमुद्धव सुलब्धवराङ्गनस्य
नास्मास्वनादरणमस्य किमल्पिकासु ॥ १११ ॥

अकार्यं कारयित्वा नस्त्यक्तवान् सम्प्रति प्रभुः।
न धर्मो नापि भगवानुद्धवैवं दशाऽजनि ॥ ११२ ॥

ताः किं निशा इति : १०.४७.४४.

रासे रसाभिनयशालिनि साह्यकं याः
कृत्वाऽथ सौरतरसेऽपि च सौख्यदात्र्यः।
आसन्निशाः स्मरति ताः किमु यत्प्रसङ्गा-
दस्मत्स्मृतिप्रसर इत्यनुपृच्छ्यसे त्वम् ॥ ११३ ॥

अप्येष्यतीति : १०.४७.४५.

एष्यत्यसावनृतभीति - रुदारचित्तो-
द्रागुक्तिनिर्वहणपूर्ण - दृढप्रतिज्ञः।
आशेयमेवमनिशं सुदिनत्वमह्नां
सम्पादयत्यनुपलं भगवत्स्मृतीनाम् ॥ ११४ ॥

आयातु मा वा गृह्णातु मा वा नामापि नः प्रभुः।
कुशलं ब्रूहि तेनैव धन्यात्मानो भवाम भोः ॥ ११५ ॥

पुनः पुनरिति : १०.४७.५१.

व्रजगतं भृशमीशकृतं पुनश्चरितमद्भुतकृन्मनसः सताम्।
कलयितुं कलितोत्सवमुद्धवं तमभिलक्ष्य जगुः स्मृततत्कथाः ॥ ११६ ॥

अनुगृहीत - तदाननशुक्तिको-
दितरमेशगुण - ध्वनिमौक्तिकाः।
तदनु ताः सुदृशो व्रजतत्कृतं
चरितमस्य हि मूल्यमिवाऽऽर्पयन् ॥ ११७ ॥

छलधृतालपक - वत्ससमाकृतिः
कलित - वत्सकुलान्तर - संभ्रमः।
इह खलो निखिलान्तरवेदिना
विनिहतो निहितश्च कपित्थके ॥ ११८ ॥

इह सुखेन सखे सह गोव्रजै-
र्वनविहारमनेन हि कुर्वता।

कपटकोटि - निविष्टमति - बकः
शकलितः कलितः किल बालकैः ॥ ११९ ॥
खरगणैः सह धेनुकनामकं
खरमिहैव निहत्य स सत्यधीः ।
अभयमाशु चकार बलाग्रजो
वनतलं नतलम्बित - तालकम् ॥ १२० ॥
समधिरुह्य कदम्बमदम्भतस्तदनु यामुनवारि निपत्य च ।
अकथि भूरि ममर्द स सर्पमित्यपरया परयाऽच्युतचेष्टितम् ॥ १२१ ॥
निशि निकाममुदीक्ष्य तदर्दितान् निजजनान्स्वजनावनदीक्षितः ।
अकृत सोऽद्भुतवन्यहुताशनाशनमितो नमितोऽखिलवल्लवैः ॥१२२॥
जटिनमेनमधिश्रयताऽमुना रचयताऽद्भुतकेलिकुतूहलम् ।
कृतकगोपवपुर्दितिजाग्रणीरिह हतोऽहह तोकवयस्यपि ॥ १२३ ॥
वनमिदं ध्रुवमुद्धव बुद्ध्यतां विपुलवञ्जुल-मुञ्ज-रञ्जितम् ।
इह शिशूनवति स्म पशूनपि स हि महाहिमहाग्निभृशार्दितान् ॥ १२४ ॥
निजविनोदविवादनिनादतः परममोहि मनोऽपि यया हि नः ।
मुरलिकाऽद्य तु सा सख उद्धव श्रुतरवा तरवारिसमाऽजनि ॥ १२५ ॥
हृदि निधाय विधिं कमपीष्टदं मिहिरजाऽऽप्लवने कृतमानसाः ।
पटहठापहृतेरिह वञ्चिताः सशिशुना शिशुनाथ्यकृता वयम् ॥ १२६ ॥
अतिकुतूहलशालिहृदाऽमुना द्विजपरिग्रहचारु समर्पितम् ।
अशितमन्नमिहोद्धव दर्शितो निजपदा जपदानफलावधिः ॥ १२७ ॥
गिरिसमुद्धवमुद्धव पश्यतां गिरि न शक्तिरिहास्य हि वर्णने ।
प्रलयकालकलाकलितो रसोऽनघनतो घनतोऽभिररक्ष नः ॥ १२८ ॥
विधिमना यमुनाम्ब्ववगाहनं निशि चरन् वरुणस्य हृतश्चरैः ।
पितरमेनमनामयमानयन्निमिषतो मिषतोऽस्य जनस्य सः ॥ १२९ ॥
रतिरकार्यमुनेह मया सहोद्धव समुद्धवबन्धविधानया ।
मुखमचुम्बि सुखेन तदाऽर्जितं तदधरादधरामृतमञ्जसा ॥ १३० ॥

१. भाण्डीरवटम् । २. हिमं हन्ति सः । ३. परमिति च्छेदः, अमोहि मोहितम् । ४. यज्ञपत्न्यः । ५. अनघैर्नतः ।

शुभतराभरणैः स्वयमात्मगैर्हरिरसाविह मां समभूषयत् ।
सुरतभेदविदा हि मयाऽप्यसावलमभूषि निजाङ्गविभूषणैः ॥ १३१ ॥
बहुवनभ्रमणश्रमधर्मजैर्जलकणैः स यदाऽऽस लसन्मुखः ।
सपदि मे परिधानपटाञ्चलव्यजनतोऽजनतोषणमादृतम् ॥ १३२ ॥
क्षणमिहाभिमुखः सुखमादिशत् क्षणममन्तुकमेव तिरोदधे ।
इति बहुच्छलकौतुककेलिना सुखलता खलताऽपि च दर्शिता ॥ १३३ ॥
इह हि रासकलाः कलिता इहोद्धव निलायनकेलिरसाकुलः ।
भृशमभोजि सखे परमादरादिह रसो हरसोमसुरस्पृहः ॥ १३४ ॥
सुजलकेलिमघादिह सौरतश्रमहरां हरिरेष मुदा तदा ।
उपवनस्थलगामपि सा न किं कृतरसा तरसा स्मृतिकृद्भवेत् ॥ १३५ ॥
विपिनसीम्नि कदाचिदवस्थितं पितरमग्रसतोग्रतरोरगः ।
तदनु मुक्तिकृता कृपया तदा स हि पदा१ऽहिपदादभिमोचितः ॥ १३६ ॥
कलितसर्वसुखेन तदोद्धव व्रजजनेन निरीक्ष्य तदद्भुतम् ।
समवधार्य जगत्पतिरित्यसावरमुदारमुदा२ मनसा स्तुतः ॥ १३७ ॥
समपहृत्य निशि क्वचिदङ्गना धनदगो३ऽथ पलायनतत्परः ।
किमु वदामि सखेऽस्य तु दुर्दशां क्व च शिरश्च शिरश्चरसन्मणिः ॥१३८॥
वनविहारकृदास यदा तदा त्रुटिरभूद्युगकोटिसमा हि नः ।
तदधुना तु सखा बहुदूरगः कथमितोऽथ मितोऽपि समुत्सवः ॥ १३९ ॥

इह विधाय पुरः करयोर्युगं
धृतवृषोन्नतशृङ्गयुगो हरिः ।
असुरकं कृतवान्किल कर्म तत्
त्रिदिविनो४ दिविनोऽत्र भयापहम् ॥ १४० ॥

समवलोक्य तमश्वशरीरिणं
दितिसुतं छलिताखिलगोकुलम् ।
लघु जघान सखे स हरिः सता-
मभयदो भयदो दिविषद्द्रुहाम् ॥ १४१ ॥

---

१. पदेन । २. उदारा मुद् यस्मिंस्तेन । ३. शङ्खचूडः । ४. देवस्य ।

इह हि खाह्वय उग्रतराकृति-
निमिषतो मुषिताखिल - बल्लवः ।
समवबुद्धय निबध्य च मध्यमं
वसनतः स नतोऽपि हतोऽमुना ॥ १४२ ॥
विधिविधेय - मवश्यविधेयतां
व्रजति तत्र न किञ्चन कारणम् ।
कृतनिमित्त इतः स तु गान्दिनी-
तनुभवो - ऽनुभवोत्सवहार्यभूत् ॥ १४३ ॥
निजजनान् स न पश्यति संश्रितो
यदधिकामधिकाममदां श्रियम् ।
भवति यः शुभदृक् स्वजने जनो
भुवि सदैव सदैवतपूजितः ॥ १४४ ॥
अनवलोक्य जघन्यमुतोत्तमं चरितमात्मगमाचरितं मुहुः ।
त्वदनुरागविभङ्गभयेन यैस्तव दया वद याति न तान्कथम् ॥ १४५ ॥
एवं स्वरूपमवलम्ब्य निजं व्रजेऽस्मिन्
विक्रीडितं सहचरैः सह गोपतोकैः ।
अस्माभिरुद्धव समुन्नतता क्षमा च
तेनानिशं भृशमदर्शि हि किं वदामः ॥ १४६ ॥
सकलमेतदहर्निशमीक्ष्यते न चपलं स्मृतिरुज्झति नो मनः ।
व्यवहृतिः सकलोद्धव तन्मयी परतरा रतरागकथा तु का ॥ १४७ ॥
अलमनेन धनेन जनेन वाऽप्यलमितः सदनस्थितिवाञ्छया ।
अलमनर्थ-कथापथकत्थनैर्हृदयभूदयभूरिह नः स्थितिः ॥ १४८ ॥
अलमलं बहिरन्तरखेदकैरिह परैः कठिनैः सगुणोऽपि सः ।
बहु दुनोति मनांसि करैः शरैर्हिमकरो मकरोर्जितकेतनः ॥ १४९ ॥
अवयवा अपि नामयवाङ्किताऽच्युतपदाम्बुजलालनलालसाः ।
निजगुणाकलनं नहि कुर्वते कृशतमाः शतमारशरार्दिताः ॥ १५० ॥

१. व्योमासुरः । २. हृदयभूः कामः तदुदयभूमिः ।

कर्णौ नैव शृणोति जिघ्रति न च घ्राणं न पश्यत्यलं
चक्षुस्त्वङ् न वृणोति नापि रसना स्पर्शं रसं रागतः ।
त्यक्तास्तेन वयं समीक्ष्य सकलैरग्राहि मौनं व्रतं
जिह्वैकैव विधिं विधाय पुरतो धिक्कुर्वती चञ्चति ॥ १५१ ॥

साऽऽनन्दं मनसा सहैव निखिलान्यक्षाणि लब्धक्षणा
न्याजग्मुः सविधे तदैव हि हरेः कार्तार्थ्यपूर्तीहया ।
गन्तव्यं च कथं मया प्रभुपदं वीरा सुधर्माश्रितो
नैवं सत्रप एक एव हि सखे जीवोऽत्र संतिष्ठते ॥ १५२ ॥

अतिशठो हठकृत्कपटाग्रणीश्चटुनटारभटीस्फुटपाटवः ।
यदि पुरा विदितोऽयमिहेदृशो मतिरियं तिरयन्त्यपि नः कुतः ॥ १५३ ॥
व्रजजनैरुपयोग इतो न चेत् किमपि तस्य ततो वरमेकतः ।
कथय तं त्वमिति स्वमनःप्रियानवसतो वसतो भवतः पदे ॥ १५४ ॥
त्वयि धृतासुभिराभिरहर्निशं व्यवहृतिः क्रियते निखिलेति तम् ।
वद च याहि सकृद् व्रजगान् भवेदपगताऽपगताघकृतघ्नता ॥ १५५ ॥
व्रजजनोऽयमिहास्तु कथञ्चिदप्यनुभवत्ववरं वरमेव वा ।
व्रजजनेन विना तु न तद्यशो भुवि भवेद्विभवेऽपि च कीदृशी ॥ १५६ ॥
गीत्यैव मोहो हरिणाङ्गनानां[1] विनिर्मितः केन कुतूहलेन ।
तथापि निर्भीकहृदो वसामो वयं यतो रक्षति कृष्णसारः[2] ॥ १५७ ॥
वितीर्णाङ्गरागां स्त्रियं कामतप्तां मुदा कामंतप्तां[3] तथा कामतप्ताम् ।
चकाराविकारिस्वरूपो रमेशो रमापाङ्गयोग्यामिहांपाङ्गयोग्याम्[4] ॥ १५८ ॥
इत्थं स्वकीर्तिगानोत्थप्रश्नार्थं व्यक्तमाचरन् ।
कृत्वा स रमते कुब्जां तादृशीमीदृशीं च माम् ॥ १५९ ॥

(युग्मम्)

त्वमसि सर्वविदाशुकविश्रुतस्त्वमसि सर्वकलाकुशलः सखे ।
तदिह नः कथयाद्य हितोल्लसद्धृदयया दयया शंमितो[5] भवेत् ॥ १६० ॥

---

१. हरिणीनां हरिणेति च्छेदश्च । २. मृगविशेषः । ३. कामिति च्छेदः । ४. कामः । ५ शमिति च्छेदः ।

त्वमिह तत्पुरतः कथयिष्यसीत्यपगतत्रपमुक्तमशेषतः ।
स्वरुचितोऽनृतवागृतवाग्भव वद नवाऽद[1]नवायुपलब्धिदृक् ॥ १६१ ॥
मनसि मानय मा[2]नय हेयतां गदितमेतदसाध्वपि साधुवत् ।
वचनसौष्ठवमिष्टद ते पुरः किमिह का मिहि[3]काद्युतिरुष्णगोः ॥ १६२ ॥
स्त्रीणामेषः स्वभावः प्रियतमचरणन्यस्तसर्वात्मनां यत्
तद्वाक्यं तच्चरित्रं श्रुतिमितिकलितं शासनं वाऽवधार्यम् ।
सत्येवं जिह्मवृत्तिर्यदि हृदि स भवेत् प्रश्नभागी तदा स्यात्
को वेत्यालोकय त्वं तदनु वद सखे तत्पुरस्ताद्यथार्थम् ॥ १६३ ॥

हे नाथेति : १०.४७.५३.

उग्रसेनं पुरस्कृत्य यो जनावनमानसः ।
तस्य त्वावश्यकी रक्षा गोकुलस्येति कथ्यताम् ॥ १६४ ॥

उवासेति : १०.४७.५५.

इति हि तास्तदशेषमवर्णयन् सकलमात्मचरित्रमपत्रपम् ।
हरिकथामुदितो व्रजवासिनां भृशमयं शमवन्नवसद्व्यथाः ॥ १६५ ॥
भृशमवापि न या सुरपूज्यया परमया रमयाऽरमयाचिता ।
किमिह चित्रमभूद्वसतिर्हि सा सुमनसो मनसोऽस्य सुखावहा ॥ १६६ ॥

यावन्त्यहानीति : १०.४७.५६.

कल्पोऽप्यनल्पः क्षणवद्विधातुर्भवत्यलं यच्छ्रुतिगीततोऽपि ।
द्रष्टुः प्रभोस्तस्य चरित्रमद्धा श्रोतुश्च युक्तः स तथोद्धवस्य ॥ १६७ ॥

सरिद्वनेति : १०.४७.५७.

कुतुकतश्चरतो विपिने स्फुटाच्युतपदे विपदेकविनाशिनि ।
अभवदस्य मनस्यतिभव्यदा विजनता जनताधिकसौख्यता ॥ १६८ ॥
कुशलवाग्भिरलं जनता जगौ
व्रजगता जगतामभयप्रदम् ।
उपसि घोषनिवासिविलासदृक्
सकलया कलयाऽपि युतां स ता[4]म् ॥ १६९

---

१. अन्नम् । २. मेति च्छेदः । ३. मिहिका हिमम् । ४. जनताम् ।

सर्वभावसुखदायिनि कामं गोकुले निवसतोऽपि सतोऽस्य ।
ईषदुन्मदभून्नमनस्तद्युक्तमेव हरिणाहृतसारम् ॥ १७० ॥
नैव व्याससुतस्य कामकृदभून्नग्नाऽप्यसौ स्त्रीस्थितिः
तस्येत्यत्र न चित्रमस्ति यदसौ स्त्रीपुंभिदाशून्यधीः ।
चित्रं तन्मदनागमोहितमतिः स्त्रीजालकान्तस्थितिः
प्राग्वृत्तिस्थितिरास रासरुचिरां गोष्ठीं स शृण्वन्नपि ॥ १७१ ॥
कृष्णाऽलं चलकर्मणा किमपरान्तर्वेश्मगस्तान्मुधा
लोकांस्त्रासयसीह पश्य निभृतामात्मप्रतिष्ठामहो ।
एवं स्वप्नवचो निशम्य भगवन्मातुः सुधीरुद्धवो
वेदान्तार्थकमाकलय्य मनसा तुष्टाव तां विस्मितः ॥ १७२ ॥

दृष्ट्वैवमादीति : १०.४७.५८.

प्रतिदिनमिति भूयो भिन्नभिन्नानि तेषां
यदुपतिगुणगीतोल्लासिकृत्यानि वीक्ष्य ।
प्रतिपलमतुलं स प्राप सौख्यं विधेर-
प्यतिदुरधिगमं यच्चाश्रुतं निर्जराद्यैः ॥ १७३ ॥

एताः परमिति : १०.४७.५९.

धन्येयं धरणी ततो व्रजवनी तत्रापि तद्वासिन-
स्तत्राप्यच्युततात्त्विकामृतजुषो योषा विशेषादिमाः ।
यासां स्वैरविहारवाक्सृत-सुधाधारामपारामिमां
पातुं सच्छ्रुतिकस्य तत्र भवतो जाता श्रुतिः सस्पृहा ॥ १७४ ॥
सत्यः सत्यमुखोऽस्ति गोकुलसमो नासीति वैकुण्ठतां
वैकुण्ठोऽप्युपयाति याति रजताद्रिश्चापि दुर्वणताम् ।
के वाऽन्ये पुरतस्तपोजनमहर्लोकाः स्युरस्य ध्रुवं
यन्निःसीममहो महोत्सवपदं यस्मिन् स्वयं क्रीडति ॥ १७५ ॥
ग्रामोऽयमल्प इति जल्पतु कोऽप्यनल्प-
दृग्वीक्ष्य गोकुलमनन्तरसावभासम् ।

---

१. सत्यं शपथो मुखे यस्य, पक्षे सत्यशब्दो मुखे प्रारम्भे यस्य ।

ब्रह्माण्डगोल - मिदमाकलये - ऽकुमध्यं[1]
विश्वम्भराश्रयतया यदिदं चकास्ति ॥ १७६ ॥

यल्लोचनं जगति सर्वशिरोभिवन्द्य-
चन्द्रोल्लसन्मृगदृगञ्चलजित्वरं च।
पादः पितामहजनुर्गृहपद्मजेता
ताः सत्य इत्यनुपमाः किमितोऽपि वाच्यम् ॥ १७७ ॥

क्वेमाः स्त्रिय इति : १०.४७.६०.

कान्तारतस्थितिरतीव मनोज्ञसौख्या
भावानुभावविभवा - ऽनुभवप्रभावा।
या शास्त्रमात्रविदिता सुरनार्यवेद्या
साऽऽसु स्फुटेत्युचितमच्युतभोगभाक्त्वम् ॥ १७८ ॥

नायं श्रिय इति : १०.४७.६१.

सन्तु स्त्रियोऽप्यतितरामपराः सुरूपाः
कामं रमाऽपि चरमायतनं सुखस्य।
श्रीकृष्णहार्दपद[2] - मुख्यसुखानुभूते-
रेताः परावधिपदं त्वपरा न कापि ॥ १७९ ॥

यच्चिन्तनाय मुनयः सुचिरं यतन्ते
धात्रादयश्च विबुधाः स हि पद्मनाभः।
यच्चिन्तनाश्रितमना मनुते कृतार्थ-
मात्मानमित्यनुपमत्व - मसीममासाम् ॥ १८० ॥

आसामहो इति : १०.४७.६२.

स्फुटं निखिलयादवेष्वहमिहैक एव प्रियः
प्रभोरिति जगत्यभूत् स्फुटतरोपकाराद्यतः।
सुपार्षदवरान्तरैरपि न वेद्यमद्यापि य-
च्चरित्रसुखमुत्कटं स्फुटमसीममासीन्मम ॥ १८१ ॥

---

१. कुत्सितमध्यं नेति, पक्षे कुकारशून्यमध्यम्। २. प्रेमरूपं वस्तु।

गेयं हर्यभिधानमेव सततं ध्येयं च रूपं प्रभो-
देयं विप्रमुखेऽन्नमुत्सुकधिया पेयं च गीतामृतम्।
जेयं शत्रुबलं सदैव सुकृतं चेयं वचोऽन्यासुखं-
हेयं नेयमशेषमायुरिह च स्थेयं समाजे सताम्॥ १८२॥

भगवद्भक्तपद्रेणुस्पर्शो तृणजनुर्वरम्।
तदभावे न वैरञ्चमपीत्यूचे स तत्क्षमम्॥ १८३॥

वन्दे नन्देति : १०.४७.६४.

विश्वं बिभर्ति निखिलं ह्युदरे य ईशः
तं चात्मनीति सततं दधतीह गोप्यः।
वीक्ष्येति तन्निखिलसन्नतिपुण्यलिप्सु-
स्तत्पादरेणुमसकृत् प्रणनाम किं सः॥ १८४॥

निश्चिन्वन्नेवमैशं स्थलमिह भगवत्क्रीडिताङ्कं च पश्यन्
कुर्वन् वृत्तिं स्थिरां स्वां तदुदितकुशलप्रक्रियार्थं विवृण्वन्।
शंसन् भाग्यं स्वमासामपि विधिमतुलं वर्णयन्नुद्धवोऽसौ
रेमे योगीव तस्मिञ्जनमजनमना नन्दयन् मोदमानः॥ १८५॥

तं निर्गतमिति : १०.४७.६६.

ये सर्वदैव भगवत्पदपद्मसक्ता
येषां च सन्ततमनन्तसुखानुभूतिः।
तेषां सदोद्धव सहस्थितिरत्र युक्ता
युक्ता च तन्मुखत ईशपदेऽर्थनाऽपि॥ १८६॥

मनस इति : १०.४७.६७.

मनसा वचसा च वर्ष्मणाऽपि भगवत्पादयशःप्रणामभाजाम्।
रतिरीशपदानुगेति सारो भृशमेकः कथितः शृणूद्धव त्वम्॥ १८७॥

कर्मभिरिति : १०.४७.६८.

सर्वांशतोऽपि वृत्तिः श्रीकृष्णे निर्व्याजमस्ति नः।
सर्ववित् सर्वगः साक्षी स एवात्रेत्यलं गिरा॥ १८८॥

त्वत्पादार्पितवृत्तीनां गवां तद्रक्षिणामपि ।
समजश्च समाजश्च कुशली त्वत्प्रसादतः ॥ १८९ ॥

प्रभुरसि निखिलानां त्वं नियन्ता खलानां
शरणमनुजरक्षादीक्षितः सद्दयार्द्रः ।
शरणपदमुपेता मैत्र्यभाजः सदस्या
वयमपि कथनीयं वाचिकं तूद्धवैतत् ॥ १९० ॥

एवमिति : १०.४७.६९.

श्रीशप्रेरणयैव गोकुलरतिः सर्वोऽपि जन्तुर्भव-
त्येकस्तत्र विशेष एष यदसौ सद्भक्तियुक्तो भवेत् ।
तर्ह्यक्लेशमवाप्य तत्र वसति तत्प्रीतिमापादयन्
भूयः श्रीशपदैकदृग्भवति भुव्येतत् स्फुटं ह्युद्धवे ॥ १९१ ॥

यन्नामश्रवणादपास्य निखिलं दुःखामयौघं पुमा-
नस्यां नित्यसमुत्सवो भुवि भवत्यापूर्णकामो भृशम् ।
स श्रीशोऽभवदन्तरे बहिरपि ह्युद्धवोद्धवालङ्कृतो
यद्वृत्तश्रवणादिति स्फुटमसौ तत्पुण्यविज्ञापरः ॥ १९२ ॥

कृष्णायेति : १०.४७.७०.

भक्तिप्रियो हि भगवानेतद्वाक्यं परिष्कृतं ददता ।
तद्भक्तिवस्तु हरये तेनोपायनचयं तदा राज्ञे ॥ १९३ ॥

श्रीशकल्पतरुक्रीडा० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

॥ अथ अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ विज्ञायेति : १०.४८.१.

यः पूर्णकाममिह मां मनुजो निजान्तः
संचिन्तयेदनुदिनं मदनारतात्मा[1]।
तत्सद्म सोद्धवमहं[2] प्रविशामि भूयो-
ऽनाहूत एव जगतीत्यकृत स्फुटं सः ॥ १ ॥

प्राग्वागाश्रुतमर्थिनेऽर्थमपि चेद्दास्ये न दासाय त-
द्वाणी स्याच्छ्रुतिरूपिणीव रमणी क्षोण्यां हि गौणी मम।
इत्यभ्यन्तरचिन्तनो निजवचःप्रामाण्यनैपुण्यधीः
कामं पूरयितुं तदीयमगमत् सन्मन्दिरं सोद्धवः ॥ २ ॥

परिहासवचोऽपि नानृतं तन्मम मा भूदिति चिन्तयन् स तस्याः।
अगमद् गृहमन्यथेन्दिरा यत्पदमायाति कथा तु तत्र काऽस्याः ॥ ३ ॥

निजाङ्गरागेण मदङ्गमर्चितं स्त्रियाऽनयाऽनङ्गधियोज्ज्वलश्रिये[3]।
न चेदहं तां प्रददे कृतघ्नतेत्यालोचयँस्तत्प्रियमिच्छति स्म सः ॥ ४ ॥

नैवादत्तं सिद्ध्यति क्वापि भूमौ एतद्वाक्याद्दत्तमर्थं प्रसूते।
नाहं तच्चेदप्यमुष्यै प्रदद्यां तन्माहात्म्यं मे किमित्येतदैच्छत् ॥ ५ ॥

वासः कुविन्देन सुमं सुदाम्ना तथाऽनया चन्दनमर्पितं मे।
कृतार्थतां तौ नयता मयाऽस्याः कार्येष्टसिद्धिस्त्विति किं तदैच्छत् ॥ ६ ॥

भुजङ्गशेखरत्वं[4] मय्युपान्तेऽस्मिन्न संभवेत्।
इति रामं विहायेशः सोद्धवस्तद्गृहं ययौ ॥ ७ ॥

पान्थानां त्वद्गृहं कुब्जे भवत्येव विरामभूः[5]।
इति स्मरन् स्ववाचं स विरामोऽगमदच्युतः ॥ ८ ॥

---

१. मयि अनारतचित्तः मदने आरतचित्तश्च। २. यादवविशेषः उत्सवश्च।
३. शृङ्गाररसः निर्मला च। ४. जाराः सर्पाश्च। ५. विगतरामा विरामश्च।

अभिरामः प्रकृत्याऽहं सरामोऽप्यनया युतः।
स्यामेव प्रकृतेऽपीति तमुपेक्ष्यागमत् प्रभुः॥ ९॥
अबलोत्सङ्गरङ्गोऽद्य वर्तते न तु पूर्ववत्।
चिन्तयन्निति किं श्रीशः सोत्सवो ह्येक आययौ॥ १०॥
युक्तमेव विना रामं ययौ कुब्जागृहं प्रभुः।
यत्तत्केलौ शास्त्रसिद्धं गुरुसान्निध्यवर्जनम्॥ ११॥
अशेषसुखमेवास्यै देयं सम्प्रति कामगम्।
अस्तीत्युत्सवसंयुक्त - स्तादृग्रूपतयाऽभ्यगात्॥ १२॥
विदिताशेषघोषस्थ - योषिद्वृत्ते विशेषतः।
नोद्धवे वञ्चना युक्तेत्यागात्तेन सहाच्युतः॥ १३॥
उत्सवेन विना नैव शोभतेऽतनुसङ्गरः।
तत्कामस्तद्गृहं श्रीशः सोद्धवो युक्तमित्यगात्॥ १४॥
सर्वापि भूः सोद्धवाऽभून्मयि शत्रुविनाशिनि।
कथमेतद् गृहं तादृङ् नेति तत्सहितोऽभ्यगात्॥ १५॥

महार्हेति : १०.४८.२.

भावी प्रसादो यत्रैषस्तद्धामनि सुधोज्ज्वले।
युक्ता सुवर्णसद्रत्नमुक्तानामनिशं स्थितिः॥ १६॥

तथोद्धव इति : १०.४८.४.

योऽस्मिन्नुत्सवबोध्यतामधिगतो यः स्पृह्यमानो जनै-
रानन्दः सहि तुच्छमेव भवति श्रीशेक्षणानन्दतः।
आसीत्तत्र स उद्धवः सुहृदपि श्रीशाश्रितादासनात्
तस्माद्यद्बहिरेव तेन समभूद् व्यक्तार्थमुक्तं वचः॥ १७॥
प्रभ्वासनं सर्वशुभप्रद सदा चकास्त्यतस्तत्र किमन्यगोत्सवैः।
विमृश्य संस्पृश्य तदासनं तदा स उद्धवो युक्तमधिश्रितोऽवनिम्॥ १८॥
यत्राद्धा राजते श्रीमान् मूर्तिमान् परमेश्वरः।
प्रासादस्तद्गृहं युक्तं तदुर्वी लसदुद्धवा॥ १९॥

---

१. सस्त्रीकः रामसहितश्च। २. सोत्सवा।

शयनमिति :

मुकुन्द गोविन्द विधीड्यपाद निजेष्टदाऽऽनन्दपदेति भूयः ।
विलोक्य दान्तां स्वपदालिमीशः शान्तः[1] क्षमं दान्तपद[2]स्तदासीत् ॥२०॥

शान्तत्वं दान्तत्वं संरक्ष्यैवात्र सर्वविषयेषु ।
व्यवहर्तव्यं व्रतिनेत्यासीदीशः स दान्तपर्यङ्के ॥ २१ ॥

आहूयेति : १०.४८.६.

मा भवत्वत्र मे कर्माऽवैधं विधिकृतस्तुतेः ।
इति तत्सङ्ग्रहं चक्रे पाणिग्रहणपूर्वकम् ॥ २२ ॥

अविवाहितः[3] प्रभुरसौ व्रती कथं तद्व्रतोऽजनीत्येशा ।
शङ्का सूर्याप्तदशां[4] विचारदृष्ट्या[5] विवाहितः[6] सततम् ॥ २३ ॥

अरमत कुब्जायां यद्विहाय गोपीस्तथा स्त्रियोऽप्यन्याः ।
तत्क्षममाप्राग्जननं भरतागम[7]निपुण - बुद्धिरियमेव ॥ २४ ॥

दत्तोऽङ्गरागमिषतो ध्रुवमेतयाऽस्मै
प्राग्जन्मसंस्थिरपदः स्वकराग एव ।
यस्मादुभावपि विभावनया व्यभातां
प्रीतावदभ्र[8]मरतागम - भावगर्भौ ॥ २५ ॥

अवयवसरला भवती सरला भवती मया कृता कृतिना ।
नेतो गोप्योऽपीना गोप्योऽपीनोदरि प्रकारोऽयम् ॥ २६ ॥

स्युस्ता भवतीं दृष्ट्वा मत्सरलाभादरारमाभीर्यः ।
विरलाऽपि त्वं सरला मत्सरलाभादलं कृतास्यधुना ॥ २७ ॥

यया कयापि वेच्छया जगत्सु योऽपि कोऽपि वा
चिरन्तनस्तवाञ्चितं चिरं तमच्युतं भजेत् ।

---

१. शान्तियुक्तः शकारान्तश्च । २. दन्तनिर्मितपर्यङ्कः पदं स्थानं यस्य ।
३. सूर्यः धृतः विवाहितो नेति च । ४. सूरयश्च आप्तदशश्च सूर्यनिहितदशश्च ।
५. विवेकः, विना गरुडेन चारो गतिर्यस्य स च । ६. गरुडवाहितः जातविवाहश्च ।
७. रामानुजः, नाट्यशास्त्रं च । ८. अदभ्रश्चासौ भरतागमश्च अदभ्रा भा यस्य स चासौ रतागमश्च ।

तदर्थितार्थमुज्झितापरार्थ एत्यसाधय-
त्ययं किलेत्यभूत् स्फुटं तदुत्कटेष्टपूरणात् ॥ २८ ॥

एकेनाम्बरतः परेण सुमतश्चान्येन सच्चन्दनात्
सन्तोषं गमितोऽदिशं सुरवरालभ्यं हि तेभ्योऽर्थितम् ।
साङ्गोपाङ्गमदर्चनं विदधते पुंसे ददाम्यत्र का
शङ्केति प्रभुराशयं विशदयंश्चक्रे कृतार्थां सताम् ॥ २९ ॥

सानङ्गतप्तेति : १०.४८.७.

उग्रतापापहरणं[1] धर्मं स्वीयं च वंशगम् ।
वीक्ष्य युक्तं चकारास्याह्वयं द्विजकुलाञ्चितः ॥ ३० ॥

अनङ्गदानेन तदङ्गतापमनङ्गतापं च निजाङ्गसङ्गात् ।
सलीलमस्मिन्हरताऽच्युतेन व्यबोधि सर्वं मम कृत्यमीदृक् ॥ ३१ ॥

कुब्जाऽपि सा ककुब्जानिवन्दिताङ्घ्रेरनुग्रहात्[2] ।
ऋज्वीभूत्वा चकारर्ज्वीश्चित्रं वक्रास्तु गोपिकाः ॥ ३२ ॥
युक्तं सा सरलीभूय निन्ये गोपीः स्ववक्रताम् ।
लघुत्वं च गुरुत्वं च स्वस्यां तासु च जानती ॥ ३३ ॥

सैवमिति : १०.४७.८.

सकलार्थदमच्युतमवाप्य कुब्जा ययाच यत्कुमतिः ।
सद्भरतोदयसौख्यं[3] ततः स्फुटाऽस्यां हि मन्थरावगतिः[4] ॥ ३४ ॥

प्राप्याप्यनङ्गसुख - मीशपदप्रसादाद्
गन्धं न वेद तदनङ्गसुखस्य कुब्जा ।
लब्धात्मरूपमपि वेद न चात्मरूपं
तदवृत्तमास मुनिचित्रकरं क्षमं तत् ॥ ३५ ॥
निर्यत्नतोऽखिलेऽप्यर्थेऽनुकूले प्राणिनामिह ।
प्राक्चेतोजातसंस्करात् प्रवृत्तिः सुदृढाद् ध्रुवम् ॥ ३६ ॥

---

१. शङ्करतापहरणम्, उग्रता च पापं च तयोर्हरणम् । २. ककुब्जानयो दिक्पालाः । ३. सतीभावस्य स चासौ रतोदयः, संश्चासौ भरतोदयश्चेति च । ४. दशरथदासी मन्दा च ।

आहोष्यतामिति : १०.४८.९.

मदाशया[1] पद्ममुपैति षट्पदो
मुहुर्मुहुस्तद्वदिहैतु माधवः ।
इति स्वचेतःकृतनिश्चया हि सा
वव्रे वरं काममदभ्रसौख्यदम् ॥ ३७ ॥

अङ्गरागार्पणमिव कृतं तेऽङ्गसमर्पणमम् ।
अनङ्गरागा[2]ऽनङ्गस्था[3] जाताऽहमिति किं ब्रुवे ॥ ३८ ॥

तस्यै कामवरमिति : १०.४८.१०.

यदा ते सङ्कल्पो रतिविषयकस्तत्क्षणमसौ
समेत्यारात् कामस्तव सुखकरः स्यात् प्रियतमे ।
अहं वा तद्रूपः सुरतसुखदः स्यामिति वरा-
शयो भाति श्रैशो ह्यपुनरनुयानात् सुविशदः ॥ ३९ ॥

आकल्पानुभवो मृकण्डतनयस्याऽऽसीद्यथैकक्षणे
देवर्षेरुत षष्टिवत्सर - ऽमिताहर्मानमेकक्षणे ।
तस्यास्तद्वदनेकवासरनिजस्थित्यर्थनायाः कृते
मन्ये कल्पितवाँस्तदैव स तथा वासं स्वमुक्तोक्तितः ॥ ४० ॥

विद्यामासाद्य हृद्यां गुरुमुखकमलात् सार्थकं ब्रह्म नित्यं
बुद्ध्वा चाधाय शुद्धं व्रततितिलकं ब्रह्मचर्यं सदार्यम् ।
स्वायत्तीकृत्य सर्वा अपि विषयजुषो देवता गोकुलस्थाः
कुर्यात् कर्माविशङ्कं सदसदपि ततो नाश्रितः स्यात् फलेन ॥ ४१ ॥

अधीत्य विद्यां धृतसद्व्रतेन हि
वशीकृताशेष - सुगोपयोषिता ।
स्वधामभाजा परमात्मना त्विदं
स्फुटीकृतं कामविशेषसेवनात् ॥ ४२ ॥

(युग्मम्)

---

१. मदस्याशा ममाशा च । २. अङ्गरागशून्या, कामरागा च । ३. कामस्था अङ्गस्था नेति च ।

स्वधामाऽनुवृत्तिं विचिन्त्यैव भूयो
विधेयो विधेयो बुधेनाऽङ्गभोगः ।
नभोवन्न भोगैस्ततो युज्यतेऽसा-
वितीह स्वगेहानुयानादबोधि ॥ ४३ ॥

अक्रूरभवनमिति : १०.४८.१२.

कामालम्बनमन्तरे समुदितं प्राक्कर्मपाकेन चेत्
कर्तव्यं तु तथा यथा न पुरतः क्रोधोदयः स्यात्कचित् ।
कुब्जादत्तनिजाङ्गरागफलकं कामावलम्बं प्रभुः
कुर्वन्नेवमबोधयन् निजजना - नक्रूरधामोन्मुखः ॥ ४४ ॥

हिंस्रं कंसमपास्य यत्कृतमिह त्राणं स्वकानां मया
नैतद्धिंस्रयकृद् भवत्यखिलगो मार्गोऽस्त्ययं यत्स्फुटः ।
मुख्यं कार्यमुरीकृतात्मजनुषस्त्राणं सतां येन चे-
ज्जातं किं विहितं तदेत्यरमगात् तत्कार्यदृक् तद्गृहम् ॥ ४५ ॥

असति सति च कर्मण्यक्रमाद्वाऽभ्युपेते
हितदृगिह विदध्यात् प्रागसत् सत्तदूर्ध्वम् ।
प्रभुरिति शुभदर्शी दर्शयन् भव्यमार्गं
किमगमदथ कुब्जागेहतो - ऽक्रूरगेहम् ॥ ४६ ॥

नैवं चेत्प्राक्प्रतिज्ञाता - ऽक्रूरसद्मसमागमः ।
ततः कुब्जेक्षणः कुर्यात्सत्यवाक् कथमीदृशम् ॥ ४७ ॥

(युग्मम्)

नीतोऽनेन सहाबलाभिरखिलः कालः पुरा गोकुले-
ऽभूत् सम्प्रत्यपि पुंश्चलावशमति-स्तन्मत्स्थभाराहृतेः ।
नास्त्यस्य स्मृतिरित्युदासितमना मा भूदसावित्ययं
निन्ये तं सहसोत्सवं गृहमनालस्यप्रकाशाय किम् ॥ ४८ ॥

भूभारक्षपणं तथा बहुविधान्यन्यानि कृत्यान्यपि
कर्तव्यानि मयाऽनुसृत्य सरणिं भूलोकसाधारणीम् ।

रामोऽयं तु तमोमयोऽवनिभरक्लान्तो भवत्साहसी
तन्नात्रोचितमित्यमुं किमकरो - दक्रूरधामाश्रितम्[1] ॥ ४९ ॥
दुर्दावानल-जित्वर-स्मयभृता तेनाऽन्धजातेन चे-
न्नीता अप्यवमानितापदममी कार्यं किमस्मन्मुखैः ।
इत्यक्रूर-कुतर्किताऽपहृतये शक्तोऽस्मि तादृक्प्रती-
कारेऽपीति विबोधयन् स सबलस्तद्गेहमागात् प्रभुः ॥ ५० ॥
न राजकार्यं कुर्वीत पूर्वजानुमतिं विना ।
तद्युक्तमेव तत्कार्यस्तद्गृहं साग्रजो ययौ ॥ ५१ ॥
कार्येऽस्मिन्नपरोक्षतामुपगते संचिन्तयेच्चेतसा
स्यात् प्राक्कृत्यमपीदृगेव बहुधाऽस्याऽधोक्षजस्येत्यसौ ।
इत्थं प्राक्कृतसद्विगीतचरिते रामो हि तां गर्ह्यतां
निर्मार्ष्टुं प्रभुरभ्यगात् सह तथा कार्याय रामेण सः ॥ ५२ ॥
प्रभु-मन्त्रोत्साह-शक्तिसाहित्यमचलं मयि ।
इति किं दर्शयन्नागात् सबलः सोद्धवः प्रभुः ॥ ५३ ॥
यदस्मिन् भुवने हि स्यादक्रूरभवनं सदा ।
सवरः सोत्सवस्तत्र व्रजामीति विबोधितम् ॥ ५४ ॥

स तानिति : १०.४८.१३.

दृष्ट्वाऽऽगतं धाम्नि यदूत्तमं तम-
स्तमोजसा स्वेन हरन्तमच्युतम् ।
ससंभ्रमाभ्युद्गमनादिना समु-
त्सवेन युक्तं स पुरस्सरोऽभवत् ॥ ५५ ॥
कथञ्चिदपि हृद्गृहे स्फुरति यस्य नारायणः
स चाप्यतुलमश्नुते सुखमसौ तु धाम्नि स्वके ।
समुद्धव-बलश्रियं स्वयमुपागतं चक्षुषा
व्यपश्यदिति साधु वाऽभवदनीदृगानन्दभाक् ॥ ५६ ॥

ननामेति : १०.४८.१४.

विज्ञाय लोकोपकृतिस्वभावाऽऽविष्कारतोऽनेकधृतावतारम् ।
अमेयमोदातिभरेण निम्नं मनस्तदासीन्नमनानुकूलम् ॥ ५७ ॥

---

१. अक्रूरं सौम्यं धाम तेजः, अक्रूरगृहं च ।

अङ्गीकृताखिलजनानुकृतेरमुष्य
नारायणस्य जगदादिगुरोरपीह।
तातात्तभावकलिते गुरुतामुपेते-
ऽक्रूरेऽभिवादनविधेरुचितः प्रकारः ॥ ५८ ॥

भक्तेष्टानुग्रह - त्राण - दया - दाक्षिण्य - दीक्षितम्।
भक्त्यानन्द - रसस्रोतः - स्नातचेता - स्तमार्चयत् ॥ ५९ ॥

पादावनेजनीरिति : १०.४८.१५.

उग्रो[1] दधार यन्मौलावक्रूरगुणशालिनि[2]।
तत्तीर्थं युक्तमद्धाऽसावक्रूरः शिरसाऽवहत् ॥ ६० ॥

अर्चित्वेति : १०.४८.१६.

पादाम्बु शिरसि न्यस्य शिरोऽन्यस्य पदाम्बुजे।
व्यबोधि तेन कृष्णाय पादतादात्म्यमात्मनि ॥ ६१ ॥

सर्वतोऽप्यधिका प्रीतिरस्योर्वंशे[3] विभाति यत्।
तत्तत्प्रीतिमना युक्तं स स्वोरौ तत्पदं न्यधात् ॥ ६२ ॥

गर्भितं रसमादातुं जाततृष्णः स भक्तिमान्।
युक्तं चक्रे तत्पदाब्जमर्दनं सेवनच्छलात् ॥ ६३ ॥

दिष्ट्या पाप इति : १०.४८.१७.

सुखतोषाविर्भावो भवति यथा क्लेशदुःखदापगमात्।
न तथाऽन्यत इति तादृक् स कंसहतिसुखमवर्णयत्प्रथमम् ॥ ६४ ॥

आत्मसृष्टमिति : १०.४८.१९.

ज्ञातस्त्वं स मया परः प्रकृतितो यो वेदमृग्यः सदा
हृष्यन्मानसयोगि - हंसहृदयानन्दप्रदा - ऽङ्घ्र्यम्बुजः।
साक्षी यश्च चराचरस्य जगतो यस्तन्मयस्तद्गत-
स्तद्बाह्योऽपि तदीयधर्मरहितः सच्चित्सुखात्मा विभुः ॥ ६५ ॥

---

१. शिवः। २. चन्द्रः। ३. वैश्ये ऊरुप्रदेशेन च।

स त्वं प्रभो इति : १०.४८.२४.

यः सत्यव्रतरक्षिताऽचलधरः पृष्ठे धराधारको
दन्ताग्रे च कयाधुजाऽवनपरो वैरोचनेर्याचकः।
राजन्यान्तकरश्च यो दशमुखध्वंसी स एवाधुना
सञ्जातो मनुजाकृतिर्निजजनत्राणाय जाने भवान् ॥ ६६ ॥

यत्पादतीर्थमृषिभि - र्विधि - शङ्कराद्यै-
र्देवैः शिरस्यनिशमच्युत धार्यते सः।
त्वं यत्पदाग्रनतमौलिरिहासि नूनं
तेऽमी वयं नहि कथं भुवि भूरिभागाः ॥ ६७ ॥

अद्येशेति : १०.४८.२५.

न केवलं वयमहो सुखशेवधिभूमयः।
किन्तु नः सकलान्येव स्थावराणि चराणि च ॥ ६८ ॥

युक्तमेतद् गृहं तेऽद्याऽरुणपादश्रिया प्रभो।
ह्यामन्वर्थिकां प्राप्तं निशान्तपदवाच्यताम् ॥ ६९ ॥

निस्तमस्कमिदं गेहं समवेक्ष्य विचक्षणः।
को वा न तर्कयेदर्कं त्वयि मध्यनिवासिनि ॥ ७० ॥

कः पण्डित इति : १०.४८.२६.

अनाहूतोऽपि भक्तेष्टदृग् यो भक्तगृहं प्रभुः।
समेति तं विहायान्यं याति यः खर एव सः ॥ ७१ ॥

दिष्ट्येति : १०.४८.२७.

मायामपारविषयां विषमावगाहां
मोहात्मिकामपनुदाऽनुपदं दयाब्धे।
सा चेत्तथाऽस्तु धनबन्धुसुहृत्प्रियाप्त-
बुद्धिर्ययाऽत्र भविता त्वयि सर्वदैव ॥ ७२ ॥

---

१. मत्स्यादयोऽवतारा ज्ञेया। २. प्रह्लादः। ३. अरुणा चासौ पादश्रीः, सूर्यकिरणश्रीश्च। ४. गृहं प्रातःकालश्च।

इत्यर्चित इति : १०.४८.२८.

एवं सम्प्रार्थयन्तं प्रणुतिभिरमलं प्रेमपर्याप्तिभूमि-
मक्रूरं तं निरीक्ष्य स्फुटतरमपरं वक्तुकामं स्वरूपम्।
व्यक्तीभावो न योग्यो धृतमनुजगतेः स्वस्वरूपस्य सम्प्र-
त्येवं संचिन्त्य लोकोचितपथमुररीचक्र ईशोऽखिलानाम् ॥७३ ॥
यद्पाकृतिरर्थ्यतेऽमुनाऽस्य स तु मोहोऽद्य ममास्ति वर्धनीयः।
भुवि भक्तजनावनैकदृष्टेरिति कृष्णः स्मितपूर्वमब्रवीत् तम् ॥ ७४ ॥

त्वं नो गुरुरिति : १०.४८.२९.

भो भोस्तातवरेण्य पुण्यजनन - प्रावीण्यपादाम्बुज-
द्वन्द्वालोकन - तारिताखिल - जगज्जाता - ऽनुकम्पाम्बुधे।
सत्यं नाम किमेतदेव सुगिरो यद्यद् वदेयुर्महत्-
पादाः सज्जनमोदिनस्तदखिलं तादृङ् न को वा वदेत् ॥ ७५ ॥

भवद्विधा इति : १०.४८.३०.

यद्यप्यभीष्टदा देवास्तथाप्यन्यार्पितस्पृहाः।
साधवस्तद्वरा स्तस्मान्न कथं दीनवत्सलाः ॥ ७६ ॥

न ह्यम्मयानीति : १०.४८.३१.

चैतन्यं भावयित्वैव मृच्छिलामयदेवताः।
प्रसाद्यास्तादृशाः सन्तः स्वत एवेति तद्वराः ॥ ७७ ॥
सर्वात्मभावमनसां युक्तमीदृग्वचो हि वः।
जनधर्मजुषां तात सत्या एव गिरोऽपि नः ॥ ७८ ॥

यदुक्तं तातेन प्रथितवचसा तन्निखिलम-
प्यलं मय्यास्तां वा न परमयमेकः स्फुटतरः।
स्वभावः सत्सौख्येऽनिशमनलसत्वं मम हृदो
यदुद्योगश्चैवं तदखिल - परिक्लेशहरणे ॥ ७९ ॥
ममावेशस्तादृङ् नहि नृपपदेनापि धरणी-
परित्राणे नो वा त्रिदशगण - कल्याणकरणे।
न वाऽन्यस्मिन् कस्मिन्नपि भवति यादृङ् निजजनो-
द्गतक्लेशोच्छित्यै तदवनधियोऽक्रूर सदिदम् ॥ ८० ॥

स भवानिति : १०.४८.३२.

श्रीदेशिकेन्द्रतनयार्पणतः कृतेष्टो
धर्मो[1] वृषापि[2] च सुरभ्युदिताभिषेकात्।
तत्पुत्ररक्षकतया - ऽप्यहमर्पितेष्टः
स्यामित्यलं भृशमुवाह स पार्थचिन्ताम् ॥८१॥

उद्दिश्य धर्मरक्षण-पोषण-संस्थापनानि धृतजनुषः।
युक्तैव धर्मचिन्ता दयानिधेस्तस्य साधुजनसुहृदः॥ ८२॥

भूर्युपकृतं पुरा यद्वायुभुवा[3] मयि ममापि तदिदानीम्।
उचिता तदवनचिन्ता प्रत्युपकृतिसमयकाङ्क्षिणोऽविरतम्॥ ८३॥

धनञ्जयमुखेनैव[4] मखभुक् सुखतोषणम्।
सम्पाद्यस्तत्प्रसादोऽत्र तत्त्राणात्सततं मया॥ ८४॥

साधुपार्थपरित्राण - चिन्तामहमिहान्तरे।
न चेद्वहामि तत्सर्वाप्यपार्थास्यात्कृतिर्न किम्॥ ८५॥

यद्यहं न कुलत्राणचिन्तोपेक्षितमानसः।
तदासन्नकुलत्राण[6]-प्रतिज्ञा मे मृषा न किम्॥ ८६॥

सहदेवेन[7] विधिना सुरक्लेशापनुत्तये।
अर्थितो न कथं कुर्यां सहदेवेष्टचिन्तनम्॥ ८७॥

इत्यालोच्यात्मनि श्रीशः स्वभक्तावनमानसः।
पाण्डवानां शुभं कर्तुं श्रीशस्तं किमयोजयत्॥ ८८॥

(कुलकम्)

विश्वात्मनो मम प्राणाः पाण्डवा हि बहिश्चराः।
तद्रक्षणे विश्वरक्षा सिद्धेत्याधात् तदुद्यमम्॥ ८९॥

---

१. यमः। २. धर्मराजो धर्मश्च। ३. मारुतिः भीमश्च। ४. अर्जुनः, अग्निश्च। ५. पार्थरहिता अपगतार्था च। ६. संश्चासौ नकुलः आसन्नं च तत्कुलं च। ७. माद्रीपुत्रेण देवसहितेन च।

तेषु राजेति : १०.४८.३४.

अन्धंस्थावरवासांसि नान्धस्तेभ्यो ददाति वा ।
अन्धस्थावरवासांसि तानि गृह्णन्ति वा न ते ॥ ९० ॥

चक्षुष्मन्तोऽपि जन्मान्धा इव धर्मावनेक्षणे ।
दुर्जनाः स्युरयं त्वन्धो जात्यैवेत्यलमूहतः ॥ ९१ ॥

धृतराष्ट्रोऽहमेवास्मीत्यलं गर्वोऽस्य चेद्धृदि ।
उग्रसेनाश्रिता यूयमप्यत्रेति स्फुटं ततः ॥ ९२ ॥

गच्छ जानीहीति : १०.४८.३५.

एकः सूर्यात्मभूतिर्भवति कुरुबले कर्ण एवाखिलेऽपि
सोऽप्यन्धस्थाल्युपेतो जगति तदपरे स्पष्टमन्धस्थिताशाः ।
भीष्मो द्रोणः कृपश्चाप्यतुलवसुपदायत्ततोऽस्मत्प्रियाणां
नैकस्तेषां हितार्थीत्यवगतमपि मे पश्य गत्वा समक्षम् ॥ ९३ ॥

दुर्वर्णाद्या प्रजा यस्य हि भुवि निखिला विश्रुतास्त्यन्धभावो-
प्याजन्मप्राप्तयोगो वसतिरपि सदा यस्य मातङ्गभूमौ ।
तस्याग्रे धर्मरक्षाकथनमघकरं वक्तुरेव ह्यथापि
पथ्योक्त्यैवोपदेश्यः सततमतिखलोऽप्येष सन्मार्गधर्मः ॥ ९४ ॥

कल्याणं सुहृदां तदन्यदसतां रक्षा च धर्मस्थिते-
र्येनाकारि न भूभृता भवति तज्जन्मात्र धिग्धिक्पदम् ।

---

१. अन्धः अन्नं स्थावरं गृहं वासो वस्त्रं तानि । २. अन्धे धृतराष्ट्रे तिष्ठन्ति तानि तदधीनानीत्यर्थः, अवराणि अश्लाघ्यानि वस्त्राणि । ३. धृतं राष्ट्रं येन सः । ४. भयङ्करसैन्यं तत्संज्ञको राजा च । ५. सूरिपुत्रः, सूर्यपुत्रश्च । ६. तमःस्थितानां पङ्क्त्या उपेतः, पक्षे अन्धः अन्नं तद्युता स्थाली पात्रविशेषः । ७. दुष्टवर्णो दुरितिवर्णश्च, आद्यः प्रसिद्धो यस्याम् । ८. सन्ततिर्जनश्च । ९. चाण्डालभूः, गजपुरं च ।

तताक्रूर तमुग्रसेननृपतिं संश्रित्य वस्तस्थुषां
रामस्यापि ममाप्यलं तदुचितं भूभृत्समुच्चस्थितेः ॥ ९५ ॥
धर्मरक्षणमेवास्मत्कार्य - मक्रूर मुख्यतः ।
जानास्येवेति तत्कार्यं कार्यमित्येव वाचिकम् ॥ ९६ ॥

श्रीशाकल्पतरुक्रीडा० ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि - कविवर - हरिसूरिविरचिते
भक्तिरसायने अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

॥ अथ एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

स गत्वेति : १०.४९.१.

ये धर्मप्रतिकूलवृत्तिविभवास्ते विद्विषोऽप्यादरा-
दक्रूरोत्त्युपदेशतः स्वयमनुग्राह्याः स्वभावस्त्वयम् ।
साधूनामिति बोधयन् प्रभुरसौ सम्प्रेषयामास तं
सोऽप्यागादुपदेष्टुमस्य नगरं निःशङ्कमेतत्क्षमम् ॥ १ ॥

दृष्ट्वा तदा ते नृपतेरधर्मनिष्ठां प्रवृत्तिं पुरवासिलोकाः ।
युक्तं जगुः प्राग्भवपौरवेन्द्रकीर्तिं मुहुर्धर्मगुणप्रधानाम् ॥ २ ॥

यो गूढप्रणिधेः पदं श्रित इह स्यात्तेन चातुर्यतः
स्वात्मादप्यतिशाय्यनाप्तगजने सप्रेमभावादरः ।
सद्यः संसदि दर्शनीय इति सन्नीतिज्ञ एतत्क्षमं
पृष्ट्वा भीष्ममुखाननामयमथापृच्छत् पृथां तत्सुताम् ॥ ३ ॥

उवासेति : १०.४९.४.

विना न सहवासितां भवति यत्स्वभावः स्फुटो
मनागपि लघोरपि क्वचिदयं तु पृथ्वीपतिः ।
निजान्तरनुचिन्तयन्निति स युक्तमेवाऽऽत्मधी-
रुवास दिवसान् वहूनखिल - तन्स्थितिज्ञप्तये ॥ ४ ॥

विना बहुदिनावासं न स्युर्वेद्याः सुहृद्गिरः ।
द्विपत्कर्णाऽस्पृशोऽस्मिन्वा तज्जिज्ञासुरुवास सः ॥ ५ ॥

तेज ओज इति : १०.४९.५.

आसीत् सधर्मेषु गुणान्वितेषु प्रजानुरागो हि पृथाभवेषु ।
दुर्योधनाद्येषु च दुर्मुखेषु[1] विधूतधर्मेषु न चाऽऽस युक्तम् ॥ ६ ॥

पार्थेषु सार्था निखिलेषु सर्वे गुणाश्च तेऽन्ये बहवोऽपि चासन् ।
प्रत्येकमेकः कथितोऽत्र मुख्यो विभाति मे तद्गुणसंख्ययेति ॥ ७ ॥

---

१. मुखरेषु दुःशब्दाद्येषु च ।

प्रश्रयो धर्मराजे च बलं भीमे धनञ्जये ।
वीर्यं तेजस्तु नकुले भात्योजश्चरमे स्फुटम् ॥ ८ ॥

(युग्मम्)

कृतं चेति : १०.४९.६.

चित्रं धर्मानुगायासौ ददौ दुर्योधनो[1] विषम् ।
अथवा धार्तराष्ट्रस्य तद्युक्तं कुटिलात्मनः ॥ ९ ॥

चन्द्राश्मा[2] चन्द्रयोगे दिनकरमणिरप्यर्कयोगेऽम्बुजं वा
सद्भावः सस्फुलिङ्गो भवति विकसितं तद्वदेवाचिरेण ।
स्वाप्तालोकेऽभ्युपेते क्वचिदपि सुहृदो दुर्वहक्लेशभाज-
श्चेतः सोत्कण्ठतां तं[3] व्रजति निगदितुं साधु सोवाच तं तत् ॥ १० ॥

ज्ञाताऽज्ञाता भवतु भुवने योषिता पूरुषो वा
दुःखं तावत्परकृतमलं धार्यमन्तः कथञ्चित् ।
यावत्कश्चित् सदयहृदयः स्वप्रभोर्मन्त्रिभूतो
नाप्तस्तस्मिन् सपद मिलिते तद्वदेत् स्वान्तरस्थम् ॥ ११ ॥

धार्तराष्ट्राप्तदुःखार्तौ तौ पृथाविदुरौ तदा ।
यन्न्यवेदयतां दुःखमक्रूरं तं ततः स्फुटम् ॥ १२ ॥

(युग्मम्)

पृथा त्विति : १०.४९.७.

भ्राताऽपि दूरतस्त्याज्यो यदि क्रूर इति स्फुटम् ।
युक्तं पृथा तमक्रूरमुपेता दुःखमब्रवीत् ॥ १३ ॥

अपि स्मरन्तीति : १०.४९.८.

एतावत्कालमासन् विविधरिपुकृत - क्लेशभाजो भवन्त-
स्तत्राक्रूरोदिताऽपि स्मृतिरफलतया दुर्बलैवेति युक्तम् ।
सम्प्राप्ते जातभव्येऽहनि यदि बत मत्स्मृत्यभावोऽधुना व-
स्तत् किं वा वच्मि सभ्यस्तुत-चरितजुषां दिष्टमेवेदृशं मे ॥ १४ ॥

---

१. नागविशेषः दुर्योधनश्च । २. चन्द्रकान्तः । ३. आप्तं प्रति ।

सल्लोकव्यवहार - चारुसरणि - प्रज्ञावतां श्रीमतां-
मेवं चेद्भवतामपि स्वजनसंत्राणप्रकारोऽद्भुतः।
तत्किं वाच्यमतीवमुग्धमनसां पुंसामतो निश्चितं
सर्वं श्रीसहचारिणो निरुपधिर्नैवाप्तभावः क्वचित् ॥ १५ ॥

यः स्वाऽऽप्ताऽऽवलिपालनानलसधी - स्त्रैवर्गिकानन्दभाक्
सोऽस्मिन्नित्यखिलाः सखेऽधिधरणि प्रायो यतन्ते जनाः।
दिष्ट्नेष्टतमेन वेशकृपया योगस्तथाऽऽप्तोऽद्य वो-
ऽत्राऽऽलस्यं यदि तद् ब्रुवे किमपरं भाग्यं न मे तादृशम् ॥ १६ ॥

यो नाम्नाऽऽनकदुन्दुभिर्जनिसमुद्भूतानकध्वानतः
पुत्रः श्रीपतिरात्मवृत्तिरनघाऽऽनन्दान्तरङ्गप्रियः।
तस्मिन् येन हि दर्शितं निजबलं दिष्टस्य तस्याग्रतो
दीनाया मम का तु नाम गणना पापैककूपात्मनः ॥ १७ ॥

येषां नास्ति सुहृत्सखा न परमाऽऽप्तोऽप्यत्र तेऽनुक्षणं
क्लिश्यन्त्यात्मनि नास्ति कोऽपि ममताभागार्तिहर्तेति नः।
मद्भाग्यादखिलेषु सत्स्वपि मयाऽक्रूरेयमाप्ता दशा
तत्किं तैः सदसद्भिरार्त्यपहृतौ त्रातैक एवाच्युतः ॥ १८ ॥

भ्रात्रेय इति : १०.४९.९.

परित्राता कृष्णो जगति परमाप्तः सुखकरो
रिपु द्वेष्टा स्पष्टं भवति ननु कुन्तीतनुभुवाम्।
इति ख्यातो लोकेऽखिलजनवचो दुन्दुभिरतः
सखे पृच्छामि त्वां स्मरति स हृदा तान् किमधुना ॥ १९ ॥

अक्रूर क्रूरकारानिलयनिगडिताऽवस्थितिर्येन माता
तातोऽपि प्रेमभाजा सपदि रिपुहतिं संविधायाऽन्वमोचि।
तस्यावश्यं तदीयान्वयगतजनता - सौख्यदानन्दयाब्धे-
र्भूयस्तत्राध्यमेवं यदियमहमितो यात धैर्यावलम्बा ॥ २० ॥

सपत्नमध्य इति : १०.४९.१०.

दीनां वाणीमेवमाकर्ण्य पूर्णामाक्रोशन्त्या मे द्विषत्क्लेशितायाः।
अत्रैत्यैषोऽक्रूर मां सान्त्वयेद्वा श्रीशस्यासत्साध्यमस्मिन्किमस्ति ॥ २१ ॥

कृष्ण कृष्णेति : १०.४९.११.

लोकोपकारविधुरोऽपि नरोऽतिरागी
स्वाप्ताऽवने भवति भुव्यनुदासितात्मा।
त्वं तु त्रिलोकहितकृद्दृगसीति सिद्धे
कैमुत्यतस्त्वयि हरे स्वजनार्तिहृत्त्वम् ॥ २२ ॥

स्वाप्तावनैकरसिको यदहं भवामि
स्यात् तत्कुटुम्बभृतिसक्त इति प्रसिद्धिः।
गर्ह्या विरक्तहृदयैरिति चेदुपेक्षा
तत्त्वं दयालुरसि दीनजनेऽस्मि दीना ॥ २३ ॥

मत्तातस्य सहोदरीति जननीतुल्येति दीनेति वा
काचिल्लोकगताऽस्ति धर्मदृगिति प्रोद्यद्गुणाऽसाविति।
सम्बन्धं कमपि प्रभो त्वमधुना हृद्यानवद्यं दया-
म्भोधे बुद्धिमिहाऽऽनयन् कुरु कृपामस्मिन्ननाथे जने ॥ २४ ॥

नान्यदिति : १०.४९.१२.

केऽप्याप्ताः सुहृदश्च केऽपि कतिचिन्मित्राणि वा गोत्रजाः
केषां केचन सन्ति भुव्यभयदाः क्लेशापहास्तोषदाः।
आप्तादाप्ततमः प्रियात् प्रियतमो मित्रोत्तमो मित्रतः
कृष्ण त्वं तु ममैक एव तदहं त्वत्पादमेवाऽऽश्रये ॥ २५ ॥

स्वाद्याक्षरं सततमेव विचिन्तयन्ती
कुन्ती न पात्रमवनौ मदनुग्रहस्य।
वक्तुं तवाच्युत न जात्वपि युक्तमेतद्
यत्सर्वतोऽस्युपनिषत्सु धृताभिमानः ॥ २६ ॥

नमः कृष्णायेति : १०.४९.१३.

किं कुर्यां किं न कुर्यां तव सपदि हरे प्राप्तिरर्हा यथा स्यात्
किं दद्यां किं न दद्यामविकलसुगुणा धर्मवृद्धिर्यथा स्यात्।
जाने श्रीभूमिजानेऽण्वपरमपि न वै वेद्मि किं त्वेकमेवा-
ऽकम्पा भक्तेऽनुकम्पाऽस्ति हि तव तदहं पादपद्मं प्रपन्ना ॥ २७ ॥

१ स्वनामाद्याक्षरं कुमिति कुं पृथ्वीम्, पक्षे स्वरूपभूतमाद्यमक्षरं ब्रह्म।

इत्यनुस्मृत्येति : १०.४९.१४.

दयोदयेन वाष्पोदविन्दूदय इवापरः ।
हेतुरित्यास तादृक् सा दयोत्पत्त्यै तदनन्तरे ॥ २८ ॥

समदुःखसुख इति : १०.४९.१५.

या धर्मोद्भवकारणं जगति या धर्मर्धिमाकाङ्क्षति
या धर्मेण समाश्रिताऽनिशमसौ धर्मो यथा पाल्यते ।
तस्यां त्वय्यनपायिभव्यगुणसद्धर्मैकहार्दस्थितौ
धर्मैकावनदीक्षितस्य सततं सिद्धैव विष्णोः कृपा ॥ २९ ॥

साहाय्यं यस्य लब्ध्वा क्वचिदपि विधितो जानकीजानिरस्मिन्
दुर्लङ्घ्यं क्षारवारांनिधिमपि कृतवानञ्जसैवाङ्घ्रिगम्यम् ।
सोऽयं ते नित्यमास्ते परिचरणधिया सन्निधौ पावमानिः
का चिन्ता संकटं वा रिपुकृतमपि ते सौख्यसौभाग्यभाजः ॥ ३० ॥

यो हेमप्रसवश्च योऽध्वरभुजां हव्यप्रदः[1] पावकः
प्राचीन - प्रमुखा-ऽखिला-ऽमर - समुद्गीत-प्रतापो-ऽनलः[2] ।
तस्मिन् साध्वि धनञ्जये तव वरो सत्येतदाचिन्तय
प्राप्ताः स्युर्निखिलारयोऽपि शलभप्राग्भारयोग्यां दशाम् ॥ ३१ ॥

सत्कुलमेव सतीनां रक्षति दुःखाद् दुरध्वभीतानाम् ।
तत्किं बिभेषि वितथं यस्मान्नकुले[3] न भवसि महती त्वम् ॥ ३२ ॥

सहदेवेन तिष्ठन्त्याः सर्वदैव तवानघे ।
न दुर्जनभयं नापि दुर्लभं कृष्णदर्शनम् ॥ ३३ ॥

यस्या धर्मानुकूल्यं सततमविकलं या गुणै[4]र्नामलेन
युक्ता या चाप्तसौख्यप्रदविजय[5]वती या च नासत्य[6]युक्ता ।
क्लेशाधिव्याध्युपाधिद्विषदुपधिभवत्रासदारिद्र्यवार्ता
तस्याः स्वप्नेऽपि न स्यात्क्वचिदिति कलयासंदिहानाम्ब लोके ॥ ३४ ॥

---

१. इन्द्रः । २. अनलो नरश्च । ३. नकुलेन महतीपूज्या, पक्षे नञ्द्वयात्कुले महती । ४. शीलादिर्भीमसेनश्च । ५. उत्कर्षोऽर्जुनश्च । ६. असत्ययुक्ता आश्विनेयांशौ नकुल-सहदेवौ च ।

दुर्वासाः क्व क्व तस्य प्रियकृदपचितिर्मन्त्रलाभश्च तस्मात्
तस्मात्प्राप्तिः सुतानामपरदिविषदा - मानुकूल्यं च पत्युः ।
इत्थं येनाऽप्रयत्नादघटितघटनाशालिनाऽकारि कर्तुं
सम्भाव्याव्याजभव्यं जगति स च विधिर्न क्षमः स्यात्किमग्रे ॥ ३५ ॥

बधान धैर्यं त्यज शत्रुसाध्वसं
दरिद्रभावं न मनः समानय ।
अनेहसाऽल्पेन सकल्पवृक्षतां
निजामजस्त्वामिह दर्शयिष्यति ॥ ३६ ॥

अव्याजतावकसुतावनचिन्तनं स
श्रीशः करोति कियदत्र हि साक्षिभूतम् ।
तच्चित्तमेव सति बाह्यदशा तु वच्मः
सर्वात्मनैव स वशस्तव वासुदेवः ॥ ३७ ॥

मुकुन्दपदपङ्कजं तव विधाय हार्दाश्रितं
स धर्मगुणमीप्सितं निजमहर्निशं चिन्तयन् ।
त्वदङ्घ्रिकमलावलोकनसमुत्सुकोऽनन्यभाग्
जनोऽयमिह तेऽधुनेदगिति विज्ञ विज्ञाप्यताम् ॥ ३८ ॥

मदीयमनुपालयाम्यहमिमं सदेति प्रभु-
र्गिरैव न तु केवलं वदति दर्शयत्यर्थतः ।
प्रथेति च वृथा यथा न भविता तथा तत्पुरो-
ऽपि कथ्यमिह सत्पथे प्रथितधीरसि त्वं यतः ॥ ३९ ॥

यास्यन्निति : १०.४९.१६.

येनावश्यमुपस्थितं प्रभविता वैरस्य संवर्धनं
वासस्तत्सविधे पुरा नयविदा पुंसा हि वाग्वादतः ।
कार्यो नैव तदूर्ध्वमप्यलमिति न्यायप्रवीणः क्षमं
यास्यन् राजसभां जगाम गदितुं नीतिं स राज्ञे सुधीः ॥ ४० ॥

भो भो इति : १०.४९.१७.

प्रजासु पुत्रेषु च साम्यवृत्त्या स्ववंश्यभूपैर्जनिता सुकीर्तिः ।
वैषम्यतो येन हि खण्डितेति यथार्थसम्बुद्धिमदात् स तस्मै ॥ ४१ ॥

धर्मेणावनिपालनं निजगुणेनैव प्रजारञ्जनं
कार्यं चार्जुनसद्यशःप्रसरणं चैषा स्वरूपस्थितिः ।
राज्ञां तेषु न चान्यबोधितनयापेक्षाऽधुनागन्तुक-
स्त्वं राज्यासनमाश्रितस्त्विवति ममोक्तेश्चावकाशोऽजनि ॥ ४२ ॥

धर्मेणेति : १०.४९.१८.

दृष्टादृष्टफलं विभाव्य मतिमान् वर्तेत सर्वेष्वपि
कार्येष्वेवमगूढदुन्दुभिरयं जागर्ति सत्ताडितः ।
तत्राद्ये सहवासिनो हितदृशो बन्ध्वाप्तमित्रादयः
साह्याग्र्याश्चरमे तु धीरिह निजैवैकाऽथवा श्रीधरः ॥ ४३ ॥

अन्यथेति : १०.४९.१९.

पीयूषं विषवद्विषं च मनसा पीयूषवन्मन्यते
सोऽस्मिन् योऽपरिपक्वबुद्धिरपरिज्ञातार्थशास्त्रः पुमान् ।
त्वं वृद्धः सदसद्विवेकनिपुणः प्रज्ञावतामग्रणीः
सन्नप्येवमिहाऽऽचरस्यतिमहच्चित्रं किमस्मात् परम् ॥ ४४ ॥

धर्मं पालय लालयाऽर्जुनमलङ्कुर्वाशु भीमं मुदा
वीक्षेथा नकुलं हितं गणयतं देवं सहाद्यस्थितिम् ।
तेषामेव ततो न भव्यमपि तु स्पष्टं तवापि क्षितौ
धर्मर्धिर्विजयो गुणर्धिरतनुश्रेयोऽखिलश्रीरपि ॥ ४५ ॥

दत्तं वित्तमहो न पाण्डुतनयैर्नो वा भवद्भिर्हृतं
तुल्या एव सुहृत्तयाऽन्वयितया यूयं च ते चापि नः ।
उक्तं त्वेददथापि भूरि भवतामैक्योदितश्रीकृते
कृत्वा चित्तमकैतवं यदि हितं धत्स्वाऽन्यथा सन्त्यज ॥ ४६ ॥

यत्रावस्थितिरस्ति धर्मवचसस्तत्रापि नायुर्द्रुमः
किं वाच्यं पुनरेष तावकगृहे मूर्तः स्वयं तिष्ठति ।

तत्पश्यन् भृशमन्तरङ्गजदृशा वर्तस्व तादृग्यथा
स्यादग्रे सुखमन्तरङ्गजदृशां प्रज्ञादृगास्ते भवान् ॥ ४७ ॥
जगत्प्राणाधारं क्षणमपि विनोन्मेषणमपि
न कर्तुं ब्रह्माऽपि प्रभवति परे केऽत्र मनुजाः ।
तदीयं प्राणेष्टं तनुजमवधूयाऽतुलबलं
कथं सौख्यावाप्तिस्तव तनुभुवां पश्य निभृतम् ॥ ४८ ॥
यश्चासेव्यधनञ्जयं वशयति प्रेप्सुः प्रियं प्राणभृत्
क्षिप्रं भूरि धनञ्जयं स लभते निर्विघ्नमेवंस्थिते ।
तद्वैरस्यविचिन्तनं कृतवतस्ते त्वत्सुतानां च वा
स्यात्स्वप्नेऽपि धनञ्जयोऽर्जुनयशश्चन्द्रप्रसारः कथम् ॥ ४९ ॥
वर्तस्वाऽऽत्मजवत्त्स्वबन्धुतनुजेष्वव्याजमेवं मया
श्रीशादेष विशिष्टमिष्टममलं निर्दिष्टमाप्तोक्तितः ।
रुच्यं तन्न भवत्यलं यदि मनस्युद्बुद्धदुर्वासना-
जाले ते दृगिवास्ति बुद्धिदृगपि भ्रष्टेति तत्स्यात् स्फुटम् ॥ ५० ॥

नेह चेति : १०.४९.२०.

को नास्मिन् पुरुषो गुरुर्लघुरपि स्वाभीष्टमत्युत्कटं
चित्तेऽहर्दिवमेव चिन्तयति तत्तादृक् त्वभीष्टोदयः ।
प्राक्प्रारब्धबलानुसारत इति व्यक्ते विविक्तात्मनो
मोहोऽयं तव भात्यहो विधिवशादूहोऽप्यनीहोऽत्र मे ॥ ५१ ॥

तस्मादिति : १०.४९.२५.

येषामर्थे प्रयत्नः स्फुरति तव महान् वक्रगामी त एते
सर्वेऽप्यर्थानुबन्धा न पुनरुपनत - त्वत्कृताघांशभाजः ।
जानन्नेवं विहाय स्वपरमतिमिमां शान्तचित्तो यतात्मा
धर्मर्द्धौ सन् परस्मिन्निह च सुखकरं भव्यमेवं चिनुष्व ॥ ५२ ॥
सर्वत्राकुण्ठशक्ति - र्जगति मतिमतामग्रगण्यः स्वतोऽहं
शूरख्यात - प्रतापः प्रगुण - नयचणो नाहमस्म्यन्यबोध्यः ।

एवं चेद्दक्षि कुक्षिम्भरिरपि मनुते स्वेषु विश्वंभरत्वं
स्वस्मिन् किं तावताऽस्मात् त्रिजगदनुमतिर्यत्र वाक् सैव साध्वी ॥५३॥

अस्त्येषा दुर्निवारा रणरसचतुरा वाहिनी साऽवनीशा
योद्धारोऽर्कप्रताप - प्रतिनिधिमहसः पूरिताशा च सम्पत् ।
राजन् सत्योक्तिरेवं सति शुभदविधावन्यथा व्यर्थमेतत्
सर्वं स्यादक्षसङ्गो गतनयन इवैषाऽस्ति तेऽद्धाऽनुभूतिः ॥ ५४ ॥

वर्षन्त्यम्बुधराः परन्तु पुरुषादृष्टेन सस्योदयः
सन्तस्तत्त्वमुदीरयन्ति परमानन्दस्तु सद्भाग्यतः ।
एवं भूरि मयोपदिष्टमपि सत्त्वच्छ्रोत्रयोस्त्रासकृद्
यत्सम्प्रत्यजनीति निश्चिनु मनस्येतद्विधेश्चेष्टितम् ॥ ५५ ॥

मुख्यं धाम दुराग्रहस्य सदसद्वैधुर्यधुर्यास्पदं
यच्चाशान्तरसस्य पात्रमवनौ कामस्य लोभस्य च ।
वृद्धेऽप्याश्रितदूष्यपाकचरिते तद्बालिशत्वं त्वयि
स्पष्टं दृश्यमपि प्रवक्तुमधुना जिह्वैव जिह्वेति नः ॥ ५६ ॥

पथ्यं तावकमेव चेतसि चिरं संचिन्तयन्नच्युत-
स्त्यक्त्वा कार्यशतान्यतीव मतिमान्वाग्मीति यं प्राहिणोत् ।
त स्याप्यत्र ममेदृशी चतुरता सर्वाऽपि सद्भक्तृता
त्वामास्पृश्य दुराग्रहग्रहिल - मामुक्तसयाऽभून्नृप ॥ ५७ ॥

अस्ति द्रोण[1]प्रधानं यदपि तव गृहं मुख्यदुर्वर्णयुक्तं[2]
गाङ्गेया[3]ढ्यं तथा सन्मणिगणखचितं सर्वदैवं तथापि ।
भ्राजत्पद्मं[4] सुशङ्खं मकरविलसितं नीलकान्ति मुकुन्दं
लब्ध्वा स्वानन्दभाजां तव निखिलमिदं तुच्छमेवास्ति तेषाम् ॥ ५८ ॥

---

१. धान्यपरिमाणविशेषः द्रोणाचार्यश्च । २. रजतं मुख्यः दुरिति वर्णो येषां ते दुर्योधनाद्याश्च । ३. भीष्मः सुवर्णं च । ४. पद्मादयो निधिभेदाः, पक्षे स्पष्टम् ।

धृत्वा पाण्डवपक्षपातमपि मे कुर्यात् किमेषोऽखिल-
क्ष्मेशस्येत्यभिमानदुर्विलसितां गाथां वृथा मा कृथाः।
सत्यं सत्यमवेहि यस्य हि दृशोलेशं रुषाऽक्तं विपन्-
मूलं प्राहुरमन्दसंपदुदयं जातानुकम्पं बुधाः ॥ ५९ ॥
यत्प्रोक्तं परिणामसौख्यदमुत्राप्यत्र कीर्त्यास्पदं
सद्यः कर्णमनःकठोरमिति चेन्न त्वं वचः श्रोस्यसि।
सत्यं वच्मि ततो न हानिरथवा लाभोऽपि नः किन्त्वलं
प्रेष्ठं स्वं भविताऽत्यनिष्टमथवा पश्य त्वमेवान्ततः ॥ ६० ॥

यथा वदतीति : १०.४९.२६.

यथा वदति कल्याणी तद्वाणीति विदन्नपि।
नाङ्गीचकार तच्चित्रं नृपः प्रज्ञेक्षणोऽपि सः ॥ ६१ ॥
दातुर्या मधुरा वाणी मन्ये तदमृतं भुवि।
यद्दानपतिवाचं तां तुलयामास तेन सः ॥ ६२ ॥
अभिनन्द्यं द्विजैः[1] सर्वैः सन्मानसकृतास्पदम्[2]।
सौधूदितामृतं[3] चित्रं धृतराष्ट्रोऽपि[4] नापिबत् ॥ ६३ ॥

तथापीति : १०.४९.२७.

जाड्यान्वितं च मलिनं धृतराष्ट्रचित्तं
युक्तं तदाप घनतां[5] हि तमःप्रसारि।
युक्तं तदुक्तिरपि तत्र हि चञ्चलाऽऽसी-
द्यच्चाऽऽस सत्पथ[7]पराङ्मुखमद्भुतं तत् ॥ ६४ ॥

ईश्वरस्येति : १०.४९.२८.

यद्भीत्या पवनश्चरत्यनुदिनं भास्वानुदेत्यन्वहं
वह्निस्तापयतीह वर्षति भुवि श्रीमानमर्त्याधिपः।

१. ब्राह्मणैः पक्षिभिश्च। २. सरोवरं चित्तं च। ३. उदितमेवामृतम् उदितं च तदमृतं च। ४. राजा हंसविशेषश्च। ५. कठिनतां मेघतां च। ६. विद्युत् अस्थिरा च। ७. आकाशः सन्मार्गश्च।

मृत्युर्यद्विहितानुशासनगतिः सर्पत्यहो प्राणिन-
स्तस्य श्रीजगदीशितुर्बत विधेः के वा वयं लङ्घने ॥ ६५ ॥

यं साधुसङ्गा निजमानसेषु
हंसायितं बिभ्रति योगभाजः ।
कंसादिनाशाय स चावतीर्णः
कं साधयेत् स्वेष्टमलं न चार्थम् ॥ ६६ ॥

भूभूरिभार-हरणाय कुले यदूना-
माविर्बभूव हरिरेष च भक्तवश्यः ।
कुन्तीभुवोऽस्य हि पदाब्जरता हृदीति
ज्ञात्राऽप्यकारि तदुपेक्षणमेष मोहः ॥ ६७ ॥

यो दुर्विमर्शेति : १०.४९.२९.

यः सृष्ट्वा रजसा चराचरमिदं सत्त्वेन रक्षंस्तमो-
भूम्ना संहरति प्रपञ्चरचना - स्वातन्त्र्यमादर्शयन् ।
तस्मै भक्तसुखार्पणाहितहृदे राज्ञा नमस्कुर्वता
श्रीशाहं त्वदभीष्टसिद्ध्यनुमतोऽस्मीति व्यबोध्याशयः ॥ ६८ ॥

इत्यभिप्रेत्येति : १०.४९.३०.

इति तदुक्तिविबोधितमाशयं समवबुद्ध्य नृपस्य स यादवः ।
निजसुहृद्विहितानुमतिर्मुदा यदुपुरीं हरिपूर्णशुभां ययौ ॥ ६९ ॥

प्रभो राज्ञास्त्येषेत्युचितमवगम्यात्मनि सुधी-
र्विधत्ते स्वौत्सुक्यात्तदनु भुवि धर्मानुसरणम् ।
जनानन्यानन्धानुपदिशति चैवं स हि हरेः
स्वरूपद्रष्टेति स्फुटमभव - दक्रूरचरितात् ॥ ७० ॥

शशंसेति : १०.४९.३१.

दृष्टो धर्मनृपः ससूनुरथ संपृष्टो मयाऽनामयं
दुष्टोपध्यसुखा पृथा सुखकराऽक्लिष्टोक्तैर्बोधिता ।

स्पष्टोक्तैर्वचनैर्नृपोऽप्यधिसभं शिष्टोचितैर्बोधिता
धृष्टोऽसौ न बुबोध तत्त्व पदं हृष्टोऽस्म्युपेत्य प्रभो ॥ ७१ ॥
श्रुत्वाऽक्रूरसमीरितं क्रमवशाद्गत्वा प्रभुर्हास्तिनं
नत्वा धर्ममनेन चोक्तमखिलं तत्त्वार्थमाकर्ण्य च।
कृत्वाऽऽश्वासनमस्य भक्तहितकृद् भूत्वा च दूतः स्वयं
यात्वा भूपसभामिमं शुभगिरा स त्वार्थयाऽबोधयत् ॥ ७२ ॥
ज्ञात्वाचाशयमस्य पाण्डुतनयानुक्त्वा च युद्धोद्यमं
धृत्वा चार्जुनसूततां निजरिपून् हत्वाऽखिलानाहवे।
हृत्वा राज्यममुष्य शान्तमनसे दत्वा च धर्माय त-
न्नीत्वाऽमून् सुखशेवधिं स मुमुदे मत्वाऽऽत्मनो धन्यताम् ॥ ७३ ॥
(युग्मम्)

उपसंहारः

एवं स्वीयजनाऽवनव्यसनया सन्मानतः पूर्णया
कामोव प्रियया द्रुतं सदयया स्वेष्टे नियुक्तः प्रभुः ।
कृत्वा कार्यमभीष्टकं निजजनैरानन्दितैरादृतो
द्वार्वत्यां मुदितो वसन्निजजनै रेमे सरामश्चिरम् ॥ ७४ ॥

श्रीमच्छ्रीनाथपादाम्बुजरसविलसन्माधुरी साधुरीति-
प्रख्याताखर्वगर्वा यदुमणिरमणो तोषिणीयं सुवाणी ।
स्वात्मानं सत्कृतार्थं कलयितुमतुलानन्दभाजं प्रवृत्ता
चित्रे श्रैशे चरित्रे न पुनरणुतरो हेतुरत्राभिमानः ॥ ७५ ॥

न भावो विभावोऽनुभावो न रीति-
र्न चालङ्कृतिर्बोधिका किन्तु साध्व्याः ।
रमण्याः स्वभर्तुर्यथा प्रीतिरेका
सुवाण्यास्तथा मेऽस्त्यतोऽहं कृतार्थः ॥ ७६ ॥

गोदावरीपरिसरोल्लसिताभिरामे
श्रीनासिके निवसता हरिणा बुधेन ।
भीमोद्भवेन शिवराम-तनूभवेन
गोविन्दचिन्तनकृतैष कृतः प्रबन्धः ॥ ७७ ॥

धामाब्धिर्यस्य रामा प्रविलसति रमा चन्द्रमादृक् च वामा
श्यामा कान्तिश्च कामाधिकतरसुषमाऽखर्वमाहात्म्यसीमा ।
प्रेमा भक्तेष्वकामात्वृतिषु दृढमुमाकान्तसंध्यातधामा
व्योमादिव्याप्तभूमा समवतु स च मामीश्वरः कृष्णनामा ॥ ७८ ॥

श्रीशकल्पतरु - क्रीडाफल - भक्तिरसायने ।
मुदे भवतु साधूनामध्यायार्थनिरूपणम् ॥ ७९ ॥

इति श्रीमन्नासिकनिवासि-कविवर-हरिसूरिविरचिते श्रीमद्भागवत-
दशमपूर्वार्धोक्त-श्रीकृष्णचरित्रबीजविवरणे भक्तिरसायने
एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।। ४९ ।।

हरिः ॐ तत्सत्

॥ श्रीशं वन्दे ॥